

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

DE OPLEIDING

TOT DEN

DIENST DES WOORDS

BIJ DE

GEREFORMEERDEN.

DOOR

Dr H. H. KUYPER.

EERSTE DEEL.

INLEIDING. — GESCHIEDENIS.

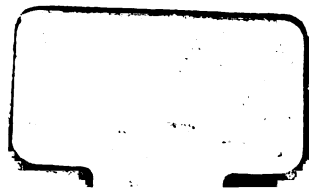
J61.46

1990

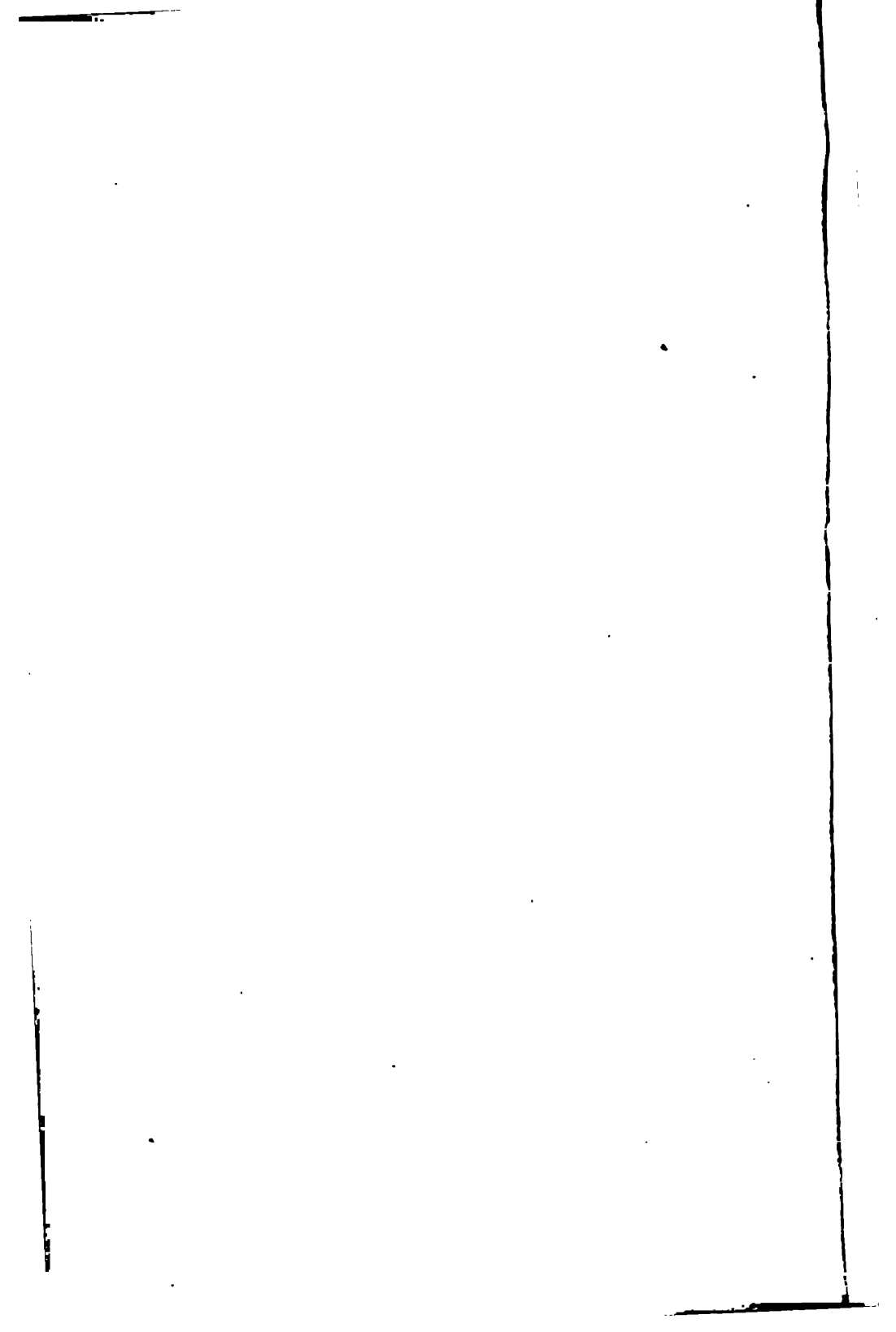
HIERONYMUS

ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

DE OPLEIDING
TOT DEN
DIENST DES WOORDS
BIJ DE GEREFORMEERDEN.
I.

III A 42.

DE OPLEIDING

TOT DEN

DIENST DES WOORDS

BIJ DE

GEREFORMEERDEN.

DOOR

Dr: H. H. KUYPER.

EERSTE DEEL.

INLEIDING. — GESCHIEDENIS.

~~~~~

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1891

J61.46

K970.

VOORWOORD.

De wijze, waarop de opleiding tot den Dienst des Woords moest plaats vinden stond bij de Gereformeerden gedurende de eerste twee eeuwen na Calvijn's optreden vast. Men had Gereformeerde Universiteiten en daar werden de a. s. Dienaren des woords opgeleid voor de taak, die hen wachtte in de Kerk. Tegen het einde der vorige eeuw kwam in dien toestand verandering door drieërlei oorzaak. Vooreerst door het Methodisme, dat in de Gereformeerde kringen zelf opkwam en de opleiding tot den Dienst des Woords zocht te isoleeren op het terrein der wetenschap, door zich terug te trekken binnen de enge grenzen der Seminaria; ten tweede door de Fransche Revolutie, die de bestaande Universiteiten ontkerstende, door ze te veranderen in organen van den neutralen Staat; en ten derde door het Rationalisme, dat aan deze Universiteiten heerschende wierd en de Theologie afsneed van haar levenswortel.

De wijze, waarop de opleiding tot den Dienst des Woords moest geregeld worden, was hiermede op nieuw een open vraagstuk geworden. Moest deze opleiding geschieden aan Kerkelijke kweekscholen? Maar waar bleef dan het verband tusschen de Theologie en de wetenschap in haar geheel? Moest zij geschieden aan deze Staats-Universiteiten? Maar hoe kon de Staat, die neutraal tegenover alle gezindheden stond, zorgen voor de opleiding van de Dienaren

des Woords, zonder de eene gezindheid boven de andere te bevoordeelen?

Bij de wet op het Hooger Onderwijs van 1876 heeft men in ons vaderland een poging gewaagd om dit vraagstuk op te lossen. Men heeft daartoe uit de Theologie enkele vakken uitgenomen, die een zoogenaamd neutrale behandeling toelieten, als Exegese, Kerkgeschiedenis etc. en deze vereenigd tot een kleurlooze Theologische faculteit. En daarnaast heeft men aan de gezindheden de gelegenheid opengesteld om zelf hoogleeraren aan te stellen voor de vakken, waarbij het verschil in geloofsovertuiging uitkwam, als Dogmatiek, Praktische vakken etc. Aldus, meende men, was de Gordiaansche knoop doorgehakt; de Theologie bleef in de rij der wetenschappen opgenomen; en tegelijkertijd was aan de verschillende gezindheden de gelegenheid geopend om van deze Theologische faculteit voor de opleiding harer dienaren gebruik te maken.

Toch, hoe schoon deze oplossing ook schijne, kan zij op dien naam moeilijk aanspraak maken. Door haar werd toch de eenheid der Theologische faculteit verbroken; wat men overhield was een faculteit van moderne godsdienstwetenschap, en de aldus geconstitueerde faculteit was feitelijk onbruikbaar voor elke gezindheid, die in den waren zin des woords op den bodem eener belijdenis vaststond.

De ontevredenheid met deze oplossing openbaart zich dan ook steeds luider. Amsterdam's Gemeenteraad zond reeds een adres in bij de Regeering, om vrijstelling te verzoeken van de verplichting, er zulk een faculteit op na te moeten houden. En de profetie is zeker niet te gewaagd, dat na korter of langer tijd deze pseudo-Theologische faculteit geheel van onze Staats-Universiteiten verdwijnen zal, waar zij reeds lang haar recht van bestaan heeft verloren.

Dan zal, in nog sterker mate dan nu, niet alleen voor de Christelijk Gereformeerden of Nederduitsch Gerefor-

meerden, maar voor allen, die tot de Gereformeerde gezindheid behooren, de vraag op den voorgrond treden, hoe de opleiding tot den Dienst des Woords moet plaats vinden? En het is met het oog daarop, dat ik juist deze belangrijke vraag tot voorwerp eener afzonderlijke studie wenschte te maken.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, dient onderzocht wat de historie ons desaangaande leert. „In het verleden ligt het heden, in het nu wat worden zal”, geldt vooral hier. Het Calvinisme is niet een verschijnsel, dat telkens van gedaante verandert, of prijs is gegeven aan den willekeur van ieders inzicht en meening; het is een machtige strooming op het gebied der geesten, die van een eigen beginsel uitgaat en aan een eigen levenswet gehoorzaamt. Wie aanspraak wil maken op den naam van Gereformeerd, moet uit de historie dit beginsel, deze levenswet naspeuren; zich daardoor laten leiden en aldus verder voortbouwen op het eenmaal gelegde fundament.

Hij, die aan deze levensbeweging haar eigenaardig stempel op het voorhoofd drukte, was Calvijn. In de eerste plaats dient dus nagegaan, hoe Calvijn over de opleiding tot den Dienst des Woords dacht en in welk verband dit staat met zijn geheele levensbeschouwing. Hierbij mag ik echter niet blijven staan; want de mogelijkheid bestaat, dat deze beginselen bij de verdere ontplooiing van het Gereformeerde leven nog rijker en voller zijn uitgekomen. Daarom dient in de tweede plaats onderzocht, hoe de beginselen, door Calvijn geponeerd, na hem door de Gereformeerden in de verschillende landen in praktijk zijn gebracht, waarbij natuurlijk onderscheid dient gemaakt tusschen de praktijk, gelijk die metterdaad uit de Gereformeerde beginselen voortvloeide en de praktijk, gelijk die door invloed van ongereformeerde elementen was verbasterd en gedeeformeerd. Terwijl ten slotte uit dit alles de beginselen moeten afgeleid, die volgens het Gereformeerde standpunt de opleiding tot den

Dienst des Woords behooren te beheerschen; met deze beginselen critiek moet geoefend op de bestaande toestanden en de weg moet getoond, die onder de huidige omstandigheden voor de opleiding tot den Dienst des Woords dient ingeslagen te worden.

Om het uitgangspunt: Calvin's gevoelen over deze opleiding te leeren kennen, dient tweëerlei onderzoek vooraf te gaan. Immers Calvin trad op als Reformato r. Hij schiep niet iets nieuws, maar reformeerde hetgeen hij vond. Ik moet daarom vooraf in vluchtige trekken schetsen hoe Calvin bij zijn optreden de opleiding tot den Dienst des Woords geregeld vond 1). En in de tweede plaats, Calvin stond als Reformator niet alleen, maar was een van de trits Reformatoren, die God de Heere aan zijn Kerken in het begin der 16^e eeuw geschonken heeft. Ten einde het eigenaardig stempel van de Calvinistische Reformatie te verstaan, dient dus vooraf onderzocht, welke verandering door de Reformatie in het algemeen in de opleiding tot den Dienst des woords gebracht werd, om vervolgens aan te toonen wat daarbij aan Calvin in het bijzonder eigen was.

De gang van het onderzoek ligt mij hiermede voorgeteekend. Ik onderzoek in de Inleiding, hoe de Reformatie de opleiding tot den Dienst des Woords vond; ga in Deel I na welke verandering door de Reformatoren in het algemeen en door Calvin in het bijzonder, in deze opleiding is gebracht; bespreek in Deel II hoe deze opleiding nader door de Gereformeerden in de onderscheiden landen praktisch is geregeld; waarbij dan

---

1) Volkomen juist is het niet, gelijk later zal worden aangetoond, om bij de Kerk voor haar Reformatie van een opleiding tot den Dienst des Woords te spreken, daar de ambtsdrager door de deformatie van Rome eer bedienaar der Sacramenten dan bedienaar des Woords heeten moet. Dat ik desniettenstaande van de opleiding tot den Dienst des Woords bij de Roomsche Kerk spreek, is niet alleen om de continuïteit van het begrip te handhaven, maar ook, omdat, hoe omhuld en verborgen ook, de bediening des Woords toch nog altijd tot de taak der priesters behooren bleef.

afzonderlijk twee perioden ter sprake komen: *a.* toen deze praktijk in overeenstemming was met de Calvinistische beginselen; *b.* toen zij door heterogene invloeden gedeformeerd werd; terwijl ten slotte in Deel III ter sprake komt, hoe de opleiding tot den Dienst des Woords volgens de Gereformeerde beginselen moet plaats hebben, en wat hieruit volgt voor den bestaanden toestand.

Bij de bearbeiding bleek mij de stof te omvangrijk om het geheele onderzoek in eens te laten afloopen. Ik geef daarom in dit Eerste Deel alleen de Inleiding en Deel I, terwijl ik hieraan toevoeg de praktijk, gelijk die in Nederland tot het einde der 18e eeuw werd gevolgd. Nederland toch heeft het meeste belang voor deze quaestie, omdat juist in ons vaderland de Gereformeerde beginselen het rijkst tot ontwikkeling gekomen zijn. „Nous sommes issus de Calvin” blijft onze eeretitel, ook als natie. Zoo God mij de krachten schenkt, hoop ik later in een tweede deel de praktijk in de andere landen meer summierlijk te behandelen, om daarna uit de gewonnen resultaten eensdeels critiek uit te oefenen op wat verkeerds op onze Gereformeerde erve binnensloop en anderzijds te toonen, hoe de opleiding tot den Dienst des Woords naar eisch der Gereformeerde beginselen weer op betere paden kan teruggeleid.

INHOUDSOPGAVE.

	Bladz.
Voorwoord.	
INLEIDING. De opleiding tot den Dienst des Woords, gelijk die bij het opkomen der Reformatie bestond:	
§ 1. Kerkelijke eischen	1—18
§ 2. Kapittel-, Klooster- en Stadsscholen .	18—33
§ 3. De verhouding tusschen Universiteit, Kerk en Staat	33—52
§ 4. De Arbististische, Decretistische en Theologische faculteit	53—77
DEEL I. De verandering door de Reformatoren, bijzonder door Calvijn, in de opleiding voor den Dienst des Woords gebracht, in verband met hun beginselen.	
HOOFDSTUK I. Verandering in de opleiding voor den Dienst des Woords, voor zoover die feitelijk door Luther, Zwingli en Calvijn is teweeggebracht.	
§ 1. Luther en Melanchthon	80—103
§ 2. Zwingli.	
A. Zwingli's profetie te Zurich. . .	104—122
B. De invloed van Zwingli's profetie op de Gereformeerde Kerken in verband met Calvijn's congregations	123—133

§ 3. Calvijn.	
A. Calvijn 1536—1538	134—142
B. Sturm en Calvijn	142—154
C. Calvijn's Universiteit	154—178

HOOFDSTUK II. Beginselen waarvan de Reformatoren in het algemeen en Calvijn in het bijzonder uitgingen bij de verandering door hen teweeggebracht in de opleiding voor den Dienst des Woords.

§ 1. Ook hier continuïteit	181—191
§ 2. De tegenstelling met Rome	192—202
§ 3. De tegenstelling met de Anabaptisten	203—210
§ 4. De beginselen van Calvijn en zijn geestverwanten	210—230
§ 5. Gereformeerde Methodologiën	230—246

DEEL II. De opleiding tot den Dienst des Woords bij de Gereformeerden in de onderscheiden landen.

EERSTE GEDEELTE. De opleiding voor den Dienst des Woords onder de heerschappij der Calvinistische beginselen.

HOOFDSTUK I. De opleiding tot den Dienst des Woords bij de Gereformeerden in Nederland

§ 1. De toestand hier te lande vóór de Reformatie	249—267
§ 2. De voorloopige opleiding	267—291
§ 3. De eerste kweekscholen	292—327
§ 4. Kerkelijke bepalingen	328—398
§ 5. De Duytsche Clercken (Art. VIII)	399—422
§ 6. De Universiteiten	423—466
§ 7. De verhouding tusschen Universi- teit, Overheid en Kerk.	466—488

	Bladz.
§ 8. De Kerk en de Theologische Faculteit	488—523
§ 9. De inrichting der Theologische Faculteit	523—543
§ 10. De Illustre Scholen	544—551
A De Illustre Scholen in eigenlijken zin.	551—592
B. De zoogenaamde Illustre Scholen	592—603
C. Losse Professoren.	603—604
§ 11. Plan tot stichting eener Nationale Universiteit	604—612

BIILAGEN.

A. Lijst der Professoren in Nederland tot 1800	613—618
B. Plan tot stichting eener Nationale Universiteit	619—630

INLEIDING.

DE OPLEIDING TOT DEN DIENST DES WOORDS, GELIJK
DIE BIJ HET OPKOMEN DER REFORMATIE BESTOND.

---

§ 1. *Kerkelijke eischen.*

Op den regel, dien de Kerken van Christus na haar reformatie voor de opleiding tot den dienst des Woords stelden, is uiteraard van niet geringen invloed geweest de gedragslijn, die tot dusverre gevolgd werd, of, wil men liever, de toestand, dien de Hervormers vonden. Het is dus van belang na te gaan hoe deze toestand was, waarbij, gelijk van zelf spreekt, naar tweeërlei onderzocht dient te worden: 1°. *welke eischen de Roomsche Kerk stelde voor de toelating tot de bediening des Woords; 2°. hoe en waar de door haar vereischte kundigheden verkregen werden.*

Vraagt men nu, welke eischen de Roomsche Kerk stelde, dan dient in de eerste plaats gewezen op het bekende feit, dat de a.s. priester vooraf verschillende *Ordines* te doorloopen had. Deze vormden als 't ware een *scala*, waarlangs hij moest opklimmen tot de hoogste waardigheid van sacerdos of presbyter, en waren zes in

getal: Ianitor of Ostuarius, Lector, Exorcista, Acolythus, Subdiaconus en Diaconus. Sinds Urbanus II werd bij het subdiaconaat een splitsing in 4 + 3 gemaakt 1), zoodat de vier eerste trappen de *ordines minores*, de twee laatste met het sacerdotium de *ordines majores* of *sacri* vormden. Over de verschillende rechten en plichten aan deze Ordines verbonden spreek ik niet. Ik wijs er alleen op, dat slechts hij, die tot Presbyter geordend was, de Mis mocht bedienen; de Diaconus etc. niet 2).

De oorspronkelijke beteekenis dezer Ordines, vooral der Ordines minores, was intusschen reeds lang voor de Reformatie weggewischt, en het is zelfs het Concilie van Trente niet mogen gelukken, die geheel te herstellen. Dat de Roomsche Kerk desnietteenstaande met hand en tand aan het behoud dezer Ordines vasthield, vloeyde wel niet alleen voort uit de begeerte om de *pingues praebendae*, die bij deze titels behoorden, te behouden 3), maar ook uit het streven, om den priester van zijn vroegste jeugd af onder het toezicht der Kerk te stellen. De diepe kloof die Rome gegraven had tusschen de clerici en laici, mocht niet met één sprong overschreden worden; er moest als 't ware een langzame opklimming plaats vinden, voor de leek kon toegelaten worden tot de hooge waardigheid van priester. Vandaar de strenge bepalingen, die de Kerk maakte, dat niemand *per saltum* mocht gepromoveerd worden of deze promotie was onwettig 4). Vandaar de eisch, dat tusschen het verleenen van elke Orde, althans van de Ordines majores eene zekere tijd (*interstitium*) moest ver-

---

1) c. 9. X. *de aet. et qual. et ord. praef.* (I. 14). Gebruikt is de bekende editie van het *Corpus Juris Canonici*, door P. Pithocus en Franciscus te Keulen uitgegeven in 1779.

2) c. 2 X. *de Clerico non ord. ministr.* (V. 28).

3) CHEMNITZ, *Examen Conc. Trid.* P. II, p. 2.

4) c. 1. X. *de Clerico per saltum promoti* (V. 29); cf. ook VAN ESPEN, *Jus eccles. un.* ed. 1729. Tom. I. Pars I. Tit. 1. Cap. 2, 5.

loopen en niet „bis in uno die” konden verleend worden 1). Vandaar dat de Kerk er blijkbaar prijs op stelde, dat de a.s. priester zich reeds „a sua infantia” liet tonsureeren en opnemen in de Ordines minores, met het uitgesproken doel: opdat hij zijn ziel rein zou bewaren van de besmetting dezer wereld 2).

Van de verkrijging dezer Ordines sloot de Roomsche Kerk echter een aantal personen uit en de bepalingen daaromtrent werden saamgevat onder den titel: *Irregularitates*. De naam „irregularitas” dateert van Innocentius III, an. 1203 3), en desgelijks de verdeling in *nota delicti* en *nota defectus impediens ad sacros ordines promovendum*. 4) De werking dezer irregularitates gold slechts ten deele voor de Ordines minores.

De irregularitas *ex delicto* ontstond door manslag, apostasie, etc. De irregularitas *ex defectu* door onwettige geboorte (defectus aetatis), verminking van het lichaam (defectus corporis), waanzin (defectus animae), tweede huwelijk (defectus matrimonii), bloedvergieten (defectus lenitatis), slavernij (defectus libertatis), 5) enz. Deze bepalingen grondde men deels op I Tim. 3, 1, etc.; 5 : 22, Tit. 1 : 6; deels op de ceremonieele wetten van het O. T. voor de Priesters en Levieten.

Onder deze irregularitates ex defectu komt nu ook voor,

1) *Dist. LXXVII c. 2. 3. 9.* cf. THOMASSIN, *Ancienne et Nouvelle Discipline de l'Eglise touchant les Bénéfices et les Bénéficiers*. ed. 1679. P. III, l. 2, c. 17, 9 en VAN ESPEN; l. c. I. II. 9. c. 5.

2) THOMASSIN, l. c. II. 2. c. 6 en 7 en 10, 12. Que l'Eglise a toujours agréé que les jeunes gens avant que d'avoir esté empoisonnez de l'air contagieux du siècle se destinassent eux-mesmes, ou fussent destineez par leurs parens à la Clericature; aldus luidt het opschrift van Cap. VI.

3) c. 33. X. *de testibus* (II. 20).

4) c. 14. X. *de purg. can.* (V. 34).

5) Verg. HERZOG, *Real Enc. in voce Irregularitates*. Ed. van 1857, die véél vollediger is dan die van 1880. — Voorts THOMASSIN, I: 2. c. 8, 9, 10, 11, 12, 13; II. 2. c. 15—25; III. 2. c. 11—18; VAN ESPEN, T. I. II, t. 10.

wat voor het onderhavig onderzoek vooral van belang is, de *defectus scientiae*. Deze canonische bepaling, dat gebrek aan kennis ongeschikt maakte voor de Ordines Sacri, ten deele ook voor de Ordines minores, komt reeds in de oudste tijden voor. Paus Hilarius (461—468) Ep. 2, noemt irregularis, wie is *literarum ignarus*; het Concilie onder Hilarius te Rome gehouden de *insecii literarum* en Paus Gelasius (492—496) Ep. 9, *qui sine literis sunt*. 1) Het IV Tol. Conc. schrijft voor, Can. 19: Deinceps qui non promoveantur ad Sacerdotium, ex regulis Canonum necessario credimus inserendum, in est, qui . . . *insecii litterarum* sunt. 2) Gelijke bepalingen vindt men bij Gregorius Magnus, L. I. Ep. 25; het II Conc. v. Orleans, Can. 16, en het Concilie van Narbonne (an. 589) Can. 11; 3) terwijl de meeste Concilies, die later over dit onderwerp handelden, zoowel provinciale als generale, denzelfden eisch herhaalden. Wat men onder dit *insecius litterarum* verstond, blijkt wel het duidelijkst uit de nadere motiveering door het Concilie van Narbonne: Ad quid erit in Ecclesia Dei, *si non fuerit ad legendum exercitatus?* 4) Iemand die niet lezen kon, mocht dus niet tot het Sacerdotium toegelaten worden.

De Roomsche Kerk liet het echter niet bij dit *verbod* om onkundigen tot priester te maken; zij stelde ook *positieve* eischen, waaraan de a.s. priester voldoen moest; eischen die èn de probitas vitae èn de sufficientia literaturae raakten. Over de probitas vitae spreek ik verder niet, hoe belangrijk die eisch op zich zelf ook is, omdat dit slechts zijdelings met de studie voor de opleiding tot den Dienst des Woords samenhangt, waarom het mij hier voornamelijk te doen is. Bovendien vindt men over deze probitas vitae zelden nadere bepalingen, omdat, gelijk van zelf

---

1) THOMASSIN, I. c. I. 2. c. 9, 1.

2) THOMASSIN, II. 2. c. 15, 1.

3) THOMASSIN, II. 2. c. 25.

4) THOMASSIN, II. 2. c. 25, 1, 2, 5.

spreekt, daarbij moeilijk in bijzonderheden te treden viel.

Anders staat het daarentegen met de *sufficiëntia literaturae*. Slaat men het Corpus Juris Canonici op, dan vindt men in het Decretum Gratiani een afzonderlijk hoofdstuk: *Episcopi et ecclesiastici sint prudentes* (Dist. XXXVI), waar Gratianus aldus aanvangt: Oportet enim ordinandum esse prudentem. Quod contra eos notandum, qui sub nomine simplicitatis excusant *stultitiam Sacerdotum*. Hij beroept zich daarbij op een brief van Gelasius ad Ep. per Luc. c. 18 en 19: Illiteratos . . . nullus praesumat ad Clericatus ordinem promovere, quia *literis carens*, sacris non potest esse aptus officii; en op een brief van Zosimus ad Isichium Episc. (an. 418): Qui ecclesiasticis disciplinis per ordinem non est imbutus, et temporum approbatione Divinis stipendiis eruditus, nequaquam ad summum Ecclesiae sacerdotium aspirare praesumat. Daarna geeft hij een breede allegorische verklaring van enkele Schriftuurplaatsen, en eindigt aldus, § 12. Ex quibus omnibus liquido colligitur, quod non sufficit Praelatis bona conversatio et morum honestas, nisi addatur *scientia doctrinae*. § 13. Unde Sacerdotes ingressuri tabernaculum, prius lavabantur in labro aeneo, quod fecerat Moyses ex speculis mulierum. § 14. Hinc etiam in Canticis canticorum oculi, per quos Praelati Ecclesiae intelliguntur, assimilantur columbis, quae resident juxta fluentia plenissima. In Dist. XXXVII beantwoordt hij voorts de vraag, of de Episcopi et Ecclesiastici *litteras saeculares* scliant ad necessitatem, en tracht hij het verschil in meening op te lossen, dat hieromtrent tusschen de geschriften der Kerkvaders bestond. Het IV Conc. van Carthago (an. 398) c. 16 en vooral Hieronymus wilden niets weten van de profane auteurs, terwijl o. a. Beda lib. 2 Reg. c. 9. (an. 720) de lezing ervan althans niet afkeurde. De oplossing zoekt Gratianus hierin: quidam legunt *litteras saeculares ad voluptatem* . . .; quidam vero ad eruditionem, ut errores Gentilium legendo detestentur,

et utilia quae in eis invenerint, ad usum sacrae eruditionis devote convertant. Tales laudabiliter saeculares literas addiscunt. In Dist. XXXVIII eindelijk bespreekt Gratianus den eisch: „Episcopi et Ecclesiastici *sacras literas sciant*”; de aangehaalde bepalingen zien echter meer op voortgezette studie *na* de wijding tot priester 1) dan op eischen aan het ontvangen der wijding voorafgaande 2).

De Decret. van Gregorius IX Lib. I Tit. XIV. *De aetate et qualitate et ordine praeficiendorum* voegen aan deze *scientia* van de profane en gewijde letteren nog toe de kennis der *divina officia* en *Eccles. Sacramenta*, gelijk blijkt uit de overneming van Can. 27 van het IV Lat. Con. (an. 1215), aldus luidende: Cum sit ars artium regimen animarum, districte praecipimus ut Episcopi promovendos in Sacerdotes diligenter instruant et informant vel per seipsos vel per alios idoneos viros super *Divinis Officiis, et Ecclesiasticis Sacramentis*, qualiter ea rite valeant celebrare. Quoniam si de cetero rudes et ignaros ordinare praesumpserint (quod quidem facile poterit deprehendi) et Ordinatores et Ordinatos ultioni gravi decernimus subjacere. Sanctius enim est (maxime in ordinatione Sacerdotum) paucos bonos, quam multos malos habere ministros: quia si caecus caecum ducit, ambo in foveam dilabuntur.

---

1) cf. I. in *Conc. Tolet. IV* c. 24. (an. 633 in Hisp.): *Sacerdotibus maxime ignorantia vitanda est. Ignorantia mater cunctorum errorum maxime in sacerdotibus vitanda est, qui docendi officium in populis susceperunt. Sacerdotes enim legere Sanctas Scripturas frequenter admonet Paulus Apostolus I Tim. 4. Sciunt igitur Sacerdotes Scripturas Sanctas et Canones, ut omne opus eorum in praedicatione et doctrina consistat atque aedificent cunctos tam fidei scientia, quam operum disciplina.*

2) Daarmtrent vindt men alleen, VI. *Item ex VII Syn.* c. 2. (an. 787 in Bithynia): Unde definimus omnem, qui ad Episcopatus provehendus est gradum, modis omnibus Psalterium nosse . . . VII. *Item ex Conc. Carth.* III c. 3 (an. 397): Placuit ut ordinandis Episcopis, vel Clericis prius ab Ordinatoribus suis decreta Conciliorum auribus eorum inculcentur; ne se aliquid contra statuta concilii fecisse poeniteat.

Het liber Sextus Decret. van Bonifacius VIII 1) en de Constitutiones van Clemens V 2) bepalen meer algemeen, ut nullus ad regimen Paroecialis Ecclesiae assumatur, nisi sit *idoneus moribus, scientia et aetate*.

Tot zooverre het Corpus Juris Canonici. De groote reformatorische Concilien van Constanz en Bazel, lieten zich niet rechtstreeks met ons onderwerp in. Wel zijdelings. Vooreerst door voor beter onderwijs te zorgen (zie § 2 en 3). Ten tweede door met nadruk op te komen tegen het misbruik der gratiae exspectativae, waardoor een heirleger van meestal onkundige priesters, te Rome geordend, zich bij de kerken indrongen 3). Het V Lat. Conc (1512—1517) eindelijk, handelt wel over de reformatie van de hoogere geestelijkheid der Roomsche Curie (Bulla Reformationis Curiae) 4) maar zwijgt over de gewone priesters. En hiermede zijn wij tot het tijdvak der Reformatie gekomen.

Deze algemeene bepalingen nu van het Corpus Juris Can. en der generale Concilien werden deels overgenomen, deels uitgewerkt in de acta der provinciale Synoden, iets wat hier uiteraard slechts met enkele voorbeelden kan worden aangetoond.

---

1) c. 14 de *Elect. et el. pot.* in VI^{to} (I. 6).

2) c. 1 de *act. et qual et ord. praef. in Clem.* (I. 6).

3) *Conc. Bas.* Sess. XXXI, cf. LABBEUS, *Sacrosancta Concilia* ed. 1731. T. XVII p. 372 vv. «Dum autem haec cura reformandae ecclesiae huic sanctae universali synodo Basileensi incumbit, hoc unum singulari solitudine prosequendum arbitratur, ut per singulas ecclesias ministri instituantur idonei, qui *scientiis* et *virtutibus* effulgeant, ad Christi gloriam et universi populi Christiani aedificationem salutarem, cui rei grave impedimentum hactenus afferre visa est *gratiarum exspectatarum* multitudo, quae gravem perturbationem . . . comperitur injecisse. Ex his enim frequentibus dati sunt ecclesiis ministri non probati, nec cogniti . . . Volens itaque haec sancta Synodus super his opportunum remedium adhibere, statuit et decernit, ut Romanus Pontifex, qui pro tempore fuerit eas deinceps gratias exspectativas aut nominationes nullo modo nullave ex causa concedat.

4) LABBEUS, l. c. XIX 874—886.

Wie van de provinciale Synoden een gedetailleerde omschrijving der vereischte scientia verwacht, zal zich bij het doorbladeren van Labbeus of Harduinus concilienverzameling 1) teleurgesteld vinden. Metterdaad schijnt bij den eersten oogopslag Paulsen gelijk te hebben, als hij zegt: „ein wenig Latein lesen, schreiben und singen war jetzt wie zu zeiten Karl's des Grossen *alles für einen Priester an theoretischer Vorbildung Erforderliche*. Den Dienst lernte er in der Praxis" 2).

Het Concilium Hispanicum (1512) Cap. 32 3) moge tot voorbeeld strekken: Cum in personis Ecclesiasticis, signanter in illis, qui sunt promovendi ad sacros ordines, vel ad munus curae Animarum, requiratur prudentia et idoneitas scientiarum, statuimus, ut nullus imposterum promoveatur ad Ordines sacros, nisi saltem fuerit peritus linguae latinae competenter, et in rebus de jure necessariis, et habuerit qualitates, quas sacri Canones disponunt, super quo mandamus ut nostri provisores et examinatores se prius informent cum magna diligentia. Het Concilie herhaalde hiermede de eischen der vroegere Spaansche Synoden: Conc. Palent. 4) 1322; Conc. Terrac. 5) 1329; Conc. Tolet. 6) 1339; Conc. Tolet. 1473 7), die evenzeer voorschreven: ut nullus deinceps clericus ad sacros ordines

1) De Conciliënverzameling van Mansi had ik tot mijn leedwezen niet onder mijn bereik. Ik vergeleek echter HEFELE'S *Konzilgeschichte*, die vrij volledig meedeelt, wat in Mansi en elders gevonden wordt.

2) *Hist. Zeitschrift von Sybel* 1881, p. 308. In gelijken zin laat zich uit HEFELE, in het *Theol. Quartalschrift* 1868, waar hij een opstel levert over de *Lage des Clerus im Mittel-alter* en daarin een § wijdt aan deze quaestie.

3) LABBEUS, XIX, p. 609.

4) LABBEUS, XV, p. 250.

5) LABBEUS, XV, p. 385.

6) LABBEUS, XV, p. 557.

7) LABBEUS, XIX, p. 385. Eigenaardig is het hoe juist bij het stellen van dezen eisch door de Synode een grove Latijnsche taalfout werd gemaakt. Praelati autem sacrum ordinem non scientes loqui. Latiaaliter conferentes etc.

promoveatur, nisi saltem litteraliter (sive Latinaliter) sciat loqui.

In Frankrijk vindt men dezelfde bepalingen 1). Het Conc. Sen. 1489 2) eischt: Sciant legere et construere epistolas et evangelia 3), en het Concil. Vaur. 1368: 4) grammaticam sciant seu Latinis verbis loqui valeant competenter. Het Conc. Andegav. 1448 5) en Lugd. 1449 6) daarentegen vragen alleen: sufficiens et competens literatura.

In Duitschland werd het Latinaliter loqui en de kennis der Grammatica alleen geëischt van de hoogere geestelijkheid; de gewone pastoors konden volstaan met het Latijn te kunnen lezen. Zoo het Concil. Colon. van 1260: Item de clericis, de insufficientia doctrinae quae est illiteratura, notatis, sicut de omnibus scientiam eminentem non requirimus: sed qui sciat *legere* et cantare ad divini officii ministerium competenter. 7) Later schijnt de eisch van Latinaliter loqui tot alle clerici te zijn uitgebreid; althans het Conc. Mogunt. van 1423 bepaalt, dat niemand tot priester mag gewijd, nisi sciat latinum competenter legere *atque loqui*. 8)

---

1) Vergelijk *Hist. litt. de la France au XIV siècle*, par V. LE CLERC et ERN. RENAN. 2e ed. Tom. I, p. 57.

2) LABBEUS, XIX, p. 417.

3) Wat men onder dit *legere et construere* te verstaan heeft, blijkt uit het rapport van zulk een examen, meegedeeld in de HISTOIRE LITT. DES BÉNED. Tom. XXI, p. 625. Men legde den examinandus een Lat. tekst voor, dien hij woord voor woord in het Fransch moest vertalen. Daarna werd hem gevraagd enkele woorden (bijv. *genetrix*) te verbuigen en de hoofdvormen der werkwoorden op te geven.

4) HEFELE'S *Konsilgesch.* VII, p. 624 en HARDUINUS, VII, p. 1793—1662.

5) LABBEUS, XIX, p. 79.

6) LABBEUS, XIX, p. 95.

7) HARTZHEIM, *Concilia Germanica* III, p. 588 v.v.

8) HARTZHEIM, V, p. 211. Dit zijn de eenigste bepalingen, die ik bij Labbeus, Harduinus en Hartzheim vinden kon. Op de meeste Synodes wordt over het Examen ordinandorum niet gesproken of alleen bevolen te waken tegen peregrini et ignoti, qui inabiles waren circa divina en zich in den dienst wilden indringen; cf. het Conc. Fris. 1440 (LABBEUS, XIX, p. 3) en Salish. 1490 (LABBEUS, XIX, p. 498).

In Italië vinden wij hetzelfde verschil gemaakt als op de Keulsche Synode van 1260. Het Concil. Raven. 1311, eischt van den gewonen parochiepriester alleen, dat hij kunne *legere* et cantare divinum officium competenter 1); eveneens het Concilie 1311 te Bergamo gehouden, dat hij kunne *legere* et construere condecenter et in cantu aliquid informatus sit 2). Slechts voor het priesterambt aan een Collegiaatkerk verbonden, werd het *loqui* litteraliter vereischt.

In de acta der Poolsche Synoden wordt alleen voorgeschreven, dat men *litterati* en *digni* 3) voor het priesterambt kiezen zal, zonder nadere bepalingen over de mate van kennis, die geëischt werd. Ook door de Synodes der Engelsche Kerk 4) schijnt een dergelijke nadere bepaling niet gemaakt te zijn.

Wel wordt zij daarentegen gevonden in het *Pontificale Romanum* 5). Daar dit Pontificale Rom. op de usantie der Roomsche Kerken ongetwijfeld van grooten invloed is geweest, deel ik het hoofdstuk: *De ordinibus conferendis* mede, voor zoover dit over het examen ordinandorum handelt.

Het luidt aldus:

Quoniam collatio ordinum ecclesiasticorum maxime est importantie. Pontifex multa prius considerare debet et videre cui cito manus imponat: iuxta traditionem apostoli: Ordinandorum conditiones et qualitates: ne vel indignis conferantur: vel vitio suscipientium ordinum dignitas minuatur. Committat igitur prius examinationem ordinan-

1) LABBEUS, XV, p. 55.

2) LABBEUS, XV, p. 80.

3) HARTZHEIM VI, p. 75—77 het Conc. van Petrikau 1510.

4) Althans noch in Hefele's Conzilgesch. noch in Harduinus of Labbeus kon ik den eisch van het Latinaliter loqui vinden in de daar meegedeelde Acta der Engelsche Concilien.

5) Het Pontificale Romanum, te Lyon in 1511 (?) gedrukt, fol. 2 v.v. Men vindt deze editie o. a. op de Amst. Universiteitsbibliotheek.

dorum archidiacono vel archipresbytero: pro more ecclesie: et illis addat sacerdotes timoratos: doctos et prudentes: prout sibi videbitur: vel si placeat ipse examinationi intersit. Examinentur primo de etate legitima: sufficienti litteratura: et morum honestate. *Litteratura in subdiaconatu et diaconatu mediocrus (sic) sufficit: vt saltem sciat bene et expedite legere et competenter cantare: det operam grammaticalibus . . .* In sacerdote autem promovendo sufficiens litteratura requiritur. *Sciat grammaticam presertim si sit secularis, quia illis cura animarum committi solet: quam sine litteris exerceri non potest.*

Hoewel dus moeilijk te ontkennen valt, dat, wat de litteratura betreft, de Roomsche Kerk blijkbaar een geringe dosis Latijn voldoende achtte, meen ik toch, dat men zich vergist, wanneer men dit als den *eenigsten* eisch voor het priesterambt beschouwt. Stallaert en van der Haeghen in hun bekroonde verhandeling „*de l'Instruction publique au moyen âge*” wijzen er terecht op, dat „l'Instruction du commun de clerics purement pratique” was en dat de kundigheden van hen geëischt „se rapportaient plutôt à la liturgie qu'à la science proprement dite” 1). Ze beroepen zich daarvoor op een resumé, dat de Synode van Aken 803 2) uit de Capitularia van Karel den Groote maakte en kerkelijk sanctioneerde. Dit programma omvat: het Symbol. Athan.; het Symbol. Apostol.; het Onze Vader; de Psalmen; het ritueel voor de bediening der Sacramenten; het canticum Romanum en den Computus; het liber poenitentialis en voorts eenige kennis van de H. Schrift en van enkele homiliën. Het Conc. van Trente Sess. XXIII, c. 18, *de reformatione* geeft een programma voor de opleiding der

---

1) STALLAERT EN VAN DER HAEGHEN: *de l'Instruction publique au moyen âge*. Ed. 1854, p. 104 vv.

2) STALLAERT plaatst dit Concilie ten onrechte in 802; cf. MIGNE, l'art de vérifier les dates (Encycl. Theol., 2e serie, T. XLIX).

priesters dat van het Akensche Concept niet wezenlijk verschilt: grammatica, cantus, computus; kennis der H. Schrift en der Kerkelijke homiliën; het ritueel van de bediening der Sacramenten, en de biechtpractijk 1). Zijn deze eischen nu na de 9e eeuw plotseling verdwenen om daarna op het Trentsche Concilie weer van kracht te worden verklaard of hebben ze tot op zekere hoogte ook gedurende de daartusschen liggende eeuwen gegolden?

Het Corpus Juris Can. geeft op deze vraag geen twijfelachtig antwoord. Het decret. Gratiani schrijft voor: *Quae ipsis Sacerdotibus necessaria sunt ad discendum; id est Liber Sacramentorum, Lectionarius, Antiphonarius, Baptisterium, Computus, Canon poenitentialis, Psalterium, Homiliae per circulum anni Dominicis diebus, et singulis festivitibus aptae. Ex quibus omnibus si unum defuerit, sacerdotis nomen vix in eo constabit* 2). Gelijk wij reeds vroeger zagen wil ook het decret. van Gregorius IX beslist, dat de a.s. priester onderwezen zal worden in de Ecclesiastica Sacramenta, qualiter ea rite valeant celebrari 3).

In het Pontificale Romanum van 1511 vinden wij dezelfde bepalingen; van den subdiaken en diaken wordt bij het examen geëischt: *sciat ordinare officium: et habeat modum ac commoditatem illud dicendi ad quod obligatur. Neque debet ordinari nisi videatur quod officium commode dicere possit.*

Ook in Frankrijk treffen wij dezelfde eischen aan. Het Concilie van Rouaan 1445 schrijft voor, *quod de cetero non admittantur aliqui ad sacros ordines, nisi sunt instructi expresse in articulis fidei, praeceptis decalogi, sacramentis ecclesiae, et quod sciant distinguere inter peccata et peccata, et opera misericordiae corporalia et*

---

1) SACROS. CONC. TRID. ed. 1781, p. 372 v.v.

2) c. 5. Dist. XXXVIII.

3) Zie boven pag. 6.

spiritualia, et alia 1). Desgelijks wil het Conc. Senon. van 1485 dat de ordinandi onderzocht zullen worden niet alleen in moribus, scientia et aetate, maar ook in articulis fidei, praeceptis decalogi et aliis; terwijl de parochie-priester vooraf toonen moet thuis te zijn in de administratio Sacramentorum 2).

Het stilzwijgen der overige Synoden over deze zaak kan gevoegelijk verklaard uit het feit, dat de kerk het gewoonte-recht of de traditie hoog in eere hield en alleen dan bepalingen maakte, wanneer de gewoonte dreigde te ontaarden of nieuwe omstandigheden nadere regeling noodig maakten. Voorts dient er op gelet, dat de Acta van vele Synodes aanvangen met de verklaring, dat al het vroeger beslotene van kracht bleef, in zooverre het niet streed met het thans bepaalde. Het is dus geoorloofd zich te beroepen op die oude canones van de 7de en 8ste eeuw en juist daar wordt de eisch, dat de priester de liturgie etc. leeren moet, herhaaldelijk gevonden 3). Eindelijk zal ook in de XV^{de} eeuw wel vaak hebben plaats gevonden, wat vroegere Synodes voorschreven, dat de priester *na* zijn examen maar *voor* zijn indiensttreding nog nader onderricht moest ontvangen in de Homiletiek, Liturgiek etc. 4). Althans in Duitschland

1) LABBEUS, XIX, p. 27.

2) LABBEUS, XIX, p. 417 en HEFELE *Konsil gesch.*, VII, p. 415.

3) Ik geef hiervan slechts enkele voorbeelden. Het VII Conc. v. Toledo c. 8 (an. 653) verbiedt tot eenige kerkelijke waardigheid te verheffen, qui non totum Psalterium, vel canticorum usualium et hymnorum, sive baptizandi perfecte noverit supplementum. THOMASSIN, II. 2. c. 27, 3. Het Concilium van Cloveshoe (747) wil, dat er bij het examen ordinandorum vooral gelet zal worden op de morum probitas en scientia fidei: qua namque potest ratione aliis integritatem fidei praedicare, sermonis scientiam conferre, peccantibus discretionem poenitentiae indicare, nisi prius vigilate intentione haec pro viribus ingenio sui studeat ediscere (CONG. BRITTAN. ed. 1639 I. p. 247).

4) Aldus het II Conc. van Ravenna (1311) rubr. 9, dat voorschrijft: Statuimus quod quilibet episcopus in sua dioecesi informare debeat sacerdotes et ministros, novos maxime, vel a scientibus expertis faciat informari, in suis

was dit de gewoonte. Het Concilium Argentin. 1435 1) schrijft voor: Cum sit ars artium regimen animarum, curandum est ne imperiti et insufficientes ad regimen hujusmodi assumantur. Sacrae enim Synodi approbatione statuimus, ut quicumque de cetero clericus fuerit ad ordinem Sacerdotii de novo promotus, talis ut instruatur circa curam regiminis animarum aliis Clericis, uno vel pluribus, per exercitium ejusdem regiminis jam perfectis, per biennium commoretur in suscepto sacerdotii ordine ministrando, nec antea liceat curam alienae Parochiae regere, nisi id ei ex causa dispensative a Nobis permissum de gratia speciali; een bepaling, die de Synode van Bamberg 1490 bijna letterlijk herhaalt 2): et Clericus noviter ad Sacerdotium promotus cum aliis Clericis in exercitio regiminis animarum dudum provectis, per biennium commorari debet, circa regimen et curam instruendus. 3)

---

officiis et ministeriis, et ecclesiasticis sacramentis et ipsorum collatione, seu dispensatione, scil. in catechizando, baptizando, conficiendo corpus et sanguinem Jesu Christi et quae sunt confectionis verba, seu consecrationis, et confitentes seu poenitentes absolvendo, et formam et modum absolutionis et Divinis aliis. (LABBEUS, Tom. XV, p. 52).

1) HARTZHEIM, *Conc. Germ. V*, p. 237. Het Concilium Eystattense, 1447, wil deswege zelfs twee examens, één voor de wijding en één voor de in dienst treding van den priester: De examine Sacerdotum Clericos Nobis subditos precepimus sollicitos, et diligentes esse circa Studium Sacrarum Literarum, ne veluti ceci cum his quos ducunt, in foveam cadant: cujus rei gratia volumus quod deinceps non solum quando ad sacros ordines admittuntur, sed etiam dum Ecclesias suscipiunt regendas de scientia, et peritia et aliis, videlicet et vita et honesta conversatione, et moribus diligenter examinentur. Dus een voorbeeld van ons praeparatoir en premptoir examen! (HARTZHEIM V. 366).

2) HARTZHEIM, *Conc. Germ. V*, p. 599.

3) In enkele plaatsen schijnt de gewoonte bestaan te hebben om den sacerdos niet oraliter te onderrichten, maar hem een Directorium mee te geven. Zoo schrijft het Decretum Gratiani voor: Quando Presbyteri ordinantur, libellum Officialem a suo Sacerdote accipiant, ut ad Ecclesias sibi deputatas instructi succedant; ne per ignorantiam in ipsis Divinis Sacramentis offendant. Dist. XXVIII. In de *Theol. Jahrbücher* van Dr. G. HÜFFER (Jaarg. 1880, p. 633), wordt

Ten slotte nog een enkel woord over de wijze, waarop het examen ordinandorum moest plaats vinden. Het kostte Gratianus in zijn XXIV Dist. zeker niet veel moeite, om te bewijzen, dat aan de wijding een onderzoek moest voorafgaan. Reeds het III Carth. Conc. c. 12 (a. 397) schreef dit uitdrukkelijk voor. Voor de wijze waarop en de personen door wie dit examen moest afgenomen worden, verwijst Gratianus naar het Conc. Nannet. c. 11 (a. 890) 1). Metterdaad is deze bepaling in hoofdzaak bijna overal gevolgd geworden tot voor, ja zelfs na de Reformatie 2). Zij luidt aldus: Quando Episcopus ordinationes facere disponit, omnes qui ad sacrum ministerium accedere volunt, feria quarta ante ipsam ordinationem evocandi sunt ad civitatem, una cum Archipresbyteris 3), qui eos representare debent; et tunc Episcopus a latere suo eligere debet sacerdotes 4) et alios prudentes viros gnaros Divinae legis, et exercitatos in Ecclesiasticis sanctionibus: qui ordinandorum vitam, genus, patriam, aetatem, institutionem, locum ubi educati sunt, si sint bene literati, si instructi in Lege Domini, diligenter investigent; ante omnia, si fidem Catholicam firmiter teneant, et verbis simplicibus asserere queant. § 1. Ipsi autem, quibus hoc committitur, cavere debent, ne aut favoris gratia, aut cujuscumque muneris cupiditate illiciti a vero devient, ut indignum et minus idoneum ad sacros gradus suscipiendos Episcopi manibus applicent. § 2. Igitur per tres continuos dies diligenter

---

een besluit meegedeeld van de Synode van Brixen, dat elke pastoor in het bezit moest zijn van het Tractatus Sacramentalis van J. Auerbach. Men vindt hiervan vaak voorbeelden.

1) c. 5. Dist. XXIV.

2) cf. VAN ESPEN, II. 9. c. 4, *de Examine Ordinandorum*.

3) Op enkele plaatsen hadden de Archidiaconi het praesentatierecht, cf. Syn. Salm. 1315. c. 3 (LABBEUS, XV, p. 136) en Syn. Andeg. 1365. c. 10 (LABBEUS, XV, p. 796).

4) Te Keulen examineerden de Scholastici en had de Bisschop weinig over het examen te zeggen, cf. LABBEUS, XIX, p. 1369.

examinentur: et sic sabbato, qui probati inventi sunt, Episcopo repraesententur. De bepalingen op het Conc. Rothom. (1445) c. 9 1); Lugd. (1449) c. 4 2); Tolet. (1473) c. 3 3); Frising. (1475) 4) en Senon. (1485) c. 2 5); stemmen hiermede geheel overeen.

Wanneer ik ten slotte de gevonden gegevens kortelijks saamvat, dan blijkt dus, dat de Roomsche Kerk, gelijk zij zich voor de Reformatie in haar Corpus Juris, Conciliën en Synodes uitsprak, een zeker aantal eischen stelde, die geheel overeenstemden met, of laat mij liever zeggen, strikt logisch voortvloeiden uit haar opvatting van het priesterlijk ambt:

1°. De Roomsche Kerk maakt het priesterlijk ambt tot een heilig ambt, waardoor de priester geïsoleerd wordt van het volk; vandaar dat de priester door een zeventvoudige ordening van de wereld moet afgescheiden worden.

2°. De Roomsche Kerk heeft een eigen kerkelijke taal; vandaar dat bij het examen van den priester alle nadruk valt op de kennis van die taal — het Latijn.

3°. De Roomsche Kerk laat het begrip van *Verbi Divini ministerium* bijna geheel plaats maken voor dat van *Sacramentorum administratio*; de predikant is bij haar *mispriester*; vandaar dat van hem slechts een geringe kennis der geloofswaarheden geëischt wordt, maar des te meer nadruk wordt gelegd op de kennis der Liturgie, die zoowel de bediening der Sacramenten als de Kerkelijke feesten en het Kerkelijk gezang omvat.

4°. De Roomsche Kerk heeft haar pastorale zorg schier geheel saamgetrokken in de biecht; vandaar de eisch, dat

1) LABBEUS, XIX, p. 27.

2) LABBEUS, XIX, p. 95.

3) LABBEUS, XIX, p. 386.

4) HARTZHEIM, V, p. 504.

5) LABBEUS, XIX, p. 417.

de priester vooral onderwezen moest zijn in de fijne onderscheidingen van het poenitentiewezen.

En 5°. de Roomsche Kerk heeft in haar clerusereld een hiërarchische scala, waarvan de onderste sport gevormd wordt door den presbyter-plebanus, de top door den Paus. Vandaar dat de eisch van een wetenschappelijke ontwikkeling niet behoefde gesteld voor het gewone priesterambt, terwijl tegelijkertijd met kracht daarop werd aangedrongen bij de hoogere kerkelijke ambten (zie § 3).

Waar ik mij tot taak stelde na te gaan, welke eischen de Kerk stelde voor de toelating tot het priesterlijk ambt, heb ik mij streng beperkt tot de theorie en geheel terzijde gelaten, hoeverre de gediensigheden der practijk soms afdaalden. Toch mag een enkel woord over die practijk niet ontbreken, omdat zeer zeker niet alleen de theorie, maar ook de practijk (zij het dan ook antithetisch) op de Reformatoren van invloed is geweest. Ik bepaal mij daarbij uitsluitend tot hetgeen de Roomsche Kerk zelf in haar Synodes uitsprak, ten einde ook den schijn van vooroordeel te vermijden. Ik behoef hierbij wel niet te herinneren, dat de Roomsche Kerk zelf, juist blijkens deze klachten, het bederf zeer goed inzag en te Trente metterdaad tot een reformatie gekomen is, al is dit dan ook een reformatie in anderen zin geweest, dan het Protestantisme vroeg.

De Kerk eischte *probitas morum* — en klacht op klacht wordt vernomen, dat *personae innumerosae contemptibiles abjectae* 1), ja *facinosae* 2) tot het ambt van priester werden toegelaten.

De Kerk eischte kennis van het Latijn — en telkens moet het verbod vernieuwd om toch *de cetero* geen per-

---

1) Verg. Conc. Andeg. c. 2 (an. 1448) LABBEUS, XIX, p. 79.

2) Conc. Fris. c. 1 (an. 1440) LABBEUS, XIX, p. 3.

sonen ad sacros ordines te promoveeren, die penitus illiterati 1), ja zelfs Analphabetici 2) zijn.

De Kerk eischte een voorafgaand onderzoek, — en slag op slag moet gewaarschuwd tegen hen, die suae ignorantiae et incapacitatis et delictorum conscii het examen hunner bisschoppen ontvluchtten, om hetzij in een gemakkelijker diocese 3), hetzij bij de Curia Romana 4) de priesterwijding te ontvangen.

En eindelijk om te besluiten, de klachten zijn niet minder talrijk over de Examinatoren zelf, die hetzij ex avaritia 5), hetzij consanguineitatis causa 6) ook de meest ongeschikte kandidaten aan den bisschop ter wijding presenteerden 7). Waarlijk Gentianus Hervet gaf niet te veel aan de Gereformeerden toe, wanneer hij erkende, dat bij heel wat geestelijken in zijn dagen „een uysterste ende beestelycke onwetenhcy stak” 8).

---

§ 2. *Kapittel-, Klooster- en Stadsscholen.*

Bij de beantwoording der tweede vraag: *hoe en waar de door de Kerk vereischte kundigheden verkregen wierden*, dient onderscheid gemaakt te worden tusschen de hoogere

---

1) Conc. Dertus. c. 5 (an. 1429) LABBEUS, XVII, p. 172.

2) Conc. Colon. c. 27 (an. 1536) LABBEUS, XIX, p. 1220. Quid turpius, quam quod penitus analphabetici ac interdum flagitiosi (qui ut legum civilium censuras eludent, sese impudentissime ingerunt) in maximam ecclesiastici ordinis ignominiam, sacris initiantur.

3) Conc. Tolet. c. 3 (1473) LABBEUS, XIX, p. 385.

4) Conc. Sens. c. 7 (1528) LABBEUS, XIX, p. 1186.

Conc. Bitur. c. 11 (1438) LABBEUS, XIX, p. 1368.

5) Conc. Salm. c. 3 (1315) LABBEUS, XV, p. 136.

6) Conc. Colon. c. 4 (1536) LABBEUS, XIX, p. 1214.

7) Conc. Tolet. c. 3 (1473) LABBEUS, XIX, p. 385.

8) MARNIX. *Byencorf der R. Kercke*, uitg. van 1858 te Brussel, II, p. 100.

en de lagere geestelijkheid. Wie door aanzienlijke geboorte of genialen aanleg bestemd was om een eereplaats in de Kerk in te nemen bezocht de Universiteit; maar de gewone pastoors zagen nooit een Universiteit of strekten hun ambitie hoogstens uit tot het bijwonen van enkele colleges der Artistenfaculteit. 1)

Er bestond dus, voor de Reformatie opkwam, een hogere en een lagere, of, juister gezegd, een Universitaire en een niet-Universitaire opleiding tot den Dienst des Woords. En dit is niet toevallig. De Roomsche Kerk heeft er blijkbaar prijs op gesteld dat deze niet-Universitaire opleiding bestaan bleef, deels als aanvulling, maar ook deels als tegenwicht tegen het Universitair onderwijs.

Waar ik in deze paragraaf trachten ga het beeld van dit niet-Universitaire onderwijs te schetsen, moet ik vooraf de opmerking maken, dat het uiterst moeilijk is hier juist en volledig te zijn en toch binnen de perken te blijven, die de aard eener „Inleiding” voorschrijft. Het bezwaar zit vooreerst in het onderwijs zelf. Gelijk bekend is, was de grenslijn tusschen Universitair en niet-Universitair onderwijs in de Middeleeuwen volstrekt niet zoo scherp afgebakend als nu. Het Universitair onderwijs daalde af tot de eerste beginselen van het Latijn en het niet-Universitair onderwijs omvatte soms vakken, die o. i. alleen aan een Universiteit thuis hooren 2). Een tweede moeilijkheid geldt de scholen, waaraan dit onderwijs

---

1) ANALECTA JURIS PONTIFICI, Serie I, p. 663. Parmi les Clercs les uns se formaient au ministère dans les Cathedrales, les collegiales et les presbytères. Les autres aux Universités. En eveneens p. 665, dat de meeste priesters recevaient ce qu'ils pouvaient rencontrer dans les Collegiales et les Presbytères en attendant que l'archidiaque les présentât aux saintes ordres. — Desgelijks PAULSEN in *Sybel's Hist. Zeitschrift* 1881, p. 308. Weitaus die meisten Kleriker hatten nie einen Theologischen Professor gehört; die Masse war überhaupt nie auf einer Universität gewesen. Sie empfing nach wie vor die notwendigste Berufsvorbildung in den Lateinschulen.

2) PAULSEN in *Sybel's Hist. Zeitschrift* 1881, p. 400 v.v.

gegeven werd. Deze dragen naar gelang van land, streek en stad zulk een geheel verschillend karakter, dat elke poging om te generaliseeren telkens gevaar doet loopen van onjuist te worden. Waarbij ten derde komt, dat de litteratuur over deze scholen nog niet zeer rijk is en meestal verscholen zit in tijdschriften, die niet onder ieders bereik zijn. Men zal het mij dan ook niet euvel duiden, dat ik mij in deze inleiding voornamelijk bepaal tot de Germaansche volkeren, terwijl ik later in Deel II meer uitvoerig den toestand in elk land afzonderlijk hoop te bespreken.

Ik sprak tot dusverre opzettelijk van „niet-Universitair onderwijs”, omdat het moeilijk valt één woord te vinden dat al de destijds bestaande scholen omvat. Men had Kathedraal- of Domscholen; Kollegiaat-, Stift- of Kapittel-scholen; Parochie- of stadsscholen; Duitsche of schrijfscholen, soms allen naast elkaar in een zelfde stad. Ten einde het onderscheid tusschen deze scholen, de oorzaken van haar ontstaan en haar verband met de Kerk duidelijk te maken, herinner ik vooraf in korte trekken welk proces het schoolwezen in de Middeleeuwen doorliep. 1)

Oorspronkelijk, gelijk men weet, was het onderwijs

---

1) Ik gebruikte behalve de werken, waarnaar in het vervolg in de noten verwezen wordt: THOMASSIN, *de l'ancienne et nouvelle Discipline de l'Eglise*, die bij elke nieuwe periode in zijn werk een belangrijk overzicht geeft over de Scholen; WETZER'S UND WELTE'S *Kirchenlexicon* 2e aufl. III B. in voce *Dom- und Klosterschulen*; MIGNE, *Nouvelle Encyclopédie Theol.* Tom. XXXIV, p. 1865 in voce *Education Clericale*; SCHMIDT, *Encyclopädie des gesamten Erziehung- und Unterrichtswesen* 2e ed. 1876—1887; KEUFFEL, *Historia originis ac progressus Scholarum inter Christianos* 1743; THEINER'S *Geschichte der geistlichen Bildungsanstalten* 1835; IRENÉ THEMISTOR, *l'Instruction et l'Education du Clergé* 1884; CONRAD BURSIAN, *Geschichte der Classischen Philologie in Deutschland von den Anfängen bis zur Gegenwart* 1883; H. KAEMMEL, *Geschichte des deutschen Schulwesens im Ubergang vom Mittelalter zur Neuzeit* 1882; en L. VON STEIN, *Das Bildungswesen des Mittelalters* 1883. De belangrijke artikelen van MONE in het *Zeitschrift für Geschichte des Oberrheins* kon ik tot mijn leedwezen niet inzien.

(behalve in Italië) geheel in handen der Kerk en diende bijna uitsluitend tot vorming der geestelijkheid. Men had toen twee soorten van scholen: de Episcopale, waar de Bisschop zelf de a.s. sacerdotes onderwees en de Presbyteriale, waar de priester de kinderen leerde. Beider bestaan valt reeds in het begin der 6e eeuw, misschien zelfs reeds vroeger te bewijzen. Daarnaast ontstonden al spoedig de Benedictijner kloosterscholen, die zeker niet het minst hebben bijgedragen tot ontwikkeling der geestelijkheid. Wellicht getroffen door haar voorspoed, stelde Chrodegangus van Metz een regel op, volgens welken de bisschop met zijn geestelijken moest leven in een zelfde huis (Domus of Munster) en met hen een soort van congregatie of kapittel moest vormen. Tevens regelde hij het onderwijs nader en schreef o. a. voor, dat elk kapittel een Scholasticus en een Cantor 1) zou hebben om de clerici te onderrichten. De Rijksdag van Aken (817) verklaarde dezen regel geldig voor het geheele Duitse rijk. Van dat oogenblik af dagteekent de opkomst en bloei der Cathedraal- of Domscholen.

Ook de geestelijkheid, aan de kerken in andere steden der diocese verbonden, volgde weldra dien regel; ze vormden kollegiaatstiften, hadden evenzeer een Scholasticus en Cantor, en zoo ontstonden dus naast de Kathedraalscholen de Kollegiaat- of Stiftscholen.

Evenzeer bereikten de presbyter- of parochiescholen gedurende dezen tijd een hooger bloei; en de kloosterscholen, die tot dusverre uitsluitend voor de monniken gediend hadden, werden nu verdeeld in een *schola interior*

---

1) Onder de dignitarissen van het Kapittel komen nog twee voor, die voor dit onderwerp van belang zijn. Vooreerst de Cancellarius of schrijver, die later zulk een belangrijke rol bij de Universiteiten speelde. Ten tweede de Primicerius, wiens taak het was *ut praesit in docendo Diaconis vel reliquis gradibus Ecclesiasticis in ordine positus; ... ut et ipse Diaconibus donet lectiones quae ad Nocturna officia Clericorum pertinent etc. X. de officio primicerii* (I. 25).

of *claustralis* en een *schola exterior* of *canonica*, welke laatste ook voor de gewone geestelijkheid open stond.

Gedurende de XI^{de} en XII^{de} eeuw valt in al deze scholen een sterke achteruitgang te bespeuren. Onder Gregorius VII (1073—85) gaat men de kloosterscholen sluiten, omdat zij de monniken te veel aftrekken van geestelijke overdenking 1). Te St. Gallen is er in 1291 niemand meer van het geheele kapittel die schrijven kan 2). De regel van saamleven wordt in de Dom- en Kollegiaatstiften niet meer nagekomen; Scholasticus en Cantor worden eeretitels, terwijl hun taak wordt overgedragen op daartoe aangestelde meesters. En het opkomen der Universiteiten sinds de XIIe eeuw ontvolkt de Kathedraalscholen en brengt ze aan den rand van haren ondergang 3).

Volkomen terecht zag de Roomsche Kerk het gevaar hiervan in, en ze heeft alles gedaan wat ze kon om beide, klooster- en domscholen, in het leven te houden. Niet om de Universiteiten tegen te werken. Veeleer werd het bezoek der Universiteiten op allerlei wijze aangemoedigd (zie § 3). Maar om te voorkomen, dat de lagere *arme* geestelijkheid, die de Universiteit niet kon bezoeken, in te groote onkunde zou wegzinken.

Het III^{de} Later. Conc. (1179) beveelt daarom uitdrukkelijk, dat per unamquamque ecclesiam cathedralem magistro, qui clericos ejusdem ecclesiae et scholares pauperes *gratis* doceat, competens aliquid beneficium assignetur. In aliis quoque restitatur ecclesiis sive monasteriis, si retro-

---

1) CRAMER, *Gesch. der Erziehung und des Unterrichts in den Niederlanden*, 1843, p. 136—143.

2) HEPPE, *Das Schulwesen des Mittelalters*, 1860, p. 25.

3) GIOVANNI DI GIOVANNI, *Storia de' Seminari Clericali* heeft een afzonderlijk hoofdstuk er aan gewijd, om aan te toonen « que l'accroissement rapide des universités au moyen âge a, peu à peu, au grand détrissement de l'Eglise, ruiné les excellents établissements épiscopaux d'instruction et d'éducation » (THEMISTOR, p. 61).

actis temporibus aliquid in eis ad hoc fuerit deputatum 1).

Het IV^{de} Later. Conc. (1215) begint met een klacht, dat deze bepaling minime observatur. Het voegt daarom ter versterking van het beslotene er nog aan toe, dat niet alleen in elke cathedraal-kerk, maar ook in de collegiaatkerken, quarum sufficere poterunt facultates, een Meester moet aangesteld om de clerici *gratis* te onderwijzen in grammaticae facultate. Daarenboven moet elke Metropolitaan-kerk nog een Theologus aanstellen, die de sacerdotes et alios onderwijst in sacra pagina en in datgene wat dient voor de cura animarum 2).

Uit deze bepalingen blijkt genoegzaam, dat de eigenlijke Theologische studie uit de Kathedraal- en Collegiaatscholen geheel verdwenen was en het zelfs moeite kostte, om het onderwijs in het Trivium en Quadrivium gaande te houden.

Evenzeer poogde de Kerk de Kloosterscholen te herstellen. De bedelorden (Franciscaners en Dominicaners) leggen zich op het onderwijs toe en trachten zelfs op de Universteiten invloed te krijgen. Op het Concilie van Vienne (1311) schrijft Clemens V voor, dat er in elk Klooster een magister moet wezen in scientiis primitivis 3).

Benedictus XI in zijn Constitutiones, ter hervorming van het monnikenleven 1339, herhaalt deze bepaling: in qualibet Ecclesia Cathedrali, monasterio, locove alio conventuali seu collegiato dictae religionis habeatur magister, qui canonicos doceat, intra septa locorum, in scientiis primitivis; videlicet in grammatica, logica et philosophia 4).

---

1) LABBEUS, XIII, pag. 426.

2) LABBEUS, XIII, p. 930. Dat deze bepaling overal werd opgevolgd moet betwijfeld. DENIFLE, *die Univ. des Mittelalters*, Ie band, p. 695, zegt dit zelfs uitdrukkelijk, en beroept zich op een uitspraak van Thomas Aquinas: propter litteratorum inopiam nec adhuc per saeculares potuerit observari statutum Lateranensis concilii, ut in singulis ecclesiis metropolitanis essent aliqui, qui theologiam docerent (p. 708).

3) CRAMER, *Gesch. der Ersieh. und des Unterrichts in den Nederl.*, p. 144.

4) LABBEUS, XV, p. 437.

Metterdaad ontstonden dan ook in den loop der XIII^{de} en XIV^{de} eeuw in bijna alle Duitsche steden kloosterscholen van de Dominicaners, Franciscaners en Augustijners 1), waarbij, met enkele uitzonderingen, het „intra septa” niet gevolgd wierd en ook exteriores onderwijs ontvingen 2).

Toch zijn het niet de Kathedraalscholen en evenmin de Kloosterscholen, die aan het einde der Middeleeuwen op den voorgrond staan, maar de Parochie- of stadsscholen.

Voor al door de kruistochten waren de steden tot meerdere ontwikkeling gekomen; het oprichten der Hansa (1241) toont, dat de steden zich bewust worden van haar macht. Daarmede ontstond van zelf de behoefte aan wetenschappelijk onderwijs. Tot nu toe was alle onderwijs in handen der clerici geweest en had bijna uitsluitend ten dienste der clerici gestrekt. In de XIII^{de} en XIV^{de} eeuw trachten de stadsregeeringen in Nederland en Deutschland zelfstandig scholen op te richten. Natuurlijk leidde dit tot een conflict met den Scholasticus van het Kapittel, die voor zijn recht om leeraars aan te stellen (*licentia docendi*) met alle kracht opkwam. De stadsregeeringen brachten deze zaak dan meestal voor den Paus, die, hoe vreemd dit menigeen ook schijnen moge, bijna overal het Kapittel ongelijk gaf en de stad vergunde haar eigen school op te richten.

De beslechting van dezen strijd leidde nu tot de meest verschillende uitkomsten 3). Meestal werd een verdrag tusschen stad en kapittel gesloten, waarbij de stad het

1) PAULSEN, *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten*, 1885, p. 12.

2) HEPPE, *das Schulwesen des Mittelalters*, p. 26.

3) De verschillende voorbeelden kan men vinden in MÜLLER'S *Vor- und Frühreformatorische Schulordnungen und Schulverträgen in deutscher und niederländischer Sprache*; 1885; No. 13 en 14 van de *Sammlung selten gewordener pädagogischer Schriften früherer Zeiten*. In de *Monumenta Germaniae Paedagogica* van K. KEHRBACH, is een nieuwe uitgave geopend van *Schulordnungen* etc., « aus dem Lande deutscher Zungen. » Band I in 1886 verschenen bevat de *Braunschweigische Schulordnungen*.

recht kreeg een parochieschool te openen, mits de Scholasticus in de benoeming van den meester werd gekend. Elders kreeg de stad alleen vergunning om schrijf- of Duitsche scholen op te richten, terwijl de Kapittelschool de „hooge” of „grootte” school bleef, waar Grammatica en Rhetorica onderwezen werden. Nog weer elders schijnt de stad de grootte of hooge school geheel onder haar beheer gehad te hebben; dit geschiedde vooral daar, waar geen Kapittel noch Scholasticus was, maar de Landsheer de patronaatrechten der kerk bezat en deze overdroeg aan de stad. 1)

Een enkel voorbeeld moge ter verduidelijking strekken. Te Hamburg bestond sinds 834 een Domschool, het Marianum, dat onder toezicht stond van den Scholasticus der Benedictijner congregatie. Het verval dezer school en de uitbreiding der stad, bewoog de burgerij een eigen school in de St. Nikolaïparochie te bouwen, waartoe ze van paus Martinus V in 1281 vergunning ontving. Het Domkapittel trachtte nu over deze Nikolaïschool dezelfde rechten uit te oefenen als over het Marianum, wat metterdaad gelukt schijnt te zijn. Tevens werd de Nikolaïschool verlaagd tot een voorbereidingsschool voor het Marianum: Scholasticus Hamburgensis dictas novas scholas tenebit et magistrum instituet pro sua voluntate. Cum autem dictos scholares tantum proficere constiterit, quod ad majorem cantum habiles inventi fuerint et puerilia postposuerint, ad predictas scholas S. Mariae ibunt ibidem ipsis competentia audituri 2). Later schijnt op de Nicolaïschool ook Rhetorica en Dialectica onderwezen te zijn 3), terwijl bij een verdrag tusschen Kapittel en Raad, in 1456, de Raad vergunning

---

1) Dit was vooral in Nederland het geval, cf. onder Deel II § 1. Maar ook in Duitschland b.v. in de stad Hannover (1280); Rostock (1337), Wismar (1269?) cf. HEPPE, *Das Schulwesen des Mittelalters*, pag. 27, 29.

2) MÜLLER, *Vor- und früh ref. Schulordnungen* 1ste abth., p. 72.

3) HEPPE, *Das Schulwesen des Mittelalters*, p. 28.

kreeg 4 schrijfscholen op te richten geheel buiten den Scholasticus om 1).

Tegen het einde der Middeleeuwen krijgen wij dus 1° de Domscholen; 2° de Kollegiaat- of Stiftscholen; 3° de Kloosterscholen, en 4° de stadsscholen. Het onderwijs op al deze scholen was vrij wel gelijk en omvatte meest alleen het Trivium. Slechts zelden kwamen hierbij een of meer vakken van het Quadrivium. Op de Klooster- en Kapittel-scholen werd soms — doch ook dit slechts zeer zelden — bovendien nog onderwijs in de Theologie verstrekt.

Dat a. s. geestelijken op de Kapittel- en kloosterscholen hun opleiding ontvingen, behoeft wel geen nader betoog. Iets vreemder schijnt het, dat hiertoe, zelfs bij voorkeur, gebruikt werden de van de Kerk onafhankelijke stadsscholen 2).

Intusschen laten de biographiën van dien tijd 3) en de schoolordeningen van de stadsscholen des aangaande geen twijfel over. Ik bepaal mij hierbij slechts tot een enkel voorbeeld. In de Schoolorde van 1513 door den Raad van Memmingen voor de stadsschool vastgesteld, leest men: „Der schülmayster lat och *alle suntag* vnd ander gepannen *firtag am morgens*, den prouisor exspouneren vnd construyren ain *epistel* oder *evangelium*, so man in der hailigen mess pfligt zü singen vnd zü lesend. Das selbig ewangelium oder epistel lat dan der schülmayster *am nachts* nach der vesper ainen schüler vss der grossen leczyen (hoogste classe) *widerum* exspouneren vnd lat in hinuff in sinen stül sten. da müss er es angesicht aller

1) MÜLLER, *Vor- und früh ref. Schulordnungen*, 1ste abth., p. 69—71.

2) A. K. in zijn *Etude sur les anciens séminaires du diocèse de Liège* in de *Publications de la société d'Archeologie dans le duché du Limbourg*, Tom. III, 1866, onderstelt, dat er ook wel geweest zullen zijn « qui faisaient des études privées chez soi ou auprès de l'un ou de l'autre ecclésiastique ou religieux, qu'il prenait pour guide » (p. 93—94).

3) Zie bijv. de biographie van Platter, waaruit ik aan het slot dezer paragraaf een en ander meedeel.

schuler also *vertiutschen vnd construyren*, wie er semlichs zu *Augsburg* oder *Konstencz* in dem *examine* gefragt wird" 1). Wat dit examen te Konstanz zeggen wil, toont ons de „Paktverschreibung" van den Examinator, die te Konstanz door den bisschop aangesteld werd en zweren moest: *unumquemque eorum, prout dignum vel indignum per studiosum examen invenero ad sacros ordines pro cura animarum regenda vel ad simplex dumtaxat beneficium providendum, admittendum vel rejiciendum curabo* 2). Ook de aard van het examen daar afgenomen laat geen twijfel over, of het onderwijs op de Memminger stadsschool moet voldoende geweest zijn. Van een der geëxamineerden, L. Brun, heet het toch: *Pro cura examinatus, bene legit, competenter exponit, et sententiat; computum ignorat, male cantat, — fiat admissio* 3).

Wil men zich een juist denkbeeld vormen van de toenmalige opleiding der meeste priesters, dan is het dus van belang te weten, hoe kort voor de Reformatie deze Latijnsche stadsscholen ingericht waren 4). Aan het hoofd van zulk een school stond een rector, die door den Raad telkens voor één jaar gehuurd werd en al het schoolgeld ontving. Hij moest dan zorgen voor hulponderwijzers, „locati" genaamd naar de loca of classen 5). Ook stond hem ter zijde een Cantor, die de jongens leerde zingen; soms een provisor, die de rol van sub-rector schijnt vervuld te hebben. Als onderwijzers nam men gemeenlijk baccalarii der Artistenfaculteit.

---

1) MÜLLER, *Vor- und früh-reform. Schulordnungen*, II, p. 187.

2) MÜLLER, l. c. II, p. 160.

3) ULR. ERNST, *Gesch. des Zürcherischer Schulwesens*, p. 15.

4) De inrichting der Stifscholen en der Stadsscholen verschilde zeer weinig of niets. De Domscholen waren geheel en al op den achtergrond geraakt. Metterdaad is het beeld van de Latijnsche stadsschool dus het meest juiste om de gewone opleiding der priesters te teekenen.

5) PAULSEN, *Gesch. des Gél. Unterrichts*, p. 106 noot; volgens de gewone opvatting heeft locatus dezelfde beteekenis als conductus.

Het onderwijs reikte gewoonlijk niet verder dan Latijnsche Grammatica, Logica en Muziek. Vooral op het laatste viel nadruk. De leerlingen der Scholen vormden bijna overal het zangkoor der Kerk; ze ontvingen daarom onderricht in den cantus, de antiphonien, intonationes, hymnen, requiems etc., waarbij als doel o. a. werd opgegeven: de voorbereiding voor den dienst als priester 1). De Grammatica werd geleerd uit Donatus 2); copia verborum verkreeg men door het leeren van den Mammotrectus; voor de hogere klassen werd het Doctrinale van Alexander de Villa Dei gebruikt, dat een uittreksel bevatte van Priscianus, en behalve Grammatica ook den hoofdinhoud van O. en N. Testament in Leoninische verzen weergaf. Voor de logica gebruikte men bijna overal de Summula logica van Petrus Hispanus, terwijl op verscheidene Latijnsche scholen ook het disputeeren, zelfs over theol. onderwerpen, gewoonte was. Daarbij kwam nog als onderwijs in de religie, het van buiten leeren van de 10 geboden, het Credo, Pater Noster, Ave Maria etc. 3); terwijl voor de moraal gebruikt werden de Disticha van Cato.

Vóór het optreden van het Humanisme was Donatus en het Doctrinale niet alleen oefen- maar ook leesboek. Nadat het Humanisme zijn invloed op de Latijnsche scholen

1) MÜLLER, *Vor- und früh ref. Schulord.*, Dl. II, p. 173. Schoolorde voor de Lat. sch. te Nordl. 1512: Item so auch not ist, die junger zu der music zuuben, nachdem die ja zu *priesterlicher wirti* vnd zu andern stenden... dienstlich seyen etc.

2) Ik bepaal mij tot de meest gebruikelijke schoolboeken. Een zeer uitvoerige lijst vindt men: STALLAERT EN VAN DER HAEGHEN, *de l'Instruction publique au moyen âge*, p. 108—134.

3) Dat op de meeste Latijnsche scholen dit onderwijs te wenschen overliet, blijkt wel uit de bepaling van het V Lat. Concilie (1514): ut Magistri scholarum et Praeceptores pueros suos, sive adolescentes, nedum in Grammatica et Rhetorica ac caeteris hujus modi erudire et instruere debeant, verum etiam docere teneantur ea, quae ad religionem pertinent: ut sunt praecepta divina, articuli fidei, sacri hymni et psalmi ac Sanctorum vitae. LABBEUS, XIV, p. 881.

had doen gelden, ging men de *Classieke auteurs* zelf lezen, waarbij aan Terentius overal de eereplaats werd gegund. Na 1510 schijnt ook meer en meer het Nieuwe Testament als schoolboek gebruikt te zijn, terwijl op enkele plaatsen zelfs leeraars werden aangesteld in *humanitatis arte*.

Als voorbeeld voor den gang van het onderwijs moge de *Series lectionum* dienen, door den Raad te Neurenberg 1505 vastgesteld 1). Er waren drie classen; in de *eerste* classe leerde men: *buchstaben und lesen*, het benedicite, confiteor etc., terwijl ook een aanvang werd gemaakt met het Latijn; elke leerling moest dagelijks twee Latijnsche woorden met hun beteekenis van buiten leeren; de meer gevorderden leerden schrijven met Latijnsch en Duitsch schrift op tafels van was of op papier. In de *tweede* classe werd dagelijks vier uur les gegeven; twee uur voor en twee uur na den maaltijd. Het eerste uur werd Donatus, de „*regulae*” en Alexander gelezen, overhoord en uitgelegd. Het tweede uur werd een nomen of verbum uit Donatus of Alexander verbogen. Het derde uur werden de *casualia* en *temporalia* uit het hoofd geleerd en de toepassing gemaakt door het vertalen van korte Latijnsche zinnen; bijv.: *magister est in choro; ego amo magistrum*. Met de meergevorderden werden ook de *pronomina* behandeld, terwijl ze bovendien het *pars prima* van Alexander moesten „*exponieren*”. Het vierde uur werden er *Disticha* van Cato uit het hoofd geleerd, terwijl ook hierbij weer elk woord moest verbogen of vervoegd worden. In de *derde* classe behandelde men gedurende het eerste uur: *derivationes, expositiones, originem verborum* etc. met het *pars tertia* van Alexander. Het tweede uur werden verzen uit de *pars prima* en *secunda* van Alexander vertaald. Het derde uur leerde men de „*loica (sic.) ex Petro Hispano*”. Het vierde uur eindelijk ver-

---

1) MÜLLER, *Vor und früh reformatorische Schulord.*, II, p. 145—159.

taalde men Aesopus en Terentius, terwijl ook hierbij weder van elk woord de partes werden gemaakt. Een drooge opsomming, maar die toch eenigermate een blik gunt in den omvang van het gymnasiale onderwijs dier dagen.

In de classe, ja zelfs daarbuiten, mocht alleen Latijn gesproken worden. Om dit te bewerkstelligen gebruikte de meester een *lupus* en een *asinus*. De asinus was een houten bord, dat de slechtste leerling van het eerste uur om den hals kreeg en dat hij alleen dan mocht afleggen, wanneer hij een ander kon betrappen op Duitsch spreken. Een *lupus* was meer, wat wij zouden noemen, een „stillen verklikker”, een jongen die door den meester was aange-steld om hen, die ongehoorzaam waren, op te teekenen.

Ongetwijfeld zijn er scholen geweest, waar het onderwijs uitgebreider was; waar het Computus Paschalis van Cassiodorus, de Geometrie, de Historie, de Physica onderwezen werden. Maar regel was dit niet; op de meeste Latijnsche stads- en kapittelscholen reikte het onderwijs wel niet verder dan te Neurenberg.

Mag ik de vraag, waar en hoe het onderricht gegeven werd, dat de gewone pastoors voor het examen van den bisschop noodig hadden, hiermede genoegzaam beantwoord achten, dan blijft nog de vraag over, op welke wijze de a. s. priesters zelf in die dagen van dit onderwijs gebruik maakten. Een duidelijk voorbeeld daarvan hebben wij in de autobiographie van Platter 1), waaraan ik ter kenschetsing van de toenmalige wijze van studeeren het een en ander ontleen.

Thomas Platter werd 1499 in het schoone Visperdal geboren en reeds vroeg voor den geestelijken stand bestemd, „dorumb man mich den ouch dester fürer zuder schull datt” zegt hij, bij den pastoor te St. Nikolas, waar hij het Ave Maria etc. leerde, maar geen schrijven of

---

1) FECHTER gaf deze Autobiographie van Thomas Platter in 1840 te Bazel uit.

lezen. Toen hij iets ouder was geworden, ging hij met zijn neef Paul Summermatter op reis om te studeeren. Die neef was zijn „Bacchant”, hij diens „Schütze” 1); hij had derhalve de verplichting zijn neef te „praesentiren”, d. w. z. te zorgen, dat zij beide aan de kost kwamen. Ze gaan saam eerst naar Zürich en vandaar met een bende andere Bacchanten en Schützen naar Meissen en Neurenberg, waar de meester ze dwingen wil, bij hem op school te komen. Juist bijtijds weten ze nog te ontsnappen en trekken nu naar Prasslaw (Breslau?) in Silezië, wijl daar de studie zoo „goedkoop” was. Eerst gaan zij naar de Domschool „zum heiligen krütz”, maar blijven er niet lang, omdat „in der obersten pfarr zu Elisabeth” meer Zwitsers waren. De levenswijze was uiterst eenvoudig. De „schützen” bedelden om den kost; 's zomers sliep men op het kerkhof; 's winters om den haard in het schoollokaal; alleen de Bacchanten hadden kamertjes. Van leeren kwam intusschen niet veel. „In der schul zu St. Elisabeth lasen allwägen einmals zu einer stund in einer stuben 9 baccalaurii”! Alleen de Preceptor had een boek „ein trukten Terentium”, de leerlingen niet. „Was man lasz musst man erstlich dictieren, den distingwieren, den construieren, zuletst erst exponieren, dass die Bacchanten grosse scar- teken mit inen heim hatten zu tragen, wen sy hinweg zugen”.

Van Breslau ging men naar München, waar de Bacchant de parochieschool „zu unser frowen” bezocht, maar Platter weder al zijn tijd doorbracht met bedelen. Vervolgens trok men naar Ulm, waar Platter, de eindeloze plagerijen van zijn Bacchant moede, die hem op de meest onmenschelijke wijze sloeg, ontvluchtte, eerst naar Freisingen, toen naar Konstanz en Zürich, terwijl zijn neef al zijn best deed om

---

1) Beide woorden zijn onvertaalbaar. Schütze beteekent volgens PAULSEN, *Gesch. des Gel. Unterr.*, p. 106 noot, egl. Hosenschütze, een woord, dat ieder student, zegt hij, wel verstaan zal. Bacchant wil hier natuurlijk zeggen een oudere leerling, die als beschermer voor den Schütze optreedt.

den weggeloopten kostwinner terug te krijgen, maar te vergeefs.

Van uit Zürich onderneemt Platter nu een tweede studiereis met een nieuwen makker. Zij gaan naar Schlettstadt, waar destijds de beroemde Humanist J. Sapidus 1) onderwijs gaf, die soms meer dan 900 leerlingen trok. Trouwens het was de tijd dat de „linguae” en „studia uff” gingen. Platter was toen 18 jaar en kon nog geen Latijn lezen en in 't geheel niet schrijven. Bij Sapidus leert hij nu Donatus van buiten en vordert een goed eind. Maar hij bleef er niet lang; voor het eind van het jaar keert hij weer naar zijn ouderlijk huis terug.

Een volgend jaar doet Platter zijn derde studiereis, thans met zijn beide broeders. Hij trekt ditmaal niet naar het buitenland, maar blijft te Zürich, waar destijds twee stiftscholen waren, de Schola Carolina bij den Grossmünster en de Schola Abatissana bij den Fraumünster. Voorts waren er nog twee kloosterscholen, een van de Franciscaners en een van de Augustijners. Platter bezocht de Schola Carolina, waar Wolfgang Knöwell onderwijs gaf, een „*Magister Parisiensis*, den man zu Paris genempt hatt *Gran Diabell*; er was ein grosser, redlich man, hatt aber der schull nit vill acht, lugt mer wo die hüpschen meitlin waren”. Kort daarop wordt Oswald Myconius meester, die Terentius met zijn discipelen leest en ook de H. Schrift. Dit laatste maakte zooveel sensatie, dat zelfs leeken er naar kwamen luisteren.

Platter heeft het examen te Konstanz nooit gedaan; Zwingli kwam en Platter ging met de Reformatie mede. Maar waar Platter ons verzekert, dat men dagelijks zag, dat leerlingen zooals hij „uff du wichinen 2) zugen, wurden

---

1) Zie over deze school o. a. K. VON RAUMER, *Geschichte der Pädagogik*, 2^e ed. 1846, I, p. 112.

2) D. i. de wijding of het verkrijgen der sacri ordines.

gewicht, das sy ein wenig konden singen, sonst weder exponieren noch Grammatik" — daar mag dit studiebeeld wel als getuigenis gelden, hoe men in die dagen het loqui Latinaliter leerde voor het examen ordinandorum. Trouwens dit getuigenis staat niet alleen. De overal omtrekkende scholares waren een schrik voor menige stad.

---

§ 3. *De verhouding tusschen Universiteit, Kerk en Staat.*

Dat de Roomsche Kerk voor haar hogere geestelijkheid een Universitaire opleiding gewenscht achtte, heb ik tot dusverre als bekend ondersteld, maar dient thans nader bewezen.

Reeds Honorius III bepaalde 1220 in zijn bekende bul *Super specula*, dat ab Ecclesiarum Praelatis et Capitulis ad Theologicae professionis studium aliqui docibiles destinantur; en ten einde dit des te gemakkelijker te maken, voegde hij er aan toe, dat de docentes et studentes in Theologica Facultate, die beneficia bezaten, voor den tijd van vijf jaren zouden ontslagen zijn van de verplichting der „residentia” en desniettemin de volle inkomsten hunner beneficia zouden trekken. Een bepaling, die in het Jus Canonicum overgenomen werd 1).

De Kapittels der Dom- en Stiftkerken namen diensvolgens vaak bepalingen op in hun statuten, dat een zeker aantal hunner leden gegradueerd moest zijn 2); de Provinciale Synodes schreven hier en daar voor hoeveel personen elke Cathedraalkerk op studie moest houden 3); en Benedictus XI

---

1) c. 5. X. de magistris (V. 5).

2) PAULSEN in *Sybel's Hist. Zeitschrift*, 1881, p. 309, geeft hiervan enkele voorbeelden.

3) Zoo bijv. het Concil. Terrac. 1329 (LARBEUS, XV, p. 380); Concil. Valladolid, 1322 (HEFELE, VI, p. 536); Conc. Tolet. 1339 (HEFELE, VI, p. 564);

in zijn Constitut. super reformat. canonic. regular. ordin. S. Aug. (1339) beval, dat elke Cathedraalkerk of klooster de quolibet vicenario numero canonicorum één naar de studia generalia moest zenden, om daar Theologie of Jus Canonicum te studeeren, terwijl hij nauwkeurig voorschreef, hoe deze canonici aan de Universiteit moesten leven en hoe lang zij voor de verkrijging van elken graad moesten studeeren 1).

In het Duitsche Concordaat, dat op het Concilie van Constanz 1418 tot stand kwam, zetten de afgevaardigden der Universiteiten door, dat $\frac{1}{6}$ van alle Kanunnikschappen, aan de Domkerken verbonden, slechts aan Doctoren in de Theologie of in de Rechten, of aan baccalarii formati in de Theologie etc.; $\frac{1}{6}$ der Kanunnikschappen aan de Collegiaatkerken verbonden alleen aan gegraduateerden; en eindelijk alle Parochiekerken van meer dan 2000 communicanten alleen aan Doctoren in de Theologie of de Rechten, voor zooverre deze zich daartoe aanboden, zouden gegeven worden 2). Het Concilie van Basel ging nog verder en breidde het aantal uit tot $\frac{1}{3}$ van alle Kanunnikschappen, terwijl het alle parochiekerken binnen ommuurde steden insloot 3); welke bepalingen in het Concordaat tusschen Leo X en Frans I op het V^{de} Later. Concilie gesloten, werden overgenomen. Dit laatste voegde er nog aan toe, dat de candidaten litteras patentes der Universiteit moesten overleggen ten blijke van den duur hunner studien 4).

De Roomsche Kerk stelde er dus blijkbaar prijs op,

Concil. Lavaur. 1368 (HEFELE, VI, p. 625); Conc. Magdeb. 1390 (HEFELE, VI, p. 837) en 1485 (LABBEUS, XIX, p. 474). De aartsbisschop van Scandinavie beval in 1486 dat de Kanunniken 5 jaar theologie of kanoniek recht moesten gestudeerd hebben.

1) LABBEUS, XV, p. 437—445.

2) HEFELE, VII, p. 355.

3) LABBEUS, XVII, 375—376.

4) LABBEUS, XIX, 1023, v.v.

dat de hogere clerus de Universiteiten bezocht 1); eischte zelfs van één derde deel het afloopen van een Theologischen of Juridischen cursus, terwijl twee derden volstaan konden met den Magisterstitel in de Artistenfaculteit te hebben verworven.

Tegen de studie van a. s. geestelijken in het Jus civile of de Medicijnen was de Kerk steeds gekant 2). De clericus, die daarin wilde studeren, had zelfs een aparte licentia noodig. Van deze licentia schijnt echter tegen het einde der Middeleeuwen een gretig gebruik te zijn gemaakt. Gelijk van zelf spreekt, was het hierbij meer te doen om den titel, dan om de voorbereiding voor het Kerkelijk ambt. In verband met de opleiding tot den Dienst des Woords staat deze studie in elk geval niet. Wel werd daarentegen door de Roomsche Kerk aan haar a. s. dienaren, bepaald met het oog op hun opleiding, het bezoek der Theologische, Decretistische en Artistische faculteit voorgeschreven, en over haar inrichting en onderwijs heb ik dus uitvoeriger te spreken. Voordat ik daartoe overga, wensch ik echter eerst met korte trekken de verhouding te teekenen, die gedurende de Middeleeuwen bestond tusschen de Universiteit in het algemeen en de Kerk en de Overheid.

In de eerst plaats dient daarbij nagegaan, welken invloed de Kerk heeft uitgeoefend op het ontstaan der Universiteiten. Gelijk men weet, was VON SAVIGNY 3) de eerste, die helder en duidelijk heeft uiteengezet, dat

---

1) Het verst ging wel de Synode van Trier in 1482: Ut poenitentiae administrandae functio non nisi idoneis hominibus imponatur et quas vitae integritas et doctrina *amplissimis Academiæ testimonio* probata commendat. HARTZHEIM, V, 541.

2) Reeds Alexander III had aan alle monniken de studie in het Romeinsche recht en de Medicijnen verboden; Honorius III strekte dit verbod uit tot *alle* priesters in zijn bul Super Specula (c. 10 X. ne clerici (3.50)).

3) VON SAVIGNY, *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*, in het IIIe Deel.

de oudste Universiteiten ontstaan zijn als zelfstandige corporaties, onafhankelijk van Staat en Kerk beide; in „*Strikt genomen*” is door Dr. A. KUYPER in 1880 aangetoond met een breede rij van citaten, hoe latere onderzoekers er niet anders over dachten; en DENIFLE is in zijn beroemd werk: *Die Unversitäten des Mittelalters*, waarvan tot dus verre slechts het eerste deel: *Die Entstehung der Unversitäten*, in 1885 verscheen, na de nauwkeurigste bronnenstudie tot geen ander resultaat gekomen 1).

Wil men de oorzaken nagaan, die meer rechtstreeks tot het ontstaan der Universiteiten leidden, dan dient vooraf onderscheid gemaakt tusschen de beide namen, die de Universiteiten oorspronkelijk droegen nl. *Studium Generale* en *Universitas*. Het eerste ziet op de school als wetenschappelijke inrichting; het tweede op de corporatie van leeraren en studenten aan deze school verbonden 2).

De naam „*Studium Generale*” beteekent, gelijk Denifle uit de actestukken uitvoerig heeft aangeteekend, een school, die *voor allen openstond*; waar jongelieden uit alle landen heentogen om onderwijs te ontvangen 3). Juist deswege erlangden de aan deze scholen verleende graden ook *overal* erkenning en zoo kreeg het begrip *studium generale* de bijgedachte, dat daar de *facultas ubique docendi* wierd

1) Denifle legt, ongetwijfeld, meer dan von Savigny nadruk op de privilegien aan de Universiteiten van Boulogne (de *Authentica Habita*) en van Parijs (het privilegium van Philippe-Auguste) gegeven; toch verklaart hij uitdrukkelijk: « So entwickelten sich die Schulen zu Paris und Bologna allerdings *spontan und von innen heraus*, » l. c. pag. 62; alleen hun *bloei en duurzaam bestand* hadden zij onder meer te danken aan die privilegien. Het eigenlijke moment, waarop de Universiteit ontstond, vindt Denifle, evenzeer als v. Savigny, in de « *Bildung der Corporationen*, » p. 63, en dit vormen van Corporaties is blijkens zijn eigen uiteenzetting, pag. 64—106 en 132—181, geheel spontaan geschied.

2) Zoo sprak men van eene *universitas apud studium generale*.

3) DENIFLE, p. 15 v.v. Vandaar dat men kon spreken van een *studium generale in sacra pagina, iure canonico* etc.

uitgedeeld 1). De oorzaken, dat deze *Studia generalia* opkwamen, moge men met von Savigny 2) zoeken in de beroemdheid van enkele leeraren, die leerlingen uit alle landen tot zich trokken, of met Denifle in de nieuwe methode van onderwijs (de Dialectiek en Scholastiek te Parijs en de studie van Romeinsch- en Kanoniekrecht te Bologne) 3), maar in elk geval ging de impuls tot hun ontstaan buiten de Kerk om en wierden zij geboren uit den innerlijken drang van het wetenschappelijke leven.

Dat deze oudste *Studia generalia* ontstonden in aansluiting aan bestaande inrichtingen van onderwijs of, wil men liever, door hervorming en uitzetting van deze spreekt van zelf. In Italië waren de Stadsscholen, in Parijs en Oxford 4) de Kerkelijke scholen de bodem, waaruit deze nieuwe plant opschoot. Maar in beide gevallen was de ontwikkeling organisch en spontaan; noch de Kerk noch de Staat hebben haar tot stand gebracht.

Dat deze *Studia generalia* blijvend bestand kregen en zich niet na een oogenblik van bloei wederom oplosten, hadden zij ten deele te danken aan de privilegiën der Vorsten, maar vooral aan het ontstaan der Corporaties of *Universitates*. Te Bologne gingen deze vereenigingen uit van de *Scholares forenses*, die zich, waarschijnlijk op dezelfde wijze als de Duitsche kooplieden in vreemde steden 5), tot corporaties ter onderlinge bescherming ver-

1) DENIFLE, p. 775, wijst er op, dat beide uitdrukkingen: *facultas ubique docendi* en *studium generale* tegelijkertijd ontstaan zijn. Eveneens pag. 21.

2) VON SAVIGNY, *Gesch. des Röm. Rechts*, III, 155.

3) DENIFLE, pag. 45—48.

4) De oorsprong van de Universiteiten te Oxford en Cambridge ligt geheel in het duister. Alleen het bestaan van een kanselier doet vermoeden dat zij uit Kerkelijke of Kloosterscholen zijn opgekomen.

5) DENIFLE p. 136 en KAUFMANN, *die Geschichte der Deutsche Universitäten* I. Vorgeschichte, 1888, p. 184. « Diese Bildung war ein Proceß ähnlich der Bildung der Hansen oder Vereinigungen von Kaufleuten an fremden Orten. » De eerste beginselen vallen reeds 1158 te constateeren.

bonden: te Parijs daarentegen schijnen de magistri zich het eerst op de wijze der gilden tot een consortium of corporatie vereenigd te hebben 1). In geen van beide gevallen ging echter de vis movens van den Staat en nog minder van de Kerk uit.

Gedurende den geheelen loop der 13de eeuw bleef de toestand in zooverre dezelfde, dat bij de meeste destijds ontstane Universiteiten van een Pauselijken of Keizerlijken stichtingsbrief geen sprake is. Slechts twee wezenlijke uitzonderingen komen op dezen regel voor 2): de Universiteit van Napels, die door keizer Frederik II in 1224 werd opgericht en een geheel abnormaal karakter droeg; en de Universiteit der Roomsche Curie, die door Innocentius III gedurende diens verblijf te Lyon c. 1244 gesticht werd ten dienste van hen, die „apud sedem apostolicam” verblijf hielden, en een navolging was van de hofschoolen der vroegere vorsten 3).

Van af de 14de eeuw verrijst daarentegen (behoudens een enkele uitzondering) geen enkele Universiteit, die niet een

1) DENIFLE, p. 68, v.v.

2) DENIFLE vermeldt p. 807, 808, 809 nog vier Universiteiten uit de XIIIe eeuw, die een Pauselijken stichtingsbrief bezeten hebben, nl. Piacenza 1248, Toulouse 1233, Montpellier 1289 en Pamiers 1295, waar KAUFMANN, *die Geschichte der Deutschen Universitäten*, I. Vorgeschichte, p. 380, nog bijvoegt Gray, 1290. De Universiteiten te Pamiers en Gray zijn echter niet tot stand gekomen; die van Montpellier bestond reeds lang, zoodat de stichtingsbrief zelfs volgens Denifle (p. 352), geen andere bedoeling had dan haar openlijk als zoodanig te erkennen; te Piacenza was een school, die in 1248 van den Paus Universiteits-privileges ontvangt, maar desniettemin geen Universiteit schijnt geworden te zijn (Denifle, p. 567); over Toulouse zie « Strikt genomen » p. 108, wat geheel bevestigd wordt door Denifle, p. 325—330.

3) Deze Universiteit der Roomsche Curie, die in 266 strengen zin hofschool was, dat gedurende het groote Schisma elk der pausen een eigen « studium s. Palatii » had, moet wel onderscheiden van de gewone Universiteit te Rome, waarvoor reeds Karel I als *Senator* van Rome in 1265 een stichtingsbrief gaf, maar die eerst na een nieuwen stichtingsbrief van den Paus in 1303 tot bloei schijnt geraakt te zijn; cf. DENIFLE, pag. 301—317.

stichtingsbrief, hetzij van Keizer en Paus saam, hetzij van een van beiden, kan aanwijzen 1). Dit verschijnsel, hoe vreemd het ook schijnt, volgt echter strikt logisch uit den gang der gebeurtenissen.

De oorspronkelijke Universiteiten hadden de algemeene erkenning harer graden te danken aan den glans harer wetenschap. De later ontstane Studia, die, om welke reden dan ook, aan hun graden niet dezelfde algemeene erkenning zagen geschonken, wendden zich tot den Paus, als hoofd der toenmalige Christenheid, om hetzelfde privilege deelachtig te worden. Dit was te natuurlijker, omdat sinds de helft der 13de eeuw de Kanselier te Parijs en de Archidiaken te Bologne, die de licentia docendi uitdeelden, werden aangezien als *repraesentanten van den Paus* 2). Toen dit voorbeeld door reeds lang bestaande Hoogescholen eenmaal gegeven was, sprak het van zelf, dat men bij de oprichting van een nieuwe Universiteit vooraf aan de „Universalgewalten” of de hoofden der Christenheid, Paus en Keizer, een stichtingsoorkonde vroeg, waarin verklaard werd, dat in die of die stad een studium generale zou zijn „ad instar studii Parisiensis of Bononiensis”, d. w. z. met dezelfde privilegien die men daar had, en waaronder in de eerste plaats behoorde het recht om de *facultas ubique docendi* te verleen. Vandaar dat in die stichtingsbrieven dan ook altoos een Kanselier wordt aangewezen, die namens den Paus deze licentia uitdeelt 3). Ongetwijfeld werkten bovendien nog twee redenen mede: 1° dat de Paus over een groot aantal beneficien te beschikken had en de Universiteiten zonder deze beneficien finantieel niet bestaan konden;

---

1) Alleen in Spanje werden de Universiteiten ook opgericht door den Koning alleen, zonder medewerking van Keizer of Paus; zie, onder Deel II § 7.

2) De Paus beweerde zelfs het recht te hebben den doctorsgraad honoris causa uit te reiken, ja personen aan te stellen die buiten eenig Universitair verband den doctorsgraad konden verleen, cf. KAUFMANN, p. 397.

3) Zie onder, pag 45, v.v.

2° dat alleen voor de door den Paus erkende Universiteiten de licentia residentiae gold, door Honorius III verleend.

Tegelijkertijd met deze practijk kwam ook de *theorië* op, dat alleen Paus en Keizer het recht hadden een Studium generale te stichten 1). Welke theorie natuurlijk ook weder van sterken invloed was op de practijk zelve 2).

De vraag is in den laatsten tijd 3) met veel bitterheid

1) De beroemdste rechtsgeleerden der 14de eeuw, Baldus en Bartolus erkenden (niet zonder tegenspraak echter) alleen «die Rechtsschulen als legitim, welke ein Privileg des Kaisers oder des Papstes hatten» (KAUFMANN, p. 384). ALFONSO el SABIO ging in zijn *Siete Partidas* (1256—63) nog verder: Este Estudio (general) deve ser establecido por Mandado del Papa o de Emperador, o del Rey. (DENIFLE, p. 778 noot).

2) KAUFMANN, p. 385.

3) Nl. tusschen Denifle en Kaufmann. DENIFLE, «Unterarchivar des Hl. Stuhles», zegt zoo beslist mogelijk: «Ein Generalstudium zu errichten war vor allem ein Recht des Papstes.... An sich schon musste es am natürlichsten erscheinen, dass die höchste kirchliche Macht und der Lehrer der Christenheit eine Hochschule begründe», p. 779. (Denifle ontkent natuurlijk niet, dat ook de Keizer een stichtingsbrief kon geven, p. 781). Hij gaat dan ook zoover, van het ontstaan der latere Universiteiten te laten saamvallen met den Pauselijken stichtingsbrief, ook daar waar reeds vroeger een als Universiteit erkende school bestond; ja nog sterker, hij laat enkele Universiteiten geheel buiten rekening, alleen omdat zij zulk een brief niet bezaten (KAUFMANN, pag. XI). Daartegenover verklaart Kaufmann, dat de pauselijke stichtingsbrieven ook in de 14^e en 15^e eeuw «regelmässig nicht die Bedeutung einer notwendigen Vorbedingung zur Gründung einer Universität, sondern den einer unterstützenden Anerkennung» hadden. Volgens hem zijn zij meer te beschouwen «als die allgemeinste Form der Privilegien, welche die Universitäten — von den Päpsten zu erbitten hatten», p. 397. PAULSEN *die Gründung der deutschen Universitäten im Mittelalter* in *Sybel's Hist. Zeitschrift* 1881, zegt omtrent Duitschland in gelijken geest: «Zuerst wird die päpstlichen Mitwirkung bei der Stiftung in Anspruch genommen; nach dem Wortlaut der Bulle werden die Universitäten geradezu durch den Papst errichtet. Allerdings ist die Anregung dazu regelmässig von der landesherrlichen Gewalt, fürstlichen oder städtischen, ausgegangen, und auch die Mittel wurden zum grössten Theil von ihr zur Verfügung gestellt». De aanvraag om zulk een bul mag echter niet als een *gedwongen* formaliteit beschouwd worden. Zij was veeleer «eine ganz freiwillige Bemühung um ein Privileg, d. h. um die verbrieftte Zusage wirksamer *Unterstützung* zu einem

van weerszijden besproken, of de Paus door het geven van deze stichtingsbrieven metterdaad *als de stichter dezer Universiteiten moet aangemerkt*, dan wel of hun beteekenis alleen deze is, dat *in den VORM van een stichtingsoorkonde de Pauselijke erkenning en enkele voor den bloei eener Universiteit onmisbare privilegien geschonken werden.*

De oplossing dezer vraag moet m. i. met Kaufmann

solchen Unternehmen», pag. 284. — Eigenaardig is het, dat KAUFMANN, die zijn werk schreef in opdracht van het Pruisisch ministerie voor onderwijs etc. een groot aantal Universiteiten (van Spanje) poogt in te wringen in het geheel moderne kader van «Staats-Universiteiten», waarover Denifle op zijn beurt hem verre van zacht de les leest. De strijd tusschen beide geleerden is o. a. voortgezet in de Hist. Jahrbücher der Görresgesellschaft door H. Grauer uitgegeven, X Band, Heft 1 en 2, 1889. Noch de aard van deze inleiding noch de beschikbare ruimte veroorlooven mij dieper op deze quaestie in te gaan. Slechts één enkel voorbeeld moge ter verduidelijking strekken. Te Heidelberg werd in 1385 een Universiteit opgericht. Denifle heeft uitvoerig bewezen, dat al wat over een vroeger bestaan dezer Hoogeschool gezegd wierd, fabels waren. Eerst 23 October 1385 gaf paus Urbanus VI den stichtingsbrief, waarin de Paus beval, dat aldaar «de cetero fiat studium generale ad instar studii Parisiensis». Volgens Denifle's theorie was daar dus de Paus de stichter; een Keizerlijke stichtingsbrief werd voor Heidelberg niet verleend, (p. 380—384). AUG. THORBECKE, *die älteste Zeit der Universität Heidelberg* 1886, zegt echter uitdrukkelijk, dat Ruprecht I «der Gründer der Heidelberger Hochschule» was, p. 4; dat hij na een leven vol «kriegerische arbeit» in 1386 het plan ten uitvoer bracht «seiner Residenzstadt am Neckar den Vorzug eines Generalstudiums zu schenken»; hij spreekt van de «Stiftungsurkunden des Kurfürsten», p. 5 en slechts van de «Zustimmung» en de «Erlaubnis» der Kerk, pag. 10. De Keurvorst besluit 26 Juni 1586 «das studium zu errichten», p. 10 en verklaart zelf 1 Oct. 1386: Ne libertate nobis concessa per sedem apostolicam super studio Heidelbergensi ad instar || studii Parisiensis fundando videamur abuti et ex hoc divino iudicio subiacentes *concesso privilegio* privari mereamur, — statuimus etc. cf. WINKELMANN, *Urkundenbuch der Universität Heidelberg*, 1886, p. 3. De Universiteit te Heidelberg is dus volgens haar nauwkeurigste en jongste biografen *niet* gesticht door den Paus, hoewel diens bul dit pretendeert, maar door den Keurvorst, op grond van het aan hem verleende Pauselijke privilege, en dit Pauselijk privilege gold in de eerste plaats het recht de *licentia ubique docendi*, die aan de Magisterswaardigheid verbonden was, te verleen, verg. THORBECKE, p. 10.

gezocht in voorbeelden als Toulouse 1), Montpellier 2), Cambridge 3) en Lissabon 4) aanbieden. In al deze plaatsen bestonden reeds korter of langer tijd Universiteiten, wier promoties *zelfs door den Paus* erkend wierden. Toch geven de Pausen daarna aan deze Universiteiten stichtingsbrieven, N.B. geadresseerd aan de „universitas magistrorum et scolarium"! Klaarder bewijs kan wel niet geleverd, dat in deze stichtingsbrieven geen stichtingsdaad, maar eenvoudig een privilegie of nadere erkenning moet worden gezien 5).

---

1) KAUFMANN, p. 378, haalt een schrijven aan uit 1229, waarin de corporatie der magistri et scholares verklaart een Studium opgericht te hebben. Eerst 1233 volgt de zoogen. stichtingsbrief volgens DENIFLE, p. 809.

2) KAUFMANN, p. 381 zegt, dat Montpellier reeds een eeuw als Universiteit bestond, en dat de Pauselijke legaat zelf in 1220 de statuten uitgevaardigd had. En toch geeft de Paus 1289 een stichtingsbrief. Nog sterker spreekt daar het voorbeeld der Theol. faculteit. Eerst 1421 « stichtte » de Paus een « studium generale in Theologica facultate, » terwijl Urbanus V reeds in 1364 het promotierecht der Theol. faculteit aldaar erkend had. DENIFLE, p. 354.

3) Reeds 1233 schreef de Paus: « Cancellario et universitati scolarium Cantebrig. » Toch verklaart de Paus 1318: Nos igitur... apostolica autoritate statuimus, ut in predicto loco Cantebrigie sit *de cetero* (!) studium generale... et etiam decernentes quod collegium magistrorum et scolarium ejusdem studii *Universitas* (!) sit censenda etc. DENIFLE, p. 370 en 375.

4) De Universiteit te Lissabon werd 1288 gesticht door Koning Dinir; de zoogenaamde stichtingsbrief van den Paus verscheen 1290 en was geadresseerd aan de « universitas magistrorum et scolarium; » en toch beweert de Paus 1308 dat de stichting van den Pauselijken stoel uitging, die « statuit ut in civitate Ulixbonen: foret ac esse posset de cetero literarum studium generale. » DENIFLE, pag. 523, 24. Indien ik niet vreesde des bewijzens te veel te maken, zou ik nog kunnen wijzen op de Universiteiten van Perugia (1306) en Florence (1321) waar de gang van zaken tot volkomen gelijke resultaten voert, verg. KAUFMANN, pag. 221—223 en 229.

5) In verband met deze quaestie, mag ik wel herinneren, dat juist in tegenstelling met de gewone meening, als zouden de Universiteiten uit Kerkelijke scholen voortgekomen zijn, DENIFLE zoo kras mogelijk zegt, pag. 728: « Keine der ausseritalienischer Universitäten ist aus einer Klosterschule hervorgegangen, und nur einige Generalstudien, zwei deutsche und zwei spanische, haben sich an Dom- resp. Stiftsschulen angeschlossen *ohne dass sie aus ihnen hervorgewachsen wären.* » Terwijl hij van de Italiaansche Universiteiten verklaart, dat nergens « eine Dom- oder Stiftsschule die Grundlage gebildet hat. »

Niet minder strijd is er gevoerd over de netelige vraag of de Universiteiten in de Middeleeuwen als *corpora ecclesiastica* dan wel als *corpora laica* te beschouwen zijn. Muther 1) herhaalt de stelling van Meiners dat de Universiteiten eigenlijk vijandig tegenover de Kerk stonden, terwijl Paulsen tot een geheel tegengesteld uiterste overslaat, met de bewering, dat de Universiteiten „kirchliche Lehranstalten” of nog liever, „freier construirte Collegiatstifte” waren 2).

Met meer voorzichtigheid spreekt Kaufmann zich uit. Hij begint met er op te wijzen, hoe in Frankrijk over deze vraag een langdurig proces is gevoerd, omdat daarvan de beslissing afhing, hoe de beneficien der Universiteiten waren te beschouwen 3), terwijl hij dan het opmerkelijk oordeel van Thomas Aquinas citeert, dat een collegium scholasticum geen collegium ecclesiasticum was 4). De Universiteiten zijn volgens hem te beschouwen als „etwas Neues”, waarom die „für das alte Recht massgebende Scheidung in geistliche und weltliche Dinge” hier niet zonder tegenspraak kan toegepast. Vandaar haar hybridisch karakter: „bei einigen überwogen unzweideutig die Merk-

Ook in dit opzicht waren de Universiteiten dus niet van Kerkelijken oorsprong. KAUFMANN zegt niet minder beslist, p. 120: «Die Universitäten sind aus keinen Art dieser Schulen direkt hervorgegangen, sondern aus dem teilweise allerdings in Anlehnung an Kirchen- und Klosterschulen entwickelten Treiben eines Standes von Gelehrten, die aus dem Lehren und Lernen einen Lebensberuf machten.»

1) MUTHER, *Aus dem Universitäts- und Gelehrten leben im Zeitalter der Reformation*, 1866, p. 25. Ook COPPI, *Le universita italiane*, p. 27, spreekt van «la completa emancipazione delle scuola laiche dall' influenza ecclesiastica,» cf. DENIFLE, p. 738.

2) In SYBEL'S *Hist. Zeitschrift*, 1881, p. 283 en in zijn *Geschichte des Gelehrten Unterrichts*, p. 14 en 15.

3) Waarschijnlijk doelt Kaufmann op het bekende proces, waarvan THUROT, *de l'organisation de l'enseignement dans l'Université de Paris*, 1850, p. 31 noot, spreekt, en dat 1540 voor het Parlement werd behandeld. De Universiteit beweerde toen een corpus laicum te wezen en het Parlement gaf haar gelijk.

4) KAUFMANN, p. 3.

male des geistlichen, bei anderen traten die Merkmale des weltlichen Charakters starker hervor" 1); eerst langzamerhand en na veel worsteling won de voorstelling van de zelfstandigheid der wetenschap veld 2).

Een rechtstreeksch en alle Universiteiten omvattend antwoord is dus niet te geven. Het feit, dat de meeste leeraars en leerlingen clerici waren, is zeer zeker niet afdoende. Ook de bepaling, o. a. te Bologne geldig, dat de Rector een clericus moest wezen, bewijst niets, omdat dit voortvloeide uit de hem toegekende jurisdictie over de studeerende clerici, die alleen voor een clericus mochten te recht staan 3). Sterker spreekt daarentegen het feit, dat aan bijna alle Universiteiten de professoren van alle faculteiten aan het coelibaat onderworpen waren; een bepaling waarin eerst tegen het midden der 15de eeuw verandering kwam 4). Nog sterker het verzet, dat van de Universiteit te Heidelberg uitging in 1479, toen de Keurvorst een leek tot medisch professor wilde benoemen, waarbij men als reden opgaf, dat de Universiteit een corpus ecclesiasticum was en door de benoeming van een leek difformis zou

1) KAUFMANN, p. 4.

2) Ook THUROT, p. 29, 30, 31, laat zich in gelijken geest uit. «L'importante question de savoir si l'Université était un corps laïc ou ecclésiastique a été toujours controversée. Il faut distinguer entre les époques et surtout entre les corporations qui composaient l'Université. La question ne peut être décidée que pour chacune des compagnies». En evenzoo HUBER, *die Englische Universitäten*, 1859, I, p. 336. «Die Universitäten erhielten in viel höherem Grade als früher den Charakter geistlicher Corporationen; obgleich sie allerdings niemals formell als solche anerkannt wurden.» In de noot spreekt hij van «die seltzame amphibische Natur dieser Corporationen.»

3) DENIFLE, 188.

4) THUROT, p. 30. Eerst 1452 kregen de medici te Parijs vergunning te huwen. Ook elders werd dit gewoonte. Naderhand volgden de Juristen en Artisten dit voorbeeld. Zoo klaagt de Universiteit te Ingolstadt in 1497, dat bijna alle medische en juridische doctoren gehuwd zijn. *Sybel's Hist. Zeitschrift* 1881, p. 405 noot.

worden: nonne medicus laicus in corpore ecclesiastico pessimam efficiat difformitatem? 1)

Maar daartegenover staat, dat de Paus van dit bezwaar weinig scheen te voelen en in 1482 beval, dat ook een Laicus uxuratus Magister in Medicina worden kon 2). Trouwens te Parijs stond de Medische faculteit uitsluitend voor leeken open, terwijl alleen de Theologische faculteit krachtens haar statuten de laici weren kon 3). In het proces 1540 voor het Parlement gevoerd, beweerde de Universiteit dan ook een corpus laicum te zijn 4). Het wereldlijk karakter der Italiaansche Universiteiten wordt algemeen erkend.

Hoewel dus de Universiteiten noch krachtens haar oorsprong, noch krachtens haar inrichting per se Kerkelijke instituten mogen genoemd, kan daarom toch niet ontkend, dat er tusschen de Kerk en de Universiteit een sterk verband bestond, wat vooral tot uiting kwam in het Kanselierschap.

Ten einde de beteekenis van dit Kanselierschap te begrijpen, dient met een enkel woord nagegaan hoe het ontstond en verliep. Ik bepaal mij daarbij uitsluitend tot Parijs, omdat juist naar Parijsch model de meeste Universiteiten een Kanselier ontvingen.

Gelijk met een enkel woord in § 2 besproken werd, beweerde de Scholasticus de macht te hebben namens den Bisschop een licentia docendi voor diens diocese uit te reiken. Ik laat hier nu in 't midden, of de Scholastici daartoe werkelijk 't recht hadden 5); maar een feit is, dat zij

1) HAUZ, *Geschichte der Universität Heidelberg* 1864, I, p. 342 noot.

2) HAUZ, I, p. 344 noot.

3) THUROT, p. 30.

4) THUROT, p. 31 noot.

5) KAUFMANN, p. 115 etc., ontkent dit ten sterkste. De algemeene concilies schijnen het recht te erkennen, waar zij bevelen voor de licentia docendi geen geld te eischen, *de Magistris* X (V 5). Daarentegen laat Paus

het overal uitoefenden, behalve in Italië, waar reeds van oudsher de stadsscholen bloeiden. (Van daar dan ook dat te Bologne van een Kanselier oorspronkelijk geen sprake is en hij eerst in 1219 door den Paus wordt aangesteld) 1).

Te Parijs was reeds vroeg een Domschool 2) op een eilandje in de Seine (in insula) gelegen, en aan het hoofd daarvan stond de Cancellarius of Scholasticus, die in naam van het Kapittel de licentia docendi uitdeelde. De roem dezer school trok talrijke leeraars 3) en leerlingen, zoodat reeds in c. 1175 volgens een ooggetuige de philosophie, de decreta, de sacra pagina en de artes gedoceerd werden „in insula” 4). Omstreeks 1190 à 1200 moeten deze magistri zich tot een consortium verbonden hebben, terwijl reeds 1213 het bestaan van afzonderlijke faculteiten te constateeren valt 5). In 1208 komt de naam Universitas het eerst voor 6).

Gelijk van zelf spreekt, beweerde de Kanselier, dat hij en hij alleen het recht had aan de scholares dezer universitas de licentia docendi uit te deelen, m. a. w. ze te promoveeren tot magistri. Nog sterker werd zijn positie toen in 1200 7), krachtens privilegie van den Koning hem

Alexander III (1170) twijfel doorschemeren als hij zegt: *ne qui dignitate illa, si dignitas dici potest, fungentes pro prestanda licentia docendi — quidquam exigere audeant vel extorquere.* CHARTUL. UN. PARIS., 1889 I, p. 4, 5.

1) DENIFLE, p. 739.

2) Ik volg hier geheel de voorstelling van DENIFLE, p. 64—132 en 655—694, die op de nauwkeurigste bronnenstudie steunt. Wat Kaufmann hiertegen aanvoert, heeft m. i. geen waarde.

3) Deze leeraren waren niet allen rechtstreeks aan de Domschool verbonden, maar gaven ook onderricht in privaathuizen « gewissermassen im Schatten von Notre-Dame » en « in Abhängigkeit vom Kanzler der Cathedralre. » DENIFLE, p. 674, 75.

4) CHART. UN. PAR. I, p. 55—57.

5) DENIFLE, p. 70, hoewel de naam *facultas* pas veel later in dien zin gebruikt werd, nl. 1255. cf. CHART. UN. PAR. p. IX.

6) CHART. UN. PAR. p. IX.

7) CHART. UN. PAR. p. 57

de jurisdictie geschonken wierd over de magistri et scholares te Parijs. Vandaar dat de Kanselier oorspronkelijk (evenals te Oxtord en Cambridge) *caput studii* was.

Door allerlei botsingen tusschen de universitas en het episcopale gezag, waarbij telkens de hulp van den Paus door de universitas ingeroepen werd, veranderde langzamerhand de positie van den Kanselier. Aan de eene zijde boette hij zijn macht in; kon hij vroeger naar willekeur de licentia docendia uitdeelen, later werd hij daarbij gebonden aan het oordeel of liever examen der magistris. Maar nog veel sterker was dit het geval door de betekenis die de Rector allengs erlangde. Oorspronkelijk niets dan het hoofd der Artistenfaculteit, wist hij langzamerhand ook de Decretistische en Medische faculteit onder zijn imperium te krijgen en in 1341 zelfs de Theol. faculteit. Daarmede is de Cancellarius feitelijk onttroond als *caput studii* en vervangen door den Rector. Van nu af beginnen de acten der Universiteit dan ook met de formule: (Nos) Rector et universitas magistrorum et scholarium 1). Maar aan de andere zijde rees zijn positie. Vroeger deelde hij de licentia uit in naam van den Bisschop, maar naarmate de Pausen de geestelijke jurisdictie over de Universiteit meer rechtstreeks tot zich trokken en tegelijk de verleende licentia docendi meer algemeen erkend werd 2), werd de Kanselier ook beschouwd als vertegenwoordiger van den Paus, die *namens den Apostolischen Stoel* de licentia ubique docendi uitdeelde 3).

Hiermede was feitelijk te Parijs het jus promovendi een recht van den Paus geworden. De Paus haastte zich dan ook aan alle nieuw op te richten Universiteiten, waarvoor

---

1) DENIFLE, p. 122, 123.

2) DENIFLE, p. 773 noot.

3) De formule luidde: Ego *auctoritate apostolica* do tibi licentiam legendi etc. THUROT, p. 154, noot 3.

zijn erkenning werd gevraagd, een kanselier aan te stellen, die *in zijn naam* de licentia ubique docendi verleende. Hij deed dit zelfs daar, waar het promotierecht vroeger uitsluitend in handen der professoren was (zoo o. a. te Bologne in 1219) 1). En toen later ook de Keizer „de plenitudine imperialis majestatis” het promotierecht aan een Hoogeschool verleende, benoemde hij toch overal den Bisschop of een ander Kerkelijk waardigheidsbekleeder tot Kanselier 2).

Nog krasser is het recht, dat de Paus zich aanmatigde over het al of niet bestaan der Faculteiten. In de reeds meermalen genoemde bul *Super specula* van Honorius III (1219) verbood deze de studie van het Romeensch recht te Parijs. En gedurende de 14de eeuw komt in de Pauselijke stichtingsbrieven herhaaldelijk de formule voor, dat een generaal studium mocht opgericht in facultate quacumque *theologica excepta* 3). De bedoeling der Pausen was blijkbaar om de studie der theologie te concentreeren te Parijs; des te gemakkelijker werd het toezicht op hetgeen de professoren doceerden. Opmerkelijk is echter, dat de Universiteiten dit Pauselijk recht *niet* overal erkenden en te Montpellier zoowel als te Lissabon, niettegenstaande het verbod van den Paus, toch een Theologische faculteit bestond 4). Daarmede valt reeds de herhaaldelijk uitgesproken bewering, dat een studium generale in facultate theologica alleen mocht opgericht met verlof van den Paus. Waarbij nog komt, dat

---

1) DENIFLE, p. 774.

2) Zoo o. a. te Siena. In 1357 gaf de Keizer zijn stichtingsbrief; 1404 bevestigde de Paus enkele privilegien, o. a. dat de Bisschop het jus promovendi zou hebben, prout etiam imperiali auctoritate constitutus est, seu etiam ordinatus, DENIFLE, p. 450. Toch komen er uitzonderingen voor. Te Orange en te Genève schonk de Keizer het promotierecht aan de *professoren*. Maar te Genève kwam de Universiteit in 1365 niet tot stand en te Orange ontnam de Paus het promotierecht aan de professoren en schonk het een Kerkelijken kanselier, cf. DENIFLE, p. 648, 9 en 468—471.

3) DENIFLE, p. 705, 706.

4) KAUFMANN, p. 391 noot.

ook de Keizer dit verlof evengoed heeft geschonken, zonder dat de Paus hem het recht daartoe heeft betwist 1).

Hebben de Pausen dus aan de eene zijde altoos getracht een zekere suprematie over de Universiteiten uit te oefenen, aan de andere zijde hebben de Universiteiten ontegenzeggelijk een groot deel van haar autonomie tegenover Staat en Kerk beide aan de Pausen te danken. Het is moeilijk een juist oordeel te vellen over het doel, waarmede dit geschied is. Voor een deel zal ongetwijfeld liefde voor de wetenschap in het spel zijn geweest, maar voor een ander minstens even groot deel het streven om de macht van den Paus te verheffen ten koste van het Episcopale en wereldlijke gezag. Als de steden in Duitschland, ten einde vrijheid van onderwijs te erlangen, de hulp van den Paus inroepen tegenover het Kapittel met zijn Scholasticus, krijgen de steden gelijk 2). Als in Bologne de Universiteit over hoop ligt met de stedelijke regeering, springt de Paus voor de Universiteit in de bres en is het aan zijn invloed te danken, dat de Universiteit haar zin krijgt 3). En in den strijd, die de Universiteit van Parijs te voeren had met den Koning 4) en den bisschop, kiest de Paus telkens partij voor de Universiteit en ontnemt zelfs (1222) aan den bisschop het recht de Universiteit in haar geheel te excommuniceren 5). Is het wonder, dat de Universiteiten telkens, als ze zich in haar autonome positie bedreigd zagen, zich beriepen op den Paus en dan wel eens van hem de bevestiging harer door gewoonte of strijd verkregen voorrechten in den vorm van „statuten” ontvingen?

---

1) DENIFLE, pag. 783.

2) Zie boven pag. 24 v.v.

3) DENIFLE, p. 175, nl. Honorius III in 1224. Hij bedreigde de stad zelfs met excommunicatie, indien zij zich tegen de Scholares verzette.

4) KAUFMANN, p. 257, toen Gregorius IX voor de Universiteit optrad tegen Koning Lodewijk in 1229.

5) KAUFMANN, p. 254.

Maar niet alleen zedijken ook finantieelen steun zochten de Universiteiten bij den Paus. De Universiteiten waren over het algemeen zeer arm. Het collegegeld was niet voldoende om de professoren te onderhouden 1). Vandaar de talrijke beneficien die de Pausen 2) en de hooge geestelijkheid bij de Universiteiten „incorporeerden”; vandaar ook de gewoonte, dat de Universiteiten telkens „rotuli” naar den Paus zonden, d. w. z. lijsten van scholares en magistri, die de Universiteit voor een Kerkelijk ambt of beneficie aanbeval 3).

Toch aarzelden de Universiteiten niet, wanneer dit noodig was, met kracht en energie op te treden tegenover den Paus en haar autonomie ook tegenover hem te handhaven. Als de Pausen uit vrees voor de te groote vrijheid, die aan de Universiteiten, vooral op philosophisch en theologisch gebied, heerschen ging, het lezen van Aristoteles verbieden of de Bedelorden steunen in haar poging om het Universitair onderwijs in handen te krijgen, dan ontbindt de Universiteit te Parijs zich zelf liever dan te gehoorzamen 4). In den strijd tusschen Paus en Keizer, kiest Bologne beslist partij voor den Keizer tegen den Paus. En tegen het einde der Middeleeuwen gaat de groote roep om een reformatio in *capite* et membris juist van de Universi-

1) Alleen in de Artistenfaculteit schijnt van een bezoldiging (pastus) der magistri sprake te zijn geweest, maar *niet* in de andere faculteiten. De promotiegelden waren natuurlijk onvoldoende om de professoren te onderhouden. SYBEL's *Hist. Zeitschrift*, 1881, p. 393.

2) Zoo incorporeert Bonifacius IX in 1398 twaalf kanunnikschappen bij de Universiteit te Heidelberg ne «propter defectum hujus modi rerum temporalium locus ipse viris provectis in scientiis destitutus passim studium hujusmodi... detrimenta subeat. WINKELMANN, *Urkundenbuch der Universitaet Heidelberg*, I, p. 65 etc.

3) Een voorbeeld vindt men WINKELMANN, I, p. 80—91, waar de Universiteit te Heidelberg 405 personen aanbeveelt.

4) KAUFMANN, p. 284 en 285.

teiten uit en beheerschen zij de reformatorische concilies 1).

Op nog twee punten dient gewezen ten einde de verhouding tusschen Universiteit en Kerk duidelijk in het licht te stellen.

Vooreerst op den invloed, dien de Universiteiten uitoefenden bij dogmatische geschillen. Niet alleen doordat de Universiteiten over controverse punten haar meening uitspraken, maar ook omdat de Kerk zelve aan de Universiteiten om een „gutachten” vroeg, wanneer een nieuwe heresie dreigde op te komen. Het is bekend, hoe zulk een „gutachten” in het oordeel der toenmalige wereld bijna even hoog, zoo niet nog hooger stond aangeschreven dan de uitspraken van den Apostolischen Stoel. De Pausen lieten dan ook niet alleen de Universiteiten gaarne toe op de algemeene concilies, maar noodigden ze zelfs op het allerdringendst uit om te komen 2).

Aan de andere zijde waakte de Kerk met zorg tegen het opkomen van ketterijen aan de Universiteit zelve. Wiclif wordt 1382 door een Synode te Oxford afgezet als professor in de Theologie 3), terwijl de Synode van Oxford

1) Hoe de Universiteiten ook tegenover de *Concilien* haar autonomie handhaafden, moge een enkel voorbeeld aantonen. Op het Concilie van Bazel werd 1435 een Commissie benoemd om een reformatie der Weener Universiteit tot stand te brengen. De Universiteit aarzelde eerst om deze Commissie toe te laten en deed het slechts noode en na veel tegenstribbelen. Het is zelfs twijfelachtig of de besluiten dezer commissie ooit erkend wierden, omdat de Universiteit ze *niet* bekrachtigde. ASCHBACH, *Geschichte der Wiener Univ.*, I. 1865, p. 270, 271.

2) Vergelijk ASCHBACH, *Gesch. der Wiener Un.*, I, p. 252 en WINKELMANN, II, p. 31. Ook op de diocesaan-Synodes schijnen de Universiteiten soms vertegenwoordigd te zijn geweest, cf. ASCHBACH, II, p. 25. Men vergete echter niet wat HUBER, I, p. 337 noot zegt, dat de afgevaardigden niet verschenen als « Repräsentanten einer *geistlichen Corporation*, sondern als Repräsentanten der *Wissenschaft*. »

3) Hoe zorgvuldig dit voorbereid werd om de Universiteit, die zelfs een bul van den Paus trotseerde, niet in haar rechten aan te tasten, toont Herzog's Realencyclopaedie in voce Wiclif.

in 1408 verbiedt te disputeeren „de articulis per ecclesiam terminatis” en de Gardiani principales en praepositi universitatis Oxoniensis beveelt eens per maand onderzoek te doen „de moribus et doctrina suorum scholarium” 1). Hier boog de Universiteit het hoofd. Anders was het te Praag. Zelfs na de veroordeeling van Huss en Hieronymus van Praag bleef de Universiteit nog lang aan de zijde der Utraquisten; alleen de promoties tot magister bleven uit, omdat de Aartsbisschop weigerde te promoveeren 2).

In enkele gevallen schijnt aan de Theol. faculteit het toezicht te zijn opgedragen over de orthodoxie der professoren en studenten 3). Alleen als de faculteit haar plicht verzuimde of de ketterij te groote beteekenis erlangde, trad de Kerk zelf tusschenbeide.

Over de verhouding van de Universiteit tegenover den Staat kan ik kort wezen. Men heeft meermalen en te recht de Universiteit een „Staat im Staat” genoemd. De Universiteit had eigen jurisdictie; maakte zelf haar statuten en stelde zelf haar professoren aan 4). Ja, ze ging zelfs zoover van den huldigingseed aan de nieuwe Vorsten te *weigeren*, ten bewijze van haar autonomie 5).

Eerst tegen het einde der Middeleeuwen wordt de invloed der Vorsten grooter. De oudere Universiteiten bieden wel weerstand, maar moeten toch het hoofd buigen. En de jongere Universiteiten (bijv. Ingolstadt en Tübingen) wisten nauwelijks meer wat autonomie was 6).

---

1) LABBEUS, XV, col. 1094—1097.

2) TOMER, *Geschichte der Prager Universität*, 1849, pag. 105.

3) ASCHBACH, *Die Wiener Universität*, II, 1877, p. 23, deelt twee gevallen mede, waarin de Theol. fac. optrad. Eens tegen een medisch en eens tegen een theologisch professor. In beide gevallen herriepen de aangeklaagden.

4) Dat ook hier geldt: *exceptio confirmat regulam* spreekt van zelf. Te Napels o. a. stelde de Vorst de professoren aan.

5) ASCHBACH, I, p. 239, 240.

6) PAULSEN in *Sybel's Hist. Zeitschrift*, 1881, p. 289 en p. 394.

§ 4. *De Artistische, Decretistische en
Theologische faculteit.*

De inrichting der Middeleeuwsche Universiteiten wijkt in menig opzicht geheel af van die onzer Hoogeschoolen. Het is daarom ondoenlijk een juist denkbeeld van het onderwijs in één of meer faculteiten uit die periode te geven, zonder vooraf een blik te slaan op de voornaamste verschilpunten tusschen toen en nu.

En dan mag wel in de eerste plaats herinnerd, dat het oorspronkelijk idee van Studium Generale volstrekt niet insluit het aanwezig zijn van alle faculteiten 1). Te Bologne werd tot 1360 geen *Theologie*, te Parijs tot in de 17de eeuw geen *Jus civile* gedoceerd. En nog sterker spreekt het feit, dat bij 28 van de 46 Universiteiten, die tot 1400 (volgens Denifle's berekening) ontstaan zijn, de Theologie oorspronkelijk was buitengesloten; dus bij TWEE DERDEN 2). Eerst tegen het einde der 14de eeuw wordt overal het streven merkbaar om een *Studium generale in qualibet licita facultate* te bezitten 3).

In de tweede plaats dient er op gewezen, dat onze verdeling van de wetenschap in vijf faculteiten toen nog geenszins vaststond. Te Bologne had men behalve de Juristen- een afzonderlijke Notariaatsfaculteit 4) en te Oxford bestond naast de Artisten- een Grammatica faculteit; terwijl

---

1) Dat deze herinnering niet overbodig is, blijkt, waar nog in 1882 geleerden gevonden worden, die de verouderde en reeds lang door von Savigny weerlegde meening van Meiners handhaven, dat een Studium generale « die Vertretung aller Wissenschaften bezeichne. » Het is te hopen, dat Denifle's keurige uiteenzetting, p. 25—27, voor goed deze voorstelling uit de wereld heeft geholpen.

2) DENIFLE, p. 703.

3) DENIFLE, p. 29. De facultates illicitae waren Magie, Astrologie etc.

4) KAUFMANN, p. 192.

de twee deelen der Juridische faculteit, het Jus civile en het Jus Canonicum, nu eens elk zelfstandig als faculteit, dan weder in verband met elkander en te samen één faculteit vormend voorkomen.

Deze verschijnselen hangen ten nauwste samen met den oorsprong der faculteiten. Zij ontstonden niet door een wetenschappelijke indeeling van de *respublica literarum* in een zeker aantal provinciën, maar eenvoudig door het feit, dat de *magistri*, die aan een of ander *Studium Generale* eenzelfde *disciplina* onderwezen, zich te saam tot een *consortium* of *collegium* verbonden en van dat oogenblik af gemeenschappelijk examineerden, promoveerden en bepalingen maakten over het onderwijs 1).

Een derde verschil is het door elkaar loopen van het begrip *scholaris* en *magister*. Bij ons is het professor en student zijn streng gescheiden. Men studeert en doctoreert om een betrekking in de maatschappij te zoeken, niet om aan de Universiteit te blijven. In de Middeleeuwen was dit geheel anders. De Universiteiten waren „wetenschappelijke gilden”, die zonder eenig voorafgaand onderzoek de „leerjongers” aannemen, om hen door meedeeling van kennis en eigen oefening zoover te brengen, dat zij op hun beurt „meesters” werden en als zoodanig in het „gilde” konden worden toegelaten. In het onderwijs had men dienovereenkomstig drie trappen of graden: vooreerst dat men alleen leerde (*scholaris*); daarna dat men tegelijkertijd leerde en zich oefende in het doceeren (*baccalaureus*) 2);

---

1) De naam *facultas* zelf beteekende oorspronkelijk de *facultas docendi*; ging vandaar over op de *disciplina*, als elleptische uitdrukking voor: *disciplina quam docendi habeo facultatem*, en wordt eerst 1255 in een schrijven der Artistenfaculteit van Parijs gebruikt voor het *consortium magistrorum*, die saam deze *disciplina* of *facultas* onderwezen. DENIFLE, p. 67 vv. Het bestaan van zulk een *consortium* dagteekent natuurlijk van reeds veel vroeger; cf. voor Parijs, boven p. 46.

2) Over de afleiding van het woord *baccalaureus* of *baccalarius* bestaat

en eindelijk dat men na de noodige kundigheden verkregen te hebben, werd ingelijfd in de corporatie der *doctores* of *magistri*, met de verplichting om een tijd lang aan de Universiteit als zoodanig te fungeeren.

Nog sterker wordt het verschil wanneer men let op de verhouding van de Artistenfaculteit tegenover de andere. Bij ons staat de Artisten- of Litterarische faculteit, vooral na het verdwijnen der propaedeuse, volkomen „gleichberechtigt” naast de overige. In de Middeleeuwen daarentegen was zij „nur Vorbereitung zu dem Studium der übrigen Wissenschaften” 1). Wie in de Theologie of de Rechten wilde gaan studeeren, doorliep eerst den Artistischen cursus en behaalde daarin een graad. Aangezien deze graad tot doceeren verplichtte, was men dus tegelijkertijd „professor in de letteren” en „student in de Theologie” 2).

Juist dit „verplicht doceeren” deed echter de meeste studenten er van afzien om een graad te behalen. Men wilde wel een zekere dosis wetenschap machtig worden, maar gevoelde zich blijkbaar niet sterk genoeg om als leeraar op te treden. Nauwkeurige berekeningen hebben dan ook aange-toond, dat op de Deutsche Universiteiten gemiddeld slechts $\frac{1}{4}$ van de ingeschreven studenten den graad van baccalaureus en $\frac{1}{30}$ dien van magister artium erlangde 3). Men

---

onzekerheid. Sommigen leiden het af van *bacillus lauri* quo donabatur baccalaureus tanquam laureæ postea capessendæ symbolo. De gewone opvatting is echter, dat het komt van het oud-fransche Bachelier (cf. in het Engelsch Bachelor), wat dan weer wordt verklaard als een samentrekking van *bas echelon* of van *il basso cavaliere*. cf. DIDOT, *de Gradibus Theologicis*, 1881, p. 4 noot.

1) DENIFLE, p. 97.

2) FR. PAULSEN heeft in *Sybel's Hist. Zeitschrift*, 1881, een zeer belangrijke studie geleverd over de *Organisation und Lebensordnungen der deutschen Universitäten im Mittelalter*. Zie daar p. 398.

3) PAULSEN is de eerste geweest, die in zijn opstel: *die Gründung der Deutschen Universitäten im Mittelalter*, een nauwkeurige statistiek heeft opgemaakt van het aantal studenten aan de Deutsche Universiteiten, en daarbij tot het resultaat kwam, dat de gewone opgaven van 10.000 en meer studenten

kan hieruit nagaan, hoe weinig er daarna voor de hogere faculteit overschoot. En onder deze had de Juridische faculteit meestal het leeuwendeel, zoodat de Theologische faculteit al zeer pover uitging 1). Een Theologische promotie was dan ook een zeldzaamheid, die met bijzondere feestelijkheid gevierd werd .

Een ander verschijnsel, dat ons niet minder vreemd aandoet, is te zien, hoe de faculteiten tegen het einde der Middeleeuwen zich feitelijk oplossen in tal van collegiums en paedagogiums. Men heeft dientengevolge de faculteiten uit deze periode wel eens „Föderativrepubliken von Corporationen” genoemd en te recht 2). Vooral geldt dit van de Artistische en Theologische faculteit.

De *oorspronkelijke* toestand was overal een geheel andere, nl. deze, dat de meesters een lokaal huurden, waar zij doceerden, en dat de studenten bij de burgerij inwoonden en vrij waren om die professoren te hooren, die zij zelf verkozen.

Eerst later kwam hierin verandering. De meesters — meest in gezelschappen van twee of drie — huurden huizen, waarin zij aan de studenten tegen betaling kost, onderwijs en inwoning aanboden. Zulke pensionaten noemde men *paedagogium's* of *bursen*.

De meeste studenten waren echter te arm om geld te betalen. Vandaar dat de Vorsten en vooral de hogere Geestelijkheid zich beijverden om uit eigen middelen zulke paedagogium's op te richten, waar gratis onderkomen etc. verstrekt wierd. Deze inrichtingen droegen gewoonlijk den naam van *collegium*.

---

aan één Universiteit zeer overdreven waren. Het aantal studenten aan alle Duitsche Universiteiten saam berekent hij op gemiddeld 6 à 7000. Zie *Sybel's Hist. Zeitschrift*, 1881, p. 289 vv.

1) Het juist aantal studenten der hogere faculteiten valt nergens, ook niet bij benadering op te geven, omdat de Matrikels wel de namen der studenten, maar niet de vakken, waarin zij studeerden, vermelden. Op het aantal promoties kan men natuurlijk niet afgaan.

2) KAUFMANN, p. 303.

Daarnaast kwamen in de derde plaats de Convicten of collegium's der monnikorden. Ook deze wilden nl. deel hebben aan de Universiteitsprivileges en sloten daarom formeel haar hoogere scholen bij de Universiteiten aan, hoewel zij haar eigen professoren hadden en haar studenten in een soort kloosters herbergden.

In al deze naast elkaar bestaande inrichtingen werd nu door de inwonende meesters onderwijs verstrekt, terwijl de inwonende studenten verplicht waren dit onderwijs bij te wonen. Ze hadden echter de vrijheid ook de gewone lessen te volgen, die in de Universiteitsgebouwen gegeven werden.

In de 15de eeuw vindt men vrij algemeen de bepaling, dat elk student, behoudens enkele uitzonderingen, *verplicht was in zulk een bursa, paedagogium of collegium te wonen* 1). Daarmede was het Academieleven als 't ware opgelost in dat der collegiums. De faculteit behield alleen het toezicht op al die pensionaten en het promotierecht. In Engeland hadden de college's zelfs nog grooter macht; ze waren daar bijna geheel zelfstandig en enkelen hadden tot het promotierecht toe in eigen handen. Zij vormden als 't ware Universiteiten in de Universiteit 2).

De bedoeling van deze maatregelen is duidelijk. De *libertas scholastica* was allengs ontaard in bandeloosheid. En juist het saam wonen onder de hoede van een magister was een uitstekend middel om de discipline er weer in te krijgen. Bovendien leverden deze paedagogiums het voordeel op, dat men er steeds gedwongen was latijn te spreken

---

1) Dit verschijnsel is algemeen. PAULSEN zegt van Duitsland in *Sybel's Hist. Zeitschrift* 1881, p. 412: Überall ohne Ausnahme war es durch die Universitäts- und Fakultätsstatuten verboten, ausserhalb der approbirten Bursen zu wohnen. THUROT, p. 97, meldt, dat 1493 gelijk besluit te Parijs genomen werd door de Artistenfaculteit. En HUBER: *die Englischen Univ.*, I, p. 278, getuigt: Gegen Ende des XV Jahrhunderts finden wir schon das ganze akademische Leben in den Colleges zusammengedrängt.

2) KAUFMANN, p. 316.

en voorts, dat men voortdurend onder toezicht van den Professor het geleerde kon repeteeren en verwerken in disputaties.

Vraagt men nu, welke methode van onderwijs in deze collegiums en daarbuiten gevolgd werd, dan wordt men getroffen, door de zeldzame eenstemmigheid, die in dit opzicht tusschen bijna alle Universiteiten heerscht. Overal worden dezelfde boeken gebruikt; worden dezelfde eischen gesteld voor de examens; en heerscht dezelfde methode van onderwijs.

Dit komt voor een deel voort uit het genetisch verband tusschen de Universiteiten onderling. Bijna allen zijn gevormd naar het model van Bologne of Parijs. Bologne gaf den toon aan voor de Rechtsstudie, Parijs voor de Artes en Theologie.

Maar nog sterker werkte daartoe mede de algemeen heerschende opvatting omtrent de taak der professoren. Men wachtte van hen geen nieuwe zelfstandige productie. Al wat men van hen vroeg was het commentarieren en en glosseeren der reeds eeuwen gebruikte en als „*dogmata scientiarum*” vereerde leerboeken. Deze leerboeken waren voor elke faculteit uitdrukkelijk voorgeschreven 1), ja te Bologne was zelfs wettelijk bepaald hoeverre de professoren elk 14 dagen met hun lectio moesten komen 2); ook te Parijs hebben dergelijke verordeningen bestaan 3).

De eene zijde van het onderwijs werd dus gevormd door de *lectio*. Men had *lectiones ordinariae* 4) of *formales*,

---

1) In Heidelberg werd eens per jaar groote uitdeeling, *electio librorum* gehouden. Ieder magister mocht dan zelf een «boek» uitzoeken, waarover hij lezen wilde. De moeilijkste boeken Ethiek etc. bleven intusschen wel eens over. Die werden dan opgelegd aan de oudste magistris. THORBECKE, p. 86.

2) Men noemde dit *puncta*. KAUFMANN, p. 215, 216.

3) KAUFMANN, p. 349, noot.

4) Oorspronkelijk werden in de *lectiones ordinariae* te Bologne en te Parijs alleen die boeken «gelezen», die voor het examen noodig waren; de boeken, die verder gingen, werden voor de *lectiones extraordinariae* over-

waarin de hoofdvakken behandeld werden en *lectiones extraordinariae* of *cursoriae*, waarin gelegenheid was de bijvakken te behandelen. De eerste wierden altoos 's morgens, de andere meest 's middags gehouden en deze laatste werden ook gedurende de officieele vacaties voortgezet. De lectio zelf omvatte twee deelen: 1°. de *expositio*, d. w. z. de verklaring van den tekst 1). De professor gaf eerst een inleiding; daarna een verdeling van het boek, vervolgens een onderverdeling enz., totdat hij tot een enkelen zin was afgedaald; deze zin werd dan gearaphraseerd, de idee er uit afgeleid en de redenen getoond, waarom die zin in dat verband voorkwam; 2°. de *quaestio*; men nam vervolgens uit zulk een leerboek alle stellingen, die voor discussie vatbaar waren, noemde alle argumenten voor en tegen op, gaf zijn eigen meening, weerlegde alle tegenargumenten, terwijl men voor dit alles de redenen opgaf in den vorm van syllogismen 2).

Om dit onderwijs, dat voornamelijk ten doel had de ontwikkeling der logica, vrucht te doen dragen, was het noodig, dat de leerling de verkregen kennis ook zelf dialectisch leerde verwerken. Daartoe dienden de *disputationes*. Ze werden elke week eenmaal 3) gehouden, waarbij de

---

gelaten. Later werd echter meer en meer gewoonte, dat men voor zijn examen ook enkele libri extraordinarii gevolgd moest hebben. KAUFMANN p. 347 noot.

1) LECTIO is niet het voorlezen van den tekst; de leerlingen werden verondersteld een tekst te hebben, althans één op de drie. Het dicteeren van de professoren was te Parijs en elders uitdrukkelijk verboden, maar schijnt desniettenstaande vrij algemeen geschied te zijn. De meester stond in een cathedra; de leerlingen zaten tot het einde der 15e eeuw te Parijs op den grond; banken waren te groote luxe. THUROT, p. 69.

2) THUROT, p. 73. cf. PAULSEN, *Gesch. des Gelehrten Unterricht*, p. 18, 19.

3) In de Middeleeuwen werd nauwkeurig bepaald, welke dagen er mocht gedisputeerd worden en welke niet; evenzoo welke dagen er een lectio mocht plaats vinden en welke niet. Heel deze regeling werd dan gepubliceerd in den vorm van een Academischen kalender, waarop bij de verboden dagen aanteekend staat: *non legitur, non disputatur*. Een afdruk van zulk

geheele faculteit zich verzamelde. Een magister hield een voordracht, en gaf ten slotte theses, over welke dan onder zijn praesidium gedisputeerd werd. De overige magistri opponeerden op de rij af (*arguere*); en daarna losten de de Baccalauri onder leiding van den Praeses al deze argumenten wederom op (*respondere*). Ook dit alles geschiedde in streng syllogistischen vorm. Bovendien hielden de scholares nog onderling disputationes onder leiding van een Baccalaureus 1). Het glanspunt was echter de groote *disputatio quodlibetaria*, die eenmaal 's jaars gehouden werd en waaraan de geheele Universiteit deelnam. Deze disputatio duurde 14 dagen lang en was als 't ware een wetenschappelijk tournooispel, waarin alle wapenen der Dialectiek werden gehanteerd 2). Het geheel werd besloten met een *quaestio accessoria*, „een Satyrspel na het drama”, waarin over de een of andere dwaze thesis op humoristische — vaak obscoene — wijze werd gedisputeerd 3).

Hierbij komen in de derde plaats de *resumptiones* of repetities in de paedagogiums, die tegen 't einde der 15de eeuw bijna overal obligatoir gesteld worden 4).

Wat nu den specialen gang betreft, dien dit onderwijs in elk der faculteiten nam, komt hier in de eerste plaats ter sprake *de Artisten-faculteit*.

De toelating tot deze faculteit, die gelijk stond met de toelating tot de Universiteit, stond voor ieder open. Een wetenschappelijk examen werd niet afgenomen. De eenigste

---

een kalender vindt men TOEPKE, *die Matrikel der Universität Heidelberg* 1884 I, p. 629—640. Van een series lectionum schijnt nergens sprake te zijn geweest; althans het is mij niet gelukt er een spoor van te ontdekken.

1) THUROT, p. 87—90, en PAULSEN, *Gesch. des Gelehrten Unterrichts*, p. 19.

2) THORBECKE, *die älteste Zeit der Un. Heidelberg*, p. 72—75.

3) Voorbeelden van zulk een *quaestio accessoria* vindt men in FR. ZARNCKE, *die Deutsche Universitäten in Mittelalter* I, 1857. Zij handelen over: *Monopolium der Schelmensunft. De fide Meretricum et Concubinarum. De generibus ebriosorum etc.*

4) PAULSEN, *Sybel's Hist. Zeitschrift*, P. 413.

legale eisch was, dat men zich liet immatriculeeren bij den Rector 1), waarbij men een eed van trouw aan de Universiteit had af te leggen. Vandaar dat men reeds op zeer jeugdigen leeftijd als student kon worden ingeschreven 2). De eenigste eisch was, als men zoo wil, eenige kennis van het Latijn, omdat alle onderwijs in het Latijn werd gegeven 3); maar het was een eisch, die niet door de statuten werd voorgeschreven.

Na de immatriculeering moesten twee jaar verloopen, voor men tot het baccalariaats-examen werd toegelaten. De eischen voor dit examen waren niet zeer streng. De nadruk viel op de over te leggen testimonia, waardoor men moest toonen een zeker aantal lectiones en disputationes te hebben bijgewoond. Natuurlijk verschilt dit aantal naar gelang der Universiteiten; maar de vakken waren overal vrij wel 't zelfde: men moest lectiones ordinariae en extraordinariae „gehoord hebben” over de Grammatica 4) en Logica 5), en een begin hebben gemaakt met de Physica en Metaphysica 6).

Nadat de vereischte testimonia of cedulae recognitionis

---

1) Te Parijs was ook dit geen eisch; de leeraars hielden zelf de Matrikels. THUROT, p. 38.

2) Melanchthon werd op zijn 12de jaar student en dit was geen uitzondering. Gemiddeld moet men het 15de of 16de jaar rekenen. SYBEL'S *Hist. Zeitschrift*, 1881, p. 421.

3) Tot behulp van degenen, die studeeren gingen en niet in de Latijnsche phraseologie dier dagen thuis waren, verschenen boeken als het *Manuale Scholarium*, herdrukt door ZARNCKE, I, p. 1—48. Gelijk van zelf spreekt, biedt zulk een Manuale een onschatbare bijdrage voor de kennis van het studentenleven dier dagen.

4) Voor de Grammatica waren de leerboeken: het *Doctrinale van Alexander de Villa Dei*, *Donatus* en de *Graecismus van Ebrard Bethumensis*.

5) Voor de Logica werden voorgeschreven: de *Summulae van Petrus Hispanus*, de *Parva logica van Marsilius* en het *Organon van Aristoteles*, benevens de filosofische werken van Porphyrius en Boethius.

6) Aldus te Heidelberg, THORBECKE, p. 89. Te Parijs werd alleen de Grammatica en Logica voorgeschreven, THUROT, p. 43.

in orde waren bevonden (de *admissio*), nam het examen een aanvang. De examinatoren werden door de faculteit 1) gekozen en moesten magisters zijn. Elk examinerator vroeg op zijn beurt. De uitslag van het examen werd in een openlijke faculteitsvergadering meegedeeld (*locacio*) en daarna volgde nog een plechtige acte, waardoor de baccalarius in de faculteit geincorporeerd werd en onder toezicht van een meester met doceeren aanving (*determinatio*) 2).

Nadat men aldus twee jaren onderwezen en geleerd had, werd men toegelaten tot het licentiaats-examen. Ook hiervoor waren de lectiones en disputationes voorgeschreven. De vereischte lectiones liepen over Logica, Physica, 3) Metaphysica, 4) als voortzetting der vroegere studie en voorts over Mathematiek, 5) Astronomie 6) en Ethiek 7) als nieuwe vakken, waarbij aan enkele Universiteiten nog Musica 8) schijnt gevoegd te zijn. Vóór het examen moest de baccalarius zweren, dat hij ongehuwd was. Het examen werd afgenomen door een daartoe gekozen commissie van magistri; ook de Kanselier of zijn vicaris nam, althans formeel, aan dit examen deel. Na gunstigen afloop verleende de Kanselier in tegenwoordigheid der geheele Artistenfaculteit namens den Paus de *licentia ubique docendi*, terwijl hij den licentiaat door een bijzonderen eed van trouw aan de

1) In Parijs werden ze gekozen door de nationes, waaruit de faculteit bestond, THUROT, p. 46.

2) THORBECKE, p. 92. Te Parijs was men bovendien verplicht, gedurende een maand voor Kerstmis te disputeeren (wat daar de *determinatio* heette) en eveneens, na afgelegd examen, gedurende de « Vasten », THUROT, p. 45.

3) Hiervoor gebruikte men de tractaten van Aristoteles: de mundo, de coelo, de generatione et corruptione, etc.

4) De werken van Aristoteles waren hiervoor de bronnen. Ook was de Psychologie voorgeschreven waarvoor gebruikt werd Aristoteles *de Anima*.

5) Euclides was hiervoor de auteur.

6) De Metereologie van Aristoteles.

7) De *Ethica Nicomacheia* van Aristoteles.

8) Zoo o. a. te Weenen 1389, cf. THUROT, pag. 51.

Kerk en den Paus verbond. 1) Hiermede was de licentiaat echter nog geen *magister*. Het verleenen van dezen titel en van de uiterlijke teekenen der waardigheid behield de faculteit altoos aan zich. De candidaat moest daartoe de toestemming van alle magistri vragen; vervolgens werd hem in een plechtige acte (*inceptio*) door een der magistri, die zijn promotor was, de barret opgezet. Terstond daarna hield hij een voordracht (*principium*) en moest deze tegenover een anderen meester verdedigen. Hij moest zich verbinden twee jaar lang aan de Universiteit te doceeren. Na afloop van die proef zocht het meerendeel een betrekking in School of Kerk te erlangen, terwijl slechts een klein deel naar de hoogere faculteiten overging.

Gaat men het onderwijs na, dat in deze faculteit gegeven werd, dan valt terstond de eereplaats op, die aan Aristoteles werd toegekend. Zondert men de Grammatica en Arithmetica uit, dan is Aristoteles voor alle vakken *de bron*. Alle kennis wordt uit hem geput. Eenig doel van het onderwijs is: hem te begrijpen, te verwerken, in zich op te nemen.

Vandaar de absolute ontstentenis van alle empirische methode. Wie de natuur wilde bestudeeren, vroeg niet hoe de natuur om hem leefde en werkte, maar wat Aristoteles over haar schreef. Wie aan astronomie wilde doen, bespiedde de sterren niet in haar loop, maar vroeg aan Aristoteles, hoe hij over de sterren dacht. Roger Baco staat met zijn empirisme als een eenzame rots in het midden der wateren.

Hiermede hangt ten nauwste samen het overwicht dat bij het onderwijs werd toegekend aan de Logica. Waar alle denkarbeid feitelijk bestond, in het verwerken van Aristoteles, het trekken van juiste conclusies uit zijn gegevens, het verdedigen dezer conclusies tegenover de

---

1) Te Heidelberg luidde deze eed: quod deinceps fidelis erit sacrosancte Romane ecclesie et eius pontificibus, THORBECKE, p. 77* noot 230.

aanvallen van anderen, daar moest alle voorbereidende studie zich wel concentreeren in de Dialectiek. Onder de artes formales kwam haar dus de eereplaats toe 1).

Met deze onbepaalde heerschappij der Logica staat in het nauwste verband de minachting, die dit onderwijs aan den dag legt voor den *vorm*; het *begrip* was hoofdzaak geworden 2).

Het sterkst teekent zich dit in het Latijn dier dagen. Men vroeg niet, of het Latijn, dat men sprak, schoon, zuiver, Ciceroniaansch was, maar alleen of het de begrippen uitdrukte, die men noodig had. Zelfs de meeste barbaarsche vormen als quidditas, homineitas, entitas etc. waren welkom, mits daardoor de dialectische onderscheidingen maar juister en nauwkeuriger wierden weergegeven.

Vandaar dat aan taalstudie zoo goed als niets gedaan werd. Het Grieksch was bijna overal onbekend en van de Oostersche talen valt nog veel minder een spoor te ontdekken. En al was er hier of daar een eenling, die aan deze talen deed, in het program van onderwijs staan ze nergens opgenomen. Zelfs de leerboeken: Aristoteles, Porphyrius, de H. Schrift worden niet in het oorspronkelijke, maar in vaak slechte en onbegrijpelijke vertalingen gelezen. Men leerde alleen Latijn, maar dit Latijn was niet het klassieke Latijn; het was de spreek- en schrijftaal der geleerde wereld, een levende taal, een taal, die een geheel eigenaardige ontwikkeling had ondergaan, om voertuig te worden der Scholastiek 3).

---

1) Ook het onderwijs in de Grammatica, gelijk dat op de Universiteiten gegeven werd, had eigenlijk alleen dialectische ontwikkeling ten doel: «Die Grammatik war nur noch Vorwand und Anlass, um logische Fertigkeit zu üben.» KAUFMANN, p. 24.

2) PAULSEN, *Geschichte des Gelehrten Unterrichts*, p. 28: «das spätere Mittelalter zeigte eine absolute Geringschätzung der Form, es kam ihm lediglich auf den begrifflichen Inhalt an.»

3) PAULSEN, *Geschichte des Gelehrten Unterrichts*, p. 22 vv., heeft een warme apologie geleverd voor dit Middeleeuwsch Latijn.

Vandaar ook, dat de klassieke auteurs schier overal vergeten waren. Wat bij hen aantrekt is het aesthetische, is de schoone vorm, is de keurige uitdrukking der gedachte, en het was de Scholastiek niet te doen om de gestalte, maar om het wezen; niet om den vorm, maar om het begrip.

Vandaar eindelijk, dat de Rhetorica uit de rij der artes formales verdwenen was. Ze mocht nog een kwijnend bestaan voortslepen onder de vleugelen der filosofie, maar een eigen plaats werd haar niet meer toegekend. Eloquentia was goed voor de balie 1), maar een wetenschappelijk man liet zich met haar niet in.

Men weet welk een geweldige reactie in de XV^{de} eeuw tegenover dit drijven der Scholastiek optrad. Het is dan ook hier de plaats om met een enkel woord te spreken over het *Humanisme*, dat zulk een machtigen invloed heeft uitgeoefend op de Reformatie, vooral ook op de reformatie die plaats greep in „de opleiding tot den Dienst des Woords” 2).

Het Humanisme, dat Italië tot geboortegrond en Petrarca tot vader had, stond diametraal tegenover de Scholastiek. Voor deze was de vorm niets, het begrip alles; voor gene het begrip bijzaak, de vorm hoofdzaak. Het Humanisme kenmerkte zich door de „absolute Hochschätzung der Form” 3).

Vandaar dat niet de Dialectica, maar de Rhetorica, de Eloquentia het hoofddoel der humanistische studie is. Alle Humanisten leggen zich toe op het houden van schitterende redevoeringen, het schrijven van keurig gestileerde brieven. Ze treden op als „magistri eloquentiae” aan de Universiteiten. De Rhetorica is hun niet alleen het einddoel van

---

1) THUROT, p. 82, 83.

2) Over den gang van het Humanisme in de verschillende landen zie men SCHMID, *Geschichte der Erziehung vom Anfang an bis auf unsere Zeit*, II, Band, 2de afd. 1889.

3) PAULSEN, *Gel. Unterr.*, p. 29.

alle studie, maar tegelijk ook een panacee voor alle kwalen, zelfs die der onzedelijkheid 1).

De flos eloquentiae was natuurlijk de poëzie en deze werd dan ook met een ijver en volharding beoefend, alsof het „Poeta nascitur non fit” niet meer geschreven stond. Het maken van Latijnsche verzen — vooral van lof- en gelegenheidsverzen, — nam een verbazenden omvang en werd straks een ware epidemie. Zelfs op de Latijnsche scholen moesten de jongens deze „kunst” leeren. Niet ten onrechte droegen de Humanisten in Duitschland den bijnaam van *Poëten*.

Van meer waarde voor de wetenschap was hun liefde voor de taalstudie. Niet alleen zorgden zij voor het Latijn, door de ingeslopen barbarismen, misschien wel eens met wat te veel pruderie, op zij te werpen en zich op Ciceroniaansch Latijn toe te leggen; niet alleen gaven zij verbeterde Grammatica's uit; maar ook werden door hun invloed overal professoren voor het Grieksch en Hebreeuwsch aangesteld. In 1522 kan men aan alle Deutsche Universiteiten Grieksch leeren en onze Hegius verklaart zelfs: Qui Graece nescit, nescit quoque doctus haberi 2).

Dat benevens de taalstudie veel zorg werd besteed aan de klassieke auteurs spreekt van zelf. Ze wierden zoowel op de Universiteiten als op de Latijnsche scholen ingevoerd. Ook werd voor een nauwkeurige uitgave hunner werken zorg gedragen.

Maar niet alleen bewerkten de Humanisten, dat overal nieuwe leerstoelen werden opgericht; hun invloed kwam ook ten goede aan die vakken, die reeds lang aan de Universiteit onderwezen werden. De bestaande vertalingen van Aristoteles, die aan het Arabisch ontleend waren, werden vervangen door betere, rechtstreeks naar het oorspronkelijke

---

1) PAULSEN l. c. p. 35.

2) PAULSEN l. c. p. 42.

vervaardigd; hier en daar werd zelfs de Grieksche tekst bij het onderwijs ten grondslag gelegd. De eindelooze commentaren en glossen werden afgeschafte en door betere vervangen. En — last not least — het Nieuwe Testament wordt 1516 door Erasmus te Bazel in het Grieksch uitgegeven.

Dat deze metamorphose van het onderwijs in de Literarische faculteit niet voetstoots geschiedde; dat de ver-tegenwoordigers der Scholastiek een langen en bitteren strijd hebben gestreden, voor zij het hoofd bogen, spreekt van zelf. Intusschen de Poeten, die men noode een plaats aan de Universiteit had ingeruimd, begeerden weldra ook de hegemonie. De steun der Vorsten, maar vooral de toeloop der studenten, zette hun eischen klem bij. In 1520 heeft aan bijna alle Deutsche Universiteiten het Humanisme gezegepraald. Eloquentia en Poëzie zijn onder de verplichte Lectiones opgenomen. 1)

Ik mag, voor ik van de Artistenfaculteit afstap, wel in herinnering brengen, dat zij in tweeërlei opzicht van belang was voor de vorming van den clerus. Niet alleen als voorbereiding voor de hogere faculteiten, maar ook op zich zelf. Een vergelijking met § 2 zal doen zien, dat het onderwijs, aan de Latijnsche scholen gegeven, volkomen gelijk stond met dat, wat aan het baccalariaatsexamen vooraf ging. Voldeed het eerste voor het examen ordinandorum, à fortiori ook het tweede. Vandaar het groot aantal clerici,

---

1) Er is in den laatsten tijd een niet onbelangrijken strijd gevoerd in Deutschland over de waarde van deze Humanistische Reformatie. PAULSEN, in zijn *«Geschichte des Gelehrten Unterrichts»*, heeft den handschoen opgenomen voor de Scholastiek en op menige overdrijving in het Humanisme de aandacht gevestigd. Vooral het «epideiktische» der Humanistische beweging, het «jacht maken op vertoon» bespot hij en te recht. KARL HARTFELDER, in zijn opstel: *«Der Zustand der deutschen Hochschulen am Ende des Mittelalters»*, verschenen in *Sybel's Hist. Zeitschrift*, 1890, p. 50 v.v. heeft daartegenover met beroep op de in den laatsten tijd verschenen Urkundenbücher van Leipzig, Ingolstadt, Heidelberg etc. aangetoond, dat omgekeerd Paulsen's schildering van de Middeleeuwen wel wat te idealistisch is.

dat op de Matrikels ingeschreven werd. En wellicht moet voor een deel hierin de oplossing gezocht van het klein aantal studenten, dat de Artistische examens aflegde. Men verliet reeds vóór het baccalariatsexamen de Universiteit om priester te worden.

Zij, wier aspiratiën verder reikten, bleven, na magister te zijn geworden, aan de Universiteit, en het grootste deel van hen wendde zich nu naar

de Decretisten-faculteit.

Dit verschijnsel is niet zoo vreemd als men wel denken zou. Voor den hooger en clerus was meer nog dan de studie der Theologie die van het Kanonieke recht hoofdzaak. Het hiërarchisch samenstel der Roomsche Kerk had een juiste afbakening van ieders plichten en rechten noodig gemaakt; tot in de kleinste details toe was dit alles omschreven. De geestelijke stand, die volgens de begrippen der Middeleeuwen alleen door „*pares*” kon geoordeeld worden, had een jurisdictie op eigen hand. En voorts, de voorrechten van den clerus kwamen vaak in botsing met die van wereldlijke personen, en moesten dan op grond van het Kanonieke recht verdedigd en gehandhaafd. Geen Bisschop, geestelijk vorst, abt of proost kon dus rechtskundigen bijstand ontberen, juist omdat de uitoefening van het Kanonieke recht een der hoofddeelen uitmaakt van zijn werkzaamheid. Is het vreemd, dat ook hier het aanbod zich richtte naar de vraag en Kerkrechtelijke studie de meesten tot zich lokte, omdat men daardoor een man van beteekenis en invloed worden kon?

Over den gang van het onderwijs in de Decretistenfaculteit behoef ik niet uit te weiden, omdat dit onderwijs wel het minst invloed heeft uitgeoefend op de opleiding tot den Dienst des Woords na de Reformatie. Alleen volledigheidshalve geef ik hier een kort schema. Het Corpus Juris Canonici was voor de Decretisten, wat Aristoteles was voor de Artisten faculteit. Naar het jus constituendum werd niet

gevraagd; men bepaalde zich tot het commentariëren van en disputeeren over de voorhanden Decreta en Decretalia. Bij elke bepaling werd de toepassing gemaakt op een gefingeerden of werkelijken rechtscasus. De algemeene axiomata (loci communes) en „angrenzende Rechtssätze” werden vergeleken (connotationes) en op controversse punten werd ingegaan 1).

De studie, die aan het baccalariaatsexamen voorafging, duurde te Parijs voor hem, die alleen Kanoniek recht studeerde, 6 jaar; voor hem, die aan een andere Universiteit Jus civile gestudeerd had, de helft korter. Men moest op het examen certificaten overleggen, waaruit bleek, dat men lectiones over het Decretum Gratiani en de Decretales 2) „gehoord” had. Na afloop van het examen moest de baccalarius een plechtig begin maken met zijn lectiones (*propositum*) en een lofrede houden op het Kanoniek recht (*harenga*).

De baccalarii waren van nu af verplicht onder toezicht van een Doctor voorlezingen te houden over de Decretalia en Clementinen. Het Decretum Gratiani was voorbehouden aan de Doctores zelf. Nadat zij hiermede in 4 à 5 jaar waren klaar gekomen, en het licentiaatsexamen naar wensch was afgelopen, werden zij door hun doctoren aan den Kanselier voorgedragen, die hun met veel plechtigheid de licentia ubique docendi verleende.

De meesten stelden zich hiermede tevreden. De toelating tot het Doctoren-college was overal zeer moeilijk. Vooreerst om de ontzaggelijke kosten aan de plechtigheid verbonden en ten tweede, omdat men vooraf bewijzen moest een vast jaarlijksch inkomen te bezitten 3). De plechtigheden,

1) De formule voor dit onderwijs luidde: Praemitto, scindo, summo, casumque figuro, Perlego, do causas, connoto, objicio. cf. PAULSEN, *Gel. Unterr.*, p. 19.

2) Onder de Decretales moeten waarschijnlijk ook verstaan worden de Clementinen en het Liber VI.

3) Te Heidelberg bedroeg dit 100 pond, te Parijs 80 l. p. D'après les estimations de M. Leber cette somme valait en moyenne, de 1450 à 1500, 500 francs ou marc, au pouvoir de 3000 francs, zegt THUROT, p. 179 noot.

waarmede de Doctorswaardigheid verleend werd, stemden ongeveer overeen met die der Theologische faculteit, waarheen ik dus verwijs. Wie in het Jus civile en het Jus Canonicum promoveerde, heette natuurlijk Doctor utriusque juris; maar een noodzakelijkheid was deze dubbele promotie niet.

Een nog langduriger en ingewikkelder verloop had de studie in de

Theologische faculteit,

waarin een volledige cursus ongeveer 14 jaar duurde. Bedenkt men hierbij, dat, al was dit nergens voorgescreven, toch de gewoonte overal meebracht, dat men vooraf een graad behaalde in de Artistenfaculteit, dan zal het geen verwondering wekken, dat men te Parijs eerst op zijn 30^e jaar doctor in de Theologie worden kon.

Het onderwijs in de Theologie liep hoofdzakelijk over de H. Schrift (sacra pagina) en de Sententiae van Lombardus. De laatste hadden echter verreweg het overwicht. De vorm van het onderwijs was zuiver dialectisch. „Bij de verklaring der H. Schrift werd de expositio gebruikt; men gaf een tropologische, anagogische en allegorische verklaring; van een philologische verklaring der Schrift was geen sprake.” 1) De oorspronkelijke tekst werd nergens gebruikt; overal behielp men zich met de Vulgata. Bij de behandeling van de Sententiae stond de methode der quaestiones op den voorgrond; men bekommerde zich minder om den tekst; dan wel om de daarin behandelde zaken, gaf het voor en tegen op; adstrueerde dit met de testimonia van beroemde geleerden en sloot zich bij een van deze aan. Dit alles geschiedde in streng syllogistischen vorm 2).

Wie als student de Theol. fac. binnen trad, sloot zich terstond bij een Magister aan en volgde vooral diens lessen,

---

1) THUROT, p. 139.

2) Hierbij kwamen nog als praktische oefeningen: de disputationes en de collationes of sermones. Ook de laatsten geschieden in het Latijn.

hoewel dit niet buitensloot, dat hij tegelijkertijd ook die van anderen hoorde. Na een vierjarige studie in de Dogmatiek en Exegese werd hij *baccalarius* en wel eerst *baccalarius cursor biblicus*. 1) Als zoodanig had hij zich gedurende eenige jaren onder leiding van de faculteit te oefenen in het college geven over het Oud en Nieuw Testament. Het eerste college (*principium* genoemd) geschiedde met bijzondere plechtigheid. Bovendien was hij verplicht eenige keeren te disputeeren en predicaties voor te dragen, welke vooraf moesten goedgekeurd worden.

Was hij met zijn exegese klaar gekomen, dan werd hij met toestemming der faculteit *baccalarius sententiarus*, d. w. z. hij gaf van nu af college in de Dogmatiek. Eigenlijk moest hij de IV libri Sententiarum geheel behandelen, maar de meesten schijnen zich tot het eerste boek bepaald te hebben. De hoofdzaak, ook bij het Theologisch onderwijs, was Dialectiek en het eerste boek bood juist daarvoor de meeste gelegenheid. Ook nu moest de *baccalarius* elk jaar een *collatio* of preek houden.

Na afloop van dezen cursus werd hij *baccalarius theologiae pro magistro formatus* of kort weg *baccalarius formatus*. Wilde hij daarna verder promoveeren, dan moest hij eerst twee jaar wachten, welke tijd met het bijwonen van disputationes, het houden van sermones etc. werd doorgebracht. Aan enkele Universiteiten schijnt de *baccalarius* in dien tijd nog de geschriften der Kerkvaders Augustinus, Ambrosius, Hieronymus etc. gelezen te hebben. Maar algemeen was deze regel zeker niet 2).

---

1) Te Heidelberg werd in de Theologische faculteit geen examen meer afgenomen bij het verleenen van een graad; men achtte daar de testimonia der magistris voldoende. Te Parijs daarentegen werd zulk een examen wel geëischt.

2) Noch te Weenen, noch te Parijs, noch te Bazel kon ik een spoor van deze gewoonte ontdekken. Te Leipzig wordt bepaald over het gemis dezer lectiones geklaagd; zoo schrijft de Poolsche natie: (es) begerin die auditores studium ecclesiasticum, als nemlich das man lesen die vier hauptdoctores Augustinum, Jeronimum, Ambrosium, Gregorium. cf. *Sybel's Hist. Zeitschr.*, 1890, p. 84.

Eerst na afloop van dien proeftijd presenteerde de faculteit hem aan den Kanselier, die hem dan in tegenwoordigheid der geheele faculteit de licentia docendi schonk. Een eed van trouw verbond hem op nieuw aan de Kerk.

Als slotacte volgde nog het bekleeden met de waardigheid van doctor, wat door de Faculteit geschieden moest. De Kerk schonk de licentia docendi, maar de Doctoren alleen hadden het recht den nieuwen Doctor als *par inter pares* in hun college op te nemen.

Deze plichtigheid werd gevierd met al den glans, dien de Universiteit van die dagen geven kon. Grootte disputationes gingen aan de eigenlijke acte vooraf en volgden op haar. 's Avonds voor het feest vond de eerste disputatio (*vesperiae*) plaats. Alle faculteiten waren vertegenwoordigd. Een waar tournooi van dialectische behendigheid werd gehouden. Daarbij traden eerst de baccalarii, vervolgens ook de magistri in het krijt, terwijl ten slotte de doctorandus zelf zich in den strijd mengde en een aanval van alle magistri te doorstaan had.

Den volgenden dag werd de eigenlijke promotie voltrokken (*aulica*). De heele Universiteit verzamelde zich in de aula en de licentiaat ontving, knielende, van zijn promotor den Doctorshoed „in nomine Patris, Filii et S. Spiritus”. Terstond daarna besteed hij den katheders en hield een voordracht tot lof der Theologie, waarna wederom een algemeen redetournooi te zijner eere aanving 1).

Over de groote onkosten, die aan zulk een doctorspromotie verbonden waren, sprak ik reeds. Het teekent, dat Clemens V bepalen moet, dat men voor zulk een promotie niet meer mag uitgeven dan 4800 fl. Menigeen ruïneerde zich, met de kostbare maaltijden, die op de *vesperiae* en

---

1) THORBECKE, p. 133 vv. Te Parijs kwam hier nog bij de «*resumptio*;» d. w. z. dat de doctor na één jaar nogmaals een disputatio moest houden over de *quaestiones* in de *Aulica* behandeld. THUROT, p. 156.

aulica volgden en waaraan alle doctoren der hoogere faculteiten deelnamen 1).

Na afloop der promotie zocht men of een ambt in de Kerk, of men bleef aan de Universiteit, waar men dan leefde van een of ander benificie. Van een doceeren dezer doctores kwam gewoonlijk niet veel meer. Het onderwijs was geheel in handen der baccalarii; de doctores behoeften maar eens in de 14 dagen een lectio te houden. Hun hoofdtaak was het bijwonen der publieke acten, het deelnemen aan de disputaties, het toezien op het onderwijs der baccalaurii etc. Over de luiheid der Professoren zijn in dien tijd de klachten algemeen 2).

Als appendix voeg ik hieraan nog een kort woord toe over het hooger onderwijs, dat in de kloosters en in de kapittelscholen gegeven werd.

Wat de kloosters betreft, is de organisatie van het onderwijs vooral te danken geweest aan de Dominicaners. Met bewonderenswaardig talent hebben zij een geheele inrichting van het hooger onderwijs geschapen, die tot model heeft verstrekt voor alle andere orden.

Hun doel was daarbij klaarlijkkelijk tweëerlei: 1° om de

---

1) KAUFMANN, p. 360.

2) Het is te betreuren, dat wij nog altoos geen geschiedenis bezitten van het onderwijs aan de Middeleeuwsche Universiteiten. Gelukkig beloofde Denifle in deze leemte te zullen voorzien en van zijn meesterhand is zeker een meesterwerk te verwachten. Intusschen kon ik het verschijnen van dit werk niet afwachten en was dus verplicht, hoe gebrekkig dan ook, zelf een schets van het onderwijs te ontwerpen. Ik gebruikte daartoe vooral, wat men over het onderwijs vindt bij THUROT, *de l'organisation de l'enseignement dans l'Université de Paris*, 1850, (wat Denifle roemt als een uitstekend werk) en bij THORBECKE, *Die älteste Zeit der Universität Heidelberg*, 1386—1449, terwijl ik voor Heidelberg bovendien nog de Leges der Artisten-, Juristen- en Theologen-faculteit nazag, die men vindt in HAUZ, *Geschichte der Universität Heidelberg*, 1864, en WINKELMANN, *Urkundenbuch der Universität Heidelberg*, I, 1886. Voorts vergeleek ik ASCHBACH, *Geschichte der Wiener Universität*, I, 1865 en VISCHER, *Geschichte der Universität Basel*.

studenten onder strenge contrôle te houden; en 2° om alleen de knapste en uitstekendste koppen naar de Universiteiten te zenden.

De Dominicaners hadden daartoe oorspronkelijk tweeërlei studia voorgeschreven: 1° *studia particularia*, die in elke provincie moesten wezen en waar Logica en Philosophie onderwezen werd; en 2° *studia generalia*, die aan meerdere provinciën gemeen waren en waar Theologie gedoceerd werd. Elke provincie mocht slechts twee studenten (en deze natuurlijk de knapste) naar het Studium generale zenden. Deze studia generalia bevonden zich meest in een klooster bij een Universiteit; zoo te Oxford, Napels, Bologna, Montpellier; ze waren dan formeel bij de Universiteiten geïncorporeerd, maar behielden overigens hun zelfstandigheid. Soms waren ze ook op plaatsen, waar geen Universiteit bestond en een dier studia generalia is althans de aanleiding geweest, dat later op die plaats een Universiteit ontstaan is 1). Aan het hoofd dier verschillende studia generalia stond het studium generale van de Universiteit te Parijs, waar de élite uit alle provinciën heengezonden werd. Daar werden de Professoren gevormd, die aan de studia generalia elders optraden, terwijl deze weer de professoren leverden voor de studia particularia. De inrichting en gang van het onderwijs was volkomen dezelfde als aan de Universiteiten; alleen werd een strengere toezicht op de studie uitgeoefend door den Magister studentium 2).

Later werden in dit studieplan de volgende veranderingen aangebracht: 1° dat niemand mocht opgenomen worden, die niet de elementaire studiën achter den rug had en 18 jaar oud was; 2° dat de studia particularia verdeeld werden in *studia artium* of *logicae* en *studia naturalium* 3); 3° dat aan deze studia particularia (na 1288) 4) ook onderwijs moest

---

1) Namelijk te Keulen; zie DENIFLE, pag. 387.

2) THUROT, p. 133 vv.

3) KAUFMANN, p. 288.

4) THUROT, p. 116.

gegeven worden in de Theologie (de Sententiae). Een eigenaardigheid dezer studia particularia was, dat zij ambulante waren; m. a. w. dat de Academie met professoren en studenten telkens weer naar een ander klooster trok om aldus en de zegeningen van het onderwijs en de lasten van het onderhoud onder allen gelijkelijk te verdeelen 1). Ook dient nog vermeld, dat een der orden een tijdlang van den Paus het jus promovendi ontvangen heeft, hoewel dit privilegie slechts van korten duur is geweest 2).

Over het hooger onderwijs aan de Dom- en Stiftscholen moet ik nog korter zijn, omdat daarvan al zeer weinig bekend is. Hier en daar, zoo bijv. te Zürich 3) en te Straatsburg, vindt men vermeld, dat er een of meer leden van het Kapittel waren, die Theologie doceerden. Maar het is de verschrompelde vrucht van wat eens rijk en heerlijk bloeide. Beteekenis heeft dit onderwijs, dat geheel de Scholastieke methode der Universiteiten volgde, niet meer. De opkomst der Universiteiten had feitelijk de Kapittel-scholen verlaagd tot den rang van Latijnsche scholen.

Voor ik van den toestand, gelijk die voor de Reformatie bestond, afscheid neem, moet ik nog enkele opmerkingen maken, die uit § 2, 3, 4 voortvloeien en meer rechtstreeks met mijn onderwerp in verband staan:

1°. dat de Roomsche Kerk op de vraag: waar moet de opleiding tot den Dienst des Woords plaats vinden, nergens een beslissend antwoord heeft gegeven 4). Zij stelde haar eischen bij het examen, maar liet ieder volkomen

---

1) KAUFMANN, p. 289. PAULSEN, *Gel. Unterr.*, p. 16 noot.

2) THUROT, p. 121.

3) Zie onder, p. 104.

4) Slechts één uitzondering is mij op dezen regel bekend: 1494 beval de Kardinaal bisschop van Napels Oliv. Cassa, dat de jongere clerici alleen op de door hem daarvoor bestemde scholen in de letteren mochten onderwezen worden (*litteris erudiantur*). HEFELE VIII, p. 365.

vrij om de vereischte kundigheden te verkrijgen, waar hij dit zelf wilde. Wel stelde zij als eisch, dat een deel der hoogere geestelijkheid een Academischen graad moest bezitten, maar zij schreef niet voor aan welke Universiteit die graad moest verkregen worden. De studie was vrij.

2°. dat verreweg het grootste aantal der geestelijken hun opleiding niet zocht aan de Kerkelijke scholen, maar aan inrichtingen van onderwijs (stadsscholen en universiteiten), die noch door de Kerk opgericht waren, noch onder Kerkelijk toezicht stonden.

en 3°. dat het onderwijs in al deze lagere en hoogere, Kerkelijke en niet Kerkelijke scholen nergens opzettelijk was ingericht met het oog op de opleiding tot den Dienst des Woords, maar overal uitsluitend ten doel had: het geven van een wetenschappelijke ontwikkeling.

In verband met de laatste opmerking moet nog de vraag beantwoord worden, hoe de dienaar des Woords, die in de Roomsche kerk tegelijk priester was, de kennis van den liturgischen dienst verkreeg, waarop, gelijk § 1 toonde, de Kerk zooveel nadruk legde.

Juist deze vraag is echter een der moeilijkste, waarop het antwoord slechts bij benadering kan gegeven worden. Ik wijs daartoe op de volgende momenten:

1°. men mocht, gelijk in § 1 is besproken, niet in eens priester worden, maar had vooraf verschillende Ordines te doorloopen, en deze Ordines, vooral de Ordines majores, verplichtten reeds tot een deelnemen aan den liturgischen dienst, waardoor men als het ware voorbereid werd voor het priesterambt;

2°. de leerlingen der Latijnsche scholen waren overal verplicht de godsdienstoefeningen in de Roomsche Kerk bij te wonen en het herhaaldelijk *zien* van den liturgischen dienst, was evenzeer een voorbereiding voor het priesterambt;

3°. de leerlingen dezer scholen vormden bijna overal

het zangkoor onder directie van hun magister, waardoor zij tot op zekere hoogte zelfs *actief* aan den liturgischen dienst deelnamen ;

terwijl ten 4°. hierbij misschien in aanmerking moet komen, dat de leerlingen dezer scholen op zekere Kerkelijke feesten als bisschoppen, priesters etc. in de kerken optraden en dan den geheelen liturgischen dienst waarnamen.

DEEL I.

DE VERANDERING DOOR DE REFORMATOREN, BIZONDER DOOR CALVIJN, IN DE OPLEIDING VOOR DEN DIENST DES WOORDS GEBRACHT, IN VERBAND MET HUN BEGINSELEN.

Na uiteengezet te hebben op welke wijze de Kerk van Christus vóór de Reformatie de opleiding tot den Dienst des Woords geregeld had, kom ik thans tot de vraag: welke verandering door de Reformatie in deze opleiding tot den Dienst des Woords is te weeg gebracht en welke beginselen aan deze verandering ten grondslag lagen. Ik ga bij de beantwoording dezer vraag uit van het geen de Reformatie in algemeenen zin te dezen opzichte deed, om vervolgens aan te toonen, welk eigenaardig cachet aan deze algemeen Protestantische beginselen is opgedrukt door de Reformatorische groep, die Calvijn tot Vader had en in de Gereformeerde Kerken is belichaamd.

Intusschen doet zich hierbij deze moeilijkheid voor, dat men niet spreken kan van een algemeen Protestantisch beginsel, omdat dit in werkelijkheid niet bestaat. De Reformatie is niet een stroom, die een tijdlang rustig zijn weg vervolgt, om zich daarna in verschillende armen te verdeelen. Men heeft niet eerst een algemeen Protestantische actie, die zich daarna spreidt in de drie

groepen van Luther, Zwingli en Calvijn. Alle drie loopen van den oorsprong af evenwijdig naast elkaar; hebben elk haar eigen karakter en eigen levensopvatting. Wil men dus weten welk beginsel aan alle drie gemeen is, dan dient men eerst na te gaan, hoe de actie, die van Luther, Zwingli en Calvijn uitging, feitelijk geloopt is, om vervolgens à posteriori hieruit af te leiden, wat de gemeenschappelijke beginselen zijn, en wat daarbij aan den Gereformeerden stroom in het bijzonder eigen is, in tegenstelling met de beide andere.

Mijn taak is mij hiermede voorgeschreven. Ik heb eerst te onderzoeken hoe feitelijk door Luther, Zwingli en Calvijn de opleiding tot den Dienst des Woords, gelijk zij die vonden, veranderd is; vervolgens uit deze historische gegevens af te leiden, welke algemeene beginselen aan de drie leiders der Reformatie hierbij gemeen waren; om dan ten slotte aan te toonen, welke eigenaardige positie de Calvinistische reformatie 1) daarbij innam in tegenstelling met de Luthersche en Zwingliaansche.

---

1) Dat ik hier spreek van « Calvinistische reformatie » geschiedt niet om het Gereformeerde bij voorkeur aan den naam van Calvijn en dus van een mensch te verbinden, maar overmits het begrip Gereformeerd te uitsluitend kerkelijk is. Ik bedoel dit in den zin, waarin de Heraut in No. 673 schreef:

Terecht hebben onze vaders dien naam van Calvinist dan ook gemeden, zoo dikwijls er een andere naam ter aanduiding voorhanden was. Op kerkelijk terrein noemden ze zich bijna altoos « Gereformeerden, » op politiek terrein waren ze de Oranjepartij.

Maar dit hielp hen niet, zoodra gevraagd wierd naar een naam, die tegelijk én op politiek én op sociaal én op kerkelijk én op theologisch gebied die ééne geestesrichting zou aanduiden, die van Calvijns geest is uitgegaan. In de politiek kon men niet « Gereformeerd » zijn, want « Gereformeerd » beteekent historisch: de tot zuiverheid herstelde vorm van het *kerkelijk* leven; en evenmin kwam men daarmee verder op sociaal of wetenschappelijk gebied. Iets wat nog te sterker spreekt, zoo men zich terugdenkt in den eersten tijd, toen « Gereformeerd » alleen aanduidde, wie met *de Reformatie* meêging, en dus den weg betrad der Hervorming, en wel van de Hervorming in haar algemeen begrip, Luther ingesloten.

HOOFDSTUK I.

VERANDERING IN DE OPLEIDING VOOR DEN DIENST DES WOORDS,
VOOR ZOOVER DIE FEITELIJK DOOR LUTHER, ZWINGLI
EN CALVIJN IS TEWEEGGEBRACHT.

---

§ 1. *Luther en Melanchthon.*

„Das Jahr 1520 bildet einen entscheidenden Wendepunkt in der deutschen Geschichte. Die Universitätsrevolution ging über in die Kirchenrevolution” 1). Het Humanisme had op het punt gestaan zijn zegepraal voltooid te zien. De machtige burchten der Middeleeuwsche wetenschap, met hun eeuwenoude wallen en torens, hadden den aanval niet kunnen weerstaan. In den aanvang noode, na langdurig beleg en hardnekkig verzet, later gansch vrijwillig en met vreugdegejuich, was valbrug na valbrug neergelaten en poort na poort geopend; de benden der Poëten met hun schitterende vaandels en wel wat schelle krijgsmuziek waren overal in de oude veste binnengedrongen. Poëzie en Eloquentia, Linguae en Artes Humaniores namen den troon in, waar vroeger de stroeve Scholastica zetelde. En heel

---

1) PAULSEN, *Geschichte des gelehrten Unterrichts*, p. 128.

het geleerd Europa bood om strijd zijn hulde aan Erasmus, den Koning der wetenschap, of bedelde om zijn gunst.

Totdat Luther optrad. Luther, de vergeten monnik uit Wittenberg, die den handschoen durfde toewerpen aan Keizer en Paus. Luther, wien het niet te doen was om humaniseering der wetenschap, maar die vroeg en luisterde naar de nooden van het menschelijk hart. Luther, die straks aller aandacht afwendde van het gekrakeel tusschen Obscurantisten en Poëten en tot in de onderste lagen des volks zijn reuzenworsteling deed natrillen tegen Rome's macht. Het kon niet anders of de revolutie in de kerk moest de revolutie in de wetenschap op den achtergrond doen treden; Luther's verschijnen moest Erasmus schier vergeten en miskend doen wegsterven in Bazel.

Scherper tegenstelling dan Luther en Erasmus is nauwelijks denkbaar. Erasmus, de fijn ontwikkelde aesthetische persoonlijkheid, bevreesd voor elke harde aanraking; zoo bevreesd, dat zelfs de waarheid hem mishaaft, als zij twist veroorzaakt 1). Luther van top tot teen een polemische natuur; een die zijn kracht pas tot volle ontwikkeling voelt komen, wanneer hij unus contra omnes staat en dan doet denken aan die Giganten, waarvan de oude heldendichter in zijn Nibelungenlied zong. „War Luther ganz Wille, zegt Paulsen zoo keurig, so war Erasmus ganz Intellekt, wie es die Natur auf die beiden Physiognomien mit grosser man möchte fast sagen erschreckender Deutlichkeit geschrieben hat” 2).

En toch, hoe snijdend scherp men het contrast ook make tusschen den man van den wil en den man van het intellect, toch was Luther een geesteskind van Erasmus. Of, om van de dragers van het beginsel terug te gaan tot het beginsel zelf, de breede wateren van het Humanisme

---

1) *Ut veritas etiam displiceat seditiosa*, PAULSEN, l. c., p. 131.

2) PAULSEN, l. c., p. 132.

zijn niet plotseling in den geopenden afgrond verdwenen, toen de ondempbare klove tusschen Rome en Wittenberg ontstond; zij hebben zich gedeeld. Een deel vloeide over in de bedding der Roomsche Kerk om later, ik stem het toe, schier tot onherkenbaar wordens toe gemetamorphoseerd, weer op te duiken in de programmata der Jezuiten. Een ander deel mengde zich met den stortvloed der Reformatie. Zoolang de wateren kookten en bruisten, scheen het wel als ware de „Universitätsrevolution” ondergegaan in de „Kirchenrevolution.” Maar toen de golfslag bedaarde en de bergstroom een landrivier werd, bleek dat de invloed van het Humanisme wel onderbroken, maar niet afgebroken was. Zonder het Humanisme is noch Luther, noch Zwingli, noch Calvijn te verstaan in hun regeling van het Universitair onderwijs, vooral niet in hun regeling van de opleiding tot den Dienst des Woords.

Waar ik mij ten doel stel in deze paragraaf de vervorming te schetsen, die deze opleiding tot het predikamt onder Luther's invloed onderging, moet ik twee opmerkingen vooraf laten gaan.

Vooreerst dat het noemen van Luther's naam alleen in dit verband min juist is. Van de Gereformeerde Kerken moge het „issus de Calvin” waarheid behelzen, ook al noemen zij zich niet naar Calvijn, van de Luthersche Kerken geldt het „issus de Luther” in dezelfde mate niet. Naast Luther staat niet alleen als de organisator van het Kerkelijk leven Bugenhagen, maar ook als de organisator van het onderwijs: Melanchthon, de *praeceptor Germaniae*. Alleen het noemen van dien naam bewijst reeds genoegzaam, dat een niet rekenen met den invloed van het Humanisme hier een onvergeeflijke fout zou zijn.

Het tweede punt, waarop ik de aandacht vestigen wilde, is dat Luther, Zwingli en Calvijn in de zaak van het Universitair onderwijs niet op gelijke lijn staan. Zwingli en Calvijn begonnen met te dien aanzien niets te hebben; ze

moesten dus een novum quid scheppen. Luther daarentegen had een Academie; de overgang was bij hem deswege meer geleidelijk. Luther reformeerde wat voorhanden was. Zwingli en Calvijn riepen een nieuwe creatie in het leven.

Juist om deze laatste reden is het van belang ons vooraf te herinneren, in welken toestand Luther de Universiteiten vond. De tegenstelling komt dan des te scherper uit.

Aan de Middeleeuwsche Universiteiten, wij zagen het in de Inleiding, heerschte als Souverein de Scholastiek. De Kerk had bij haar optreden in de wereld de reuzengestalte van een Aristoteles tegenover zich gevonden. Zij voelde dat het haar plicht was zich met hem „auseinander zu setzen” en ze had haar hand op hem gelegd, opdat hij haar dienen zou. Het dogma zou de Kerken baren, maar Aristoteles zou het dogma „vernünftig” maken. Het credere zou voorafgaan, het intelligere zou volgen.

Doch Rome miste in haar epigonen de kracht om den dienaar dienaar te houden. Aristoteles werd van haar slaaf haar meester. In de Facultas artium heerschte hij onbeperkt, niet alleen door zijn Logica maar ook door zijn Metaphysica, Physica en Ethica. Heel het terrein van het natuurrijk denken was door hem in beslag genomen. Doch daarmee niet tevreden strekte hij ook de hand uit naar de Facultas theologiae. Het dogma der Roomsche Kerk was petrefact geworden. De door Aristoteles gevormde Theoloog trachtte niet meer door te dringen tot den levenswortel van het dogma en het opnieuw te bezielen. Zijn eenigste arbeid werd om aan dat doode voorwerp de kracht zijner ratio te oefenen. De vraag was niet meer: wat is waarheid? maar: wat kan ik als waarheid bewijzen?

Luther zag het gevaar, dat in deze heerschappij der ratio schuilde tot op den bodem toe, maar uit vrees voor dat gevaar sloeg hij over tot een ander uiterste. Tegenover de heerschappij van de ratio stelde hij een absoluut anti-rationalistisch standpunt. Tegenover de heerschappij

van Aristoteles diens algeheele miskennis. Tegenover het ziellooze dogma het Woord *alleen*.

In 1512 te Wittenberg tot Doctor in de Theologie gepromoveerd, geeft hij niet, naar de gewoonte dier dagen, colleges over de Sententiae en de Sacra pagina. Hij doet alsof de Sententiae er niet bestaan en bepaalt zich uitsluitend tot de Schrift. Hij begint met de Psalmen en gaat daarna voort met Paulus brieven aan de Romeinen en Galaten 1).

Tegelijkertijd richt hij de kracht van zijn reuzenzwaard tegen Aristoteles en tegen Lombardus. Reeds in 1516 schrijft hij een verhandeling tegen „die Logik, Philosophie und Theologie, d. i. Schmähdungen und Verfluchungen gegen Aristoteles, Porphyrius und die Sententiarier, diese nichtswürdige Studien unserer Zeit” 2). Hij verlangt Aristoteles, „jenen Gaukler, der mit seiner griechischen Larve die Kirche äfft, zu demaskieren und in seiner Schande allen darzustellen” 3). Was hij geen mensch geweest, zegt hij, ik hield hem voor den duivel. En het volgend jaar meldt hij, blijkbaar met innige vreugde: „unsere Theologie und der heil. Augustinus gehen vorwärts; Aristoteles ist im Sinken, gebeugt zum baldigen ewigen Sturz. Die Lektionen über die Sentenzen will niemand mehr hören, wer Zuhörer haben will, muss die Bibel und den heil. Augustinus oder einen anderen Kirchenlehrer lesen” 4).

Formeel, men ziet het, was aan Wittenberg's Academie nog niets veranderd. De oude lectiones over Aristoteles en de Sententiae duurden voort. Maar feitelijk had de revolutie plaats gevonden. Van Aristoteles en Lombardus bleven slechts de schimmen over.

---

1) KOSTLIN, *Luthers Leben*, 1882, p. 72 v.v.

2) PAULSEN, l. c., p. 71.

3) PAULSEN, l. c., p. 71 v.v.

4) PAULSEN, l. c. p. 72.

Ging Luther in zijn verzet tegen de Scholastiek hand aan hand met de Humanisten, hij week hierin van hen af, dat hij voor de propaedeutische studie, waar hun kracht in lag, blijkbaar weinig voelde. Hij achtte haar daarom niet overbodig. De *Facultas artium* was in zijn oog uitnemend geschikt om den a. s. Theoloog goed Latijn te leeren; om hem door de classieke oratores een zekere mate van eloquentia te schenken; ze mocht hem bovendien nog enkele kundigheden als Historie, Mathematiek etc. suppediteeren; maar van een philosophische propaedeuse wilde hij niets weten 1). In Aristoteles' Ethiek zag hij alleen de heidensche eigengerechtigheid die onbestaanbaar was met de *justificatio per fidem* 2). In Aristoteles' Physiek, Metaphysiek en Psychologie vond hij schrikkelijke ketterijen, of wel hij noemt ze een „Rednerij über gar nichts” 3). Aristoteles' Logica was volgens hem de bron van heel het Scholastiek bederf.

Luther vergenoegde zich niet met een bloote bestrijding van de Philosophie. In 1518 ontwerpt hij een plan tot reformatie van de Wittenberger Universiteit, waarbij voorgesteld wordt de *lectiones* over Aristoteles, Hispanus etc. af te schaffen en te vervangen door colleges over de *tres linguae*: Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch 4).

De Keurvorst gaf aan dit plan, althans wat het positieve deel betreft gehoor en beriep in hetzelfde jaar Boschenstein voor het Hebreeuwsch en Melanchthon voor het Grieksch 5). 29 Augustus 1518 hield Melanchthon zijn inaugureele oratie: „*de corrigendis adolescentiae studiis*” en met deze oratie vangt een nieuw tijdperk aan in de ontwikkeling der Luthersche Universiteitsidee.

Luther was uitgegaan van de gedachte dat al het bederf

---

1) SCHMIDT, *Geschichte der Erziehung*, II, 2. p. 193 v.v.

2) PAULSEN, l. c., p. 71.

3) PAULSEN, l. c., p. 76.

4) PAULSEN, l. c., p. 72.

5) PAULSEN, l. c. p. 73.

in de wetenschap ontstaan was door het huwelijk van den heiden Aristoteles met de Christelijke Kerk, waaruit het wangedrocht der Scholastiek was voortgekomen. Ter redding zag hij slechts één middel: ontbinding van dat huwelijk en zoo mogelijk vernietiging van de Philosophie.

Een geheel ander standpunt neemt Melanchthon in. De oorzaak van het bederf ligt volgens hem in het verval der wetenschappen, in de onbekendheid met de talen. Een goede propaedeuse is dus het correctief tegen al wat er verkeerd is op het erf der wetenschap binnensloop. Aristoteles zelf is niet verkeerd; maar de vertalers en commentatoren hebben hem tot onherkenbaar wordens toe misvormd en verminkt. Gaat men terug tot de zuivere bron, dan wordt diezelfde Aristoteles, die een vloek werd voor de wetenschap, haar tot zegen en heil. En zoo ook met de H. Schrift. Rome bouwde eeuwen lang op haar Vulgata, die met al haar fouten en gebreken de oorzaak werd van tallooze ketterijen. *Weil die Theologie, zegt Melanchthon, teils griechisch teils hebräisch ist, müssen wir die fremden Sprachen erlernen.* Alleen zoo ontsluit zich weer de eigenlijke zin van Gods Woord. „Wenn wir unsern Geist auf die Quellen lenken, werden wir anfangen Christum zu verstehen, sein Gebot wird uns zur Leuchte werden, und wir werden mit jenem beglückenden Nektar der göttlichen Weisheit erfüllt” 1).

Het is deze gedachte, de verbinding van het Humanisme in zijn edelsten vorm met het Evangelie, die telkens en telkens bij de Reformatoren weerkeert. Gods Woord was een gesloten boek geweest. Nu het gezag der Kerk gebroken lag, keerde men terug naar dat Woord. En daarom was vóór alles noodig kennis der talen om dat Woord Gods in zijn echten onvervalschten zin te verstaan. Alleen

---

1) MONUMENTA GERMANIAE PAEDAGOGICA, bd. VII, *Philipp Melanchthon als Praeceptor Germaniae*, 1889, p. 64 v.v.

zoo kon de reformatie der Kerk, alleen zoo de reformatie der wetenschap tot stand komen.

In dit opzicht heeft Melanchthon op Luther een triomf behaald. Luther had bij zijn Exegetische colleges tot dusverre de Vulgata gebruikt, maar hij is nu vol bewondering voor den nieuwen meester. En niet alleen hij, maar al de studenten met hem. „Er hat ein Auditorium gestopft voll von Zuhörern; insbesondere macht er alle Theologen, hohe wie niedrige, zu seinen Schülern im Griechischen,“ — schrijft Luther aan Spalatin 1).

Maar in een ander opzicht overwon Luther. Melanchthon had openlijk zijn eerbied voor Aristoteles uitgesproken, Melanchthon was zelfs van plan den echten Aristoteles uit te geven — maar Luther's invloed was zoo machtig, dat Melanchthon weldra met Luther wedijvert in de beschimping en verachting van Aristoteles' philosophie. Reeds in 1520 houdt hij een rede: De studio doctrinae Paulinae, waarin hij de doctrina Paulina verheft als het *eenigste* middel tegen alle gebreken 2); en in hetzelfde jaar geeft hij de Wolken van Aristophanes uit, om te toonen, hoe de Grieken zelf over hun filosofen dachten 3). Een jaar later, als hij de pen opneemt om Luther te verdedigen in zijn Oratio Didymi Faventini adversus Thomam Placentium, verwerpt hij de Philosophie van Aristoteles geheel. Diens Physica behelst niets als „Wortungeheuer“, benevens veel wat de H. Schrift wederspreekt. Zijn Metaphysica is nog dubbel zoo erg en zijn Ethiek staat diametraal tegen Christus over. „*In Summa, prostituiert sei die Kirche durch die Philosophie. Ein Christ ist nicht, wer den Namen eines Philosophen in Anspruch nimmt*“ 4).

Intusschen, de tijd kwam, dat de tooverdrank van

---

1) MON. GERM. PAED. VII, p. 67.

2) MON. GERM. PAED. VII, p. 73.

3) MON. GERM. PAED. VIII, p. 74.

4) MON. GERM. PAED. VII, p. 74 en PAULSEN, l. c., p. 136.

Luther's invloed had uitgewerkt. Melanchton was op den bodem van zijn hart geen antirationalist als Luther. Een tijd lang kon hij met dezen meegaan, maar op den duur trok de oude liefde weer. Reeds in 1525 heeft de omkeer plaats. Melanchthon vereert Aristoteles opnieuw als den grooten „Meister und Künstler der Methode” 1) en Melanchthon's Compendia over Aristoteles' Ethiek, Metafysiek etc. worden later de handboeken voor alle Lutherische Universiteiten.

Ik besprak tot dusverre de houding die de Luthersche Reformatie aannam tegenover de Scholastiek en het Humanisme. Voor ik naga, welken invloed deze beginselen uitoefenden op de inrichting van het onderwijs in de Litterarische en Theologische faculteit, beantwoord ik eerst de vraag welke verandering Luther teweegbracht in de opleiding tot den dienst des Woords.

De Reformatie had in het begin ten dezen opzichte treurige gevolgen meegesleept. Wie vroeger priester wilde worden, had zoo goed als niets te leeren. In zijn ambt bevestigd, omscheen hem een aureool van heiligheid. Zorgen voor het tijdelijk leven kende hij niet meer, want de Kerkelijke prebenden voorzagen rijkelijk in zijn onderhoud. Het priesterambt was een sine cure, waarvoor de ouders gaarne hun kinderen opleidden. Rome had over gebrek aan priesters wel nooit te klagen. Geheel anders werd het na de Reformatie. De Dienaren des Woords huwden, hadden meest talrijke gezinnen en de inkomsten der Kerken waren geene. Een langdurige en moeilijke studie werd vooraf vereischt. Van een aureool van heiligheid, die het ambt qua talis schonk, was geen sprake meer. En het gevolg was, dat de ouders hun kinderen niet meer opleidden voor predikant; dat de scholen en Universiteiten ontvolkt werden;

---

1) MON. GERM. PAED. VII, p. 75.

dat binnenkort niet alleen een gebrek, maar een schreiende nood aan predikanten te wachten stond.

Daarnevens dreigde een ander gevaar, dat niet minder groot was. Naast Luther stond Karlstadt. De minachting, waarmede Luther optrad tegenover de filosofie en de ratio, behoefde nog maar een schrede verder te gaan om om te slaan in een verachting van *alle* wetenschap. Luther en Melancton noemden om strijd de Universiteiten stichtingen des duivels, waar niets dan kwaad geleerd werd. Dus, spraken de geestdrijvers, is alle Universitaire opleiding voor den dienst des Woords overbodig, ja eer schadelijk dan goed. Wie door den geest van God geleerd is heeft de talen en wetenschappen niet noodig. Hij heeft zijn Bijbel in het Duitsch en verklaart dien naar de Geest het hem geeft uit te spreken.

Beide factoren werkten saam, èn het gebrek aan gestudeerde personen èn het zich opwerpen tot voorgangers van mannen uit het volk, die alle studie verwierpen. Luther heeft het gevaar, dat van deze beide zijden dreigde, ingezien en al gedaan wat in zijn macht was om het te stuiten.

In zijn rede „An die Radherrn aller stedte deutsches lands: das sie Christliche schulen aufrichten und halten sollen,” 1524 te Wittenberg gedrukt, 1) komt hij op tegen den waan als ware de kennis der talen voor de verklaring van Gods Woord niet noodig. Ja sprichstu aber mal, ob man gleich sollt vnd müste schulen haben, was ist vns aber nütze, lateynisch, kriechisch, vnd ebreyisch zungen vnd andere freye künste zu leren, künden wyr doch wol deutsch die Bibel vnd Gottis Wort leren, die vns gnugsam ist zur selickeyt. Antwort. Ja ich weys leyder wol, das wyr deutschen müssen ymer bestien vnd tolle thier seyn

---

1) Weer uitgegeven in 1879 in de SAMMLUNG SELTEN GEWORDENER PÄDAGOGISCHER SCHRIFTEN DES 16 UND 17 JAHRHUNDERTS, door *A. Israel*, N. 1

vnd bleyben, wie vns denn die vmblygende lender nennen vnd wyr auch wol verdienen. 1) Het is niets anders, zegt Luther, dan een list van Satan; hij roch den braten wol, wo die sprachen erfur kemen, würde seyn reich eyn fach gewynnen, das er nicht kunde leicht wider zu stopfen. Darumb, zoo gaat hij voort, lieben deutschen lasst vns hie die augen auffthun, Gott dancken fur das edel kleynod, vnd fest drob hallten, das vns nicht wieder entzuckt werde. Denn das konnen wir nicht leucken, das, wie wol das Euangelion alleyn durch den heyligen geyst ist komen, vnd teglich kompt, *so ists doch durch mittel der sprachen komen . . .* So lieb nu, zegt hij, alls vns das Euangelion ist, so hart last vns vber den sprachen hallten. Denn Gott hat seyne schriffte nicht umb sonst alleyn ynn die zwo sprachen schreiben lassen, das alte testament ynn die Ebreische, das new ynn die Kriechische. Welche nu Gott nicht veracht, sondern zu seynem wort erwelet hat fur aller andern, sollen auch wyr die selben fur allen andern ehren. 2) Het Evangelie kan niet wol werden erhallten, on die sprachen. Die sprachen sind die scheyden, darynn dis messer des geysts stickt. Sie sind der schreyn, darynnen man dis kleynod tregt 3). Hoe noodig de kennis der talen is, bewijst ook de ervaring. Want nadat de talen ophielden, nam auch das Euangelion vnd der glawbe vnd gantze Christenheyt yhe mehr vnd mehr ab, bis das sie vnter dem Babst gar versuncken ist, Und ist synter zeyt die sprachen gefallen sind, nicht viel besonders ynn der Christenheyt ersehen, aber gar viel gewlicher gewel aus vnwissenheyt der sprachen geschehen" 4). Ook de gave der talen, waarvan Paulus I

---

1) p. 10.

2) p. 11.

3) p. 12.

4) p. 13.

Cor. 14 spreekt, laat Luther op het Grieksch en Hebreeuwsch slaan. Paulus beveelt daar, zegt hij, voor alle dingen de talen aan. „Darumb ob wol der glaube vnd das Euangelion durch schlechte prediger mag on sprachen predigt werden, so gehet es doch faul vnd schwach, vnd man wyrds zu letzt müde vnd vberdrüssig vnd fellet zu poden” 1).

Voor al waarschuwt hij tegen de geestdrijvers, die sich des geysts rhümen vnd die schrift geringe achten. Geyst hyn, geyst her, zegt hij, ich ben auch ym geyst gewesen, misschien meer dan zij. Maar de duivel achtet meynen geyst nicht so fast, alls meine sprache vnd feder ynn der schrift. Denn meyn geyst nympt yhm nichts denn mich alleyn. Aber die heyligen schrift vnd sprachen machen yhm die wellt zu enge, vnd thut yhm schaden ynn seym reich” 2).

In de Saksische K. O. van 1528 door Melanchthon opgesteld en door Luther met een voorrede aanbevolen, wordt dan ook den predikanten op 't hart gedrukt de ouders te vermanen, dat zij hun kinderen op school moeten doen, „damit man leut auff zihe, geschickt zu leren yn der kirchen und sonst zu regiren. Denn es vermeinen etliche, es sey genug zu einem Prediger, das er deusch lesen künde. Solchs aber ist ein schedlicher wahn. Denn wer andere leren sol, mus eine grosse vbung vnd sonderliche schicklickeit haben. Die zuerlangen, mus man lang und von iugent auff lernen. Denn Paulus spricht ynn der ersten zu Timotheo am dritten: Es soll die Bischoff geschickt sein, die andern zu vnterrichten vnd zu leren. Damit zeigt er an, das sie mehr schicklickeit haben sollen, denn die leyen. So lobet er auch Timotheum ynn der ersten Epistel vierden capitel, das er von iugent auff gelernet hab, auff erzogen yn den Worten des glaubens, vnd der guten lere, Denn es ist nicht eine geringe kunst, die auch

---

1) p. 15.

2) p. 16.

nicht möglich ist, das sie vngelernte leut haben, andere klar und richtig leren vnd vnterrichten" 1).

Trekt Luther dus krachtig te velde tegen degenen, die de talen verachten en meenen, dat ieder ongestudeerde wel prediken kan, met evenveel klem en aandrang richt hij zich tot de ouders, om hen op te wekken hun kinderen tot het predikambt op te leiden. In zijn predikatie „das man kinder zur Schulen halten solle", 1530 te Wittenberg gedrukt 2), schildert Luther eerst hoe de toestand vroeger was. Velen prezen den geestelijken stand, zegt hij, „vmb des Messhaltens willen, mehr denn umbs predigens willen, welcher preis vnd rhum bis anher gewachsen ist, so hoch, das sie das priesterlich ampt vnd stand (Messe zu opffern) vber Maria vnd Engel gesetzt haben", omdat deze geen Mis konden bedienen. Het was een heerlijk iets, zulk een nieuwe priester en eerste misbediening en zalig werd de vrouw gesproken, die een priester gedragen had, terwijl toch het Woord en predikambt, wat het allerhoogste is, niet zoo hoog geacht werden. Vnd jnn Summa, Ein Priester hat geheissen, der messe halten könne, ob er gleich nicht ein wort hat wissen zu predigen vnd ein vngelerter esel gewest ist 3).

Maar nu zijn de tijden veranderd. De lust om prediker te worden is weg. Luther vermaant, beveelt, dreigt daarom de ouders, indien zij hun kinderen niet geven voor den dienst van Gods Woord. God zelf, zegt hij, heeft den geestelijken stand ingesteld; God wil dat deze niet zal ondergaan of ophouden. Durch wen, sol er aber erhalten werden? Ochsen vnd pferde, hunde vnd sew werdens nicht thun, holtz vnd steine auch nicht, Es wirden wir menschen thun müssen,

---

1) RICHTER, *Euangel. Kirchenordnungen*, uitg. 1871. I, p. 99.

2) Opnieuw in 1880 uitgegeven in de SAMMLUNG SELTEN GEWORDENER PÄDAGOGISCHEN SCHRIFTEN DES 16 UND 17 JAHRHUNDERTS, No. 5.

3) p. 8.

Denn es ist ja solch ampt nicht ochsen noch pferden befolhen, sondern vns menschen, Wo sol man aber menschen dazu nemen, on bey denen die kinder haben? Daarom zijn de ouders *verplicht* hun kinderen op te leiden zu Gottes dienst, oder solt mit kind vnd allem rein aus gewortzelt werden, das alles verdampt sey, was du an sie legest, wie das erste gebot sagt 1).

Staat Luther dus lijnrecht tegenover Rome, wat de opvatting van het ambt betreft, en tegenover de Wederdoopers, die de wetenschap verachten, geheel heeft hij den Roomschen zuurdeesem nog niet uitgezuiverd. Luther schijnt (het is moeielijk hier met volkomen zekerheid te spreken, omdat de oudste Kerkenordeningen hierover zwijgen) gewild te hebben, dat er tweeërlei predikanten in de Kerk zouden zijn; de eene goed voor het gewone werk, de andere ook voor de uitlegging der Schrift. Althans, waar hij de ouders vermaant hun kinderen, die „geschickt vnd tüchtig zu diesem ampten” zijn, niet aan het ambt te onthouden, nu de prebenden etc. wegvielen, voegt hij er aan toe: Wiewol daneben dennoch auch die andern knaben, ob sie nicht so wol geschicket weren, auch solten lernen, zum wenigsten latein verstehen, schreiben vnd lesen, denn man darff nicht allein hochgelarte Doctores vnd Magister jnn der Schrift, man mus auch gemeine Pfarherr haben, die das Euangelion vnd Catechismus treiben jm jungen vnd groben volck, teuffen vnd sacrament reichen etc. 2). Terwijl hij ook elders zegt: Darumb ists gar viel eyn ander ding, vmb eynen schlechten prediger des glaubens, vnd vmb eynen ausleger der schrift, odder wie es S. Paulus nennet, eynen propheten. Eyn schlechter prediger (ist war) hat so viel heller sprüch vnd text durchs dolmetschen, das er Christum verstehen, leren, vnd heylichlich leben vnd andern predigen

---

1) p. 9.

2) SAMMLUNG etc., No. 5, p. 16.

kan. Aber die schrift aus zulegen vnd zu handeln fur sich hyn, vnd zu streyten wider die yrrigen eynfürer der schrift, ist er zu geringe, das lesset sich *on sprachen nit thun*. Nu moet men, zegt hij, wel altijd propheten hebben in de Kerk, die de talen kennen en de Schrift uitleggen, „obs gleich nicht not ist, noch seyn mus, das eyn iglicher Christ odder *prediger* sey eyn solich Prophet, wie sanct Paulus sagt I Cor. 12 vnd Ephes. 4” 1).

Blijkbaar stelde Luther de kennis van het Grieksch en Hebreuwsch niet als eisch voor de gewone predikanten maar konden deze desnoods volstaan met wat Latijn en Schrift-kennis. Het eerste kon op een Latijnsche School, het tweede door privaatondericht verkregen worden. Aan een Universitaire opleiding als eisch voor *alle* predikanten dacht Luther dus niet.

Gelijk ik reeds zeide, spreken de oude K. O. weinig of niets over een examen van de predikanten en waar zij het doen, worden geen eischen genoemd. In de Pruisische Landesordnung van 1525 wordt wel bevolen de predikanten te examineeren, maar alleen om te zien of zij „tüchtig vnd geschickt” zijn 2). Eerst de Pommersche K. O. van 1535 geeft een program voor het examen: Also dat wor men eynen predicanten annehmen will, dat men den heen sende ynn de negeste Stadt, dat he dar examiniret werde, effte he düchtich sy Gades wort tho leeren vnde seelen sorge vp sick tho nemen, Vnde dat he dar eyne korthede ho, eyne halue stunde lanck vam Gesette vnde Euangelio, gelouen vnde wercken, Darna frage men ehn, wat he van den Sacramenten, bothe vnde Ouericheyt holde. Wordt hij dan „düchtich ynn der leere” bevonden, dan moeten de predikanten hem een schriftelijk getuigenis daarvan geven 3). Hier voor het eerst, zoover ik kon nagaan,

1) SAMMLUNG etc., No. 1, p. 14.

2) RICHTER I, p. 33.

3) RICHTER I, p. 250 v.v.

werd de wijze van het examen af te nemen vastgesteld, of wil men liever, gedocumenteerd. Het type is constant gebleven in *alle* Protestantsche Kerken. Overal omvat het twee deelen: een onderzoek naar de leer en naar het donum concionandi. Het onderscheid met de Roomsche eischen voor het examen springt genoegzaam in het oog, dan dat ik er veel over behoef uit te weiden. De priester is predikant geworden.

De Hannoversche K. O. van 1536 stelt dezelfde eischen voor de toelating tot den dienst des Woords. Het onderzoek moet loopen over de doctrina en vita; wat de leer aangaat, doordat de candidaat geëxamineerd wordt „auf alle Artikel Christlicher Lehre.” Voorts bespreekt deze K. O. ook de vraag, wat men doen zal met de priesters, die het pausdom verlaten. Zijn zij „zu prediger tüglich” dan mogen zij, mits op een andere plaats, dan waar ze stonden, beroepen worden 1).

Eerst de Sächsische Generalartikel van 1557 doen weer een stap vooruit. Aan den ordinandus moet gevraagd, *wo vnd was er studirt*; daarna moet hij geëxamineerd in der Christlicher Lehr, auch einmal odder öffter, öffentlich predigen 2). Nog verder gaat het Wurtemberger Summarischer Begriff in 1552. Bij het examen moeten door den candidaat öffentliche glaubwürdige *Testimonia* overgelegd òf van zijn Praeceptores òf van zijn Collega's, met wie hij gediend heeft. Het examen moet vooral loopen over de punten des geloofs, die bestreden zijn en de vragen, die daarbij gedaan moeten worden, worden in de K. O. *voorgescreven*. Zoo bijv.: Of er een God is? Of er een eenig God is? Of er drie personen zijn? etc. Na dit examen moet de candidaat een predikatie houden over een opgegeven onderwerp, waarbij niet alleen dient gelet op zijn „Erudition”, maar ook op zijn „Pronunciation und Aktion” 3).

1) RICHTER, I, 274.

2) RICHTER, II, p. 183.

3) RICHTER, II, p. 199—201.

De latere K. O. handelen niet meer zoo uitvoerig over de vragen bij het Examen te doen. Melanchthon had de taak gemakkelijk gemaakt, door een Examen ordinandorum uit te geven en de K. O. verwijzen nu meest naar dit Examen; zoo o. a. de Pommersche K. O. van 1563 1). Later gaf ook Chemnitz een *Brevis et simplex forma examinis de praecipuis doctrinae coelestis capitibus* uit, waarheen bijv. de Brunswijksche K. O. van 1581 verwijst. Deze K. O. bepaalde voorts, dat het examen moest afgenomen in het Latijn 2).

Naarmate gaandeweg de eischen voor het examen ordinandorum vermeerderden, werd natuurlijk ook het studeeren aan een Universiteit noodzakelijker. Bepaalde verplichting om aan een Universiteit te studeeren wordt wel is waar nergens gevonden, maar toch wordt voorgeschreven, 1° dat niet gestudeerde personen in geen geval mochten toegelaten worden tot den Dienst des Woords; 2° dat men de predikanten vooral nemen moest uit de *Landsuniversiteit*, slechts in geval van nood van elders.

Zoo bepaalt bijv. de Brandenburger K. O. van 1573: Zu denn sollen auch zu solchem wichtigen Ampte, wie biszhero geschehen, keine Schneider, Schuster oder andere verdorbene Handtwercker vnd Lediglegenger, die jre *Grammaticam* nicht studiert, viel weniger recht lesen können . . . gestattet noch angenommen werden, sondern hinfüro . . . die Pfarrer, Caplane etc. vornemlich aus unser Universitet zu Frankfort an der Oder, oder do allda disz-fals mangel sein würde aus andern vnverdechtigen Universiteten . . . vocirn 3).

En geheel in gelijken geest spreekt de Kursächsische Kirchenordnung van 1580: „Vnd dieweil bey der Ordi-

---

1) RICHTER, II, p. 243.

2) RICHTER, II, p. 453.

3) RICHTER, II, p. 360 v.v.

nation ein gantz beschwerlicher Miszbrauch eingerissen, wenn vngeschikte Ordinanden" naar de plaats en gezonden worden, waar de ordinatio geschiedt, en daar blijven „bis sie durch ein Studenten, oder jemandt anders, auff etliche gewisse Fragen abgerichtet, vnd da sie auff dieselbige antworten können . . . alszdenn erst zur Ordination zugelassen", zonder dat zij de Schrift gelezen hebben of verstaan, daarom gebiedt de Keurvorst aan allen, die het patronaat-recht hebben, „das sie nicht allenthalben vngelehrte gesellen, oder verdorbene handwercksleut auffklauben, oder jhre Schreiber, Paedagogos, oder andere Politische personen Priesterlich kleiden vnd auff die Pfarren zustecken . . . sondern das sie dieselbige in vnsern wolbestalten Hohen Schulen vnd Vniuersiteten, zu Leipzig vnd Wittemberg suchen" 1).

Uit het bovenstaande blijkt dus:

1°. dat in de Luthersche Kerken oorspronkelijk voor den gewonen dominé de Universitaire opleiding geen eisch was;

2°. dat langzamerhand pas de gewoonte algemeen werd om alleen personen, die op de Universiteit, speciaal op de eigen Lands-Universiteit, gestudeerd hadden, tot de bediening des Woords toe te laten;

3°. dat bij de Luthersche Kerken van den beginne af een sterke en bewuste oppositie bestond tegen het predikant worden van handwerkslieden etc. en dat deze oppositie geen uitzondering maakte voor hen, die singuliere gaven bezaten. Een Art. VIII kennen de Luthersche Kerken niet.

Keeren wij thans terug tot de reformatie, die onder Luther's en Melanchthon's leiding in het Universitair onderwijs plaats greep, dan is het duidelijk, dat wij ons daarbij niet kunnen bepalen tot de Theologische faculteit. Zonder twijfel was de positie der Theologische

---

1) RICHTER, II, p. 430 v.v.

faculteit na de Reformatie een geheel andere geworden als voor de Reformatie. Vroeger diende zij voor een enkelen, wiens eerezucht of dorst naar wetenschap hem aan de Universiteit blijven deed. Nu werd ze in rijker getale bezocht, ook door hen die geen hooger ambitie kenden, dan den titel van predikant. Maar al vond dus een zekere verschuiving plaats, de Artistenfaculteit bleef nog steeds een eereplaats innemen in de opleiding tot den Dienst des Woords. Immers de hoofdnadruk bij die opleiding viel op de kennis der talen en deze werd juist door de *Facultas artium* verstrekt.

Wat nu de verhouding dezer *Litterarische* faculteit tot de andere betreft, moet vooreerst opgemerkt, dat zij evenals voor de Reformatie dienaar bleef. Wanneer Melanchthon het nut bespreekt van de verschillende artes en scientiae, kent hij haar geen eigen doel toe, maar laat hij ze bestaan om de hoogere wetenschappen, vooral om de Theologie 1). De Grammatica en de Rhetorica dienen volgens hem om de schrijvers, i. c. de Bijbelboeken goed te verstaan en hun juisten zin te vatten 2). De onbekendheid met de Grammatica was volgens hem de oorzaak van vele ketterijen 3). De Historie en de Geographie worden mede in dienst der Kerk gesteld; de een om de ketterijen aan te toonen 4), de andere om de uitgebreidheid der Kerk te leeren kennen 5). Alleen de Arithmetica heeft althans niet rechtstreeks het zelfde doel. Maar zij dient toch voornl. voor de Astronomie en deze is volgens Melanchthon eigl. Astrologie, het aflezen van Gods verborgen wil uit de paden der sterren 6).

---

1) *MONUM. PAED. GERM.*, VII, p. 162. Eine wahrhafte und rechte Theologie ist nur auf Grund der Orbis doctrinarum möglich. Es ist das die charakteristische Seite seiner Auffassung, dass er alle Wissenschaften darnach abschätzt, in wiesern sie der Theologie der neuen Kirche dienen.

2) *MON. PAED. GERM.*, VII, p. 185.

3) *MON. PAED. GERM.*, VII, p. 177.

4) *MON. PAED. GERM.*, VII, p. 199.

5) *MON. PAED. GERM.*, VII, p. 203.

6) *MON. PAED. GERM.*, VII, p. 190.

Aan de Philosophie kent Melanchthon evenmin een zelfstandig bestaan toe; ook zij wordt in den dienst der Theologie gesteld. Hier lagen echter voetangels en klemmen. Het bederf in de Theologie was juist ontstaan door haar verbinding met de Philosophie; een tijdlang was Melanchthon Luther gevolgd in diens geheel en al overboord werpen der Philosophie; het kwam er hier dus op aan om met de uiterste voorzichtigheid te werk te gaan. Melanchthon was, men weet het, Aristoteliaan met hart en ziel. Hij keert daarom tot zijn eerste plan terug, om den oorspronkelijken Aristoteles te nemen, ontdaan van alle Scholastieke bijvoegselen. Daarmede was hij er echter niet. Luther had recht, waar hij Aristoteles een „blinden Heiden” noemde. Diens denkbeelden over de Ethiek, Metafysiek etc. druischten op vele punten lijnrecht in tegen de Schrift. Maar Melanchthon weet raad. Vooreerst wil hij dat er scherp tusschen Philosophie en Theologie zal onderscheiden worden; beide mogen niet vermengd. Ten tweede maakt hij de Philosophie tot dienstmaagd der Theologie en laat deze laatste onbepert over haar heerschen. De Philosophie moet in de eerste plaats dienen om den a. s. Theoloog *methode* te leeren 1). Maar behalve deze formeele hulp, moet de philosophie hem ook een zeker aantal begrippen, distincties etc. aan de hand doen. Omgekeerd moet de Theologie Aristoteles aanvullen of verbeteren, waar deze misgaat of te kort komt. Melanchthon scheidt dus geen nieuwe philosophie, maar wordt eklektikus.

Gelijk men ziet, hield Melanchthon vast aan de oude indeeling der septem artes, of, gelijk hij het noemde, den orbis litterarum. Alleen voegde hij aan de bestaande lectiones over de Grammatica, Rhetorica, Dialectica, Physica, Ethica en Mathematica etc. nieuwe toe over het Grieksch en het Hebreeuwsch, en eindelijk — anders

---

1) MONUM. PAED. GERM., VII, p. 181.

ware hij geen Humanist geweest — over de Poetica.

Ook in den gang van het onderwijs werd schijnbaar weinig veranderd; de lectiones bleven; de disputationes evenzeer, hoewel in verminderden getale; alleen kwamen erbij, ook dit toont het Humanistische standpunt, *declamationes*, oefeningen in stijl en voordracht.

Oogenschijnlijk heeft deze reformatie, die in 1536 haar beslag kreeg, weinig te beteekenen. In werkelijkheid is dit echter niet zoo. Alleen, het verschil tusschen nu en vroeger bestond niet zoozeer in het aantal vakken en den formeelen gang van het onderwijs, als wel in de geheel veranderde methode van onderwijzen, maar vooral in de nieuwe leerboeken, die de eeuwen lang gebruikte vervingen.

Opmerking verdient ten slotte, dat de Professor in het Grieksch niet alleen Homerus, Hesiodus etc. behandelt, maar ook de brieven van Paulus, en deze grammatisch verklaart.

Meer in het oog vallend is de reformatie in de *Theologische faculteit*. Gelijk wij zagen wilde Luther van een lectio over de Sententiae niets weten. Hij geeft alleen onderwijs in de Sacra Pagina. Ook Melanchthon volgde dit voorbeeld. Toen hij na lang dringen van Luther in 1519 professor in de theologie werd, begon hij zijn colleges met de Exegese van den brief aan de Romeinen. Bij de reformatie van 1536, die als een nieuwe stichting der academie werd aangezien, werd dan ook bepaald, dat er vier professoren in de Theologie moesten wezen, die alleen exegese van Oud en Nieuw Testament zouden geven 1). De lectiones over de Sententiae of wil men liever de Dogmatiek waren daarmee van de lijst geschrapt; evenzoo de studie der Kerkvaders; alleen de Exegese was overgebleven.

Intusschen wachte men zich wel deze Exegese op te

---

1) MONUM. PAED. GERM., VII, p. 439.

vatten in onzen zin van het woord. Zij omvatte niet alleen de uitlegging van den tekst, maar ook de geheele Dogmatiek, Ethiek, Pastoraal, Kerkrecht en Historia Biblica. Als Melanchthon over den brief aan de Romeinen college geeft, wordt daaruit de eerste protestantsche Dogmatiek, zijn loci communes, geboren. Wanneer hij handelt over het Evangelie van Mattheus, geeft hij tegelijk het geheele leven van Jezus. Elke waarheid, die in den tekst verborgen ligt, wordt te voorschijn gebracht niet alleen, maar in verband gezet met geheel het samenstel der waarheid en vervolgens practisch toegepast. Elke locus probans wordt aldus tot een locus van de Dogmatiek. Alleen de Kerk-historie ontbrak dus, maar deze vormde, gelijk wij zagen, een onderdeel van de algemeene Historie in de Facultas Artium 1).

Intusschen de behoefte aan een meer uitsluitend Dogmatisch college deed zich reeds spoedig gevoelen. In de nieuwe Academische wetten van 1546 worden wel, evenals vroeger, twee professoren aangewezen voor het Nieuwe Testament, die vooral den brief aan de Romeinen en Johannes' Evangelie moeten behandelen; en twee voor het Oude Testament, die de Psalmen, Genesis en Jesaja moeten exegetiseeren. Maar er wordt nu aan toegevoegd een college over het Symbolum van Nicea. Vooral Melanchthon schijnt zich hiermede meer dan eens te hebben bezig gehouden 2).

De vader van deze reformatie is Melanchthon. Hij was de organiseerende macht aan Wittenberg's Hoogeschool, die met een zeldzaam paedagogisch talent alles ordende en regelde. Aan hem vooral is het te danken, dat de talen op den voorgrond kwamen en zelfs de Theologische professoren verplicht waren deze te onderwijzen. Luther erkende in dit opzicht volmondig Melanchthon's meesterschap; zelfs

---

1) MOMUM. PAED. GERM., VII, p. 448.

2) MONUM. PAED. GERM., VII, 440.

liet Luther op die punten waar hij zelf anders dacht, aan Melanchthon de vrije hand.

Melanchthon heeft juist uit paedagogisch oogpunt, in één opzicht partij gekozen tegen het Humanisme. Toen de Humanisten optraden, waren zij aan de Universiteiten niet gewild; toen zij toegelaten werden, nam men hun vakken niet op onder de verplichte lectiones voor de examens — en de Humanisten wreekten zich door alle Academische graden bespottelijk te maken. Er waren onder hen, die hun doctorstitel verloochenden. Het gevolg was, dat al meer en meer de gewoonte werd om geen examens meer af te leggen en geen graad meer te halen. De anabaptistische strooming in de Reformatie sympathiseerde hiermede ten volle. Karlstadt beriep zich daarbij op Jezus woord: Noch zult gij meesters genoemd worden: want één is uw Meester, namelijk Christus.

Melanchthon is tegen deze verachting van de graden opgekomen, niet zoozeer omdat hij zelf aan een titel zooveel hechte, maar omdat die graden met de daaraan verbonden examens een vasten gang aan het onderwijs schonken. Zonder graden en examens ging ieder maar Theologie studeeren zonder vooraf de Artes liberales te hebben doorloopen. Na een paar jaar studie verliet men de Universiteit, alweder zonder examen of graad. „Wie Pilze, zegt hij, schiessen plötzlich Theologen, Juristen und Mediziner auf, ohne Grammatik ohne Dialektik, ohne Plan in Lernen”. Evenals op de Latijnsche scholen een indeeling in klassen is, zoo moet ook aan de Universiteit een vaste indeeling bestaan. En deze indeeling moet gekenmerkt en gewaarborgd worden door de graden 1).

Vraagt men ten slotte, hoe Melanchthon zich de studie van een Theoloog voorstelde, dan ziet men, dat zijn denk-

---

1) MONUM. PAED. GERM., VII, p. 454 v. v.

beelden desaangaande in de *Ratio discendae theologiae* (1530) 1) uitgesproken, geheel overeenstemmen met de door hem tot stand gebrachte reformatie der Universiteit. De hoofdnadruk valt op de *studie der Schrift*: Illud initio praestandum est ut textum bibliorum familiarem habeas. Daartoe moet men elken avond en morgen een hoofdstuk lezen, waarbij men de voornaamste teksten moet excerpere en saamvoegen tot loci communes. Behalve deze Bijbelstudie moet men ook trachten een geordend systema van de leer te krijgen. Men moet daartoe beginnen met de brieven aan de Romeinen, Galaten en Colossensen; op deze wijze krijgt men „quasi summa doctrinae christianae”. Eerst nadat de brieven van Paulus aldus doorgelezen zijn, moet men aanvangen met de Evangelien om ten slotte te eindigen met het Oude Testament. Overal moet het meest gelet op de *doctrina* en deze zooveel mogelijk door den student zelf tot een systeem verwerkt worden. Melanchthon wilde dus, dat elk student als 't ware door eigen Bijbelstudie zich een Dogmatiek vormen zou. Intusschen was daarmede niet bedoeld dat men uit de Schrift alleen zijn wijsheid putten moest; bij het lezen diende men de commentaren te gebruiken van Luther, Melanchthon en andere goede Exegeten. De lectuur van Augustinus' werken wordt ook zeer aanbevolen.

Behalve de theologische studie achtte Melanchthon voor den Theoloog noodzakelijk de kennis der rhetorica en dialectica, ten einde in staat te wezen zijn meening helder uiteen te zetten; de studie der talen, om den Bijbel in het oorspronkelijke te kunnen lezen; en eindelijk kennismaking met de Latijnsche en Grieksche auteurs. Ook een weinig Jurisprudentie acht hij voor den Theoloog niet gansch verwerpelijk.

---

1) MONUM. PAED. GERM., VII, p. 472 v.v., waar een uittreksel van dit werk gegeven wordt.

§ 2. *Zwingli.*

A. Zwingli's profetie te Zurich.

Bij Zwingli, evenals bij Luther, dient men uit te gaan van den bestaanden toestand, om te begrijpen welke verandering door hem tot stand is gebracht in de opleiding tot den Dienst des Woords.

In de Inleiding toonde ik aan, dat de meeste priesters in die dagen hun opleiding genoten aan de Latijnsche scholen, hetzij dan stads- of kapittelscholen. Slechts enkelen bezochten, na deze school afgeloopen te hebben, de Artisten-faculteit. Het meerendeel stelde zich tevreden met het beetje Latijn, dat op de lagere school geleerd werd. Het voorbeeld van Platter toonde ons, dat ook te Zurich zulk een Kapittelschool bestond, die aan den Grossmünster verbonden was en die in Zwitserland veel naam had.

Toen Zwingli in 1519 te Zurich kwam, vond hij deze Stiftsschool als de opleidingsschool voor de geestelijken. Bovendien waren er onder de Koorheeren van den Grossmünster destijds enkele knappe mannen en één hunner, Konrad Hoffmann, magister artium, gaf onderwijs in de Theologie, natuurlijk in Scholastieken trant 1). Maar dit college in de Dogmatiek was bijzaak; het Latijn speelde de hoofdrol. Op het examen te Konstanz werd dáár in de eerste plaats naar gevraagd.

Toen Zwingli nu hoe langs hoe meer tot inzicht was gekomen van het diep bederf, dat onder de geestelijkheid heerschte, moest de gedachte wel bij hem opkomen om te zorgen, dat de Kerken in Zurich en in het omliggende land met betere herders verzorgd werden. Van de Univer-

---

1) ERNST, *Geschichte des Zürcherischen Schulwesens*, 1879, p. 44.

siteiten buiten af viel echter niet de minste hulp te verwachten; die waren de broeinesten van het kwaad, dat heel de Kerk had aangetast. De gedachte aan een eigen Universiteit kwam bij Zwingli niet op. Maar gesteld, ze ware opgekomen, ook dan nog ware ze onuitvoerbaar geweest. Op een stichtingsoctrooi van Paus of Keizer viel natuurlijk niet te hopen. En bovendien, hoe zou men te Zurich aan het geld, bovenal aan de personen gekomen zijn, voor zulk een stichting noodig.

Het is te begrijpen, dat onder deze omstandigheden Zwingli's oog zich richtte op het *Seminarium Ecclesiae* 1), dat te Zurich reeds bestond. In den vorm waarin het bestond, was het natuurlijk voor Zwingli onbruikbaar. Op de Latijnsche school werd de Latijnsche Grammatica geleerd, maar Zwingli achtte het Latijn van mindere beteekenis voor de opleiding tot den dienst des Woords 2). Nog veel minder had hij iets aan het college in de Scholastieke Theologie, omdat juist die Scholastiek het bederf was der Kerk. Zwingli wilde, evenals Luther en Melancthon, *dienaren des Woords*; hun opleiding moest uitsluitend daarop gericht zijn, dat zij dat Woord konden verstaan. Daarom was vóór alle dingen noodig, dat zij *Grieksch* leerden en *Hebreeuwisch* 3).

---

1) *Seminarium Ecclesiae* is hier natuurlijk niet genomen in onze beteekenis van dit woord; dan ware het woord een anachronisme; maar eenvoudig om de school te kenschetsen als een kweekplaats waar a. s. priesters hun opleiding ontvingen.

2) H. ZWINGLI OPERA ed. Schuler et Schulthess IV, p. 152. Rectius autem animum componere non poterit, quam si verbum dei nocturnae manu diurnaue verset. Id autem commode faciet, si linguas Hebraicam et Graecam probe calleat, quod sine altera vetus instrumentum, sine altera novum pure capi difficulter possit. Quoniam vero istos docere suscepimus, qui iam prima rudimenta exantlarunt, Latinaque passim apud omnes obtinuit, deserendam omnino non censemus: nam et si *ad sacrarum literarum intellectionem minus faciat*, quam vel Graeca vel Hebraica, *ad reliquum tamen vitae usum* haud mediocriter proderit.

3) Zie het boven meegedeelde citaat.

Uitgaande van dit denkbeeld, stelde Zwingli in 1523 voor om tot een Reformatie te komen van het Chorherrenstift en de Stiftschool aan den Grossmünster. De Koorheeren hadden hun beteekenis verloren, nu met Rome gebroken was. Zwingli wil hen dus langzamerhand laten uitsterven, voorzoover zij niet vrijwillig bedankten, en hun plaatsen doen innemen door geleerde mannen, die nu geen Scholastieke Theologie, maar de Schrift in de oorspronkelijke talen zouden verklaren. Daar benevens wilde hij een hospitium oprichten voor de a. s. predikanten, die deze colleges zouden bijwonen en eindelijk door betere verzorging van de Kapittelschool ook voor voldoende voorbereidend onderwijs zorg dragen. De Raad ging op dit voorstel in en besloot 29 September 1523: Und damit sömlichs desterkommlicher beschehen müge, so ist die meinung, dass verordnet werdent wol gelert, kunstrich, sittig männer, die alle tag offenlich in der heiligen schrift, ein stund in hebräischer, ein stund in kriechischer und ein stund in latinischen sprachen, die zuo rechtem verstand der göttlichen geschriften ganz notwendig sind, lesent und lerent, on der unsern uss der stadt und ab dem land, so in ir lezgen (lectiones) gond, belonung und entgeltluss. — Es soll ouch ein ersame, wolgelerte züchtige priesterschaft zuo der ere Gottes und unser stadt und lands lob, ouch zuo heil der seelen, bi dem gottshus, Sant Felix und Regulen genennt, gefürderet und angenommen werden [also das man daselben, so dick es nodt sin wurde, rächt redlich, geschickt luth, imm Gottswort vnd Christenlichem läben, finde, die man den frommen vnderthanen, in Statt vnd off dem Land, wol möge zu Seelsorgern pfarreren oder Lutpriesteren fürsetzen]. — Darzuo soll ein schoulmeister richlicher belonet werden dann bisher, damit er die jungen knaben müg flisslichen anführen und leiten, bis dass si zuo den vorgemeldten lezgen zuo begrifen gemäss werdent, die ouch on iren kosten zuo

hören, umb dass man die jungen in ir vätter kosten, sy syent, wie obstatt, us der stadt oder ir landschaft, an frembde ort zuo schuol und leer nit schicken müesse; dann si an dem ort vil mer — und on ir vätter beschwerd — weder anderswo in andren schuolen erlernen mügent. Und zuo sölichem soll man mit der zit zwo kommlich wonungen und gemach erbuwen 1).

Men zal het mij toestemmen, dat in het geheele verloop van deze zaak niets is wat bevreemdt of verwondering wekt. Van stap tot stap is na te gaan, hoe het plan bij Zwingli rijpte. Wij hebben hier te doen met dezelfde motieven als bij Melanchthon (ook Zwingli was een warm Humanist). En de uitwerking dier motieven past geheel in Zwingli's toestand.

Intusschen Zwingli's plan bleef trots het Raadsbesluit onuitgevoerd. Wat hiervan de oorzaak was, weet men niet; misschien de tegenstand van het Kapittel, misschien ook gebrek aan geschikte leeraren.

3 April 1525 sterft echter de Scholasticus van den Grossmünster en Zwingli volgt hem op. Als Scholasticus had Zwingli de zorg voor het onderwijs en hij zet nu zijn plan door. 19 Juni worden de lectiones publicae geopend, maar — en hier treedt een nieuw element op — deze lectiones worden thans „*Prophezeien*” genoemd 2).

Deze profetiën hebben in verband met de opleiding tot den Dienst des Woords een gewichtige rol gespeeld in onze Gereformeerde Kerken. Het is dus van belang hier, bij den oorsprong, na te gaan, hoe deze gedachte ontstaan

---

1) ERNST, p. 53 naar Egli, *Aktensammlung*. No. 426. Ook H. BULLINGER, *Reformationsgeschichte*, 1838, I, p. 117, geeft deze acte met dezelfde woorden maar met eenigszins andere spelling; alleen de tusschen [ ] geplaatste woorden heeft Ernst niet, Bullinger wel. Daar zij juist het doel uitdrukken, neem ik ze van Bullinger over.

2) BULLINGER, *Reformationsgeschichte* I, p. 117, geeft als randteekening naast het besluit van 1823 reeds: « *Geleert lüth zu Lektüren oder profitieren* ». Vermoedelijk is dit een aanteekening van Bullinger zelf; althans Ernst heeft haar niet.

is, te meer omdat juist over dit punt tot dusverre weinig licht is verspreid. Want wel heeft Güder in Herzog's Real Encyclopaedie 1) over deze Prophezey een niet onbelangrijk artikel geleverd, waarin hij het historisch verloop der profetie in de Kerken vrij uitvoerig en met zaakkennis beschrijft, maar hij vergat Zwingli zelf te raadplegen over het ontstaan der idee en vormt zich deswege juist op dit punt gansch verkeerde voorstellingen.

Wat was het geval? Zwingli had evenals Luther in Duitschland, ontzaggelijk veel te kampen met de Wederdoopers. Deze wilden van een opleiding tot den Dienst des Woords niets weten; zij achtten alle wetenschap, alle kennis der talen overbodig en verkeerd; ieder die de drijving des Geestes voelde, moest in de vergadering der geloovigen opstaan en prediken. En tot staving van dit beweren, beriepen zij zich op de profeten des N. Testaments, waarvan Paulus in I Cor. 14 en elders schrijft.

Zwingli heeft tegenover dit beweren in 1525 een uitvoerig stuk geschreven: *Von dem Predigamt* 2), waarin hij zijn best doet aan te toonen, dat deze Profeten in geheel anderen zin moeten opgevat worden als de Wederdoopers dit doen. Hij gaat daarbij uit van Eph. IV : 11—14, waar staat, dat Christus „etlich zu apostelen gesetzt hat, etlich zu propheten, etlich zu evangelisten, etlich zu hirten und leereren” 3), en verklaart nu achtereenvolgens wat onder een Apostel, Profeet, Evangelist, herder en leeraar te verstaan zij. Over de Apostelen is hij kort;

1) Ook hier overtreft de editie van 1860 de onlangs verschenene. Want wel is het artikel van Güder overgenomen, maar in beknopter vorm. Ik verwijs dus ook in het vervolg naar de editie van 1860.

2) ZWINGLI OPERA II, 1 p. 304 v.v. In gemoderniseerd Duitsch is het, althans voor een groot deel, te vinden in de bekende editie van de *LEBEN UND AUSGEWÄHLTE SCHRIFTEN DER VÄTER UND BEGRÜNDER DER REFORMIRTE KIRCHE*, 1e Band, H. Zwingli, door Christoffel, 1857, p. 205 v.v.

3) ZWINGLI OPERA II, 1, p. 309.

hun werk is „das evangelium predigen” 1) en hun kenmerkend onderscheid met de andere diensten „daz sy den ersten anbruch in der unerkannten unglöubigen welt gethan habend” 2). Veel uitvoeriger handelt hij daarentegen over de profeten, juist omdat hier het fijne puntje zat. De Wederdoopers beweerden, dat deze profeten mannen waren die zonder studie of kennis van talen een stichtelijk woord spraken in de gemeente; Zwingli *wil* daartegenover aantoonen, dat deze profeten juist wel de talen kenden en in geleerdheid egl. nog een trap hooger stonden dan de gewone predikanten.

Hij begint daartoe met het generale begrip van profeet, dat aan Oud en Nieuw verbond gemeen is. De nota communis ligt volgens hem in Jer. 1 : 9, 10 : „Nimm war, ich habe mine wort in dinen mund gethan, ich hab dich hüt über die völker und rych bestellt; daz du usrupfist, zerbrechist, verderbist und zerwerfist; ouch buwist und pflanzist.” Immers het ampt zoowel van den profeet des O. V. als thans van de predikanten is, „daz er usrüte, abbreche und zerstöre alles, das wider gott ufgericht ist; und widerum buwe und pflanze, das gott haben will” 3). Intusschen, evenals dit algemeen begrip van profeet in het O. T. ook nog de nota specialis had van *vorsager* of *wyssager* te zijn 4), zoo werd ook in de dagen der Apostelen de naam profeet gegeven aan een aparte classe van leeraars, wier taak het was „der gschrift verstand vor der ganzen kilchen uf ze thun” 5). Onder de Schrift hebben wij hierbij natuurlijk niet te denken aan het Nieuwe Testament, want dit bestond toen nog niet. Nader gedefinieerd was dus de taak der profeten „*die gschrift des alten testaments vor der*

---

1) p. 310.

2) p. 311.

3) p. 312.

4) p. 312.

5) p. 312.

kilchen us ze legen" 1). Met deze gave der profetie, het donum explicandi Scripturam, brengt hij nu in verband de gave der talen, waarvan Paulus in I Cor. XIV : 26—33 spreekt. Wanneer de gemeente bijeen kwam, zoo legt Zwingli deze woorden uit, om gesticht te worden door de prediking des Woords, dan lag daar het Oude Testament (de Psalmen van vs. 26) in het Hebreeuwsch, wat voor de Grieken onverstaaubar was. Nu waren er enkelen, die de gaven der talen hadden, d. w. z. die Hebreeuwsch kenden 2), en deze lazen uit het O. T. een pericoop in het Hebreeuwsch voor; (wij hebben hierbij vooral te denken, zegt Zwingli, aan bekeerde Joden, die uit Palestina gevlucht waren naar de Heidenen, die geloovig waren geworden); en vervolgens vertaalde een ander, die de „gave der uitlegging" had, dezen pericoop uit het Hebreeuwsch in het Grieksch 3). Maar ook nadat de Schrift aldus in twee talen voorgelezen was, verstond men haar gemeenlijk nog niet. Daarom stonden daarna de profeten op om de voorgelezen woorden te verklaren „und den willen gottes darus ze offnen" 4). En nu gaat hij aldus voort: „*Hie müssend ie die propheten ouch der sprachen geleert gewesen syn : dann die andren gaben alle reichend dahin, dasz man zu dem höchsten, das ist zu dem propheten, das ist, uslegen, komme* I Cor. XIV, 1" 5). Toegepast op onzen tijd, zegt Zwingli, geeft dit dus, dat

---

1) p. 312.

2) p. 312. So jr zemmen kummend die psalmen oder geschrift ze hören, so ist etlicher geleert unter üch, etlicher kan die sprachen (vorus redet er von der *hebräischen*) etc. Zie ook p. 324.

3) p. 313. Welche die hebräischen (damit ich ein byspil geb; dann dero zugend vil us jüdischen land, für dasz [so bald] sy christen wurdend, unter die heiden die zum glouben kamend) sprach könnend, dieselben redind oder lesind züchtiglich einandren nach das ort der gschrift vor; demnach so keere [übersetze] einer dieselben wort in die gemein sprach». De tusschen [ ] geplaatste woorden, zijn glossen van Sch. en Sch.

4) p. 313.

5) p. 313.

er tweeërlei profetisch ambt in onze Kerken wezen moet: Eins ist: Wie die Propheten im alten testament dem tñhlen geweest, und das gut pflanzet habend; also ouch die wächter oder pfarrer im nűwen testament thűnd; und ist also das prophetenamt, das bischof oder pfarreramt, das evangelistenamt alles ein amt. Das ander amt des propheten ist, das sy in den grossen kilchen den verstand der gschrift harfür bringend, vorus im alten testament, wenn man die gschrift ze erlernen zemmen kummt" 1). En ook hier besluit hij weer: „Also mag eigenlijk ze reden, nit ein prophet syn nach disem anderen amt, *weder welcher die zungen kann uslegen*" 2). Deze tweede stand van de profeten is „noch nit gmein; wirt aber, ob gott will, *by uns zu Zurich in gar kurzen tagen anheben*; dann die bestellung schon angefangen wirt, wie sy vormals verheissen ist in veränderung des grossen stifts" 3).

Ik laat in het midden welke waarde deze opvatting van de „gave der talen" heeft. Wij hebben hier blijkbaar niet te doen met Schriftuitlegging, maar met een inleggen in de Schrift van de gedachten, die Zwingli had 4). Zwingli achtte als Humanist de studie der talen van het hoogste belang; terugkeer tot den oorspronkelijken tekst der H. Schrift, dat was bij hem evenals bij Luther, de leuze. Daarom en daarom alleen had hij getracht de Choorheeren te vervangen door „Professuren", gelijk hij ze zelf noemt 5), in de Exegese. Tegelijkertijd had Zwingli echter te strijden met de Wederdoopers, die tegen deze studie der talen gekant waren en zich daarbij beriepen op de Profeten des

---

1) p. 314.

2) p. 315.

3) p. 314 v. v.

4) Het is mogelijk, dat Zwingli deze exegese ontleend heeft aan Bullinger. Deze zegt toch in zijn *Ratio Studiorum* van 1527, dat hij voor drie jaar (ante trienorium), dus 1524 een werk geschreven had, *de Propheta*, waarin hij de noodzakelijkheid van de studie der talen had uiteengezet.

5) ERNST. p. 53 in het Raadsbesluit van 1523.

N. Testaments, die spraken „wat hun geopenbaard was”. Zwingli behoefde dus slechts aan te toonen, dat deze N. Testamentische profeten niet nieuwe openbaringen gaven, maar zich bepaalden tot de uitlegging der Schrift; dat zij geen ongestudeerde personen waren, maar mannen die de talen kenden, — en waar van talen sprake was, moest een Humanist immers wel denken aan zijn tres linguae! — et le tour du rôle était fait. *Zijn professoren in de Exegese waren de Nieuw-Testamentische profeten* en van der Wederdooperen opvatting was niets overgebleven!

Over den invloed, dien deze exegese op haar beurt weer uitoefende op de inrichting van Zwingli's school, spreek ik straks. Ik wijs er nu nog alleen op, dat Zwingli niet de eenige was, die de gave der talen en der profetie zoo opvatte. Ook Luther, gelijk wij zagen, had dezelfde gedachte. Ook hij maakte onderscheid tusschen de gewone predikanten en de profeten, wier taak het was de Schrift uit te leggen en die daarom de „sprachen” moesten kennen.

Intusschen, hoe logisch alles nu ook liep, er ontbrak nog één schakel aan. Deze profeten moesten ook in verband gebracht met de opleiding tot den dienst des Woords. Eerst dan was de zaak geheel in orde.

Zwingli, die trouwens bij geen enkel ambt nauwkeurig onderscheid maakt, vereenzelvigd daartoe de *profeten* met de *Doctores* of *leeraren*. Hun ambt is tweërlei, zegt hij: vooreerst om „die ganzen menge” te leeren en hierbij staan zij op één lijn met hen, „*die ouch in den andren nam profeten sind*” 1), ten tweede om a. s. predikanten in de talen te onderwijzen „so demnach andre ze leeren angerüst werdend in den sprachen” 2). Het laatste is de *hoofdzaak*: aber hie mögend wir wol an der ordnung erkennen, das Paulus *fürnemlich* durch doctoren die ge-

---

1) p. 326.

2) p. 326.

leerten verstat, *die also lartend, dasz von jnen der geleert wurdend, die dannach andre ouch lartind*, waarbij hij zich beroept op Act. 13: 1 1). In welken zin vat hij dit onderwijs nu op? Paulus, gaat hij voort, wenscht in I Cor. 14: 5 „dasz die Christen alle der zungen bericht sygind, aber zu dem end, das sy profetind” 2), d. w. z. prediken 3). Hieruit blijkt dus, hoe verkeerd de wederdoopers doen, die zeggen „Man darf der zungen nüts; wir könnend die geschrift wol als wol als die, es vil sprachen können; es liegt am geist und nit an der kunst” 4). Immers het Woord Gods moet verstaan worden, wil men het prediken. Om den rechten zin te treffen staat echter geen andere weg open „weder mit den zungen. Dann wie sich die tütsch sprach vor uns nit erweeren mag, wenn sy in gschrift verfasset ist, darum dasz wir alle so wol tütsch könnend: *also wenn wir sowol hebräisch könnend als tütsch, so mögend wir ouch das alt testament durchdringen; derglychen wenn wir so wol griechisch könnend als tütsch, so mag sich im nüwen testament ouch nüts vor uns verbergen*” 5). Alle commentaren zijn niets in vergelijking met de kennis der talen: „Deszhalb alle glossen und leerer nüts sind *gegen dem verstand der zungen*; als wir wol an den worten Pauli merken mögend, dann er nit spricht: Ich wöllt, dasz jr alle die rabbinen oder glossen wol könntind, sunder: dasz jr alle der zungen bericht wärind: meint doch fürderlich die hebräischen” 6). Intusschen al wenscht Paulus, dat ieder Hebreewsch kende, die wensch is natuurlijk onmogelijk uit te voeren, vooral nu niet. Daarom moet men leeraren hebben, die althans enkele menschen in de talen onderrichten. Vandaar dat wij, zegt hij, die „un-

---

1) p. 326.

2) p. 326.

3) pag. 326, « das ist, gschrift uslegens oder *predgens* ».

4) p. 326.

5) p. 327.

6) p. 327.

nützen geistlichen lassen absterben, und jres güts einen teil an die armen gmeind verwenden, *den andren daran, dasz etlich gleert uwrem land ze gutem und zuflucht zur Hulfe, in den zungen erzogen werdind*" 1). Ook hier komen wij dus weer bij de *profetie te Zurich* terecht.

Vatten wij thans kortelijk saam, hoe Zwingli zich de profetie voorstelt, dan komen hierbij twee *χαρίσματα* ter sprake:

1°. het *χάρισμα τῶν γλωσσῶν*, daarin bestaande dat men het Oude en Nieuwe Testament in de oorspronkelijke talen leest en den zin der Schrift naspeurt;

2°. het *χάρισμα τῆς προφητείας*, daarin bestaande, dat de aldus gevonden waarheid wordt uitgelegd en toegepast voor de gemeente.

En deze aldus ingerichte profetie heeft tweërlei doel:

1°. het volk te onderrichten;

2°. aanstaande predikanten op te leiden.

Bij deze opleiding der predikanten viel de tot dusver gebruikelijke Scholastieke Dogmatiek (leere) en Exegese (glossen) geheel weg en werd alle nadruk gelegd op het leeren van de talen, waarin de Schrift geschreven was. Wie die talen kende, verstond immers de Schrift, even goed als een Duitscher een Duitsch boek, een Franschman een Fransch boek etc., zonder verdere uitlegging.

Intusschen, hiermede is het beeld der profetie, gelijk Zwingli zich dat teekende, nog niet geheel afgewerkt. Behalve het *donum linguarum* en *prophetiae* bracht hij er ook mee in verband het *donum discretionis*, de gave der onderscheiding of van de beproeving der geesten. Wel staat dit bij Zwingli op den achtergrond; is het zelfs twijfelachtig of hij het feitelijk te Zurich tot zijn recht liet komen en staat het bij hem in geen geval in verband met de opleiding tot den Dienst des Woords — maar in de latere ontwikkeling der profetie is juist die gave der onderscheiding in sterke mate op den voorgrond getreden en heeft soms zelfs

1) p. 327.

de gave der profetie en die der talen geheel verdrongen.

Zwingli wilde niet, dat naast de profeten, die de talen kenden, ook de gewone leden der Kerk zouden optreden om de Schrift uit te leggen. I Cor. 14: 28 vertaalt hij aldus: „Ist einer nicht ein dolmetsch so schwyge in der kilchen, und rede mit jm selbs und gott” 1), wat volgens hem zeggen wil: „Und welcher nit ein dolmetsch oder *ein sprachgeleerter* sye, der rede nit vor dem uslegen der propheten, sunder schwyge, und rede dazwischend mit jm selbst und mit gott” 2). Maar wel stond hij toe, dat de leden der gemeente, *nadat* de profeten gesproken hadden, òf op het gesprokene critiek uitbrachten, òf aan het gesprokene nog iets nieuws toevoegden. „Sich, zegt Zwingli, ob glych allen mannen in der kilchen zimmt von der gschrift ze reden, zimmt es doch jnen erst *nach den propheten*; ouch nun, *wenn der prophet den sinn nit verstanden und herfürgebracht hat*” 3). Daarom doen de Wederdoopers verkeerd, die zich op de woorden van den Apostel Paulus in I Cor. 14: 31, beroepen en zich zelf tot apostelen of profeten opwerpen. Want zij spreken niet in de geordende profetie na de andere profeten, „sonder laufend in *ander* kilchen, und redend daselbst *one die propheten*” 4). Ook deze actie van critiek uit te brengen, bestempelde Zwingli met den naam van „profeteeren” 5).

Eindelijk kent Zwingli nog een derden vorm van profeteeren, die in geen enkele actie zich uit, maar uitsluitend bestaat in het „predig hören oder der uslegung der gschrift

---

1) p. 312.

2) p. 313.

3) p. 313.

4) p. 313.

5) p. 324. I Cor. XIV, 31. Ir mögend all nach einandren propheten, hat den sinn: Wenn die propheten, die zum ersten von verstand der gschrift geredet habend, den rechten sinn noch nit harfür bracht hättind; und aber gott eim andren unter den sitzenden der gschrift sinn geöffnet hatte; so zimmt demselben ouch ze *propheten*, das ist von dem sinn der fürgehaltenen gschrift ze reden ».

in offner kilchen zulösen" 1). Zoo verklaart hij toch de woorden in Acta. XXI, 9: dat Philippus vier dochters had „die prophetetend." Een vrouw, zegt Zwingli, mag in de Kerk niet spreken, verg. I Cor. XIV: 34, 35; van een eigenlijk gezegde profetie kan hier dus geen sprake wezen; er moet derhalve mee bedoeld zijn een luisteren naar wat de profeten zeggen, een deelnemen aan de profetie. In gelijken zin vat hij ook I Cor. XI: 5 op. „Ein iedlichs wyb, das betet oder prophetet mit unverdecktem haupt, das schmächt jhr haupt." Immers dit beteekent volgens Zwingli: „so ein wyb in der kilchen betet" of „so sy zu hören des gottswort sitzt, soll sy gestücht [verschleyert] syn" 2).

Deze geheele exegese van de profetie etc. keert in Zwingli's commentaar op I Corinthe 3) natuurlijk terug. Het spreken in vreemde talen verstaat hij ook hier voornl. van het Hebreeuwsch. Waar de Apostel, I Cor. 14: 13 hun, die de gave der talen hebben, toeroept: *Orate ut interpretemini*, paraphraseert Zwingli aldus: „*Vos Iudaei qui lingua Hebraea loquimini*, quam Corinthii non intelligunt, studete ut in aedificationem populi fiat, orate Deum, ut prodesse possitis interpretando" 4). Het prophetare heet ook hier: *sensum scripturarum populo aperire* 5) en wordt in verband gebracht met de talen: Nisi is ergo qui *linguis loquitur*, simul etiam prophetet, parum prodesse; quod si cum linguarum peritia donum quoque prophetiae habuerit, plurimum prodesse potest 6). En eindelijk, om de reeks der citaten te besluiten, de passieve vorm der profetie wordt ook hier gehandhaafd: „Prophetae nomen etiam illis competit, *qui verbum dei avide audiunt*, aut in lege dei diligenter versantur" 7).

---

1) p. 324.

2) p. 324.

3) ZWINGLI OPERA VI, I p. 134.

4) p. 179.

5) p. 178.

6) p. 178.

7) p. 178.

Keeren wij thans terug tot de inrichting, die Zwingli aan zijn *lectiones publicae* gaf, dan zien wij duidelijk hoe zijn exegese van I Cor. 14 daarop heeft ingewerkt. Over de wijze, waarop zij gehouden werden, hebben wij vrij uitvoerige berichten. Vooreerst spreekt Zwingli er zelf over in zijn inleiding op Genesis 1) en in een brief aan Pellicanus 2); en voorts heeft Bullinger in zijn Reformations-geschiedte er een hoofdstuk aan gewijd 3). Alle latere schrijvers hebben uit deze bronnen geput, zoodat ik mij veilig bepalen kan tot wat daar meegedeeld wordt.

In de Grossmünsterkerk bevond zich een koor, waar elken dag naar de regels voor het Kapittelleven „under dem Bapstthumm prim, tertz, sept und non” 4), d. w. z. de *Horae Canonicae* gelezen en gezongen werden. Zwingli schafte deze *horae* af en verving ze door zijn *lectiones*. Deze werden elken dag, uitgezonderd Zondags en Vrijdags 5), gehouden en bijgewoond door de predikanten, koorheeren, kapellanen „und grosseren Schüler”, die daartoe plaats namen in het koorgestoelte 6). Om 8 uur 's morgens werd met gebed geopend, waarna een student uit de Vulgata den pericoop voorlas, dien men dezen dag behandelen wilde. Men begon nl. met den Bijbel van voren af te lezen en ging alle boeken achtereenvolgens door. Gedurende den eersten tijd bepaalde men zich uitsluitend tot het O. Testament en liet het Nieuwe rusten. De professor in het

---

1) ZWINGLI OPERA, V, p. 1.

2) ZWINGLI OPERA, VII, I p. 462.

3) BULLINGER, *Reformationsgeschichte*, ed. 1838 I, p. 289: *Wie und wenn man Zürich angehept die Biblisch Lection in dryen sprüchen lösen*. Ook handelt er over R. LAVATER, *De ritibus et institutis Ecclesiae Tigurinae 1559*. laatste werk kon ik tot mijn leedwezen niet inzien.

4) BULLINGER, I, p. 289.

5) Aldus BULLINGER I, p. 299. Zwingli zelf schrijft 1525, aan Pellicanus: *Leges quotidie hebraice aliquem librum: Exodum num ordimur; — feriae Dominica dies et aliquot alii*. Toen was dus blijkbaar de Vrijdag nog geen vacantiëdag. (ZWINGLI OPERA, VII, I, p. 462).

6) BULLINGER I, p. 290.

Hebreeuwſch las daarna denzelfden tekst in het Hebreeuwſch voor en verklaarde dien in het Latijn, terwijl vervolgens de professor in 't Griekſch weer denzelfden tekst nam, maar nu uit de Septuaginta en dien eveneens verklaarde in het Latijn. Daarna kwam het volk binnen en hield een predikant een predikatie in het Duitsch over den behandelde pericoop, terwijl eindelijk de lectio met gebed gesloten werd. Alles, behalve de predicatie aan het slot, geschiedde in het Latijn 1).

Als professor of interpres Hebraicus werd oorspronkelijk aangesteld Ceorinus „ein gar stiller doch fast gelehrter man, in hebraischer vnd Griegischer sprach” 2), terwijl als tweede interpres of propheta Zwingli optrad 3). De duitſche predicatie werd meest gehouden door Leo Juda, een enkele maal door Megander 4). Oswald Myconius stond aan het hoofd der school en leerde aan de knapen de „elementa literarum” 5).

1) BULLINGER I, p. 290 en ZWINGLI OPERA, V, p. 1. ERNST, p. 56 geeft een andere voorſtelling; hij neemt den veranderden vorm, waarover ik straks spreek, als den oudſte. Intuſſchen zegt Zwingli zelf uitdrukkelijk: *mox Hebraicus interpres, qui pridem Ceorinus erat... quod recitatum est ex Hebraeorum fontibus exponat; hinc Graecam sive septuaginta, sive septies millium interpretationem secundus vel propheta, vel interpres conferat; postremo quae tam ex Hebraicis quam Graecanicis prodita sunt, tertius interpres lingua Germanica reddat.*

2) BULLINGER I, p. 289.

3) BULLINGER I, p. 289 en ZWINGLI OPERA, V, p. 1.

4) ZWINGLI OPERA V, p. 1.

5) ZWINGLI OPERA VII, 1. p. 418, waar men een zeer belangrijken brief van Rhellicanus aan Zwingli vindt, 13 Oct. 1525, over de profetie Rhellicanus had op Zwingli's aanraden gestudeerd en wilde nu gaarne professor worden. Zwingli had hem geantwoord, dat hij niet genoeg Hebreeuwſch daarvoor kende en ook voor de verklaring van de Septuaginta niet knap genoeg was. At dicis quid igitur de Te fieri velles? Bonarum Litterarum professorem. Dit zou kunnen geschieden, als Myconius Zwingli opvolgde, wat goed zou wezen: 1°. praesertim quod tot negotiis districtus sis. ut huic rei, quae proprium laborum requirit, satisfacere nequeas; et ego in Myconii locum surrogarer; 2° omdat het beneden de waardigheid van Myconius was « cum doctus tum gravis vir », dat hij « perpetuo pueros elementa literarum doceat. » Intuſſchen heeft Zwingli van dezen zich zelf opdringenden professor niets

Intusschen schijnt de profetie reeds zeer spoedig van gedaante veranderd te zijn. Ceporinus behandelde niet alleen den Hebreeuwchen tekst, maar vertaalde dien ook in het Grieksch, vergeleek dit met de Septuaginta en gaf enkele toelichtingen, terwijl daarna Zwingli zich uitsluitend bepaalde tot de exegese in het Latijn. Ook werd aan Oswald Myconius opgedragen in de Fraumünster een tekst uit het Nieuwe Testament in het Duitsch te verklaren 1).

Toen Ceporinus in December 1525 stierf onderging de profetie weer een wijziging. De „professur” voor het Hebreuwsch en Grieksch werd gedeeld; voor het Hebreuwsch werd beroepen Conrad Pellicanus, gardiaan aan een klooster te Bazel, en voor het Grieksch Rudolf Collin 2). Uit den beroepsbrief van Pellicanus blijkt, dat de professoren 60 à 70 gulden salaris ontvingen benevens een „domus elegans atque opportunitissim a”, en dat er drie vacanties waren, die elk meer dan een maand duurden 3).

Tegelijkertijd werd een nieuwe „professur” geschapen voor het Latijn, welke opgedragen werd aan Amman. Deze las om 12 uur over *Dialectica* en *Rhetorica*, waarbij hij Quintilianus of Cicero, ook Cato, Terentius, Virgilius e. a. als auteurs gebruikte. Collin behandelde om 4 uur Grieksche schrijvers, o. a. Homerus 4). Men had dus vier lectiones: *twee theologische*, Pellicanus, die grammaticale exegese gaf; Zwingli die deze exegese dogmatisch en practisch toelichtte; en *twee litterarische*, een over het Grieksch (Collin) en een over het Latijn (Amman). Daarenboven werden door den

---

willen weten; hij zond hem naar Stein om de monniken te leeren en gaf ook later aan zijn smeebeden om professor te mogen worden geen gehoor (zie p. 442 en p. 449).

1) BULLINGER, I, p. 290.

2) ERNST, p. 57.

3) ZWINGLI OPERA, VII, 1, p. 462. Een florijn stond toen gelijk met pl. m. 20 franc.; cf. ERNST, p. 202.

4) ERNST, p. 57.

Latijnschen professor declamationes in het Latijn en Duitsch gehouden en liet de Grieksche professor Grieksche opstellen door zijn leerlingen maken 1).

Uit deze lectiones, die tot Zwingli's dood in dezen vorm bleven voortbestaan 2), zijn Zwingli's commentaren over Genesis, Exodus, Jesaja en Jeremia voortgekomen 3). Deze dictaten, die door de toehoorders opgeschreven werden en door Zwingli uitgegeven 4), toonen op welke wijze het onderwijs plaats vond. Ook hier geldt dezelfde opmerking als bij Melanchthon, dat in de exegete tegelijkertijd Dogmatiek etc. verstrekt werd.

Na Zwingli's dood werd Bullinger scholasticus 5) en al nam hijzelf niet aan het onderwijs deel, hij deed toch veel om de school te verbeteren. Zwingli werd opgevolgd door Bibliander in 1532. In 1541 werd een nieuwe „professur” opgericht voor de physica, en daarvoor Conrad Gessner aangewezen; terwijl in 1552 ook een professor benoemd werd voor het Nieuwe Testament nl. J. Simmler 6). Maar bovenal won de School aan gehalte, toen het Bullinger gelukte in 1556, na den dood van Pellicanus, den beroemden P. Martyr voor de theologie te krijgen 7).

In de wijze waarop het onderwijs werd gegeven, werden tevens twee veranderingen aangebracht: 1°. dat na 1556 bij de lectio Hebraica alleen studenten werden toegelaten, geen leeken meer. *Hiermede was het oude karakter van de profetie eigenlijk vervallen*. De lectio was geheel en al een college geworden 8); 2°. dat Martyr en Bibliander niet meer na

1) ERNST, p. 58 uit LAVATER, *De Rit. Eccl.*, p. 20.

2) ERNST, p. 57.

3) HERZOG'S *Real Encyclopaedie*, XII, p. 134.

4) Zooals Zwingli zelf in zijn inleiding op Genesis zegt. ZWINGLI OPERA, V, p. 1.

5) ERNST, p. 85.

6) ERNST, p. 92.

7) ERNST, p. 95.

8) ERNST, p. 95. Volgens GÜDER in Herzog's *Real Enc.*, XII, p. 235, zou toen tegelijk de Duitsche preek na het college zijn afgeschaft. Ernst spreekt dit uitdrukkelijk tegen.

elkaar optraden, maar elk om beurt een week lang college gaven 1). Het theologisch onderwijs bleef evenals vroeger uitsluitend bestaan in Exegese van Oud en Nieuw testament 2).

Bij het litterarisch onderwijs werd geheel en al de humanistische methode gevolgd; men las de Grieksche en Latijnsche auteurs, oefende zich in de ars epistolaria en in de declamationes. Het was voornl. te doen om de *eloquentia*, om sierlijkheid van vorm en om kennis der talen.

Het onderwijs in de Physica liep over Aristoteles' natuurkundige werken. Daarbij schijnt Gessner ook college's over de medische wetenschap gegeven te hebben; bijzonder in de ars obstetrica aan de vroedvrouwen 3).

Eindelijk moet nog vermeld, dat als nieuw element in het Theologisch onderwijs optreden de „Excercitationes”, d. w. z. het houden van proefpredicaties 4).

Na afloop van de studie, waarbij men gewoonlijk nog een jaar of twee de Universiteiten bezocht, werd aan de a. s. predikanten een Examen Theologicum afgenomen *door de Professoren*. Het liep over de *linguae et artes dicendi*; over de *exegese van Oud en Nieuw Testament* en over *Dogmatiek*, waarbij vooral nadruk werd gelegd op controverse punten. De examinatus moest ook een *proefpreek* houden over een hem te voren opgegeven tekst 5).

Over het verder verloop der school te Zürich spreek ik nu niet. Ik wijs er nog alleen op, dat na 1560 de *lectiones publicae* formeel gescheiden werden van de Latijnsche school, zoodat de leerlingen uit de hoogste klasse de *lectiones* niet meer bezochten, maar alleen zij, die

1) BELLINGER, I, p. 289.

2) Ook werd omstreeks dezen tijd een eigen Lectorium of Auditorium in gebruik genomen, terwijl men het *koor* verliet. ERNST, p. 93.

3) ERNST, p. 96 v.v.

4) ERNST, p. 97.

5) ERNST, p. 98 naar *Lavater*, f. 1.

de Latijnsche school geheel afgelopen hadden 1). Ook werd nu voor het eerst een professor voor de Hebreuwsche Grammatica beroepen 2). Voorts vond de literarische faculteit, indien ik haar zoo noemen mag, voortdurend uitbreiding, doordat afzonderlijke professoren voor de Logica, Rhetorica, Dialectica etc. werden aangesteld 3).

Ik meen dat het verloop der zaak hiermede duidelijk genoeg is geworden. De oorspronkelijke gedachte van Zwingli om de Profetiën te laten dienst doen als „Unterrichtsanstalt” voor de a. s. predikanten en tegelijkertijd voor het volk, is langzamerhand op den achtergrond getreden. Naast het Oude Testament heeft ook het Nieuwe Testament een plaats gekregen. De artes, die oorspronkelijk aan de Latijnsche school overgelaten waren, werden in den kring der lectiones publicae getrokken, waar zij steeds grooter proporties aannamen. En eindelijk het hoofddoel van de Schola Tigurina blijft wel: opleiding tot den dienst des Woords, maar dit is niet meer het eenigst doel. Er wordt ook een professor aangesteld, die althans propaedeuse geeft voor de medische studenten. M. a. w. de Profetiën van Zwingli zijn door Bullinger vervormd tot wat wij zouden noemen een *Illustre School*.

Vraagt men nu in verband hiermede welke metamorphose de opleiding voor den Dienst des Woords onderging, dan blijkt, dat Zwingli zelf voor de propaedeutische studien weinig oog had, maar allen nadruk legde op de kennis der talen; terwijl Bullinger juist op de propaedeuse veel meer nadruk legt en wel de propaedeuse *geheel in humanistischen zin*. De philosophie bekleedt een zeer ondergeschikte plaats; de hoofdzaak is de *vorm*; rhetorica, declamationes en ars epistolaria staan voorop.

1) ERNST, p. 103.

2) ERNST, p. 104.

3) Men zie voor het verder verloop der school tot 1600 ERNST's werk, dat werkelijk groote verdiensten heeft. Ook HOTTINGER schreef over de School te Zurich: *De origine Scholae Tigurinae*.

B. De invloed van Zwingli's profetie op
de Gereformeerde Kerken in verband
met Calvijn's *congrégations*.

Voor ik tot Calvijn overga, wijs ik nog met een enkel woord op den invloed, die van Zwingli's profetie op de Gereformeerde Kerken uitging. Gelijk van zelf spreekt, kan de uitvoerige behandeling dezer zaak pas later ter sprake komen in Deel II bij de onderscheidene landen. Wat ik hier geef is slechts een kort overzicht.

De profetie, gelijk zij te Zürich bestond, is het eerst nagevolgd te Bern, maar schijnt zich daar slechts kort gehandhaafd te hebben 1). Ook te Straatsburg schijnt men er over gedacht te hebben haar over te nemen, maar de komst van Sturm heeft dit plan waarschijnlijk verijdeld 2).

Volgens Voetius 3) heeft de profetie ook een tijdlang gebloeid te Genève. Intusschen merkt Güder terecht op, dat deze voorstelling onjuist is. Calvijn, die in scherpheid van oordeel Zwingli verre overtrof, denkt over het Nieuw-testamentisch ambt der profeten geheel anders dan Zwingli. Volgens hem is het een *munus extraordinarium*, dat met den tijd der Apostelen heeft opgehouden en nu niet meer bestaat. Hij zegt nl. uitdrukkelijk: nam Deus Apostolis, Euangelistis et *Prophetis* Ecclesiam suam nonnisi *ad tempus* ornavit 4); daarentegen:

---

1) GÜDER in *Hersog's Real Encycl.*, XII, p. 235, die dit ontleent aan een brief van den reeds genoemden Rhellican, afgedrukt in Megander's commentaar op de Galaten. Ik noem in het vervolg Güder telkens, waar hij het bestaan der profetie vermeldt, om een vergelijking met hetgeen hier *meer* vermeld wordt, mogelijk te maken.

2) ZWINGLI OPERA, VII, 1. p. 466.

3) VOETIUS, *Pol. Eccl.*, I, lib. II, p. 875.

4) OPERA CALVINI, ed. Schippers, ed. I 671. T. VII, p. 340 in de Exegese op Ef. 4 vs. 11.

Sine Pastoribus autem et Doctoribus nullum potest esse Ecclesiae regimen 1). Overigens wijkt Calvijn in de verklaring van het profetisch ambt zelf niet zoo heel ver van Zwingli af; de prophetae waren, zegt hij, qui singulari non modo interpretandae sed etiam in praesentem usum prudente accomodandae Scripturae gratia pollerent 2). Terwijl hij hun naam daaraan toeschrijft, dat zij het waren, qui vaticinia, minas, promissiones . . . dextre ac perite ad praesentem Ecclesiae usum applicando Dei voluntatem patefaciunt 3).

Reeds deze enkele citaten toonen, dat Calvijn te Genève geen profetie *kan* gehad hebben. Ziet men dan ook zijn Kerkenordeningen, brieven of andere geschriften na, men zal nergens ook maar het allerminste spoor van een profetie te Geneve ontdekken.

Intusschen Voetius moet zoo al geen reden, dan toch een aanleiding gehad hebben om aldus te spreken. Metterdaad verwijst hij dan ook naar een plaats uit het leven van Calvijn door Beza geschreven. Er wordt daar gezegd, dat H. Bolsecus, een ex-Carmelietermonnik, veel moeilijkheden aan de gemeente verschaft heeft, quia palam ausus est in ipso congregationis coetu XVI Octobr. quum ille Joannis locus (sc. 8 v. 47) explicaretur, liberum arbitrium et operum praevisionem ad aeternae praedestinationis decretum causis omnibus etiam ordine superius evertendum, adiectis etiam in veram doctrinam contumeliis proferre 4).

---

1) OPERA CALV., ed. 1671. T. VII, p. 340.

2) Soortgelijke definitie vindt men o. a. bij de Exegese van I Cor. 12:28 (ed. 1671. T. VII, p. 190).

3) Zie de Exegese op I Cor. 12 vs. 2 (ed. 1671. T. VII, p. 190). Calvijn verklaart daarbij uitdrukkelijk in zooverre van Zwingli te verschillen, dat hij het ambt der Profeten niet beschouwt als een bloot uitleggen der Schrift. Cur autem non assentiar aliis qui totum Prophetiae munus in Scripturae interpretatione includunt; haec est ratio: quod Paulus numerum praescribit duorum aut trium qui loqui debeant, idque ordine: quod nuda Scripturae interpretationi non conveniret. Calvijn legt dus nadruk op de bijzondere gave van *applicatie*.

4) CALVINI OPERA in het Corpus Reform., ed. Baum, Cunitz en Reuss, XXI, p. 144.

De vraag is dus, wat onder deze *congregationis coetus* moet verstaan worden. In de *Ordonnances Ecclesiastiques* van 1541 wordt ervan gezegd 1): sera expedient que touz les ministres, pour conserver purete et concorde de doctrine entre eulx, conviennent ensemble un jour certain la sepmaine pour avoir conference des escriptures et que nul ne sen exempte sil na excuse legitime; een bepaling, die bijna onveranderd in de Ord. Eccles. van 1561 2) weerkeert. Ook de predikanten uit de omliggende dorpen moesten er bij komen: Quant a ceulx qui preschent par les villages dependans de la seigneurie, quon les exhorte dy venir toutes les fois quilz pourront. Au reste silz defaillent ung moys entier quon tienne cella pour negligence trop grande, sinon quil y eust maladie ou aultre empeschement legitime 3). Hier voegen de Ordonnances van 1561 nog aan toe: Et pour cognoistre comment chacum est diligent a estudier, et que nul ne s'annonchalisse, chacun exposera a son tour le passage de l'Escriture qui viendra alors en ordre. Et en la fin quand les Ministres se seront retirez chacun de la compagnie advertira ledict propositant de ce qui sera retrouvé à redire, afin que telle censure lui serve de correction 4).

Hieruit blijkt dus, dat alle predikanten van Geneve en zooveel mogelijk van de omliggende plaatsen elken Vrijdag bijeenkwamen in de kerk; dat dan een of ander Bijbelboek naar volgorde werd gelezen en door elk der predikanten op zijn beurt werd verklaard, wat men *proposer* noemde; dat het volk hierbij tegenwoordig was; en dat na afloop de predikanten zich terugtrokken, waarna op de gehouden propositie *door de predikanten* critiek werd uitgebracht.

Men heeft vaak beweerd, dat ook leeken bij deze con-

---

1) CALVINI OPERA, ed. Reuss, X, p. 18.

2) CALVINI OPERA, ed. Reuss, X, p. 96.

3) CALVINI OPERA, ed. Reuss, X, p. 18.

4) CALVINI OPERA, ed. Reuss, X, p. 96.

grégations mochten optreden om aan de propositiën iets ter toelichting toe te voegen¹). Intusschen blijkt uit de Ordonnances ecclésiastiques van een dergelijk recht der gemeenteleden niets. Wel is het enkele malen feitelijk geschied, o. a. gelijk wij zagen door Bolsec, maar in zijn proces²) wordt hem juist daarvan een verwijt gemaakt. Prys, zoo luidt het vonnis, detenu attainct et convaincu pour se estre *presumptueusement temerairement* et CONTRE TOUT ORDRE leué en la sainte congregation accoustumee de faire en ceste cité tous les vendredy matin *par les ministre dycelle*.

Ik bespreek deze quaestie daarom iets uitvoeriger, wijl

---

1) Gewoonlijk beroept men zich op een brief van Vergerius, door GABEREL, *Histoire de l'Eglise de Genève*, 1858, I, 512, meedeeld, waar deze zegt van de predikanten te Genève: « Le vendredi matin ils font dans la cathédrale un service appelé *congrégation*, auquel assistent tous les ministres et beaucoup de citoyens. Un pasteur lit un texte de l'Écriture; il l'explique brièvement; un de ses collègues dit là-dessus ce qu'il a dans l'esprit, puis tous les membres de l'assemblée qui veulent présenter des observations parlent à leur tour. Vous voyez que c'est une imitation de la coutume de l'Eglise de Corinthe, dont parle saint Paul, et j'ai reçu une grande édification de ces dialogues publics. » Deze meedeeling, die vooral van belang is, omdat ook Vergerius de Congrégations in verband brengt met de profetiën uit den Corintherbrieff, zegt intusschen niet, dat alle burgers, maar alleen dat alle « membres de l'assemblée » het woord mochten voeren; de vraag blijft dus, wat hier onder de assemblée verstaan moet worden: de congregatie der predikanten of de vergadering van alle aanwezigen. Misschien zou de oorspronkelijke brief, die in het italiaansch geschreven is, hierover meer licht kunnen verspreiden; de brief bevindt zich volgens Gaberel te Zurich, maar is door Reuss en Baum in hun uitgave van Calvijn's werken over het hoofd gezien. — A. RUCHAT, *Histoire de la réformation de la Suisse*, 1827, V, p. 456, verzekert: Au commencement de la Réformation il était permis à toute sorte de personnes, de critiquer le sermon les jours de congrégation, et de faire des objections au prédicateur dans le Temple même, et de lui proposer des difficultés. Cet usage avait été établi à bon but, afin de tenir toujours les ministres en haleine, etc. Intusschen Ruchat noemt geen enkele bron voor dit beweren en uit Calvijn's werken, voor zoover die zijn uitgegeven, blijkt van dit alles niets.

2) Dit proces wordt meedeeld in CALVINI OPERA, *ed. Reuss*, VIII, p. 141—248.

deze „congregations” van Calvijn wel geen profetiën heeten en het ook geenszins bedoelen te zijn, maar toch een merkwaardige overeenkomst aanbieden met de Zurichsche profetiën en op haar lotgevallen van grooten invloed zijn zijn geweest. Het is een fout van Güder dat hij dit belangrijke moment over het hoofd zag en het is een verdienste van Voetius, dat hij, al is het dan op niet geheel correcte wijze, deze Geneefsche „congregations” bij de profetiën ter sprake bracht.

In de K. O. van Nordlingen van 1525 wordt de geheele inrichting der Zwingliaansche profetie weergevonden. Zij begint met een hoofdstuk: *De exercitio et munere interpretandi, et tradendi verbi*. Nos igitur habita Ecclesiae nostrae ratione et horum temporum, Interpretandi munus distribuimus in Horas et Antelucanas et Pomeridianas, ut quolibet die, liceat antelucanis horis, interesse uerbo et orationibus, liceat et Pomeridianis. Linguas non abstulimus ab Ecclesia iuxta praeceptum domini I Cor. 14. Psallentes et legentes ante interpretationem, linguis, atque utinam queamus conari, ut in ministrorum coetu, et Hebraice et graece aliquando domino psallere possimus, Detestamur insaniam horum, qui adeo non admittunt linguas, ut putent etiam graviter peccare, qui linguis loquantur. Nos existimamus sancta studia ad publicam et utilitatem et honestatem spectare. Vtilitatem autem publicam, non in plebe, sed et ministris sitam, ut hi linguarum exercitio instructi, ad plebem munere suo utilius, et majore cum fructu fungi queant, Itaque psallimus et legimus linguis, sed interpretamur, sed in apertum proferimus mysteria Ecclesiae cui commissa sunt etc. 1). Ook hier ligt dus in de profetie een bepaald verzet tegen de Wederdoopers; wordt de gave der talen verstaan van 't Hebreeuwsch en Grieksch, en wordt de Schrift in de oorspronkelijke talen voorgelezen en daarna

---

1) RICHTER, *Evang. Kirchenordnungen*, I, p. 18.

verklaard, vooral ter wille van de a. s. predikanten, maar ook voor het volk, dat er bij tegenwoordig is. In welk jaar deze profetie te Nordlingen is afgeschaft, weet ik niet. In de latere geschiedenis heb ik er geen spoor meer van kunnen ontdekken.

Eigenaardig is, dat deze profetie ook in de Luthersche Kerk schijnt opgekomen (of overgenomen?) ¹⁾ te zijn. In de K. O. van Frankfurt a. Main van 1530 leest men: Elken dag moet eenmaal die Gemeine oder Versammlung nach eines jeden Gelegenheit zusammen komm Morgens, und dasselbs ein Stucklein aus h. Schrift, verstenlich in Sprachen furgelesen würde, sambt etlichen christlichen Gesängen darzu dienstlich, und darnach ein Prediger auffdret, und die gelesen Lection auslegte nit über ein halbe Stund, also dasz disz gantz Werck in einer Stunde ongeverlich volendet würde; Das erste heist Paulus mit Zungen reden, das andere Weissagen und auslegen: Mochte man denn soliches auf den Abend auch bekommen, wer gut, wie die Papisten Morgens und Nachts mit Mesz und Vesper gethan haben, mit der Weis würde man in der Schrift leufftig und erfahren Leut erziehen, Es hat disz einig Stucklein vor Zeiten gar feine gelerte und wolgerüste Christen gemacht; Weil uns aber hie zu Franckhfurt diser Zeit am genötigsten Stücklein hiezu dienstlich manglet, nemlich an einer Schule, darinnen zu solichen Lectionen . . . etlich junge Knaben angericht und geübet würden . . . daarom moet elken Zondag voor het Avondmaal ein Lection zu Latein und Teutsch plaats vinden; darzu sollen aus Micillus Schulknaben genomen werden, dieweil kein andere der Zeit vorhanden, disz achten wir . . . der Jugend dinstlich und fürderlich; denn daraus möchte man mit der Zeit

---

1) Gelijk men weet, bestond er oorspronkelijk een vrij sterk verband tuschen de Zwinglianen en de Reformatie te Frankfort a. Main, cf. *Kirchengeschichte von denen Reformirten in Franckfurt am Mayn*, 1751, p. 19 v.v.

feine schriftkundige Jugend, beide zu *Predigern* und Christlichen Regimenten, nützlich erziehen 1). Ook hier bestaat zij dus in het lezen der Schrift in de oorspronkelijke talen voor de geheele gemeente en verklaren van het voorgelezene; terwijl zij ook hier met de opleiding tot predikant in verband wordt gebracht.

In de Fransche Kerken schijnt evenzeer een zekere vorm van profetie bestaan te hebben 2). Hoe zij was ingericht kan ik moeilijk zeggen, omdat mij vooralsnog de bescheiden ontbreken.* Bij de Fransche vluchtelingenkerk te Londen wordt zij gevonden, en hoe zij daar was ingericht, weten wij uit à Lasco's *Forma ac Ratio*. Zij wijkt geheel af van den Zwingliaanschen vorm en toont duidelijk den invloed van Calvijn's „*congrégations*” 3). Van een lezen der Schrift in de oorspronkelijke talen is geen sprake; de H. Schrift wordt naar vervolg gelezen in een bijeenkomst der gemeente en daarbij gaan voor: de predikanten, *de ouderlingen en gemeenteleden met bijzondere gaven*. Het laatste is een geheel nieuw element. Want wel had Zwingli een zeker optreden van de gemeenteleden in de propositiën of profetiën toegestaan, maar toch slechts zeer secundair, te weten alleen dan wanneer de profeet verkeerde dingen had gezegd. Hoe deze overgang geschied is, kan ik moeilijk met zeker-

---

1) RICHTER, *Evang. Kirchenord.*, I, p. 141. Het gedeelte dat over het Avondmaal handelt is geheel in Luther's geest.

2) GÜDER, (Herzog's Real. Enc. XII, p. 235), die zich beroept op ALTING, *Problemmata*, No. 685. Alting zegt, dat de profetie reeds spoedig in Frankrijk is afgeschaft.

3) Zie onder Deel II, § 3. Tot mijn leedwezen heb ik nog niet kunnen ontdekken, *hoe* Valerand Poulain aan dezen vorm van profetie gekomen is. Is deze vorm uit Frankrijk zelf afkomstig en werd hij te Straatsburg door invloed van Calvijn gewijzigd? Er pleit althans dit voor, dat van nu af de naam *propositions*, die Calvijn voor Bijbelverklaringen in de «*Congrégations*» gebruikte, overgaat op de *profetiën*; terwijl Zwingli zelf, voorzover ik kon nagaan, altoos van «*profeteeren*», nooit van «*proponneeren*» spreekt. GÜDER vermeldt de profetie te Londen, maar kent blijkbaar niet eens à Lasco's *Forma ac Ratio*; hij weet dan ook niet, dat er tweeërlei vorm van profetie te Londen bestond.

heid melden. Gelijk wij zagen, beriepen de Wederdoopers zich op I Cor. 14 : 31 om te betoogen, dat elk lid der gemeente mocht profeteeren. Zwingli trachtte aan den klem van dit Schriftwoord te ontkomen, door aan het woord „profeteeren” drieerlei zin te geven: 1°. het profeteeren sensu proprio door een aparte classe van personen; 2°. het profeteeren in den zin van het donum discretionis, wat aan alle mannelijke gemeenteleden vrijstond; 3°. het profeteeren sensu absolute passivo, wat uitsluitend bestond in een luisteren naar de profetie. De tweede wijze van profeteeren bood echter aanleiding, om aan de gemeenteleden ook het profeteeren sensu proprio toe te kennen, en dit is metterdaad te Londen geschied. In hoeverre hierbij te denken valt aan een invloed van de Wederdoopers, kan ik niet beslissen.

Naast dezen Fransch-Londenschen vorm van profetie stelde à Lasco een' anderen in, die veel meer naar de Zwingliaansche profetie neigt. Alleen scheidt hij de verklaring der Schrift in de oorspronkelijke talen van de eigenlijke profetie af, schuift voor het verklaren der Schrift door de Profeten de gewone predicatie des Woords in de plaats, en laat de profetie dus feitelijk geheel opgaan in het donum discretionis, wat bij Zwingli bijzaak was. M. a. w. à Lasco's profetie is een *beoordeelen* door de gemeente van de 's Zondags te voren gehouden predicatie.

Intusschen bleef de profetie niet tot de vluchtelingen-kerken in Londen bepaald; de Engelsche puriteinen waren met de nieuwe instelling zoo ingenomen, dat zij haar weldra in haar Franschen, dus Calvijnsch-Zwingliaanschen vorm overnamen en zelfs de „Prophesyings” naast de „Disciplin” tot hun shibbolet maakten. Heel lang hebben deze Prophesyings echter niet geduurd. In 1571 komt de profetie 't eerst voor te

---

1) Men zie het zeer belangrijke werk van DRYSDALE, *History of the Presbyterians in England*, 1889, waar uitvoerig over de profetie in Engeland gehandeld wordt, p. 121, 124, 126 en 177. In 1620 is de profetie een korten tijd weer voor den dag gekomen, p. 240 noot.

Southampton en reeds 1574 beveelt Elisabeth dat ze moeten ophouden. Nietegenstaande het verzet van den Aartsbisschop Gryndall, die den Puriteinen zeer genegen was, zette Elisabeth toch haar wil door. Het kostte Gryndall zelfs de gunst der Koningin.

Ook in Schotland hebben de profetiën onder Knox bestaan, waar zij den naam droegen van *Exercises of Prophesyings*. Knox verdedigt haar nut uitvoerig in zijn *First Book of Discipline* Cap. XII, waar hij tegelijkertijd ook haar inrichting bespreekt. Volgens Dr. Mc Crie is deze profetie, die in iedere aanzienlijke stad van Schotland gevonden werd, en waarbij niet alleen „ministers”, maar ook „exhorters and learned men of the vicinity” voorgingen in het verklaren der Schrift, naderhand veranderd „into the Presbytery, or Classical Assembly” 1).

Een nieuwe transformatie onderging de profetie in de Nederlanden. Op het Convent van Wezel wordt met beslistheid de Laskiaansche vorm van profetie (het donum discretionis) verworpen. Wel wordt daarentegen van à Lasco en Zwingli overgenomen de gelijkstelling der profeten en doctores, als leeraars van de a. s. dienaren der Kerk 2). Ofschoon het denkbeeld van het Convent, dat de Kerken zulke doctores zouden aanstellen, nooit ten uitvoer is gebracht, is toch de invloed dezer gedachte zoo sterk geweest, dat *tot aan het einde der 17de eeuw toe de Professoren in de Theologie in Nederland soms nog profeten worden genoemd*. Voorts nam het Convent den Londensch-Franschen vorm van profetie over en noemde dien de profetie in *eigenlijken* zin. Eindelijk — en dat is de nieuwe gedachte, die het Convent in de profetie brengt — wil het dat de profetiën dienstbaar zullen gemaakt worden voor de opleiding der predikanten, niet gelijk in Zürich, doordat zij er onderwijs

---

1) DRYSDALE, l. c. p. 125 noot.

2) Zie onder, Deel II, § 4.

ontvangen in de Exegese, maar *doordat zij er zich komen oefenen in het houden van propositiën.*

Intusschen heeft de Fransch-Londensche vorm van profetie in de Nederlanden weinig ingang gevonden. Slechts hier en daar komt zij voor en verloopt in, wat wij nu noemen, de Lidmatencatechisatiën, een voortgezet onderwijs van de lidmaten der gemeente 1). Daarentegen wordt overal ingevoerd het houden van propositiën ter oefening van de a. s. predikanten, deels voor hen die aan een Universiteit gestudeerd hadden, deels voor „leeken”, die singuliere gaven bezaten en wier eenigste opleiding dus in die propositiën bestond. De naam profetie sterft weg.

Men ziet dus hoe de profetie, die oorspronkelijk ten doel had de a. s. predikanten Grieksch en Hebreuwsch te leeren en bedoeld was als oppositie tegen het optreden van hen, die geen talen kenden, ten slotte veranderd is in het vlak tegenovergestelde: een opleiding voor hen, die juist de talen niet kenden en toch het predikambt begeerden. Iets wat bij den eersten oogopslag vreemd schijnt, maar toch verklaarbaar is, wanneer men bedenkt, vooreerst dat Zwingli althans in beginsel het recht van de „leeken” erkende om in de profetie actief op te treden; ten tweede dat na het opkomen der Universiteiten deze de studie der talen geheel aan zich trokken en voor de profetie alleen overlieten de verklaring en toepassing van de Schrift voor het volk.

Een nieuwe poging om de profetie te doen herleven — en wel onder dien *naam*, — is door Labadie beproefd. Een oogenblik scheen hem dit te gelukken, maar op den duur heeft ook deze nageboorte niet getoond levensvatbaarheid te bezitten. 2).

Ik stem gaarne toe, dat op menig punt de overgang

1) Een voorbeeld daarvan deel ik mede in Deel II, § 5.

2) *Güder* (HERZOG's *Real Encycl.*, XII, p. 236).

van denkbeelden nog niet geheel verklaard is; dat ook de uitbreiding der profetie veel sterker is geweest dan ik met de mij ten dienste staande gegevens aantonen kon. Maar toch meen ik dat een vergelijking van het bovenstaande met Güder's artikel over de Prophezey toonen zal, dat de studie over de beteekenis, ontwikkeling en verspreiding der profetie vooralsnog niet als afgesloten mag beschouwd worden.

§ 3. *Calvijn.*

Calvijn's regeling van het onderwijs, dat bij hem evenals bij Luther en Zwingli wel in de eerste plaats ten doel had de opleiding tot den dienst des Woords, kwam eerst in 1559 tot haar volle ontwikkeling en rijpheid. Intusschen geldt bij Calvijn nog in sterker mate dan bij Zwingli, dat zijn regeling niet te verstaan is, tenzij men uitga van hetgeen te Genève reeds voor dien tijd bestond en rekening houde met de invloeden, die van buitenaf op hem hebben ingewerkt. In den laatsten tijd heeft men, vooral van Fransche zijde, wel wat te eenzijdig de beteekenis van het laatste moment op den voorgrond geschoven en daardoor het eerste te veel verwaarloosd. M. i. is dit een fout. Men dient bij de genetische analyse van Calvijn's denkbeelden niet uitsluitend te letten op wat hij tijdens zijn ballingschap te Straatsburg zag, maar evenzeer op hetgeen hij reeds vóór dien tijd te Genève vond en veranderde. Ik bespreek daarom in deze paragraaf eerst den toestand te Genève tot 1538; ga vervolgens na, hoe Sturm aan de inrichting van zijn paedagogium kwam en welken invloed dit gymnasium op Calvijn kon uitoefenen; om dan ten slotte te teekenen, hoe al deze factoren saam geleid hebben tot de stichting van Calvijn's Academie, en welke nieuwe denkbeelden Calvijn

zelf daarbij tot uitvoering bracht. Wordt de plaats aan de ontwikkeling van Calvijn's denkbeelden gegund op deze wijze wel wat groot in vergelijking met hetgeen over Luther en Zwingli werd gezegd, — men zal dit dragen in een studie, die juist ten doel heeft de opleiding tot den Dienst des Woords in de *Gereformeerde Kerken* na te gaan.

A. Calvijn 1536—1538.

Over den toestand van het onderwijs te Genève voor Calvijn er kwam, is tot dusver weinig licht verspreid. Gelijk men uit Gaberel weet en Denifle nog onlangs herinnerd heeft, had Keizer Karel IV in 1365 een stichtingsbrief voor een Studium Generale aan Genève geschonken, waarbij de *professoren* gemachtigd werden den graad van doctor en magister te verleen. Van de oprichting dezer Universiteit kwam echter niets, omdat de burgerij van Genève er slechts een poging in zag om de rechten van den graaf van Savoye over de stad uit te breiden 1). Een eenigszins meer beteekenende school kreeg Genève pas in 1429, toen de Syndicus Versonay een school stichtte, die naar hem genoemd werd, en waar onderwijs werd gegeven in de Grammatica, Logica en Artes Liberales 2). Deze school bestond nog in 1535, maar toen bezweek ze. „Les troubles continuels qui, à cette époque, agitaient la ville, ne permettaient pas aux maîtres de fortifier leur enseignement, aux élèves de suivre assidument les leçons” 3). De Reformatie had de school den ondergang bereid. Intusschen gevoelden de Reformatoren te Genève

---

1) DENIFLE, I, p. 648. Keizer Karel trok dan ook later den stichtingsbrief in, verg. GABEREL, *Histoire de l'Eglise de Genève*, 1858, I, p. 493.

2) GABEREL, l. c. I, p. 493 v.v.

3) BOURCHENIN, *Étude sur les Académies Protestantes en France au XVIe et au XVIIe siècle*, 1882, p. 57.

zeer goed, dat een school onontbeerlijk was. Vandaar dat Farel, Saulnier en de la Mare zich 19 Mei 1536 naar den Raad begaven, om aan te dringen op de oprichting eener nieuwe school. In de Registres du Conseil T. 29. fol. 109 v. leest men: Icy est venu Me G. Farel accompaigne de Me Antouenne Saulnier et de Henrich (*de la Mare, le nom laissé en blanc*) predicans et apres avoir fait une grande admonition de bien vivre et selon dieu et mesmement de entretenir une bonne union entre le peuple et de chercher tous les moyens pour cela faire, hont recommande que lon heusse advys de donner ordre aux escolles affin que la jeunesse ne perde son temps. De Raad achtte de zaak van zooveel belang, dat hij besloot, que lon doege assembler le conseil de deux centz et y proposer cela et dire que lordinaire (*c. a. d. le petit conseil*) est de ladvys que lon assemble ung grand conseil general pour y demander si chescung veult vivre selon la nouvelle reformation de la foy ainsy quelle est preschee, et aussy dire que lordinaire est de cest advys de donner cent escus dor au soleil par an a Me Ant. Saulnier et que il veuille tenir les escolles et deux bachelliers pour bien instruire les enfans affinque plus il ne perde leur temps 1). De Raad van Tweehonderd had naar het voorstel van den Kleinen Raad „de parler a Me Ant. Saulnier, a scavoit de luy si vouldroit servir aux escolles et si lon le pouvoit avoir et que il prisse charges des bachelliers et en tout que lon luy fisse sallaire de cent escus soleil annuellement sur lequel il deusse vivre et ministrer aux aultres” wel ooren, maar besloot eveneens de beslissing af te wachten van den Grooten Algemeenen Raad 2). Deze kwam Zondag 21 Mei bijeen en besloot nu aangaande de scholen met algemeene stem: que lon taische a avoir homme a faire cela scavant et que lon le sallarie tellement

---

1) OPERA CALVINI, ed. *Reuss*, T. XXI. De Annales Calviniani, p. 200.

2) OP. CALV. T. XXI, p. 201.

quil puyse nurrir et enseigner les paovres sans leur rien demander de sallaire et aussy que chescung soit tenu envoyer ses enfans a lescholle et les faire apprendre et tous escolliers et aussi pedagoges soyent tenus aller faire la residence a la grande escolle ou sera le Recteur et ses bachelliers" 1). Men wilde dus een Latijnsche School oprichten, waarin alle andere scholen zouden saamgesmolten worden. Metterdaad is deze school dan ook weldra verreezen en is het gelukt den predikant Saulnier over te halen als Rector van die school op te treden.

In Juli van hetzelfde jaar kwam Calvijn te Genève — de juiste dag is onbekend — en nauwelijks heeft Farel dit vernomen, of hij bestormt Calvijn met smeebeden om te blijven, „ce qu'il impetra finalement sur le commencement de Septembre”, zegt Farel's biograaf, „sous la reserve toutesfois que ce ne serait point pour prescher *ains pour lire en theologie*” 2). Calvijn moet met deze theologische Colleges al spoedig begonnen zijn, want reeds 5 September betoogt Farel bij den Raad „sicuti sit necessaria illa lectura, qualem initiavit ille Gallus in S. Petro: propterea supplicat videri de ipso retinendo et sibi alimentando” 3). De Raad belooft hiervoor te zorgen, maar heel vlug is dit niet in zijn werk gegaan; althans 13 Febr. 1537 wordt er weer gesproken over „Calvinus, quil na encore guere receu”, waarom men besluit „que lon luy delivring six escus soleil” 4). Calvijn gaf dus college in de St. Pieterskerk en werd gesalarieerd door den Raad; hij noemt zich zelf „*Sacrarum literarum in Ecclesia Genevensi pro-*

1) OP. CALV. Tom. XXI, p. 202.

2) Perrot in OP. CALV. T. XXI, p. 204. Dat Farel Calvijn eerst in het begin van September zou overgehaald hebben om te Genève te blijven, is intusschen minder juist.

3) OP. CALV. T. XXI, p. 204.

4) OP. CALV. T. XXI, p. 208.

fessor" 1), terwijl ook elders hem den titel gegeven wordt van „lecteur en la Sainte Escriptrue à Genève" 2).

Blijkt reeds hieruit, dat deze colleges over de Exegese liepen, wij weten dit nog nader uit een ander zeer belangrijk stuk, dat èn over deze colleges èn over hun verband met de Latijnsche school van Saulnier vrij uitvoerige meedeelingen bevat, ik bedoel het programma van het „College de Rive." De Latijnsche school was nl. opgericht in het klooster de Rive en heette daarom „College de Rive". 12 Januari 1538 gaf Saulnier een keurig gestyleerd programma in het licht, van wat op deze school geleerd werd 3). Het was waarschijnlijk door hem zelf vervaardigd, en nagezien door Calvijn en Cordier 4). Doel van de uitgave was om de vijanden te logenstraffen, die beweerden „politiores literas ac disciplinas omneis liberales pro nihil nos habere, et opud nos pene jam obsolevisse... quasi vero Evangelium cum bonis artibus, quae inter eximia Dei dona nos numeramus, pugnaret". Dit is onwaar zegt hij, „nam

1) OP. CALV. T. V, p. 233, in de Epistolae Duae, de Rebus hoc Saeculo cognitu apprime necessariis, te Bazel 1537 uitgegeven. Eveneens blijkt dit uit Calvijn's antwoord aan Sadoletus (OPERA CALVINI, VII, 385): « Doctoris primum, deinde pastoris munere in Ecclesia illa functus sum. »

2) Dit geschiedt meermalen; zoo noemt bijv. Capito 1 Dec. 1536 Calvijn *sacras litteras et Christum docens Gebennis* (HERMINJARD, *Correspondance des Réformateurs*, IV, p. 116); Oporinus 25 Maart 1537: *sacrarum litterarum professor Gebennis* (HERMINJARD, IV, 209); en G. Lopinus 15 Juli 1537: *Genevae greccarum litterarum professor* (HERMINJARD, IV, 259); terwijl de Raad van Bern in Aug. 1537 schrijft: A Maistre Guillaume Pharel, prescheur de l'Evangile, et Jehan Caulvin, *Lecteur en la Sainte Escriptrue à Genève*, nous bons amys (HERMINJARD, IV, p. 276). Vooral deze laatste plaats is te merkwaardiger, omdat Farel hier alleen prescheur genoemd wordt.

3) Het verscheen in het Fransch en in het Latijn. De Latijnsche tekst werd onlangs terug gevonden door HERMINJARD, die hem uitgaf in zijn *Correspondance des Réformateurs*, IV, 1872, p. 455 v.v. Ik gebruik in het vervolg dien tekst.

4) BOURCHENIN, p. 58. Over het *Collège de Rive* heeft BÉTANT een belangrijke monographie uitgegeven in 1866.

etsi primas deferimus Verbo Domini, non tamen bonas disciplinas abjicimus: quae secundo loco rite subsidere possunt. Quin etiam, dum haec duo tali ordine conjunguntur, optime inter se conspirant: ut Dei quidem Verbum omnis doctrinae sit fundamentum, artes vero quae liberales dicuntur adminicula sunt ac subsidia ad plenam Verbi cognitionem non contemnenda 1).

Wat den gang van het onderwijs betreft, handelt het programma natuurlijk het uitvoerigst over het Latijn. Intuschen was de bedoeling duidelijk om een *gymnasium trilingue* te hebben: erudiuntur quotidie adolescentes in tribus linguis maxime insignibus: Graeca, Hebraica, et Latina. Et quidem ad Graecas praelectiones, novum testamentum nobis in usu est quotidiano, vetus autem ad Hebraicas: ad haec semper docentur utriusque linguae elementa ex institutionibus artis Grammaticae 2).

Over het onderwijs in het Latijn wordt het eerst gehandeld. Men las Terentius, Virgilius en Cicero. De lessen begonnen 's morgens om vijf uur en duurden tot 10 uur, terwijl 's namiddags werd gerepeteerd. Ook werd er elken dag ongeveer twee halve uren aan disputationes gewijd. Voorloopig had men twee classen: 1°. de classe der „elementarii” waar deze leerden lezen, verbuigen (verba Latina et Gallica) en schrijven; 2°. de meer gevorderden, die geoefend werden in het Latijn spreken en schrijven 3). Men had echter uitbreiding van het onderwijs op het oog: „speramus etiam futurum adjuvante Deo, ut in *Rhetoricis* et *Dialecticis* doceamus” 4). Saulnier was Rector en aan zijn zijde stonden Mathurin Cordier en nog een ander.

Het onderwijs in het Grieksch en Hebreeuwsch, dat zich

---

1) HERMINJARD, IV, p. 460.

2) HERMINJARD, IV, p. 456.

3) HERMINJARD, IV, p. 456.

4) HERMINJARD, IV, p. 458.

vooral schijnt beperkt te hebben tot de „convictores in ipso gymnasio habitantes”, geschiedde op een zeer eigenaardige wijze. Onder het middageten moesten de leerlingen een spreuk uit de H. Schrift in de een of andere taal opzeggen. Na het eten nam elk een Bijbel in het Fransch, Latijn, Grieksch of Hebreuwsch. Dan vertaalde een der meesters aliquem Scripturae locum e Latino sermone in Gallicum quasi cursim, sic tamen ut orationis contextum scholastico more particulatim dissolvat. Vervolgens doet hij het nog eens „familiariter” in het Latijn en daarna moest elk leerling op zijn beurt in 't Fransch weergeven wat de meester gezegd had, terwijl de overigen hem mochten verbeteren. Zoo komen ze als van zelf, meent Saulnier, thuis en in de talen en in de Schrift 1).

Behalve dit alles, wat dus meer rechtstreeks met de *schola* saamhangt, zijn er nog, zegt Saulnier, dagelijks *praelectiones duae in templo ejus urbis maximo*. Earum una est Hebraice de veteri testamento, hora nona usque ad decimam. Hoc onus inter se partiuntur ejus linguae interpretes 2) (cujus partes sunt singula verba et loquendi formulas ac sermonis proprietatem grammaticae declarare) et Guilielmus Farrellus, qui in excutienda atque explicanda pietatis doctrina omnino versatur. Alteram vero praelectionem, quae est Graece de novo testamento, Joannes Calvinus hora secunda postmeridiana exequitur. Bovendien worden er nog theologische disputaties gehouden: Sunt et illic frequenter de fide ac religione Christiana publicae disputationes, non illae quidem clamosae etc. In illis autem coetibus, libere in utramque partem ea de re quam quis proposuerit, disputatur: cum interea suas propositiones is defendit, objiciunt pro suo quisque arbitrato: sic tamen ut aut confirmandi auf refellendi gratia, nihil afferatur, nisi quod sit sacram

1) HERMINJARD, IV, p. 458.

2) Vermoedelijk is hiermede J. Paccolet bedoeld, die Sept. 1538 naar Lausanne vertrok en daar professor werd. HERMINJARD, IV, p. 459 noot.

literarum autoritate munitum. Is men nog in twijfel, waartoe dit onderwijs dienen moet? Saulnier voegt het uitdrukkelijk eraan toe: Quod quidem genus disputandi ob eam causam potissimum tractatur ut eo modo periculum fiat si quis est idoneus, cui *populi docendi committatur munus*, ejus antea tamen vita et moribus diligenter exploratis. Een examen *de scientia* schijnt dus oorspronkelijk te Genève *niet* te hebben plaats gevonden, wat ook blijkt uit de tegenstelling die volgt: Quod si is est qui *scholae* prae-ficiendus sit, cum illo agitur non solum de religione, verum etiam de scientiis humanis, propterea quod eum utroque genere aliqua saltem ex parte instructum esse oportet 1).

Dit programma gunt ons niet alleen een blik in den toenmaligen toestand van het onderwijs, maar ook, en vooral daarom is het van belang, in Calvijn's denkbeelden over de opleiding tot den dienst des Woords. Immers al is het programma door Saulnier opgesteld, deze gaf daarin niets dan een beschrijving van wat reeds bestond. Het program werd goedgekeurd door Calvijn, die dit zeker niet zou gedaan hebben, wanneer het streed met zijn beginselen. Men weet trouwens hoe Calvijn reeds destijds de leider was te Genève, die zoo al niet rechtstreeks, dan toch zijdelings door middel van Farel alles regelde naar zijn inzicht.

Gaat men nu de inrichting van het onderwijs na dan valt in de eerste plaats de overeenkomst op met Zürich. In Zürich bestond een Kapittelschool die na de reformatie stadsschool wordt en nu als voorbereiding dient voor de door Zwingli ingestelde „Professuren” in de Exegese. En ook te Genève wordt een Stadsschool opgericht, daar de oude vervallen is, die evenzeer als voorbereiding dienst doet voor de Exegetische Colleges in den S. Pieter. En te Zürich en te Genève is het moeilijk nauwkeurig na te

---

1) HERMINJARD, IV, p. 459.

gaan, welke band er tusschen de Latijnsche School en de *Lectioes publicae* bestaat. En eindelijk zoowel te Zürich als te Geneve staat de Exegese van het Oude Testament op den voorgrond, hoewel te Genève meer aandacht wordt geschonken aan het Nieuwe Testament dan te Zürich. Het hoofverschil tusschen Genève en Zürich ligt blijkbaar alleen in de opvatting dier Exegetische colleges. Zwingli maakte er Profetiën van en verbindt er deswege een soort bijbellezing mede. Calvijn heeft omtrent de Professoren en hun verhouding tot de Kerk een andere opvatting, die ik echter eerst in een volgende paragraaf bespreken kan.

Wat voorts het onderwerp zelf betreft, blijkt dat Calvijn wil, ten 1°. dat alle Theologie (*doctrina*) uitsluitend rusten zal op Gods Woord: vandaar dat de Exegese ook hier, evenals bij Zwingli en Luther de Dogmatiek verdringt; 2°. dat alle litterarisch onderwijs eigenlijk strekken moet om Gods Woord te beter te kunnen verstaan; vandaar dat de *linguae* bij de propaedeutische studie de eereplaats innemen.

Door dit laatste ontvangt het onderwijs een beslist humanistisch stempel, evenals door het voorschrift, dat de Classieke auteurs reeds van het begin af moeten gelezen worden. Toch is Calvijn daarom niet een ultra-Humanist; hij ziet de gevaren van het Humanisme in en kiest vaak, gelijk wij ook later zien zullen, een middenweg tusschen Humanisme en Scholastiek. Het sterkst komt dit wel in het program uit, doordat over de *declamationes* met geen woord gerept wordt en de door de Humanisten zoo verachte *disputationes* en op de Latijnsche school en bij de *lectiones publicae* een eereplaats hebben. Calvijn's logische geest zag volkomen terecht de onschatbare waarde van deze *disputationes* voor de ontwikkeling van het verstand in, mits zij ernstig bleven en niet verliepen in haarklove-rijen of spitsvondigheden.

Intusschen de School, die met zooveel goede hoop voor de toekomst was opgericht, kende slechts een korten tijd

van bloei. 24 April 1553 moeten Farel en Calvijn de stad verlaten en als ballingen zich naar Bern begeven 1). En kort na Kerstmis van hetzelfde jaar deelt Saulnier met Cordier en de andere Franschen hun lot. 2)

De Libertijnen hadden gezegevierd en hun woede keerde zich niet alleen tegen Calvijn en Farel, maar ook tegen de School in het klooster van Rive „der eigentliche Sitz der Opposition und der Haupttheerd aller gegen die bestehende Ordnung gerichteten Umtriebe” 3). Intusschen al gelukte het door bannissement en vervolging de partij van Calvijn uit de school te verdrijven, daarmee was ook de school zelf geknakt, en van nu af sleepte ze een kommerlijk bestaan voort 4), terwijl van de *Lectiones publicae* wel niets meer kwam.

Over de colleges te Lausanne en Neuchatel, die als de dochters van het Collège de Rive beschouwd kunnen worden en waar de afgezette praeceptores en professores een plaats vonden, spreek ik verder niet. De eerste periode van het Calvinistische onderwijs sluit met 1538. Wij hebben Calvijn nu te volgen op zijn tocht naar Straatsburg.

B. Sturm en Calvijn.

M. Gauffres heeft in het *Bulletin du Protestantisme français* 5) een niet onbelangrijke studie geleverd over *l'Histoire du plan d'études Protestant* (of juist *Calvinist*).

---

1) CALV. OPERA, T. XXI, p. 227.

2) CALV. OPERA, T. XXI, p. 240 vv.

3) KAMPSCHULTE, I, p. 348.

4) Over het Collège de Rive deelt ook A. FROMMENT, *Les Actes et Gestes merveilleux de la cité de Genève*, ed. 1854, in hfdst. LXVI, het een en ander mede, wat geheel met het bovenstaande overeenstemt.

5) *Bulletin Hist. et Littér.*, T. XXV, 1876, p. 481 v.v.

Hij gaat daarbij uit van de inrichting van het onderwijs aan de Nederlandsche Fraterscholen, toont aan hoe deze inrichting door Sturm te Straatsburg is nagevolgd en uitgewerkt; vandaar haar weg heeft gevonden naar Genève; en zoo als model heeft gediend voor de inrichting van het onderwijs in de Calvinistische Kerken. Een inrichting, die, volgens Gauffres, zóó uitnemend bleek, dat de Jezuiten haar zelfs overnamen en daaraan den opgang en roem hunner scholen zouden te danken hebben gehad. Deze studie getuigt ongetwijfeld van een breede historische opvatting en ongemeen combinatievermogen, maar is aan de andere kant niet geheel vrij te pleiten van zekere eenzijdigheid en oppervlakkigheid. Intusschen heeft zij in elk geval deze verdienste, dat zij het eerst in samenhang gewezen heeft op twee onbetwistbare feiten: 1° dat Calvijn in sterke mate den invloed van Sturm ondergaan heeft; 2° dat Sturm geen scheppend genie was, die te Straatsburg een novum quid in het leven riep, maar die eenvoudig in juister vorm en afgeronder gestalte een denkbeeld belichaamde, dat vrucht was van den „tijdgeest” of wil men liever van het Humanisme. Ik heb dus bij mijn onderzoek naar de genesis van Calvijn's denkbeelden mij niet te bepalen tot Sturm, maar na te gaan 1° uit welken wortel deze nieuwe gedachte ontsproot; 2° hoe deze gedachte zich historisch ontwikkelde tot op Sturm; en 3° welken invloed zij op Calvijn oefende.

Ten einde den oorsprong dezer gedachte duidelijk te maken, moet ik vooraf herinneren, welken omvang het onderwijs aan de Latijnsche scholen in de Middeleeuwen had. Gelijk ik in § 2 van de Inleiding heb aangetoond, reikte dit onderwijs niet verder dan schrijven en lezen, Latijnsche Grammatica, Logica en Rhetorica (Trivium). De artes reales (Quadrivium) en evenmin de hoogere wetenschappen: Theologie, Rechten, Medicijnen werden aan een Latijnsche school ooit onderwezen; dat alles behoorde tot het uit-

sluitend domein der Universiteiten. Slechts de Kerkelijke Scholen maakten op dezen regel een uitzondering, in zoverre als door een of meer leden van het Kapittel — dus door geestelijke personen en niet door de schoolmeesters — soms lectiones over de Theologie werden gehouden.

Toen het Humanisme opkwam, vond het, gelijk ik vroeger besprak, aan de Universiteiten aanvankelijk geen warm onthaal. Men weigerde de artes humanitatis onder de officiële leervakken op te nemen, en bij het examen werd deswege met het humanistisch onderwijs niet gerekend. Het gevolg was, dat de Humanisten zich over die miskennis zochten te wreken door aan hun leerlingen eene groote minachting tegenover alle academische examens en graden in te prenten, waaraan dezen maar al te gretig het oor leenden.

Daarbij kwam dat het Humanisme de beteekenis der hoogere wetenschappen niet zeer hoog aansloeg. Voor een echt humanist had de studie in de Philosophie, Theologie, Jurisprudentie etc. eigenlijk weinig belang. De studie der talen, der poëzie, der eloquentia, dat alles humaniseerde den mensch, maakt hem tot een „gebildeten Man”. De rest was bijzaak, toegift, wil men, een noodzakelijk kwaad.

Verscheidene dezer humanisten wendden zich nu, hetzij uit weezin tegen het scholastiek onderwijs, hetzij omdat zij aan de Universiteit geen plaats konden vinden, naar de Latijnsche scholen, waar zij met open armen ontvangen werden. Ze bepaalden zich er niet toe om het bestaande onderwijs te verbeteren door het invoeren van de Classici, van betere Grammatica's etc., maar zij brachten heel den cyclus der Humanistische wetenschappen aan deze scholen over; m. a. w. zij gaven er college in de drie talen (Latijn, Grieksch en Hebreeuwsch), in de eloquentia en in de Poëzie. Daarmede veranderde natuurlijk het karakter dezer scholen geheel. Zij hielden op Latijnsche of triviale scholen te zijn en werden een tusschending tusschen Universiteit en

Latijnsche school; iets wat men in die dagen noemde een *gymnasium trilingue*. Doel dezer metamorphose was natuurlijk om de leerlingen zoo lang mogelijk aan den verderfelijken invloed der Universiteiten te onttrekken. Enkelen dezer Humanistische leeraars gingen daarbij nog een stap verder en onderwezen in de hoogste klassen van het gymnasium ook Theologie, Jurisprudentie, soms zelfs Medicijnen, om feitelijk het bezoek aan de Universiteiten geheel overbodig te maken; zulke scholen droegen dan den naam van *gymnasium academicum* of *illustre* 1). Wel misten deze gymnasia natuurlijk het jus promovendi, maar, gelijk ik reeds zeide, achtte een Humanist de „graden en titels” niet. Te kunnen zeggen: ik was een leerling van Erasmus, Sapidus of Sturm, was hooger eeretitel dan de graad van baccalaureus of magister. Deze toeleg der Humanisten is metterdaad voor een groot deel gelukt. De Universiteiten verloren haar leerlingen en de Scholen der Humanisten telden soms 900, 1000 en meer leerlingen.

Als bewijspplaatsen voor het bovenstaande haal ik slechts twee getuigenissen aan. Vooreerst dat van Sturm zelf. Als hij bij den Raad te Straatsburg zijn schoolplan aanbeveelt, wijst hij op den bloei dezer gymnasia te Wezel, Deventer, Groningen etc. en gaat dan aldus voort: „Or de ces écoles il sort plus d'hommes distingués que des *académies voisines*. Souvent même ceux, qui y ont été élevés dans le savoir et la piété, ne font que *se gâter dans d'autres écoles supérieures*” 2). Zulk een uitlating toont, welke beweegredenen hier in het spel waren. Ten tweede het getuigenis van den Keulschen bisschop, die het noodig achtte in 1549 tegen deze usurpatie der Humanisten op te komen

1) PAULSEN, *Geschichte des gelehrten Unterrichts*, p. 199.

2) Gauffres heeft het eerst de *Mémoire de Jean Sturm sur le projet d'organisation du Gymnase de Strasbourg*. Févr. 1538, uitgegeven naar een vertaling van Schmidt, den bekenden biograaf van Sturm. Vandaar dat ik de woorden in 't Fransch citeer. BULL. XXV, p. 500.

en daartoe aanwees: *Quae artes in triviis et quid in gymnasiis studiorum seu Universitatibus doceri debeat*. Hij begint met een klacht over de praepostera docendi ratio, die de tegenwoordige ludi magistri volgen. Hun taak is de prima rudimenta literarum te onderwijzen en ze bederven de juvenes door hen ad eruditionis suae ostentationem te beloven: *Encyclopaediam quandam omnium disciplinarum velut in summa comprahensam*. Qua re ingeniis eorum imponunt, qui tali accepto praegustu, continuo se abunde omnia tenere confidunt, *studiaque graviora fastidiunt*, et numquam perveniunt ad frugem maturam. Zoo worden in deze scholen imperiti medici, juris periti omnia perturbantes *nouarumque religionum authores gloriosi theologastri* gekweekt. Hij wil daarom, dat aan het onderwijs op de Latijnsche scholen een grens zal voorgeschreven worden; het mag niet verder gaan dan de *artes triviales*. Coeterum *exacta atque absoluta artium et linguarum cognitio et reliqua Philosophia, Physica item et ars medica, iurisprudentia et theologia nonnisi in probatis Academiis et catholicis Universalium studiorum scholis expectentur, doceantur ac tradantur*. 1)

En Sturm in zijn lofrede en de Keulsche bisschop in zijn klacht verwijzen naar Nederland als de bakermat dezer nieuwe scholen. In de Noordelijke Nederlanden bestond, gelijk men weet, geen Universiteit; de Humanistische richting vond juist daar een harer brandpunten, vooral in de Scholen van de Broeders des gemeenen levens. De stadscholen stonden daar meer dan elders op den voorgrond, terwijl de Kerkelijke en Kloosterscholen hoogst onbeduidend waren. De bodem was hier dus verreweg het geschikst om de bovengenoemde gedachte tot uitvoering te brengen.

Over slechts één dezer scholen, maar die als voorbeeld

---

1) I. ABBEUS, XIX, p. 1364.

voor de andere kan gelden, spreek ik hier, nl. de School van de Broeders des gemeenen levens te Luik 1). Daar toch genoot Sturm zijn eerste opleiding en hij zegt althans, dat hij naar het Luiker model zijn gymnasium te Straatsburg heeft ingericht 2). Te Luik had de school *acht* classen; in de eerste classe leerde men schrijven, lezen, declinaties en conjugaties; in de tweede, derde en vierde classe leerde men de Latijnsche Grammatica, las men de classieke auteurs, vooral de poëten en oefende zich in de prosodie, terwijl men in de vierde classe reeds begon met de Grieksche Grammatica. In de vijfde en zesde classe ging men voort met het Grieksch, oefende zich in declamationes en leerde Rhetorica en Dialectica; in de zevende classe las men Aristoles' Organon, de werken van Plato en Euclides en leerde men Jurisprudentie; terwijl de achtste classe bestemd was voor het onderwijs in de Theologie. Men disputeerde daarbij over „des questions proposés”, waarbij ook de leerlingen der zevende klasse tegenwoordig waren 3).

Gewoonlijk stelt men het voor alsof deze nieuwe soort van school het eerst is overgenomen door de Calvinistische

1) GAUFFRES spreekt voortdurend van het Gymnasium te *Leiden* en ook Schmidt vertaalt in Sturm's program: « Quant j'étais à Leyde. » Zelfs Bourchenin, die dit toch beter weten kon, wanneer hij zich op de hoogte had gesteld van de Deutsche litteratuur, die hij maar al te zeer verwaarloost, volgt nog in 1882 deze lezing. Alsof Schola Leodiensis iets anders ware dan de School te *Luik!*

2) PAULSEN in zijn *Geschichte des gelehrten Unterrichts*, p. 116, heeft het eerst twijfel geopperd, of de beschrijving, die Sturm van de school te Luik geeft, wel op de realiteit steunde en niet meer een omschrijving moest heeten van wat zijn eigen ideaal was. H. VEIL, *Zum Gedächtnis J. Sturms*, 1888, heeft getracht dit vermoeden tot zekerheid te brengen op grond van verschillende historische gegevens. Dr. E. GUNDERL heeft daartegenover in zijn artikel over Sturm in SCHMID, *Geschichte der Erziehung*, II, 2 1889, p. 308, m. i. overtuigend aangetoond, dat Paulsen en Veil te ver gaan en Sturm metterdaad den toestand te Luik beschreef, geen idylle.

3) *Bulletin du Prot. Franc.* T. XXV, p. 501.

Reformatie en haar uitsluitend eigendom is geweest. Dit is echter niet juist. Reeds in 1526, dus tien jaar voordat Sturm te Straatsburg kwam, had Melanchthon te Neurenberg zulk een „hoogere school” gesticht, terwijl hij haar gedachte nog scherper belijnde; hij liet de Latijnsche scholen te Neurenberg bestaan als voorbereiding voor deze hoogere school; stelde aan haar vier leeraren aan, die den titel van „Professoren” droegen en onderwijs gaven in de Rhetorica, Dialectica, Poëzie, Mathematica en het Grieksch, terwijl het uitzicht werd geopend, bij gedijen der school, op nieuwe professoren voor de Rechten en Medicijnen. Intusschen de school gedijsde niet, omdat haar „berechtigingen” ontbraken, d. w. z. omdat zij het jus promovendi miste, en van deze nieuwe professoren kwam dus niets. 1)

Keeren wij thans tot Straatsburg terug, dan zien wij, dat daar reeds in 1501 de voorslag is gedaan om zulk een Gymnasium op te richten. Men had te Straatsburg verschillende klooster- en kapittelscholen, ook een Domschool, maar geen dezer scholen bloeide. De Scholasticus van de Domschool wenschte hierin verbetering te brengen en wendde zich tot Wimpfeling, die aan het hoofd van de beroemde humanistische school te Schlettstadt stond. Deze ried aan om te Straatsburg een *Gymnasium* te stichten, dat onder toezicht van de stad zou staan en waar de artes liberales zouden onderwezen worden. Den Raad lokte blijkbaar het plan wel aan, maar de bedelmonniken verzetten zich er tegen en van de uitvoering kwam niets; ook niet in 1504 en 1507 toen Wimpfeling zijn voorslag herhaalde 2).

---

1) MONUMENTA GERM. PAEDAG., VII, p. 431 v.v.

2) SCHMID, *La vie et les travaux de Jean Sturm*, 1855, p. 20 v.v. RATHGEBER, *Strassburg im sechszehnten Jahrhundert*, 1871, p. 134 vv. Reeds toen was het hoofdoel om betere geestelijken te kweken. Ut sic in patria apud parentes, modico sumptu, brevi sed utili institutione apti redderentur. . . ad statum ecclesiasticum, etc. cf. SCHRICKER, *Zur geschichte der Universitaet Strassburg*, 1872, p. 6 noot.

Toen de Reformatie te Straatsburg was tot stand gekomen was een der eerste maatregelen van de Reformatoren om voor beter onderwijs te zorgen. Reeds in Febr. 1525 dienden Bucer, Capito en Zell een verzoekschrift bij den Raad in om een zeker aantal Scholarchen aan te stellen, deels uit den Raad zelf, deels uit de predikanten, die het onderwijs regelen zouden, vooral dat op de vier latijnsche scholen. De Raad benoemt een Commissie om het voorstel te onderzoeken, die Augustus 1525 aanraadt het aan te nemen, maar gebrek aan geldmiddelen verhindert vooralsnog de uitvoering. Intusschen zaten de predikanten niet stil. Otto Brunfels had reeds 1524 in het Carmelieter klooster een nieuwe school geopend, die nu door de stad werd overgenomen 1). 29 Jan. 1526 schrijft Bucer aan Zwingli: *Hic jam ludos parturiunt nostri literarios. Obsecro mittas nobis rationem, qua vestrum ludum instituistis, et quo pacto decreveritis vestram pubem instituendam.* Er blijkt voorts uit dezen brief, dat er reeds les in het Hebreeuwsch en Grieksch gegeven werd. *Optamus vero magnopere tuam hic agnoscere sententiam, quam nobis proximo nuntio scribes: nam spero brevi ludos nostros instituendos* 2).

Is het in navolging van Zwingli's exegetische college's of als zelfstandige gedachte, dat Bucer en Capito omstreeks dezen zelfden tijd *lectiones Biblicae* houden, Bucer over het Nieuwe, Capito over het Oude Testament? Ik durf dit niet beslissen, maar opmerkelijk is, dat hier evenals te Zürich het de Kapittelheeren zijn, die deze *lectiones* houden, en dat later zelfs besloten werd, elke open vallende Kanunniksplaats van het Stift door een professor aan te vullen. De *lectiones biblicae* werden eerst bij Capito aan huis gehouden, maar weldra was de ruimte te klein; men verlegde ze daarom naar het Predikheerenklooster 3) en, toen

---

1) RATHGEBER, *Straszburg etc.*, p. 136 v.v.

2) ZWINGLI OPERA, ed. *Schuler und Schulthess*, VII, I. p. 466.

3) RATHGEBER, l. c. p. 138 v.v.

ook dit onvoldoende bleek, naar het Thomasstift 1). Intusschen waren er verscheidene nieuwe professoren aangesteld, waarschijnlijk naar Neurenberg's model, voor de Historie, Arithmetica, Geographie, Rhetorica en het Hebreeuwsch 2).

Zoo vond Sturm den toestand, toen hij in 1537 te Straatsburg kwam. Er waren drie Latijnsche scholen; er werden openbare college's gegeven, maar een verband tusschen de scholen onderling en tusschen deze en de *lectiones publicae* bestond niet. Het is Sturm's verdienste in dezen chaos orde en regel te hebben gebracht 3).

Hij stelde daartoe voor, dat de drie Latijnsche scholen saamgesmolten zouden worden en in verband gebracht met de *lectiones publicae*, wat alles samen het *gymnasium* zou vormen.

Dit gymnasium zou dan naar het voorbeeld van de Luikerschool uit 8 classen bestaan, terwijl de twee hoogste classen de *lectiones* zouden omvatten; elke klasse zou gelijk staan met één studiejaar. De Raad keurde dit plan goed en het Predikheerenklooster werd als localiteit aangewezen. Intusschen is Sturm reeds kort daarna teruggekomen op dit oorspronkelijke plan. 4) Hij zag in, dat een letterlijk navolgen van de indeeling te Luik niet paste voor de toestanden te Straatsburg. Vandaar dat hij in 1538 tot een

1) RATHGEBER, l. c. p. 225.

2) SCHMID, *Gesch. der Erziehung*, II, 1. p. 306. Reeds in 1526 had de Raad Melanchthon's advies gevraagd, die toen juist Neurenberg's Gymnasium had ingewijd. SCHMID, *Vie de Sturm*, p. 26.

3) In 1536 was het besluit reeds genomen om de Latijnsche scholen saam te smelten, maar 't was bij een plan gebleven. SCHMID, *Vie de Sturm*, p. 31.

4) Gauffres en vooral Bourchenin hebben dit geheel over 't hoofd gezien. Zij redeneeren telkens alsof Calvijn te Straatsburg de uitvoering van het plan naar Luiker model had gevonden, en dit had overgenomen en gewijzigd, terwijl Calvijn natuurlijk de uitvoering van het nieuwe studieplan heeft gezien, niet het oude, waarvan het twijfelachtig is of het ooit in practijk is gebracht!

nieuw studieplan kwam 1), waarin de *lectiones publicae* meer zelfstandigheid erlangden. Het gymnasium zou bestaan uit twee deelen:

1°. *het gymnasium inferius* met 9 classen, elk gelijk aan een studiejaar; men kon op zesjarigen leeftijd op dit gymnasium komen en verliet het op 15-jarigen leeftijd. Dit gymnasium stond onder een eigen rector en had een eigen lokaal.

2°. *het gymnasium superius* met vijfjarigen cursus; alleen zij, die het gymnasium inferius doorloopen hadden en 16 jaar oud waren, mochten toegelaten worden. Het gymnasium superius viel weer uiteen in twee afdeelingen: de hoogste afdeeling had drie professoren, die college gaven over de Theologie, Jurisprudentie en Medicijnen; de laagste afdeeling had zes professoren voor de Mathematica, Historie, Poëzie, Dialectica en Rhetorica. Deze *lectiones publicae* bleven verbonden aan het Thomasstift.

Het jus promovendi bezat dit gymnasium niet. Wel schijnt oorspronkelijk het plan bestaan te hebben, om er een Universiteit van te maken door van den Keizer een octrooi te vragen, maar de Straatsburger raad liet dit „*modestiae causa*” na. Eerst 1566 schonk Keizer Maximiliaan het jus promovendi voor de Artistenfaculteit en pas in 1621 werd het jus promo-

---

2) Sturm legde dit plan neder in een brochure, 35 bladzijden groot: *Joannis Sturmii ad prudentissimos viros, ornatissimos homines optimos ciues Jacobum Sturmium, Nicolaum Cnipsium, Jacobum Meierum, de literarum ludis RECTE aperiendis liber*. Een nauwkeurige analyse van dit geschrift vindt men bij SCHMID, *Geschichte der Erziehung*, I, 1. p. 312 v.v. PAULSEN, *Geschichte des Gelehrten Unterrichts*, die op elk punt aan Sturm's verdienste afbreuk tracht te doen, twijfelt ook hier weer of dit studieplan niet meer « *das zur Schau ausgestellte Ideal*, » dan de werkelijkheid weergeeft. Intusschen, al blijkt uit de *Epistolae Classicae* van 1565 — die men in uittreksel vinden kan bij VON RAUMER, *Geschichte der Paedagogik*, 2e ed. 1846, I, p. 236 vv. — dat toen eenige veranderingen waren aangebracht, bijv. dat er 10 classen waren etc., dit geeft Paulsen m. i. nog geen recht om te beweren, dat deze veranderingen reeds in 1538 tot stand waren gekomen.

vendi door den Keizer voor alle faculteiten geschonken 1).

Men ziet, dat Sturm wezenlijk een schrede vooruit had gedaan in de ontwikkeling van de gedachte, die aan het gymnasium ten grondslag ligt, maar een ontwikkeling die onwillekeurig terugvoerde tot de oude indeeling van Universiteit en Latijnsche School. De *lectiones publicae* behoefden alleen nog maar het *jus promovendi* om een Universiteit met vier faculteiten te vormen.

Intusschen, al hadden deze *lectiones* op deze wijze een veel hooger beteekenis gekregen dan aan de scholen te Luik etc., waar zij eenvoudig een onderdeel vormden van het gymnasiale onderwijs — toch bleef te Straatsburg het gymnasium *inferius* onder Sturm *het* eigenlijke gymnasium. Men sla op welk handboek men maar wil en overall wordt over dit gymnasium uitgeweid, terwijl over de *lectiones publicae* nauwelijks een woord wordt gesproken. Dit gymnasium was het voorbeeld, waarnaar òn in Duitschland òn in Frankrijk de gymnasiums of colleges werden ingericht; dit gymnasium telde duizende leerlingen uit alle landen van Europa saamgestroomd, maar van de „Professoren” hoorde men zoo goed als niets; men vermeldt niet eens hun namen en het aantal hunner leerlingen was meest bedroevend klein 2).

De inrichting van dit Gymnasium in alle onderdeelen na te gaan ligt buiten mijn bestek. Het onderwijs was geheel humanistisch; de klassieke auteurs, de *eloquentia*, de *ars episto-*

1) SCHRICKER, *Zur Gesch. der Un. Strassburg*, p. 27 vv.

2) SCHMID, *Geschichte der Erziehung*, I, 1. p. 355. De oorzaak was ook hier, dat «die Schul nicht, wie uff Universitäten, die gerechtigkeit hatt, wie mans nennt, Studenten *Baccalauros* und *Magistros* zu machen und solche *Gradus* allererst uff anderen hohen Schulen erholen und zuweg bringen muszten,» gelijk Sturm in 1566 zegt. — Alleen tijdens Calvin's professoraat is het aantal leerlingen, naar het schijnt, aanzienlijker geweest. Sturm zelf zegt dit in zijn *Antipappus: Ex Gallia multi propter Calvinum accesserunt studiosi adolescentes atque etiam litterati viri*. *Antipappi*, VI, p. 21, geciteerd door HERMINJARD, VII, p. 254.

laria en declamatoria stonden op den voorgrond en het strengste purisme heerschte op het gebied van het Latijn. In de vier laagste classen leerde men Latijn; in de vijfde classe begon men met Grieksch; in de hoogste classen leerde men behalve deze twee talen ook Rhetorica en Dialectica benevens de beginselen van de Cosmologie, Geographie en Arithmetica. Men ziet, dat dit onderwijs niet veel verschilde van wat men tot op het einde der vorige eeuw op de Latijnsche scholen in ons vaderland en elders leerde.

Toen Calvin uit Genève moest wijken, ging hij eerst naar Bern, vervolgens naar Bazel en eindelijk op dringend verzoek van Bucer e. a. naar Straatsburg. Hij begon met als predikant op te treden bij de Fransche vluchtelingengemeente aldaar; maar al spoedig noodigde Capito hem uit om theologische colleges aan het Gymnasium te geven en reeds in Januari 1539 schrijft Calvin aan Farel: *Nuper ad publicam professionem invitatus a Capitone protractus sum. Ita quotidie aut lego aut concionor* 1); terwijl 1 Mei de Raad te Straatsburg besluit aan „Joannes Calvinus Ein Frantzos so ein gelärther frommer gesell sein soll vnd zu zeitten auch in Theologia lesen” jaarlijks een tractement van 52 fl. toe te kennen. Calvin gaf voornl. college over de brieven van Paulus 2), terwijl hij voorts ijverig deelnam aan de openlijke disputaties 3). Toen de pest te Straatsburg uitbrak en Sturm met zijn geheele school naar het Schwarzwald trok, ging Calvin mede 4). Calvin heeft dus alle

---

1) CALV. OPERA. T. XXI, p. 243. cf. ook HENRY, *das Leben Johann Calvins*, I, p. 219.

2) CALV. OPERA. T. XXI, p. 248, een brief van Bedrotus aan Myconius: *Scholarchae nostri Calvinum stipendio conduxerunt ut in theologia legat. Hodie igitur exordietur epistolam ad Corinthios.*

3) KAMPSCHULTE, I, p. 325.

4) *Bulletin*, XXV, p. 490.

gelegenheid gehad om met Sturm's denkbeelden ver-
trouwd te raken en Sturm's invloed te ondervinden 1).

C. Calvijn's Universiteit.

12 September 1541 keerde Calvijn naar Genève terug en zijn eerste werk was, gelijk Beza schrijft, *ut ecclesiasticae politicae leges verbo Dei consentaneae senatus consensu perscriberentur* 2). Reeds den volgenden dag richt Calvijn tot den Kleinen Raad het verzoek de „mestre ordre sus Leglise et que jcelluy fusse par escript redigge,” en reeds 20 dagen later was een „projet d'ordonnances ecclésiastiques” ontworpen, welk ontwerp, na eenige kleine veranderingen ondergaan te hebben, 20 November door den Algemeenen Raad werd goedgekeurd 3). Deze Kerkenorde is de vrucht van Calvijn's ballingschap. Te Straatsburg had hij de Fransche vluchtelingenkerk te organiseeren gehad. Daar waren zijn denkbeelden over de inrichting der Kerk tot rijpheid gekomen; hij had ze nu slechts te formuleeren en toe te passen op den toestand te Genève. Maar Calvijn was te Straatsburg niet alleen predikant geweest bij de Fransche gemeente, hij was ook opgetreden, gelijk wij zagen, als Professor aan Sturm's gymnasium en de vraag, die voor ons vooral belang heeft, is deze: hoe uit Calvijn zich thans in deze Kerkenorde over het onderwijs?

De Ordonnances Ecclésiastiques beginnen met een opnoeming der ambten in de Kerk van Christus: Il 4) y a quatre ordres d'offices que nostre Seigneur a jnstitue pour

1) Calvijn had, volgens Sleidanus, tijdens zijn verblijf te Straatsburg een warme genegenheid voor Sturm opgevat, *Bulletin*, T. XXV, p. 490.

2) OPERA CALVINI, T. XXI, p. 132.

3) OPERA CALVINI, T. X, p. 16, 17 noot.

4) Ik voeg in het vervolg in de noten de veranderingen, die de Regearing van Genève hierbij aanbracht. *Premierement il y a.*

le gouvernement de son eglise. Premièrement 1) les pasteurs, puis les docteurs, apres les anciens 2), quartement les diacres 3). Het ambt der doctoren omschrijft Calvijn aldus: Loffice propre de docteurs est denseigner les fidelles en saine doctrine, affin que la purete de levangile ne soit corrompue ou par jgnorance ou par mauvaises opinions. Toutesfois selon que les choses sont auiourdhuy disposees nous compregnons en ce tiltre les aydes et jnstructions pour conserver la doctrine de dieu et *faire que lesglise ne soit desolee par faulte de pasteurs et ministres*, ainsi pour user dun mot plus jintelligible nous appellerons 4) lordre des escolles. Le degre plus prochain au ministere et plus conioinct 5) au gouvernement de lesglise est la lecture de theologie, dont jl sera bon quil y en ait au vieil et nouveau testament. Mais pource quon ne peut proufiter en telles leçons que premierement on ne soit jnstruict aux langues et sciences humaines et aussi est besoing de susciter de la semence pour le temps advenir, *affin de ne laisser lesglise deserte* a nous enfans, jl faudra dresser college pour jnstruyre les enfans 6), affin de les preparer tant au *ministere* que gouvernement civil. Pour le premier, faudra assigner lieu propre tant pour faire lecons que pour tenir enfans et aultres, qui vouldroient proufyter, avoir homme docte et expert pour disposer tant de la maison comme des lectures, et qui puyse aussi lire, le prendre et soldoyer a ycelle condition quil aye soubz sa charge lecteurs tant aux langues comme en dialectique sil se peut faire. Item des bacheliers pour apprendre les petiz enfans et de ce esperons pourvoybre

---

1) *asscavoir*.

2) [de] *lesglise*.

3) OPERA CALVINI, T. X, p. 16, 17.

4) *lappellerons*.

5) *adioingt*.

6) *pour les instruire*.

en briefz a layde du seigneur 1). Que tous ceulx qui seront la soient subjectz a la discipline ecclesiastique comme les ministres. Quil ny ait aultre escolle par la ville pour les petiz enfans... Que nul ne soit receu sil nest approve par les ministres 2) avec leur tesmonage de peur des inconveniens 3).

Indien in deze Ordonnances Ecclésiastiques iets opvalt, dan is het zeker wel dit: dat van een invloed van Sturm hier zoo weinig, of liever niets te bespeuren valt. Zelfs het eenige wat naar zulk een invloed zou kunnen verwijzen: Quil ny ait aultre escolle par la ville bewijst niets, want Farel had hetzelfde reeds in 1536 aanbevolen. Het geheele program is een terugkeer naar den toestand vóór 1538: herstelling van de lectiones exegeticae voor Oud en Nieuw Testament; herstelling van het College de Rive, als voor-

1) Deze laatste woorden zijn vervangen door de volgende: ce que nous voulons et ordonnons estre fait.

2) par les ministres layant premierement fait scavoir a la seigneurie et alors derechef quil soit presente au conseil avec leur tesmoignage de peur des inconveniens. Toutesfois lexamen debvra estre fait present deux des seigneurs du petit conseil.

3) OPERA CALVINI. T. X, p. 20, 21. Omtrent het Examen der a.s. Dienaren des Woords schrijven de Ordon. Ecclés. voor: Lexamen contient deux parties dont la premiere est touchant la doctrine, assavoir si celluy quon doibt ordonner a bonne et sainte cognoyssance de lescription. Et puy sil est ydoine et propre pour la communiquer au peuple en edification. Aussi pour eviter tout danger que celluy quon veult retenir n'ait quelque opinion maulvaise, jl sera bon quil proteste de recevoir et tenir la doctrine approuee en lesglise. Pour cognoistre sil est propre a enseigner jl fauldra proceder par jnterrogations et par louyr traicter en prive la doctrine du seigneur. La seconde partie est de la vie, assavoir sil est de bonnes meurs et sest tousiours gouverne sans reproche. La reigle dy proceder est tresbien demonstree par saint paul, laquelle jl fauldra tenir. OPERA CALVINI, T. X, p. 17.

5) BOURCHENIN, l. c. p. 62, beroept zich vooral op dit feit om den invloed van Sturm aan te toonen. Ongetwijfeld zal Calvin's bezoek te Straatsburg de reeds bestaande gedachte *versterkt* hebben, maar aan Sturm ontleend is zij niet.

bereiding voor deze lectiones; beide vooral met het doel om a.s. predikanten te vormen. Noch van een verbinding van dit College met de lectiones tot één Gymnasium is sprake, noch van een uitbreiding dezer lectiones tot de Jurisprudentie, Medicijnen en Artes liberales. Zelfs, en dit kenteekent Calvijn's denkbeelden, wordt bij de inrichting van het College met geen woord gerept van de Poëzie of Rhetorica; daarentegen wel en juist daarom met te meer nadruk van de Dialectiek.

Slechts in één opzicht valt er een belangrijk verschil te bespeuren tusschen de regeling, gelijk die in 1541 voorgesteld wordt en den toestand vóór 1538. Toen bestond er geen officieel verband tusschen de Kerk en het onderwijs, terwijl deze zaak nu uitvoerig ter sprake komt. Het is van belang, nauwkeurig na te gaan, hoe Calvijn zich in de Ordonnances hierover uitlaat. Bij den eersten oogopslag zou men toch licht den indruk krijgen, alsof de Kerk als Kerk het geheele onderwijs aan zich trok. Intusschen is deze opvatting onjuist. Men vergete niet, dat deze Ordon. Ecclés. aan de *Overheid* werden gezonden, om door haar *goedgekeurd te worden* en daarin ook zaken voorkomen, die de Kerk wel als wensch aan de Overheid op het hart bindt, opdat *deze* ze zou uitvoeren, maar die daarom nog geenszins tot de bevoegdheid der Kerk zelf behooren.

Calvijn heeft er niet aan gedacht, om door de Kerk een School te laten oprichten voor de opleiding van haar a. s. dienaren. Hij zegt: „Il faudra dresser college”, wat blijkbaar op de Overheid ziet, gelijk de Overheid dan ook bij de goedkeuring uitdrukkelijk zegt: „ce que nous voulons et ordonnons estre fait”. Calvijn wijst er op, dat de Kerk *recht* heeft, dit van de Overheid te vragen, omdat er mannen noodig zijn, die in de toekomst niet alleen den Staat, maar ook de *Kerk* kunnen regeeren. Gelijk wij later zullen zien, heeft dan ook metterdaad de *Overheid* besloten, dat het College zou hersteld worden en is het College

voortdurend als zaak der *Overheid* beschouwd geworden. Wat nu de verhouding tusschen de School en de Kerk betreft, wenschte Calvijn, dat aan de Kerk twee dingen zouden toegestaan worden: 1° dat bij de benoeming der onderwijzers de predikanten zouden gehoord worden; 2° dat de onderwijzers en leerlingen onder Kerkelijke discipline zouden staan. Ook deze twee punten keurt de Overheid goed, maar zij voegt er bij, dat, wat het eerste betreft, de eindbeslissing bij haar zal verblijven.

Evenzeer wordt de verhouding geregeld tusschen de Theologische professoren en de Kerk. Hierbij spreekt de Kerk echter niet een wensch uit, maar maakt zij positieve bepalingen. Zij neemt onder haar Kerkelijke ambten het *Doctoraat* op en omschrijft nauwkeurig, welke taak deze Doctores Ecclesiae hebben. Ook hierbij vergisse men zich echter niet. Calvijn's bedoeling was geenszins om „Kerkelijke professoren” aan te stellen, die de a. s. predikanten zouden opleiden, buiten eenig verband met de overige wetenschappen. Gelijk wij verderop zien zullen, ging Calvijn reeds destijds zwanger van het plan om een Academie te stichten, die niet door de Kerk, maar door de Overheid zou opgericht worden, en waaraan deze Doctores Ecclesiae als *Professoren* zouden verbonden zijn. De Ordon. Ecclés. van 1541 strijden dan ook zoo weinig met dit denkbeeld, dat zij zelfs in 1561, dus twee jaar nadat de Academie gesticht was, letterlijk herhaald worden. Opmerkelijk is het dan ook, dat van een benoeming dezer Doctores *door de Kerk* met geen enkel woord gesproken wordt, en dat bij de omschrijving van hun taak de opleiding van a. s. Dienaren des Woords slechts in de tweede plaats ter sprake komt 1).

---

1) Dat ook bij deze geheele regeling van de verhouding tusschen de Kerk en het onderwijs Sturm's gymnasium geen invloed heeft uitgeoefend is duidelijk. Sturm heeft zich over dit punt niet uitgelaten, voor zoover ik weet, en van een Doctoraat als Kerkelijk ambt was te Straatsburg zeker geen sprake.

Voor ik over de uitvoering dezer Ordonnances spreek, moet ik eerst nog met een enkel woord Calvijn's denkbeelden over het Doctoraat als ambt in de Kerk nader toelichten, omdat juist deze gedachte in de geschiedenis der Gereformeerde Kerken zulk een belangrijk rol heeft gespeeld.

In de „*Articles concernant l'organisation de l'Eglise et du culte à Genève*”, proposés au Conseil par les Ministres le 16 Janvier 1537”, waarvan zonder twijfel Calvijn de auteur is 1), wordt over de Doctores met geen enkel woord gesproken. Toch is het opmerkelijk, dat Calvijn, gelijk boven werd aangetoond, zich reeds in dien tijd noemde „*professor in Ecclesia Genevensi*”; de grondgedachte was er reeds, ook al is ze eerst in 1541 scherp belijnd geworden.

In de edities der Institutie van 1536 en 1539 wordt eveneens over het Doctoraat als afzonderlijk ambt in de Kerk gezwegen. In de editie van 1543 — dus na de Ordonnances Ecclés. — komen de Doctores Ecclesiae het eerst voor. Qui ecclesiae regimini secundum Christ. institutionem praesint, nominantur a Paulo primum Apostoli, deinde prophetae, tertio evangelistae, quarto pastores, postremo *doctores*. Alleen de beide laatste hebben een munus ordinarium in ecclesia, de drie eersten niet; althans in ecclesiis rite constitutis is voor hen geen plaats. Wat nu het onderscheid betreft tusschen de doctores en pastores, quibus carere numquam potest ecclesia, denkt Calvijn zich dit aldus: quod doctores nec disciplinae, nec sacramentorum administrationi, nec monitionibus aut exhortationibus praesunt, sed scripturae tantum interpretationi, ut sincera sanaeque doctrina inter fideles retineatur. Pastorale autem munus haec omnia in se continet 2). Voorts stelt hij de doctores

---

1) OPERA CALVINI, ed. Reuss, X, p. 5 vv. wordt dit stuk meegedeeld. Reuss meent, dat het niet door Calvijn is opgesteld, « mais on ne saurait méconnaître qu'il en est l'auteur réel. »

2) OPERA CALVINI, ed. Reuss, I, p. 563 vv.

met de oude profeten, de pastores met de Apostelen op één lijn. In de editie van 1559 keeren deze definities woordelijk terug 1).

Iets meer licht verspreiden Calvijn's commentaren. Voor eerst zijn verklaring op den brief aan de Romeinen 1539 te Straatsburg gedrukt, die hier te meer waarde heeft, omdat zij ouder is dan de Ordonnances van 1541. Calvijn maakt bij de exegese van hfdst. 12 vs. 7 onderscheid tusschen de ministri en de doctores; den minister vermaant Paulus, dat hij trouw zij in ministrando ut suo titulo respondeat. Sicuti mox doctoribus sub nomine Doctorinae solidam aedificationem commendat, hoc sensu, Qui doctrina pollet, ejus finem esse sciat ut Ecclesia vere erudiatur: atque id unum meditetur, ut Ecclesiam reddat sua doctrina doctorem. Doctor enim est qui Ecclesiam verbo Veritatis format et instituit. Deze munera hebben wel multam inter se affinitatem atque etiam connexionem: non tamen ideo desinunt varia esse 2). In zijn Exegese op den eerste Corintherbrief, die 1546 het eerst werd uitgegeven, zegt Calvijn: Inter eos (sc. Prophetas) et Doctores hoc potest notari discriminis, quod Doctorum munus in eo consistit ut sana dogmata retineantur ac propagentur, quo maneat in Ecclesia religionis puritas. Intusschen erkent Calvijn ook hier dat in het Nieuwe Testament de grenslijn tusschen pastor en doctor niet overal scherp te trekken valt: quanquam varie accipitur etiam hoc nomen: et hic fortasse Pastorem magis significat 3). Nog nader laat Calvijn zich in 1548 over deze moeilijke quaestie uit bij de exegese van Eph. IV vs. 11: Per *Doctores* et *Pastores* unum officium ideo designari quidam putant, quia disjunctiva particula quemadmodum in prioribus non habetur, quae alterum ab altero discernat.

---

1) OPERA CALVINI, ed. Reuss, II, p. 779 vv.

2) OP. CALV., ed. Schippers, 1771, VII, p. 87.

3) OP. CALV., ed. Schippers, 1671, VII, p. 190.

Zoo denken o. a. Augustinus en Chrysosthomus er over. Calvijn geeft dit wel ten deele toe: Et illis quidem ex parte subscribo, Paulum de Pastoribus et Doctoribus promiscue loqui, acsi unus idemque esset ordo, maar hij houdt desnietteenstaande aan zijn gevoelen vast: verum ratio illa me non movet, ut duo haec confundam quae video inter se differre. Tametsi enim omnium Pastorum est docere: peculiare tamen est donum interpretandae Scripturae ut dogmatum sanitas retineatur. et Doctor aliquis esse poterit, qui tamen concionando non erit appositus. Pastores ergo sunt, meo iudicio, quibus certi gregis cura commissa est: quibus Doctorum nomen attribui non displicet, modo interim sciamus alterum esse Doctorum genus, qui *tam formandis Pastoribus quam erudiendae toti Ecclesiae praesunt*. Ook hier besluit Calvijn weder: Sine Pastoribus autem et Doctoribus nullum potest esse Ecclesiae regimen 1). En eindelijk in zijn verklaring van Handelingen, 1552 verschenen, vat Calvijn de Profeten en Doctores, waarvan hfdst. 13 vs. 1 sprake is, op als aanduiding van éézelfde ambt, nl. dat van pastor. Het beteekent, zegt hij, viros complures in illa Ecclesia fuisse singulari Spiritus gratia praeditos ad docendum. Barnabas en Paulus waren uit Antiochie weggeroepen, en opdat men nu niet denken zou, Ecclesiam illam probis et idoneis ministris nudatam esse, voegt Lucas er aan toe, dat de Kerk nog een „residuum” van predikanten had. Sic etiam nostro tempore, gaat Calvijn voort, quasdam Ecclesias Deus prae aliis locupletat, ut sint ad propagandam Euan-gelii doctrinam seminaria 2).

Uit het bovenstaande blijkt: 1°. dat Calvijn het munus docendi in algemeenen zin toeschrijft aan Pastores en Doctores beide, in specialen zin aan de Doctores alleen; 2°. dat Calvijn dit munus docendi sensu speciali opvat

1) OPERA CALVINI, ed. Schippers, 1671, T. VII, p. 340.

2) OPERA CALVINI, ed. Schippers, 1671, T. VI, p. 111.

als interpretatio Verbi Divini; 3°. dat volgens hem dit munus docendi tweërlei doel heeft: *a.* om de geheele Kerk te leeren, door de waarheid uit Gods Woord af te leiden en de ketterijen te bestrijden; *b.* om de a.s. dienaren des Woords op te leiden.

Keeren wij thans tot de uitvoering der Ordonnances Ecclesiastiques terug, dan zien wij, dat Calvijn zich met-terdaad gehaast heeft om te zorgen voor de verdere herstelling van het College de Rive, waaraan de Overheid reeds vóór Calvijn's komst bezig was geweest. 14 Maart 1542 neemt de Raad officieel het besluit: „que le college de Rive soyt rabillie” 1). De moeilijkheid zat hem echter in het vinden van een geschikten rector. Liefst had de Raad Cordier gehad, maar Neufchatel weigerde hem te laten gaan 2); vandaar dat Castellio rector werd, over wiens afwijkende gevoelens ik wel niet behoef te spreken. Ook na Castellio's verwijdering ging het met het College niet al te best; over den gang van het onderwijs weet men niet veel, maar dit is zeker, dat het in Calvijn's oog te wenschen overliet 3),

Dat Calvijn zelf weldra zijn colleges of lectiones hervat heeft, is wel niet aan twijfel onderhevig. Hij gaf zijne lessen driemaal per week 4) en aan leerlingen heeft het hem zeker niet ontbroken. Wie de andere Doctor geweest is, vond ik nergens vermeld. Ik vermoed, dat een tijd lang als zoodanig gefungeerd heeft de Geneston. Althans in de Raadsprotokollen is meer dan eens sprake van M. Calvin et

1) OPERA CALVINI, ed. Reuss, XXI, p. 291.

2) cf. HERMINJARD, VII, p. 153 vv., 159, 241, 359, 373, 375.

3) Men zie over de geschiedenis van het College de Rive van 1541—1559 SCHMID, *Geschichte der Erziehung*, I, 1. p. 266 vv.

4) P. HENRY, *das Leben Johann Calvins*, III, 1. p. 386. « Calvin selbst hatte schon seit seiner Ruckkehr aus Straszburg wöchentlich drei theologische Vorlesungen gehalten. » Vermoedelijk ontleende Henry dit aan Beza's levensbeschrijving van Calvijn, die echter niet zegt, dat Calvijn hiermede terstond na zijn terugkeer uit Straatsburg begon. OPERA CALVINI, X, p. 33.

M. de Geneston, *docteurs*, terwijl daarna de namen der predikanten volgen met den titel: *ministres et predicans de Genève* 1). Wie de Geneston na diens overlijden in 1545 als *docteur* opgevolgd is, kan ik niet meedeelen 2).

De vraag blijft ten slotte over, of Sturm dan in geen enkel opzicht op Calvijn invloed heeft uitgeoefend? De geschiedenis geeft hierop zonder eenigen twijfel een toestemmend antwoord. Alleen — en dit wilde ik aantonen — mag deze invloed niet overschat en is in elk geval de sprong van Sturm's Gymnasium op Calvijn's Universiteit, alsof tusschen beide niets inlag, een fout. Reeds de jaartallen 1541—1559 hadden voor deze fout kunnen bewaren.

Welke nieuwe gedachte heeft Calvijn dan aan Sturm ontleend? Deze, dat, sinds zijn bezoek aan Straatsburg, bij Calvijn de wensch is opgekomen om een Academie te bezitten. Calvijn had te Straatsburg leeren inzien, dat enkele lectiones in de Theologie niet voldoende waren; dat zoo mogelijk heel de *cyclus scientiarum* moest vertegenwoordigd worden. Intusschen vond hij bij zijn terugkeer te Genève den toestand nog niet rijp genoeg om met dit ver strekkende plan voor den dag te komen. Hij begint daarom met den status voor zijn ballingschap te herstellen. Maar dat hij zijn plan niet heeft opgegeven blijkt; want reeds het volgend jaar deelt hij het mee aan de Overheid; hij dringt er bij haar op aan, dat zij niet alleen het college de Rive zal uitbreiden, maar dat zij een Academie zal stichten, „où les citoyens et les étrangers pussent faire des études solides et complètes”, en als de Raad hiernaar vooralsnog geen ooren heeft, geeft Calvijn den moed niet op, maar herhaalt van jaar tot jaar zijn bede 3).

---

1) OPERA CALVINI, XXI, p. 313.

2) De opvolger van de Geneston als predikant was Raymond Chauvet, maar Calvijn getuigt van hem uitdrukkelijk: (eum) *destinamus agro*. CALVINI OPERA, XII, p. 145.

3) GABEREL, *Histoire de l'Eglise de Genève*, I, p. 498. In de *Annales*

In 1552 eindelijk besluit de Magistraat, wel met het oog op dit plan, een uitgestrekt terrein met een gebouw te koopen bij de Rue du Vieux-college gelegen, maar verder kwam het niet. Gebrek aan geld voor zulk een kostbare onderneming, gebrek aan personen geschikt voor een professoraat en voorts de moeilijkheden buitenaf en de onlusten in de stad, dat alles saam verijdelde weer het plan. Eerst in 1558 wordt het opnieuw opgevat en ditmaal met beter gevolg. Trouwens de toestand was veranderd. De Libertijnen waren voor goed overwonnen en Calvijn's machtige geest heerschte opnieuw in de stad. 16 Maart 1558 deelt Calvijn aan Macarius zijn plan mede om Mercerius te beroepen als professor. Nam ex Senatus mandato scribo, qui linguae hebraicae professorem eligere mihi permisit. Utinam alter ad graecam profitendam Mercerio similis reperiri potest. De Overheid had dus blijkbaar besloten op Calvijn's voorstel, om het college uit te breiden door aanstelling van meerdere professoren. Dit blijkt nog nader uit een brief, dien Calvijn 4 September aan Tremellius schrijft en waarin hij zegt: Obtinui tandem a senatu ut trium linguarum professores accersere liceat, terwijl hij het betreurt, dat Tremellius niet een dier professoren zijn kan 2). Intusschen zou deze uitbreiding van het

---

Calviniani, waar een uittreksel is gegeven van alle Raadsbesluiten op Calvijn betrekking hebbende, wordt van dit voorstel niet gesproken. Ook elders heb ik het niet vermeld gevonden. Opmerkelijk is in verband met dit plan om een Academie te stichten, hetgeen Calvijn 1541 aan Farel schrijft: De Schola Viretus Corderio respondet. Nobis certe placet mirum in modum idoea illa quam delineavit, sed utinam decimam partem eorum quae praescribit, assequi possumus! (HERMINJARD, VII, p. 359). Is deze gedachte dus misschien geopperd door Cordier en door Calvijn aan den Raad voorgesteld?

1) CALV. OPERA, T. VII, p. 98.

2) CALV. OPERA, T. VIII, p. 310. Wanneer dit Senaatsbesluit genomen is, weet ik niet; Reuss en Baum beweren, dat het in de Registres du Conseil niet te vinden is (T. VII, p. 98 noot), maar de naspeuringen van Baum etc. op dit terrein laten wel wat aan nauwkeurigheid te wenschen over. Calvijn zegt ook 27 Maart

college natuurlijk groote onkosten na zich slepen. Vandaar dat de Raad 9 September het besluit neemt, dat de notarissen bij het maken der testamenten er op aan zullen dringen, dat hun cliënten legaten aan het college vermakten, terwijl de Raad zelf besluit een deel van de geldboeten voor onderhoud van het college af te zonderen 1). Ook Calvijn zit niet stil. Hij gaat rond van huis tot huis en weet zes maanden later de belangrijke som van 10.000 gulden bijeen te krijgen uit vrijwillige giften, die hij den Magistraat aanbiedt als dotatie voor de nieuwe Akademie 2).

Ook over de inrichting der Academie wordt druk gesproken. 10 October deelt Calvijn aan den Raad mede „que ilz ont este ces iours apres pour adviser de l'institution des classes et ont examinez plusieurs pour estre lecteurs et regens et apres quilz auront conclu en feront raport 3). Dit rapport kwam 24 October ter tafel. M. Calvin et M. Nic. des Gallars ont icy propose tochant le college quilz ont examine en quelle classe chacun pourra servir et viennent prier dy mettre fin: Cest quil plaise a Messieurs assigner les gages veu que les gages modernes ne sont suffisans pour nourrir les maistres: et pour commencer faudrait avoir lectures publiques en langue grecque latine et hebraique: quant a la grecque M. de Beza servira pour un temps: des autres y sera proveu. Des classes en faut sept: deux pour lire et escrire et a chasque classe un maistre etc. 4). 27 October neemt de Raad desaangaande een besluit; de tractementen worden vastgesteld; de personen aangewezen: Beza voor het Grieksch, Tremellius voor het Hebreeuwsch

---

1559 uitdrukkelijk, dat de Magistraat besloten had drie professoren te benoemen: Quum ante septem vel octo menses decretum esset a senatu trium linguarum professores conducere etc. (CALVINI OPERA, T. VII, p. 477).

1) GABEREL, l. c. I. p. 499 vv.

2) GABEREL, l. c. I. p. 500.

3) OPERA CALVINI. T. XXI, p. 706.

4) CALVINI OPERA. T. XXI, p. 707.

en voor het Latijn iemand, die nog uit Parijs komen moest 1). Ook werd besloten op het reeds in 1552 daarvoor aangekochte terrein lokalen te bouwen, geschikt voor het onderwijs. Calvijn, hoe ziek hij ook was, laat zich bijna dagelijks naar het terrein dragen en moedigt de bouwlieden door zijn tegenwoordigheid aan 2).

20 Maart 1559 moet de Raad nieuwe professoren benoemen, want Tremellius kwam niet en Beza wachtte een andere taak. Voor het Hebreuewsch wordt A. Chevalier aangesteld op 280 fl. tractement, voor het Latijn Tagot en voor het Grieksch Beraud 3). 22 Mei dient Calvijn de statuten voor het College bij den Raad in, les quelz ilz ont couchez affin que chascun sy scache guider 4), welke statuten de Raad 29 Mei goedkeurt 5). Intusschen was men met het bouwen gereed gekomen; Beza was tot Rector gekozen, en 5 Juni begeven Calvijn en Viret zich nu naar den Raad, waar zij bekend maken, que aujourdhuy se doibvent publier les ordonnances du College ou ilz supplient quil plaise a Messieurs de sy vouloir trouver pour plusieurs causes quilz ont icy recitees: cest pour donner autorite au fait veu que il se dresse *soubz la conduite de Messieurs* et sera profitable pour avoir gens a ladvenir pour le gouvernement de la police et aussi pour *anuncer la parolle de Dieu* ioint que le profit sen estendra bien loing. Voorts wordt meegedeeld, dat Beza tot rector benoemd is, wat *de Raad* goedkeurt 6). Na afloop van den maaltijd begeven zich de Syndics en de leden van den Raad naar de Pieterskerk, waar Calvijn de plechtigheid met gebed opent; de Statuten worden voorgelezen en Beza houdt een openingsrede, waarna

---

1) CALVINI OPERA. T. XXI, p. 707.

2) GABEREL, I, p. 500.

3) CALVINI OPERA. T. XXI, p. 712 en 716.

4) CALVINI OPERA. T. XXI, p. 716.

5) CALVINI OPERA. T. XXI, p. 716.

6) CALVINI OPERA, XXI, p. 717.

Calvijn sluit met een kort woord van dank aan God, de Overheid en de toehoorders. Zoo was de Akademie ingewijd en den volgenden dag begonnen de professoren met hun lessen 1.)

De *leges Academiae Genevensis* 2) geven ons een vrij duidelijk denkbeeld van den gang van het onderwijs; zij zijn verdeeld in twee deelen waarvan het eerste handelt De *praeceptoribus Gymnasii* en het tweede De *publicis Professoribus*. Het eerste gedeelte is waarschijnlijk door Cordier 3), Sturm's geestverwant en vriend, opgesteld en draagt de duidelijkste sporen van Sturm's invloed. Het systeem der *decuriae* 4) is overgenomen; over den Rector wordt in *dit* gedeelte gehandeld, niet bij de *professores publici*; het onderwijs draagt hetzelfde karakter als te Straatsburg. Er zijn 8 klassen; in de laagste classen leert men lezen en schrijven; in de derde classe Latijnsche Etymologie; in de vierde classe Latijnsche syntaxis; in de vijfde classe begint men met het Grieksch, wat in de zesde classe wordt voortgezet; in de zevende en achtste classe vooral Dialectiek en Logica. De stijl- en declamatie-oefeningen staan op den voorgrond, evenals de *ars epistolaria*. Eigenaardig is echter ook hier weer, dat de Dialectiek zulk een eereplaats inneemt, terwijl het onderwijs in de Rhetorica en in de Poëzie 5) op dit programma niet voorkomt. Wie het gymnasium in acht jaar afgeloopen had, werd door den Rector tot student gemaakt en ging over naar de *lectiones publicae*.

Voor deze *lectiones publicae* werden voorloopig vijf profes-

---

1) CALVINI OPERA, V, p. 65 v.v.

2) In de CALVINI OPERA, V, p. 65, deelt Reuss de Fransche en Latijnsche editie mede; de Latijnsche draagt het opschrift *Leges Academiae Genevensis*, de Fransche *l'Ordre du Collège de Genève*. Ik volg de Latijnsche editie, behalve daar, waar de Fransche uitgebreider is.

3) BOURCHENIN, p. 62.

4) Het systeem der *decuriae* was, dat de leerlingen bij groepen van tien te saam gevoegd werden.

5) Wel in de prosodie, maar niet in de versificatie.

soren aangesteld, die blijkbaar in twee groepen verdeeld zijn:

1°. drie voor de talen en artes. Tres publici professores, hebraeus videlicet, graecus et qui artes docet, ita uti de aliis dictum est eliguntur et confirmantur. De taak van den Hebreewsch en professor wordt aldus omschreven: Hebraeus professor mane statim a concione librum aliquem Veteris Testamenti, adiunctis Hebraeorum commentariis, interpretator. A prandio vero, hyeme, ab hora duodecima ad primam, aestate, a prima ad secundam, grammaticen hebraeam profitetur. De Grieksche professor die hem opvolgt, heeft tot taak: philosophicum aliquid quod ad mores pertineat, ex Aristotele, vel Platone, vel Plutarcho, vel christiano aliquo philosopho interpretator. A prandio vero, hyeme quidem a prima ad secundam, aestate a tertia ad quartam, aliquem ex purioribus poetis graecis vel oratoribus, vel historicis vicissim enarrato. Terwijl eindelijk de artium professor, die weer op den Griekschen professor volgt, 's morgens aliquid ex physicis, 's middags Aristotelis Rhetoricen, Ciceronis magis insignes orationes, vel libros de oratore diligenter explicato. Wij hebben hier dus blijkbaar te doen met een propaedeuse of artistenfaculteit, waarin behalve de artes ook het Grieksch en Hebreewsch als *taal* onderwezen worden.

2°. twee professoren, die geen professores publici heeten, maar Professores *Theologi* en wier taak hierin bestaat, dat zij diebus Lunae, Martis et Mercurii, sua quisque hebdomade vicissim, ab hora secunda pomeridiana ad tertiam, sacros libros interpretantur 1). Deze beide professoren, die dus de Theologische faculteit vormden en Exegese gaven, waren Beza en Calvijn, gelijk uit de inleiding op de Statuten blijkt 2).

Over den gang en duur der studie in deze schola publica

---

1) OPERA CALVINI, X, p. 88.

2) OPERA CALVINI, X, p. 68.

komen geen bepalingen voor. Wel worden twee bepalingen gevonden over de practische oefeningen der studenten: 1°. dat er oefeningen moeten plaats hebben in het preeken: Qui volent sese in sacris literis exercere, certo catalogo describuntor, et ordine singulis diebus Sabbati a secunda ad tertiam locum aliquem Scripturae publice (totam actionem gubernante vicissum aliquo ex ministris) explicanto. Postea censuram ex ore Ministri qui praefuerit audiunto. In hac censura cuivis praesenti sententiam dicere (sed modeste in timore Domini) fas esto. 2°. in het disputeeren: Iidem ordine certas quas vocant positiones, nec curiosas, nec sophisticas, nec falsam doctrinam complectentes, singulis mensibus scribunto et mature cum theologo professore communicanto. Illas deinde publice adversus eos qui argumenta opposuerint, tuentor. Cuivis dicendi locus dator. Omnis sophisticae, omnis curiositatis, omnis sacrilegae audaciae corrumpendi verbi Dei, omnis mala contentio et perveracia hinc exsulato. Omnia sancte et religiose ultro citroque disputantor. Theologus qui disputationi praeerit, omnia pro sua prudentia moderator, et propositas difficultates ex verbo Domini expedito.

De eerste vraag, die beantwoord moet worden is deze: met welk soort van school hebben wij hier te doen? De statuten laten dienaangaande geen twijfel over; er is met geen enkel woord sprake van graden of promoties; het gymnasium bekleedt, althans voorloopig, de eereplaats in de Statuten. De Academie te Genève was dus geen Universiteit maar een *Gymnasium Academicum* of *Illustre*, gelijk Sturm te Straatsburg had opgericht 1). Aan het Gymnasium

---

1) In een brief, die de Overheid van Genève Oct. 1558 aan den hertog van Zweibrücken schrijft, zegt zij zelf: Quia nobis propositum est mediocrem schola pro nostra tenuitate erigere, quae instar seminarii pios et probe institutos doctores in posterum nobis suppeditet etc. (OPERA CALVINI, XX, p. 463). Ook Hoornbeek in zijn *oratio de scolis Theologicis* spreekt van de school te Genève als van een «gymnasium»; hij zegt: . . . Nec minus id fecere Scholae et Academiae multae Heidelbergensis etc. In quam laudem

waren voorloopig alleen de artisten- en theologenfaculteit — hoe wel nog niet als *faculteit* — vertegenwoordigd, maar het doel was om evenals te Straatsburg ook professoren aan te stellen voor de rechten en medicijnen. In de inleiding op de Leges staat uitdrukkelijk: Quod si, ut speramus Dei bonitate freti, idem Deus istorum consiliorum auctor ea promoverit, tum de istis perficiendis quae sunt inchoata, tum etiam de reliquis adiciendis, puta iurisprudentiae ac medicinae professione, cogitatio suscipietur.

Een tweede vraag geldt de verhouding dezer Academie tegenover de Overheid en de Kerk. Wat in de eerste plaats de oprichting betreft, valt het moeilijk uit te maken, door *wien* de eigenlijk stichtingsdaad geschied is. Het college de Rive bestond reeds als stadsschool: deze school is nu uitgebreid tot een Gymnasium Academicum op instigatie van Calvijn; de statuten dezer nieuwe inrichting zijn door hem aan de Overheid voorgedragen en de Overheid heeft ze goedgekeurd; ook de verkiezing van den Rector is door de predikanten buiten de Overheid om geschied, maar wordt eveneens door *haar* van kracht verklaard. Blijkbaar hebben wij dus als den Vader der Academie Calvijn te beschouwen, maar is het de Overheid die, althans in formeelen zin, de School heeft opgericht 1). *In geen geval ging de stichtingsdaad van de Kerk uit* 2). Intusschen neemt dit niet weg, dat door de Statuten aan de Kerk een groote invloed op de Universiteit werd toegekend. De praecipitores gymnasii werden gekozen *a ministrorum et professorum collegio*, maar er volgt uitdrukkelijk op: electi

---

quoque veniunt Gymnasia Daventriense in Belgio, in Helvetia Tigurinum et Genevense. (HOORNBEEK, *Miscellanea sacra* 1689, p. 569).

1) Beza verklaart dit uitdrukkelijk in de inaugureele oratie, waarmee hij de school opende: Quumque... hoc die omnes huc convenerimus ad eas audiendas leges quibus huius civitatis amplissimus Senatus hanc academiam constituere et tueri decrevit. (OPERA CALVINI, T. XVII, p. 543).

2) Men vergelijkte DR. A. KUIJPER, *Strikt Genomen*, die hiervoor de verschillende bewijzen heeft bijeengebracht, p. 73 en v.v.

amplisfimo *Senatui* offeruntor, et *eius arbitrato* confirmantor. De benoeming der drie professores publici vond op dezelfde wijze plaats: ita uti de aliis dictum est eliguntor et confirmantor. Deze formule ontbreekt daarentegen bij de *Professores Theologi*. Gelijk wij zagen beschouwde Calvijn hen als Doctores Ecclesiae, een bepaling, die in de Ordonnances Ecclesiastiques van 1561 letterlijk wederkeert. Over de wijze van hun benoeming laat Calvijn zich, zooverre ik zien kon, nergens uit. Het valt echter op, dat, terwijl de professores publici allen door den Raad zijn gekozen of goedgekeurd, in de Raadsacte geen sprake is van een benoeming van Calvijn of Beza als professores Theologi. Van Calvijn wordt in de inleiding op de Statuten alleen gezegd Theologiam enim D. Joannes Calvinus multis iam ante annis profitebatur; terwijl van Beza wel wordt gezegd, dat hij door den Senatus tot Rector benoemd was, maar van zijn aanstelling tot professor in de Theologie geen woord wordt gerept; er staat alleen: cui (sc. Calvino) nunc D. Theodorus Beza, qui alternis hebdomadibus idem munus obeat, collega adiunctus est. Het heeft dus al den schijn alsof Beza, evenals Calvijn in 1536, zonder aanstelling door Kerk of Overheid als professor is opgetreden. Intuschen is het wel zeker, dat bij de benoeming der latere professoren Theologiae dezelfde weg gevolgd is, als bij die der professores publici. Eigenaardig is nog, dat niet alleen aan de Professoren in de Theologie, maar ook aan de Professoren in de artes en linguae voorgeschreven werd, dat zij de „congrégations”, waarvan ik bij Zwingli uitvoeriger sprak, en de „colloque des Ministres” moesten bijwonen.

Van een toezicht door de Kerk op de professoren of hun onderwijs uit te oefenen, is in de Statuten geen sprake 1).

---

1) Het toezicht geldt alleen de studenten; lites subortas inter studiosos [Rector] aut sua gravitate, aut (quum ita opus erit) ministrorum adhibita autoritate composito. In de Fransche editie wordt hieraan echter uitdrukkelijk toegevoegd: sauf tousiours ce qui appartient au Magistrat.

Ook wordt noch in den eed van den Rector, noch in dien der Doctores publicae et privatae scholae van de religie een enkel woord gerept 1). Daarentegen moeten alle studenten bij hun immatriculatie de confessie onderteekenen: Publici Scholastici nomina danto Rectori, et fidei confessioni subscribunto. Pie ac modeste se gerunto 2).

Eindelijk dient er nog op gewezen, dat de macht, door de Statuten aan den Rector toegekend, zeer groot is. Hij moet gekozen worden ex ministrorum et professorum collegio in timore ac tremore Domini, communibus eiusdem collegii suffragiis: electus amplissimo Senatui offertor et eiusdem autoritate constituitor. Hij blijft twee jaar in zijn ambt. Zijn taak is d'estre superintendant sur toute l'Eschole: d'admonester et reprendre le Principal, et les Regens, et les Professeurs publics, quand il les verra estre nonchallans, et les advertir de mieulx faire leur office.

---

1) Volgens CELLERIER, die in het *Bulletin du Protestantisme français*, IV, p. 13 v.v., een geschiedenis van *L'Academie de Genève* heeft geschreven, moesten ook de professoren en meesters de Confessie onderteekenen, p. 22 noot. In de Statuten wordt dit niet voorgeschreven en ook in de inleiding op de Statuten staat uitdrukkelijk: Postea confessionis formulam, in quam *publici omnes auditores jurarent*, et iusiurandum solenne, quod concipere Rectorem et omnes utriusque scholae (privatae videlicet ac publicae) doctores oporteret, recensuit. Hier wordt dus duidelijk de onderteekening der confessie door de studenten op één lijn gesteld met den eed der leeraren. Ik wil hiermede niet ontkennen dat het later *gebruik* is geworden, dat ook de leeraren de Confessie onderteekenden, maar wijs er alleen op, dat dit oorspronkelijk niet werd bepaald. Cellier's berichten zijn niet zeer betrouwbaar; hij deelt o.a. mede, dat « Calvin ne prit jamais le titre de professeur » (p. 1); dat de Rector « un caractère presque exclusivement ecclésiastique » (sic!) had, (p. 22), en dat de professoren in de Artes, Talen en Theologie « étaient élus par la Compagnie des Pasteurs » (!), p. 17.

2) OPERA CALVINI, X, p. 88. 3 Juli 1576 is deze bepaling afgeschaft, op voorstel van de compagnie vénérable, waarbij deze als reden aanvoerde: D'autant que cela oste le moyen aux papistes et aux luthériens de venir et profiter en ceste Eglise, et qu'il ne semble raisonnable de presser ainsi une conscience qui n'est resolue de signer ce qu'elle n'entend pas. — BULL. DU PROT. FRANÇAIS, IV, p. 22 noot.

Alle studenten moeten door hem ingeschreven worden en hij geeft hun bij hun vertrek een *testimonium vitae ac doctrinae, diligenti habita inquisitione*.

Over de verdere lotgevallen, die Calvijn's Academie had, kan ik eerst later uitvoeriger spreken. Ik geef hier echter enkele bekende feiten, die de ontwikkeling der *idee* aantoonen 1).

Reeds in het zelfde jaar, dat de Academie gesticht werd, poogde Calvijn een leerstoel voor de medicijnen op te richten, door de benoeming van Blaise Hollier, van wien overigens niets bekend is. Ook daarna werd nog driemaal een professor in de medicijnen benoemd, maar zonder dat het gelukt schijnt te zijn, om aan deze wetenschap een blijvende plaats te bereiden.

De benoeming van den eersten professor in de rechten valt saam met het jaar van Calvijn's dood. In 1566 zijn er zelfs twee professoren in de rechten. Tot bloei kwam de Juridische faculteit pas in 1583, toen Jacques Lect professor werd.

De benoeming dezer Medische en Juridische professoren geschiedde niet op dezelfde wijze als die in de Artistische of Theologische faculteit. De Overheid benoemde hen, terwijl slechts het *advies* der predikanten gevraagd werd. Na Beza's dood schijnt zelfs dit laatste te zijn nagelaten 2).

Werd dus de Academie eenerzijds uitgebreid door het ontstaan van nieuwe faculteiten, zij schijnt, wellicht in samenhang daarmede, ook van karakter veranderd te zijn, doordat zij van Illustre School een Universiteit werd. De

---

1) Ik gebruikte voor de volgende schets behalve CELLERIE's geschiedenis van *l'Academie de Genève* en GABEREL, *Histoire de l'Eglise de Geneve*, ook Deel II van de *Documents pour servir à l'Histoire de l'Academie de Geneve*, handelende over *l'Enseignement superieur à Geneve depuis la fondation de l'Académie le 5 juin 1559 jusqu'à l'inauguration de l'Université le 26 Oct 1876*, par H. AMIEL et A. BOUVIER, te Genève 1878 uitgegeven.

2) *Bulletin du Protestant. Français*, IV, p. 18.

Overheid van Genève schonk haar het *jus promovendi*. Wanneer dit geschied is, kan ik bij gebrek aan bescheid en niet mededeelen 1), maar zeker is het, dat de School reeds in 1594 Doctoren, magisters en licentiaten maakte. Dit blijkt uit een brief door de Staten van Holland en Zeeland aan den Magistraat van Genève geschreven. Deze had nl. den wensch uitgesproken: que les docteurs de cette ville pussent obtenir chez (vous) les memes droits et privilèges que les gradués de (vos) Universités; de Staten antwoorden daarop, dat zij om hun dankbaarheid te betuigen envers cette République, gardienne de la science et de la foi, verklaren en beloven par les présentes que tous ceux qui auront été promus dans la dite Academie de Genève aux grades de maitre-ès-arts, licencié, docteur en théologie, jurisprudence, médecine, belles lettres, ou dans tout autre profession libérale chretienne dezelfde rechten in Holland en Zeeland zullen hebben als zij, die kwamen van de beroemdste Universiteiten van Europa 2).

Ten slotte nog een enkel woord over de uitbreiding van het onderwijs in de Theologische faculteit. Volgens de Statuten van 1559 gaven Calvijn en Beza alleen college over de Exegese. Intusschen moet hier al vroeg — wanneer weet men niet precies — verandering in zijn gekomen. Aan een der professoren werd het onderwijs over de „textes” of de exegese opgedragen, terwijl de ander de „lieux communs” of de Dogmatiek behandelde 3). Nog later kwamen hierbij als leervakken de Ethiek en de Con-

1) Noch in de werken over Calvijn, noch elders vond ik het feit vermeld.

2) GABEREL, II, p. 136 v.v. In het Reglement provisoire van 8 Juni 1814 luidt Art. VIII: L'Academie jouit depuis plusieurs années des privilèges attachés aux Universités, et notamment de celui de conférer des grades, ainsi qu'elle l'a fait depuis 1809. Hieruit blijkt, dat tusschen 1594 en 1809 het jus promovendi weder moet zijn opgeheven. Eerst 1872 kreeg de Academie den naam van Universiteit. cf. *Documents* etc. II, p. 7 en 8.

3) *Bulletin du Prot. Français*, IV, p. 15.

trovers 1). In 1587 werd een derde Professor in de Theologie benoemd. Eerst in 1698 is er sprake van een afzonderlijk behandelen der Kerkgeschiedenis. De eerste professor daarin was de bekende J. A. Turretinus 2).

Vat ik ten slotte kortelijk saam, wat dit historisch overzicht ons leerde omtrent de ontwikkeling van Calvijn's denkbeelden, dan blijkt:

1°. dat Calvijn tot 1538 de *lectiones biblicae* en de Latijnsche school los naast elkaar liet staan, zonder geregeld verband;

2°. dat Calvijn na zijn terugkeer den toestand van voor 1538 herstelt, maar met deze verandering, dat de verhouding tusschen het onderwijs en de Kerk wordt geregeld en de *lectiones biblicae* in de Kerkorde optreden in verband met de uitoefening van een Kerkelijk ambt;

3°. dat tegelijkertijd, waarschijnlijk wel dank zij Sturm's invloed, bij Calvijn de gedachte opkomt om een Academie te stichten;

4°. dat bij de uitvoering van dit plan in 1559 blijkbaar het Straatsburger gymnasium als voorbeeld heeft gediend, daar ook te Genève een *Gymnasium Academicum* wordt opgericht, voorloopig alleen met een Theologische en Artistische faculteit, maar met het bewuste en uitgesproken doel, om straks ook een Juridische en Medische faculteit te erlangen;

5°. dat Calvijn in onderscheiding van Sturm in de Artistenfaculteit een eereplaats toekent aan de studie van het Hebreeuwsch en Grieksch; de Rhetorica inkrimpt en de *Dialectica* op den voorgrond schuift;

terwijl eindelijk als noodzakelijk gevolg van deze ontwikkeling het *Gymnasium Academicum* later een Universiteit wordt met het *jus promovendi*.

1) *Documents pour servir à l'histoire de l'Académie de Genève*, II, p. 5.

2) *Documents*, II, p. 5.

Of wil men liever met Gauffres de lijn nemen, die van uit Nederland over Straatsburg naar Genève loopt, dan ziet men, dat eenerzijds door invloed van het humanisme de Latijnsche school wordt uitgebreid tot een soort hoogere school, waaraan uit reactie tegen de Universiteiten het onderwijs in de Theologie, Rechten en Medicijnen, althans ten deele, wordt overgenomen, maar ingevlochten in het gewone gymnasiale onderwijs; dat daarnaast, geheel zelfstandig, ontstaan *lectiones Biblicae* door de Reformatoren te Zürich, Genève en Straatsburg ingesteld om de dienaren des Woords op te leiden, die aan de Universiteiten niet meer terecht konden; dat deze beide lijnen elkaar te Straatsburg ontmoeten en door Sturm aldus worden saamgesmolten, dat deze *lectiones* aan het gymnasium worden verbonden, ter vervanging van de lessen in de Theologie etc., waardoor de hoogere wetenschappen een zekere mate van zelfstandigheid erlangen, hoewel het eigl. gezegde gymnasium, dank zij dezen humanistischen oorsprong, hoofdzaak blijft, de *lectioe publicae* bijzaak. Terwijl eindelijk deze inrichting door Calvijn te Genève wordt overgenomen, formeel bijna geheel gelijk, maar materieel met deze beslissende verandering, dat het overwicht van het gymnasium naar de *lectiones publicae* wordt overgebracht; dat het eerste voorbereiding, het tweede doel wordt. Omdat deze Academie voorloopig alleen diende voor het opleiden van predikanten en deze geen wetenschappelijken graad noodig hadden, heeft men bij de oprichting de quaestie van het *jus promovendi* laten rusten, maar toen later naast de Theologische faculteit ook de Medische en Juridische een plaats erlangden, voelde men, dat het *jus promovendi* aan deze Academie niet mocht ontbreken en werd de Illustre School dientengevolge een Universiteit.

Deze alzoo ontstane Universiteit is dus uit een geheel ander denkbeeld opgekomen dan de Middeleeuwsche Universiteiten; zij is een zelfstandige schepping naast deze;

het product van het Humanisme en de Reformatie. Van-
daar dat haar karakter in menig opzicht van dat der
Middel-eeuwsche Universiteiten verschilt. Vooreerst formeel:
door den band, die deze Universiteit aan het gymnasium
verbindt, dat met haar één corpus vormt 1). Ten tweede
materieel doordat het onderwijs in de Artistische faculteit
zich voornamelijk richt op de talen, dat der Theologische
faculteit op de Exegese.

Intusschen mag daarom niet ontkend, dat de Middel-
eeuwsche Universiteitsgestalte in menig opzicht haar invloed
deed gelden bij de metamorphose der Humanistische school
in een Gereformeerde Universiteit (men denke slechts aan
de graden), evenals omgekeerd het Humanisme en de
Reformatie ook niet zonder invloed gebleven zijn op de
Middel-eeuwsche Universiteiten zelf.

Dat het hoofddoel van Calvijn bij de stichting dezer
Academie — die tijdens Calvijn's leven haar hoogsten bloei
heeft bereikt 2) — de opleiding tot den Dienst des Woords
was, behoeft, na hetgeen gezegd is, wel niet uitvoerig
betoogd. Volkomen terecht verdient Genève's Hoogeschool
den eernaam van *Seminarium Ecclesiarum Reformatarum*;
de jongelieden uit Frankrijk, Duitschland, Nederland,
Italië, Engeland en Schotland, stroomden hierheen, om
tot predikanten te worden opgeleid. En welke opleiding
zij hier vonden, moge het schoone woord van een onver-
dacht getuige bewijzen: Brauchte man Prediger,
die keine guten Tage suchten, die sich mit dem
Brot der Armut begnügten, die den furcht-
barsten Gefahren trotzten, die den lockend-
sten Verführungen widerstanden, die den

---

1) Toch vindt men ook hiervan bij de Middel-eeuwsche Universiteiten voor-
beelden; te Weenen was de Latijnsche stadsschool als 't ware een onderdeel
van de Universiteit.

2) Het aantal studenten is nooit meer zoo aanzienlijk geworden als gedu-
rende 1559—1564, toen er 270 studenten werden ingeschreven.

Bedürfnissen der Gebildeten und Ungebildeten gerecht wurden, die den gewandtesten Gegner mit überlegenen Geisteswaffen niederschlugen — *hier* waren sie zu finden! 1).

---

1) Aldus Dr. Ernst Gundert, Seminarrektor te Eszlingen, in SCHMID's *Geschichte der Erziehung*, II, 2, p. 274.

HOOFDSTUK II.

BEGINSELEN WAARVAN DE REFORMATOREN IN HET ALGEMEEN EN
CALVIJN IN HET BIJZONDER UITGINGEN BIJ DE VERANDERING
DOOR HEN TE WEEG GEBRACHT IN DE OPLEIDING
VOOR DEN DIENST DES WOORDS.

In het voorgaand hoofdstuk is aangetoond, welke verandering er feitelijk door Luther, Zwingli en vooral door Calvijn in de opleiding voor den dienst des Woords is te weeg gebracht. Deze historische uiteenzetting heeft zich intusschen uitgebreid tot een overzicht van de verandering, die het geheele onderwijs onder den invloed van de Reformatie onderging; iets wat moeilijk anders kon, omdat de opleiding tot den Dienst des Woords in deze periode geheel het vraagstuk van het onderwijs beheerscht. De Reformatoren hebben zich niet in abstracto afgevraagd: welke reformatie moet het onderwijs ondergaan; zij gingen uit van een practische behoefte. Er was gebrek aan predikanten; in dien nood moest voorzien; voor hun opleiding deugde het bestaande onderwijs niet; en met het oog daarop werden de bestaande scholen verbeterd of nieuwe opgericht. Als Luther zijn schrijven richt An die Radherrn aller stede deutsches lands, das sie Christliche schulen aufrichten

sollen, of de ouders vermaant hun kinderen op school te zenden, dan staat daarbij niet zoozeer de wensch op den voorgrond, om goed onderwezen burgers te kweeken, als wel om predikers te krijgen, die Gods Woord verkondigen. Als Zwingli de Kapittelschool reformeert en zijn profetiën opricht, is het hem vóór alles te doen, om a. s. dienaren des Woords te vormen. Als Calvijn het College de Rive herstelt of een Academie vraagt van Genève's Overheid dan is zijn hoofddoel: *affin de ne laisser les glises deserte a nous enfans*. Bij de zaak van het onderwijs staat dus altijd als leidend motief op den voorgrond de opleiding tot den Dienst des Woords. Beide kunnen tot op zekere hoogte onderscheiden, niet gescheiden worden. Dit moge ter verontschuldiging strekken, wanneer men meenen mocht, dat ik in het voorgaande hoofdstuk de grenzen van mijn onderwerp wel eenigszins overschreden heb.

Gewichtiger intusschen is de vraag, die tot recht verstand van hetgeen de Reformatoren te dezen opzichte deden, niet onbeantwoord mag blijven, of hetgeen de Reformatoren veranderden in de bestaande opleiding voor den Dienst des Woords alleen te verklaren is uit de practische behoefte van het oogenblik, dan wel of deze verandering, gelijk vermoed mag worden, saamhing met de beginselen, waardoor zij bij het geheele werk der Reformatie geleid werden. Ik ga daarom in dit hoofdstuk onderzoeken, welk verband er bestaat tusschen de regeling, door de Reformatoren aan de opleiding tot den Dienst des Woords gegeven, en de beginselen, waarvan zij bij hun geheelen reformatorischen arbeid uitgingen. Hierbij komt dan in de eerste plaats ter sprake, wat aan de drie Reformatoren gemeen was in verband met de algemeene Protestantsche beginselen, en ten tweede hetgeen aan Calvijn in het bijzonder eigen was, in verband met de meer eigenaardige Gereformeerde beginselen. Bij dit laatste valt de nadruk

natuurlijk op de antithese tusschen Luther en Calvijn. Zwingli laat ik daarbij rusten, omdat de reformatorische beweging, waartoe hij den eersten stoot gaf, wel een eigen beginsel had, maar reeds zeer spoedig geheel en al door die van Calvijn overvleugeld is. Ten slotte bespreek ik nog de twee Theologische Methodologiën, die in deze eerste periode der Reformatie van Gereformeerde zijde zijn opgesteld, omdat daaruit nader de denkbeelden kunnen gekend worden, die in de Gereformeerde kringen bij de opleiding tot den Dienst des Woords den toon aangaven, en dus ter toelichting kunnen dienen van de Gereformeerde beginselen op dit punt.

Wat nu de *algemeen* Reformatorische beginselen betreft, die in de eerste plaats ter sprake komen, moet onderscheid gemaakt tusschen de tegenstelling met Rome en met de Anabaptisten. Kenmerkend toch is de scherp afgeteekende positie, die de Reformatoren innamen, eenerzijds tegenover het hiërarchisch systeem der Roomsche Kerk, en anderzijds tegenover het revolutionaire drijven der Anabaptisten. Niet enkel reactie tegen de deformatie der Christelijke Kerk door Rome, maar evenzeer verzet tegen het valsche spiritualisme der Anabaptisten, bepaalde het optreden der Reformatoren. Ik bespreek daarom in de eerste plaats de vraag, in hoeverre de verhouding, die de Reformatoren tegenover Rome innamen, hun regeling van de opleiding tot den Dienst des Woords bepaalde, om daarna aan te toonen in hoeverre hun antithese tegenover de Wederdoopers op ditzelfde punt van invloed was.

---

§ 1. *Ook hier continuïteit.*

Tegenover Rome handhaafden alle Reformatoren in de eerste plaats het beginsel, dat zij de historische lijn niet afbraken, maar doortrokken; dat zij het bestaande niet vernietigden, maar zich er

bij aansloten en ervan uitgingen. Dit beginsel gold bij hen èn voor de Kerk èn voor het ambt, en mag dus verondersteld worden ook voor de opleiding tot den Dienst des Woords gegolden te hebben, gelijk hun practijk dit ook metterdaad toont. Ik ga dit thans met een enkel woord op elk der drie genoemde punten toelichten.

Wat het eerste punt, de *Kerk*, betreft, kan ik kort wezen, omdat in dit opzicht het beginsel vrij wel algemeen erkend is. De reformatie, gelijk die door Luther te Wittenberg, Zwingli te Zürich en Calvijn te Genève tot stand is gebracht, heeft niet ten doel gehad door afscheiding een nieuwe Kerk te stichten naast de bestaande Kerk; men bleef in de Kerk, wierp het juk der Pauselijke hiërarchie af; verbrak het kerkverband met de gedeformeerde Kerken; en reformeerde in de aldus vrijgemaakte Kerken, al wat tegen den eisch van Gods Woord streed. De Kerk te Wittenberg, Zürich en Genève was voor en na de Reformatie dezelfde Kerk. Alleen haar vorm, haar gestalte, haar gedaante had door de reformatie verandering ondergaan.

Hetzelfde geldt natuurlijk niet van de Kerken, gelijk die in Frankrijk, Italië etc. na de Reformatie ontstonden. Daar werd wel degelijk vaak door uittreding van enkele leden een nieuwe Kerk geformeerd tegenover de gedeformeerde Kerken van Rome. Men kreeg daar dus twee Kerkformatiën naast elkander. Maar al kon bij deze Kerken het beginsel der Reformatie in zijn vollen omvang niet tot uiting komen, toch bleef ook hier in zooverre dit beginsel bewaard, dat men althans ideëel de lijn vasthield: de Kerk van Christus ontstond niet pas op dat oogenblik; zij was er reeds vóór eeuwen; maar haar zichtbare openbaring was zoo door en door vervalscht, dat aan reformatie in engeren zin niet te denken viel, zoodat door separatie der enkele leden en reconstructie de zichtbare gedaante der Kerk moest hersteld worden.

In beide gevallen bleef echter het beginsel gelden. Waar

dit *mogelijk* was, mocht met het bestaande instituut niet gebroken worden, maar moest dit gereformeerd. Waar het onmogelijk was, door te diepe ontarding van het instituut, hield men althans ideëel vol, dat men de wettige voortzetting was van de openbaring van Christus' lichaam. In geen geval beweerden de Reformatoren, dat de Kerk eerst nu ontstond. Hun doel was niet *Kerkstichting*, maar *Kerkherstel*. 1)

Geheel dezelfde beginselen lieten de Reformatoren gelden ten opzichte van het ambt. Zij beschouwden het ambt van de bediening des Woords niet als een nieuw ambt, dat door hen aan Gods Woord ontleend was, ter vervanging van het priesterlijk ambt. Volgens hen bleef het ambt hetzelfde, dat vóór de Reformatie reeds bestond en nu na de Reformatie werd voortgezet. Maar door Rome was dit ambt schier tot onherkenbaar wordens toe misvormd en verminkt; daarom moest het naar den eisch van Gods

1) VOETIUS in zijn *Pol. Eccles.*, T. III, p. 574, onderscheidt beide vormen duidelijk, waar hij zegt: *Reformatio Ecclesiae est cum, missis ac remotis erroribus et abusibus, etiam personis nonnullis $\epsilon\rho\rho\rho\rho\rho\rho\rho$ (cum opus est), mutata ecclesiastici cultus forma et facies in Ecclesiam introducitur.* Het is dus dezelfde Kerk, alleen wordt de forma of facies van deze Kerk eenigszins gewijzigd. Echter kan dit niet altoos zegt hij: *nonnumquam etiam ipsum corpus seu materia coetus ecclesiastici (mutatur), cum membra singula propter corruptionem et confusionem de novo colligenda aut saltem recensenda et delectus eorum habendus est.* Hier is dus wel sprake van een verandering van het lichaam der institutaire Kerk zelf, maar niet alsof hierdoor een nieuwe Kerk ontstond. De singula membra moet *op nieuw* zich vereenigen. Dat met deze separatie geen scheurmakerij bedoeld was, zegt ook Trigland uitdrukkelijk in zijn werk over de *Successie in de Gereformeerde Kercke*: De Gereformeerde Kercke en heeft haar niet verdeylt ende afghesheyden van het lichaem Christi, ende van het Hooft, dat hij haer op aerden ghestelt heeft. Maer de Gereformeerde Kerke heeft haer afghesheyden van dengenen die hem, uyt ambitie, onwetelijck tot het Hooft der Kercke heeft opgeworpen, ende van syne valsche leere etc. om *met het lichaem Christi vereenight te worden.* (TRIGLAND, *Opuscula*, ed. 1640. T. III, p. 173).

Woord worden hervormd en gezuiverd. Dat dit werkelijk hun beginsel was blijkt uit tweeërlei: 1°. dat de Reformatoren, voorzoover zij een ambt bezaten, niet begonnen zijn met dit ambt neer te leggen, om een nieuwe roeping voor een nieuw ambt af te wachten. Ze bleven in het ambt, waarin zij gesteld waren; ja, wat meer zegt, zij namen juist krachtens dit ambt de reformatie der Kerk ter hand. Toen dan ook een eeuw later de Roomschen beweerden, dat de Reformatoren geen recht hadden gehad, om aldus op te treden, hebben Voetius 1), en Trigland 2)

1) VOETIUS, *Pol. Eccles.*, T. III, p. 576 vv., zegt uitdrukkelijk: *vocationem ad ordinarium ministerium habuerunt omnes primi reformatores, quippe Archiepiscopi, Episcopi, Pastores, presbyteri. Ordinariam vocationem habuerunt, ut hoc facerent quod fecerunt, hoc est, ad reformationem Ecclesiae quique suae, seu ad munus et potestatem reformandi; quia erant vocati ad ministerium.* Hij zegt, dat zij ad reformationis formam introducendam ex praescripto ministerii, *ad quod ordinario erant vocati*, gehouden waren; dat dit wel is waar streed met de intentio ordinatorum omnium irreformabilium, maar daarentegen optime cum Institutione Christi et cum ipso ordine ministerii overeenkwam. Voorts toont hij aan: *Primos Reformatores post inchoatum opus reformationis nec jure excidisse vocatione sua, nec eam fuisse per alios ablatam, quia ipsi se non abdicarunt nec removerunt eos Ecclesiae illorum, terwijl de Paus, die het wel deed, daartoe natuurlijk de macht miste.*

2) TRIGLAND in zijn tractaat *Van de Successie in de Gereformeerde Kercke* laat zich in geheel denzelfden zin uit. De Roomschen zegt hij « pooghen met veel redenen te bewijzen, dat men die eerste Reformateurs, noch extraordinaire sendinge van Gode, noch de ordinaire van de Roomsche Kercke mach toeschrijven. » Hij stelt daartegenover deze gronden :

1° Dat een kettersche ende verdorven kercke, bij de welke gheen salicheijt en is te vinden, kan hebben successie van ordinare sendinghe ende beroepinghe, selfs van de Apostelen af, waarbij hij zich beroept op de Ariaansche Kerken, die met ketterij besmet waren en wier beroeping toch erkend is door de Roomsche Kerk.

2° Dat nochtans de ampten in soodanighen kettersche ende bedorven kercke, zijn ende blijven gheordneert, om de waarheijt te leeren, ende de leere der salicheijt recht voor te stellen. Sulx dat die Leeraers die in de kettersche Kercke de ketterije leeren, ende de bedorventheydt voort planten, ofschoon die kereke dat begeert, ende sij de ordinaire successie ende sendinge hebben, nochtans swaerlyck daer aan sondigen. Ende daer teghen soo yemandt van hen, die ketterije verlatende, de waerheydt recht leerde, of hij dat schoon dede in

e. a. 1) er met nadruk op gewezen, dat de Reformatoren

weerwille van die kercke, nochtans wel soude doen, ende sijn ampt voor Godt getrouwelyck bedienen.

Dit wijst hem selven. Want daer andere de wille van die kettersche kercke doende, ende de valsche leere voortplantende, haer ampt misbruycken, daer soude dese de Heylighen Waerheydt, oock in weerwil van die kettersche Kercke, leerende, sijn ampt recht ende wel ghebruycken.

3° Dat derhalven soodanige kettersche ende bedorven kercke, in de welke gheen salicheydt en is te vinden, door die hare ordinaire beroepinghe kan gheven, ende gheeft ghenoeghsame last ende macht om haer in hare ketterije, valsche leere, bedorvenheydt, ende afgoderije teghen te staen, ende het woordt der Heylighen Waerheydt in suyerheydt te verkondighen. Dit volght noodsaeckelijck uyt het voorgaende. Want door die ordinaire beroepinghe worden die Herders ende Leeraers in dat ampt gestelt, om niet de valsche, maer de waerachtige leere te leeren, ende de valsche teghen te sprecken.

4° Daar uyt volcht, dat dan dieghene die in soodanige kettersche ende bedorven kercke tot het Herders-ampt is beroepen, uyt kraecht van dat selve ampt gehouden is, niet de ketterije, maer de H. Waerheydt Gods den volcke voort te dragen.

5° Waer uyt oock volgt, dat soodanigh een Leeraer ofte Herder, in die kettersche ende bedorvene Kercke, als hij, al eenighen tijdt de valsche leere ghepredickt hebbende, komt de Heylighen Waerheydt te kennen, ghehouden is syne tale te veranderen, ende, in plaetse van de ketterije, de rechte leere der saligheydt oock aen deselve Gemeente te leeren. *Want hij meer ghehouden is aen de eerste Instellinghe Christi ende der Apostelen midtagaders aen het eyghentlycke oogemerck synes Amptes, ende aen den schuldighen plicht aller Herderen der kercke Christi als aen de bedorventheydt, die naderhandt is ingekropen, of aen het misverstant derghemen die hem de handen opghelegt, ende indat Ampt gestelt hebben.*

Geheel hetzelfde betoog vindt men ook in zijn tractaat van *De wettige sendinge ende beroepinghe vande eerste Reformatours*, (TRIGLAND, *Opuscula*, ed. 1640, T. III, p. 31 en 196).

1) Ik voeg aan Voetius en Trigland nog enkele getuigenissen toe, omdat dit punt vaak bestreden is en het dus van belang is de meening der Gereformeerde schrijvers over deze zaak juist weer te geven. Vooreerst PICTET, die in zijn *Théologie Chrétienne* (ed. 1721), T. II, p. 471, uitvoerig handelt over la vocation des Reformatours. Er moet daarbij onderscheid gemaakt tusschen tweeërlei roeping: les uns avaient déjà reçu leur vocation dans l'Eglise Romaine. de anderen kregen haar in de Kerken, die hen riepen. A l'égard des *prémiers*, on ne peut contester leur vocation, puisqu'ils avaient été appellez de la manière reçue dans l'Eglise d'alors. Men zal zeggen, gaat hij voort, que si l'Eglise Romaine est une fausse Eglise, la vocation qu'on y a

wel degelijk een roeping tot het ambt ontvangen hadden onder de Roomsche Kerk; dat deze roeping, al kwam zij tot hen door middel eener gedeformeerde Kerk daarom niet onwettig was (wat trouwens de Roomschen moeilijk betwisten konden), omdat het Christus zelf was die hen riep, maar die hun dan ook krachtens die roeping de verplichting oplegde, om hun ambt waar te nemen, niet

---

reçue n'est pas bonne; maar daarop antwoordt hij: qu'encore que l'Eglise Romaine, avant la Reformation, fût fort corrompue, l'essence du ministère ne laissait pas d'y être conservée, le fond de la doctrine Chrétienne y étant encore demeuré avec son efficace salutaire, qui se déployait dans quelques-uns. Ook de tegenwerping, qu'ils sont déçus de leur vocation, parce qu'ils ont combattu la doctrine de l'Eglise Romaine, heeft geen waarde; immers al hebben zij niet gevolgd l'intention des hommes qui les avaient appellez, ils ont suivi l'intention de Dieu, *qui est le premier auteur de leur vocation*. Intusschen blijkt, uit hetgeen Pictet verder zegt, dat men in *zijn* dagen de priesters, die uit de Roomsche Kerk overkwamen, op nieuw ordende; alleen de Anglicaansche Kerk deed dit niet. On dira, zegt hij, que si la vocation, que nos Reformateurs ont eue de l'Eglise Romaine a été bonne, il est étonnant que nous réordinions ceux qui ont reçu les ordres de l'Eglise Romaine. Mais cela ne doit pas surprendre, car quoique cette *vocation* eût quelque chose de legitime, et qu'elle *suffisoit dans un tems*, où il n'y avoit point de meilleure, elle était illegitime à d'autres égards. De Roomsche Kerk was na de Reformatie een schismatieke Kerk geworden en daarmede haar roeping onwettig. — Voorts B. DE MOOR in zijn *Commentaar op à Marck* (T. VI, p. 65). A Marck had de wettigheid van de vocatie der eerste Reformatoren volgehouden, cum vocationem plures habuerint ante Reformationem in Ecclesia adhuc a Papistis non separata, secundum quam praedicaturi ex voluntate Domini ejus Verbum. ad Reformationem, ab hominibus licet non intentam, tenebantur. De Moor teekent hierop aan: Adeoque excipi nequit, Reformatores hos excidisse vocatione sua, impugnando doctrinam receptam in Ecclesia Romana: nam ex adverso sic retulerunt vocationem suam ad finem suum legitimum et primarium a Christo Domino Ecclesiae intentum. — Met bijna dezelfde woorden geeft F. TURRETINUS in zijn *Institutio Theologiae Elencticae*, ed. 1696 (Pars III, p. 264), ditzelfde argument: Nec excipi potest, Eos excidisse Vocatione sua, impugnando doctrinam receptam in Ecclesia Romana. Quia tantum abest ut ideo possint dici excidisse vocatione sua, ut contra eam *ad verum et legitimum ejus finem retulerint*, et qui a Christo intendebatur. Fateor non fuisse intentionem eorum, qui eos ordinauerint, ut doctrinae receptae se opponerent: sed attendendum illis fuit ad Christi mandatum, et ad munus suorum primaeuam obligationem et naturam.

zoals menschelijke inzetten, maar zoals Gods Woord dit voorschreef. En ten tweede blijkt dit beginsel ook daaruit, dat de Reformatoren de priesters, die met de Reformatie meegingen, niet afzetten uit hun bediening, maar daarin continueerden, mits natuurlijk op duidelijke en overtuigende wijze bleek, dat zij hun ambt in het vervolg zouden waarnemen naar den regel van Gods Woord.

Men vindt dit beginsel dan ook klaar en duidelijk uitgesproken door Calvijn in een brief, — om van verdere bewijzen te zwijgen — dien hij aan een oud vriend schreef, toen deze bisschop was geworden; een brief, die te meer waarde bezit, omdat hij niet alleen voor dien bisschop, maar voor alle priesters bestemd was, gelijk Calvijn uitdrukkelijk zegt 1). Beweert Calvijn nu, dat zijn ambt onwettig is, en hij er dus afstand van moet doen? Geenzins; Calvijn verwijt hem, dat hij dit ambt niet bedient *naar de instelling Gods*. Volgens der menschen oordeel staat ge nu wel zeer hoog, zegt hij, omdat de glans van Uw waardigheid u omgeeft, at sane Dei iudicium a quo episcopatus ipse profectus est et institutus primo loco requirendum erat. Maar dit is juist de groote zonde, dat bijna niemand daarop let, dat neque primo neque secundo, nec postremo quidem loco, *quam a Domino provinciam acceperint*, cogitent. Zet daarom al die ijdelheid op zijde, roept hij hem toe, dum veram muneris tui rationem mecum e verbo Dei recognas. Episcopus creatus es. Instat tibi mox sua exhortatione apostolus Paulus prospiciendum esse tibi, *quod*

---

1) Het opschrift van den brief luidt: *De Christiani hominis officio in sacerdotiis papalis Ecclesiae vel administrandis vel abiiciendis*. — Calvijn zelf zegt in den brief: Quamobrem hanc epistolam sic tibi destinavi, ut qui in eadem (ut dicitur) tecum navi vehuntur, omnes sibi scriptam intelligant. Nam neque in uno sacerdotii genere tractando (quod tibi satis erat) eam consumere, sed per universam vestrarum opum colluviem deducere in animo est: et stilum ita studebo temperare, ut non cum uno duntaxat homine, sed toto simul ordine mihi esse negotium appareat. CALVINI OPERA, T. V, p. 279 vv.

acceperis in Domino ministerium, ut illud impleas. Hij teekent hem daarom uit Gods Woord voor, waarin het ambt van een episcopus volgens Gods ordinantie bestaat. Voelt ge u niet in staat, om dit ambt waardig te bedienen, dan moet ge er afstand van doen: Sed enim si praestando veri fideique pastoris officio nullo modo idoneum te vides, hoc secundum est, male tibi assignatum munus ut deponas potius, quam indigne ac perfidiose administres. Cedendo enim episcopum te non esse saltem declarabis: cuius personam nunc sustines, et functionem profiteris. En alsof dit nog aan duidelijkheid te wenschen overliet, herhaalde hij nogmaals: Omnino sane aut tibi quod ab episcopo requiri audis praestandum est, aut sedes episcopi deserenda. Niet alsof hij dit laatste lichtvaardig mocht doen: Equidem si aut ecclesiae christianum in morem utcunque compositae legitimo ritu praefectus esses, *aut etiam plebem istic haberes tua sedulitate Christo acquisitam*, cuius oculi in te ceu ducem ac pastorem converterentur, nunquam concederem, ut abjecta temere *non dubia Domini vocatione* libertatem tibi sumeres alio, quo ferret animus, demigrandi. Een bisschop heeft dus het recht niet zijn ambt willekeurig neder te leggen, maar hij moet predikant worden in de gezuiverde Kerk van Christus op de plaats zelf, waar hij is. Weigert gij echter beide, zoo eindigt hij, dan, quamdiu pauperum sanguinem furtis ac direptionibus exsuges quem postea luxuriose profundas, quamdiu *locum pastoris* ad perdendas nequissima perfidia oves occupabis, quamdiu in eo eris hominum grege quos latrones et sanguinarios ecclesiae suae praedones Christus appellat, de te, ut voles, aestimabis: mihi certe nec vir bonus eris, nec Christianus.

Hetzelfde beginsel nu, dat èn bij de reformatie der Kerk èn bij de reformatie van het ambt op den voorgrond stond, dat de continuïteit historisch en ideëel gehandhaafd werd, heeft ook gegolden bij de opleiding tot den Dienst des Woords. Deze opleiding geschiedde vóór de Reformatie,

gelijk de Inleiding toonde aan drieërlei scholen: 1°. de Universiteiten; 2°. de Kerkelijke scholen; 3°. de Stadscholen. De Reformatie is niet begonnen met deze scholen af te schaffen of andere daartegenover op te richten; zij maakte voor de opleiding van de predikanten gebruik van dezelfde scholen, alleen zij veranderde in deze opleiding, wat tegen den eisch van Gods Woord was. Het is eigenaardig, dat elk der Reformatoren, gelijk Hoofdstuk I toonde, zich daartoe heeft aangesloten bij een dezer drie soorten van scholen. Luther vond een Academie te Wittenberg en heeft daar zijn predikanten opgeleid; Zwingli maakte gebruik van de Kapittelschool; terwijl Calvijn zich aansluit bij de Latijnsche stadsschool. Evenzeer is opmerkelijk, dat noch Luther noch Calvijn er over gedacht hebben om door de Kerk eigen scholen te laten stichten voor de opleiding harer dienaren, terwijl Zwingli, die een Kerkelijke school vond, deze terstond veranderde in een stadsschool, die geheel onder toezicht der Overheid stond. Dr. THOLUCK begint dan ook zijn studie over *Das akademische Leben des siebzehnten Jahrhunderts* met de opmerking; Es kann befremden, in der Reformationsperiode die Bildung der zukünftigen Diener der Kirchen *Universitäten* anvertraut zu sehen und nicht vielmehr Seminarien, wie ernstere Stimmen der Gegenwart dies für nöthig erachten 1). Metterdaad valt dit feit ieder, die weet in welken toestand de Reformatoren de Universiteiten vonden, op. Luther, Zwingli en Calvijn beschouwden de bestaande scholen, waar de priesters werden opgeleid, als de broeinesten van het verderf, dat over de Kerk was uitgebroken. Melanchthon, om mij ook hier tot een enkel voorbeeld te bepalen, aarzelt niet van de Universiteit te verklaren: *nie sei etwas Verderblicheres, Gottloseres erfunden worden, nicht die Päpste, der Teufel*

---

1) THOLUCK, *Das akademische Leben des siebzehnten Jahrhunderts*, Deel I van zijn *Vorgeschichte des Rationalismus*, 1853, T. I, p. 1.

selbst sei ihr Urheber, terwijl hij Wicief roemt, omdat deze het eerst heeft ingezien *dass die Universitäten des Teufels schulen seien* 1). En toch, hoe snijdend scherp hun veroordeeling was van de Universiteiten als Bildungsanstalten voor de a. s. Dienaren der Kerk, denkt noch Luther, noch Zwingli, noch Calvijn er aan, om de Universiteiten als opleidingsschool prijs te geven, en door de gezuiverde Kerk eigen scholen te laten oprichten, waar de opleiding tot den dienst des woords kon geïsoleerd worden van het wetenschappelijk leven. Luther en Melanchthon blijven aan de Universiteit doceeren; Zwingli en Calvijn breiden het onderwijs aan de Latijnsche school zoo uit, dat als noodzakelijk gevolg van deze uitbreiding uit de Latijnsche school een Universiteit, zij het dan ook aanvankelijk zonder jus promovendi ontstaat.

Met Tholuck te beweren, dat de Reformatoren hierbij „nur dem Zuge der Zeit gefolgt sind” gaat natuurlijk niet op. Want gesteld al, dat dit juist ware, dan zou het toch kenmerkend wezen, dat deze Seminariegedachte *niet* is opgekomen bij de Reformatoren, maar wel bij de Jezuïten en juist door de Roomsche Kerk op haar concilie is gesanctionneerd 2); terwijl de Reformatoren, ook nadat de gedachte van een Seminarie aldus geponneerd was, er dan toch nooit over hebben gedacht om haar over te nemen. Maar bovendien is deze geheele voorstelling onjuist. De Jezuïten hebben de gedachte van een Seminarie niet als iets nieuws uitgevonden, maar slechts uitgebreid en tot meerdere volkomenheid gebracht. De bisschoppelijke scholen der 7de en 8de eeuw waren in den volsten zin des woords Seminararia; in de Kapittel- en Domscholen was het type nog duidelijk bewaard; en niet pas op het Concilie van Trente, maar

---

1) PAULSEN, *Geschichte des gelehrten Unterrichts*, p. 136.

2) Op het Concilie van Trente, waar het woord Seminarium ook het eerst die specifieke beteekenis gekregen heeft, die wij er nu aan hechten.

reeds in 1538 wijzen de Kardinalen er den Paus op, dat een der beste middelen om de Kerk te reformeeren het herstel dezer Kerkelijke scholen is voor de opleiding der priesters 1). Wij hebben dus bij de Reformatoren niet te doen met een onbewust en ondoordacht overnemen van wat bestond, maar met een duidelijke en besliste keuze. Men sluit zich aan en bij de Universiteiten en bij de Stadscholen. Maar waar de Reformatoren, gelijk te Zürich en te Straatsburg, met Kerkelijke scholen in aanraking komen, nemen zij deze wel over, maar nadat ze *gesaeculariseerd* zijn. Van een poging om deze scholen Kerkelijk te houden blijkt niets; eer gaat het voorstel tot saecularisatie juist uit van de Reformatoren (zoo te Zürich en te Straatsburg).

Over het diepere beginsel, dat hieraan ten grondslag ligt, spreek ik later uitvoeriger. Ik wijs er hier alleen op, om te doen zien, dat de gedachte van een Seminarie, die later door de Roomsche Kerk met zooveel kracht op den voorgrond is geschoven, door de Reformatoren met beslistheid is verworpen, niettegenstaande het denkbeeld als 't ware op hun weg was geworpen; zoodat dus in dit opzicht de bestaande toestand door hen *niet* is gecontinueerd.

Ten slotte merk ik nog op, dat, hoewel de Reformatie zeer beslist uitging van de gedachte, dat de bestaande scholen moesten gereformeerd, niet nieuwe opgericht, dit beginsel natuurlijk niet altijd en niet overal uitgevoerd kon worden. Er waren landen, waar de scholen in handen bleven van de Roomsche Kerk, en waar men dus wel genoodzaakt was tegenover de Roomsche Universiteit een Protestantsche te stichten. Maar aan het beginsel doet dit niet te kort. Men zwichtte daar voor den drang der omstandigheden.

---

1) NEDERL. KERKHISTORISCH ARCHIEF, IIe Serie, T. I, p. 251 vv.

§ 2. *De tegenstelling met Rome.*

Het tweede beginsel, dat aan alle Reformatoren gemeen is tegenover Rome, is dat zij het bestaande niet onveranderd overnemen, maar hetgeen in dit bestaande gedefformeerd was, weer reformeeren naar den eisch van den door God gestelden norm. Ook hierbij bespreek ik vooraf, hoe dit beginsel gegolden heeft en ten opzichte van de Kerk en ten opzichte van het ambt, omdat alleen zóó de toepassing van dit beginsel op de opleiding tot den Dienst des Woords verstaan kan worden. Immers de opleiding wordt altoos beheerscht door het doel, waarvoor men opleidt. Ik dien dus uit te gaan van de reformatie van het ambt om de reformatie in de opleiding voor het ambt te kunnen begrijpen. Terwijl ik ook bij de reformatie van het ambt niet kan blijven stilstaan, omdat deze weer principieel voortvloeit uit de reformatie van de Kerk.

Elke reformatie onderstelt deformatie. Ik begin daarom met in korte trekken te herinneren, welke deformatie de Kerk, het ambt, en de opleiding voor het ambt onder Rome ondergaan had, om aldus de tegenstelling met de Reformatie te beter te doen uitkomen.

De nieuwe ontwikkeling, die Augustinus aan het dogma de Ecclesia had gegeven en die op zijn voetspoor door Thomas Aquinas breeder was uitgewerkt, had er toe geleid, om de Kerk te beschouwen als het intermediair, waaraan God zijn werking op de zielen der uitverkorenen uitsluitend gebonden had; in de Kerk had God alle schatten van genade en heil als 't ware gedeponeed, en de Kerk was de thesaurier, die deze schatten in Gods naam uitdeelde aan elk die tot haar kwam. Vandaar dat op de rechtstreeksche aanraking tusschen God en de ziel weinig nadruk werd gelegd; immers de Kerk was de Mid-

delaresse tusschen God en den mensch. Vandaar dat in de Kerk de bediening des Woords op den achtergrond trad en de bediening der Sacramenten hoofdzaak werd; immers de geloovige kon volstaan met een *fides implicita* van wat de Kerk leerde en de meedeeling der zaligmakende genade geschiedde niet door de prediking, maar *ex opere operato* door middel van het Sacrament. Vandaar eindelijk, dat de Kerk niet meer beschouwd werd als de vergadering der geloovigen, maar gezocht werd in de ambtsdragers (*ecclesia representativa*); immers de Kerk was niet een coetus, maar een heilsorganisme en werd dus gerepresenteerd door hen, die dit heil uitdeelden.

Deze deformatie der Kerk had noodzakelijk een geheele deformatie van het ambt ten gevolge. De ambtsdrager trad niet op *in het midden* der geloovigen om in Christus' naam met *dienende* macht het Woord te verkondigen; hij stond als repraesentant der Kerk met *heerschende* macht *boven* en dus tegenover den leek, als uitdeeler der genade. Zijn taak was niet meer, althans niet meer in hoofdzaak om het Woord te verkondigen, maar om door middel der Sacramenten de genadegaven uit te reiken. De nadruk viel dus bij hem niet op de prediking, maar op den liturgischen dienst, die aan de Sacramentsbediening verbonden was.

Gelijk in de Inleiding is aangetoond, had deze deformatie van het ambt ook een geheele deformatie van de opleiding voor het ambt ten gevolge. De Kerk stelde als hoofdeisch voor de toelating tot het ambt: de kennis der liturgie; en, wjl de liturgische dienst in het Latijn geschiedde, de kennis van het Latijn. Terwijl slechts zeer secundair als eisch hierbij werd gevoegd: kennis van enkele hoofdwaarheden der religie.

Het gevolg hiervan was, gelijk evenzeer in de Inleiding is aangetoond, dat de gewone priesters voor hun opleiding volstaan konden met een bezoek der Latijnsche scholen of der Artistenfaculteit, terwijl van eigenlijk gezegde

Theologische studie slechts zeer zelden sprake was. De kennis der Liturgie, die noch op de Latijnsche scholen noch op de Universiteiten verkregen werd, erlangde men dan of door het herhaaldelijk bijwonen van en deelnemen aan den kerkelijken dienst, of doordat de Bisschop iemand aanwees, die den a. s. priester hierin afzonderlijk onderrichtte.

Terwijl de Kerk eindelijk, daar zij in de ambten een hiërarchische opklimming deed plaats vinden, de studie der hoogere wetenschap wèl als eisch stelde voor de hoogere ambten, maar daartoe aanwees zoowel de studie in het Kerkelijk recht als in de Theologie; wat ten gevolge had, dat de meesten de Decretistenfaculteit verkozen boven de de Theologische, omdat de studie in het Kanonieke recht van meer actueel belang was. Wij zagen ook, hoe de studie in de Theologische faculteit zich bepaalde tot de exegete van de H. Schrift in de door de Kerk geleverde vertaling, zoodat van de studie der grondtalen geen sprake was; en voorts tot een dialectisch bewerken van het door de Kerk geformuleerde dogma; waarbij aan het laatste verreweg de eereplaats werd toegekend.

De Reformatoren, die tegenover deze deformatie van Kerk en ambt optraden, gingen uit van de gedachte, dat de Kerk geen absolute Middelaressse kan zijn tusschen God en den mensch, omdat de mensch zelf met God in aanraking komen moet. Deze aanraking moet deels rechtstreeks geschieden door de inwerking des Heiligen Geestes in de ziel, deels middellijk door de bediening des Woords en der Sacramenten, waarbij de bediening des Woords op den voorgrond moet geplaatst. Beide bedieningen echter niet *uit naam der Kerk*, maar *op last van God zelf*.

De Reformatoren beschouwden de Kerk derhalve niet meer als een heilsinstituut, maar als de vergadering der geloovigen. Als middelpunt in deze vergadering plaatsten zij de bediening des Woords, terwijl de bediening der

Sacramenten daarbij kwam als bezegeling van de bediening des Woords 1).

Deze reformatie van de Kerk had, gelijk van zelf spreekt, een reformatie ook van het ambt ten gevolge. De ambtsdrager bleef niet langer mispriester, maar werd in de eerste plaats prediker; zijn hoofddoel werd niet om de Sacramenten te bedienen, maar om het Woord van God te verklaren en aldus de zielen tot boete en bekeering te brengen of wel te versterken in hun geloof. Hij trad daarbij op niet als representeerende de Kerk, maar als gezonden door God. Terwijl voorts het ambt niet beschouwd werd, als iets wat zekere heiligheid en heerschappij aan den drager meedeelde, waardoor hij boven den „leek” kwam te staan, maar als een bediening die hem in het midden der broeders was opgedragen. Op dit laatste punt is Luther minder consequent doorgestaan dan Zwingli en Calvijn; maar dit neemt niet weg, dat hij toch evenzeer als de andere Reformatoren met kracht opkwam tegen de onbehoorlijke verheffing van het ambt door de Roomsche Kerk.

Deze reformatie van de Kerk en het ambt moest noodzakelijk een geheele verandering te weeg brengen in de opleiding voor het ambt. Immers het *doel*, dat deze opleiding beheerschte, was door de Reformatie een geheel ander geworden. Het duidelijkst blijkt dit uit de eischen, die de tot Reformatie gekomen Kerken stelden voor de toelating tot het ambt; zij vragen daarbij niet meer, gelijk het voorgaand hoofdstuk toonde, naar kennis van den liturgischen dienst of van het Latijn; hun eenige eisch is, dat de candidaat toonen zal, thuis te zijn in Gods Woord en het donum concionandi te bezitten.

Gelijk van zelf spreekt, vloeide hieruit voort, dat het bezoek der Latijnsche school voor de opleiding tot den

---

1) Wel stem ik toe, dat Luther later de Sacramenten een zelfstandiger plaats naast het Woord heeft gegeven, maar het standpunt, waarvan hij oorspronkelijk uitging was dit niet.

dienst des Woords niet meer voldoende kon geacht worden. De kennis van het Latijn, hoe nuttig ook als propaedeuse, had voor den a. s. dienaar des Woords geen waarde meer wat zijn ambt qua talis betrof. Wij hebben dan ook gezien hoe èn Zwingli te Zürich èn Calvijn te Genève èn Bucer te Straatsburg aan de Latijnsche school terstond *lectiones exegeticae* verbonden, om voor de opleiding der predikanten te zorgen. De a. s. Dienaar des Woords moest krachtens den eisch van zijn ambt in dat *Woord* thuis zijn. Bij de opleiding tot den Dienst des Woords is dus het *Woord* zelf het middelpunt van alle studie; de rest is bijzaak. De studie van het trivium en quadrivium moet, gelijk èn Melanchthon èn Calvijn uitdrukkelijk zeggen, hoofdzakelijk dienen om de studie der H. Schrift voor te bereiden; evenals de oefeningen in de *ars concionandi*, om de Schrift practisch te leeren verwerken voor de geloovigen.

Het eerste punt, waarop derhalve de nadruk valt, is dat de Reformatoren krachtens hun principiële beschouwing van het ambt, de eigenlijke opleiding tot den Dienst des Woords moesten verplaatsen van de Latijnsche school naar het hooger onderwijs, hetzij men dit neme in den zin van de Theologische faculteit eener Universiteit of wel als de *lectiones publicae theologicae* aan het gymnasium verbonden. Reeds hierin ligt een scherpe tegenstelling met den toestand vóór de Reformatie, omdat toen de gewone pastoors bijna nooit Theologisch onderwijs genoten en hun eigenlijke opleiding plaats vond òf op de Latijnsche scholen òf aan de Artisten-faculteit.

De tweede vraag, waarop het nu aankomt, is deze, welke verandering door de Reformatie krachtens haar beschouwing van het ambt in dit hooger onderwijs is gebracht. Gelijk ik boven reeds herinnerde, bestond dit Theologisch onderwijs vóór de Reformatie uit twee deelen: 1°. Exegese van de Vulgata; 2°. dialectisch verwerken van Lombardus' *Sententiae*.

Wat nu de Exegese betreft, zien wij, dat alle drie de Reformatoren hierop den meesten nadruk leggen; misschien aanvankelijk zelfs wel wat te eenzijdig in vergelijking met de Dogmatiek; en ten tweede, dat zij bij de Exegese de Vulgata over boord werpen en terug keeren tot den oorspronkelijken tekst, waaruit weer de eisch voortvloeide, dat de a. s. dienaren des Woords Grieksch en Hebreeuwsch moesten kennen.

Dit op den voorgrond stellen van de studie der talen, om de Schrift in den oorspronkelijken tekst te kunnen lezen, is ongetwijfeld voor een deel daaraan te wijten, dat de Roomsche Kerk zich bij den strijd met de Reformatoren voortdurend op haar Vulgata beriep, en vergelijking met den grondtekst deed zien, dat de Vulgata juist op zeer gewichtige punten verkeerd was vertaald (men denke aan het sacramentum van Efese 5 : 32). Maar deze praktische behoefte was niet de hoofdoorzaak; immers een betere vertaling kon geleverd worden en de gewone predikanten kwamen wel niet met zulke geleerde Doctores in dispuut, dat zij zich op den grondtekst konden beroepen. Het leidend motief dezer beweging lag dan ook elders. Wij hebben hier te doen met den invloed van het Humanisme, dat, reeds lang voor de Reformatoren optraden, tegen menigen misstand in Kerk en Wetenschap had geprotesteerd en waarbij dus uiteraard de Reformatoren zich aansloten.

Daar juist in dit bijna dweepend op den voorgrond stellen der talen wel het sterkst de invloed van het Humanisme op de Reformatoren uitkomt, bespreek ik hier met een enkel woord den invloed, dien het Humanisme op de reformatie van de opleiding tot den Dienst des Woords in haar geheel had. Ik wijs daarbij achtereenvolgens op het beginsel, waarvan het Humanisme uitging; op hetgeen de Reformatoren uit dit beginsel overnamen; en op hetgeen zij in het Humanisme krachtens hun eigen beginsel bestreden.

De wetenschap aan de Middeleeuwsche Universiteit was onder invloed van Aristoteles, gelijk wij zagen, veranderd in een dorre, droge verstandsarbeid, die liefst met abstracte begrippen arbeidde en lust had in de meest spitsvondige en futiele onderscheidingen. Het was een vivisectie voor het menschelijk wezen, waarbij het gevoel, de verbeelding door *curare* verlamd werden, om de fijnste vezelen en zenuwtakken van het logisch denken te kunnen ontleden en bloot leggen. Het echt menschelijke in den mensch was daarbij gedood, gelijk alle anatomie het leven dooden moet.

De humanisten hadden tegenover deze eenzijdige culte van het verstand het menschelijke weer op den voorgrond geplaatst; tegenover de dialectiek het rijke bezielde leven van de verbeelding en het gevoel; ze zochten niet naar het ware of het bewijs van het ware, maar naar het schoone in alle gestalte, die boeide en bezielde. Van zelf richtte hun oog zich daarbij op de wereld van Griekenland en Rome. Daar was dit menschelijke tot zijn rijkste ontplooiing gekomen; daar had het schoon in woord en gestalte zijn hoogsten triomf gevierd. Om in deze Grieksche en Romeinsche wereld binnen te komen, moest men den sleutel ervan bezitten; en deze sleutel was de studie der talen, die den toegang tot al deze rijke schatten ontsloot; en van daar de nadruk door de Humanisten op de studie der talen gelegd.

De Reformatoren hebben zich bij dit verzet van het Humanisme tegen de Scholastiek aangesloten. Immers de Scholastiek was de dood geweest voor de mystiek des harten en juist uit den mystieken drang der ziel om weer rechtstreeksche gemeenschap met God te oefenen, komt alle waarachtige Reformatie op.

De Reformatoren sloten zich bij het Humanisme aan, ook wat betreft de vooropplaatsing van de verbeelding bij het onderwijs. Immers dit onderwijs had nu ten doel predikers te vormen, en voor den prediker is hoofdzaak niet dialectische seherpzinnigheid, maar macht over het

woord, over de taal, om door middel van de verbeelding het gemoed des volks aan te grijpen en te boeien.

De Reformatoren sloten zich aan bij het Humanisme wat den eisch betreft, dat de talen op den voorgrond moesten staan. Immers het Woord van God moest gepredikt; dat Woord moest verstaan in zijn vollen rijkdom en diepte, en dat kon niet tenzij men dat Woord las in in de oorspronkelijke talen. Wij zagen in het vorig hoofdstuk, hoe het zelfs den schijn heeft, alsof de studie van het Grieksch en Hebreeuwsch eigenlijk de hoofdzaak is geworden voor de Reformatoren, meer nog dan de exegese zelve. Melanchthon zegt, dat de Theologie theils griechisch, theils hebräisch is; Luther noemt het Grieksch en het Hebreeuwsch heilige talen; Zwingli stelt bij zijn profetiën het *χάρισμα γλωσσῶν* voor als kennis van het Hebreeuwsch, en zelfs Calvijn spreekt bij zijn *lectiones biblicae* niet van professoren in de Exegese, maar van professor Graecus en professor Hebraicus 1). Ongetwijfeld gingen de Reformatoren hierbij te ver; te beweren, gelijk Melanchthon bij zijn inaugureele oratie deed, dat het verval der talen de oorzaak was van de vele ketterijen in de Roomsche kerk, en dat een terugkeer tot den oorspronkelijken tekst der Schrift voor alle ketterij vrijwaarde, is zeker niet genoegzaam gerekend met de zonde van het menschelijk hart; maar het toont in elk geval hoe krachtig de invloed van het Humanisme was.

Evenwel, al kan de invloed van het Humanisme op de Reformatoren niet licht overschat worden; toch hebben de Reformatoren in tweëerlei opzicht zich krachtens hun beginsel *tegen* het Humanisme gekeerd.

Het Humanisme beschouwde de humanistische studie van de eloquentia, van de poëzie, van de ars declamandi als

---

1) Alzoo in het program van het College de Rive. Intusschen wordt hij ook enkele malen « *lecteur en la sainte escripture* » genoemd, gelijk wij vroeger zagen.

einddoel; wie deze studie doorgemaakt had, was eigenlijk klaar.

En ten tweede, het Humanisme liep door zijn dweepen met het menselijke ideaal, gelijk dit in de heidensche wereld van Rome en Athene tot uiting kwam, groot gevaar van in paganisme te ontaarden; den mensch te gaan aanbidden in plaats van God den Heere.

Tegenover deze beide excessen moesten de Reformatoren partij kiezen. Immers het middelpunt was voor hen het Woord van God; vandaar dat zij de humanistische studie niet als einddoel konden beschouwen, maar deze studiën ondergeschikt moesten maken aan dat Woord; ze dienden om dat *Woord* beter te kunnen verstaan en vertolken. Vandaar ook, dat het gevaar van paganiseesering der wetenschap voorkomen werd, doordien als correctief tegen het paganisme der classieke wereld datzelfde Woord van God stond, dat geheel het onderwijs beheerschte.

Keeren wij thans terug, tot de verandering door de Reformatoren in het Theologisch onderwijs gebracht, dan blijkt ons, dat bij de Exegese vooral door invloed van het Humanisme de taalstudie op den voorgrond stond. Het was er de Reformatoren niet om te doen, om aan de H. Schrift de kracht hunner dialectiek te beproeven, of de Schrift op allerlei manier te vergeestelijken, maar om door te dringen in de beteekenis en zin van het Woord.

Wat het tweede vak betreft, de Dogmatiek, schijnt bij den eersten oogopslag de reformatie bestaan te hebben in vernietiging. Noch te Wittenberg, noch te Zürich, noch te Genève vinden wij van een college in de Dogmatiek sprake. De exegese is alleen overgebleven. Intusschen is dit meer schijn dan werkelijkheid. Men vergeete niet, dat de Dogmatische colleges oudtijds liepen over de Sententiae van Lombardus, en natuurlijk konden de Reformatoren *dese* colleges, over de Sententiae, niet overnemen. Zij stelden tegenover het onjuiste in het dogma der Roomsche kerk,

het ware dogma der Christelijke kerk; zij gaven aan dit dogma een nieuwe ontwikkeling door terugkeer tot de H. Schrift als het principium unicum Theologiae, de lectiones over Lombardus moesten dus wegvallen.

Maar daarmee viel de Dogmatiek zelf niet weg; alleen zij vloeide voorshands saam met de Exegese. En bij Luther en bij Melanchthon en bij Zwingli staat bij de Exegese het doel op de voorgrond, om uit de H. Schrift het dogma weder af te leiden. Alleen Calvijn maakt hierop een uitzondering. Hij begon met in zijn institutio een Dogmatiek te leveren, die hij o. a. uitdrukkelijk bestemde voor de candidati S. Theologiae 1). Juist daarom draagt zijn exegese dan ook een geheel ander karakter dan die van de overige Reformatoren; zijn exegese is in veel zuiverder zin exegese en laat de Dogmatiek veel meer ter zijde 2).

Intusschen was deze samensmelting van Exegese en Dogmatiek te onnatuurlijk, om op den duur stand te houden. Wij zagen dan ook, hoe reeds zeer spoedig de Dogmatiek in het theologische onderwijs een zelfstandige plaats erlangde naast de Exegese.

Wat de wijze betreft, waarop de Dogmatiek behandeld werd, blijkt dat de Reformatoren uit reactie tegen de Scholastiek in den beginne wel wat te ruw over boord hebben geworpen wat in de Scholastieke methode geen atkeuring verdiende. Melanchthon laat in zijn Loci Communes alle systematische behandeling achterwege; van een

1) In de voorrede voor de editie van 1539 zegt Calvijn: Porro hoc mihi in isto labore propositum fuit: sacrae theologiae candidatos ad divini verbi lectionem ita praeparare et instruere, ut et facilem ad eam aditum habere, et inoffenso in ea gradu pergere queant. CALVINI OPERA, I, p. 255.

2) Calvijn zegt ditzelfde in de genoemde voorrede: Itaque, hac veluti strata via, si quas posthac scripturae enarrationes edidero, quia non necesse habebō de dogmatibus longas disputationes instituere, et in locos communes evagari, eas compendio semper adstringam. l. c.

locus de Deo, de Christo is geen sprake; hij beperkte zich eigenlijk alleen tot de Soteriologie 1). En ook Calvyn's eerste uitgave van zijn Institutie is meer een uitgewerkte catechismus dan een volledige Dogmatiek. Dezelfde te sterke reactie tegenover de Scholastiek bracht er de Reformatoren ook toe, om de Schoolsche definitiën van de Triniteit etc. op zijde te zetten. Men weet, hoe Calvijn deswege zelfs van Arianisme beschuldigd is. Ook hierop kwamen de Reformatoren later terug; het beginsel, dat de historische continuïteit moest gehandhaafd ook ten opzichte der dogmatische ontwikkeling, zegepraalde, en vooral bij Calvijn is dit beginsel zeer duidelijk merkbaar, waar hij in de latere uitgaven van zijn Institutio wel voortdurend uitgaat van de H. Schrift, maar daarbij rekening houdt met de ontwikkeling aan het Dogma door de Kerkvaders en Doctores Ecclesiae gegeven.

Een laatste punt, waarop ik nog wijzen moet voor ik van de verandering door de Reformatoren krachtens hun beginsel in de opleiding voor den Dienst des Woords gebracht, afstap, is dit: dat de studie der Decretisten-faculteit als eisch voor den ambtsdrager wegviel. Na de vernietiging der hierarchie was in de tot Reformatie gekomen Kerken geen afzonderlijke plaats meer voor Kerkelijke rechtsgeleerden. Wel werd de studie van het Kerkrecht, gelijk dit uit de Reformatie opkwam, van belang geacht voor den a. s. Dienaar des Woords; maar als afzonderlijk leervak komt het eerst later voor. Oorspronkelijk werd het evenals de Ethica behandeld als onderdeel van de Dogmatiek, vooral bij het hoofdstuk: de Regimine Ecclesiae.

---

1) GASZ, *Geschichte der Protestantischen Dogmatik*, 1854, T. I, p. 25.

§ 3. *De tegenstelling met de Anabaptisten*

Elke reactie tegen het bestaande loopt altoos gevaar van het peccare per excessum; elk ingaan tegen de verkeerde gestalte dreigt te ontaarden in eene vernietiging van het wezen zelf tegelijk met den vorm. Ook in de dagen der Kerkhervorming is deze te sterke reactie tegenover Rome's hiërarchisch beginsel niet uitgebleven; zij heeft zich in haar volle kracht geopenbaard bij de secte der Wederdoopers en der Geestdrijvers in 't algemeen. Elke Reformatie heeft tegen deze buitensporigheden op te treden, wil zij haar karakter van reformatie niet verliezen en ontaarden in revolutie. Metterdaad zijn dan ook alle drie de Reformatoren principiëel tegenover dit revolutionnaire drijven van het valsche Spiritualisme opgetreden en hebben het èn theoretisch èn practisch met beleid en veerkracht bestreden. Het ligt natuurlijk buiten mijn bestek om dezen strijd in zijn geheel te beschrijven, maar wel heb ik na te gaan, in welk verband de beginselen, die zij daarbij op den voorgrond stelden, staan met hun regeling van de opleiding tot den dienst des Woords.

Ten einde het revolutionnaire drijven van het Anabaptisme te verstaan, dient in de eerste plaats nategaan, hoe de aanleiding daartoe geboden was deels door de deformatie der Roomsche Kerk, deels door het wel wat te forsche optreden van enkele Reformatoren, met name van Luther, tegenover de bestaande toestanden.

Om met het eerste te beginnen, kan ik volstaan met te herinneren aan wat ik in de vorige paragraaf zeide, om daarbij nog op een enkel moment meer nadruk te leggen. De deformatie der Roomsche Kerk had zich geopenbaard in de vervalsching van het begrip Kerk, door de werking Gods op de ziel uitsluitend te binden aan het intermediair der Kerk, en diensvolgens de Kerk te beschouwen als de

Middelaresse tusschen God en den mensch. Gevolg daarvan was de vervalsching van het begrip ambt; de ambtelijke bediening namens God ontaardde in een hiërarchische macht namens de Kerk tegenover en boven den leek. Maar niet alleen in haar begrip van Kerk en ambt was de Kerk gedeformeerd; evenzeer in haar verhouding tegenover de wereld en tegenover de wetenschap. De Roomsche Kerk had de wereld willen overwinnen door de wereld op te nemen in de Kerk, en het gevolg was, dat de Kerk zelf verwereldlijkt wierd in haar karakter. De Roomsche Kerk had de heidensche wijsbegeerte aan zich ondergeschikt willen maken door haar tot ancilla der Theologie te verlagen en het gevolg was geweest, dat de wetenschap niet tot bloei had kunnen komen en dat de Theologie was verdord tot een onvruchtbare Scholastiek.

De Reformatoren traden tegenover deze deformatie op, gelijk wij zagen, uitgaande van de mystieke behoefte der ziel, om meer rechtstreeksch gemeenschap met hun God te hebben. Zij vernietigen de hiërarchie door het ambt naar eisch der Schrift te reformeeren. Zij verwerpen het verkeerde in de Scholastiek, waardoor aan de Theologie haar vrije levensbeweging ontnomen was.

Op het laatste punt ging Luther ongetwijfeld te ver. Luther was mysticus in den volsten zin des woords. Hij begint met Tauler's traktaat uit te geven; en zegt in de voorrede dat „kein Buch näher der Bibel und Augustin ist”. Het echte wezen van den godsdienst bestaat volgens hem daarin, dat men zich tegenover God vernietigt (sese in purum nihilum resignare) 1). Hij werpt niet alleen het verkeerde in de Scholastiek, maar haar wijsgeerig beginsel zelf overboord, omdat z. i. de filosofie tot niets nut was. Karlstadt staat aan zijn zijde, en beide werken in één geest.

De Zwickauer profeten toonden, waarop deze eenzijdig-

---

1) Vergelijk HERZOG'S *Real Encyclopaedie* in voce *Luther*.

heid uitliep en bleken alzoo in beginsel over een te stemmen met het Anabaptisme dat deze lijnen reeds nog scherper had doorgetrokken en daarmee het wezen der Reformatie vervalscht had. Het Anabaptisme keerde zich niet alleen tegen het *binden* van de genadewerking Gods aan de kerk als heilorganisme, maar verwierp *alle* intermediaire werking Gods op de ziel, en hield alleen de rechtstreeksche werking des Heiligen Geestes over. Das Wort is Fleisch geworden und *wohnet in uns*. Dat inwendige woord was de rechtstreeksche uitspraak van God zelf; het uitwendige Woord de letter, die doodde. — Het Anabaptisme keerde zich niet alleen tegen de vervalsching van het ambt door Rome, tegen haar hierarchisch beginsel, maar het verwierp *alle* ambt in de vergadering der geloovigen. Ieder, die de drijving des Geestes gevoelde, mocht opstaan om te spreken of, gelijk men zeide, te profeteeren. Een vast ambt kende men niet. — Het Anabaptisme keerde zich niet alleen tegen de verwereldlijking van de Kerk, maar trad met de Kerk geheel buiten de wereld. De gemeenschap der geloovigen dreef als een oliedrop op de wateren, zonder verband of aanraking met de wereld; ze was, evenals hun Christus, een novum quid, door God in de wereld ingedragen. — En eindelijk het Anabaptisme verwierp met de valsche wetenschap, de *σβια τοῦ κόσμου*, ook de wetenschap als gave Gods. Het verbrak den band tusschen het rijk der genade en dat der natuur. De wetenschap als behoorende tot het rijk der natuur (de sapientia mundi) kon het kind van God alleen schade aanbrengen voor zijn ziel. En op het terrein van de genade, waarheen de geloovige zich terug had te trekken, heerschte alleen de onmiddellijke werking des Geestes. Niet alleen voor de wetenschap als geheel, maar ook voor de Theologie in engeren zin, was dus geen plaats meer overgebleven.

Hetgeen uit deze beginselen volgt voor de opleiding tot

den Dienst des Woords is duidelijk. Vaste ambtsdragers erkende men niet; het Woord van God was bijzaak; de wetenschap was gebannen naar het terrein der wereld; van een opleiding tot den dienst des Woords *kon* dus geen sprake zijn. Want wel bleef er een zekere dienst over in de vergadering der geloovigen, maar ieder kon dien dienst waarnemen, en de eenige voorbereiding daarvoor bestond in de werking des H. Geestes. Vandaar dat als eisch juist werd gesteld, dat er *geen* opleiding plaats mocht hebben; immers hoe minder de wetenschap het hoofd vulde, hoe vrijer orgaan men bleef voor de inspiratie. Eenvoudige handwerkslieden, als schoenmakers, smeden, timmerlieden, etc., die schrijven noch lezen konden, waren de bij uitstek aangewezen mannen om te „profeteeren”; gestudeerde personen deugden daartoe niet 1).

Toen Luther de ontaarding van dit Spiritualisme zag, heeft hij met kracht er tegen partij gekozen en zelfs niet gearzeld, om het te zwaard en te vuur uit te delgen. Ook Zwingli te Zürich had met dit Spiritualisme een harden

---

1) SPANHEIM in zijn *Elenchus Controversiarum* (ed. 1719) zet den staat van het geschil te dezen opzichte zeer helder uiteen. Hij stelt de quaestie aldus: An ordo S. Ministerii in Christiana Ecclesia sit a Christo et Apostolis institutus; ita ut conformiter ad eam institutionem praesint alii in Ecclesiis particularibus Pastores, Ductores, Ministri verbi, etc. cum pari potestate praedicandi Verbum, nomine Christi, et administrandi Sacramenta; alii etiam praesint, puta in Scholis, Doctores, singulari docendi charismate ornati, I Cor. XII, 28, 29; Ephes. IV, 11. Utrique à linguis ac disciplinis caeterisque requisitis... sufficienter instructi; Etiam speciali ad id vocatione, sed tamen mediata et per homines, quibus hoc prae caeteris negotii datum, missi et auctorati? De Anabaptisten en Enthousiasten ontkennen dit alles, zegt hij, de Orthodoxen bevestigen het. Πρωτον ψυδός est, zegt hij, de vocatione immediata, qualem jactaverunt superiori Seculo Joh. Matthias, Melch. Hofman, Turbones alii Anabaptistae, et Casp. Swenkfeldius: *Vel dari promiscue Spiritum, rudibus, idiotis, opificibus, quo apti reddantur ad docendum, praedicandum, enthusiastico saepe afflatu. Item, Literarum studium, Linguas, Disciplinas, spectare ad sapientiam mundi; nec necessarias eas esse ut quis sit ad docendum idoneus, vel potens in Scripturis.*

strijd, en Calvijn te Genève heeft wel niet in die mate als Luther en Zwingli met dit geestelijk dualisme te worstelen gehad, maar kwam toch meermalen er mede in aanraking, en koos dan even beslist daartegen partij 1).

Tegenover dit valsche Spiritualisme nu stelden de Reformatoren het *Woord van God*. Zij erkenden wel, dat er ook een *rechtstreeksche* werking des Geestes plaats had, maar hielden daarnaast vast aan een *middellijke* werking Gods door het Woord en het Sacrament. Zij bonden die rechtstreeksche werking, voor zoover het bewuste leven des menschen aangaat, aan deze middellijke werking; de Geest paste toe in de harten, wat diezelfde Geest in het Woord als schat had neergelegd voor de geheele Kerk.

De Reformatoren kwamen op tegen het vereenzelvigen van alle wetenschap en kennis met de *σοφία τοῦ κόσμου*. Zij legden er nadruk op, dat de wetenschap, vooral de studie der talen, een gave Gods was. Luther gaat daarbij zelfs zoover, van het Hebreeuwsch en Grieksch „heilige” talen te noemen. Tegenover het valsche dualisme der Wederdoopers, handhaafden zij, Luther eenigszins, maar in vollen zin Calvijn, de eenheid van Gods werk in de natuur en in de genade.

---

1) Over de beschouwing van het ambt door de Anabaptisten liet Calvijn zich, voorzoover ik zien kon niet uit. Wel bespreekt hij in zijn *Brieve instruction contre les Anabaptistes* ook met een enkel woord de verkeerde opvatting van het ambt, maar slechts ter loops. Le cinquieme article est des pasteurs, en quoy ilz se sont aucunement ravisez. Op dit punt waren de Anabaptisten, met wie Calvijn te doen had dus eenigszins tot andere gedachten gekomen. Car ilz estoient au paravant en ceste resverie, que c'estoit contre Dieu qu'un pasteur fust deputé à certain lieu. Or maintenant, soit qu'ilz reconnoissent leur erreur, ou bien qu'ilz se donnent plus de privilege qu'ilz ne veulent otroyer aux autres, nous sommes de bon accord avec eux, que nulle Eglise ne se peut entretenir en son estat sans ministre. Zij dwalen nu alleen hierin, zegt hij, dat ze onze predikanten verwerpen qui ilz penseroient avoir offensé Dieu mortellement d'avoir ouy un sermon de nous. Sur cela ilz creent les ministres à la haste, pour faire separation en l'Eglise. CALVINI OPERA VII, p. 79.

En eindelijk tegenover de verwerping van alle vaste ambtelijke bediening, hielden de Reformatoren vast aan de instelling van Christus, dat er herders en leeraars moesten wezen, die wel niet met heerschende, maar dan toch met bedienende macht op moesten treden, om het Woord te verkondigen en de Sacramenten te bedienen.

Wij zagen hoe òn bij Luther òn bij Zwingli deze strijd zich concreet samentrok in de vraag: hoe de Profeten des Nieuwen Verbonds waren op te vatten. De Wederdoopers beweerden, dat deze profeten ongeletterde mannen waren, die een openbaring ontvingen en deze aan de geloovigen meedeelden. Waartegenover Luther en Zwingli vol hielden, dat deze profeten 1°. *geletterde* mannen waren, wíjl zij de gaven der talen bezaten, d. w. z. Hebreeuwsch en Grieksch kenden; 2°. dat zij geen nieuwe openbaringen brachten, maar het donum ex-plicandi Scripturam bezaten, dus uitleggers van het *Woord* waren.

Uit deze handhaving van de middellijke werking Gods op de ziel door het ambt; het binden van deze ambtelijke bediening aan het Woord van God; en het vasthouden van de wetenschap als dienende om Gods woord te leeren verstaan, volgt noodzakelijk, dat de Reformatoren een opleiding voor het ambt moesten eischen; dat bij deze opleiding nadruk moest gelegd op de studie der Schrift als het middelpunt; en dat als voorbereiding voor die Schriftstudie ook de niet Godgeleerde wetenschappen moesten beoefend.

Ook hierbij komen wij dus weder tot dezelfde slotsom, als in de vorige paragraaf. Alleen valt in dit verband meer nadruk op de *wetenschappelijke* opleiding voor den Dienst des Woords. Iets wat de Reformatoren wel op zich zelf met Rome gemeen hadden, maar waarvan zij nog sterker dan Rome het belang en de noodzakelijkheid gevoelden, nu zij in het Anabaptisme gezien hadden, waartoe de verwaarloozing van dit *wetenschappelijke* leidde. Juist hier-

door droeg het Anabaptisme voor de Reformatoren een negatieve vrucht.

Vat ik nu ten slotte kortelijk saam de positie, die de drie Reformatoren gemeenschappelijk en tegenover Rome's deformatie en tegenover het revolutionaire drijven der Dooperij innamen, dan kom ik tot deze conclusies:

1°. *eenerzijds* tegenover Rome, dat de werking Gods op de ziel bond aan het intermediair der Kerk, en *anderzijds* tegenover het Anabaptisme, dat alle intermediair ontkende, hielden de Reformatoren vast aan tweeërlei werking Gods op de ziel: de ééne rechtstreeksch en de andere middellijk; de ééne door de inwerking des Geestes, de andere door de bediening der genademiddelen; beide werkingen in verband met elkander;

2°. *eenerzijds* tegenover Rome, dat het ambt tot een hiërarchische macht maakte en de ambtsbediening saamtrok in het Sacrament, en *anderzijds* tegenover het Anabaptisme dat alle vaste ambtsbediening ontkende en het ambt alleen liet bestaan in het vertolken van individueele openbaringen Gods, hielden de Reformatoren vol: 1°. dat er een vast ambt in de Kerk door Christus was ingesteld, maar met dienende macht; 2°. dat het hoofddoel van dit ambt niet lag in de bediening der Sacramenten of de vertolking van eigen openbaringen, maar in de verkondiging des Woords;

3°. *eenerzijds* tegenover Rome, dat de Kerk en de Wetenschap had gepaganiseerd door het opnemen van de wereld in de levenssfeer der Kerk, en *anderzijds* tegenover de Wederdoopers, die het terrein der genade buiten het terrein der natuur stelden en met de vervalschte wetenschap ook de wetenschap zelve uitwierpen, hielden de Reformatoren vol: 1°. dat de wetenschap moest gezuiverd van het paganisme, en 2°. dat deze wetenschap moest dienstbaar gemaakt aan het Woord Gods.

Gevolg van welke beginselen was, dat de Reformatoren

1°. voor den a. s. ambtsdrager een wetenschappelijke opleiding noodzakelijk moesten achten;

2°. dat zij bij deze opleiding het Woord van God tot middelpunt moesten kiezen;

3°. dat zij als voorbereiding voor de studie in de H. Schrift een wetenschappelijke propaedeuse moesten eischen; deels om de Schrift beter te verstaan (de studie der talen etc.); deels opdat de Dienaar des Woords, in de wereld optredende, het Woord Gods naar eisch zou kunnen prediken en tegen de ketterijen en valsche wetenschap verdedigen.

Metterdaad zagen wij dan ook in Hoofdstuk I, hoe de regeling die door de drie Reformatoren gezamenlijk aan de opleiding tot den Dienst des Woords is gegeven, zich juist op deze drie hoofdpunten gericht heeft.

---

§ 4. *De beginselen van Calvijn en zijn geestverwanten.*

Na aldus uiteengezet te hebben, welk verband er bestaat tusschen de regeling, door de drie leiders der reformatie aan de opleiding voor den Dienst des Woords gegeven, en de beginselen, die zij eenerzijds tegenover Rome's hiërarchisch beginsel, anderzijds tegenover het valsche spiritualisme der wederdoopers gemeen hadden, kom ik thans tot de vraag, die voor het onderzoek, dat ik mij ten doel koos, wel van het meeste belang mag worden geacht: welk verband er bestaat tusschen de opleiding voor den Dienst des Woords, gelijk die door Calvijn en de reformatoren, die met hem éénes geestes waren, geregeld is, en de specifiek Gereformeerde beginselen, waarvan zij in onderscheiding met Luther uitgingen.

Ik begin daartoe met in de eerste plaats kortelijk te

herinneren, hoe door hen feitelijk de opleiding geregeld was. Wij zagen in Hoofdstuk I:

1°. *dat Calvijn en de zijnen de Kerkelijke scholen of Seminaria voor de opleiding der predikanten afschaften.* Voorzoover zij Kerkelijke scholen vonden (bijv. te Straatsburg), veranderden zij deze in stadsscholen; voorzoover zij ze niet vonden (bijv. te Genève), wordt over haar oprichting niet gedacht. En historisch en ideëel werden dus de bestaande Kerkelijke scholen niet gecontinueerd.

2°. *dat Calvijn c. s. voor den a. s. Dienaar des Woords universitaire studie noodig achtten.* Onder universitaire studie moet hier natuurlijk verstaan worden: studie aan een hogere school, waar de Theologische wetenschap in verband staat met de andere wetenschappen. Dat feitelijk de opleiding onder Bullinger te Zürich, Capito en Bucer te Straatsburg en Calvijn te Genève niet geschied is aan een Universiteit, maar aan een Illustre school; en dat aan deze Illustre school, althans bij den aanvang, de overige wetenschappen gemist werden, bewijst hiertegen niets. Want vooreerst doet het ontbreken van het jus promovendi, wat aan omstandigheden buiten de schuld der Reformatoren lag, niet te kort aan het universitaire karakter der studie, gelijk ik die boven omschreef. En ten tweede zien wij, hoe en Bullinger en Calvijn en Bucer van meet af er op uit waren om de theologische studie niet geïsoleerd te houden, maar in verband te zetten met den geheelen cyclus der wetenschappen. Al hebben de omstandigheden ook in dit opzicht, althans gedurende den eersten tijd, de vervulling van die wenschen te Zürich en te Genève onmogelijk gemaakt, aan den wil der Reformatoren was dit zeker niet te wijten.

3°. *dat Calvijn c.s. den eisch van universitaire studie niet voor enkele, maar voor alle predikanten stelden zonder onderscheid.* Hiermede is natuurlijk geenszins bedoeld, dat

deze Reformatoren aan de vrijheid der studie te kort deden; wie door eigen studie of door privaat onderwijs zich gereed had gemaakt voor het examen, werd deswege niet afgewezen, mits hij toonde, dat hij op gelijke hoogte stond met hen, die aan de Hoogere School onderwijs hadden genoten. De nadruk valt hier op de tegenstelling met Luther, die voor den „gemeinen Pfarrher,” voor den gewonen predikant kennis van het Latijn en van de H. Schrift voldoende achtte, terwijl hij de Universitaire studie als *eisch* stelde alleen voor de Doctores en Schriftuitleggers onder deze predikanten. Van een dergelijke onderscheiding nu valt bij Calvijn noch bij de Gereformeerden in het algemeen een spoor te ontdekken. Want wel hebben de Gereformeerde Kerken als uitzondering in tijden van nood ook ongestudeerde personen tot den Dienst des Woords toegelaten; maar vooreerst geldt dit een latere periode, dan waarover ik thans spreek; en ten tweede breekt het de antithese met Luther niet, omdat bij deze „mannen van Art. VIII” 1) in *het geheel geen studie* verondersteld werd (dus geen halve studie, gelijk Luther wilde), maar een singuliere gave door God den Heere *onmiddellijk* geschonken; en ten tweede omdat deze mannen na hun toelating volkomen op één lijn werden gesteld met de door studie gevormde predikanten (en dus niet, zooals Luther deed, een trap lager).

4°. *dat Calvijn c.s. deze universitaire studie eischten aan niet-Kerkelijke universiteiten.* Noch te Zurich, noch te Straatsburg, noch te Genève, werden de Academies opgericht door de Kerk, of werden zij gerekend een deel van haar organisme te vormen. Wel werd aan de Kerk zeker medezeggenschap toegekend vooral in zake het theologisch onderwijs, maar het onderwijs als zoodanig werd beschouwd

---

1) Ik bedoel hiermede van Art. VIII der Dordtsche Kerken-ordening van 1619, waar deze zaak voornl. besproken wordt.

als te behooren tot het gebied der Christelijke Overheid.

Terwijl ik hierbij ten slotte nog voeg, dat de Gereformeerden bijzonderen nadruk legden op de ascetische zijde van de opleiding tot den Dienst des Woords; iets wat in het vorig hoofdstuk slechts ter loops kon besproken worden, maar in de volgende paragraaf nader zal worden aangetoond.

Na deze korte resumptie van de regeling, die Calvijn aan de opleiding tot den Dienst des Woords gaf, kom ik thans tot de vraag, welke de Gereformeerde beginselen zijn, waarvan Calvijn bij zijn geheele opvatting van de verhouding tusschen de Kerk en de Burgermaatschappij, de profane en heilige wetenschap uitging, om daarna het verband aan te toonen, dat tusschen deze beginselen bestaat en de boven omschreven practijk bij de opleiding tot den Dienst des Woords.

Slaat men Calvijn's Institutie op, dan ziet men, dat hij bij zijn Dogmatiek uitgaat van de kennisse Gods, opgevat niet als een bloot verstandelijk erkennen, dat er een God is, maar met de bijgedachte, dat wij alles van God ontvangen hebben en dus alles aan God schuldig zijn: *Iam vero Dei notitiam intelligo, qua non modo concipimus aliquem esse Deum, sed etiam tenemus quod de eo scire nostra refert, quod utile est in eius gloriam, quod denique expedit* 1). Deze kennisse Gods, waaruit de waarachtige religio ontstaat, laat hij niet in de eerste plaats rusten op de openbaring Gods in het Woord, maar op de notitia Dei innata; m. a. w. hij kiest bij deze kennisse Gods zijn uitgangspunt niet in den verlostten zondaar, maar in den homo in statu rectitudinis: *Atque hic nondum attingo eam notitiae speciem, qua homines in se perditum ac maledictum Deum redemptorem in Christo mediatore apprehendunt; sed tantum de prima illa et simplici loquor, ad quam nos*

---

1) CALVINI OPERA, ed. Reuss, II, p. 34.

deduceret genuinus naturae ordo si integer stetisset Adam 1). Het is deze kennis, die hem de grondslag is der religio: Nam hic virtutum Dei sensus nobis idoneus est pietatis magister, *ex qua religio nascitur* 2). Deze kennis bestaat uit twee deelen; vooreerst uit de divinitatis sensus, die aan elk mensch, en dat *naturali instinctu* eigen is, en dien hij in bijzonderen zin het *semen religionis* noemt 3); en ten tweede uit de kennisse Gods, die de mensch ontvangt uit de natuur: (Deus) non solum hominum mentibus indidit illud quod diximus religionis semen, sed ita se patefecit in toto mundi opificio, ac se quotidie palam offert, ut aperire oculos nequeant, quin aspicere eum cogantur 4).

Aldus staat het met de cognitio Dei bij den homo integer; maar de val is tusschenbeide gekomen en heeft zoowel de notitia innata als de notitia Dei ex natura bedorven — niet vernietigd, want beide bestaan ook nu nog. Elk mensch heeft het semen religionis in de ziel, maar het zaad komt niet meer tot rijpheid: Sicut autem omnibus inditum esse divinitus religionis semen experientia testatur, ita vix centesimus quisque repiritur qui conceptum in suo corde foveat, nullus autem in quo maturescat 5). En God openbaart zich nog dagelijks in de natuur (ac se quotidie palam offert), maar de mensch is stomp geworden en bemerkt het niet meer: Atqui quantacunque claritate et se et immortale suum regnum Dominus in operum suorum speculo repraesentet, qui tamen est noster stupor, ad tam perspicuas testificationes semper hebescimus, ut sine profectu effluent 6).

---

1) CALVINI OPERA, ed. Reuss, II, p. 34.

2) CALVINI OPERA, II, p. 34.

3) CALVINI OPERA, II, p. 36. Quemdam inesse humanae menti, et quidem naturali instinctu, divinitatis sensum, extra controversiam ponimus.

4) CALVINI OPERA, II, p. 41.

5) l. c. p. 38.

6) l. c. p. 49.

Waar derhalve de rechte kennis Gods voor den natuurlijken mensch onmogelijk is geworden, komt nu de speciale openbaring Gods in de H. Schrift, niet om de natuurlijke kennis te vernietigen, of haar ter zijde te stellen, en alleen de kennis der genade in Christus Jezus te brengen; maar met tweeërlei doel: 1°. om de kennisse van God als *Schepper* te herstellen; 2°. om de kennisse van God als *Zaligmaker* te brengen. Over het eerste doel spreekt hij in Caput VI: Ut ad Deum *creatorem* quis perveniat, opus esse scriptura duce et magistra. Ter verduidelijking hiervan gebruikt hij het schoone beeld van een, wiens oogen verduisterd zijn en die dus een bril noodig heeft, om te lezen wat er geschreven staat. Nempе sicuti senes vel lippi, et quicunque oculis caligant, si vel pulcherrimum volumen illis obicias, quamvis agnoscant esse aliquid scriptum, vix tamen duas voces contexere poterunt, specillis autem interpositis adiuti distincte legere incipient: *ita scriptura confusam alioqui Dei notitiam in mentibus nostris colligens, discussa caligine liquido nobis verum Deum ostendit* 1). Over het tweede doel handelt hij in het IIe Boek: De cognitione Dei redemptoris in Christo, quae patribus sub lege primum, deinde et nobis in Evangelio patefacta est.

Calvijn kent dus, en juist daarom deelde ik deze citaten zoo uitvoerig mede, tweeërlei terrein: het terrein der natuur en het terrein der genade (sensu speciali). Hij laat niet door de genade de natuur verdwijnen, zooals de Wederdoopers doen; hij verwacht ook beide niet, gelijk Rome had gedaan, door ze in een te laten vloeien. Hij laat beide naast elkaar staan, elk met haar eigen afgebakend terrein, en elk met haar eigen doel; terwijl hij toch de eenheid handhaaft, door het begrip religio in zijn diepsten wortel af te leiden niet uit het Woord of de genade, maar uit de natuurlijke Godskennis, die den mensch door God is ingeschapen.

---

1) l. c. p. 53.

Dientengevolge laat Calvijn dan ook het organisme van het natuurlijk leven, de Burgermaatschappij, en het organisme van het genadeleven, de Kerk, niet in een vloeien, maar wijst aan beide haar eigen levenssfeer toe. De Kerk gaat niet op in de Burgermaatschappij, evenmin als de Burgermaatschappij in de Kerk. Beiden hebben een eigen doel, leidden een eigen leven, kennen een zelfstandig bestaan.

En evenzoo is het met de reflectie van dit tweeërlei leven in het menselijk bewustzijn. Het leven der natuur heeft zijn eigen wetenschap, evenals het leven der genade. De *Sacra Theologia* maakt de *disciplinae profanae* niet overbodig, noch verdringt deze. Beide hebben een eigen bestaansrecht, een eigen terrein, een eigen doel. De een om de gedachten Gods na te denken, gelijk die liggen uitgesproken in de natuur (*patefactio*); de andere om de gedachten Gods na te denken, gelijk die geopenbaard zijn in het rijk der genade (*revelatio*).

Als eerste beginsel krijgen wij dus, dat volgens Calvijn het rijk der natuur en dat der genade niet mogen vermengd, maar aan beide een eigen levenskring moet worden toegekend. Intusschen hiermede zijn wij er niet. Calvijn kon bij dit dualisme niet staan blijven. Wij moeten dus de eenheid opzoeken, die beide rijken weder te samen verbindt. Dat Calvijn deze eenheid wilde handhaven bleek ons reeds daaruit, dat hij het begrip religio afleidde uit de *notitia Dei innata*. Maar dit is de eenheid zelve natuurlijk niet; deze dient nog dieper gezocht.

Wij moeten, om deze eenheid te vinden, teruggaan tot het uitgangspunt, dat aan de geheele beschouwing van Calvijn ten grondslag ligt. Gelijk men weet, is over dit uitgangspunt veel geschreven, vooral om duidelijk te maken, waarin hierbij het onderscheid bestond tusschen de Luthersche en de Gereformeerde Theologie. Enkelen hebben dit onderscheid daarin gezocht, dat de Gereformeerde Theologie berustte op „gleichmassig durchgeführter Anwen-

ding der Schriftnorm", de Luthersche op eenzijdig Paulinisme; anderen dat het bij Calvijn meer verstands-, bij Luther meer gemoedszaak was; nog weeranderen, dat bij den een de gewetensvrijheid, bij den ander de denkvrijheid op den voorgrond stond. Intusschen is terecht ingezien, dat al deze definities niet den wortel der zaak raakten. Vandaar dat Schweizer, die hierin een aanduiding van Ullmann en Herrog volgde, in zijn Reformirte Dogmatik als Materialprinzip des reformirten Bekenntnisses genomen heeft: *das Bewusstsein schlechthiniger Abhängigkeit alles Creatürlichen von Gott*. Ongetwijfeld naderde hij met deze definitie veel meer de waarheid dan zijn voorgangers, maar juist is zijn definitie daarom niet. Zij gaat, geheel in Schleiermachiaanschen trant, uit van een subjectief standpunt, terwijl het verschil tusschen Luther en Calvijn formeel juist hierin bestaat, dat Calvijn van een objectief, Luther van een subjectief standpunt uitgaat. Gasz definiëert dan ook veel juister, wanneer hij als grondtrek der Gereformeerde Theologie noemt: *die Idee Gottes als des Allbestimmenden und der absoluten Causalität*, terwijl hij de grondgedachte der Luthersche Theologie vindt in de *Idee des menschlichen Subjects und seiner creatürlichen Freiheit* 1). Men is het thans vrij wel hierover eens, dat Luther een subjectief, anthropologisch uitgangspunt, Calvijn een objectief, theologisch uitgangspunt innam; wat ik liefst aldus zou omschrijven, dat bij Calvijn alles beheerscht wordt door de gedachte *van de Souvereiniteit Gods*, bij Luther door de gedachte *van de verlossing van den mensch*.

De eenheid tusschen het rijk der natuur en dat der genade, tusschen de Burgermaatschappij en de Kerk, tusschen de profane en de heilige wetenschap moet volgens dit uitgangspunt van Calvijn dus gezocht in de Souvereiniteit Gods. God de Heere schiep het rijk der natuur en het rijk der

---

1) GASZ, *Geschichte der Protestantischen Dogmatik*, ed. 1854, I, p. 87.

genade om Zijnent wille, opdat Hem de glorie en de eer zou toegebracht worden; en God de Heere als Souverein stelt voor beide zijn wil tot wet, gelijk Calvijn dit zoo duidelijk zegt: *Quomodo enim mentem tuam subire queat Dei cogitatio, quin simul extemplo cogites, te, quum figmentum illius sis, eiusdem imperio esse ipso creationis iure addictum et mancipatum? vitam tuam illi debere? quidquid agis ad illum referri oportere?* Id si est, iam profecto sequitur vitam tuam prave corrumpi nisi ad obsequium eius componitur, *quando nobis vivendi lex esse debet eius voluntas* 1).

Deze Souvereiniteit Gods, die het leven der natuur beheerschte, is door den val niet gebroken. Want als deze Souvereiniteit op Christus als Middelaar wordt gelegd, wordt Hem deze Souvereiniteit niet alleen geschonken over het rijk der genade (de Kerk), maar ook over het rijk der natuur. Christus is niet alleen Koning Zijner Kerk, maar, zij het ook in anderen zin, Koning van alle Koningen der aarde. Intusschen, al ligt dus volgens Calvijn de eenheid tusschen het rijk der natuur en dat der genade in de Souvereiniteit Gods, daarom wordt door Calvijn de *uitoefening* dezer Souvereiniteit op beide terreinen niet verward; elk wordt geregeerd naar zijn eigen levenswet. In de Burgermaatschappij regeeren de Vorsten bij de gratie Gods; is er een Overheid die het zwaard draagt en heeft deze Overheid heerschende macht. In de Kerk daarentegen mag geen nabootsing van deze wereldsche Overheid bestaan door een hierarchie met een stedehouder van Christus aan het hoofd. Christus regeert zijn Kerk zelf, deels onmiddellijk door zijn Woord en Geest, deels middellijk door de ambtsdragere, die daartoe *dienende* macht ontvingen.

Materieel vloeit dus de eenheid tusschen het leven der natuur en het leven der genade voort uit de Souvereiniteit

1) CALVINI OPERA, II, p. 35.

Gods, formeel komt zij tot uiting in de *auctoritas Sacrae Scripturae*, die niet alleen voor het leven der genade maar evenzeer voor het leven der natuur geldt. Wij zagen reeds, hoe Calvijn dit uitdrukkelijk zegt; de Schrift is volgens hem niet alleen een instrument om de *cognitio Dei redemptoris* te brengen, maar evenzeer om de *cognitio Dei creatoris*, die oorspronkelijk uit de *notitia Dei innata* en de *patefactio Dei in operibus suis* voortvloeide, maar door de zonde verduisterd was, weer te herstellen. De Schrift bevat dus niet alleen de wilsuiting van den Souvereinen God voor de Kerk, maar evenzeer voor de Burgermaatschappij. Niet alleen de ambtsdrager in Christus gemeente, maar evenzeer de Koning, die regeert bij de *gratie Gods*, is aan haar gebonden.

Volgt dus logisch uit Calvijn's beginselen, dat de natuur en de genade, elk haar eigen levensterrein houdende, haar eenheid vinden in de Souvereiniteit Gods en de *auctoritas Sacrae Scripturae*, — het anthropologisch uitgangspunt van Luther moet tot een geheel ander resultaat voeren. De eenheid ligt bij hem niet zoozeer in de Souvereiniteit Gods, als wel in den mensch zelf. Iets wat natuurlijk tengevolge heeft, dat beide terreinen niet scherp kunnen gescheiden worden, maar in elkander moeten overvloeien. Metterdaad zien wij dan ook, dat dit in de Luthersche landen alzoo geschied is. Men denke slechts aan het territoriale stelsel met zijn *cujus regio illius religio*. De Overheid liet de Kerk niet vrij, maar bepaalde welke religie door de onderdanen zou beleden worden. Deze Overheid was dan ook niet alleen draagster van Gods Souvereiniteit in de Burgermaatschappij, maar tegelijk in de Kerk. De landsvorst was tevens *Summus Episcopus*. Ook zoo kreeg men dus een eenheid tusschen Kerk en Burgermaatschappij, maar een eenheid die gezocht werd in den mensch en dus uitliep op het stuitendst caesaropapisme.

Met de dusver gewonnen resultaten zijn wij nog niet aan het einde gekomen. Behalve het terrein van de Kerk en de Burgermaatschappij hebben wij nog het terrein van de wetenschap, waarin het leven der natuur en het leven der genade moeten gereflecteerd en gereproduceerd worden. De vraag komt dus thans aan de orde welke verhouding deze wetenschap heeft tegenover het Woord van God.

Om deze verhouding te kunnen bepalen, moet eerst onderzocht op welke wijze het Woord van God op den mensch werkt; immers naarmate deze werking intellectueel of mystiek wordt genomen, wordt ook de verhouding van het Woord tot de wetenschap een geheel andere. Ook op dit punt gaan Calvijn en Luther niet één weg, maar kiezen beide een geheel onderscheiden standpunt. Volgens Calvijn richt de werking der Schrift zich op het intellect om door het intellect op den wil te werken, waarbij een rechtstreeksche daad Gods moet komen, eenerzijds om het verstand te verlichten (*illuminatio Spiritus Sancti*), anderzijds om den wil om te buigen (bekeering).

Bij Luther wordt deze onderscheiding tusschen de middellijke werking door het Woord en de onmiddellijke werking door den Geest niet in die mate gevonden. De werking van het Woord is volgens hem niet zoozeer een intellectueele, als wel een mystieke of sacramenteele; een werking, die dient, om den Christus in de ziel in te brengen. Niet geheel ten onrechte is dan ook in later tijd wel eens aan de Luthersche Theologie verweten, dat zij de Schrift maakte tot een papieren God.

Vandaar dat Calvijn en Luther geheel anders denken over de verhouding tusschen het Woord en het intellect. Volgens Calvijn is het woord niet *alius* maar *eiusdem generis* als het menschelijk bewustzijn; is het Woord door God gegeven om op dit menschelijk bewustzijn reformeërend in te werken, en moet dientengevolge het Woord door het menschelijk bewustzijn opgenomen, verwerkt en ge-

reproduceerd. Volgens Luther staat het Woord boven het intellect; is het iets heterogeens, een Goddelijke kracht, die rechtstreeks werkt op de ziel, en door het intellect dus niet kan verstaan of begrepen worden. Vandaar dat Luther bij zijn eerste optreden een sterk anti-rationalistisch standpunt inneemt; dat hij de wetenschap van het intellect (de Philosophie) geheel verwerpt, de Logica wil gebannen zien van de Universiteit, en de Theologie dus feitelijk isoleert op het terrein van het menselijk denken. Wel is Luther later voor een deel op dit standpunt teruggekomen, vooral door invloed van Melancthon; de studie der Philosophie en der Logica zijn hersteld, maar niet met het doel om het Woord te laten bearbeiten door het intellect, alleen om aan den a. s. Theoloog methode van werken te leeren en hem zekere algemeene begrippen mee te deelen. De Gereformeerde Theologie vindt ook later daarin haar kenmerkend onderscheid met de Luthersche, dat zij aan de wetenschap in het algemeen en aan de Philosophie in het bijzonder een veel zelfstandiger positie gunt. 1)

Keeren wij thans terug tot de verhouding van het Woord tot de wetenschap. Daar de werking van het Woord volgens Calvijn niet sacramenteel is, maar geschiedt door middel van het intellect, en daarom het Woord in het menselijk bewustzijn moet gereflecteerd, volgt hieruit, dat er een wetenschap moet zijn, die dit Woord in het menselijk bewustzijn opvangt, verwerkt en reproduceert; m. a. w. dat er een Theologische wetenschap moet bestaan. Deze Theologische wetenschap heeft dus, volgens hetgeen boven uiteengezet is, geenszins een taak, die uitsluitend op het terrein der genade (de Kerk) doelt, maar evenzeer op het terrein der natuur (de Burgermaatschappij). Immers in dat Woord ligt de wil van den Souverein uitgedrukt ook voor de Overheid; de Overheid moet dus dit Woord begrijpen, verstaan en heeft

1) GASZ, *Gesch. der Prot. Dogm.* I. p. 384.

daartoe de voorlichting der Theologische faculteit noodig wier doel het juist is, dit Woord verstaanbaar te maken.

Hiermede zijn wij er echter niet. Want wel is hiermede aangetoond, dat er op het veld der wetenschap een eigen terrein moet worden toegekend aan de bearbeiding van het Woords Gods voor het menschelijk bewustzijn, maar is nog niet het verband aangetoond tusschen deze Theologische wetenschap en de overige wetenschappen. Immers al volgt uit het feit zelf, dat de Theologie een wetenschap is, noodzakelijk, dat deze wetenschap een onderdeel moet zijn van de algemeene wetenschap, en dus in verband moet staan met de profane wetenschappen, daarmede is nog niet aangetoond *welke* positie de Theologie tegenover deze wetenschappen heeft in te nemen.

Deze positie wordt beheerscht door twee begrippen: vooreerst doordat de Theologie tot taak heeft het woord Gods te reflecteeren; ten tweede doordat de Theologie dit doen moet in het menschelijk bewustzijn. Over hetgeen uit beide begrippen volgt een enkel woord.

Vooreerst over hetgeen voortvloeit uit haar taak om het *Woord* te reflecteeren. Gelijk ik reeds vroeger zeide, volgt uit de scheiding die Calvijn maakte tusschen het leven der natuur (hetwelk door de genade niet vernietigd of overbodig gemaakt is), en het leven der genade, dat ook op het terrein der wetenschap, waar èn het leven der natuur èn het leven der genade gereflecteerd worden, de disciplinae profanae een zelfstandige plaats moeten hebben naast de disciplina sacra. De eenheid tusschen beide ligt in de Souvereiniteit Gods; de wetenschap heeft tot taak de gedachten Gods in de Schepping en in de genade na te denken en te reproduceeren, niet om zich zelf te verrijken maar *om Gods wille*. Geheel het leven des menschen, dus niet alleen het leven in de maatschappij en in de Kerk, maar ook het leven in de wetenschap heeft tot einddoel het *Soli Deo Gloria*. Alle wetenschap die niet

dit doel heeft, gaat tegen haar bestemming in en zondigt tegen den door God gestelden regel. — De profane wetenschappen zouden aan dit doel kunnen beantwoorden, indien de *notitia Dei innata* ongeschonden werkte en het oog de *patefactio Dei* in *operibus suis* kon waarnemen. Dan zou men dus tweëerlei terrein krijgen: het terrein der wetenschappen, die uit het natuurlijke leven opkwamen, en daaraan genoeg hadden, en het terrein der wetenschap, die uit het genadeleven opkwam, en tot *principium unicum* het Woord had. Intusschen is dit niet zoo. De werking der *notitia Dei innata* is belemmerd, de *patefactio Dei* in de natuur is onzichtbaar geworden, en de *disciplinae profanae* aan zich zelf overgelaten moeten dus ontaarden in paganisme of materialisme; een aanbidden van een zelf versierden god of van het stof, in plaats van te strekken tot verheerlijking Gods. Daarmede boeten zij feitelijk haar karakter van wetenschap in; immers de wetenschap is het vertolken van Gods gedachten in de Schepping neergelegd en juist dat is onmogelijk, waar de *notitia vera Dei* ontbreekt.

Het Woord Gods is daarom, gelijk Calvijn zegt, geschonken, niet uitsluitend voor het terrein der genade, maar ook voor het terrein der natuur om de *vera notitia Dei* te herstellen. De werking van het Woord is echter in beide gevallen niet gelijk: voor het terrein der genade is het Woord de eenigste kenbron; voor het terrein der natuur dient het Woord als hulpmiddel, als correctief tegen de macht der zonde.

De profane wetenschappen staan dus niet buiten het Woord, maar hebben aan het Woord de ware kennis Gods te ontleenen. Zij kunnen dit echter niet zelf doen, maar behoeven daartoe de voorlichting der Theologie, wier taak het juist is om dat Woord te doen verstaan, om het intellectueel te verwerken. De Theologie heeft dus niet alleen tot roeping om het Woord Gods te reflec-

teeren in het menschelijk bewustzijn ten dienste van de Kerk en van de Overheid, maar ook ten dienste der overige wetenschappen. Zij kan dus niet buiten het verband met die wetenschappen, wijl zij dan een deel van haar taak onvervuld zou moeten laten; immers zij heeft aan die wetenschappen de principia van Gods Woord te leeren kennen; en omgekeerd de profane wetenschappen kunnen niet buiten de Theologie, omdat zij de vera notitia Dei missen, en deze aan de Theologie moeten ontleenen. De Theologische wetenschap is dus niet een los aanhangsel; zij is het hoofd der wetenschappen, de regina scientiarum, zonder welke waarachtige wetenschap ondenkbaar is.

Het verband tusschen de Theologie en de overige wetenschappen ligt echter niet allcen in het Woord Gods, maar ook in het *menschelijk bewustzijn*. De Theologie heeft tot taak om het Woord Gods in het menschelijk bewustzijn te reflecteeren; zij moet daartoe dat menschelijk bewustzijn kennen; weten aan welke wetten het onderworpen is, om deze taak ten uitvoer te *kunnen* brengen. Meer nog. Om dit te kunnen doen, moet dit menschelijk bewustzijn niet tot haar gebracht in zijn ruwe, ongevormde gestalte; dat menschelijk bewustzijn moet vooraf bearbeid zijn, moet tot helderheid en klaarheid zijn gebracht. M. a. w. evenals de profane wetenschappen niet rechtstreeks tot het Woord kunnen gaan, maar het Woord moeten nemen, gelijk het gereflecteerd wordt door de Theologie in het menschelijk bewustzijn, evenzoo kan ook de Theologie het Woord niet bewerken in het menschelijk bewustzijn, gelijk het daar ligt, maar moet zij het bewustzijn nemen, gelijk dit vooraf is geprepareerd en bewerkt.

Dit bearbeiten nu van het menselijke bewustzijn om het tot klaarheid en helderheid te brengen, om de wetten en regelen van dat bewustzijn na te gaan, is niet de taak der Theologie, maar die der Philosophie. De Theologie kan dus niet buiten de Philosophie, maar heeft haar hulp

noodig; niet alsof de Philosophie de dienstmaagd der Theologie zou wezen, die haar de slippen nadraagt van haar kleed; de Philosophie heeft een eigen roeping, een eigen taak. Maar omdat de Theologie, die het Woord verwerken wil in het menschelijk bewustzijn, een gids noodig heeft, die haar op dit terrein geleidt; die haar leert, welke eischen dit eigenaardig terrein medebrengt. Tusschen de Theologie en de Philosophie bestaat dus Wechselwirkung: beide hebben haar eigen zelfstandige taak, maar de Theologie biedt aan de Philosophie het gereflecteerde Woord Gods om haar voor paganisme te behoeden, en de Philosophie biedt aan de Theologie het geprepareerde menschelijke bewustzijn om daarin het Woord Gods te kunnen reflecteeren.

Uit deze opvatting der Theologische wetenschap in verband met de andere wetenschappen volgt logisch:

1°. dat de Theologische wetenschap niet mag teruggedrongen in een *Seminarie*. Immers de Theologische wetenschap is niet het speciaal eigendom der Kerk, maar heeft een roeping evenzeer voor de Overheid en evenzeer voor de profane wetenschappen. En in de tweede plaats de Theologie kan niet buiten de Philosophie, omdat zij deze onderstelt, van haar uitgaat.

2°. dat de Theologische wetenschap niet mag optreden aan een Kerkelijke Universiteit, want wel is dan het contact gehandhaafd met de profane wetenschappen, maar niet met de Overheid; terwijl in de tweede plaats de Kerk geen mandaat heeft ontvangen om de profane wetenschappen te onderwijzen en met dit toch te doen, de grenzen uitwischt tusschen het rijk der genade en dat der natuur;

3°. dat de Theologische wetenschap niet kan onderwezen aan een Staats-Universiteit omdat dan het verband met de Kerk ontbreekt; en ten tweede omdat de Overheid, die op het terrein der natuur staat, geen macht heeft

ontvangen op het terrein der genade als onderwijzeres op te treden.

Daar dus de wetenschap in haar geheel, en ook de Theologische wetenschap in het bijzonder, noch uitsluitend domein is van de Overheid, noch van de Kerk, maar een eigen levenskring vormt naast de Burgermaatschappij en naast de Kerk, zou hieruit consequent moeten volgen, dat deze wetenschap ook een eigen zelfstandig bestaan moest hebben, onafhankelijk van de Overheid en van de Kerk, maar met beide in contractueel verband: met de Overheid om aan het jus promovendi het effectus civilis te zien toegestaan, waarbij de Overheid het recht heeft waarborgen te eischen; en met de Kerk, opdat de Theologie door invloed der profane wetenschappen niet ont-aarde van karakter, maar in overeenstemming blijve met de belijdenis der Kerk, gelijk zij dit in haar dogma uitspreekt. M. a. w. het postulaat van deze reeks van beginselen is een Vrije Universiteit in verband met de Overheid en in verband met de Kerk.

Tot een geheel ander resultaat voert natuurlijk de lijn van beginselen, gelijk die door Luther is getrokken. Op Gereformeerd standpunt ligt de eenheid tusschen de Kerk en de Burgermaatschappij in *Gods* Souvereiniteit en staan beide *op aarde* zelfstandig naast elkaar; de wetenschap, zoowel de profane als de theologische, heeft een taak voor de Kerk en voor de Burgermaatschappij; vandaar kan de wetenschap noch taak der Overheid qua talis, noch taak der Kerk qua talis zijn, en moet zij dus een zelfstandig bestaan hebben. Luther daarentegen vindt de eenheid tusschen de Kerk en de Burgermaatschappij in den Landsvorst, die tegelijk Overheid in den Staat en Summus Episcopus is; diens gevolg is het de taak van deze Overheid om Universiteiten op te richten, die een gemengd karakter dragen; deels Kerkelijk zijn en deels Staatsinstituut; terwijl deze Universiteiten eigenlijk slechts

tweeërlei doel hebben: vooreerst om aan den Landsvorst-overheid juristen te leveren voor de maatschappij; en ten tweede om aan den Landsvorst-episcopus predikanten te verschaffen voor zijn Kerk. Vandaar dat eenerzijds de Theologische wetenschap aan deze Universiteiten feitelijk zaak der Kerk is; de Theologische faculteit een deel vormt van het Kerkelijk organisme; terwijl anderzijds deze Theologische wetenschap weer creatuur is van den Landsvorst; dus heeft te doceeren wat deze Landsvorst gelooft en naarmate de Landsvorst van religie verandert, ook zelve van overtuiging heeft te wisselen.

En in de tweede plaats; terwijl Calvijn op het gebied der wetenschap aan de disciplinae profanae, met name aan de Philosophie naast de Theologische wetenschap een eigen bestaansrecht toekennen moet, krachtens zijn beginselen, volgt omgekeerd uit Luther's antirationalistisch standpunt, dat de Theologie de Philosophie moet verdringen of haar verlangen moet tot ancilla der Theologie, waardoor zij feitelijk ophoudt een eigen bestaan te hebben en deel wordt van de Kerkelijke wetenschap.

De vraag blijft nog over in hoeverre Calvijn en Luther metterdaad deze beginselen hebben ten uitvoer gebracht bij hun regeling van het hooger onderwijs. Ik begin daartoe met Luther, omdat bij hem de praktijk het zuiverst met zijn beginselen overeenstemt.

De Universiteiten onder Luther en Melanchton's invloed opgericht, zijn allen stichtingen van de Overheid. Van de Overheid echter niet als Magistraat alleen, maar tegelijk als hoofd der Kerk. Bij meer dan een Universiteit vindt men dan ook de stichting gedecreteerd in een *Kerkenorde* 1) en worden in de *Kerkenordeningen* allerlei bepalingen ge-

---

1) Zoo bijv. van de Universiteit te Greifswald. cf. RICHTER, *Evangel, Kirchenordnungen*, I, p. 252, in de Pommersche K. O. van 1535, door Buchenhagen opgesteld.

vonden over de inrichting van het onderwijs. In de *Leges van Wittemberg*, in 1546 uitgegeven, wordt met zoovele woorden het Kerkelijk karakter der Theologische faculteit uitgesproken: *Primum igitur sciunt omnes, Collegium facultatis Theologicae, non esse Collegium humano tantum consilio constitutum, sed ministerii Euangelici membrum* 1). De Philosophie wordt evenzeer verklaard tot een deel der Kerk: *Cum hic Philosophicus coetus etiam pars esse debeat Ecclesiae Dei, volumus omnes etc* 2). En deze theologische faculteit, die een Kerkelijk karakter draagt, is tegelijk creatuur van de Overheid, die aan de Kerk voorschrijft wat zij te gelooven heeft. De bewijzen hiervoor zijn in de geschiedenis van elke Deutsche Universiteitsgeschiedenis te vinden; Döllinger heeft een reeks van voorbeelden verzameld en Paulsen zegt het hem na: Bei jedem Wechsel der Ansichten in Landeskirchenregiment fand ein genaue kontrolle statt, ob auch jeder Angestellte ihm mitmache, und wer verdächtig war, der Subjektionspflicht sich äusserlich oder innerlich zu entziehen, wurde als bald entfernt 3).

Bij Calvijn daarentegen vinden wij, dat de praktijk niet geheel overeenstemt met hetgeen uit zijn beginselen voortvloeit. Toen Calvijn optrad, vond hij de gedachte aan een Vrije Universiteit reeds lang verdwenen. Wel waren de Universiteiten oorspronkelijk, gelijk in de Inleiding werd aangetoond, vrije corporaties, die onafhankelijk van de Kerk en de Overheid ontstaan waren, maar de latere Unjversiteiten, vooral in Deutschland, waren allen door de Overheid gesticht, en tegen het einde der Middeleeuwen was zelfs de autonomie, die de Universiteiten bezaten, belangrijk ingekort.

1) ACADEMIAE WITTEBERGENSIS LEGES, ed. 1546. Art. I van de *Statuta Collegii facultates theologicae*. De *leges* zijn niet gepagineerd.

2) l. c. Art. III van de *Leges Collegii Facultatis liberalium Artium*.

3) PAULSEN, *Geschichte des gelehrten Unterrichts*, p. 223.

Calvijn, en ook de latere Gereformeerden, zijn hierin den stroom van den tijd gevolgd. Zij hebben wel beslist partij gekozen tegen de Roomsche theorie, dat de Paus de Universiteiten stichten moest; zij hebben mede partij gekozen tegenover Luther, die door de Landsvorst tegelijk tot Kerkelijke overheid te maken, feitelijk de Universiteiten door de Kerk en de Overheid, vereenigd in den persoon des Vorsten, stichten liet; maar waar zij aldus van een recht der *Kerk* om Universiteiten te stichten niets weten wilden, hebben zij aan de Overheid het recht toegekend om Universiteiten op te richten. Edoch Calvijn en de Gereformeerden uit dezen tijd hebben daarbij voorwaarden gesteld. Aan deze Universiteiten moest ook de Theologische wetenschap gedoceed worden, en vandaar dat zij twee dingen eischten: vooreerst dat deze Overheid professie zou doen van de Gereformeerde religie en deze Gereformeerde religie tot grondslag zou stellen van het geheele onderwijs; en ten tweede dat aan de Kerk door contract een zeker medezeggenschap over deze Universiteit zou worden toegekend, vooral wat betreft de Theologische faculteit, deels door toezicht op het onderwijs, deels doordat de Kerk gekend werd bij de benoeming der theologische professoren. In het volgende Deel zullen wij zien hoe op deze twee punten zich altoos het streven der Gereformeerden richtte, ook al is het hun niet overal gelukt om deze wenschen vervuld te krijgen. Dikwijls moest men zich tevreden stellen met de subjectieve zekerheid, dat de Overheid Gereformeerd was en daarom voor Gereformeerd onderwijs zorgen zou, terwijl een objectieve zekerheid óf door het onderteekenen van de belijdenis der Kerk door de professoren, òf door medezeggenschap der Kerk in zake de Theologische faculteit niet verkregen werd.

Blijkt dus uit het bovenstaande dat de Theologie in de Calvinistische lijn van gedachten een zoodanige positie heeft in te nemen in het verband der wetenschappen, dan

volgt hieruit ook logisch, dat de opleiding tot den Dienst des Woords niet kan geschieden op een Seminarie of op een Kerkelijke Universiteit, maar moet geschieden op een Universiteit, die hetzij onathankelijk is van de Overheid, hetzij door de Overheid is opgericht, mits deze professie doe van de Gereformeerde religie.

---

§ 5. *Gereformeerde Methodologiën.*

Wij zagen dus, hoe uit de feitelijke regeling door Calvijn c. s. aan de opleiding tot den Dienst des Woords gegeven, bleek, dat zij Universitaire studie voor alle predikanten zonder onderscheid noodig achtten, en wij zagen ook, dat deze eisch niet los staat naast hun beginselen, maar postulaat is van de verhouding, die krachtens deze beginselen, tusschen Woord, Theologie en Universiteit bestaan moet. Intusschen konden de Reformatoren dien eisch wel in abstracto stellen; konden zij ook wel op de practijk invloed uitoefenen door Universiteiten voor de opleiding tot den Dienst des Woords op te richten; maar het lag niet in hun macht, om aan dien eisch bindende kracht toe te kennen. Alleen de Kerken zelve hadden het recht te bepalen, dat de toelating tot den Dienst des Woords niet mocht geschieden dan na Universitaire studie, en de Reformatoren hadden zich te bepalen tot den wensch, dat door de Kerken zoodanig besluit mocht genomen worden. Metterdaad vinden wij dien wensch met zoovele woorden bij Hyperius, Calvijns tijdgenoot en geestverwant 1), uitgesproken: Nec vero, zegt hij, satis laudari,

---

1) Hyperius werd 1511 geboren. Calvijn schatte hem zeer hoog. Zoo schrijft hij o. a. aan Thretius: Quod apud D. *Hyperium* hyemare in animo tibi est, nusquam, fateor, commodius hospitium reperies. Nam praeter raram pietatem et eruditionem, quae in eius scriptis relucet, aiunt hominem esse mansueto ingenio, magna sinceritate praeditum. CALVINI OPERA, ed. Reuss, XX, p. 199.

adeoque in coelum extolli eae scholae possunt, in quibus haec praeexercitamenta locum quem merentur obtinent. Et quo ea tandem aliquando diligentius excolerentur, non immerito sancirent Episcopi, cauerentque *ne ullis deinceps ad munus in Ecclesia pateret aditus, qui se ante in scholis publicis non aliquamdiu exercuissent*, deque sua industria conscriptum a fide dignis testimonium proferrent. Quae consuetudo semel si esset introducta, haud dubie ecclesiis longe rectius, quam nunc, prospectum in rebus omnibus cerneremus 1). Dat Hyperius onder deze scholen geen Kerkelijke scholen verstaat, maar Universiteiten, blijkt reeds uit de bijvoeging van het woord *publicae*; maar ook uit zijn geheele ratio studii Theologici, waarin hij voortdurend de Schola *naast* de Kerk plaatst, als staande op een zelfstandig terrein. Zoo begint hij zijn vierde boek aldus: Si quis iam in lectione sacrorum librorum, praeterea in excutiendis locis communibus doctrinae Christianae diu multumque exercitatus, eo usque tum eruditionis tum aetatis uidetur progressus, ut tempus appetat, quo se *ad functionem Ecclesiasticam* adeundam comparet: huic ego auctor et monitor esse uelim, quo priusquam *scholasticae palaestrae atque doctorum hominum sodalitis* renunciabit, ad eos libros legendos conuertat animum, quibus Ecclesiarum *πράξεις* continentur 2). De Theologische faculteit is dus een sodalitiium doctorum hominum, waar men uittreedt om over te gaan in de Kerk, ten einde daar een functie te bekleeden. Dezelfde onderscheiding maakt hij, waar hij spreekt over het munus docendi. Er is tweeërlei munus docendi, zegt hij; vooreerst privatim, ten tweede publice; het eerste is de taak van alle geloovigen; het tweede van enkelen: at vero posterius ab iis seuerissime exigitur, qui caeteros philosophiae coelestis cognitione anteeunt, m. a. w. van hen, die theologie

---

1) HYPERIUS, *De Theologo seu de ratione studii theologici*, ed. 1572, p. 754.

2) HYPERIUS, l. c. p. 561.

gestudeerd hebben. Dit munus docendi publice valt weder in twee deelen uiteen : Sed est rursus in hoc posteriori genere duplex ratio usurpata. Docent namque publice *aut in schola, aut in Ecclesia*. Ook hier staan beide, de School en de Kerk dus tegenover elkaar. Siquidem utrunque docendi genus propria quaedam habet praecepta, quibus insistit, quomodo alias admonuimus, ut alterum ab altero clare distinguatur. Quod si in priore libet uersari, discipulos habebis et auditores, qui postea aliis quoque sunt sanae doctrinae mysteria dispensaturi: ac proinde labore tuo nunquam satis laudato, officium, immo et sacrificium praestas Deo longe gratissimum: et de pluribus simul Ecclesiis, quarum illi suscipient olim gubernacula, bene mereris. De Schola heeft dus de roeping om de a. s. Dienaren der Kerk te vormen. Sin accedis ad posterius (docendi munus), uniuersam instituis multitudinem, in qua sunt magistratus, sunt plebeij, et cujuscunque ordinis homines. Ook dit laatste citaat is van belang. De dienaar des Woords heeft het Woord te onderwijzen; dat Woord bevat niet alleen de norma voor het rijk der genade, maar ook voor dat der natuur. De dienaar des Woords heeft dus, evenals de Theologische wetenschap, niet een roeping voor de Kerk alleen maar ook voor de Burgermaatschappij. Hij moet, zegt Hyperius, ook de *Overheidspersonen* onderwijzen. Wat? Alleen hoe zij als lidmaten der Kerk deel zullen krijgen aan de zaligheid? Neen, maar ook hoe zij *als Overheid* God zullen eeren: qui dum ex te syncerae pietatis accipiunt elementa, quin etiam sedulo admoventur singuli, *ut studeant in sua uitae genere Deo placere* et suam probare conscientiam, bene mereris sane, ut de ea ipsa Ecclesia cui praees, sic et de *tota illa Replubica, quae te docentem audit* 1).

1) HYPERIUS, l. c. p. 750 vv. Opmerkelijk is het dat Hyperius juist deze, *niet-Kerkelijke* scholen seminaria noemt. Ego quidem ad inuandas scholas, atque cum scholis Ecclesias, *quarum illae sunt seminaria*, etc. p. 22.

Hyperius, de eerste onder de Gereformeerde Theologen, die opzettelijk schreef over de wijze, waarop de opleiding tot den Dienst des Woords moest plaats vinden 1), spreekt dus duidelijk uit, wat wij in de vorige paragraaf vonden als logisch gevolg van de beginselen door Calvijn in zijn Institutie gesteld.

Kan er derhalve geen twijfel bestaan, of volgens het gevoelen van de eerste Calvinisten is Universitaire studie voor den predikant noodig, dan blijft nog de vraag over, op welke wijze zij deze Universitaire opleiding tot den Dienst des Woords wilden geregeld zien. Calvijn zelf heeft zich over deze zaak in zijn geschriften nooit rechtstreeks en de industria uitgelaten; wij bezitten van hem niet als van Melanchthon een *ratio studiorum*. Ik moet mij daarom bepalen tot hetgeen op dit terrein gedaan is door de Theologen, die geheel in Calvijn's geest arbeidden en ons op dit punt het best de uitwerking van Calvijn's beginselen kunnen leeren kennen. Uit dezen eersten tijd nu bezitten wij twee Methodologiën van Gereformeerde zijde: vooreerst de *Ratio studiorum* van HEINRICH BULLINGER in 1527 geschreven, 92 bladzijden groot en in 1532 in verkorten vorm als voorrede geplaatst voor de *Loci Communes* van H. Zwingli jun.; beide zijn door dezen H. Zwingli jun. in 1593 te Zürich uitgegeven 2); en ten tweede *De recte formando Theologiae studio* van A. HYPERIUS in vier boeken, saam 756 bladzijden tellende, dat in 1556 te Bazel in het licht verscheen, en zooveel opgang had, dat het reeds in

---

1) Hij zegt toch uitdrukkelijk dat dit het doel van zijn werk is: *Quocirca arbitratus sum, quam non potest Ecclesia eruditus uiris, qui apti sint ad docendum, recteque secant uerbum Dei carere: tam profecto necessarium esse, ut eorum qui ad ministerium Ecclesiasticum sese parant (sic), studia statim recte oriententur, quo tales euadant.* l. c. p. 20.

2) Ook Zwingli in zijn praefatio, waar hij een opsomming geeft van de verschillende rationes studiorum, noemt alleen die van Bullinger en Hyperius voor de Theologische studie.

1572 herdrukt werd onder den titel: *De Theologo seu de ratione studii theologici* 1). Het is mijn doel niet om van beide werken een volledig overzicht te geven; reeds de omvang van Hyperius' Methodologie zou hiervan afmanen; maar wel om op de hoofdpunten, die bij de Theologische studie in aanmerking komen, de beginselen te toonen, waarvan beide uitgaan.

In de eerste plaats wijs ik er op, dat bij beide nadruk valt op de *ascese*. Oppervlakkig beschouwd zou men dit op Calvinistisch standpunt niet verwachten. Luther gaat bij de werking van het Woord uit van de mystiek des harten. Bij hem zou het dus van zelf spreken, dat nadruk viel op de mystieke zijde der opleiding tot de Dienst des Woords. Calvijn plaatst op den voorgrond, dat de werking van het Woord zich richt tot het verstand. De weg zou dus openstaan voor een dor intellectualisme. Toch leert de practijk vlak het omgekeerde: aan Luther's Hoogeschool is het klacht op klacht over de ongebondenheid van de studenten; aan de Academie te Genève heerscht een strenge tucht, die misschien zelfs te veel aan de *libertas Scholastica* te kort deed (men denke aan de confessie van elken student gevraagd). Men weet dan ook hoe in later tijd juist in de Luthersche Kerk uit reactie tegen dit gebrek de pietistische beweging van Spener ontstond, terwijl in de Gereformeerde Kerk een dergelijke reactie, althans in die mate, uitbleef, omdat in haar reeds van meet af beide elementen tot haar recht waren gekomen 2).

Dit ascetische element is bij Bullinger en Hyperius niet

---

1) Ik citeer in het vervolg de tweede editie, die trouwens van de eerste, zoover ik na kon gaan, niet noemenswaard verschilt.

2) Ditzelfde verschijnsel valt bij het Calvinisme op elk terrein waar te nemen. Men denke slechts aan het Puritanisme. De oorzaak ligt ook hier in Calvijn's uitgangspunt, de Souvereiniteit Gods, wiens wet op *elk* gebied des levens moet volbracht.

iets, wat naast de opleiding tot den dienst des Woords staat, maar telkens door deze geheele opleiding heengegeven wordt. In zijn *Epistola nuncupatoria* zegt Hyperius dit zoo kras mogelijk: *Eruditio nimirum quasi fulcrum et sustentaculum est uerae pietatis: sicut ex aduerso, pietatis praesidio potissimum munitur eruditio augeturque. Est igitur incredibilis quaedam istarum duarum uirtutum, pietatis inquam et eruditionis, inter se cognatio: ut alterutra si absit, necessario ea quae sola relinquitur, imperfecta, manca, et prope inutilis maneat. Moet tusschen beide een keuze gedaan, dan zegt hij: merito elegerit aliquis pietatem sine literis, prae literis sine pietate. Gelukkig echter zijn alleen zij, die noch alleen de pietas noch alleen de eruditio hebben, maar in quibus aut pietas literata, aut literatura pia enitere conspicitur 1).*

Aan dit beginsel blijft Hyperius in zijn geheele Methodologie getrouw. Als hij handelen gaat over de studie der Schrift, bespreekt hij vooraf: *quomodo, quoties ad legenda sacra accedimus, adfectos esse oporteat 2)*. Daartoe is in de eerste plaats noodig, *animus sit ab omnibus molestiis et curis, praesertim rerum terrenarum uacuus; ten tweede, satis tibi sit, simplicem, necessariam et naturam uerborum sententiam eruere 3)*; en ten derde, *quae intellexeris, scopus sit ad spiritualem fructum conuertere 4)*. Daar deze drie dingen niet in den natuurlijkken mensch zijn, moet vooraf gebeden, dat de Heilige Geest onze zwakheid te hulp kome: *Caeterum quia tranquillo esse animo, simplicem et propriam eruere scriptorum sententiam, ea quae legimus ad fructum spiritualem traducere, non est nostrarum uirium: adsuescamus, quoties-*

---

1) p. 6 v.v.

2) Lib. II, Cap. II, p. 91 v.v.

3) p. 93.

4) p. 94.

cunque libros sacros in manus sumimus, spiritus sancti opem ardentibus uotis implorare, cuius solius beneficio, quae iam diximus contingunt 1). En evenzeer moet na de lectio God gedankt wordt voor zijn hulp. Postremo lectionem finiens, pro iis quae consecutus es, Deo agas gratias 2). In hoofdstuk XXXIII bespreekt hij dan nog uitvoeriger, hoe de geestelijke vrucht van deze schriftstudie moet geplukt worden; een vrucht, die niet alleen dient publice ad uniuersae Ecclesiae, maar evenzeer priuatim ad suae ipsius consciensiae utilitatem 3). Terwijl hij ten slotte in Cap X van Boek IV nogmaals als doel der geheele Theologische studie opgeeft: Duo autem sunt studiorum fines, omnibus his qui theologiae nauant operam propositi. Alter, *ut ipsi in vera pietate proficiant, ex meliores sanctioresque quotidie euadant, atque ita veram beatitudinem et immortalitatem apud immortalem Deum tandem adipiscantur*. Alter est docere alios, etc. 4). Het is daarom dubbel erg voor een theologisch student, wanneer hij dit eerste doel voorbij ziet: Turpe in genere est omni homini Christiano, turpissimum autem theologiae studioso, in doctrina pietatis esse eruditum, et nulla interim pietatis officia praestare 5).

Geheel in denzelfden geest laat Bullinger zich uit. Ook hij wil, dat de studie met gebed begonnen zal worden: Mane itaque surgat studiosus, et inuocato in primis Deo, ad studia redeat. Niemand mag dit nalaten, qui modo uelit in literis proficere: propterea quod nihil feliciter tentatur, nisi Deus aspiret 6). Vooral bij de studie der H. Schrift is dit gebed dubbel noodig 7). Ook hij eischt, dat de

---

1) p. 95.

2) p. 97.

3) p. 337.

4) p. 744 vv.

5) p. 745.

6) p. 1. Bullinger geeft zelfs voor al deze gebeden een voorbeeld.

7) p. 22.

pietas vooraf zal gaan aan de theologische studie: Qui oratoriam tradunt ab Oratore suo exigunt, vt sit vir bonus: quod indignum sit artem vsque adeo honestam residere in turpi et inhonesto pectore: quanto iustius nos à candidatis sacrae scripturae exigimus, animum Deo deuotum, mentem expurgatam ab omnibus inquina mentis, et mores ab omni impuritate alienos 1). Ook hij stelt eindelijk als vrucht der Theologische studie de ontwikkeling dezer pietas: sacra sic legas, vt non modo gloriam Dei edicere et proximos docere possis: sed vt *ipse* melior reddaris quoque in virtutibus maior quotidie efficiaris, in vitiis decrescas. Est enim coelestis Philosophia, puritas quaedam ac vitae innocentia, non Philosophica quaedam disputatio aut oratoria declamatio 2).

Wat de ascetische zijde betreft stellen beide dus drieërlei op den voorgrond:

- 1°. dat er een gedurig gebedsleven moet wezen;
- 2°. dat men tot de Theologische studie kome met een geheiligd hart, overmits de Theologie heilig terrein is;
- 3°. dat deze Theologische studie niet alleen diene, om den candidaat te vormen tot prediker voor anderen, maar ook, en wel in de eerste plaats, om godsvrucht in zijn eigen ziel aan te kweeken.

Wat nu de Theologische studie zelve betreft, staat bij Hyperius zoowel als bij Bullinger niet de Dogmatiek maar de Schrift op den voorgrond. Sed quocunque tandem tempore quispiam huic philosophiae (*sc. de Theologie*) addicere se constituerit, zegt Hyperius, eum statim ab ipsis sacris Bibliis initium discendi facere uolumus. Ab iisdem quippe petenda ducimus elementa, in quibus et consummata inuenitur eruditio. Eadem statim legi, relegi, repeti, anno primo, seundo, tertio, adeoque per omnem uitam oportet

---

1) p. 22.

2) p. 59.

ab eo, qui serio et cum emolumento Theologicari desiderat. Men moet bij deze Schriftstudie zorg dragen, dat men een zuivere tekstuitgave gebruikt. Nec temere quidem primo oblatum Bibliorum exemplar sumet in manus sed comparabit quam emendatissimum *quod semper familiare habere, circumferreque, in quo manus, oculos, os, animum assidue exercere*; ex quo denique in posterum, quoties res postulabit, sententias, probationes, et firmamenta depromere constituet 1). En bij Bullinger is deze Schriftstudie zelfs zoozeer hoofdzaak, dat voor de Dogmatiek als zelfstandige studie naast de Schrift nauwelijks plaats overblijft.

Over de wijze, waarop de Schriftstudie moet plaats hebben, handelen Bullinger en Hyperius uitvoerig. De Schrift is ons niet gegeven in het Westersch, maar in het Oostersch bewustzijn. Vandaar dat in die Schrift veel voorkomt wat voor ons duister en onbegrijpelijk is. Deze obscuritas, zegt Hyperius, raakt twee punten: vooreerst de wijze van uitdrukking, de formulae loquendi; en ten tweede de consuetudo Sacrae Scripturae 2). Wat hij onder deze consuetudo verstaat, omschrijft hij aldus: *Intelligo autem Scripturarum consuetudinem peculiarem docendi rationem*, qua autores sacrorum librorum quasi iure suo passim utuntur 3). Deze peculiaris ratio docendi is echter in de Schrift niet overal dezelfde; zij verschilt naar gelang van den auteur en van de stof die hij behandelt. Om nu te voorkomen, dat door deze obscuritas òf het verstaan van de Schrift onmogelijk zou worden, òf de Schrift op verkeerde wijze zou worden uitgelegd, bespreken Hyperius en Bullinger uitvoerig: vooreerst op welke wijze deze eigenaardige formulae loquendi (de tropus, allegorie etc.) moeten opgevat worden; ten tweede welke de peculiaris ratio docendi is, die èn aan de Schrift in het

---

1) p. 81.

2) p. 98.

3) p. 182.

algemeen en aan de Bijbelschrijvers in het bijzonder eigen is. M. a. w. zij geven een methode aan de hand, om den inhoud der Schrift uit haar eigenaardig Oosterschen vorm over te gieten in onze Westersche wijze van denken.

Bij Bullinger is hiermede de eigenlijke ratio studiorum ten einde. Hij voegt er echter als aanhangsel nog aan toe een *Thesaurus variae lectionis, sive de locis comparandis ex prophanis et sacris scriptoribus*. Erasmus had aangeraden, om bij het lezen der schrijvers, zoowel profane als gewijde, een adversarium aan te leggen, waarin men het belangrijkste aanteevende. Men moest daartoe beginnen met een vast schema te maken, waaronder men deze adversaria thuis bracht. Bullinger, die dezen raad overneemt, wil de studenten te hulp komen en geeft hun daarom zulk een schema: *Ivuabit autem et studia tua et memoriam tuam plurimum, si certos locos habeas, ceu arculas (sic), in quas omnia digeras, quaecunque tandem apud authores legis: inde rursus petas, atque in procinctu habeas, si quid de ea re differendum sit* 1). Eerst geeft hij een schema voor de Loci communes Philosophici, vervolgens voor de Loci communes sacri. Hij wil blijkbaar dat de Theologische student zelf een filosofie en een dogmatiek zou aanleggen, evenals wij vroeger reeds zagen, dat ook Melanchthon voorschreef.

Hyperius kent aan de studie der Dogmatiek een veel zelfstandiger plaats toe naast, of liever na de studie der Schrift. Hij handelt over haar uitvoerig in zijn derde Boek. Zij dient bij hem niet alleen, quo interrogatus de fide tua, aut de quibuscunque Theologicis argumentis, semper in promptu habeas accomodas sententias, quibus in respondendo utaris; maar ook quo denique *de omnibus Ecclesiae dogmatibus* uerbo Dei aperte confirmatis, perspicua oratione, et sine erroris offensionisque periculo, quotiescunque

---

1) p. 48.

opus fuerit, disseras 1). Bij deze dogmatische studie moet vooral gelet worden op de historische wording van het dogma. In omnibus uero scriptoribus, qui locos communes congererunt, operae precium est, attente obserues, quomodo pro ratione sui seculi, atque Ecclesiarum statu, qui tum cum ipsi uiuerent fuit, alios atque alios locos, singuli maiori cum diligentia exposuerunt: prout subinde nouas quaestiones in Ecclesia agitatae atque discussae constat: atque aliquando necessitas siue occasio oblata tractari aliquos plenius postulauit 2). Na deze algemeene opmerkingen, schrijft hij in Cap. II voor: *Quod unumqueque sibi priuatim suapte industria locos communes colligere oporteat* 3). Hij wil dus, evenals Bullinger, dat de student zelf een Dogmatiek zal maken en geeft daarvoor een schema, dat niet alleen in uitvoerigheid, maar ook in methode Bullinger's schema verre overtreft. Eindelijk wijst hij er op, dat deze studie ook verwerkt moet in publica exercitia Theologica, nl. disputationes en declamationes, waarbij hij, geheel in Calvijn's geest, aan de disputationes de eereplaats toekent. De disputationes dienen om scherp te leeren denken; de declamationes, quod eos qui docturi sunt populum in Ecclesia, ualere bene dicendi arte atque usu necessum sit 4).

De a. s. Dienaar des Woords heeft echter niet alleen een munus docendi, maar ook een munus gubernandi in de Kerk. Hyperius wil daarom, gelijk ik reeds zeide, dat de candidaat, voordat hij de Universiteit verlaat om in de Kerk een ambt te aanvaarden, ook die boeken zal lezen, quibus continentur *πράξεις* Ecclesiarum, quaeque ad gubernationem Ecclesiasticam instruant. Over dit punt handelt hij in het

---

1) p. 425.

2) p. 434.

3) p. 439.

4) p. 521.

IVe boek 1). In de eerste plaats acht hij daartoe noodig de studie der Kerkhistorie, de studie van het Kerkrecht en eindelijk van de Kerkelijke Liturgiek.

Geldt dit dus de eigenlijke Theologische studie, noch Hyperius, noch Bullinger konden hierbij blijven stilstaan. Aan deze theologische studie moest een propaedeuse voorafgaan: vooreerst omdat de Schrift niet verstaan kan worden zonder kennis der talen, en ten tweede omdat de Schrift niet kan gereflecteerd in het menschelijk bewustzijn, zonder dat vooraf dit menschelijk bewustzijn gekend wordt uit de Philosophie. Zoowel Bullinger als Hyperius beginnen hun Methodologie met op deze studie der talen en der Philosophie nadruk te leggen. Et quoniam, zegt Bullinger, nostra tempestate plurimi ex literatoribus ac Apostolicis (ut videri volunt) prophanas literas, quas nos ab efficiente vocamus bonas et humanas contemnunt, proscindunt, condemnant, ceu impiorum hominum inventa et Christianis hominibus indignas: nos e diuerso ostendemus, bonis et humanis literis nihil esse, quod post sacras, diligentius inquisiuerit vetustas 2). Hij stelt de literae prophanæ voorop, omdat zonder deze de Schrift niet kan verstaan: Certe cum ego viderem, sacra aegre posse sine liberalibus scientiis exacte intelligi, prophana sacris hic praeposui; non quod sanctiora putarem gentilium scripta, sed quod sacra (sacris) ista praecedere putem 3). Dienen de litterae prophanæ dus alleen om de Schrift te verstaan? Geenszins. Bullinger kent haar ook een eigen doel toe; Haec si homo non possideat, non video quomodo homo dici possit, aut quid hominis, nisi ipsum nomen habeat. Ze hebben dus tweeërlei doel: vooreerst cum ergo humanae literae vere homines ex nobis ipsis efficiant; ten tweede: cum non

---

1) p. 561.

2) p. 6 v.v.

3) p. 9.

modice ad sacras literas interpretandas ac vere intelligendas conferant 1). Onder deze literae prophanæ begrijpt hij de geheele propaedeuse; niet alleen de studie der talen en der klassieke auteurs, maar ook de Philosophie. Deze Philosophie bestaat volgens hem uit drie deelen: de Philosophia Sermocinalis, d. w. z. de Grammatica, Dialectica en Rhetorica; de Philosophia Moralis en de Philosophia Naturalis 2). Bullinger erkent dus ten volle de waarde van de Philosophie voor de Theologie.

In gelijken zin oordeelt Hyperius over de disciplinae prophanæ. Ook hij komt op tegen hen, qui obganniunt sic à spiritu sancto expectandam uniuersam intelligendi atque explicandi sacras literas facultatem, ut neutiquam opus sit, nos discendis ullis artibus operam nauare. Van dit valsche mysticisme wil hij niets weten. Omnium namque rerum parandarum Deus *certa* veluti *instrumenta* ordinavit, quae à nobis negligi non vult. Labore nostro diligentiaque opus est, ubi quid consequi desideramus. Wel zegt Christus, dat de vogelen des hemels voedsel vinden, ook zonder dat zij er moeite voor doen; maar nergens heeft Christus de wet opgeheven, dat de mensch in het zweet zijns aanschijns brood zou eten. Quemadmodum autem istud apposite, de parando cibo corporis: ita iuxta recte de cibo animi statuemus. Enimuero provenit à Deo omnis divinarum rerum cognitio: ac solus Deus est qui corda illuminat, qui sensum reconditum in lucem profert: sed interim à nobis quoque exigitur, ut artes liberales, linguas, caeterasque disciplinas multis vigilijs adiscamus: eas, cum res postulabit, ad expedite intelligen-

---

1) p. 22.

2) p. 9 vv. Hyperius heeft ongeveer dezelfde indeeling: Triplex constituta est philosophandi ratio: Logice, quae agit de sermone: Physice, de rerum naturis: Ethice, de moribus, ac vitae institutione. Prima hasce habet partes: Grammaticen, Dialecticen, Rhetoricen, p. 48.

dum sermones divinos, in consilium adhibituri. De studie der talen en der Philosophie is dus onontbeerlijk voor den Theoloog. Meer nog, die Philosophie zelf is een *grave Gods* en om haar recht te kunnen beoefenen is Gods hulp (de algemeene genade) noodig. Siquidem et humana philosophia, *Dei donum est*: neque in ea quisquam serio promouet, neque, quod post cognitionem paratam cum primis necessarium est, recte ea utitur, nisi cui Dominus id ut possit largitur 1).

Welk nut heeft de Philosophie dan voor de Theologie? Moet zij aan haar voorschrijven, wat het wezen der religie is? Geenszins, antwoordt Hyperius. Minime vero in id philosophia discitur, ut ad ejus leges examinentur sacra scripta: multo minus, ut ab ea iudicium de religionis nostrae dogmatibus petatur. Welke roeping heeft de Philosophie dan? *Tantum ad subleuandam nostri captus imbecillitatem, utque illius adminiculo alter alteri possimus clarius certiusque quae mente conceperimus, exponere* 2). Dus eenerzijds om het menschelijk bewustzijn te praepareeren voor de Schrift (de imbecillitas weg te nemen); anderzijds om als hulpmiddel te dienen bij de reflectie van de Schrift in het menschelijk bewustzijn.

Heeft de Philosophie dus deze dubbele taak voor de Theologie, de Theologie heeft ook een roeping tegenover de Philosophie. De Philosophia moralis, gelijk die uit het gevallen natuurlijke leven opkomt, heeft geen kennis van het summum bonum, en de Theologie moet dus uit het Woord aan de Philosophie leeren, waar dit summum bonum ligt. Ethice, quae disputat de uita et moribus, ita ut a philosophis, praecipueque Aristotele, quem methodi magistrum nuncupant, tradita est, habet quaedam non aspernanda. *Sed quando quae ad cognitionem unius summi*

---

1) p. 46 vv.

2) p. 47 vv.

boni, nec non ad uere bonas actiones pertinent, exponuntur in scriptis sacris: est sane ab his petendum, omne de summo bono uerisque uirtutibus iudicium 1).

Men ziet, hoe èn Bullinger èn Hyperius op elk punt volkomen bevestigen, wat in de vorige paragraaf gevonden werd als postulaat van Calvijn's beginselen. Van een verwerpen der Logica en der Philosophie, gelijk Luther het deed, is noch bij Bullinger noch bij Hyperius sprake. Beide erkennen volmondig de waarde der profane wetenschappen; zij aohten ze zelfs onmisbaar als voorbereiding voor de Theologische studie, omdat zij onmisbaar zijn voor het doel der geheele Theologie: het Woord Gods op te vangen in het menschelijk bewustzijn en het daarin te reflecteeren.

Ten slotte voeg ik hier nog een enkel woord aan toe over de methode, die èn volgens Bullinger èn volgens Hyperius bij het bestudeeren der Theologie te volgen is. Beide leggen er, gelijk wij zagen, nadruk op, dat de student werkelijk zelf studeeren moet. Zijn studie mag niet alleen bestaan in een luisteren naar wat de professoren zeggen. Hij moet zelf exegetiseeren, zelf een Dogmatiek aanleggen. Bullinger spreekt zelfs in het geheel niet over de *lectiones publicae*, Hyperius slechts ter loops. Na eerst gehandeld te hebben over de exegese van den student, geeft hij daarna nog een hoofdstuk: *Quod praeter secretam Librorum sacrorum lectionem, necessum sit audire eorundem publicos interpretes* 2). Niet alsof hij deze colleges gering acht; *audiat discipulus*, zegt hij, *lectiones non per*

---

1) p. 57. Ook de *Oeconomice* en de *Politice* acht Hyperius nuttig; alleen de *Metaphysiek* verwerpt hij: *De consumendis aliquot annis in Aristotelicis Metaphysicis, adolescenti Theologicis studiis destinato in mentem non ueniat: sed iis omissis, cogitet uera absolutaque Metaphysica in Sacris literis sibi proposita* p. 60.

2) p. 389.

intervalla, sed continue, constanterque 1); maar omdat het bezoek der colleges niet de hoofdzaak, laat staan het eenige mag wezen, waarin de studie bestaat.

Ook bij die eigen studie van den student bestaat echter het gevaar, dat de studie feitelijk wordt een naschrijven of nadenken van wat anderen schreven. Bullinger en Hyperius leggen er daarom nadruk op, dat men werkelijk zelf exegetiseere, d. w. z. de Schrift met de Schrift vergelijkte. Multi multa scribunt de commentariis: Ego vero sic sentio: Scripturam sui ipsius esse commentarium, modo cum diligentia ac iudicio eam legamus, atque in ea indefesse exerceamur 2).

Wordt dus eenerzijds met kracht de zelfstandigheid der studie gehandhaafd en er tegen gewaarschuwd, dat men het jurare in verba magistri niet tot leuze mag nemen, evenzeer wordt anderzijds aangedrongen op het *goed* gebruik, dat van de commentaren dient gemaakt te worden. De Reformatoren gingen niet uit van een aprioristisch standpunt; zij erkenden, dat God de Heere het licht van Zijn Geest reeds van de eerste eeuwen af aan de Kerk had geschonken en dat dus met dit licht rekening diende gehouden. Bullinger beveelt als commentaren bij de Exegese aan: Augustinus, Ambrosius, Zwingli en Erasmus 3). Hyperius geeft aan het slot van zijn *Ratio* een *Admonitio generalis de sanctorum et illustrium scriptorum praesertim veterum commentariis accurate legendis* 4). En zijn eerste raadgeving voor de studie der Dogmatiek is, dat men e pluribus locorum communium scriptoribus unum aliquem caeteris praestantem, consilio praeceptorum vel consodalium zal uitkiezen: eumque maxime, cuius intelligis amplissimam esse in Ecclesiis vel scholis autoritatem, et

---

1) p. 396.

2) p. 46.

3) p. 46.

4) p. 671.

cuius dictis niti audeas. Hunc de manibus depones nunquam, hunc unum leges diutissime, hunc audies et sequeris tanquam fidum ac probatum magistrum 1). Intusschen mag men zich tot die eene dogmatiek, die dus den grondslag van de studie moet vormen, niet bepalen. Ook andere Dogmatische werken moeten aangeschaft worden; o. a. — en dit spreekt wel het sterkst — *de Sententiae van Lombardus* 2). Huiusmodi proinde libros uide in tempore conquiras aliquot, praecipue vero ab Augustino conscriptos: deinde *opus Lombardi*. Ook bij de studie van het Kerkrecht wil Hyperius, dat men zich niet alleen bepare tot wat door de tot Reformatie gekomen Kerken is gedaan, maar beginne met de bepalingen der oude concilien en hetgeen in het Corpus Juris Canonici, althans in het Decretum Gratiani 3) staat opgeteekend. Ook in de Theologische wetenschap wordt dus de continuïteit gehandhaafd.

---

1) p. 431.

2) p. 430.

3) Cap. V van boek IV. Ex lectione Decreti Gratiani, quo modo utilitatem queas capere. p. 631. De studie der Decretalen, het liber sextus en de Clementinen acht hij van geen belang voor den student. p. 645.

DEEL II.

DE OPLEIDING TOT DEN DIENST DES WOORDS BIJ DE GEREFORMEERDEN IN DE ONDERSCHIEDEN LANDEN.

Is in het eerste Deel een poging gewaagd om aan te toonen, welke veranderingen in de Opleiding tot den Dienst des Woords door de Hervormers in het algemeen, en in het bijzonder door Calvijn, waren aangebracht, en hoe deze veranderingen met hun beginselen saamhingen, dan wacht mij nu de taak om te onderzoeken, in hoeverre men van gereformeerde zijde in de onderscheidene landen de richting, door Calvijn aan deze opleiding gegeven, gevolgd is, en tot welke practische resultaten men daarbij kwam.

Aangezien de Gereformeerden hierbij niet vrij waren, maar zich genoodzaakt zagen te rekenen met de onderscheidene nationale en politieke toestanden van het land, waarin zij leefden, eischt de duidelijkheid, dat dit historisch onderzoek afzonderlijk gegeven worde voor de verschillende landen, waarin de Gereformeerden optraden. Het ligt voor de hand, dat ik hierbij in de eerste plaats bespreek de practijk der Gereformeerden in Nederland, en naar evenredigheid aan deze bespreking van de toestanden in Nederland eenigszins meer plaats inruim. Na Nederland afgehandeld te hebben, bespreek ik daarna in korter overzicht

de lotgevallen van de Opleiding tot den Dienst des Woords in de overige landen.

Hiermede is mijn taak echter niet afgelopen. Reeds nu toch dien ik op het feit te wijzen, dat verschillende oorzaken in een latere periode er toe hebben bijgedragen om de zuivere doorwerking van de Calvinistische beginselen op dit punt te belemmeren. Ik behoef slechts te herinneren aan de opkomst van het Methodisme met zijn Seminariën; aan het opkomen van het Collegiaal Kerkrecht; aan de geheel veranderde verhouding, waarin de Kerken tegenover de Overheid kwamen te staan, vooral na de Fransche Revolutie; en niet het minst aan den knak, die op dogmatisch gebied aan het Calvinisme werd toegebracht, door de opkomst van het Rationalisme en de nieuwere Philosophie. Door deze gezamenlijke veranderingen hield het Calvinisme langzamerhand op toongevend te zijn in het nationaal en kerkelijk leven en kon het niet anders of ook de Opleiding tot den Dienst des Woords moest allengs door andere dan de Calvinistische beginselen beheerscht worden. Een nieuwe deformatie dus.

Dit feit nu noopt mij het historisch overzicht van de practijk der Gereformeerden in de onderscheiden landen, in twee perioden te splitsen: *de eerste periode*, waarin de practijk voor de Opleiding tot den Dienst des Woords rechtstreeks voortvloeide uit de Calvinistische beginselen; *de tweede periode*, waarin de deformatie van deze practijk wordt gezien. Periodes die wel niet bij alle landen vatbaar zijn voor indeeling bij éénzelfde jaar, maar die toch zake-lijk scherp onderscheiden kunnen worden.

EERSTE GEDEELTE.

DE OPLEIDING VOOR DEN DIENST DES WOORDS ONDER
DE HEERSCHAPPIJ DER CALVINISTISCHE BEGINSLEN.

HOOFDSTUK I.

DE OPLEIDING TOT DEN DIENST DES WOORDS BIJ DE
GEREFORMEERDEN IN NEDERLAND.

---

§ 1. *De toestand hier te lande voor de Reformatie.*

Ook bij het historisch onderzoek naar de wijze, waarop onder invloed der Calvinistische beginselen de opleiding tot den dienst des Woords in Nederland en elders is geregeld, mag de vraag: hoe deze opleiding vóór de reformatie plaats vond, niet geheel over het hoofd gezien. Om tweeërlei reden niet. Vooreerst, omdat de mogelijkheid bestaat dat de Roomsche Kerk in Nederland of elders een practijk heeft gevolgd, die afweek van de algemeene beginselen gelijk die in de Inleiding omschreven zijn. Ten tweede: aangezien de continuïteit der bestaande opleiding ook na de Reformatie niet gehandhaafd kan worden, tenzij men uitga van de opleiding, gelijk die vóór de Reformatie bestond. Het onderzoek naar deze bestaande opleiding deelt zich, gelijk van zelf spreekt, in twee deelen:

1°. naar de door de Kerk geëischte kundigheden; 2° naar de wijze waarop deze kundigheden verkregen werden.

Wat nu de eerste vraag betreft, gaat het moeilijk voor Nederland een juist antwoord te geven. In de Acta der Utrechtsche Diocesaansynodes wordt over het examen ordinandorum niet gesproken 1), en ook op de Keulsche Synodes, waaronder het bisdom Utrecht ressorteerde kwam de zaak niet uitvoerig ter sprake. De reeds vroeger aangehaalde bepaling uit 1200: *Item de clericis de insufficientia doctrinae, quae est illiteratura, notatis, sicut de omnibus scientiam eminentem non requirimus: sed qui sciat legere et cantare ad divini officii ministerium competenter, bewijst wel, hoever men in de XIIIe eeuw soms afdaalde, maar kan moeilijk als de algemeene voortdurende regel gelden, die bij het examen ordinandorum in Nederland gevolgd werd 2).*

Men gaat daarom m. i. het veiligst, wanneer men met Moll 3) verwijst naar de algemeene voorschriften der Kerk, die in ons land zeker niet zonder invloed zullen gebleven zijn op de practijk. De aanstaande priester was wel in ons land, evenals overal elders, verplicht Latijn te leeren spreken, de Grammatica van buiten te leeren, het Onze Vader, de 12 geloofsartikelen, de tien geboden etc. te kennen 4) en thuis te zijn in de onderscheidingen van het

1) Althans niet in de bekende Goudsche uitgave dezer Acta van 1584. Van deze uitgave bevindt zich niet alleen een exemplaar te 's-Gravenhage en te Leiden (cf. MOLL, *Kerkgeschiedenis van Nederland voor de Hervorming*, 1864. II, 1. p. 358 noot), maar ook op de stadsbibliotheek van Deventer. Ook dit exemplaar eindigt met de Epistulae van Jan van Arkel.

2) HARTZHEIM, *Conc. Germ.* III, p. 590 en HARDUINUS, *Acta Conc.* VII, p. 519.

3) MOLL, II, III. p. 366 en 367, waar hij vrij uitvoerig handelt over de eischen voor het priesterambt.

4) Dat dit ook in ons land eisch was, volgt uit de bepaling, dat de priesters elken Zondag het pater noster en credo en eens per maand de tien geboden en de zeven sacramenten moesten verklaren. HARTZHEIM, IV, p. 22, 169.

poenitentiewezen 1), zoowel als in de bediening en de beteekenis der Sacramenten 2).

Zeker daarentegen is, dat aan de ordening een onderzoek voorafging de vita, scientia et moribus 3), 'twelk door den Archidiaken of Scholasticus in des Bisschops naam werd afgenomen. Een enkele maal schijnt de Bisschop zelf mee geëxamineerd te hebben. Groote homiletische bekwaamheden werden bij het examen wel niet gevorderd. Ook in ons vaderland behielpen de meeste priesters zich met daartoe opzettelijk vervaardigde preekenbundels 4), wat te gemak-

1) Ieder priester moest in het bezit zijn van de versus de casibus episcopaliibus, die handelen over de zonden, waarvan de vergeving alleen den bisschop toekwam; hij moest deze versus in het latijn voorlezen en daarna in het Hollandsch verklaren. HARTZHEIM, IV, p. 18, 19, 168.

2) De Kerk wilde, dat de priesters ook na hun ordening zouden voortgaan met hun studie, vooral wat de beteekenis der Sacramenten betreft. cf. *Conc. Colon.*, 1452, legi mandamus in Synodis Dioecesanorum libellum S^ti Thomae de Aquino de articulis fidei et Sacramentis Ecclesiae quòdque praecipiat Curatis ut partem quae est de Sacramentis habeant et studeant diligentius. HARTZHEIM, V, p. 414.

3) *Concil. Colon.*, 1338. HARTZHEIM, p. 448. CRAMER, *Gesch. der Erziehung und des Unterrichts in der Nederl.*, 1843, p. 227, beweert, dat David van Bourgondie (1456—1496), «die Geistlichen einer öffentlichen Prüfung zu unterwerfen und theologische Examina einzuführen suchte.» Hij beroept zich daarvoor o.a. op HEIDA, *Historia Episcop.*, 1642, p. 294—306, waar dit feit echter niet vermeld wordt. Waarschijnlijk doelt Cramer op het bekende verhaal van Erasmus, dat David, hoorende dat er vele onkundigen gewijd werden, zelf daarvan den proef heeft willen nemen, door het examen bij te wonen en aan elk der ordinandi vragen voor te leggen, verschillend in moeilijkheid naarmate van het wijsdel, dat zij begeerden. Hij deed daarbij theologische vragen aan de a. s. Priesters. Deze controle was wel noodig, want ditmaal werden er slechts drie ordinandi toegelaten. BATAVIA SACRA, ed. 1726, IIe deel, p. 495. Van een invoeren van een theologisch of openlijk examen is dus geen sprake; alleen hiervan dat de bisschop ditmaal zelf mee examineerde terwijl hij dat anders overliet aan zijn ondergeschikten.

4) Meest bediende men zich van preekenbundels door buitenlanders opgesteld; vooral schijnen naam gehad te hebben de *sermones parati*, *sermones sensati*, *sermones praedicabiles* en de *sermones dormi secure* — om den priester een rustigen slaap te bezorgen; de laatste collectie werd in 't laatst der 15de eeuw te Leuven, Keulen en elders 30 maal gedrukt.

kelijker kon, omdat de priester bij de preekstof gebonden was aan den vasten gang van het kerkelijk jaar.

Wat de tweede vraag betreft, aan welke inrichtingen van onderwijs de voor het priesterambt vereischte kennis verkregen werd, wijs ik in de eerste plaats op de *Kapittelscholen*, niet wijl zij het belangrijkste, maar wijl zij het oudst zijn.

Aangaande de 60 Kapittelscholen, die in het begin der 16de eeuw in ons vaderland moeten bestaan hebben, is ons helaas weinig bekend 1). Slechts van die te Utrecht en te Deventer weten wij enkele bijzonderheden. Ook in ons land traden de parochiescholen veel meer op den voorgrond en speelden een veel voorname rol.

Zelfs de berichten omtrent deze Kathedraalschool te Utrecht en de vier kapittelscholen aldaar zijn echter schaarsch en betreffen meer het uitwendige dan den gang van het onderwijs. Men weet dat de Kathedraalschool gesticht werd door Willebrordus; dat zij een tijdperk kende van hoogen bloei; en dat zij, evenals de andere Kapittelscholen, nog bestond in 1586, toen Leicester haar sloot. Volgens de statuten van het Kapittel stelde de Scholasticus den Rector aan, die de leerlingen in Grammatica, Logica en Musica te onderwijzen had, terwijl de Scholasticus zelf de zorg had voor het onderwijs in de muziek 2). Op hem rustte de taak de scholares cano-

1) MOLL, II, ii. p. 231.

2) Voor de inrichting der Kathedraal- en Kapittelscholen te Utrecht vergelijke men behalve Moll: BUDDINGH, *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs in Nederland* 1841. CRAMER, *Gesch. der Erziehung und des Unterrichts in den Niederlanden* 1843. STALLAERT en VAN DER HAGHEN, *de l'instruction publique au moyen age*. VAN ASCH VAN WIJCK, *Instellingen van Hooger onderwijs in Utrecht voor 1636, 1836*; vooral echter MATTHEUS in zijn *de Nobilitate* 1686 en *Analecta*, waarin hij verschillende stukken uit de Statuten meedeelt. Ook in het *Nederlandsch Archief voor Wereldlijke en Kerkelijke Geschiedenis* door DONT begonnen en door VAN ASCH VAN WIJCK voortgezet worden enkele acta gevonden: o. a. Deel II p. 345 de Statuten van het Kapittel van S^e Marie, waarin o. m. voorkomt, dat elke Scholaris Canonicus

nici, die een beneficium hadden en bestemd waren om later in het Kapittel opgenomen te worden, te examineeren tam in scientia quam in moribus et aetate en hen daarna voor te stellen aan het Kapittel, dat hen — als zij een en twintig jaar waren — emancipeerde. Ze waren daarna verplicht nog twee jaar aan een Universiteit te studeeren 1), voor zij in het Kapittel zitting mochten nemen. Behalve deze scholares canonici waren er op de kapittelscholen ook anderen die voor priester werden opgeleid. Voor zoover zij een goede stem hadden, namen zij deel aan het kerkelijk gezang en heetten „chorales” 2).

Over de kapittelschool te Deventer zal ik straks uitvoeriger spreken, wanneer ik de „Broeders des gemeenen levens” behandel. Alleen aan hen toch had zij haar roem en opgang te danken.

Van meer belang dan de Kapittelscholen waren de *kloosterscholen*, vooral omdat daar tegen het einde der Middeleeuwen soms ook hooger onderwijs gegeven werd.

Toch weten wij ook van de meesten dezer scholen weinig. Vermoedelijk was aan ieder der 500 kloosters in Nederland wel een schoolinrichting verbonden, maar haar bestaan valt slechts in enkele gevallen te bewijzen 3). De

verplicht was 2 jaar op de Universiteit te studeeren; en pag. 212 een mededeeling uit de Kameraarsrekeningen van Utrecht, waaruit blijkt, dat de Domschool in 1526 een meester en vier «succentoren» had.

1) MATTHAEUS, *de Nobilitate*, p. 623.

2) Volgens VAN ASCH VAN WIJCK, *Instell. v. hooger onderwijs*, p. 39, zou de Scholasticus ook college hebben gegeven in de Theologie en het Jus Canonicum. Daar hij geen bewijs hiervoor bijbrengt, en de instructie van den Scholasticus over beide vakken zwijgt, kan ik deze bewering niet controleeren.

3) MOLL, II, ii, p. 237. In de verschillende werken, die over de Nederlandsche Kloosterorden handelen, als RÖMER, *Geschiedkundig overzicht van de kloosters en abdyen in de voormalige graafschappen van Holland en Zeeland*, 1854; HOPDIJK, *De kloosterorden in Nederland*, 1874; BORS, *De oude kloosters en abdyen van het tegenwoordig bisdom Haarlem*, 1883;

abdijschool van Egmond en Middelburg, Wittewierum en Mariengarde genieten zekere bekendheid, maar bovenal de kloosterscholen van Aduard, die in het midden der 15^e eeuw het toppunt van haar bloei bereikten en een „akademie” genoemd werden. Een groot deel onzer geestelijkheid werd zeker daar gevormd. Er was een buitenschool, de roode school geheeten, waar de Grammatica en de scientiae primitivae, en een binnenschool, waar de artes liberales en het Jus Canonicum onderwezen werden. De studie van het Grieksch en Hebreeuwsch en van de Bijbel-exegese schijnt er niet onbekend te zijn geweest. Ook deze school had haar roem echter minder aan zich zelf te danken dan wel aan de Broeders des gemeenen levens en de humanisten: Wessel Gansfort, Alexander Hegius, Lange etc. die er nu en dan als leeraars optraden 1).

Op den voorgrond treden echter in deze periode de *parochie- of groote scholen*. Floris V was begonnen met in 1290 de aan hem als patroon der parochiekerk 2) toebehoorende parochieschool aan de stad Dordt af te staan; Willem III en IV en vooral Albrecht van Beijeren waren dit voorbeeld gevolgd 3) en zoo vond men in bijna alle groote steden en zelfs in vele aanzienlijke dorpen een groote of Latijnsche school. De stedelijke regeeringen waren

---

MAGNIN, *De voormalige kloosters in Drenthe geschiedkundig beschouwd*, 1846, SANDERUS, *Chorographia sacra Brabantiae*, en monographien over enkele kloosters als SCHOTEL, *De abdi van Rijnsburg*, 1851; ACQUOY, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed*, 1875 enz., die ik opzettelijk hierover nazag, was over dit onderwerp zoo goed als niets te vinden.

1) MOLL, II, ii. p. 237 v.v.

2) Men heeft wel eens, beweerd, dat de graven het schoolrecht aan de steden afstonden als *Souverein*. Dit is zeker niet juist. MOLL, II, ii. p. 250 heeft uitvoerig aangetoond, dat de graven in de meeste steden patroon der kerk waren en als patroon de «SCOLASTERIE en COSTERIE» schonken aan wien ze wilden. Ook NETTESHEIM, *Geschiede der Schulen im alten Herzogthum Geldern* 1881 zegt uitdrukkelijk, dat de scholen door de «Landesherren — als Besitzer des örtlichen Kirchenpatronates» gesticht werden, p. 105.

3) BUDDINGH, *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs*, I, p. 44.

op deze scholen zeer naijverig; ze wilden het monopolie aan zich houden. Toch lukte dit niet overal; naast de groote school ontstonden door particulier initiatief ook andere, *bijscholen* genaamd, die wel meestal alleen lager onderwijs gaven — schrijven en lezen — maar toch hier en daar ook optraden als concurrenten der groote school 1). Men weet; welke een hoogen trap van bloei deze stadsscholen — vooral door de Humanisten en Broeders des gemeenen levens — bereikten. De stadsscholen te Zwolle (onder Cele) 2), te Alkmaar (onder Murmellius) 3), te Amersfoort, te Harderwijk enz. trokken leerlingen tot zelfs uit Duitschland en Frankrijk. Dat zij, evenals de vroeger genoemde scholen, o. a. gediend hebben voor de opleiding tot priester spreekt van zelf; immers het onderwijs daar gegeven stond eer boven dan beneden dat der Kerkelijke scholen. Ook worden de leerlingen dezer stadsscholen uitdrukkelijk onderscheiden in *klerken en scholieren*: het programma van de Harderwijksche school spreekt als doel van het onderwijs uit: ut ad veram religionem tradendam et civitates utiliter regendas idonei reddantur 4); en te Delft bezoeken de klerken van het fraterseminarie de stadsschool 5).

Ten slotte een enkel woord over de *Fraterscholen* 6).

---

1) JHR. W. I. C. RAMMELMAN ELSEVIER, *De groote school te Leiden in 1535, 1878* deelt eenige stadskeuren mede van Leiden's magistraat, waarin o. a. aan de meesters der bijscholen uitdrukkelijk verboden wordt, aan de kinderen boven de acht jaar latijn te leeren (Bijlage No. 2). Men vergelijkte voorts MOLL, II, ii. p. 256 v.v.

2) MOLL, II, ii. p. 257.

3) Zie over deze school BUSKEN HUET, *Het land van Rembrand, 1886*, I p. 236 vv.

4) H. BOUMAN, *Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool, 1847*, Dl. II, p. 640.

5) BUDDINGH, *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs*, II, I p. 154.

6) Het beste werk, dat wij over de Broeders des gemeenen levens bezitten, is nog altoos DELPRAT'S *Verhandeling over de Broederschap van G. Grootte*.

Over den invloed, dien de Broeders des gemeenen levens langs het kanaal van Sturm's paedagogium uitoefenden op de Gereformeerde Kerken in het algemeen, vooral wat de opleiding tot den dienst des Woords betreft, sprak ik reeds. Ik bepaal mij daarom hier tot enkele gegevens, die Nederland meer in het bijzonder raken.

De oorspronkelijke bedoeling van Geert Groote was zeker niet om a. s. priesters onderwijs te geven. De door hem gestichte vrijwillige broederschap had een mystiek doel: vooreerst om godvruchtige zielen een stille wijkplaats te bieden voor religieuse overdenking; ten tweede om door stichtelijke toespraken (collatien) het volk tot bekeering en geloof op te wekken. Tegelijkertijd stelde hij echter deze fraterhuizen open voor arme jongelieden, die zich aan den Kerkedienst wilden toewijden en geen eigen middelen hadden om te studeeren. Deze vonden dan bij de Broeders kost en inwoning, namen deel aan hun oefeningen en bezochten tegelijk de stads- of kapittelschool. Reeds zoo oefenden de Broeders invloed uit op deze scholen; nog sterker was dit het geval, waar zij zelf, die vaak mannen van studie waren, aan deze scholen als leeraars optraden; maar het allermeeest droeg hier wel toe bij, dat de humanistische stroom juist door hun bedding in ons vaderland binnendrong. Aan dien invloed is het dan ook te danken, dat vroeger onbeteekenende of vervallen scholen plotseling tot een ongekenden bloei

---

waarvan in 1856 een 2de druk verscheen. Ook in het buitenland vindt de arbeid dezer broederschap veel waardeering. Wij zagen reeds vroeger hoe Gauffres en Bourchenin naar de Fraterscholen als het oorspronkelijk model van Sturm's gymnasium en Calvijn's Academie verwijzen. PAULSEN in zijn *Geschichten des Gelehrten Unterrichts*, p. 114 en SCHMID'S *Geschichte der Erziehung*, II, 1. p. 164 spreken vrij uitvoerig over de Broeders des gemeenen levens, maar bepalen zich tot hetgeen Delprat gaf. Alleen KARL GRÜBE, die in de Vereinschrift der *Görresgesellschaft* van 1883 een zeer belangrijk artikel leverde over *Gerhard Groot und seine Stiftungen*, ging tot de (later uitgegeven) bronnen zelf terug.

geraken. Zoo te Zwolle, Harderwijk, Groningen, Amersfoort, Gouda enz. de stads- en te Deventer de Kapittelschool. Wat deze bloei zeggen wil, kan men het gemakkelijkst nagaan, als men bedenkt, dat te Zwolle onder Cele als Rector 1000 en te Deventer onder Hegius als rector zelfs 2200 leerlingen geteld werden.

Juist dit schitterend gevolg, heeft er waarschijnlijk veel toe bijgedragen dat de Broeders later het onderwijs, vooral dat der a. s. clerici, als hun hoofddoel gingen beschouwen en op verschillende plaatsen naast de bestaande- nieuwe scholen stichtten, die een even grooten toeloop kregen. Zoo vond men fraterscholen te Utrecht, 's Hertogenbosch, Emmerik, Luik enz.

De roem van al deze scholen trok, gelijk ik reeds zeide, leerlingen uit alle landen van Europa naar Nederland. Duitschers vooral, maar ook Franschen, zelfs Italianen, Spanjaarden en Polen verdrongen zich binnen onze scholen. De Bisschop van Keulen had wel reden, om te klagen dat de Latijnsche scholen van Nederland de Universiteiten van Duitschland den loef afstaken. Opmerkelijk is dan ook hoe in die steden, waar deze studia het meest bloeiden, later een Universiteit of Illustre School verrees of althans over haar ontstaan gedacht werd.

Over het onderwijs aan al deze Kapittel-, Klooster- en Stadsscholen gegeven, kan ik kort zijn. Ik beschreef reeds de inrichting van de fraterscholen te Luik en er bestaat alle reden om te vermoeden, dat de scholen in Noord-Nederland slechts geringe variaties op dit thema aanbieden. Het is hier alleen van belang na te gaan in welk rapport dit onderwijs stond met de kundigheden voor het examen ordinandorum geeischt.

Wat het wetenschappelijke gedeelte aangaat boden de Nederlandsche scholen zeker meer dan genoeg 1). Gevraagd

---

1) cf. MOLL, II, ii. p. 259 v.v.

werd : kennis van het Latijn en op de scholen werd de Grammatica geleerd, werden de klassieken gelezen, en was het Latijnspreken eisch. Daarenboven werd op menige school Grieksch, hier en daar zelfs Hebreeuwsch gedoceerd. De Logica en haar practische toepassing in de disputaties ontbrak wel nergens.

Wat de theologische kennis betrof, overtrof hetgeen geboden werd evenzeer de Kerkelijke eischen. Niet alleen werd het credo, het Onze Vader etc. geleerd, maar, vooral in de Fraterhuizen, stond de studie der H. Schrift op den voorgrond. Cele te Zwolle gaf op alle Kerkdagen exegese van het N. Testament en dicteerde daarbij schoone spreuken uit de Kerkvaders, die de leerlingen in hun „rapiarium” opschreven en bewaarden. Karel V beval in 1546 uitdrukkelijk, dat op alle scholen de lectiones uit de Evangelien moesten verklaard. 1) Zelfs hooger theologisch onderwijs schijnt hier en daar voorgekomen te zijn.

Een andere eisch aan den priester gesteld: het competentere cantare werd evenzeer bevredigd. De scholares ontvingen overal onderwijs in het Kerkelijk gezang en oefenden zich practisch, doordat zij als zangkoor in de de Kerken dienst deden 2).

Moeilijker is het aan te toonen, op welke wijze de liturgische bekwaamheid, die tot rechte bediening van het priesterambt noodig was, verkregen werd. Waarschijnlijk was dit onderwijs voor een groot deel aanschouwelijk. De scholares waren verplicht op alle feestdagen ter kerk te gaan; ze namen zelfs, voor zoover ze de ordines minores reeds ontvangen hadden, aan den liturgischen dienst actief deel; dit alles bracht hen dus als van zelf thuis in het

1) MOLL, II, II. p. 271.

2) Zelfs klaagt de Raad van Amsterdam, 1496, er over, dat het vele zingen en de andere ceremonien, die men wel van «scoliers behouft in beyde de prochikercken» oorzaak was, dat de Groote School te niet ging. TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam*, III, 1881, p. 313.

omslachtig kerkelijk ritueel. Misschien moet hierbij ook in aanmerking worden genomen, gelijk ik reeds vroeger zeide de gewoonte, die ook in ons land heerschte, om de scholares op zekere feestdagen als bisschoppen etc. in de kerken te laten dienst doen 1).

Toch, hoe uitstekend dit onderwijs ook was, hoe ruimschoots het voldeed voor de gewone opleiding der priesters, is het te begrijpen, dat de begeerte naar een eigen Universiteit in veler harten leefde. Te Haarlem wilde de Bisschop van Artois, later kardinaal Granvelle, een Hoogeschool oprichten 2); te Utrecht besloot de Raad in 1470 een Commissie te benoemen met de opdracht „dat men alhier een Universiteit brengen mochte” 3). Karel V schonk reeds omstreeks 1515 aan de Friezen het recht een Universiteit te Franeker te stichten 4). Ook te Leeuwarden en te Groningen schijnt men dergelijke voornemens gekoesterd te hebben 5). Maar het bleef overal bij den wensch, tot uitvoering kwam het nergens. Alleen te Amsterdam bestond een tijd lang iets, wat een „Theologische faculteit” pretenteerde te zijn, — het St. Nicolaascollegie bij de Oude Kerk, in 1450 gesticht door de familie Eggerts. Aan het hoofd moest een rector staan, die baccalaureus in de theologie was en college gaf over Kerkhistorie, Exegese, Philosophie en Dogmatiek. Heel veel vrucht schijnt dit onderwijs echter niet te hebben opgeleverd. Althans van de nadere lotgevallen dezer „hoogere” school is niets bekend 6).

---

1) MOLL, II, 2. 276.

2) BUDDING, *Bijdragen of Geschied- en Letterkundig Mengetwerk*, 1843, I, p. 184 vv.

3) VAN ASCH VAN WIJCK, *Instellingen van Hooger Onderwijs*, etc. p. 59 vv.

4) BOELES, *Frislands Hoogeschool* 1878, T. I. p. 1, 2.

5) BOELES, p. 4.

6) MOLL, II, 2. p. 273 v.v. Ook TER GOUW, III, p. 300 v.v. weet omtrent dit Collegie niets mee te deelen. Hij betwijfelt zelfs, of het tot stand kwam.

Bij gemis aan een eigen Universiteit was het natuurlijk, dat de Nederlanders, die prijs stelden op uitgebreider kennis, zich naar het buitenland begaven. Uit biographiën en andere bronnen 1) weet men, dat in Frankrijk vooral de Universiteiten van Parijs en Orleans; voorts ook die te Dole, Bourge, Valence en Poitiers bezocht werden door Nederlanders. In Engeland trok Oxford, in Spanje Salamanca enkele Nederlanders. Veel drukker was het bezoek aan de Italiaansche Universiteiten, met name aan Bologne, Padua, Ferrara en Perugia. De Universiteit te Praag telde evenzeer veel Nederlanders onder haar studenten — vooral door invloed van de Broeders des gemeenen levens 2). In Duitschland vond men Nederlanders te Rostock, Erfurt enz., maar vooral te Keulen en te Heidelberg 3), — waar de geestelijke vader der Universiteit, Marsilius van Inghen, een Nederlander was en later Wessel Gansfort en Rudolf Agricola doceerden. Over de Universiteit van Leuven spreek ik straks.

Dat de Kerken hier, evenals elders, het Universiteitsbezoek aanmoedigden, behoeft wel geen uitvoerig betoog. De kapittels te Utrecht, Leiden, 's-Gravenhage, Tholen etc. vergunden hun kannuniken met behoud hunner inkomsten op studie te gaan. Te Zutphen moesten (1468) altoos drie prebenden van het Kapittel aan Doctoren gegeven. De pastoor van de S. Maartenskerk te Groningen diende den graad van baccalaureus in een der hoogere faculteiten behaald te hebben. Deze enkele bewijzen mogen volstaan 4).

1) Zie voor de bewijzen BUDDINGH, *Bijdragen*, I, p. 140 v.v. en MOLL, II, 2. 284 v.v. Voorts geeft ook DE WALL, *Oratio de muneris rectoris magnifici origine*, 1861. p. 43, 52, 53, 54 verschillende Nederlanders op, die te Padua en Parijs een waardigheid bekleedden.

2) DELPRAT, p. 278 v.v.

3) Hoe druk de Nederlanders de Universiteit te Heidelberg bezochten, blijkt uit de Matrikels, door Toepke uitgegeven. De eerste lijst van studenten (1386) geeft 22 studenten uit de diocese van Utrecht!

4) MOLL, II, 2. 297, 298.

Bovendien werd het gaan naar de Universiteiten nog bevorderd, doordat in verschillende steden van ons vaderland fondsen gevormd werden, waarvan de inkomsten beurzen vormden voor arme studenten; zoo te Arnhem, Kampen, Gouda, Amsterdam enz. 1).

Kenschetsend voor den toestand der hoogere geestelijkheid in ons vaderland is wel het feit, dat bij de verkiezing van een nieuwen bisschop te Utrecht in 1455 van de ongeveer tachtig kiezers — de keur der geestelijkheid — twintig magisters waren in de vrije kunsten, 9 gegradueerd in het kanonieke recht en drie magisters in de medicijnen, maar geen enkele baccalaureus, licentiaat of doctor in de Theologie 2)!

Ten slotte nog een enkel woord over de Universiteit te Leuven. Want wel is Leuven in den volsten zin des woords een Zuid-Nederlandsche Universiteit, die voor Noord-Nederland slechts zijdelings beteekenis had; en wel is na de Reformatie deze Universiteit Roomsch gebleven, zoodat van continuïteit hier geen sprake kan zijn; maar toch heeft Leuven in tweeërlei opzicht voor ons beteekenis: vooreerst omdat het zeker is, dat de meeste Noord-Nederlanders daar studeerden, en ten tweede omdat de inrichting der Leuvensche Universiteit ongetwijfeld niet zonder invloed is gebleven op de inrichting onzer Leidsche Hoogeschool. Continuïteit dus wel niet van de school zelf, maar dan toch van de idee 3).

De Hoogeschool te Leuven 4) is eerst laat opgericht.

1) MOLL, II, 2. 300.

2) MOLL, II, 2. 304.

3) Hoe gaarne men ook de School zelf gecontinueerd had na de Reformatie, blijkt wel daaruit, dat zelfs na de stichting der Leidsche Hoogeschool nog de wensch uitgesproken werd: Ach hadden we Leuven maar! Zie onder, § .

4) DE REIFFENBERG, *Mémoires sur les deux premiers siècles de l'Université de Louvain*, in de *Nouveaux Mémoires de l'Académie Royale des Sciences et*

De oorzaak hiervan moet wel voornl. gezocht worden in de nabijheid van Keulen en Parijs, waar de meeste Nederlanders heentrokken. Maar het leven daar was duur en de levenswijze verre van ingetogen. Men hoore, hoe een Nederlander uit dien tijd zijn studie te Parijs beschrijft.

Nu ligg ic te Parys ter scole
 En bem daer een studant ;
 Selden coemt mi boec in die hant ,
 Maer ic lere ontginnen pasteiden :
 Bem ic dan ter quader weiden ?
 Es een quaet dôrp van Parys ?
 Ic wedde sinc ctr (*contra*) sys.
 Nochtan eysch ic toe twee aes ,
 Die seide dat ic ware dwaes ,
 Hine ware mi niet willecome
 Als ic dan weder thus come ,
 So bem ic meester vander arten
 En wille eten vleesch en tarten, enz. 1)

Het is dus te begrijpen, dat de wensch opkwam om een eigen Universiteit te bezitten. Volgens Lipsius zou Engelbert van Nassau, heer van Breda het eerst deze gedachte hebben opgeworpen 2). Hoe dit echter ook zij, zeker is, dat Jan IV, hertog van Braband, omstreeks 1420 van het plan

---

Belles lettres de Bruxelles, T. V, VII en X geeft wel de beste geschiedenis van Leuven's Hoogeschool, die wij dusver hebben, maar is helaas blijven steken bij de Artistenfaculteit. STAS, heeft getracht een schets te geven van *l'organisation de l'enseignement* in het *Bulletin de l'Académie Royale*, T. XX, waartegenover RAM zijn *Considerations sur l'histoire de l'Université de Louvain*, 1854 uitgaf; terwijl in 1864 L. DE MONGE weder een *Essai* leverde *sur les deux premiers siècles de l'Université de Louvain*. Geen dezer latere werken, die meestal van polemischen aard zijn, kan met Reiffenberg's studie wedijveren; zij zijn grootendeels een compilatie van wat hij gaf.

1) REIFFENBERG, V, p. 10.

2) REIFFENBERG, V, p. 13.

zwanger ging om een Universiteit te stichten. De vraag was alleen maar, *waar* de Universiteit komen zou. De Hertog zelf wilde de voorkeur geven aan Brussel, maar de magistraat bedankte voor de eer; hij was niet gesteld op de aanwezigheid der studenten 1). Anders dacht Leuven er over: toen het hoorde wat er gaande was zond het 5 Juli 1425 een deputatie „aen den Hertoge van Brabant, om brieven te verkrijgen van de schole die men te Loven geerne hebben zoude” 2). De onderhandelingen daarover werden gevoerd door het kapittel van de St. Pieterkerk gezamenlijk met den Magistraat der stad. De Hertog gaf aan deze bede gehoor. Een deputatie werd naar den Paus gezonden door de stad, met recomandatibrieven van den Hertog, en 9 December 1425 verleende de Paus vier bullen. De eerste was de eigenlijke stichtingsbrief, waarin de Paus verklaarde een studium generale te Leuven op te richten in alle faculteiten, facultate theologica excepta 3); terwijl hij aan deze Universiteit alle privilegies toekende, die de Universiteiten van Keulen, Weenen, Leipzig, Padua en Mersburg van den Pauselijken stoel ontvangen hadden 4).

Ook hier vinden wij dus, evenals in de Inleiding bij de Universiteiten reeds besproken werd, de pretentie van den Paus; dat hij de stichter was, en volgens Denifle zou dit metterdaad zoo wezen. Zien wij daarom, hoe de Hertog zelf en de latere geschiedschrijvers der School er over denken. Divaeus in zijn annales oppidi Lovaniensis lib. V, p. 45 zegt: *Ioannes à Martino V impetravit, ut Gymnasium ei Lovanii instituere liceret, in quo artes liberales, jura et medicina docerentur* 4). De Hertog zelf geeft 18 Augustus

---

1) REIFFENBERG, V, p. 38.

2) REIFFENBERG, V, p. 15, noot.

3) In 1430 verleende Paus Eugenius IV ook het privilegie voor de Theologische faculteit, op verzoek van den Hertog. cf. REIFFENBERG, VII p. 3.

4) REIFFENBERG, V, p. 17.

5) REIFFENBERG, V, p. 16, noot.

1426 een octrooi; waarin hij verklaart, dat de Paus zijn *toestemming* verleend had tot de oprichting eener Universiteit 1). Reiffenberg zegt uitdrukkelijk: On considérait donc en Europe, comme un principe de droit public, la nécessité de demander à Rome la *confirmation* des nouvelles universités 2). De Ram, dien zeker niemand van partijdigheid zal verdenken te dezen opzichte, zegt dat de Pausen „*intervenaien* dans dans la fondation des universités” 3), en wel „en leur accordant des privilèges et des exemptions *canoniques*”. En eindelijk de Monge spreekt van: „le decret de Jean IV, *établissant l'Université* (qui) fut porté le 18 Aout 1426” 4).

Opmerkelijk is in de tweede plaats, dat de Universiteit te Leuven, evenals die te Parijs en te Boulogne, haar autonomie dankte aan den Paus. Deze toch bepaalde, dat zijn bul geen geldigheid zou hebben, wanneer niet èn de geestelijke èn de wereldlijke overheid van haar jurisdictie over de Universiteit afstand deden 5). Dit heeft intusschen heel wat moeite gekost. De Magistraat van de stad was er terstond toe bereid, maar de Bisschop maakte zwaarigheid en ook de Hertog stond dit privilege slechts toe onder zekere voorwaarden. De oprichting der Universiteit werd hierdoor echter niet vertraagd. 7 September 1426 vond haar plechtige opening plaats 6).

---

1) REIFFENBERG, V, p. 19. Ook zijn opvolger spreekt voortdurend van *filia nostra universitas* (REIFFENBERG, XIII, p. 26). En de Universiteit zelf exegetiseert den stichtingsbrief van den Paus aldus: Cum nuper sanctissimus in Christo pater ac dominus noster Martinus in oppido Lovaniensi *praeilegia studii generalis concesserit*, studium ibidem generale erigendo etc. (REIFFENBERG, V, p. 42).

2) REIFFENBERG, V, p. 16.

3) l. c. p. 7. Ook pag. 9 spreekt hij van *intervention*: Mais pour quoi dira-t-on, avant de fonder une école dans nos provinces, recourir à une *intervention étrangère*?

4) l. c. p. 9.

5) REIFFENBERG, V, p. 18.

6) REIFFENBERG, V, p. 24.

De Universiteit heeft haar autonomie steeds gehandhaafd. Vooreest, en ook hierop dient de aandacht gevestigd tegenover den Paus zelf. Deze had in zijn bullen als eersten Rector der Universiteit aangewezen den Scholasticus van het Kapittel Willem de Neefs. Toen nu de Professoren het eerst bijeenkwamen verklaarde de Rector deze benoeming niet te aanvaarden en werd hij door de Professoren opnieuw als zoodanig benoemd 1). En nog sterker spreekt dit gevoel van onafhankelijkheid uit het verzet in 1428 tegen Paus Eugenius IV, toen deze in een strijd tusschen de Universiteit en den Bisschop voor den laatsten partij had gekozen, en de Universiteit weigerde de beslissing van den Paus te erkennen 2).

De Universiteit bewaarde deze autonomie evenzeer tegenover de wereldlijke overheid. Toen hertog Jan aan de Universiteit wel eigen jurisdictie wilde toekennen, maar slechts op zekere voorwaarden, bepaalde hij niet als Souverein, dat dit geschieden zou, maar vroeg hij aan de Universiteit, dat *dese* in haar statuten de bepaling zou opnemen, dat in zekere gevallen haar studenten geen genot van dit privilegie zouden hebben 3). Men weet, hoe ook later de Universiteit zich verzet heeft (hoezeer zij aan de zijde van Philips stond) tegen de oplichting van den graaf van Buren (Prins Willem's zoon) omdat zij daarin een sehending zag van haar privilegies. Terwijl nog een naglans van die zelfstandigheid in 1788 werd gezien, toen de Universiteit protesteerde tegen haar opheffing omdat zij beweerde dat de staat daartoe het recht miste 4). De Ram zegt dus niet te veel, wanneer hij beweert: Les universités, constituées comme nous venons de le dire,

---

1) REIFFENBERG, V. p. 22.

2) REIFFENBERG, V, p. 25.

3) REIFFENBERG, V, p. 28.

4) REIFFENBERG, V, p. 38.

présentèrent donc presque partout la forme d'une petite république régie par des lois particulières 1).

In dit alles stemt de Universiteit van Leuven dus geheel overeen, met hetgeen reeds vroeger over de Universiteiten in het algemeen gezegd werd. Leuven's Hoogeschool draagt echter in één opzicht een eigenaardig karakter en ook hierop dient gewezen. Te Heidelberg, waar de gang van zaken ongeveer gelijk was, is de Universiteit evenzeer als te Leuven een stichting van den Landsvorst, maar is het dan ook deze, die in het vervolg den meesten invloed op haar heeft. Van een inmenging van de stedelijke overheid merken wij daar niets. Geheel anders daarentegen is het te Leuven. De Magistraat der stad vraagt daar om de School en het is deze Magistraat, die de eerste professoren beroept 2), niet de Vorst. Vandaar dat ook in het vervolg de stedelijke overheid de Universiteit altoos als voor een deel tot haar domein behorende beschouwd heeft. Landsvorst en stedelijke overheid werken hier saam. Een verschijnsel wat wel niet bevreemden zal, wanneer men bedenkt, hoe de steden in Noord- en Zuid-Nederland een elders ongekende macht bezaten.

Juist dit eigenaardig karakter vinden wij ook te Leiden terug. De Universiteit wordt opgericht door den Landsvorst, of liever door de Staten op zijn naam. Maar de Universiteit wordt steeds beschouwd als ten deele zaak der stedelijke overheid te zijn; *deze* wordt gekend bij het maken der statuten; *deze* heeft toezicht op de Universiteit. Ongetwijfeld heeft hiertoe in Leiden bovendien bijgedragen, dat de Universiteit werd opgericht, om de *stad* te beloonen voor haar heldhaftig verzet tegenover Spanje, maar Leuven's voorbeeld zal wel niet zonder invloed gebleven zijn. Ook in andere opzichten weet men, dat Leuven als model gediend heeft bij de constitutie der Leidsche Hoogeschool.

---

1) l. c. p. 8.

2) REIFFENBERG, V, p. 20.

Over de inrichting en gang van het onderwijs te Leuven spreek ik verder niet. Het voorbeeld van Parijs werd te Leuven nagevolgd en ik kan dus volstaan met te verwijzen naar wat dienaangaande reeds vroeger gezegd werd.

---

§ 2. *De voorloopige opleiding.*

Vraagt men op welke wijze in den eersten nood aan predikanten door onze Kerken voorzien werd, dan antwoordt ons voormalig „Kerkelijk Opperhoofd” met een bittere klacht: *experti sumus quantam perniciem afferat praelatorum et cleri ignorantia, quibus scripturas divinas negligentibus, sutores, textores, calcearii et id genus opifices, nemine prohibente, quidlibet impune pro Evangelio docentes, irrepsere, et mira audacia, etiam munera ecclesiastica invasere: unde teterrima haeresium monstra suppullularunt et sacra profanis, superis infera, miscuerunt et confuderunt* 1). Een klacht, waarmede de bekende Keulsche ketter, die later te Leiden als predikant zooveel kwaads aan onze kerken gebrouwen heeft, treffend overeenstemt, als hij in zijn „Cort warachtich verhael” beweert, dat „onder de predicanten oock veel van *ambachtslieden* liepen, *cleermakers, schoemakers, wevers, slootmakers*, ende in summa van alderhande sorteringhe van ambachtslieden, meest alle meer om een luy leven ende seeckere jaerlicx incoemst te hebben, dan om de eere Godes ende stichtinge der kercken Christi te vorderen”. Alleen voegt hij er voor zijn tijd een nieuwe categorie aan toe: de meeste predikanten waren „mispriesters ende cloosterlieden ghe-

---

1) *Decr. Conc. Prov. Colon. 1549 celebrati*, Parijs 1554, f. 7.

2) ROGGE, *Caspar Jansz. Coolhaes*, 1865, I, p. 39.

weest, die het pausdom gheensins verlaten hadden, maer van het pausdom verlaten waren" 1). Is het wonder, dat bij zulk een rekening de balans sluit met een aanzienlijk tekort? „Deghene, dewelcke te dier tijt haer tot predicanten ende leeraers gebruycken lieten, waren meest al te samen nieuwelingen, dewelcke (nae 't ghevoelen Pauli I Tim. III) niet waerdich noch bequaem gekent en worden, om het predickamp te bedienen". 2)

Is dit beeld, door den Roomschen bisschop en den „voorlooper der Remonstranten" geteekend, juist? Ik meen van niet. De clericale hoogmoed heeft beide parten gespeeld. Licht en schaduw is verkeerd aangebracht. Vooral de schildering van Coolhaes lijdt aan overdrijving. Coolhaes heeft het blijkbaar niet goed kunnen zetten, dat mannen van Artikel VIII als Datheen en Gaspar van der Heyden meer te zeggen hadden in onze Kerken en op hare Synodes 3) dan hij zelf, die een „gestudeerd" persoon was 4). Vandaar zijn schamper oordeel en over de beweegredenen huns harten en over de mate hunner kennis.

Het zou een zeer omvangrijke en langdurige studie vereischen, wanneer men wilde nagaan, hoe de predikanten in ons vaderland vóór het ontstaan der Universiteiten zijn gevormd. Een studie die naar ik vrees in de meeste gevallen nog tot een non liquet zou leiden 5). Wel weet

1) ROGGE, l. c., p. 37.

2) ROGGE, l. c. p. 37.

3) Men zie zijn oordeel over de ter Synode gedeputeerde predikanten ROGGE, l. c. blz. 39. Coolhaes maakt nl. enkele uitzonderingen; er waren ook nog wel « ambachtslieden » die de Kerk gesticht hebben en « mispriesters » die goeds hebben gedaan, maar « zoodanige gequalificeerde mannen zijn niet geweest op eene der in Holland en West-Friesland gehoudene synoden. »

4) Coolhaes studeerde eerst aan de Universiteit te Keulen; hij was trouwens een Keulenaar van geboorte; daarna te Dusseldorp bij professor Monhemius, die om zijn humanisme uit Keulen verdreven was. Na afloop zijner studie ging hij in een klooster te Coblenz, werd daar Protestant en diende enkele gemeenten in Duitschland. 1566 werd hij predikant te Deventer. Zie Rogge's biographie.

5) De voornaamste bronnen voor dit tijdvak, het *Martelaarsboek* van van

men in sommige gevallen of deze predikanten vroeger „pastoors” dan wel „leeken” zijn geweest. Maar op welke wijze deze „leeken” tot hun dienst zijn bekwaamd, blijkt, bij gebrek aan oorkonden uit dien tijd, meestal niet.

Met het oog op den omvang dezer studie zij het mij dus vergund mij tot enkele voorbeelden te bepalen. Ik meen deze voorbeelden zoo gekozen te hebben, dat daaruit met eenige voorzichtigheid tot den algemeenen regel veilig mag besloten.

Gelijk men weet, valt bij de Reformatie in ons vaderland onderscheid te maken tusschen drie verschillende perioden, die natuurlijk niet zonder invloed bleven op de wijze, waarop voorzien werd in de behoefte aan bedienaren des Woords. Vrij algemeen neemt men aan dat de eerste periode sluit met 1530 1); de kettters worden aangeduid als Lutherschen of Sacramentarissen; men vindt naast elkaar de Luthersche denkbeelden in de Augustijnerkloosters van Dordt en Antwerpen; den meer Zwingliaansch gezinden kring van Delft en 's-Gravenhage; en de Eras-

HAEMSTEDE en dat van CRESPIE; SCHOOCK'S voorproefje van zijn nooit gevolgde *Historia Reformationis*, op wonderlijke wijze ingevlochten in zijn juridisch werk: *De bonis vulgo Ecclesiasticis dictis*; LE LONG'S *Kort Historisch verhaal van den eersten oorsprong der Ned. Geref. Kerken onder 't Kruijs*; GERDES, *Origines Ecclesiarum in Belgio Reformatarum*; BRANDT'S *Historie der Reformatie*; UYTENBOGAERTS *Kerckelike historie*; TRIGLAND'S *Kerckelijke Geschiedenissen*; voorts hetgeen geschreven werd over de Reformatie in verschillende deelen van ons land: W. TE WATER'S *Kort verhaal der Reformatie in Zeeland*, en zijn verhaal van de *Reformatie in Gent*; LE LONG, *Beschrijving van de Reformatie der stad Amsterdam*; benevens de nieuwere werken van JANSSEN over de *Kerkhervorming in Brugge en Vlaanderen*; SCHOTEL'S *Kerckelijk Dordrecht*; ROYAARDS, *Geschiedenis der Hervorming in Utrecht*; DIEST LORGIEN en REITSMA, over *Friesland*; RIS LAMBERS, over de *Veluwe*, enz. raadpleegde ik, maar het resultaat was bijna overal uiterst gering.

1) DE HOOP SCHEFFER behandelde deze eerste periode op meesterlijke wijze in zijn *Geschiedenis der Kerkhervorming in Nederland van haar ontstaan tot 1531*. 2 deelen 1873. Gaarne erken ik voor deze periode het meest aan zijn voorstelling ontleend te hebben.

miaansche strooming, vooral te Groningen. Met 1530 treden al deze inrichtingen op den achtergrond en overheerscht de Wederdooperij; de kettersententiën spreken hoofdzakelijk van Wederdoopers en de kettermeeesters zijn blijkbaar verwonderd, wanneer een martelaar op het punt van den Kinderdoop orthodox oordeelt 1). Met het jaar 1566 — de hagepreeken en beeldenstorm — laat men 2) dan een nieuw tijdvak aanbreken, waarin het Calvinisme den hoofdtoon voert en straks het Lutheranisme en Anabaptisme ter zijde dringt, om den strijd alleen voort te zetten, buitenaf met Rome, in eigen kring met het nakroost van Erasmus, de Libertijnen. In hoofdzaak volg ik deze indeeling, ook al is het laatste jaartal, althans wat de Zuidelijke Nederlanden aangaat, stellig minder juist. Men denke aan het plakkaat van 1550, waarbij uitdrukkelijk het lezen van „de boeken van Oecolampadius, Ulrich Zwingli, Bucer en Calvin” verboden moet worden 3); de geloofsbelijdenis van Guido de Brès van 1559, en de Synoden onder het kruis sedert 1563.

Wat nu de eerste periode 1517—1530 aangaat, staat vast, dat de reformatorische prediking voornl. uitging van de geestelijkheid. Deze, voorbereid door het onderwijs van een Wessel Gansfoort, Rudolf Agricola e. a., omhelsde op vele plaatsen het Evangelie en predikte hun veranderd gevoelen openlijk van den kansel. De geestelijke en wereldlijke overheid liet dit, althans in Noord-Nederland, oorspronkelijk oogluikend toe.

Te *Antwerpen* ging deze prediking uit van het Augustijnerklooster. Aan zijn hoofd stond sinds 1519 Jakob Praepositus 4). Aangaande zijn opleiding is weinig bekend;

1) Zie het *Martelaarsboek* van VAN HAEMSTEDÉ ed. 1883 p. 272, 298, 350.

2) DIEST LORGION, *Kerkgeschiedenis van de Nederlanden* 1874, p. 253.

3) VAN HAEMSTEDÉ, *Geschiedenis der Martelaren*, p. 226.

4) Zie over hem H. Q. JANSSEN, *Jacobus Praepositus, Luther's leerling en vriend*, 1866.

alleen weet men, dat hij voor 1519 te Wittenberg gestudeerd heeft en in 1521 er schijnt weergekeerd te zijn, om in Mei den titel van baccalaureus, en in Juli dien van licentiaat in de Theologie te verkrijgen. Nauwelijks te Antwerpen teruggekomen wordt hij als Lutheraan gevangen genomen; hij herroept openlijk in 1522, wordt naar een klooster te Yperen gezonden, gaat door met „Evan-gelisch” te prediken en wordt twee maanden later weder gevangen genomen. Thans weet hij echter zijn kerker te ontsnappen, vlucht naar Wittenberg 1523, en 1524 wordt hij predikant te Bremen.

Zijn opvolger, niet alleen als prior, maar ook als Evangelieprediker, was Hendrik van Zutphen 1). Mede een leerling van Luther — 1521 had hij te Wittenberg den graad van baccalaureus in de Theologie behaald — stond hij eerst aan het hoofd van het Augustijner klooster te Dordrecht, werkte daar reeds reformatorisch; maar nog krachtiger treedt hij in 1522 te Antwerpen op, waar hij openlijk tegen de Mis predikt, gevangen genomen wordt, en evenals Praepositus weet te ontvluchten naar Bremen. Het klooster wordt ontruimd, maar de prediking zwijgt niet. Vooral schijnen de Augustijnermonniken hiertoe bijgedragen te hebben. Ook enkele pastoors 2).

Een ander centrum, vanwaar de Reformatie uitging, vinden wij 1520 in den *Haag* en *Delft* 3). Aan het hoofd van de Delftsche gemeente staat Wouter, een dominicaner monnik van Utrecht, die omstreeks 1510 reeds kettersche gevoelens moet gehad hebben, maar aangaande wiens levensloop voor 1520 verder niets bekend is 4). Als vriend

---

1) VAN HERWERDEN, *het aandenken van H. van Zutphen, onder zijne landgenooten vernieuwd* 1840. SCHOTEL, *Kerkelijk Dordrecht* 1841 Dl. I en DE HOOP SCHEFFER, I, p. 70 v.v.

2) H. Q. JANSSEN, *Jacobus Praepositus*, p. 105 v.v.

3) Vergel. DE HOOP SCHEFFER, p. 83—107.

4) De bron, waaruit men tot dusverre put, is een annotatie van SCROOCK

van den bekenden Haagschen advokaat Hoen en den Rector van de Hierronymusschool te Utrecht Hinne Rode, staat hij waarschijnlijk evenals deze tegenover Luther op het punt van het Avondmaal. Te Deltt zelf vindt hij steun in den Rector der Latijnsche school Hondebeke of Canirivus, die mede „Sermones” houdt in het schoolgebouw 1), en in Georgius Saganus. Nog later — in 1526 — predikt zekere Willem, pastoor en Augustijner-monnik, de waarheid in de „Nieuwe Kerk” 2).

Te *Utrecht* was de prediking uitgegaan van den Rector Hinne Rode; reeds in 1520 voegen zich openlijk aan zijne zijde mr. Dirk van Abcoude, pastoor bij de Geerte-kerk en M. Herman Gerrits onderpastoor in de Jacobi kerk. Meer in 't verborgen werkten de beide priesters Gerrit van Wormer, later te Enkhuizen, en Willem Ottens, later te Hoorn pastoor 3).

Ook te *Amsterdam* gaan de priesters voor; niet alleen van den kansel, maar ook door bezoek der conventikelen, waar zij zelfs gepredikt schijnen te hebben. In 1524 werden er te Amsterdam reeds 6 kettersche „priesters” met name

p. 752, waar deze meedeelt, dat Wouter reeds 1510 bij den Bisschop werd aangeklaagd, toen herriep, maar na Luther's optreden weer openlijk voor zijn gevoelen uitkwam en «de Luthersche Monick» heette; dat hij uit vrees voor gevaar zijn pij aflegde en «per varias Hollandiae civitates veritatem quam cognoscebat annunciare instituit.» Hij was wel de eerste prediker «buiten de Kerk.»

1) D. GERDES, *Origines Ecclesiarum in Belgio* 1649 p. 30 deelt een schrijven van Canirivus mede (d. 1522) aan C. Hedio, waarin hij o. a. zegt, dat de res monachorum ... magna ex parte labefactatae sunt pauculis in gymnasio nostro sermonibus a me habitis.

2) Wie te 's-Gravenhage preekte, weet ik niet. Het is mogelijk, dat De Hoop Scheffer gelijk heeft die Grapheus, den Rector der Latijnsche School, een man, der Reformatie van harte toegedaan «voorganger» aldaar noemt. Maar uit de bronnen blijkt dit niet en ook in de biographie van Grapheus, door H. ROODHUYZEN, 1858, wordt hiervan niets gezegd. Grapheus is ook na zijn vlucht uit ons vaderland altoos docent gebleven.

3) DE HOOP SCHEFFER, p. 316 vv.

genoemd. Een hunner Joannes Sartorius was een leerling van broeder Wouter van Delft 1).

Gelijke verschijnselen ziet men in alle streken van ons land. Te *Groningen* staat aan het hoofd der Reformatorische beweging Willem Frederiks, met de beide pastoors der St. Maartenskerk; te *Middelburg* Adrianus Cordatus en Frans van Iperen, beide priesters 2). Op de *Veluwe* werkt Anastasius 3), pastoor te Garderen, in gelijken geest.

Over twee van deze pastoors wensch ik nog een enkel woord te spreken, juist omdat van hun opleiding iets meer bekend is en beide zeker als „voorbeelden” mogen gelden.

De een is *Jan Fanszen*, bijgenaamd „de Bakker”, van Woerden 4). Geboren 1499, was hij reeds vroeg bestemd voor het priesterambt. Zijn vader zendt hem naar Utrecht, waar hij „Choralis” wordt bij een der kapittels. 15 jaar oud gaat hij naar de Hieronymusschool bij Meester Rode, die reeds de eerste beginselen der „ketterij” in zijn hart schijnt gestrooid te hebben. Zijn vader dit gevaar vreezende, neemt hem terug en zendt hem van 1519—1522 naar Leuven, waar hij onder Erasmus' leiding studeert. Teruggekeerd, wordt hij te Utrecht tot priester geordend en kort daarop pastoor te Woerden. Maar het zaad, door Meester Rode gestrooid, was niet verloren gegaan. De jonge priester predikte met klem het Evangelie; in 1523 bezoekt hij Wittenberg drie maanden lang en, straks te Woerden weergekeerd, huwt hij, verdient met broodbakken den kost, is een ijverig voorganger in de conventikelen en bezegelt straks met zijn martelaarsdood het Evangelie.

1) DE HOOP SCHEFFER, p. 336, 337.

2) DE HOOP SCHEFFER, p. 283 vv.

3) DE HOOP SCHEFFER, p. 505 vv.

4) Vergelijk DE HOOP SCHEFFER, p. 360 vv. en *Kalender voor Protestanten in Nederland*, 1857, een opstel van H. ROODHUYZEN over *Jan de Bakker*, p. 152 vv.

De andere, in zijn dagen zeker niet minder beroemd, is *Gerardus Geldenhauer* 1). Geboren te Nijmegen, 1482, bezoekt hij de kapittelschool van Deventer; studeert daarna eenigen tijd te Leuven en wordt vervolgens kapellaan van Karel V; 1517 wordt hij secretaris van Utrecht's bisschop; na diens dood, 1524, krijgt hij dezelfde betrekking bij den Vorsteliijken abt van Middelburg en wordt door dezen, 1525, naar Duitschland gezonden om den staat van zaken te Wittenberg op te nemen. Het resultaat is, dat Geldenhauer, in 1526 weergekeerd en pastoor te Tiel geworden, de Reformatie in zijn kerk tracht te weeg te brengen en deswege vervolgd, straks naar Duitschland wijken moet.

Toch waren het niet alleen de pastoors, die, hetzij in hun bediening blijvend, hetzij als voorgangers der conventikelen, het Evangelie brachten; daarnaast treden ook op de Rectors der Latijnsche Scholen. Niet alleen door den invloed van hun onderwijs, maar evenzeer door hun prediking. Het was hun opgedragen des Zondags aan de kinderen het Evangelie te verklaren en zij maakten van deze gelegenheid gebruik om het Evangelie ook aan ouderen te verkondigen. Deswege uit hun post verjaagd, werden zij elders voorgangers. Zoo wordt Hinne Rode 1527 predikant te Norden. Jurjen van de Deure of Georgius Aportanus, rector te Zwolle, vlucht in 1517 naar Oost-Friesland en wordt de eerste predikant te Emden 2). Johannes Sartorius onderwijst te Amsterdam Grieksch en Hebreeuwsch; wordt daarna Rector der Noordwijker school; moet om zijn ketterische prediking vluchten naar Bazel, maar keert later terug en is de eerste predikant te Delft (1558).

Behalve de pastoors, monniken en rectoren treden ook — doch slechts zelden in deze periode — ongeletterde per-

---

1) DE HOOP SCHEFFER, p. 444 vv. en in den *Kal. voor Prot.*, 1862, een monographie van SCHULTZ JACOBI over *Geldenhauer*, p. 169 vv.

2) DE HOOP SCHEFFER, p. 244.

sonen als predikers op. Willem Gieliszoon, een schipper van Zuidland, vereenigt overal, waar hij met zijn schip aanlegt, de burgers tot een conventikel, legt hun Gods Woord uit, en vindt straks een krachtigen helper in zijn leerling Adriaan Janszoon Cram 1). En te Rotterdam wordt het Evangelie gepredikt door Jan Romerts van Delft, een metselaar, die 1529 werd aangeklaagd, omdat hij vooringing in de conventikelen 2).

Na 1530 kwam echter in dezen toestand een groote keer. De strenge vervolgingen dreven menigen pastoor het land uit; anderen — en ook hun getal was niet gering — herriepen; nog weer anderen stierven den marteldood 3). De door hen verzamelde gemeenten werden herderloos; van de achtergebleven pastoors was weinig heil te verwachten. Het anabaptisme won veld; het anabaptisme met zijn oppositie tegen de „geleerdheid” der predikanten; met zijn alles verwachten van den „geest”. Wat vroeger uitzondering was, werd nu regel 4). Ieder, die maar de „drijving des geestes” gevoelde, trad op als „voorganger”, hoe gering zijn kennis, hoe weinig zijn gaven ook waren.

Het Anabaptisme staat, gelijk wij in Deel I zagen, lijnrecht tegenover het Gereformeerde beginsel en ik heb hier dus niet dieper in te gaan op de vraag, hoe onder zijn invloed de opleiding tot den Dienst des Woords plaats vond. Ik sla derhalve dit tijdvak over, om terstond te komen

1) DE HOOP SCHEFFER, p. 520.

2) DE HOOP SCHEFFER, p. 529 v.v.

3) DE HOOP SCHEFFER, p. 610 v.v.

4) Ook de door en door kundige schrijver van de *Bibliographie des Martyrologes Protestants Neerlandais*, in 1890 uitgegeven, zegt uitdrukkelijk Tom. I p. III: Parmi les téléobaptistes, notamment, on ne rencontre presque pas de personnes de classe plus élevée. Longtemps encore après les premières années de la Réforme, les ministres téléobaptistes, qu'on appelait *voorgangers* (moniteurs), n'étaient que des artisans ou de simples ouvriers.

tot die predikers, die daarna de Gereformeerde leer in onze Kerken hebben verspreid.

Een der voornaamste onder hen is Petrus Bruly. Predikant bij de Waalsche gemeente van Straatsburg, geeft hij gehoor aan het verzoek der geloovigen in Nederland, komt over en verkondigt het woord in Valenciennes, Doornik, Atrecht en Rijssel, om daarna in 1545 te Doornik den marteldood te sterven 1). Deze echt Calvinistische prediking bleef niet zonder vrucht. Mr. Mattheus van Doornik, „een zeer geleerd man”, wordt het Evangelie toegedaan, moet vluchten naar Gent, waar hij een school opent, om gelegenheid te hebben „het Evangelie te verkondigen” 1); 1549 wordt hij verbrand. 2) Kort daarna treft hetzelfde lot Mr. Nicolaas Larchier, die, uit Genève komende, naar Engeland wilde gaan en onderweg te Bergen aan de gemeente aldaar het Evangelie verkondigde 3).

Zijn dit de voorloopers, — de eigenlijke vaders der Calvinistische Reformatie mogen terecht heeten mannen als Guido de Brès, Gaspar van der Heyden, Petrus Dathenus, Herman Moded en Franciscus Junius.

Guido de Brès 4) werd 1522 te Bergen geboren en verdiende den kost met glasschilderen. Door het lezen der H. Schrift tot bekeering gekomen, moet hij omstreeks 1548 naar Londen vluchten, waar hij tot 1552 bleef.

---

1) v. HAEMSTEDÉ, *Martelaarsboek* p. 180 vv.

2) v. HAEMSTEDÉ, *Martelaarsboek* p. 220.

3) v. HAEMSTEDÉ, *Martelaarsboek* p. 222 vv.

4) cf. DANIEL OLLIER, *Guy de Brès*, Paris 1883 en L. A. VAN LANGERAAD, *Guido de Bray*, 1884. Deze beide biographien, kort na elkander verschenen, komen niet alleen wat de spelling van den naam, maar ook wat vele andere punten aangaat tot geheel verschillende resultaten. Het werk van Langeraad verdient zonder eenigen twijfel de voorkeur. De uitgever van de *Bibliographie des Martyrologes Protestants* noemt het terecht een « thèse académique d'une valeur scientifique exceptionnelle ». I, p. 46.

Althans, in dat jaar vinden wij hem weer predikende te Valenciennes, Doornik enz. terwijl hij zich later vast schijnt verbonden te hebben aan Rijssel, waar hij tot 1556 werkzaam blijft. Om der vervolgingen wille vlucht hij naar Frankfort en gaat vandaar naar Lausanne en Genève, „comme il estoit studieux de savoir plus amplement, ce qui est requis au ministere” 1). Maar deze studie was van korten duur. Reeds 1559 is hij weer in de Zuidelijke Nederlanden, terwijl hij nu hier, dan daar als predikant optreedt. Omstreeks dien tijd heeft hij ook zijn Geloofsbelijdenis opgesteld.

Over zijn verder leven spreek ik niet; het is mij hier alleen om de vraag te doen, hoe en waar de Brès, oorspronkelijk glasschilder, zijn opleiding ontving. Nadruk valt daarbij op zijn verblijf te Londen en in Zwitserland. Ongelukkig weten wij niets over zijn werkzaamheid te Londen; trouwens geen enkele datum, zelfs van de hierboven genoemden, staat historisch vast; de berichten zijn zoo uiterst karig, dat men alleen door gissen en combinatie van feiten tot zekere hypothese komen kan. Slechts dit is zeker, dat hij, uit Londen weergekeerd, begon met „simpele vermaninghen” 2); dat hij in 1556 voelt, dat er aan zijn opleiding nog veel ontbreekt, vooral daar hij geen Latijn kent, en daarom Lausanne en Genève bezoekt. Daar hij reeds 1559 is weergekeerd, heeft hij niet gestudeerd aan de Universiteit te Genève 3) (zijn naam

---

1) CRESPIN, *Histoire des Martyrs*, 1889, Tom. III, p. 581. Hij voegt er aan toe, dat G. de Brès vooral ging «pour apprendre la langue Latine.»

2) CRESPIN III, p. 581. Ses premiers commencemens estoient simples exhortations.

3) Ook Jean Taffin, indien hij althans te Genève gestudeerd heeft, was daar vóór 1559; dus vóór de oprichting der Universiteit. Teruggekeerd, werd hij secretaris van Granvelle en daarna pas Waalsch predikant. Dit is het eenige, wat men aangaande zijn studie weet. Zie zijn levensbeschrijving bij SEPP, *Drie Evangeliedienaren* 1879, p. I v.v.

is op het Livre du Recteur natuurlijk niet te vinden), maar vermoedelijk aan het College van Lausanne en het College de Rive te Genève. In elk geval heeft Guido de Brès na zijn terugkeer het Latijn kunnen verstaan 1).

Nog raadselachtiger is de vraag, waar *Gaspar van der Heyden* 2) zijn opleiding genoot. Hij werd 1530 te Mechelen geboren, oorspronkelijk voor den geestelijken stand bestemd, maar komt tot kennis der waarheid en moet, ongeveer 1547, naar Antwerpen vluchten, waar hij, hoewel uit den deftigen burgerstand afkomstig, schoenmaker wordt. Te Antwerpen was toen een Gereformeerde gemeente met Jan van Ostende aan het hoofd. Jan van Ostende werd 1551 gevat en ter dood veroordeeld. Van toen af schijnt Gaspar met „simpele oefeningen” te zijn voorgegaan, om de herderlooze gemeente te helpen in den nood. Deze oefeningen vonden zóóveel bijval, dat de gemeente hem in 1555 3) tot haar vasten leeraar begeerde. Gaspar wil hier wel in toestemmen, mits de Kerk van Emden hem als leeraar bevestige en uitzende. Hij gaat daarop, vermoedelijk in het begin van 1557, naar Emden toe en keert omstreeks Juli terug. Reeds in 1554 of '55 moet Gaspar een tijdlang te Emden hebben doorgebracht. 1559 vlucht hij wegens de vervolging naar Duitschland;

---

1) Dit blijkt uit een door de Brès geschreven brief, waarin hij spreekt over een hem ter kennismaking toegezonden Concordia, die in het Latijn gesteld was. VAN LANGERAAD, l. c. Bijl. A, p. I

2) cf. VAN LENNEP, *Gaspar van der Heyden*, 1884.

3) In 1555 kende Gaspar nog geen Latijn, blijkens een brief, geschreven aan de Kerk te Emden, en, hoewel niet nauwkeurig, afgedrukt bij GERDES, *Origines*, p. 142 vv. en MEINERS, *Oostvriesschlandts Kerkelijke Geschiedenissen*, 1738, I, p. 365 vv. Hij meldt daarin, dat à Lasco hem gevraagd had, bij hem te komen; hij weet echter niet waarvoor; voor amanuensis zoude hij niet deugen: «daertoe en heb ick die gaue der latynischer tonghe niet». (Ik citeer volgens een nauwkeurig afschrift van het autographon). Caspar moet dus ná 1555 en vóór 1562 Latijn geleerd hebben.

hij wordt predikant, eerst te Frankfort, daarna te Frankendaal, om in 1566 naar Nederland terug te keeren. Dat Gaspar toen vrij goed Latijn kende, blijkt uit een langen brief, in 1562 door hem uit Frankfort naar Calvijn te Genève gezonden 1); maar waar hij deze kennis verkreeg, weet men niet.

Al even weinig weten wij omtrent de opleiding van *Petrus Dathenus* 2). Te Kassel in 1531 geboren, werd hij reeds zeer vroeg Karmelieter monnik. „De primis Datheni vitae annis prorsus silentium tenet historia” getuigt zijn geschiedschrijver 3). Dit alleen weet men, dat hij tot bekeering kwam; het Evangelie predikt te Kortrijk en Poperinghen; naar Engeland moet vluchten; daar met boekdrukken den kost verdient, terwijl hij zich later voorbereidt voor den dienst des Woords. Onder Eduard VI tot het predikambt toegelaten, vertrekt hij 1555 naar Frankfort als predikant en keert eerst 1566 naar ons vaderland terug. Dathenus verwijst ons dus, evenals Guido de Brès, naar Londen 4).

Even spaarzaam zijn de berichten omtrent *Moded* of *Herman de Strijcker* 5). Hij was Franciscaner monnik en

1) Deze brief is afgedrukt als Bijlage A achter het Academisch proefschrift van Dr. VAN LENNEP.

2) cf. H. TER HAAR, *Petrus Dathenus*, 1858.

3) TER HAAR p. 14.

4) P. Dathenus zegt zelf in zijn verantwoording, 1584 te Utrecht gedaan, dat hij, omtrent 18 of 19 jaar oud, naar Engeland vluchtte; zich daar «geneerde met typographie»; in 1551 tot den dienst des Woords beroepen werd, waarom hij de typographie verliet, daar hij met het «ondersoucken der H. Schrift hem becommeren moste.» Zie 's GRAVESANDE, *Tweehonderdjarige gedachtenis van het 12 synode der Nederl. Kerken*, p. 152 vv. de Bijlage.

5) Dr. G. J. BRUTEL DE LA RIVIÈRE, *Het leven van Hermannus Moded*. 1879. De beschrijving van Moded's leven tot 1566 laat aan helderheid en duidelijkheid wel wat te wenschen over. Op één punt heeft de schrijver een algemeen-verspreide legende, zonder haar bron te noemen, met grond bestreden; daar deze legende het geheele tijdperk geldt, kom ik er hier met een enkel woord op terug, te meer omdat Brutel's wederlegging, wanneer hij de bron na-

priester te Zwolle. Dat hij een man van veel kennis was bewijst de brief, dien hij 1554 schreef aan den Raad van Zutphen, om te dingen naar het rectorship van een der kapittelscholen aldaar, en nog meer, dat hij werd aangesteld als geestelijke van het Domkapittel en professor aan de Universiteit te Keulen. Daar schijnt hem het rechte licht opgegaan te zijn 1); met andere professoren begint hij „eenighe Ketterien... de studenten inne te planten” 2) en wordt deswege in 1556 afgezet. Hij zwerft nu een tijd lang rond, wordt een korten tijd professor te Kopenhagen

---

geslagen had, nog nauwkeuriger had kunnen wezen. De legende is deze, dat in het jaar 1545 het Evangelie gepredikt is door H. Modet, Jan Arents, P. Gabriel, C. Cooltuin enz. Mannen van naam op Kerkhistorisch gebied als ROOYAARDS (Gesch. der Kerkhervorming in Utrecht) en JANSSEN (Gesch. der kerkhervorming in Brugge), en ook de onlangs verschenen annotaties bij het Eccl. Lond. Batav. Archivum gevoegd, herhalen deze legende klakkeloos weg — en natuurlijk staat ze in VAN DER AA's *Biographisch Woordenboek*. De *eenigste* grond voor dit beweren, is een plaats uit G. BRANDT, *Historie der Reformatie*, I, p. 149; hij spreekt daar over het proces van P. Bruly, waarbij aan den kant het jaartal MDXLV staat, en laat er dan op volgen: « Daer waren *omtrent desen tijdt* noch etlijke andere, die de leere der Reformatie met groot gevaer in dese landen predikten, te weeten: Gerardus Gallinaceus, Galenus, Herm. Modet. P. Gabriel, Chr. Fabricius, Hermanus Johannes, die eertydts Monniken geweest waeren; ook Feito, Antonius Nicolaus, Cornelis Cooltuin, die te vooren Priesters waeren, en uit burgerluide — Adriaen Hamstede, Agg. Sim. P. Deleen, P. Carpentier, Caspar Heydanus, Jan Arents etc.” Als bron noemt Brandt de inleiding van A. v. d. Linden op zijn *Syntagma Theologiae*. Uit Brandt's woorden blijkt duidelijk, dat hij *niet* bedoelt aan te geven, wie in 1545 reeds preekten, maar een lijstje saamvoegt van predikanten « onder 't kruis », die hij in zijn chronologisch overzicht niet precies weet thuis te brengen. Nu staat vast, dat Cooltuyn op zijn allervroegst 1550 reformatorische sympathiën had en dat Jan Arentsen *zijn* leerling was, en na Cooltuyn's vertrek pas zelf predikte; dat Caspar Heydanus eerst na 1550 gepredikt heeft; dat H. Modet in 1556 nog Professor was te Keulen. *Malum bene positum remove* is altoos een lastig werk — vooral wanneer het geldt op historisch gebied het naschrijven van een algemeen geldige traditie. Men vergeve mij daarom deze excursie.

1) APOLOGIE VAN H. MODED, op nieuw uitgegeven door *Dr. Brutel de la Rivière*, 1879, p. 31.

2) APOLOGIE, p. 32.

en is 1559 weer in Nederland, om daar het Evangelie te verkondigen; vooral in Vlaanderen was hij werkzaam 1). Dat hij een bezoek aan Genève bracht, weet men uit zijn Apologie 2), maar hoe lang hij daar bleef en wat hij daar deed, meldt Moded niet. In 1566 was hij weder terug en een der eerste en vurigste hagepreekers.

Gelukkig vloeit de bron, waaruit onze kennis geput dient, rijker en milder bij *Franciscus Junius* 3), of gelijk hij oorspronkelijk heet, *François du Jon*. Zijn vader, een Protestansch edelman, deed hem eerst op de stadsschool en daarna op de Universiteit te Bourges, waar hij eenigen tijd de juridische colleges volgde. Hij gevoelt echter hoeveel er nog aan zijn voorbereidend onderwijs ontbreekt, en nadat o. a. een poging om Byzantium te bezoeken mislukt

---

1) BRUTEL DE LA RIVIÈRE, p. 14, vermoedt dat Moded ongeveer 1560 naar Vlaanderen is gegaan. In een brief van 11 Juni 1560 uit Antwerpen geschreven en te Emden berustende, wordt gemeld, dat Moded toen aldaar predikant was en verloofd was met een meisje te Zwolle. In de WERKEN DER MARNIXVEREENIGING, Serie III, Dl. II, 1, waar de belangrijkste brieven uit het Emdensch Archief zijn uitgegeven, is deze (toch niet onbelangrijke?) brief niet te vinden. Erger nog: de uitgever toont het bestaan van dien brief niet eens gemerkt te hebben; hij zegt toch, pag. 1: «Zijn verblijf *schijnt reeds* in 1562 te Antwerpen te zijn geweest.» Hoeveel dank men ook verplicht zij aan de Werken der Marnixvereniging, die voor de Kerkgeschiedenis onschatbare bijdragen leveren — bij de uitgave van het Emdensch archief had nauwkeuriger kunnen te werk gegaan worden. Menig belangrijk stuk schuilt daar nog, wat van Toorenenbergen en Janssen niet uitgaven. Ik wijs hier met nadruk op, omdat men anders, afgaande op de Serie III, Dl. II, 1. allicht meenen zou, dat de studie van het Emdensche Archief overbodig was geworden.

2) APOLOGIE, p. 36 (tijdens het begin der beeldstorming) «ben ik hier in het land niet geweest, maar te Geneven oft op de reyse comende van Geneven.»

3) Junius schreef een autobiographie (1882 door Prof. A. KUPPER opnieuw uitgegeven in de *Bibl. Ref. I Fr. Junii Opera selecta*). Puttend uit de daarin geboden stof leverde Dr. REITSMA in 1864 zijn *Franciscus Junius, Een levensbeeld uit de eerste eeuw der Kerkhervorming*. Dr. GEESINK opende met Junius' leven zijn zoo pittig en boeiend geschreven reeks van «*Calvinisten in Holland*» (1887). Ook in Frankrijk trok in den laatsten tijd Junius de aandacht; zie de dissertatie van A. DAVAINÉ: *François du Jon*. Paris 1882.

was, vertoeft hij twee jaren op het gymnasium te Lyon, waar de humanistische studie zijn ziel met ongeloof vervult. Het gymnasium, welks rector in den reuk van ketterij stond, wordt 1561 door de Roomschen overvallen en François vlucht naar Bourges terug, waar hij zijn juridische studie hervat. Nadat hij in 1562 door het lezen van Gods Woord krachtdadig bekeerd was, gaat hij naar Genève, waar hij onder Calvijn's leiding tot 1565 theologie en talen studeert. Na afloop zijner studiën begeeft hij zich naar de Nederlanden 1) en wordt, nauwelijks twintig jaar oud, predikant bij de Waalsche gemeente te Antwerpen.

Het beeld, dat ik mij voorstelde te teekenen, is met deze trekken nog niet voltooid. Ik wijs daarom op nog één voorbeeld uit de Zuidelijke Nederlanden, om daarna tot Noord-Nederland over te gaan.

Het Martelaarsboek van Van Haemstede is, wat de opleiding tot den dienst des Woords betreft, wellicht nergens uitvoeriger dan bij den Brusselschen predikant *Gillis Verdict*, die 1558 den martelaarsdood stierf 2). Reeds vroeg tot kennis der waarheid gekomen reisde hij naar Emden en Norden, waar hij met Micronius omging en onder Wouter Delenus de Grieksche lessen bijwoonde. Vervolgens zette hij zijn studiën te Zurich voort. In 1558 is hij te Antwerpen, waar hij de gemeente des Heeren helpt. Omstreeks dien tijd begeert de kerk te Brussel een predikant en de broeders van Antwerpen achten Gillis daarvoor geschikt. Ze vragen hem *nu*, of hij de gave, die God hem geschonken had, ten dienste der gemeente wilde besteden. Gillis weigert

---

1) Tegelijk met hem vertrok zijn medestudent *Peregrin de la Grange*, die bij de overgave van Valenciennes den marteldood stierf. *F. Junii Vita*, p. 23 (ed. 1882).

2) Ed. van 1883, p. 547 v.v. CRESPIN in zijn *Histoire des Martyrs* ed. 1887. Tom. II, p. 628 v.v., geeft omtrent hem geen nadere berichten; blijkbaar volgde hij hier van Haemstede. Het verhaal wordt bij Crespin het eerst aangetroffen in de editie van 1570, terwijl van Haemstede zijn werk reeds 1559 in het licht gaf.

eerst, omdat hij „liever een ambacht wilde leeren”, maar eindelijk geeft hij aan de vermaning der broederen gehoor en vertrekt naar Brussel, waar men eenigen tijd de proef met hem nemen zal, om te zien „of hij geschikt is.” Gillis was toen vier en twintig jaar oud en heet een „zeer geleerde jonge man”.

Blijkens dit verhaal zelf, en ook hetgeen van elders ons bericht wordt, was Gillis nog niet predikant te Antwerpen, hoewel hij daar de kerk „hielp”, waarschijnlijk door er propositiën te houden onder toezicht der predikanten. Deze vonden zijn gaven van dien aard, dat ze hem schier tegen zijn wil dwongen het ambt van herder te aanvaarden.

In de Noordelijke Nederlanden treden gedurende de periode, die aan 1566 voorafgaat, meer de pastoors op den voorgrond dan in de Zuidelijke Nederlanden.

De beroemdste, hoewel niet de meest invloedrijke onder hen, was wel *Angclus Merula* 1). Het is onzeker waar Merula zijn eerste opleiding ontving; 22 jaar oud ging hij naar Parijs; werd daar 1507 magister artium en een jaar later licentiaat in de Theologie. In Nederland teruggekeerd ordent de Bisschop hem tot priester (1511), maar eerst jaren daarna (1530) wordt hij pastoor te Heenvliet. Door het lezen van de geschriften der Kerkvaders, der Hervormers, en vooral van de H. Schrift, leerde hij de gebreken der Roomsche Kerk inzien en trachtte deze, met veel behoedzaamheid, te verbeteren. In 1552 wordt hij aangeklaagd en na een proces van vijf jaar ter dood veroordeeld.

Meer invloed oefende op de Reformatie hier te lande *Cornelius Cooltuijn* 2), pastoor te Alkmaar. Waar hij studeerde; hoe hij tot kennis der waarheid kwam, weet men niet.

1) F. W. MOLL, *Angelus Merula*, 1854.

2) Zie de *Kalender voor Protestanten in Nederland*, Jaarg. 1859. waarin een opstel voorkomt van G. PARIS over *Cornelis Cooltuijn*, p. 61, v.v. en over *Jan Arentszoon* door H. ROGGE, p. 79, v.v.

Een feit is, dat hij òn te Enkhuizen òn te Alkmaar het Evangelie predikte en deswege vluchten moest naar Emden, waar hij 1559 predikant wordt.

Cooltuijn is vooral van belang, omdat hij de leermeester was van een onzer bekendste hageprekers, Jan Arentsen. Niet alleen werden door Cooltuijn's invloed de pastoor van St. Maarten, Nicolaas Scheltius 1) — in 1566 predikant te Amsterdam — en de pastoor van Haringkarspel J. Saskerides 2) — later hoogleeraar — tot het Evangelie bekeerd, maar ook de mandenmaker Albert Gerritsz met zijn beide gezellen Jan Arentsz en Pieter Cornelisz. Het zijn deze beide laatsten, die na Cooltuijn's vertrek de geloovigen stichten door hun predikaties, voor een tijd vluchten, evenals hun leermeester, om de vervolging, en straks als hagepreekers optreden. In 1572 zijn zij de eerste predikanten van Alkmaar. Van Jan Arentsz zal althans niet ontkend worden, dat hij een man was van „singuliere gaven”, ook al had hij dan niet aan een hoogeschool gestudeerd.

Niet minder naam heeft „Zeelands eerste Kerkhervormer”, *Johanues van Miggrode*, pastoor te Veere 3). Ook van zijn opleiding weet men weinig; vermoedelijk studeerde hij eerst te Aalst, daarna te Leuven. Wegens zijn reformatische denkbeelden moet hij naar Engeland vluchten, maar keert in 1572 terug naar Veere als predikant. Hij was een man van aanzienlijke afkomst en niet geringe bekwaamheid.

In het hooge Noorden heeft *Stephanus Sylvius*, pastoor te Leeuwarden, voor de „kettische leer” geijverd. Omstreeks 1507 geboren, werd hij pastoor te Tjum; later te Leeuwarden 4). Op beide plaatsen gaf hij privaates aan

1) Vergelijk BRANDT, *Historie der Reformatie*, 2e druk, I, p. 337 en v.v.

2) Zie over hem GERDES, *Origines Eccl.* p. 220, v.v.

3) cf. C. J. VAN IPEREN, *Historische Redevoering bij het ontdekken der Gedenksaal, opgericht ter eere van Joannes van Miggrode*, 1774

4) Zie DIEST LONGION, *Gesch. van de Kerkhervorming in Friesland*, 1842, p. 30 vv. en DE WALI, *Nederlanders, studenten te Heidelberg en te Geneve*, p. 53.

jongelui van goeden aanleg. Februari 1559 gaat hij naar Heidelberg 1), waar hij den doctoralen graad behaalt; wordt in zijn afwezigheid van ketterij beschuldigd en ontwijkt de vervolging, door niet naar Leeuwarden, maar naar Groningen terug te keeren. Daar wordt hij pastoor aan de St. Maartenskerk.

Is het reeds merkwaardig, dat men weer pastoor kan worden, na te Heidelberg gepromoveerd te zijn — de Groningsche toestanden bieden daarvoor een verklaring. Maar bijna ongelooflijk schijnt het, dat een student van Genève straks pastoor wordt en volgens de Roomsche autoriteiten „rechtzinnig” preekt. Carolus Gallus 2), 1530 te Arnhem geboren, leert op de Latijnsche school te Arnhem Latijn en Grieksch; studeert rechten en theologie te Keulen en woont eindelijk te Genève het onderwijs van Calvijn en Beza bij. Teruggekeerd, wordt hij pastoor te Elst; in 1560 te Deventer. Eerst nu worden zijn reformatische denkbeelden bekend en 1561 moet hij vluchten naar Hamm, waar hij predikant wordt. Gelijk men weet, werd hij 1587 buitengewoon professor in de theologie te Leiden.

Behalve deze Evangelische predikers in de Roomsche Kerk, die meer of min openlijk van den kansel hun gevoelens uitspraken, had men ook op andere plaatsen, waar een Kruiskerk bestond, predikers die geen pastoors waren.

Wij zagen hiervan reeds een voorbeeld in Jan Arentsen te Alkmaar. Te Middelburg en op andere plaatsen in Zeeland predikten Geleyn Janszoon d'Hoorne en Adriaen de schoenmaker 3); in Utrecht gaat 1560 een Jan Willems „de schoenmaker” voor 4). En te Amsterdam werkt in stilte

---

1) Ook later leverde Heidelberg aan onze Kerken beroemde predikanten; ik noem hier slechts *Menso Alting* en *Fontanus*, de eerste predikant van Arnhem; cf. over den laatste: STAATS EVERS, *J. Fontanus*, 1882.

2) Zie VAN DER AA, *Biogr. Woordenboek*, Tom. VII, in voce.

3) TE WATER, *Kort verhaal der Reformatie in Zeeland*, 1766, p. 20

4) DE HOOP SCHEFFER, p. 464.

Petrus Gabriel, een weggeloopt monnik, die uit Vlaanderen had moeten vluchten, omdat hij het Evangelie gepredikt had 1).

Met het jaar 1566 kwam al, wat tot dusverre in het verborgen gegist had, aan het licht. Plotseling bleek, dat, niettegenstaande alle onderdrukking, de ketterij veld had gewonnen. Duizenden hoorders luisteren naar de hagepreekers en straks uit zich de lang opgekropte woede van het volk in den beeldstorm, die over heel ons land als een wervelwind heentrekt.

Gelijk van zelf spreekt, werd nu overal de behoefte aan predikanten gevoeld; wie om de religie gevlucht was, keerde weer; Emden en Londen verleenden hulp 2); mannen uit het volk met bijzondere gaven treden op als predikers 3), en straks durven ook de pastoors, die de Reformatie wel toegedaan waren, maar om des levens wille gezwegen hadden, zich aan de zijde des volks scharen.

Voor al het laatste aantal was groot. Als straks de kans keert, Alva komt en Oranje het land verlaat, worden alleen in Friesland 58 pastoors wegens ketterij verbannen 4); en al is het aantal zeker overal niet even hoog geweest, ook in Zeeland 5), Holland 6),

1) VAN DER AA, *Bibliogr. Woordenboek*, in voce, en TER GOUW, *Gesch. van Amsterdam* VI. p. 85.

2) Zoo vindt men in 1566 en '67 op de Veluwe predikende J. van der Linde, Alb. Hardenberg, uit Emden en voorts twee predikanten uit Kinpiss in het land van Genijsden, cf. L. RIS LAMBERS, *De Kerkhervorming op de Veluwe* 1523—1578, uitg. 1890, p. 143, v.v.

3) Men denke aan Ambrosius Wille, vroeger leidekker in Vlaanderen; Jan Arentsen met P. Gabriel »de eenigste predikanten in Holland"; Erasmus de Wever en Moreijs de Timmerman in Zeeland enz. Met bloedige ironie spreekt Alva straks in zijn sententiën van Dr. Spoel en Dr. Leest!

4) DIEST LORGION *Gesch. v. d. Kerkherv. in Friesland*, p. 73, 74.

5) TE WATER, *Reformatie van Zeeland* 1766, noemt de pastoors van Scherpenisse, Beekerke, Veere, Middelburg. In Zeeland hadden echter de ambachtslieden blijkbaar de overhand.

6) Men weet, hoe in 1567 de pastoors van Schagen, IJselmonde, De Lier en Poortugaal werden gevangen genomen en 1570 te 's-Gravenhage verbrand.

Vlaanderen 1) en elders 2) ontbreken de voorbeelden niet.

De scherpe vervolging, die op Alva's komst volgde, maakte al spoedig een einde aan dezen voortgang der Gereformeerde denkbeelden. De „kettische” predikers verlieten het land òf stierven den marteldood. Slechts nu en dan dorst een enkele trouwe herder door het cordon heen dringen om de verlaten schapen op te zoeken. Maar verreweg het grootste deel vertoefde in Engeland en Oost-Friesland, wachtend op betere tijden.

Eerst met 1572 kwamen deze. De opstand brak uit. Stad na stad valt den Prins toe. Straks is, evenals in 1566, de behoefte aan predikanten groot en wordt zij, evenals toen, op allerlei wijze gestild niet bevredigd. De Gereformeerde kerken der naburige landen zenden zooveel mogelijk hulp. En ook menige pastoor en „ongeleerde” wordt of maakt zich zelf „bedienaar des Woords”. Een toestand, die jaren lang voortduurt, zelfs nadat te Leiden en elders Universiteiten gesticht waren — omdat het getal studenten zoo klein, de aanvraag om predikanten zoo groot was.

Doch de maatregelen, toen genomen, behooren niet hier, maar elders besproken. Mijn doel was te onderzoeken hoe de Kerken in ons vaderland, vóórdat de Universiteiten verreezen, in den dienst des Woords hebben voorzien; en tevens zooveel mogelijk na te gaan, hoe deze dienaren des Woords hun opleiding hebben ontvangen.

Als resultaat van dát onderzoek meen ik te mogen vast-

---

1) O. a. de vier pastoors van Vinderhouten, Werwich, Zomergem en Ursel, cf. JANSSEN, *Kerkhervorming in Vlaanderen*.

2) Ik herinner slechts aan enkele bekende voorbeelden: *Herman Herberts*, 1566, pastoor te Winterswijk, cf. zijn biographie door H. C. ROGGE, *Kalender voor Prot.*, Jaarg. 1858; p. 140 v.v. en *Johannes Ceporinus* of Jan van Venray, pastoor van Zalt-Bommel, cf. zijn biographie door Dr. ACQUOY, 1873 uitgegeven. Ook op de Veluwe gaan twee pastoors in 1566 over, nl. te Doornspijk en te Oosterwolde cf. RJS LAMBERS l. c. p. 137.

stellen, dat, wat de eerste vraag aanbelangt, er moet onderscheiden tusschen vier categoriën:

1°. Pastoors en Monniken. Onder hen vinden wij drie groepen: *a.* mannen, die tijdens de vervolging door de Roomsche Kerk met heldenmoed voor hun beginsel uitkomen en met levensgevaar de Roomsche Kerk verlaten, om de Kruiskerken te dienen 1); *b.* mannen, die in de Roomsche Kerk gebleven reformatorische denkbeelden koesterden en, als het gevaar geweken is, gansch geleidelijk zich bij de Gereformeerden aansluiten; *c.* mannen, die, wanneer straks de rollen verwisseld worden en de Roomsche religie in oneer is, „om den broode” predikant trachten te worden.

2°. studenten, die aan de eene of andere buitenlandsche Universiteit gestudeerd hebben.

3°. „mannen van Art. VIII”. Ook hierbij moet er onderscheid gemaakt tusschen drieërlei soort: *a.* mannen, die vroeger ambachtslieden waren en alleen door „singuliere gaven” tot den predikdienst komen; *b.* mannen, die een geleerde opvoeding genoten, maar in een ander vak van wetenschap, en die nu met de Reformatie tot den predikdienst overgaan 2); *c.* mannen, die wel een wetenschappelijke op-

---

1) Een der meest illustre voorbeelden is wel *Thomas van Thielt* of *Til*. Afkomstig uit een der aanzienlijkste geslachten, werd hij 1564 abt van de St. Bernard Abdij bij Antwerpen, met een jaarlijksch inkomen van 64.000 fl. Hij predikt zelf het Evangelie tot Alva's komst, vlucht met den Prins van Oranje en wordt, na een leven vol ontbering, in 1575 predikant te Delft. cf. VAN DER AA, in voce.

2) Men herinnere zich, wat reeds vroeger gezegd werd over de Rectoren der Latijnsche Scholen; ik voeg hier nog bij: *Petrus Bloccius*, die te Leuven, Keulen en Bologne studeerde; 1559 prorektor der Latijnsche Scholen te Leiden werd; in 1561 om zijn Gereformeerde sympathiën werd ontslagen, en later predikant wordt te Lier, 1582, cf. VAN DER AA, in voce. Ook *J. Florianus*, vroeger «Rector», wordt 1582 predikant te Spijkenisse. cf. VAN DER AA, in voce. Bij de vervolging in 1568 werd een zekere Mr. «Karel» gedood, die vroeger advokaat was geweest, maar nu reizend predikant was in Vlaanderen. cf. VAN HAEMSTEDÉ'S *Martelaarsboek*, p. 801. Bekend is ook *Antonie Teeksen* of

leiding misten, maar straks, als predikant, hetzij door private studie, hetzij door bezoek aan een universiteit, dit gemis tracht te vergoeden.

4°. predikanten uit naburige landen.

Wat nu de opleiding betreft, die deze dienaren des Woords genoten, dient in de eerste plaats gerekend met de buitenlandsche Universiteiten. Onder deze treedt natuurlijk eerst die van Wittenberg, later die van Genève en die van Heidelberg op den voorgrond. De lijsten van Nederlanders, die aan deze Universiteiten gestudeerd hebben, zijn afzonderlijk uitgegeven 1), maar bepalen geenszins den invloed, die van deze Universiteiten op onze Kerken uitging:

1°. omdat men niet weet, in welke wetenschap deze Nederlanders studeerden 2), en of zij in ons vaderland terugkeerden;

2°. omdat ook niet-Nederlanders — als F. Junius, Peregrin de la Grange, enz. van deze Universiteiten afkomstig, bij ons predikant werden.

Hoewel Heidelberg en Genève ongetwijfeld het meest tot de vorming onzer predikanten hebben bijgedragen,

Frederik van Naarden, die te Leuven studeerde, zich te Naarden vestigde en daar het Evangelie predikte, terwijl hij met kistenmaken den kost verdiende; *Martelaarsboek*, p. 189.

1) De lijst van Nederlanders, die te Wittenberg studeerden, vindt men in *Oud en Nieuw* door SCHULTZ JACOBI I, blz. 20. DE HOOP SCHEFFER geeft enkele aanmerkingen op deze lijst in zijn *Geschiedenis der Kerkhervorming*, p. 252. J. DE WALL gaf uit: *Nederlanders en personen, die later met Nederland in betrekking stonden, studenten te Heidelberg en te Genève, sedert het begin der Kerkhervorming*. Leiden 1865. Dat deze lijst zeer onvolledig en onnauwkeurig is, blijkt duidelijk, wanneer men bijv. de «Matrikel der Un. Heidelberg» van Toepke er naast legt. Trouwens Prof. de Wall zelf heeft dit gebrek ingezien en in de *Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* van 1886 een nieuwe verbeterde lijst uitgegeven van de Nederlanders te Heidelberg.

2) Alleen te Genève schijnt van den beginne af de gewoonte geheerscht te hebben, er bij te vermelden, waarin men studeerde.

mogen daarom de overige Universiteiten, vooral Bazel, niet over het hoofd gezien. Ook te Zürich, waar Bullinger theologie doceerde, werden enkele Nederlanders aangetroffen.

In de tweede plaats valt nadruk op Engeland en Oost-Friesland. Op welke wijze daar de opleiding plaats vond, bespreek ik nader in § 3.

In de derde plaats komt hier in aanmerking de private opleiding. Deze vond natuurlijk op allerlei wijze plaats. De een oefende zich zelf door het lezen der H. Schrift, van Calvijn's geschriften, van Bullinger's dagboek etc. 1); een ander kwam onder toezicht van een Kerkeraad, leerde bij de predikanten en oefende zich in het preeken; een derde werd onderwezen door zijn vader, die dienaar des Woords was 2). Een vaste regel valt hier niet te geven.

Over de opleiding der predikanten, die vroeger pastoor waren, behoef ik, na hetgeen in § 1 gezegd wordt, niet uit te weiden. Ze vond plaats òf aan de Latijnsche scholen in ons vaderland, òf aan de Universiteiten te Leuven, Keulen of Parijs. Slechts dient nog met een enkel woord gewezen op de school te Groningen, waar Regnerius Praedinius aan het hoofd stond tot 1559. Praedinius was een ijverig voorstander der Hervorming; zelfs werd door zijn toedoen in 1550 te Groningen „eene afzonderlijke gemeente van Hervormden gesticht”.

Bij dezen man ging, om den roep zijner kennis, menig a. s. priester ter schole, vooral uit Friesland. Was het

1) Men zie de aantekening aan het slot van deze §, waar enkele voorbeelden staan opgegeven.

2) Zoo wordt van Jan Missuens de Jonge gezegd, dat hij door zijn vader, een predikant, derwijze als kind in den Christelijken godsdienst onderwezen werd, dat hij tot mannelijken leeftijd gekomen een bedienaar werd van het Woord; verg. Martelaars-Boek, p. 899. Hetzelfde is bekend van Pieter Delaenus, zoon van Wouter Delaenus, predikant te Londen.

vreemd dat, als vrucht van *dit* onderwijs, straks bij het doorwerken der Reformatie zoo menig pastoor openlijk haar zijde koos — vooral in het Noorden des lands? 1)

1) Ik voeg hieraan toe een kort overzicht van hetgeen de Martelaarsboeken van Van Haemstede en Crespin ons meedeelen over de opleiding van de predikanten, die in de Nederlanden gemarteld werden: *ex-pastors* waren Jan Fistorius 1525 (v. H. p. 101); Jan Cornelisz. Winter 1533 (v. H. p. 747, die hem in 1566 sterven laat); Mr. Petrus 1538 (Crespin, I, 322); Merula 1557 (v. H. p. 461); Smetius 1567 (v. H. p. 743); Van Maeldergem 1567 (v. H. p. 750); De Meijere 1567 (v. H. p. 791); Vos, Sybr. Jansz., Adriaan Jansz., Wouter Simonsz. 1570 (v. H. p. 825); Balthazars 1624, (v. H. p. 932). *Gewesen monniken*: Nicolaus 1525 (v. H. p. 129); Castellanus 1524, (v. H. p. 96); Hendrikus de Vlaming 1528, (v. H. p. 134); de Bruly 1545, (v. H. p. 180); Carolus Regius 1557, (v. H. p. 458); Fabricius 1564 (v. H. p. 704); Mr. Millet 1564, (v. H. p. 710). Aangaande dezen laatste vindt men iets meer vermeld; hij was eertijds Franciscaner monnik te Doornik; na zijn overgang, wilde men hem beroepen te Valenciennes, waarom hij onderzocht werd door de predikanten van Rouaan. Deze keurden hem wel geschikt, maar hij zelf achtte zich tot dit moeilijk werk niet in staat. In overleg met de broeders ging hij nu naar de Universiteit van Parijs en later naar die van Orleans. Teruggekeerd neemt hij « voorloopig » den dienst te Valenciennes waar, totdat een Synode van alle gemeenten in Nederland hem bevestigde. Paulus Millet is wel een tegenhanger van Carolus Gallus! Catteu 1567 (Crespin III, 589), *Gewesen werklieden*: G. de Brès, glasschilder, 1567 (v. H. p. 752); K. de Lesenne, hoefsmid, 1568 (v. H. p. 801); van hem staat alleen opgeteekend, dat « hij de H. Schrift las en daarin zulke vorderingen maakte, dat hij in staat was anderen te onderwijzen »; Gelasius, 1575 (v. H. p. 896); van elders weten wij, dat hij vroeger glazenmaker was. Tot deze rubriek behoort in zekeren zin ook: Michiel de Messere, 1567 (v. H. 778), die « in den bloei van zijn leven tot de kennis der waarheid kwam, zijn wereldsch leven varen liet en zich geruimen tijd oefende in de heilige Schrift, zoodat hij eindelijk kwam tot den staat van bedienaar des Goddelijken Woords ». Jan Missuens de Oude, 1571 (v. H. p. 838), ouderling te Brussel, die met zulk een ijver zijn ambt waarnam, dat hij door een ordelijk beroep tot de prediking van het Woord werd aangenomen. Jan Missuens de Jonge, 1582 (v. H. p. 899); over hem evenals over Theunis Teecksen van Naarden, den Rector J. Florianus en den Advokaat Karel sprak ik reeds. *Studenten*: G. Verdict, 1558 (v. H. p. 547), student te Zürich; Peregrin de la Grange, 1567 (v. H. 752), student te Genève;

§ 3. *De eerste kweekscholen.*

In de voorgaande paragraaf werd reeds met een enkel woord gewezen op de „opleiding tot den dienst des Woords”, die bij de vluchtelingenkerk te Londen en Emden moet plaats gevonden hebben. Tot dusverre werd door onze Kerkelijke historieschrijvers aan dit punt weinig of geen aandacht geschonken — een reden te meer voor mij, om er iets langer bij stil te staan. Ik voeg hier tevens aan toe, wat ik omtrent deze opleiding vond bij de Kerken in Vlaanderen en bij de vluchtelingenkerken te Wezel, Keulen etc., ten einde mij daarna uitsluitend tot Nederland in engeren zin te kunnen bepalen.

Aangaande geen Nederlandsche Kerk uit den tijd der Reformatie staan ons zeker zooveel actestukken en bescheiden ten dienste als aangaande die te Londen 1). Een

---

J. Monceau, 1573 (Crespin, III, 638), student te Genève; hij studeerde daar van 1566 af; A. Berteloot, 1566 (v. H. 746), wordt « student » genoemd, zonder meer; M. de Hongere, 1567 (v. H. 749), « na zijne studie volbracht te hebben wordt hij dienaar »; W. Pressius, 1584 (v. H. 899), komt in Nederland « om de vruchten zijner studiën te laten blijken. » In de drie laatstgenoemde gevallen staat er niet bij, waar deze studiën volbracht zijn. Bij de overige predikanten staat noch omtrent hun vroegere positie, noch omtrent hun opleiding iets opgeteekend. — Het opus postumum van SEPP, *Uit het predikantenleven van vroegere tijden*, 1890 verschenen, p. 35, geeft een lijst van « Dienaren der gemeente onder het kruis. » Over de opleiding der predikanten spreekt hij weinig; verschillende namen worden in deze lijst nog gemist, gelijk vergelijking met het bovenstaande kan doen zien.

1) Behalve de *Forma ac ratio tota Ecclesiastici ministerii, in peregrinorum potissimum vero Germanorum Ecclesia: instituta Londini in Anglia, per pietissimum Principem Angliae, etc., Regem EDUARDUM, eius nominis sextus, anno 1555* door à Lasco geschreven, en door Dr. A. KUYPER in 1866 op nieuw uitgegeven in zijn: *JOANNES A LASCO OPERA* Tom II, p. 1, v.v., staan ons ten dienste de *Kerkeraadsprotocollen der Hollandsche Gemeente te Londen 1569—1571*; de *Acta van de Colloquia der Nederlandsche Gemeenten in Engeland, 1575—1609*; de *Geschiedenissen ende handelingen, die voornemelijk aengaen de Nederduytsche natie ende gemeynen, wonende in Engeland ende*

eer, die deze Kerk, de *moederkerk van Nederland*, zeker ten volle verdient. Wel verspreiden deze actestukken niet à het gewenschte, maar gelukkig toch genoegzaam licht, om ons een denkbeeld van het daar gegeven onderwijs te kunnen vormen.

Reeds vroeg hadden de vervolgte Protestanten uit Duitschland, Frankrijk, Italië, en vooral uit de Nederlanden, een toevluchtsoord te Londen gezocht 1). Toch schijnt eerst in 1549 de Waalsche Kerk te Londen geconstitueerd te zijn, met een eigen leeraar, François de Rivière, terwijl ongeveer terzelfder tijd de aartsbisschop Cranmer door zijn vrienden Ochino en Dryander, pogingen aanwendt, om ook voor de Nederlanders wier getal volgens sommigen toen reeds vier duizend beliep, een herder te krijgen 2). Deze pogingen gelukten eerst, toen à Lasco 13 Mei naar Londen weerkeerde en besloot zich aan de verwaarloosde Nederlanders te verbinden, onder welke ketterij en scheurmakerij maar al te welig opschoten 3). Eduard VI

---

in 't bysonder tot Londen, door S. RUYTINCK etc.. uitgegeven door de MARNIX-VEREENIGING (Serie I, Deel I; Serie II, Deel I; Serie II, Deel I (2 stukken); en de hoogst belangrijke uitgave van het ECCLESIAE LONDINO-BATAVAE ARCHIVUM, waarvan Deel II de Epistulae et Tractatus van 1544—1622 bevattende, in 1889 verscheen. Bovendien gaf J. SOUTHERDEN BURN, 1846, een History of the French, Walloon, Dutch, and other foreign Protestant Refugees settled in Engeland, en CH. RAHLENBECK, Les Réfugiés Belges du Seizième siècle en Angleterre, 1865; terwijl T. PIJPER, in 1883, een dissertatie wijdde aan Jan Utenhove, een der coryphaëen van de Londensche vluchtelingenkerk. Het ware te wenschen, dat een kundige hand deze bouwstoffen tot één geheel verwerkte en ons een geschiedenis schonk van de Engelsche vluchtelingenkerken; óók van haar invloed op ons vaderland.

1) LE LONG, *Kort historisch verhael*, p. 20.

2) PIJPER, p. 55 v.v. Het getal vier duizend staat — evenals bijna alle opgaven uit dien tijd — niet vast. De Nederlanders woonden overal verstrooid; men ging meer af op de faam, dan op eigen waarneming. Vandaar dat anderen het getal begrooten op slechts zes honderd. Een nog slechts klein verschil, wanneer men bedenkt, dat Hugo de Groot het aantal martelaren in Nederland op 100.000 — Nuyens op 'n paar honderd schat!

3) DALTON, *Joannes à Lasco*, 1881, p. 335.

verleende 24 Juli een charter 1), waarbij hij aan de „Germanae nationis homines ac alii peregrini” niet alleen het recht geeft een vrije, zelfstandige Kerk te formeeren, maar hun ook een eigen Kerkgebouw schenkt in den „temple of Austin Friars”, terwijl hij voorts tot hun superintendent Joannes à Lasco en tot hun predikanten Martinus Flandrus, Franciscus Riverius en Richardus Gallus benoemt. Eindelijk schenkt hij hun het recht „ampliandi et majorem faciendi numerum ministrorum et nominandi et appunctuandi 2) . . . tales . . . subministros ad serviendum in Templo praedicto”; mits op conditie „quod persona sic nominatus et electus praesentatur et sistatur coram nobis . . . et per nos . . . instituatur in Ministerium praedictum”.

A Lasco, bouwend op dit privilegie, weet straks met ongeëvenaarde geestkracht in den chaotischen toestand orde en regelmaat te scheppen en aan het Kerkelijk leven een vorm te geven, die nu nog ons bewondering afdwingt. Dezen vorm dacht hij echter niet zelf uit; hij ontleende hem voor een deel, gelijk hij zelf erkent, aan de gemeenten van Straatsburg en Genève, m. a. w. aan Calvijn 3).

Over deze Kerkelijke inrichting heb ik hier nu niet verder te spreken; slechts op één punt vestig ik de aandacht, nl. op de zoogenaamde profetiën. Reeds bij Zwingli kwamen deze profetiën ter sprake en we zagen toen, hoe Zwingli daarmee tweeërlei doel had: eenerzijds het onkundige volk door schriftuitlegging te onderwijzen, anderzijds jonge mannen op te leiden voor den dienst des

---

1) Men vindt dit charter herhaaldelijk afgedrukt; o.a. in GERDES, *Origines*, etc. p. 227 v.v.; BURN, p. 265; in de *FORMA AC RATIO* (ed. Kuyper, II, p. 279 v.v.); en een Hollandsche vertaling bij LE LONG, p. 15 v.v.

2) LE LONG heeft: « te vermeerderen 't ghetal der Dienaren, ende te nemen, ende *bereyden* sodanighe Dienaren, om te dienen » etc. p. 18, naar een vertaling van Jan Utenhoven.

3) In zijn voorrede voor de *Forma ac Ratio* (II, p. 50) zegt à Lasco uitdrukkelijk: *sumpto a Genevensi et Argentinensi peregrinorum Ecclesia exemplo.*

Woords. Ditzelfde tweevoudige karakter dragen nu óók de profetiën te Londen. Er was vooreerst een — als ik het zoo noemen mag — populaire profetie 1), elken Donderdag, waarbij aan enkele beproefde mannen opgedragen was, „proponere quaestiones et objectiones” met betrekking tot de gehoorde predikatiën. Daardoor werd de gemeente gesterkt in haar geloof; de ketterij geweed en de predikanten gedwongen geen ondoordachte dingen op den stoel te brengen 2). Maar daarnaast stond een andere „wetenschappelijke” profetie, in de Latijnsche taal gehouden. Deze vond tweemaal per week — ’s Maandags en ’s Woensdags — plaats in de Kerk der Austin Friars en bestond uit twee deelen: 1°. de praelectiones latinae en 2°. de scripturarum collationes, in quibus doctrina ipsa praelectionum excutitur atque approbatur, *perinde atque in Prophetia Germanica* 3); m. a. w. in colleges, waarbij de doctrina uit de H. Schrift werd voorgesteld en in collationes, waarbij de hoorders bezwaren konden opperen tegen en vragen doen omtrent hetgeen zij gehoord hadden.

Ziedaar alles wat à Lasco in zijn *Forma ac Ratio* van

1) Ook in de *Ecclesia Gallica* werd een dergelijke profetie gehouden, maar deze droeg een eenigszins ander karakter; een of ander Bijbelboek werd ordine suo uitgelegd, non tantum per verbi Ministros sed etiam Seniores ac Diaconos, iuxta ordines ipsorum, aut plures etiam delectos ad id viros quosdam. *FORMA AC RATIO*, ed. Kuyper II, p. 104.

2) *FORMA AC RATIO*, ed. Kuyper, II, p. 101, v.v.

3) *FORMA AC RATIO*, ed. Kuyper, II, p. 105. Het woord «collatio» werd tegen het eind der Middeleeuwen op de Universiteiten meestal voor predikatie gebruikt, vooral voor «sermones Academicij», hoewel dit de oorspronkelijke beteekenis niet was; collatio kan hier natuurlijk niet als sermo opgevat, omdat er op volgt: *perinde atque in Prophetia Germanica*. Jan Utenhove omschrijft deze *prophetia germanica* als *collationes scripturarum* . . . *ubi omnes praeterita hebdomade per ministros habiti sermones penitus excutuntur*. Ook hieruit blijkt duidelijk genoeg, dat deze «*collationes Scripturarum*» — ook de Latijnsche — meer op een Akademische *disputatio* dan op een sermo geleken.

deze wetenschappelijke profetie meldt. Hij wijdt er niet verder over uit, omdat deze praelectiones non proprie pertinent ad Peregrinorum Ecclesias, en omdat het niet zeker is, eas ita semper observari posse. Men vergete niet, dat à Lasco dit in 1555 schreef, toen een groot deel der Nederlanders Londen had moeten verlaten.

Gelukkig weten wij van elders iets meer over deze colleges. Vooreerst toch meldt Jan Utenhove in de voorrede voor zijn vertaling van den Oost-Frieschen Catechismus 1551: Praeterea in eodem hoc templo duae etiam per singulas hebdomades latinae lectiones habentur, altera a praedicto D. I. à Lasco in novum, altera a Gualthero Deloeno in vetis Testamentum, item scripturarum in illas quoque lectiones collatio fit 1). Wouter Delaenus gaf dus exegese Oud en à Lasco exegese Nieuw Testament 2). Natuurlijk moet men hierbij niet aan onze Exegese denken. Gelijk reeds vroeger aangetoond werd, bestond aan de Protestantsche Universiteiten gedurende den eersten tijd *alle* theologisch onderwijs in Exegese, maar een Exegese die Dogmatiek, Moraal en Kerkrecht omvatte. En zoo was het ook te Londen, blijkens hetgeen à Lasco zelf meedeelt in zijn praefatio op de Brevis et dilucida de Sacramentis Ecclesiae Christi tractatio, 1552 uitgegeven. Hij zegt daar, dat hij het Evangelie van Johannes exegetiseerde, en toegekomen aan den Doop van Johannes, uitvoerig over de Sacramenten in 't algemeen gehandeld had; dat bij de daarop gevolgde collatio veel verschil van gevoelen openbaar was geworden —

---

1) LASCO OPERA, ed. Kuyper, II, p. 349. Deze voorrede werd ook door Le Long overgenomen, p. 25 v. v.

2) Jan Utenhove meldt in de voorrede voor zijn Bijbelvertaling, in 1556 uitgegeven, dat hij o.a. gebruik gemaakt heeft van « des hooghbegeadighden Johannes à Lasco sommige diepgrondighe Anmaerckinghen end Waereminghen over het Nieuwe Testament, die hij ons op den voorleden winter hiertoe eyghentlick toegeschickt heeft. » IS. LE LONG, *Boeksaal der Nederduytsche Bijbel*, 1732, p. 713. Vermoedelijk waren dit de annotaties voor zijn college.

ut fit in collationibus! — waarbij hij verplicht was „reddere doctrinae suae rationem ex verbo Dei”. Om het gewicht van de zaak wijdt hij nu aan [de leer der Sacramenten vijf praelectiones en geeft de vrucht van deze colleges straks op algemeen verlangen in zijn *Tractatio de Sacramentis* uit. 1)

De gang van het onderwijs blijkt hieruit duidelijk genoeg; ik heb er slechts een enkel woord aan toe te voegen over de beide leeraren en — de leerlingen.

A Lasco's leven is door Dalton op zoo voortreffelijke wijze beschreven, dat ik de door hem gevonden resultaten slechts kort in herinnering breng. A Lasco was toen in de kracht zijns levens; een man van zeldzame geleerdheid en nog zeldzamer adél van karakter. Niet alleen had hij de Scholastieke Theologie en het Jus Canonicum leeren kennen tijdens zijn verblijf te Bologne (1514—1517) 2), maar later was hij in aanraking gekomen met den Koning der Humanisten en was zelfs een tijdlang diens huisgenoot geweest 3). Evenals heel zijn familie begaafd met een groote gemakkelijkhéid van talen aan te leeren, kende hij niet alleen de meeste moderne talen, maar ook Latijn, Grieksch en wat voor die dagen zeldzaam was, Hebreewsch. Hoeveel liefde hij voor de boeken bezat, weet men 4). De geschriften van Luther, Oecolampadius 5) etc. had hij nauwkeurig bestudeerd. Daarbij ontbrak het hem niet — hoezeer hij met Calvijn overeenstemde — aan originaliteit. Het onderwijs van zulk een man moest vrucht dragen.

---

1) LASCO OPERA, ed. Kuyper, I, p. 108. Wij weten zelfs nauwkeurig wanneer dit alles voorviel. 23 Aug. 1551 schreef à Lasco aan zijn vriend Hardenberg: *Ego nunc publice tracto argumentum Sacramentarium, sine magno Patrum apparatu, sed simpliciter rem iuxta scripturas expono.* LASCO OPERA II, p. 663.

2) DALTON, p. 58, v.v.

3) DALTON, p. 110, v.v.

4) DALTON, p. 111. Hij kocht o. a. de bibliotheek van Erasmus. — Vergelijk ook zijn brief aan Hardenberg, LASCO OPERA II, p. 576, waar hij dezen heel wat boeken opgeeft om voor hem te koopen.

5) DALTON, p. 117.

Naast de reuzengestalte van een à Lasco verdwijnt de getrouwe prediker des Woords Wouter Delaenus. En toch was ook hij een man van meer dan gewone bekwaamheid. Waar hij deze kennis verkreeg, weet men niet. Zelfs ligt zijn levensloop vóór 1550 grootendeels in het duister verborgen. In 1540 moet hij te Middelburg het Evangelie hebben verkondigd 1); 1545 predikte hij te Brugge en wijkt dan naar Engeland 2). Blijk, niet alleen van zijn taalkennis, maar ook van zijn critischen geest, gaf hij door zijn Latijnsche vertaling van het Nieuwe Testament, 1540 uitgegeven, waarin hij de Vulgata op meer dan zeshonderd plaatsen verbeterd had 3). Het verwondert ons dan ook niet hem door Hendrik VIII, aan wien hij deze vertaling opdroeg, tot biblioscopus te zien benoemd 4). Niet ten onrechte noemt Schoock hem „vir pientissimus doctissimusque atque sua aetate ob raram eruditionem et zelum prae caeteris suscipiendus”.

Dat het dezen beiden leermeesters niet aan leerlingen zal ontbroken hebben, mag verondersteld. Twee zijn mij met name bekend: P. Delaenus, die 1554 à Lasco zijn „bisunderen goeden Vriendt ende meester” noemt 5), en P. Colonius, in 1561 predikant te Metz, die „vetus domini à Lasco discipulus” heet 6).

Het nauwelijks door à Lasco met zooveel moeite opgetrokken gebouw stortte 1553 weer in. De bloedige Maria werd Koningin. Cranmer wordt gevangen genomen; à Lasco en de zijnen worden verbannen. Een tijd lang lang blijven Wouter en Pieter Delaenus nog achter om

1) SCHOOCK, p. 493, v.v.

2) SCHOOCK, p. 465.

3) LE LONG, *Boeksaal der Nederduytsche Bijbels*, p. 717.

4) A Lasco melde dit feit in een brief aan Bullinger; LASCO OPERA, II, p. 646. Over hetgeen deze titel zeggen wil bestaat verschil van gevoelen; enkelen vatten het op als *bibliothecaris*, anderen als *ensor librorum*.

5) ECCL. LOND. BAT. ARCHIV. II, p. 120.

6) ECCL. LOND. BAT. ARCHIV. II, p. 193.

de verstrooide kudde te verzorgen, maar straks moeten ook zij vluchten. Eerst 1559 krijgt de gemeente weer een predikant in A. van Haemstede; spoedig daarop keerden ook J. Utenhove en Petrus Delaenus weer. Door Elisabeth wordt de Kerk van Austin Friars op nieuw afgestaan en de vluchtelingenkerk bloeit opnieuw, ook al mist zij een eigen superintendent en politieke rechten 1).

Wanneer en op welke wijze de oude profetiën weer zijn hersteld, kan ik niet met zekerheid melden. Ik vermoed reeds kort na de restauratie onder Elisabeth 2). Zij schijnen ook in de andere Nederlandsche Kerken in Engeland, te Colchester, Norwich, Yarmouth, Maidstone etc. te zijn ingevoerd en hier en daar dienstbaar te zijn gemaakt aan de opleiding tot den dienst des Woords. Althans wanneer Marnix van St. Aldegonde namens de Kerken te Heidelberg en Frankenthal, 21 Maart 1570, aan de kerken in Engeland en Oost-Friesland schrijft 3) over de opleiding van predikanten, waartoe hij een generale beurs wil oprichten, antwoordt 4) de Kerk van Maidstone, 16 Aug.

1) WERKEN DER MARNIXVEREENIGING. *Serie III*, Dl. I, 1ste stuk, p. 31, v.v.

2) Dit vermoeden werd zekerheid, nu ik inzage kreeg van het *Vervolg op de korte Geschiedenis der Lond. Holl. Gemeente door G. van Wingen*, berustende in M. S. S. te Londen. Daarin is opgenomen een besluit van Edmund, bisschop van Londen, van 22 Juli 1565, luidende: «Sijn wij oock der meininge, dat de bruijck der Prophetie (Propositie?), ther tijdt, die wij verordenen sullen, wederumme ingeueert sal werden, so verre alsoe die, na oerster insettinge in dieser Gemeine . . . geoeffent werde.»

3) PHILIPS VAN MARNIX VAN ST ALDEGONDE, *Godsdienstige en Kerkelijke geschriften*, uitgeg. door Dr. J. J. van Toorenenbergen, 1878. *Aanhangsel*, p. 1.

4) De uitgever van het *Eccl. Lond. Bat. Archic.* spreekt als zijn vermoeden uit, dat de geciteerde brief uit Maidstone, die geen adres heeft, een antwoord is op de epistola encyclica van Marnix en v. d. Heijden. Dit vermoeden wordt zekerheid, wanneer men beide stukken vergelijkt; vooreerst is Marnix' brief bestemd voor de Kerken in Engeland; ten tweede komen de woorden soms letterlijk overeen. Marnix schrijft: Siet toe, dat so ons God morgen ofte overmorgen het lant openet, . . . dat de opbouwinge syner Kercken niet en achterblijve uyt gebreck der Dienaeren». Maidstone antwoordt: «Als van Predicanten (tegen in toecommenden tyden wanneer het den Heere onsen

1570, dat zij in dien voorslag liever niet treedt. Vooreerst niet, omdat het moeilijk zal vallen dit geld bijeen te brengen, juist te verdeelen, etc., maar ook omdat de aanstaande predikanten niet alleen noodig hebben „eenich goeden ingien ende goede beghinselen des verstants in den Euangelio ende die Heilighe schrift, maer ooc insonderheit of het godureesende ende sedighe mannen zijn, die niet aertscoppigh ende eyghensinnich en zijn”. Blijkbaar is de Kerk dus bang, dat een Akademische opleiding te veel de dominocratie in de hand zal werken. Zij laat het echter niet bij deze weigering, maar doet een tegenvoorslag: „Soo eist, dat allen desen anghemeerct ons aduys wel zoude zijn (om dit al te schuwen), dat elke kercke haere neersticheit dede om sommighe tot Predicanten op te queecken van de ghene, die zij wel kennen in hare ghemeente daartoe bequaeme te wesen, ende dat met de alderbequaemste middelen ende wijze van doene, als het moghelic ware; ghelyc dat sommighe kercken alhier in Ingheland zijn doende; dwelck geschieden can sonder cleynen ofte gheynen cost, dewijle zij zelue nemen, die wat weten te doene tot hare brootwinnighe ende ondertusschen hen oefenen in het studium der Heilighe Schrift ende Predicamt; of als men eenighe bequaeme vinden can, die wat goets behouden hebben om bij te leven, dat is noch beeter” 1).

Dit advies, waarbij de geldquaestie blijkbaar een hoofdrol speelt, bewijst, dat de Kerken een private opleiding er op na hielden, om in de behoefte aan predikanten te voorzien. Dat deze oefening in de H. Schrift en de Kerkregeering door middel der profetiën geschiedde, blijkt duidelijk uit de acten der Colloquia 2). Maar er blijkt

---

God belieuen zal openinghe ende vrij wederkeeren in ons Vaderland te gheven) op te queecken, dinct ons niet quaet».

1) ECCL. LOND. BAT. ARCHIV. II, p. 350 v.v. Ik veranderde in den tekst alleen de interpunctie.

2) Op het Colloquium (de Classis) te Londen 1576 saam gekomen, ver-

tevens uit, dat deze profetiën *geheel van aard veranderd waren*. Van een wetenschappelijke profetie, uit praelectio en collatio bestaande, is geen sprake meer 3). De populaire profetie was alleen overgebleven en deze was nu ingericht naar de *Waausche* methode 4). De naam

---

zochten de Kerken van Maidstone en Dover, om een Dienaar des Woords. Het Colloquium doet nu rondvraag, of er in de Kerken ook «bequame proponenten» zijn en besluit dat deze «ende oock andere broederen van goeder hope, die daertoe in elcke ghemeynte noch moghen ghevonden worden, sullen gheduerichlick gheoeffent worden met *neerstighe onderhoudinghe der propositien*, daer deselve alreede sijn, ende daer sy niet en syn, daer sullen sy (zooverre het moghelick is) opghericht worden.» WERKEN DER MARNIXVEREENIGING. Serie II, Deel I, p. 17. Een voorbeeld van zulk een dienaar des Woords, is Adriaan Sebastiaanse, predikant te Haested, die zich te Norwich «omtrent den tyt van zes jaeren in der exercitie der propositien gheoeffent hadde» en na behoorlijke examinatie in 1577 bevonden was kwaam te wezen «totten pablycken dienst des Woordts.» t. z. p., p. 54.

3) Een laatste poging om deze praelectiones latinae weder op gang te brengen, vinden wij vermeld bij Ruytinck. Na de bloedbruiloft waren een aantal predikanten en geloovigen uit Frankrijk naar Engeland gevlucht. Deze predikanten, 60 in getal, sloten zich bij de Walen Kerk aan en oefenden onder elkander de Profetie. Een van hen, Pierre Loyselleur de Villiers, gaf daarbij Latijnsche lessen in de Theologie, terwijl hij door beide Kerken gesalarieerd werd. Hij bleef echter maar drie jaar; omstreeks 1576 werd hij hofprediker van den Prins en na dien tijd verneemt men van de lessen in de Theologie niets meer. WERKEN DER MARNIXVEREENIGING, Serie III, Deel I, 1ste Stuk, p. 90 en ECCL. LOND. BAT. ARCH. II, p. 622, noot.

4) Wanneer deze verandering plaats had, kan ik niet met zekerheid bepalen. Vermoedelijk omtrent 1571. 8 Febr. 1571 werd in den Kerkeraad te Londen besloten de profetie «voor eenen tijdt nae te laeten.» Als oorzaak wordt opgegeven, dat gedurende het laatste jaar «vele onstichtighe propositien ende vraeghen anghegheven sijn gheweest in de Prophetie, die men, nae ghewonelicke maniere alhier in de ghemeinte alle Donderdaeghe houdende es.» Hieruit blijkt: vooreerst dat toen de Nederduitsche vorm van profetie nog in zwang was; ten tweede, dat zij niet meer voldeed. (W. DER M.-V. Serie I, Deel I, p. 276.) Op het tweede Colloquium der Kerken, 1576 gehouden, wordt besloten, aangaande de *forme der propositien ofte profetien*: dat in deselve sal verclaert worden eenich boeck of brief der H. Schrift achtervolghens, in de teghenwoordicheyt der kerckendienaren, ouderlinghen ende anderen.... Ende als de proponent syn verclaringhe sal ghedaan hebben, soo sullen de mede-proponenten afghevraecht worden van den gheenen

„proponenten” was behouden, maar het proponere had niets meer te maken met de quaestiones en objectiones betreffende de predikatie van den Dienaar des Woords. Het had den zin gekregen, waarin het sinds dien tijd in onze Kerken algemeen gebruikt is, nl. *het houden van een stichtelijke rede onder toezicht van den Kerkeraad, om zich te oefenen voor den Dienst des Woords*. Het motief, waarom men zoo handelde, blijkt uit den brief van Maidstone. Het geld was hier de hoofdfactor. Men zond, zooveel men kon, de jongelui naar de Universiteit 1). Maar de middelen der Kerk waren beperkt. De Prins van Oranje zond smeekbrief op smeekbrief om finantiëlen steun voor den oorlog tegen Spanje. De Nederlandsche Kerken, vooral Zeeland en Vlaanderen, vroegen telkens met meer aan-

---

die te vooren proponeerde, wat sy tot breeder utlegghinghe der voorghehouden plaetse achten te dienen.» Wie dan repeteert, wat reeds gezegd is, wordt door den president vermaand. «De proponenten moghen oock boven desen vermaent worden, soo sy feylen in den gront der leere, ende soo sy den rechten sin der plaetse niet wel ghetrefst hebben, ende soo sy oock den text niet ordentlick beleedt (betoogd) hebben, desghelycken oock sullen gheensureert worden van de oneyghenschap ende onsuiverheit der sprake, ende ten laetsten vande de onbequame gesten ofte wysen der actie.» W. DER M.-V., Serie II, Deel I, p. 18. Naast deze profetie voor den Kerkeraad schijnt ook een publieke profetie voor de gemeente door de meer bekwame proponenten gehouden te zijn, vooral wanneer «de ordinaire Dienaar des Woordts absent of sieck was.» t. a. p., p. 9. Dat men bij deze regeling niet te denken heeft aan een zekere oefening, na volbrachte Academiëstudie, is duidelijk. Trouwens het Colloquium vermaande vooral de rijken der gemeenten, wanneer deze geen kinderen op studie hadden, dat zij geld zouden geven aan bekwame, arme broeders, «opdat sy alsoo in de neerstighe ondersoekinghe der heyligher schrift ende oeffeninghe der voormoemde propositien te beter aenhouden moghen». t. a. p., p. 17. Ik moest over deze propositien wel uitvoerig wezen, omdat juist deze overgang van het begrip bij bijna alle schrijvers over het hoofd werd gezien.

1) In het ECCL. LOND. BAT. ARCH. II komen verscheidene brieven voor van studenten, die op kosten der Kerk te Genève en daarna te Neustadt (Heidelberg) studeerde. Zoo een brief van Dan. de Dieu in 1579 (p. 631); van Ashuerus Regenmorterius 1580 (p. 664) en Lucas Paenius 1580 (p. 676).

drang om predikanten, liefst met eenige maanden tractement er bij 1). De studenten, die de Kerken in Engeland op studie onderhielden, werden door de Kerken in Nederland met beroepen bestormd, zelfs lang vóór hun studie gereed was 2). Is het wonder, dat men onder deze omstandigheden èn om zich zelf èn om Nederland te helpen zijn toevlucht nam tot een „oefenaars-opleiding”? Dat ouderlingen, die in de Kerkregeering thuis waren, na eenigen tijd van voorbereiding in de profetiën, bedienaren des Woords wèrden gemaakt? Het kwam immers zelfs voor, dat een Ouderling, die naar Nederland reisde om het geld over te brengen, straks naar Londen schrijven moet, dat hij niet terug kan komen, omdat men hem beroepen heeft! 3).

Dat bij dit alles geen beginsel in 't spel was — zooals Maidstone voorwendde — maar alleen een buigen voor de noodzakelijkheid, is duidelijk. Reeds 1560 had de Kerk te Londen besloten, voor zoover de kas dit toeliet, „Studenten

---

1) Jan 1577 zond de Classis van Walcheren G. van der Heijden naar Londen om hulp; hij vraagt «kerckendienaren ordinaire, buten dienste ende proponenten» zooveel men maar ontberen kan. Londen zendt Jan Cubus en een naamlijst van geschikte proponenten, Febr. 1577. (ECCL. LOND. BAT. ARCHIV. II, p. 577 etc.). 13 Juni 1577 vraagt de classis hulp voor Antwerpen en Gent; liefst had men A. Saravia, toen schoolmeester in Southampton (p. 590); ook een zekere Jan Ruytinck, schoolmeester te Norwich, wordt beroepen (p. 593); Juni 1578 zendt Jac. Regius een smeekbrief om hulp (p. 621); en herhaalt die bede 30 Augustus: er is «een roepende noot van heerders; de ghemeeynten hangen ons an den hals om hulpe, ende en connense niet vertroosten (p. 626). Deze beden maken diepen indruk; Jan Dauelu, *ouderling*, Geeraerd Slatteel, Jan Soilot, *ouderling*, Jan van Ro etc. oefenen zich en krijgen weldra een beroep (WERKEN DER MARNIXVEREEN., Ser. III, D. I, p. 133). Maar nog blijft de klacht aanhouden. En in REGIUS' brief van 1579, èn in dien van 1581, èn in dien van 1582 luidt het: nos hic magna pastorum penuria laboramus (ECCL. LOND. BAT. ARCHIV. p. 728).

2) Lucas Paenius klaagt hier scherp over; hij was beroepen te Gent en zegt, dat de Kerken in Nederland de jongelui immature van de Universiteiten aftrekken, zonder er anderen voor in de plaats te stellen, ECCL. LOND. BAT. ARCHIV. p. 676.

3) J. Rotarius te Antwerpen, ECCL. LOND. BAT. ARCHIV. p. 680 en 697.

t' onderhouden, die 't zijndertijd den bouw van Godes Kercke moghten behertigen" 1). In de instructie, door het Colloquium meegegeven voor de Synode te Middelburg, 1581, komt de wensch voor, dat men „bequaeme studenten sal queeken" 2), Als straks de „Sturm- und Drangperiode" voorbij is, stellen de Kerken in haar Corpus Disciplinae van 1699 voor, dat men alleen beroepen zal mannen, „die ghetuyghenisse hebben van eenighe ghemeente ofte Universiteyt" en dat de Kerken naarstigheit zullen doen om jongelieden van goeder hope „in de Theologie te doen onderwijzen" 3). Nog slechts een enkel maal wordt een „oefenaar" predikant 4), maar dit is een uitzondering; de meeste predikanten hadden in Holland of Engeland aan een Universiteit gestudeerd 5). De profetiën schijnen mettertijd vervallen 6) en waar ze nog voorkwamen, was het een

1) WERKEN DER MARNIXVEREEN., Serie III, Dl. I, p. 43.

2) WERKEN DER MARNIXVEREEN., Serie II, Dl. I, p. 60.

3) WERKEN DER MARNIXVEREEN. Serie II, Deel I, p. 135 v.v.

4) Zoo te Norwich een zekere Carolus Liebartius in 1615. De man had de Kerk lang gediend met predikatiën «bij forme van oeffeninghe»; hij was nu bereid «zich zelf geheel op te offeren» en predikant te worden. De classis staat dit toe. Zie t. z. p., p. 215.

5) Ik zag, behalve de bovengenoemde gedrukte stukken, ook nog een afschrift van het *Correspondentieboek der Londensche Gemeente van 1598—1657* na, waarvan het origineel berust in het Archief der Londensche Kerk van Austin Friars. Het werd nog niet uitgegeven. De correspondentie loopt hoofdzakelijk over het beroepen van predikanten. Er blijkt uit, dat de Londensche Kerk haar predikanten vooral haalde uit de classis van Walcheren; soms verzocht ze hulp en advies van de professoren te Leiden, Utrecht en Groningen. Van een eigen opleiding is nergens sprake; wèl van studenten, die op kosten der kerk studeeren. Zoo werd Juli 1622 H. Faukelius van Middelburg beroepen, en 31 Juli 1622 aan den Kerkeraad, aldaar geschreven om hem af te staan, ook op grond dat «onse Gte door hare studenten (die sij met vele onkosten opgequeect heeft) vele Gte over Zee t' andere tijden van dienaers des Woordts voorsien heeft». En 1636 wordt een aanvraag om geld uit Hanau afgeslagen, omdat de Kerk reeds genoeg te dragen heeft door het onderhouden van Leeraren *en studenten*, die ondersteuning behoeven.

6) Op het colloquium van 15 Aug. 1621 wordt de zaak besproken, als iets wat tot het verleden behoort, p. 265.

samenkomst van gemeenteleden met een predikant, om toe te nemen in de kennis van Gods Woord en te beter de predikatiën te kunnen verstaan.

Aangaande de opleiding tot den Dienst des Woords te *Emden* heb ik tot mijn leedwezen niet zulke uitvoerige en nauwkeurige berichten als omtrent die te Londen kunnen machtig worden. Van Emden bestaat er geen *Forma ac Ratio*; uit de Emdensche archieven is zeer veel verloren geraakt; en van hetgeen bewaard bleef, is slechts een gedeelte in druk uitgegeven 1). Juist daarom liet ik Londen voorafgaan, hoewel Emden, naar den tijd gerekend, op den voorrang recht had. Immers de vrij uitvoerige gegevens, die omtrent Londen beschikbaar waren, verspreiden licht ook over datgene, wat bij de andere Kerken òf in een geheimzinnig halfdonker, òf in volslagen duisternis verborgen ligt.

Dat er te Emden gelegenheid was om zich voor den Dienst des Woords voor te bereiden, laat zich reeds à priori vermoeden. Wij hebben hier echter meer dan waarschijnlijkheid, het staat vast. Vooreerst door hetgeen reeds vroeger gemeld werd omtrent Gillis Verdict, die te Emden en Norden studeerde 2). Voorts door een brief van Herman Moded, die 23 Oct. 1561 naar Emden schreef over een

---

1) MEINERS, *Oostvrieschlandts Kerkelijke Geschiednisse*, 2 deelen, 1739, deelt vele belangrijke stukken uit het Archief mede; enkele brieven van Nederlanders (maar niet alle) publiceerde de MARNIXVEREENIGING, *Serie III*, Deel II, 1e stuk. Voorts gebruikte ik UBBO EMMIUS, *Rerum Frisicarum historia*; G. OUTHOF'S *Waaarschouwinge*, 1723; J. T. RAVINGA, *Neue Ostfriesische Chronica*, 1745; REERSHEMIUS, *Ost-Friesländisches Prediger-Denkmal*, 1765; *Ost-Friesische Historie und Landes-Verfassung aus denen in Kurfürstlichen Archivum vorhandenen Dokumenten*, 1720; JAC. IS. HARKENROTH, *Emden's Herderstaf*, 1716; *Gutachten eines Juristen über die Stellung der Cötus in der ref. Kirche Ost-Frieslands*, 1875.

2) VAN HAEMSTEDÉ, *Geschiedenis der Martelaren* (ed. 1883), zegt letterlijk: «Hij kwam te Emden en te Norden, waar hij eenigen tijd met Micronius omging, en woonde onder Gualtherius Delenius de Grieksche lessen bij.»

zeker Adolphus Dregge van Gorkum, dien zijn moeder, een weduwe, wilde „optreken tot eer en glorie Gods, tot nut, welfart endé dienstlickeit der gementen Christu Jesu” en die daarom op Moded’s raad naar Emden was gezonden, waar hij toen op de Latijnsche school ging 1). En eindelijk door een schrijven van de Kerk van Antwerpen, van 7 April 1559 2), over een zekeren Jaspar Hermens. Deze had het Pausdom verlaten en wilde predikant worden. De Kerkeraad had hem deswege naar Emden gezonden, maar de studie wilde niet te best lukken. De Kerkeraad vraagt daarom Emden’s advies, of het niet beter is, dat Jasper een ambacht leert. Misschien waren ook Cornelius Christiani, Henricus Michaelis en Jasparus Bigardus, die de Synode van Emden, 1571, bijwoonden en hare acta teekenden als „futuri ministri” destijds te Emden op studie 3).

Hoe deze opleiding heeft plaats gehad, valt echter niet met gelijke zekerheid te melden. Vermoedelijk moet hierbij in de eerste plaats gedacht aan de Latijnsche scholen te Emden en te Norden. Vooral de laatste schijnt veel naam gehad te hebben 4). Beide scholen waren volgens een tijdgenoot, door Gravin Anna opgericht (of hersteld) met het uitdrukkelijk doel:

1) WERKEN DER MARNIXVEREENIGING, Serie III, Deel II (1e stuk), p. 1 v.v.

2) Deze brief berust in het Kerkeradsarchief te Emden en is, zoover ik weet, nog niet in druk uitgegeven.

3) WERKEN DER MARNIXVEREEN. Serie II, Deel III, p. 119, Ik voeg hier nog enkele voorbeelden aan toe: GERDES, *Hist. Reform. III* zegt van Adr. van Haemstede, later predikant te Antwerpen en Londen: «Is ab Emdanis, qui ejus juventutem informasse videntur, in Belgium missus» p. 271. J. ab Utrecht Dresselhuys vermoedt, in zijn monographie over A. v. Haemstede, dat hij eerst te Londen gestudeerd heeft en in 1553 naar Emden trok en daar verder studeerde (ARCHIEF VI, p. 48). Ook Henricus Antonii Nerdenus (v. d. Linden) werd in Oost-Friesland tot predikant opgeleid. cf. BOELES, *de Hoogeschool te Franeker II*, p. 37.

4) UBBO EMMIUS, *de Statu Reip. et Ecclesiae in Frisia Orientali*, p. 24, noemt haar een «Schola literaria, . . . caeteras certae omnes istius regionis . . . superans.»

quod ingeniis faveat, *doctisque ministris*
Verbi commendet docta salutis opus,

dus m. a. w. om kundige predikanten te krijgen 1).

Over het onderwijs, aan deze scholen gegeven, kan ik weinig meedeelen 2). Waarschijnlijk heeft Wouter Delenus, na zijn vlucht uit Londen, een tijdlang aan het Gymnasium te Emden college 3) gegeven in het Grieksch, terwijl het niet onmogelijk is, dat Maarten Micron, die, evenzeer uit Engeland gevlucht, in 1554 te Norden predikant werd 4), aan de Latijnsche school verbonden is geweest. Het was geen vreemde zaak in die dagen, dat de gevluchte predikanten met onderwijs eenig geld trachtten te verdienen.

In de tweede plaats komt hierbij in aanmerking de *coetus*. Toen Gravin Anna in 1543 aan à Lasco het Superintendentenschap over de Oost-Friesche Kerken opdroeg, was een zijner eerste maatregelen, het instellen van dezen *coetus* 5). A Lasco's doel was daarbij drieërlei: voor eerst om „eenigheid” te onderhouden tusschen de Kerken onderling; ten tweede om onderling tucht te oefenen; en ten derde om de kennis van Gods Woord te bevorderen. De *coetus* kwam van Paschen tot Michaël geregeld alle week bijeen en moest door alle predikanten bezocht worden.

1) Deze regels zijn ontleend aan een lofgedicht op de stad Emden, 1557 gemaakt door G. F. Gnapheus; het staat gedrukt in de OST FRIES. HIST. UND LANDESVERF. Tom I, Lib. V, p. 230 v.v.

2) In A. REERSHEMII *Ost-Friesländisches Prediger-Denkmal*, Aurich 1765, wordt gezegd, dat de School te Norden in 1567 door Graaf Eduard III is opgericht; onder de Rectoren J. Florianus, N. Sascherus en Ubbo Emmius, was de school gereformeerd. In 1587 kreeg Ubbo Emmius zijn afscheid en werd de school Luthersch (p. 496 etc.). In het tweede deel, 1774 uitgegeven, meldt hij, dat de scholen te Emden (1547 door Gravin Anna hersteld) en te Lehr (1588 opgericht) Gereformeerd waren gebleven (p. 217. v.v.)

3) Cf. VAN DER AA in voce.

4) OUTHOF. *Waarschouwinge*, p. 673. Hij overleed er 1559.

5) MEINERS I, p. 279, v.v. en UBBO ENMIUS *Res. Frisic. Historia*, p. 926 en 927.

Men begon met *censura morum* en daarna vonden er openlijke disputaties plaats, „over de voornaamste pointen der Christelijke Religie”, vooral over controverse punten. De coetus wees de stof aan; op de rij af moesten telkens twee predikanten over deze stof theses opstellen, deze acht dagen tevoren publiceeren en daarna op de vergadering verdedigen 1). Alles geschiedde in het Latijn 2). Dat deze coetusvergaderingen een goede leerschool waren voor jonge predikanten spreekt van zelf; nog jaren later getuigt menigeen hunner, dat hij er meer geleerd had „dan ooit tevoren in de hoge Scholen” 3).

De overeenkomst tusschen deze latijnsche disputatie en de later door à Lasco te Londen ingevoerde latijnsche *praelectiones et collationes* zou reeds tot het vermoeden leiden, dat deze coetusvergaderingen ook gediend hebben om hen, die op de Latijnsche scholen te Norden en Emden de talen — Latijn, Grieksch, wellicht ook het Hebreeuwsch — geleerd hadden, een verdere theologische opleiding te geven. Metterdaad ontvangt dit vermoeden een groote mate van waarschijnlijkheid door hetgeen Ubbo Emmius mee-

1) DALTON, p. 252 vermoedt, dat wij in de *Epitome doctrinae eccles. Phrisiae Orient.*, 1544, «einen gedämpften Nachhall der theologischer Besprechungen im coetus» bezitten. Het zou dan een analogon bieden van «*De Sacramentis*» van Londen. Mij schijnt echter à Lasco's brief aan Bullinger van 1544 (*A LASCO OPERA II*, p. 586) het tegendeel te zeggen: *Ego quicquid hujus est pro pastoribus hic nostris collegi, nondum tamen exemplum cuiquam dedi neque dare statui, nisi audito Doctorum iudicio. Neque enim ullius dogmatis auctor esse vellem, quod consensum Ecclesiarum — perturbaret.* » Zou à Lasco zoo hebben kunnen schrijven, indien de *Epitome* eenvoudig reproductie was van het reeds op den coetus besprokene? — Eer lijkt mij een vrucht der coetusvergaderingen de *Summa controversiae Coenae Domini* (I, p. 469).

2) De protokollen dezer coetus-vergaderingen zijn weggeraakt; eerst van 1642 af heeft men ze. MEINERS, I, p. 282.

3) MEINERS, I, p. 282. Ook bij URBO EMMIUS, *de Statu Reipl.*, p. 29, vindt men hetzelfde getuigenis: (velen zeiden) «plus se verae Theologiae... ex his exercitationibus in coetu didicisse, quam ex disputationibus Academicis.»

deelt 1), dat nl. bij elke coetusvergadering een onderzoek plaats vond niet alleen van diegene, die voor het predikambt *klaar* waren, maar ook van hen, die zich daartoe *voorbereidden*; dit onderzoek liep èn over hun doctrina èn over de facultas dicendi, waarvan een specimen moest gegeven. Terwijl de coetusvergadering zelf in 1576 zegt, dat dit alles diende, ut simul etiam instituantur vel, *quo ad Ministerium aptiores fiant, praeparantur* 2). Hieruit blijkt dus, dat niet alleen gevestigde predikanten, maar ook aanstaande predikanten op deze vergaderingen kwamen, en dat daarin een zekere voorbereiding voor hun ambt werd gezien. Toch is deze coetus, die slechts eens per week, en dan alleen gedurende de zomermaanden bijeenkwam, natuurlijk niet voldoende geweest voor hun opleiding. Daarnaast moet een privaat onderricht hebben plaats gevonden door mannen als à Lasco 3) etc.

De vraag of de profetiën te Emden ook gediend hebben om oefenaars te kweken, durf ik niet bevestigend beantwoorden. Vooreerst toch zijn de profetiën eerst in 1558 te Emden ingevoerd en droegen zij het Nederlandsch-Londensche karakter 4); m. a. w. zij betroffen uitsluitend de Zondags

1) UBBO EMMIUS, *de Statu Riopl. et Eccl. in Frisia Orientali*, p. 29. Ea censura peracta examen accuratum instituebatur eorum, qui ad sacram ministerium aspirabant aut ei se praeparabant etc.

2) MEINERS, II, p. 21.

3) Toch kan de werkzaamheid van à Lasco èn op den coetus èn als privaat docent nooit op één lijn gesteld met zijn praelectiones in Engeland. Terecht schreef Gerdes onder zijn beeld:

Misit in exilium te ingrata Polonia Lasco:

Sed fixas sedes Frisiat grata dedit.

Anglia te vidit *Doctorem*.

4) MEINERS, I, p. 396 v.v. Zij vond plaats des Zondags, na afloop der Catechismuspreek en ieder had dan de vrijheid om vragen te doen omtrent, of aanmerkingen te maken op de predikatie. — Meiners meldt niet, wanneer dit gebruik ophield; maar uit een brief van Datheen 1560 aan Calvijn ge-

tevooren gehouden predikatie. Voorts vergete men niet, dat het aantal predikanten, uit Nederland en elders naar Emden gevluht, zoo groot was, dat verscheidenen een of ander ambacht moesten te baat nemen, om te kunnen bestaan. Hierin ligt een groot verschil met Engeland. In Engeland kon men noode een predikant missen; vandaar dat ouderlingen etc. in een minimum van tijd moesten „klaar gemaakt”. Te Emden was een zekere voorraad voorhanden. Als Londen straks uitgeput raakt, vraagt het aan *Emden* om hulp!

Slechts op nog één punt heb ik te wijzen, voor ik van Emden afstap. Niet alleen zijn de aanvragen om hulp reeds van de vroegste tijden af talrijk, maar eigenaardig is, hoe bij deze aanvragen ook vaak het verzoek komt, om den te zenden leeraar te Emden vooraf te bevestigen. Blijkbaar beschouwden de Kerken onder het kruis zich zelf als van te weinig vaste formatie, om tot zulk een gewichtige handeling over te gaan. Emden verdient dan ook nog meer dan Londen den naam van „Moederkerk”.

Of en hoe lang de boven gemelde opleiding tot den dienst des Woords stand hield, kan ik niet zeggen. Na de oprichting der Universiteiten in Nederland trok men zeker niet meer naar Emden, om daar voorbereid te worden. En voor zooverre de lijsten van predikanten uit Emden, Norden etc. melding maken van de opleiding, is er altoos sprake van een Universiteit. Het is mij niet gelukt ook maar bij één aangeteekend te vinden, dat hij te Emden zelf gestudeerd had.

Nog grooter duisternis ligt verspreid over de opleiding

---

schreven, blijkt, dat de Overheid ze toen verboden had. Hij schrijft: *Prophetiae enim usus juxta formam a D. Johanne a Lasco descriptam illis (sc. Emdanis) interdictus est consulis mandato, qui hanc nescio quid seditionis prae se ferre cavillatur.* (OPERA, CALV. XVIII, p. 45 en 190.)

tot predikant bij de overige vluchtelingenkerken in Duitschland. Het convent van Wezel 1568 (zie § 4) bepaalde wel, juist met het oog op den predikanten nood, dat in alle Kerken, waar dit eenigszins kon, profetiën moesten ingesteld, doch of dit besluit overal is uitgevoerd, en of het vrucht droeg, kan ik niet verzekeren. Men weet hoe treurig het gesteld is met onze kennis van die vluchtelingenkerken 1). Het archief van Frankenthal naast Emden en en Londen de belangrijkste kerk uit die dagen, is verbrand. Van de overige kerken werd alleen het archief te Keulen in druk uitgegeven. Onze vluchtelingenkerken wachten nog steeds op een historieschrijver!

Hoewel ik dus gaarne erken, dat ik vooral op dit punt niet tot de zoo noodige volledigheid heb kunnen komen, wil ik toch mededeelen wat ik bij mijn onderzoek vond. Het resultaat is wel gering in vergelijking met den arbeid, maar doet toch eenigermate zien — ex ungue leonem! — hoe de toestand was.

Van de Nederlandsche vluchtelingenkerk te Frankfort a/Main blijkt uit een brief van Datheen, dat er in 1557

1) GERDES, *Origines Ecclesiarum in Belgio Reformatorum* en vooral LE LONG, *Kort historisch verhaal van den eersten oorsprong der Nederlandsche Gereformeerde Kerken*, en 's GRAVEZANDE geven wel belangrijke bijdragen, maar spreken over de profetiën niet. J. VON RECKLINGHAUSEN, *Reformationsgeschichte der Länder Gulick, Berg, Cleve etc.* 1818 maakt te weinig onderscheid tusschen de vluchtelingenkerken en de Duitsch-Gereformeerde Kerken. Voor de opleiding der predikanten verwijst hij naar Dusseldorf's gymnasium, waar Monhemius aan het hoofd stond. Geldt dit echter ook voor de vluchtelingenkerken? GOEBEL, *Geschichte des Christl. Lebens in der rhein-westphäl. Evangel. Kirche* 2de druk 1862, 1 B., die Kirchen unter dem Kreuz, is wel beknopt, maar onderscheidt veel beter dan van Recklinghausen. Over de opleiding zegt hij alleen: »Auch wurden aus der Pfalz Prediger erbeten und die Candidaten dort examinirt.» p. 435. Geheel juist is dit niet. Vooreerst vroeg men ook de candidaten van Leiden, en ten tweede werd meer dan één candidaat door de classis zelf of door haar deputaten geëxamineerd.

nog geen profetiën waren 1). In 1562 verlaat het grootste deel der Nederlanders de stad; dus vóór het besluit van Wezel. Hoogst waarschijnlijk heeft te Frankfort derhalve nooit een „opleidings-profetie” bestaan. 2)

Te Wezel zelf is het besluit wel tot uitvoering gekomen. Althans in 1567 waren er zes propositanten, die op een vasten dag in de week „solche Gemeindeglieder um sich sammelten, die zur weitem Ausbildung in der Lehre im Worte unterrichtet wurden”. Deze propositanten waren leden van den Kerkeraad en metterdaad heeft deze propositie tot het vormen van predikanten gediend. Onder hen toch was Jean de Poirk, die later predikant werd in een andere gemeente. 1573 verliet Everhard Mommius, een Amsterdammer, Wezel en in zijn attestatie wordt van hem gezegd, dat hij zich geoefend had in de propositiën en men wenschte, dat hij in Holland, waarheen hij reisde, een plaats als predikant mocht krijgen. Evenzoo ging 1579 G. van der Horst naar Amersfoort, waar hij aan de gemeente wordt aanbevolen als een man „geschikt om de gemeente te leeren” 3).

---

1) MEINERS, I, p. 378, deelt dezen brief in extracto mede. Dathenus schrijft: « dat wij qualycken dat gebruyck der Profecien hebben kunnen, mitsgaders dat ick in 't verandtwoorden qualyck geholpen bin. » De laatste woorden duiden blijkbaar op den Nederlandsch-Londenschen vorm, waarbij de predikant zijn predikatie te verantwoorden had.

2) In de « Kurtze und warhafftige Erzehlung » die Petrus Dathen, 1563, te Heidelberg uitgaf van den loop der zaken te Frankfort, is van de Profetiën geen sprake, hoewel hij uitvoerig de orde, die in de Kerk aldaar onderhouden werd, beschrijft. Hij noemt er slechts drieërlei dienst, nl. die der Predikanten, Ouderlingen en Diakenen. (*Frankfurtischer Religionshandlungen*, 1735, II, p. 133). Ook de Gegen-Reformation maakt van de Profetiën geen melding (*Frankfurtischer Religionshandlungen*, 1735, I); de *Kirchengeschichte von denen Reformirten in Frankfurt am Main*, met een voorrede van *Fresenius*, 1751 uitgegeven, bewaart eveneens over de profetiën het stilzwijgen.

3) G. SARDEMAN, *Geschichte der Ersten Weseler Classe*, 1859, p. 33. WOLTERS, *Reformationsgeschichte von Wesel* 1868, neemt dit gedeeltelijk over,

Nog uitvoeriger berichten bezitten wij omtrent Keulen, dank zij de uitgaven der Marnix-vereeniging; berichten, die voor ons te meer waarde hebben, omdat zij waarschijnlijk wel een beeld geven van den loop der zaken ook elders. 22 Oct. 1571 schijnt het verzoek bij den Kerkeraad ingekomen te zijn, om de „propositiones aen te richtenn” 1). Eerst een jaar later, 5 Oct. 1572, werd aan dit verzoek uitvoering gegeven. Men besloot toen, „dat men de propositiones voortaan in den naem Gods ende tot opbouwinge zijnder kercken houden” zal en wel elken Woensdag om 9 uur met de navolgende personen: Cornelius Walraven, destijds predikant te Keulen, als president, een schoolmeester en Louis Lefevre, Joris van Peene en Johan de Roy 2). Veel voortgang schijnt het werk echter niet gehad te hebben; 20 Febr. 1577 wordt althans aangegeven, hoe noodig het ware „voortaen te proponeren ende sich alsoo te houfenen, dat huyden ofte morgen die Ghemeenten zoude voorsien moghen zijn met mannen, die dat Woord Gods konden preecken” 3). Men schijnt echter eigen kracht onvoldoende geacht te hebben en 14 April wordt besloten met de „dienaren van den Cuelsche ghemeynte (d. w. z. die uit Keulenaars, dus Duitsche Gereformeerden

---

maar schijnt op dit punt geen zelfstandig onderzoek gedaan te hebben. In het ARCHIEF VOOR KERKEL. GESCH. V, p. 310 staat wel een vrij uitvoerige beschrijving van de lotgevallen der vluchtelingenkerk te Wezel, maar over de profetie wordt daar niet gesproken.

1) WERKEN DER MARNIXVEREEN. Serie I, Deel III, p. 10. Oorspronkelijk schijnt men te Keulen, niettegenstaande het verbod van Wezel (zie § 4) toch den Nederlandschen vorm van profetie gewild te hebben. Althans in de instructie, meegegeven voor de Synode van Emden, 1 Oct. 1571 komt de vraag voor « oft niet ghoet ende noodich en zij in alle ghemeynten de prophetiën . . op te richten . . . opdat also alle jonghe predicanten beter gheoeffent ende te geschickter mochten wordden . . . ende opdat daer door oock alle ongheregelde ende te seer eenvoudige predicatiën mochten ghebeteret wordden. »

WERKEN DER MARNIXVEREEN. Serie III, Deel V, (1e stuk), p. 11.

2) WERKEN DER MARNIXVEREEN., Serie I, Deel III, p. 37.

3) l. c., p. 103.

bestond) te beraetslaghen, hoe ende in wat manieren dat men aenvanghen zal" 1). Of deze conferentie iets geholpen heeft, blijkt uit de acta niet. Van Louis Lefevre melden de latere acta wel leelijke dingen, maar niet, dat hij predikant werd. Joris van Peenen en Jan de Roy komen later wel herhaaldelijk voor als *regeer-* maar niet als *leerouder-*lingen. Teekent het niet, dat 7 Mei 1585 beraadslaagd wordt, wat men „sal doen tot stur van een student om dyen te onderhouden" 2). En nog sterker, dat men 1586 aan de Synode te Aken schrijft, dat men te Keulen gebrek had aan predikanten, waarom men „een jonghman vut die Universiteyt van Heidelbergh" meegebracht 3) had, terwijl men daarna Herman Faukelius beroept, die èn te Gent èn te Leiden gestudeerd had 4).

In de Synodale en Classicale vergaderingen van de verstrooide gemeenten in het land van Cleef, Sticht van Keulen en Aken (van 1571—1589) wordt over een opleiding door middel der profetiën niet gesproken. Op de Synode van 4 Juli 1571 kwam de bekende brief van Marnix ter sprake, van de „ghemeyne contributie aller ghemeynten tot onderhoudinge der Dienaren des Woordts ende Studenten", maar de beslissing wordt uitgesteld tot op „het naestkomende Synodus qualificatus" 5).

Het antwoord, toen gegeven, was echter ten volle bevre-

---

1) l. c., p. 104.

2) p. 216. Trouwens reeds in de instructie voor de provinciale Synode te Aken, 1571 gehouden, wordt aangedrongen op het bij memorie stellen van de namen der Studenten en Scholieren, die goede hope geven voor het predikambt (WERKEN DER MARNIXVEREEN., Serie III, Deel V, 1ste stuk, p. 8); en in de instructie voor de Synode van Emden, 1571, op het verleenen van financiële hulp aan «eenighe jonge Studenten, — daer men goede hope van mocht hebben» (p. 12). In beide gevallen is echter naast de Studenten nog sprake van «persoonen, die tot [het predikambt] alree eenige goede ghaeven, beginsel ende inghanck hadden.»

3) WERKEN DER MARNIXVEREEN., Serie III, Deel V (1 stuk), p. 100.

4) l. c., p. 101.

5) WERKEN DER MARNIXVEREEN. Serie II, Deel II, p. 4.

digend. „Dewijle die kercke nootsakelyk godtsalige *gheleerde* mannen tot Dienaeren des Woorts van doene heeft — is besloten, dat een ygelijk quartier, deyszer Classe inghehoorich, tot de onderhouding eenigher *studenten* contribuereen zal daer die kercke sines dienstes van nooden hebbende gebruycken connen” 1). Daarna volgt een opgave van wat elke gemeente opbrengen moet: Aken en Keulen ieder 8; die ghemeynte des middelquartiers van Gulyck 8; Sittart en Hensbach 6; Mylle, Muckenhuyze en Kockem 10; Duren 4; Gladbach 5; Nuys en Dusseldorf 4; Betberdick 4 en Betber Riverscheet 6 daalders. Wel besluit de classis van Aken, 1585, om aangaande deze »gemeyne contributie” ditmaal maar niet „expresselijk af te handelen” 2); doch het bezwaar geldt allerminst de Universitaire opleiding zelve; de reden is blijkbaar geldgebrek 3); twee jaar later, als Munster een predikant noodig heeft, draagt dezelfde classis Faulkelius op, naar de Universiteit te Leiden te schrijven om een geschikt persoon 4).

Ten slotte een woord over Vlaanderen. Ik weet, dat de Vlaamsche Kerken zich eigenlijk niet laten coördineeren met de vluchtelingenkerken; nog veel minder, de te Vlaanderen plaats gehad hebbende opleiding tot den dienst des Woords met die te Londen, Emden etc. Wij ontmoeten hier geheel andere toestanden: een Kerk, die van 't kruis verlost is, die in haar vaderland warme ondersteuning vindt, voor wie de Overheid een theologische school opricht. Wanneer ik Vlaanderen in deze § opneem is het dus alleen, gelijk ik reeds zeide, om mij in het vervolg tot de zeven geuniërde provinciën te kunnen beperken. Een

---

1) l. c. p. 40.

2) l. c. p. 124.

3) Als reden wordt opgegeven: «van wegen des crijgs ende onvrede, welcke allerwegen maer al te veele opstaet.»

4) p. 137.

maatregel van orde of gemak, maar niet een gelijkstelling.

Over den toestand in Vlaanderen omtrent 1566 sprak ik reeds in § 2. Ik sla thans een tiental jaren over, om terstond te komen op de Pacificatie van Gent, 1 Nov. 1576. Van dat oogenblik af dagteekent de opkomst en bloei der Vlaamsche Kerken. De ballingen keerden weer; aan bedienaren des Woords was dringende behoefte, niet alleen om in den nood te voorzien, maar ook om gevaar af te wenden. Doch men hoore een tijdgenoot. Korter, en nauwkeuriger dan hij het deed, kan de toestand niet geteekend: *Omnium finitarum Ecclesiarum sustenemus prouinciam, Quorum nonnullae sacrificulis diuexantur, nonnullae cursoribus vastantur, aliquae ab mutilibus et ineptis ministris pessumdantur, pleraeque autem verorum pastorum inopia laborant* 1). Over de maatregelen, die de Vlaamsche Kerken namen tegen de „mispaepskens, die den rock keerden”, de loopers die listichlic inslopen en de dienaren, die „onbequaem waren”, spreek ik straks. Ik vraag nu eerst, hoe de Kerken voorzagen in de inopia ministrorum.

Op de classicale vergaderingen van 1578, 1579 en 1580 is deze predikanten nood bij de besprekingen schering en inslag. Men zoekt, gelijk ik reeds vroeger zeide, hulp te Emden en te Londen. Men beroept studenten van de Gereformeerde Universiteiten, of zij klaar waren of niet. Maar ook nadat al deze hulpbronnen uitgeput waren, was men er nog niet. En namens een of meer Kerken wordt nu op de provinciale Synode van Gent, 8 Maart 1581, het voorstel gedaan, „om een Seminarium Christel. up te richten op een of meer plaatsen” 2). De Synode vereenigt zich met het voorstel en draagt haar gedeputeerden op, „haer debvoir (te) doen byder overheyte om redelicke middelen, dienende

---

1) Regius, *Eccl. Lond. Bat. Archivum* II, p. 637.

2) Volgens een ander M. S. moet er gelezen *«de Seminaria oncostelijck op te richten op een of meer plaatsen.»*

tot instauratie en conservatie vut de gheestel. goederen te vercrijghen" 1).

De Synode zegt zeer juist: tot instauratie en *conservatie*, want te Gent bestond reeds eenige jaren zulk een Seminarium; de president der Synode, A. Saravia, was haar Curator 2); en de Synode vergaderde in het klooster, waar deze school gevestigd was 3). Elders kon men bij de Overheid aan dringen op instauratie, hier slechts op conservatie, gelijk wij later zien zullen, dat metterdaad als gevolg van dit Synodaal besluit geschied is 4).

Deze Gentsche School is langen tijd miskend geworden. Tot 1756 was haar bestaan ter nauwernood bekend, toen W. TE WATER haar lotgevallen aan de vergetelheid ontrok, door aan zijn *Historie der Hervormde Kerk te Gent* een „kort verhael" toe te voegen van de „Gereformeerde Doorluchtige School te Gent". Te Water gebruikte daarbij voornl. als bron *de Gentsche Geschiedenissen* door P. BERNARDUS DE JONGHE 5), die weer, al wat hij over de

1) JANSSEN, *Kerkhervorming in Vlaanderen*, II, p. 70.

2) Zie onder, p. 324.

3) *Gentsche Geschiedenissen*, II, p. 249.

4) In welken zin het woord Seminarium hier op te vatten zij, is moeilijk uit te maken. Dat de bedoeling geenszins was oppositie of miskenning van de school te Gent, door de *Overheid* opgericht, blijkt wel daaruit, dat deze zelfde Synode een a. s. predikant naar deze school te Gent verwijst, om daar te gaan studeeren (zie onder, pag. 327). Wat Te Water zegt, dat in de Synodale acta over deze school met geen woord gerept wordt, is dus onjuist. Gelijk later meermalen blijken zal, moet het woord Seminarium volstrekt niet opgevat in onzen zin van het woord; er wordt vaak een hospitium, soms een hooge school, ook wel een latijnsche school onder verstaan. Intusschen, hoe men het woord hier ook opvatte (ik voor mij zou het meest neigen naar de beteekenis van *school* in het algemeen) men lette er op, dat uit de bespreking dezer zaak in de Synode nog geenszins volgt, dat de Synode zelf een Seminarium zou moeten oprichten. De Synode besluit dan ook niet om dat te doen — gelijk zij het in Vlaanderen ook metterdaad nooit gedaan heeft — maar om bij de *Overheid* aan te dringen, dat deze geld daartoe disponibel zou stellen. Juist dit nu is te Gent *geschied*.

5) Ik gebruikte den 3en druk 1781 van Gend; Te Water heeft — blijkens het verschil in de pagina's — een anderen druk (wellicht dien van 1746) gehad.

School weet mee te deelen, geput heeft uit een vertaling van het Latijnsche *Dagregister* van M. PHILIPPUS DE KEMPENAERE 1) (of liever VAN CAMPENE). PAUL FREDERICQ, de bekende Belgische historicus, was zoo gelukkig het oorspronkelijke Latijnsche Handschrift van Philippus Campenaeus in de Kon. Bibl. te Brussel terug te vinden, dat over de School te Gent veel meer meedeelde, dan de Vlaamsche vertaling. Dit gaf hem aanleiding in zijn *Travaux du cours pratique d'Histoire nationale*, I fasc. 1883 2) een monographie te plaatson over „*Les écoles Calvinistes de Gand*”. Behalve het genoemde Latijnsche *Dagregister*, waarvan hij alle op de school betrekking hebbende gedeelten in een Bijlage afdruckte, zag hij nog na de *Stadsrekeningen*, de *Keureresolutiën* en het *Register der Verbaelen ende Resolutiën van d'Edele ende Leden van de poorterie van Gend*. Met deze voortreffelijke studie mag het onderzoek naar de historie dezer school vrij wel als afgesloten beschouwd worden. Acta of matrikelen schijnen nooit bestaan te hebben, of zijn althans spoorloos verdwenen 3).

---

1) Deze vertaling is onder den titel van *Vlaamsche Kronijk of Dag-register* door Ph. B(lommaert) te Gent 1839 uitgegeven.

2) Reeds vroeger had Fredericq in de *Revue de l'Instruction publique*, Tom. XXI, p. 245—262, een studie over deze school geleverd, onder den titel: *L'Université Calviniste de Gand* (1578—1584). Hij erkent nu zelf, dat deze titel minder juist was.

3) Waarschijnlijk zullen hier en daar in de brievenverzamelingen uit dien tijd nog wel enkele bijzonderheden op te diepen zijn, maar het verloop van de geschiedenis der school staat reeds vast. Fredericq heeft voor het inwendige leven der school gebruik gemaakt van een autobiographie van Wilhelm Baudartius, uitgegeven in de KRONIEK VAN HET HISTORISCH GEZELSCAP TE UTRECHT, 1849, p. 225 vv. Baudartius was alumnus dezer school kort voor zij te gronde ging. In het ECCL. LOND. BAT. ARCHIVUM II, komen nog twee stukken voor over de School te Gent, die Fredericq niet kende, nl. een brief van Regius, 1583 (p. 755) en een testimonium van Kimmedoncius (p. 762) voor Levinus Cabelliau, die te Gent student was geweest, en 1583 naar Londen terugkeerde. Uit beide stukken blijkt, dat er te Gent verscheidene studenten uit Londen waren.

Het genoemde Dagverhaal van Campenaeus geeft ons omtrent de oprichting en het onderwijs dezer Hoogeschool vrij volledige inlichtingen. Campenaeus, hoewel zelf Roomsch, volgde blijkbaar met belangstelling al wat haar betrof; woonde geregeld de inaugureele oraties bij en weet ook nauwkeurig mede te deelen, waarover college gegeven werd. Van de oraties en van enkele colleges geeft hij zelfs een vrij uitvoerig verslag.

Uit zijn verhaal blijkt, dat er te Gent (sinds 1570) 1) een Roomsch seminarie bestond. Toen de Magistraat in 1577 „omgezet” wierd, zond hij 1 Juli 1578 enkele afgevaardigden naar dit seminarie, om het te reformeeren en maakte er een Latijnsche stadsschool van, volentes in eadem schola institui iuventutem secundum doctrinam Calvini 2). Iets later — 6 October 1578 — houdt Jacobus Kimedoncius, predikant te Gent en die nu door Campenaeus professor in de Theologie wordt genoemd, een oratio in laudem theologiae, waarbij hij meedeelt, dat hij in 't vervolg elken dag om 8 uur college zal geven over den Efezerbrief, behalve Donderdags, wanneer een ander den Catechismus zal behandelen. Een derde zal de Grieksche grammatica doceeren. Wie deze anderen zijn blijkt niet. De Gentsche Kroniekschrijver noemt hen „ministers”; ver-

---

1) Dit seminarie was eerst een School van de «Broeders des Gemeenen levens» geweest; de Bisschop verdreef 1570 de Broeders en maakte er een seminarie van; *Gentsche Geschiedenissen* I, p. 125.

2) FREDERICQ, p. 101, het Diarium van Campenaeus. Fredericq spreekt stellig onjuist, wanneer hij zegt, dat het Roomsche seminarie vervangen werd door «un seminaire protestant confié a des ministres calvinistes» (p. 59). Uit het Diarium blijkt duidelijk, dat het Seminarie veranderd werd in een Latijnsche school; in October besluit de magistraat *Scholam Latinam Seminarii* over te brengen naar het klooster Groene Briele, terwijl het oude gebouw een gekkenhuis wierd. Fredericq beweert p. 61, dat deze Schola Latina van het Seminarie *afhing*; de Gentsche Geschiedenissen daarentegen indentificeeren beide; ze zeggen, dat 't *Seminarie* een «Dulhuys werd». Evenzoo de *Vlaemsche Kronyck*, p. 211.

moedelijk was wel onder hen H. Moded, de vroegere Keulsche professor, nu predikant te Gent. Dit „hooger onderwijs” werd *niet* in het seminarie, maar in het Karmelieterklooster gegeven, dat daartoe expresselijk was afgestaan 1). Blijkbaar was deze inrichting dus in den eersten tijd los van de Latijnsche school. Het plan tot deze geheele zaak zal wel uitgegaan zijn van Kimedoncius 2), die vroeger te Heidelberg Regens hospitii was geweest. Behalve dit college over exegetische opende Kimedoncius 13 October 1578 een cursus over de Dialectica, waarbij hij als handboek gebruikte Valerius 3) en hield hij „op verzoek van enkele dames” voorlezingen over Genesis in de St. Bavokerk 4). Gedurende 1579 kwam hierbij een college in 't Hebreuwsch, maar wie dit gaf meldt de zegsman niet 5).

Het jaar 1580 bracht in dezen toestand een groote verandering. Blijkbaar waren er in de stad, behalve de reeds genoemde Latijnsche school, nog andere en deed de veelheid van onderwijzers aan het onderwijs kwaad. 6). De regeering vereenigt daarom al deze scholen in het Dominicanerklooster; richt dit in tot een paedagogium, waar 12 kinderen op stadskosten onderhouden worden, en stelt er een rector aan

---

1) FREDERICQ, p. 101 Campenaeus zegt eerst: nam illud Carmelitarum monasterium auctoritate magistratus concessum est ad docendum; en daarna laat hij volgen: Et magistratus... *meditatur* Scholam Latinam seminarij... transferre ad monasterium «*groene brielle*». Of dit klooster van «den groene brielle» hetzelfde is als het Karmelieterklooster, dan wel een ander, is mij niet duidelijk geworden. Ik vermoed het laatste, want bij de Latijnsche school is tot 1580 altijd sprake van het klooster van den groene briele; bij de Theologische lessen daarentegen altijd van het Karmelieterklooster. Beide worden *nergens* verwisseld in het Diarium van Campenaeus.

2) Regius zegt van Kimedoncius: «qui ut prima apud nos Theologiae semina iccit, ita eadum studiose fouet». ECCL. LOND. BAT. ARCH. II, p. 755.

3) FREDERICQ, p. 61.

4) FREDERICQ, p. 62.

5) FREDERICQ, p. 61 noot.

6) FREDERICK, p. 121.

met 4 meesters 1). Ook Kimedoncius verlaat nu het Karmelieterklooster, dat afgebroken wordt en trekt naar dit novum paedagogium. Van ministers, die naast Kimedoncius doceeren, is geen sprake meer; Kimedoncius geeft maar om den anderen dag college 2). Waarschijnlijk had de overstelpend drukke arbeid hieraan schuld.

Hoogst waarschijnlijk in verband met het besluit der Gentsche Synode van 8 Maart, richten de ouderlingen nu 4 Aug. 1581 een verzoek tot den Magistraat betreffende de school in het Dominicanerklooster; zij constateeren, dat de school een professor en vijf schoolmeesters heeft, benevens twaalf alumni, maar vinden dit te weinig; er moeten nog bijkomen: 1°. twee professoren, „die tot een daghelick gimnasium noch van noode zijn”; 2°. nog vier en twintig beurzen voor „borgherskinderen deser stede”; 3°. een toelage voor de arme studenten en proponenten, „die men totten keerckendienst exerceert”. Ze vragen hiervoor en voor andere dingen, de rente van 16.000 pond tourn., welke som gehaald kon worden uit de geestelijke goederen 3). De magistraat leent aan dit verzoek het oor en een jaar later worden er twee nieuwe professoren aangesteld 4). Beide waren mannen van naam, die reeds een tijdlang te Leiden hoogleeraar geweest waren, maar bij de hevige twisten aldaar over Coolhaas, Gent boven Leiden

1) FREDERICK, p. 80. De Rector en 2 meesters hielden oraties. De meesters heeten «voorlezers» en één doceert Grieksch. Niet alleen het Theologische onderwijs, maar ook het overige schijnt dus als een soort hooger onderwijs (= de artistenfakulteit) beschouwd te zijn.

2) Van 1578—1580 had Kimedoncius de brieven van Paulus aan de Efesiërs, de Galaten en de Colossensen en die van Petrus behandeld. Hij begon nu met Timotheus. FREDERICQ, p. 108.

3) FREDERICQ, p. 144, v.v.

4) Een afzonderlijke professor voor het Hebreeuwsch was er niet. Borsius, in zijn levensbeschrijving van H. Faulkelius, meldt, dat dit onderwijs «bepaaldelijk naar het schijnt» aan Danaeus was opgedragen. Zijn bron noemt hij niet, cf. *N. Archief voor Kerk. Gesch.* D. IV, p. 12.

verkozen. De eerste was Lambertus Danaeus, die 30 Mei 1582 zijn intreedende hield. Hij gaf om den anderen dag college over de Dogmatiek 1). De tweede was Alexander van Ratloo, die 14 November inaugureerde en evenals te Leiden Philosophie — d. w. z. Physica en Ethica naar Aristoteles — doceerde 2).

De school schijnt omstreeks dezen tijd zeer gebloeid te hebben. Er werden disputaties gehouden onder Kimedoncius en Danaeus 3); zelfs de jonge palzgraaf Jan Casimir, die zijn vader naar Gent vergezeld had, treedt in het auditorium theologiae op om theses te verdedigen. Ook vinden er conciones en propositiones plaats 4). De Londensche Kerk zendt hierheen haar alumni 5). En voor het gehalte van het onderwijs pleit wel, dat onder de leerlingen dezer school mannen waren, die later een grooten naam hadden in ons vaderland 6).

Toch duurde deze bloei slechts kort. In 1583 vertrok L. Danaeus naar Frankrijk; om welke redenen is niet bekend. 't Volgende jaar sluit Parma de stad in, die 12 Sept. 1584 zich overgeeft. Reeds tijdens het beleg hadden de colleges stil gestaan 7). Op den dag der overgave plakt

1) FREDERICQ, p. 109. Hij begon met den locus de Ecclesia.

2) FREDERICQ, p. 110. Campenaeus spreekt alleen van zijn college over de Physica; Regius meldt, dat de studenten hadden «Ethices et Physices professorum Dominum Alexandrum Rattelonium in suo genere praestantem, qui sexies hebdomatim legit». ECCL. LOND. BAT. ARCH. II, p. 755.

3) FREDERICQ, p. 111, v.v.

4) In het testimonium van L. Cabeljau worden deze uitdrukkelijk genoemd, ECCL. LOND. BAT. ARCHIV. II, p. 762. Evenzoo p. 755 in Regius' brief.

5) De reeds meermalen geciteerde brief van Regius was een antwoord op een vraag uit Londen hoe het met de School en de Londensche discipuli ging. Over de laatsten wil Regius maar niet hoofd voor hoofd spreken; de ingenia verschillen; alleen prijst hij bijzonder Jean Lamot, den bekenden vriend van W. Baudartius en diens kamergenoot.

6) O. a. Dominicus Baudier, later prof. te Leiden. Hermannus Faulkelius, een der Overzetters, in 1619 benoemd, en W. Baudaert.

7) FREDERICQ, p. 121.

Kimedoncius op de collegezaal aan: se deinceps non docturum ob tēporis iniquitatem, agens gratias suis auditoribus pro attētionē sibi data inter docēdum eosdēque monens ut in professione doctrinae per se traditae p̄severent ad finem usque 1). En 26 September verlaten de predikanten en professoren de stad. De school had opgehouden te bestaan.

Nog een enkele opmerking voeg ik aan dit korte overzicht toe over het karakter dezer school en over haar verhouding tot den Magistraat en de Kerk.

Wat haar karakter betreft, is het na al het gezegde duidelijk genoeg, dat zij op één lijn staat, met de Doorluchtige scholen van Deventer, Dordrecht, Middelburg enz. Ze wordt „gymnasium” 2) genoemd of „publieke school” in de actestukken 3); is ten nauwste verbonden aan de triviale of Latijnsche school, en van promotierecht is nergens sprake. Een latere Roomsche schrijver moge haar wel eens de „Geusche Universiteyt” hebben gescholden, dit geeft ons nog geen recht om te spreken van een „Université Calviniste”. Trouwens Paul Fredericq zelf nam na inzage der stukken dezen titel terug en erkende, dat te Water met zijn titel van Doorluchtige School gelijk had 4).

Minder gemakkelijk is het na te gaan, welke positie de school had tegenover de Overheid. Het staat vast, dat deze de traktementen betaalde en Danaeus en Ratloo aanstelde. Maar van Kimedoncius blijkt dit niet. In elk geval

1) FREDERICQ, p. 95 noot.

2) Gymnasium beteekende in die dagen gelijk men weet een hoogere school, niet een Latijnsche school.

3) Baudartius spreekt van de schola trivialis et publica; de Overheid zelf van *open vrije scholen* in de «vrije consten, Theologie en de Latijnsche en Griexsche tale» FREDERICQ, p. 89.

4) FREDERICQ, p. 49. Hij definieert de School nu als «une sorte de Faculté de théologie protestante, à laquelle était annexée une école latine.»

stond de school na 1580 geheel onder den Magistraat; stelde deze Curatoren over haar aan 1) en prijst Danaeus den *Magistraat, quod instituerit hic scholam theologicam convocatis professoribus* 2). Ook hier in Gent wordt dus, evenals te Zurich en Straatsburg, de bestaande Kerkelijke school *niet* gecontinueerd, maar vervangen door een Illustre School, afhankelijk van de *Overheid*.

Nog minder is ons bekend van haar positie tegenover de Kerk. Dat de stichtingsdaad *niet* van de Kerk qua talis uitging, is duidelijk genoeg. Wel zien wij, dat de Kerk in de School belang stelt en haar voorspraak is bij de Overheid. Ook schijnen de predikanten een zeker toezicht te hebben uitgeoefend over haar kweekelingen, maar hoever dit ging, en of het ook de eigenlijke studenten gold, wordt niet medegedeeld 3).

Of het besluit der Synode van 1581 ten gevolge heeft gehad, dat er ook op andere plaatsen Theologische scholen ontstonden, betwijfel ik. Paul Fredericq verklaart uitdrukkelijk, dat hij bij al zijn nasporingen niets heeft kunnen ontdekken, wat het bestaan van zulk een school te Brugge, Iperen of elders zou kunnen doen vermoeden 4).

Wel is er nog een Gereformeerde school te *Antwerpen* geweest, maar de gewone meening, door te Water verspreid, als ware dit een „Seminarie”, waar Theologie gedoceerd werd, is stellig onjuist. Te Water beroept zich 5) vooreerst op twee artikelen uit de Assemblée der

---

1) FREDERICQ, p. 68. Deze Curatoren waren in 1580 Ch. Utenhove en A. Saravia.

2) FREDERICQ, p. 109. Ook de Overheid zelf zegt, dat de Schepenen hebben « opgherecht ende gheinstitueert » de voornoemde school, p. 89.

3) *De Gendtsche Geschiedenissen* II, p. 259 vermelden, dat 2 Juli 1581 « de Jongheyd van de Gereformeerde Schole tot de Predikheeren door de Ministers onderzocht wierdt. »

4) FREDERICQ, p. 100.

5) TE WATER, *Hist. der Herv. Kerk te Gent*, p. 125.

Waalsche Kerken in 1584 te Antwerpen gehouden. Ik laat beide artikelen hier volgen, omdat de Acta dezer Assemblée tot dusverre nog niet gedrukt zijn. Art. 4 luidt: Daniel de Nielles continuera ses estudes en ceste ville d'Anvers, jusques au prochain Synode; en art. 7: On escrira à Mr. Saravia, pour entendre de lui quel avancement Jean Pekereau a fait aux estudes, et s'il y a apparence que ledit Pekereau pourra servir ci-apres au ministere de la parole de Dieu, et on l'advertira de ce que les freres ont oui dudit Pekereau, pour savoir s'il y a fondement: et en cas que ledit Sr Saravia iuge qu'il n'est propre pour l'employer ci apres au ministere, ou qu'il trouve expedient de le faire sortir de la maison du Recteur pour etre enseigné par quelque autre maistre, la Compagnie est d'avis, qu'il soit appelé par l'Eglise d'Anvers pour le voir, ouïr et iuger si on doit poursuivre de l'entretenir aux estudes iusques au Synode prochain 1).

Gelijk men ziet, staat hier *niet*, dat er in Antwerpen Theologie gedoceerd werd en ook niet dat er te Antwerpen een Seminarie was. Er staat alleen, dat de Kerken aan enkele personen, die later predikant hoopten te worden, een jaarlijksche toelage verschafften, en dat een dezer persoon bij „den Rector” inwoonde. De vraag is dus, of deze personen te Antwerpen in de Theologie dan wel in de Letteren onderricht ontvingen. Het tweede bewijs, waarop te Water zich beroept, zegt nu juist het laatste. In het levensbericht van Thysius door Meursius in zijn *Athanae Batavae* 1625, p. 332 staat nl.: inde Antwerpiae sub Clarissimo viro D. Bonaventura Vulcanio — Scholae publicae Antwerpianae primum institutae Rectore, uberiozem *in literis* cultum accepit.

Reeds het meedeelen der bewijsstukken toont dus, dat te Water geen recht had zoo te spreken. Ik kan echter

---

1) Ik dank de inzage dezer stukken aan Ds. Chavannes te Leiden, die de vriendelijkheid had, ze voor mij te laten copiëeren.

ook positief aantonen, dat hij ongelijk had. Vooreerst doordat Corput 1582 aan Cornelissen schrijft: „Ick versta dat eenige *Alumni Antwerpienses* naer Nyenstadt (Neustadt, waar Junius professor was) gesonden worden”. Ze bleven dus niet te Antwerpen, maar gingen naar het buitenland om daar Theologie te studeeren Ten tweede — en dit is wel het meest afdoende — omdat het Programma van de Antwerpsche school van 1583 gedrukt is. Wel heet het daarin, dat de School *bonarum artium ac religionis* discendae gratia was opgericht, maar uit het program zelf blijkt, dat men onder *bonae artes* alleen Grammatica, Rhetorica en Dialectica te verstaan heeft; terwijl het onderricht in de Religio blijkt bestaan te hebben in het leeren van den Catechismus 1). Er waren nl. vier klassen en het onderwijs in de hoogste klasse omvatte, behalve het genoemde, nog alleen Grieksch. M. a. w. wij hebben hier te doen met een uitgebreide *Latijnsche* School, meer niet. De lotgevallen dezer school, waaromtrent weinig bekend schijnt te zijn, vallen natuurlijk buiten het bestek van mijn onderzoek.

In de laatste plaats dient nog met een enkel woord gesproken over de propositien, vooral in verband met de monniken en de zoogenaamde „loopers”, dat wil zeggen, personen, die zonder wettige vocatie in de Kerk wilden binnendringen.

Wanneer een priester of monnik zich aanmeldde om predikant te worden, liet de Classis hem eerst een propositie doen, en wanneer deze — gelijk bijna altijd — onvoldoende bleek, werd hem gelast, zich onder toezicht van een of

---

1) MERTENS EN TORFS, *Geschiedenis van Antwerpen*, V, p. 580 en v.v. deelen dit programma als Bijlage E mede. Zie voorts over de school zelf p. 278 v.v.

anderen Kerkeraad bijv. te Gent 1), Brugge 2), Sluis of Yperen, in het proponeeren te oefenen. Eerst wanneer hiervan de vrucht gebleken was, werd hij tot het ambt toegelaten.

Op gelijke wijze handelde men met de loopers. Zoo wilde bijv. Daniel de Coster te Breskens preeken gaan. Tot driemaal komt hij voor de classis en houdt een propositie, die evenzooveel keer afgekeurd wordt. Hem wordt daarom verboden te preeken; wel mag hij proponeeren bij de naaste consistorie. De Coster predikt desniettegenstaande toch en bedient zelfs den Doop. De classis komt nu tusschenbeide en zet hem af uit zijn ingedrongen dienst 3). Ongeveer hetzelfde verloop had de zaak met Michaël de Klerck te Sluis 4).

Blijkbaar wilden de Kerken dus, dat zij, die roeping gevoelden om predikant te worden, beginnen zouden met propositiën voor den Kerkeraad eener groote gemeente te doen; dat bij welslagen daarvan een propositie voor de classis zou volgen; en dat men zoo, langs geordenden weg, in het ambt zou komen 5).

Hoe deze proposities waren ingericht melden de acta niet. Uit het feit, dat zij geschieden voor den Kerkeraad en dienden om oefenaars op te leiden, mag veilig geconcludeerd worden, dat zij groote overeenkomst zullen gehad hebben met die van de Nederlandsche Kerken in Engeland na 1570.

1) Zoo wordt een zekere Michiel Steir, eertijds paap, naar Gent gezonden. JANSSEN, *Kerkhervorming in Vlaanderen* II, p. 214.

2) Jean Marcus en Inghelbertus Egmondanus moeten propositiën doen te Brugge. Beide waren eertijds Roomsche geestelijken. I. c., I, p. 236 en 438; II, p. 83.

3) I. c., I, p. 101 v.v. Zoo ook Borluut, ex-monnik, I, p. 286, 7.

4) I. c., I, p. 379 v.v.

5) I. c., I, p. 386. Een enkele keer schijnt de Synode naar de School te Gent verwezen te hebben. Aan Johannes Wandele wordt 1581 gelast zich te Gent te oefenen en door het houden van preeken en *door het bijwonen der lessen aldaar*, I, p. 228.

§ 4. *Kerkelijke bepalingen.*

In de beide voorgaande paragrafen werd nagegaan op welke wijze de eerste Dienaren des Woords in onze Kerken gevormd werden en welke maatregelen de kerken, bij gemis van eigen Universitair onderwijs, voorloopig troffen, om in de opleiding tot den Dienst des Woords te voorzien. Het zou wellicht natuurlijk schijnen nu terstond te laten volgen de bespreking van de Universiteiten, die weldra deze voorloopige opleidingsscholen verdrongen, of liever overbodig maakten. Toch geloof ik, dat het juister is, hier tusschen in te schuiven de vraag, hoe onze Kerken in haar Synodale vergaderingen zich over deze opleiding tot den Dienst des Woords hebben uitgelaten. Immers de hoofdvraag is hier niet, hoe de toestand feitelijk was, maar hoe de Kerken over deze zaak dachten.

Evenals vroeger wensch ik ook hier weder het antwoord op deze vragen in tweeën te splitsen, door na te gaan :

1° wáár onze Kerken wenschten, dat deze opleiding geschieden zou ;

2° welke eischen onze Kerken blijkens haar examens aan deze opleiding stelden ;

terwijl ik als appendix hier nog aan toevoeg een enkel woord over de wijze, waarop de in dienst stelling van den a. s. predikant plaats greep.

Slaat men nu de oudste ons overgebleven Acta van de Zuid-Nederlandsche Synoden op, dan ziet men, dat over de *wijze* van opleiding weinig of niets gesproken wordt. Alleen mag uit het feit, dat in deze Acta voornl. sprake is van estudians 1), en slechts ter loops en onder verzwarende voorwaarden van de toelating tot den predikdienst

---

1) Op de Synode van Teurs, 1563. Art. 26 en van Bouton (Armentières) 1563. Art. 8, cf. HOOIJER, *Oude Kerkenordeningen*, p. 9 en 13.

van andere 1) personen, veilig worden afgeleid, dat zelfs de Kerken onder het kruis de Universitaire opleiding als den gewonen, natuurlijken, van zelf sprekenden weg tot het ambt beschouwden.

Veel uitvoeriger handelt daarentegen over deze opleiding het *Convent van Wesel* 2), 1568; het begint zelfs met haar voorop te stellen: Quandoquidem et ad constituendas rite ecclesias *imprimis* erit necessarium summam ac praecipuam adhiberi curam ut pii docti et in Scripturarum cognitione praestantes viri, qui verbum Dei recte norint secare, ecclesiis praeficiantur ministri ac pastores; daarvoor is noodig, zegt het Convent, linguarum disciplinarumque cognitionem ac explicandarum Scripturarum assiduas exercitationes (quas propositiones siue prophetias vocant) 3); dus kennis van het Hebreeuwsch, Grieksch en Latijn (linguae), en van de wetenschappen (disciplinae), waarbij wij in dit verband wel te denken hebben aan Rhetorica, Dialectica, Grammatica en Theologia; en daarnaast als practische oefening: de Schriftverklaring in de proposities of profetiën. Deze profetiën bestonden reeds in enkele kerken; vandaar dat de volle aandacht van het Convent zich nu eerst richt op de cognitio linguarum ac disciplinarum: Ideo putamus quidem ante omnia laborandum ut Collegia disciplinarum instituantur, in quibus doceantur tres linguae, ac imprimis theologiae syncera professio diligensque exercitatio vigeat 4). Toch acht het Convent

---

1) Synode van la Vigne (Antwerpen) 1564. Art. 7. cf. HOOVER, p. 15.

2) Voor de Acta der constitueerende Synodes citeer ik de nieuwe en nauwkeurige uitgave door Prof. Rutgers bezorgd in de WERKEN DER MARNIX-VEREENIGING, Serie II, Deel III. Vooral voor het Convent van Wesel heeft deze uitgave een groote beteekenis, omdat de gangbare vertaling van Renesse op vele punten en zoo ook in dit artikel min juist is. Ook WOLTERS, *Reformations-geschiede der stad Wesel*, 1868, gaf het oorspronkelijke Latijnsche stuk, in het Synodaal Archief berustende, uit, maar niet met zooveel accuratesse.

3) Art. 1. W. DER M.-V. Serie II, Deel III, p. 9 v.v.

4) Art. 2 p. 10.

het nu noch de tijd, noch de gelegenheid, om hierover een beslissing te nemen; straks moet een provinciale Synode bijeenkomen, et ad eam putamus esse referendum, 1°. wat de Collegia aangaat: de Collegiorum institutione, Doctorum honorariis, munere, autoritate, Scholarum exercitiis, Theologicis professionibus; en 2°. aangaande de profetiën: de propositionum prophetiarumque obseruationibus, coeterisque omnibus ad eam rem pertinentibus 1). Gelukt het niet om deze Synode bijeen te krijgen, dan moeten uit de voornaamste Kerken mannen gekozen worden, die de „rationem quam optimam Collegii instituendi perscribant” 2).

Trouw aan dit programma bewaart het Convent dan ook verder het stilzwijgen over het Collegium; noemt wel de Doctores als een afzonderlijke ordo ministerii naast de predikanten 3), maar verklaart uitdrukkelijk: De Doctoribus hoc quidem tempore nihilum potest statui donec ipsa res ac tempus quid e re ecclesiarum est, eos qui Synodo aderunt plenius edocuerit 4).

Minder consequent handelt het Convent ten opzichte van de prophetiae; het laat de regeling daarvan niet rusten, maar schrijft uitvoerig voor, hoe de profetiën moeten gehouden, wie er aan deel moeten nemen etc. 5). Het oordeelt, dat in omnibus ecclesiis sive nascentibus, sive vegetis, ubi qua ratione fieri poterit, prophetiae ordinem ex Pauli instituto esse obseruandam 6). Het maakt zelfs onderscheid tusschen een prophetia coram ecclesia en een andere intra parietes domesticas; de eerste moet overal wezen; de tweede alleen in marioribus oppidis atque ecclesiis frequentioribus; de eerste dient ut prophetiae ad omnium

---

1) Art. 4, p. 10.

2) Art. 7, p. 11.

3) Art. 11, p. 12.

4) Art. 15, p. 16.

5) Art. 16—19, p. 16, v.v.

6) Art. 17, p. 16.

aedificationem librum aliquem Scripturarum explicent, de tweede ut se exerçant ii, de quibus bona spes est posse aliquando ecclesiae Dei inseruire, publicaue munia capescere: Idque praeside ac moderatore uno aliquo ex Ministris vel certe Prophetis ac Doctoribus 1).

Om deze verschillende bepalingen te begrijpen, dient men zich te herinneren, hoe de opleiding tot den dienst des Woords was te Zürich, Genève en Londen. Over alle drie sprak ik reeds uitvoerig, zoodat ik slechts kortelijk resumeer:

te Zürich dienden voor deze opleiding de Profetiën, waarin Exegese Oud en Nieuw Testament werd gegeven, gevolgd door een korte eenvoudige predikatie voor het volk;

te Genève leidde men oorspronkelijk de a. s. predikanten op in een „Collegium”, waar de tres linguae et disciplinae onderwezen werden en waaraan Doctores verbonden waren, die Exegese Oud en Nieuw Testament gaven; van Profetiën was te Genève geen sprake; Calvijn had uitdrukkelijk verklaard, dat het ambt van Profeet *voorbij* was;

te Londen vonden wij (§ 3) de inrichting van Zürich voor een deel terug; er is een Latijnsche profetie met Exegese en daarnaast tweeërlei populaire profetie: de eerste waarin de gave der discretie op den voorgrond trad en die deswege een „examen” heet van de prediking der pastores 2); en de tweede, waarin het donum explicandi Scripturam geoefend werd door de verbi Ministri, Seniores, Diaconi en enkele daartoe verkozen leden der gemeente. De eerste wijze van profetie, de Nederlandsche, was

---

1) Vergelijk Art. 17 en 26, p. 16 v.v. en p. 19.

2) In de verkorte vertaling van de Forma ac Ratio, door M. Micronius 1565 te Heidelberg uitgegeven, heet het van de Nederlandsche profetie: So ist denn die Prophecy — anders nicht denn ein offentliche prob der lere der predicanten, ausz dem Wort Gottes genommen. cf. RICHTER, *Evangelische Kirchenordnungen* 1871, II, p. 106.

blijkbaar door à Lasco zelf uitgedacht en ingesteld; de tweede had hij in de Fransche Kerk aldaar gevonden. In beide gestalten is dit het overeenkomstige, dat aan het leekenelement, indien ik het aldus noemen mag, een actieve rol werd gegund, hetzij om te exponere locum *propositum* S. Scripturae, hetzij om te *proponere* quaestiones et objectiones 1).

De positie, die het Convent van Wezel hier tegenover innam, is duidelijk. Het neemt van Calvijn over het Collegium waar de tres linguae et disciplinae onderwezen worden; het wil voorts evenals Calvijn aan dit Collegium verbonden zien Doctores, wier taak wel niet nader omschreven wordt, maar blijkbaar bestaat in de „Theologiae professiones” van Art. 4 en de „Theologiae sincera professio diligensque exercitatio van Art. 1” 2). Het convent denkt

---

1) Vandaar dat beide vormen van profetie ook *propositiones* heeten en de voorgangers *proponentes*.

2) DR. A. KUYPER, *De Leidsche Professoren, 1879*, afgaande op de algemeen gebruikte vertaling van Renesse vat dit collegium trilingue op als een soort « gymnasium » (p. 33) en meent, dat de « Theologicae professiones » daarvan afgescheiden moeten gedacht. De uitgave der Latijnsche tekst maakt aan allen twijfel te dezen opzichte een einde, om nu nog te zwijgen van het zoo sterk sprekend voorbeeld van Calvyns « collegium. » In art. 2 staat toch: « Collegia disciplinarum... in quibus doceantur tres linguae, ac in primis theologiae sincera professio diligensque exercitatio vigeat. » Renesse vertaalt dit: « waarinne de drie hoofd-talen geleert worden, ende voornamelyk ook neerstelyk geoeffent de suivere belydenisse van de Heilige waarheydt » (Hooyer, p. 34) en Wolters, hoewel hij den juisten tekst afdruckt, spreekt van « Bildungsanstalten, in welke das reine Bekenntniss blühe » (Ref. der Stadt Wesel. p. 240). Natuurlijk kan professie belijdenis beteekenen, maar professio et exercitatio *Theologiae* laat geen andere vertaling toe dan: het onderwijs en de oefening in de Theologie. Anders had er — evenals bij het Antwerpensch gymnasium — moeten staan: *professio religionis*. Geheel in denzelfden geest nu spreekt Art. 4. Er is sprake van de « institutio » dezer Collegia; daarbij zal moeten gehandeld worden: de Doctorum honorariis, munere, autoritate, Scholarum exercitiis — deze volgorde stelt buiten twijfel, dat de Doctores aan het Collegium verbonden werden gedacht — en dan in één adem « Theologicis professionibus. » Met welk recht Renesse hier nu in eens weer vertaalt « Professien in de Theologie », is zeker niemand duidelijk.

echter anders dan Calvijn over de profetie; het onderstelt blijkbaar, dat het profetisch ambt ook in onze dagen nog voortduurt. Consequent gedacht had het Convent dus moeten komen tot vijfderlei ambt: Ministri, Doctores, Prophetæ, Seniores en Diaconi. Doch hierbij stond in den weg, dat Calvijn's Kerkenorde slechts vier ambten kende — en men 't niet aandorst zelf een nieuw ambt te formeeren. Men zocht dus een middelweg. De Doctores van Calvijn boden groote overeenkomst met de praelectores in de wetenschappelijke profetie van Zwingli en à Lasco; beide konden dus geïdentificeerd en op deze wijze tegelijkertijd de populaire profetie binnengeloodsd: Ministris adiuncti sunt Doctores ac Prophetæ, quorum unum quidem est docendi munus, sed diuersa functionis ratio (Art. 14) 1). De Doctores zijn dan de mannen van wetenschap, die straks hooger onderwijs zullen geven. De Profeten zij, die in coetu ecclesiae propositum scripturae locum ordine exponunt (Art. 16) 2). De taak dezer profeten nu nader uitwerkende, kiest het Convent in tweeërlei opzicht partij tegenover à Lasco. Vooreerst veroordeelt het *zijn* vorm van populaire profetie, terwijl het dien der Fransche Kerk handhaaft: illam autem nuper exortam prophetandi formam, quae quaestionibus constat et responsionibus, vt et a Pauli instituto alienam, et simultatum, contentionumque persaepe occasionem omnino deuitandam, censemus 3) (Art. 18). Ten tweede verandert het de profetie, die bij à Lasco een actie was 4) in een *ambt*, dat naast het ambt

1) W. DER M.-V., Serie II, Deel III, p. 16.

2) p. 16.

3) p. 17.

4) GOEBEL, *Gesch. des christl. Lebens*, I (2e ed.) p. 345, begaat in dit opzicht een schromelijke vergissing. Hij zegt nl. dat à Lasco in zijn Kerkenorde de Doctores of Profeten als ambt laat optreden. Vooreerst vereenzelvigd à Lasco de Doctores en Profeten niet en ten tweede schrijft hij hun nergens een eigen ambt toe; cf. Dr. A. Kuyper, *J. Calvini et J. à Lasco de Ecclesia Sententiarum inter se compositio*, 1862, p. 157.

van dienaar des Woords staat. A Lasco kende m. a. w. geen aparte classe van profeten; het Convent spreekt daarentegen uitdrukkelijk van een Collegium Prophetarum (Art. 19) en zegt van deze *Prophetæ* „eosque a Ministris distinguimus 1). Toch trekt het Convent deze lijn niet al te streng door, want als men vraagt, wie dan in dat Collegium Prophetarum zitting moeten hebben, dan antwoordt het: 1°. de Ministri, 2°. de Doctores, en 3°. „ex Senioribus et Diaconis atque adeo ex ipsa pleba; si qui erunt qui cupient donum prophetiæ a Domino acceptum in ecclesiæ communem vtilitatem conferre” 2). In Art. 1 werden naast het Collegium trilingue ook deze profetiën genoemd als een middel om a. s. predikanten op te leiden, waarschijnlijk, gelijk ik reeds zeide, als practische oefening naast de theoretische opleiding. Daar het Collegium trilingue echter in een verre toekomst lag verscholen en de behoefte aan predikanten zich terstond deed gevoelen, bepaalt het Convent, dat deze opleiding voorshands ook kan geschieden in de profetiën alleen, mits deze niet *publiek* waren. Aan welke personen het Convent daarbij dacht en in welke verhouding deze propositiones privatae tot de publieke profetie stonden, blijkt niet. Vermoedelijk was wel de bedoeling, dat in deze propositiones niet alleen studenten die van een buitenlandsche Universiteit kwamen, en priesters of monniken, die overgingen, zich een tijdlang zouden oefenen, maar ook dat zij een oefenschool zouden zijn voor degenen, van wie, hetzij in de publieke profetie of elders gebleken was, dat zij, ook al hadden zij nooit gestudeerd, toch bijzondere gaven bezaten voor het predikambt.

Terwijl het Convent van Wezel dus het oog heeft op eigen kweekscholen, waarin talen en theologie zullen onderwezen worden, en als hulpmiddel voorloopig de profetiën aanbeveelt, is op de Synode van Emden 1571 van deze

1) W. DER M.-V. Serie II. Deel III, p. 10 en p. 16.

2) p. 17 Art. 19.

collegia geen sprake. Ook over de profetiën in het algemeen zwijgen de Emdensche Vaderen en van een afzonderlijken Doctoren- of Profetenstand wordt met geen woord gerept. Alleen het artikel over de *privatae propositiones* wordt, eenigszins gewijzigd, overgenomen: *In Ecclesiis frequentioribus operae pretium erit propositiones privatas haberi, quibus ii concionando exercentur, de quibus spes bona est posse aliquando Ecclesiae inseruire; atque ad ordinem servandum praesidebit actioni minister aliquis.* (Art. 52) 1). Daartegen is er hier wel sprake van *publici Theologiae professores* (Art. 51) 2) en wordt aan alle kerken op het hart gebonden: *Qui ex hac dispersione in aliqua civitate collecti sunt, studiosos aliquot alent, quos sibi deunctos habeant* (Art. 27) 3).

De oorzaak van dit laatste besluit is bekend genoeg. 21 Maart 1570 had Marnix van St. Aldegonde, toen ouderling bij de vluchtelingenkerk in Heidelberg, namens deze kerk en die te Frankenthal, een brief gezonden aan de verschillende vluchtelingenkerken in Engeland, in Emden etc., waarin o. a. uitvoerig gesproken werd over het gebrek aan predikanten. Ook uit dezen brief evenals uit zoovele stukken van dien tijd spreekt het vaste vertrouwen, dat God „morgen ofte overmorgen” het land openen zal, en Marnix voorziet, dat er dan een schreiende behoefte aan predikanten wezen zal 4). Er moet dus wat gedaan worden, „opdat door goeden voorraad getrouwer dienaeren de honger en de dierte des goddelicken Woordes, welck is de grouwelicxste plage, die God den menschen toeseyn-den mach, geweeret werden mach” 5). Daartoe is noodig, dat

1) W. DER M.-V. Serie II, Deel III, p. 86.

2) p. 86.

3) p. 75.

4) Deze brief werd afgedrukt in de uitgave, die Dr. Van Toorenenbergen bezorgde van de *Geschriften van Marnix van St. Aldegonde*. Aanhangsel, 1878, p. 3, v.v.

5) p. 5.

de Kerken, hoe belast zij ook alreede zijn met de zorg voor haar armen etc. een milde handreiking doen, niet alleen om de verdreven leeraars te onderhouden, maar ook die „daertoe bequaem mochten werden”. Hij wijst er haar op, dat God nog dagelijks nieuwe stof schenkt om zijn tempel op te bouwen, „dat is, dat hij noch dagelicx voorstelt jonge dappere gesellen, met schoone gaven rijckelick begavet”. Hij stelt daarom voor, dat men in het vervolg alle „handreyckingen” voor dit doel in „eene algemeyne borsse” bijeen zal brengen, om „daeruyt te verstrecken dengenen, die men soude bequaem vinden om in het genot deser hantreyckinge angenomen te werden” 1). Voorts dringt hij er op aan, dat de Kerken in de verstrooiing onderling correspondentie zullen houden en onder de punten, waarover deze correspondentie loopen moet, bekleedt de opleiding tot predikant weer een eerste plaats. Men moet informeeren, of er ook lieden zijn, die mettertijd daartoe bekwaam zouden zijn; of men met zoodanige personen daarover onderhandelt; of er publieke profetiën gehouden worden om hen daartoe te bevorderen; of de leden der Kerk hun kinderen opleiden voor den Dienst des Woords, liever dan tot „den coophandel en de andere studien die niet so nut noch so godsalich zijn” 2).

Deze brief van Marnix werkte. Al ging zijn plan van een algemeene beurs niet door; al bleef een enkele Kerk als Maidstone achterwege, — de Synode verklaarde zich toch in hoofdzaak met hem eenstemmig. En het is ongetwijfeld aan Marnix' krachtig initiatief te danken geweest, dat toen God het land opende, de Kerken studenten op studie hadden, die straks althans eenigermate, „de honger en dierte des Goddelijken Woords” lenigen konden.

Op de Provinciale Synode van Dordt 1574 gehouden, werd over deze zaak slechts weinig gesproken. Wel had de

---

1) p. 5.

2) p. 29, 30, 31.

classis van Walcheren — die op dit punt meer dan eens het initiatief nam — voorgesteld „Omme by Req^{te} aen zyne Excell^e te verzoucken eene hooghe schole bestaende in theologos, iurisconsultos, medicos ende Professoren inde drye talen de welcke zal in een zeker stadt opgericht worden, Tot de welcke oick [door] alle andere steden ende consistorien ten minsten twee bequaeme longhers zullen ter studien geleyt worden” 1) — maar de tijden waren er niet naar, om nu met zulk een voorstel bij den Prins te komen, waar het land bijna geheel in de macht des vijands was, en de Synode deed er dan ook het stilzwijgen toe. Wel wordt daarentegen nu voor het eerst in duidelijke woorden verklaard, dat de propositiën dienen mogen voor „ongestudeerde personen”, die zich tot eenichen Kerckendienst willen begeben, mits onder zekere voorwaarden. (Art. 21) 2). De hoofdzorg der Synode bepaalt zich tot het weren van ongeschikte personen, loopers, monniken etc.

Op de volgende Nationale Synode van Dordt, in 1578, behoefde het voorstel om de Overheid tot oprichting eener Hoogeschool aan te sporen, niet meer ter tafel gebracht; immers de Universiteit te Leiden bestond reeds. Het gold nu alleen haar verhouding tegenover de Kerken te regelen. Opmerkelijk is het, dat noch in deze, noch in een der volgende Synoden de verplichting werd gesteld om aan eene Universiteit te studeeren. De Synode verlangt alleen dat „bequame persoonen tot den dienste des godlicken Woordts” beroepen zullen worden 3). Maar wel laat de Synode duidelijk genoeg blijken, wáár zij het liefst heeft, dat deze bekwaamheid verkregen wordt. Zij bepaalt n.l. vooreerst dat degenen, „welcke de

---

1) W. DER M.-V. Serie II, Deel III, p. 213.

2) p. 140.

3) p. 234 Art. I.

vniuersiteyt van Leyden ofte eenighe andere vniuersiteyt onser Religie bequame gheoordeelt sal hebben" niet opnieuw zullen geëxamineerd worden (Art. 4) 1). Zij wil voorts dat de Kerken „allen moghelicken vlijt aenwenden sullen, dat somighe studenten van goeder hope door de Ouerheyte ofte andere particuliere personen in de *grootere* scholen onderhouden worden, de welcke namaels tot den dienst des woordts sullen moghen ghebruykt worden" 2). Zij regelt in een afzonderlijk hoofdstuk haar verhouding tot de professoren in de Theologie 3). En eindelijk schrijft zij voor, ten einde de *studenten* in de Theologie practisch te ontwikkelen, dat deze „alle weken in bysonder versamelinghe daertoe bestemt, in de teghenwoordicheyt der Dienaren des woordts int proponeren gheoeffent worden op dat sy door het oordeel en de vermaninghe der seluer totten dienst alsoo mogen bequaeme ghemackt worden (Art. 3) 4). Hier wordt dus de voorslag van Wezel om naast de wetenschappelijke vorming te doen plaats vinden „*explicandarum Sripturarum assiduas exercitationes, quas propositiones vocant*" voor het eerst tot een vasten regel gemaakt en is daarmede ons begrip van proponent kerkelijk geijkt.

De nationale Synode van Middelburg, 1581 gehouden, ging op denzelfden weg voort. Zij nam de bepaling over, dat het examen van de Theologische faculteit vrijstelde van het kerkelijk examen 5). Zij trachtte het bezoek der Universiteit te bevorderen niet alleen door te bepalen: „dat de Ghemeijnten sullen arbeijden datter studenten inder Theologie zijn, die *ex bonis publicis* onderhouden werden" 6), maar ook door bepaaldelijk de „Prouincien van

---

1) W. DER M.-V. Serie II. Deel III, p. 235.

2) p. 246 Art. 2.

3) Cap. III. *Van de Scholen*, p. 246.

4) p. 246.

5) p. 403. Art 3.

6) Art. 14 p. 381.

hollandt ende Zeelandt" aan te wijzen, dat deze daartoe „by Reijse sullen aenhouden aen haere staeten, ende oock bijzonderlick by de Magistraten elck in haere stadt" 1). Zij ging nog verder. Op de vraag van Zuid-Holland: „Oft niet raedtsaem sy Collegien [d. w. z. Hospitia] op te stellen, voor de gene die de groote costen in der Schole van Leyden niet draeghen en kunnen?" wordt geantwoord, „dat het zeer profijtelick waere" 2). De behandeling dezer zaak met de Curatoren en Professoren der schole tot Leyden wordt opgedragen aan Lydius en Damius 3) en in hun instructie wordt dan ook uitdrukkelijk genoemd: Zullen oock de Steden moeten gebeden zijn tot een naerstich nacomen van 't geen voormaels, om elcke, beijde groote ende kleijne eenige Stipendiaeten te houden, beslooten ende aengenomen is, ten eynde alsoo der Kercken Gods een saet van getrouwe ende bequaeme ingebooren Dienaers moge bereijdt worden. Item dat de Collegia inde Vniuersiteijt van Leijden opgerecht worden, tot verlichtinge vande groote oncosten" 4). Geheel eigen aan de Synode te Middelburg is daarentegen, dat zij, waarschijnlijk èn om de kosten aan het studeeren verbonden èn om het klein aantal studenten te Leiden, wil, dat er *naast* de Universiteit in de verschillende steden nog afzonderlijke Professoren in de Theologie zullen aangesteld worden, verbonden aan een Illustre School 5). Althans zoo zal

---

1) W. DER M.-V., Serie II, Deel III, p. 443.

2) p. 420 en 443.

3) p. 443.

4) p. 466.

5) Dr. KUYPER, *De Leidsche professoren*, p. 33, vat dit artikel zoo op « dat de gemeenten, nevens de Academiën der Staten, ook zelve « Professeurs in de Theologie » zouden aanstellen » en Dr. RUTGERS, *Vrije Theologische Studie*, p. 12, de wijze van 'aanstelling in het midden latende, dat het doel was, « om in onderscheidene gemeenten des lands theologische professoren te verkrijgen, en studenten in [de theologie [te doen opleiden. » De woorden van het Artikel zijn vrij raadselachtig; ik ben daarom in mijn voorstelling de boven-

Art. 12 wel verklaard moeten worden: „De Ghemeijnten sullen toesien, datter Professeurs ende Schoolmeesters zijn, die niet alleen de vrije consten ende spraecken leeren, maar oock de Theologie ende den Catechismum, ende hare toehoorders ende Discipelen inde vreesse Godts onderwijzen”. In verband hiermede komt nu ook weer, voor 't eerst na Wezel, het doctorenambt te voorschijn naast dat van de „Dienaren des Woords”, terwijl het thans aldus omschreven wordt: „Het ampt der Doctoren inde Theologie is de H. Schifture vut te legghen, ende de suyuere leere teghen de ketterijen ende dolinghen voor te staen” 1). Daarenboven handhaaft de Synode het gebruik der propositiën „soe wel van den ghenen die wtter schoelen komen, als die niet ghestudeert hebben” 2).

De Synode van 's-Gravenhage van 1586 erkent evenals die van Middelburg den dienst der Doctoren, omschrijft hem op dezelfde wijze, maar voegt er alleen dit bij: „Het Ampt der Doctoren *ofte Professoren inder Theologie*” 3). Hiermede werd dus duidelijk uitgesproken, wat in de vorige Kerkenorden implicite lag opgesloten, dat de Kerken

---

genoemde schrijvers gevolgd, behalve dat ik, meer dan zij, de Professoren in verband bracht met de «meesters in de vrije konsten» en het vermoeden uitte, dat er hier sprake was van de oprichting van Illustre scholen — niet van afzonderlijke Professoraten in de Theologie. Toch wil ik gaarne erkennen, nog niet geheel overtuigd te wezen van de juistheid dezer exegese. Vooreerst is mij uit dit tijdvak geen enkel voorbeeld voorgekomen van een door de Kerk aangestelden lossen «Professeur in de Theologie»; ten tweede, al evenmin van een poging door de Kerken in Nederland aangewend om *zelf* naast Leiden een Illustre School te stichten. In het Londensche Corpus Disciplinae van 1609 luidt dit artikel: «De kercken sullen neerstigheyt doen te besorghen datter *in de universiteyt* bequame Doctoren in Theologie moghen syn, ende inde bijzondere Gemeinte godvruchtige ende bequame Schoolmeesters», waarbij uitdrukkelijk verwezen wordt naar de Synode van Middelburg. (W. DER M.-V., Serie II, Deel I, p. 138).

1) W. DER M.-V., Serie II, Deel III, p. 381.

2) p. 381 *en* 454.

3) p. 491.

beide vereenzelvigden. Overigens biedt deze Kerkenorde weinig nieuws. De propositie wordt behouden, blijkbaar voor gestudeerden en ongestudeerden, (Art. 18) 1); het examen der Universiteit wordt voldoende gekeurd; aan de proponenten het bedienen der Sacramenten verboden (Art. 18); en voorts bijzondere aandacht geschonken aan het oprichten van beurzen, ghemeyne tafelen en Collegien, om het aantal Studenten, vooral in de Theologie, te doen toenemen. Eigenaardig is, dat bij de bespreking over het laatste punt het woord Seminarie herhaaldelijk gebezigd wordt voor de Staats-Acadamiën en Stadsscholen. Zoo heet het: „Komende tot het stuck van de Schoolen, alsoo dieselue als *Seminaria* vande Kercken ende policijen” 2) en iets verder: „tot welcken eijnde Bourssen of Collegien noodich zijn, om in deselue een *Seminarium Studiosorum* te hebben ten besten der republijcke ende Kercken 3). Terwijl in de Schoolorde door de Synode voor Leicester ontworpen, nogmaals van de scholen (d, w. z. de Latijnsche) wordt gezegd: de welcke daerom *seminaria Ecclesiae* en de *Reipublicae* zyn genaempt geworden” 4).

Op de Synode van Dordt 1618—1619 werd reeds in de XVIII sessie 5) de opleiding der predikanten ter sprake gebracht. Verschillende kerken 6) hadden een gravamen ingediend de Studiosis S. Theologiae atque inprimis sacri

---

1) p. 492. Ik leid dit alleen af uit het gebruik der vroegere Synoden; niet uit de tegenstelling in het artikel zelf, dat publiek alleen zij mogen leeren, die geëxamineerd zijn in de Universiteit of in de Classe; want het examen der Classe ziet niet in de eerste plaats op de ongestudeerde personen, maar op de Studenten, die de Universiteit zonder examen verlieten, gelijk toen meestal gebruik was, en slechts secundair op de «oefenaars». Zie hierover nader § 7.

2) p. 551.

3) p. 552.

4) p. 639.

5) *Acta Synodi Nat. Dordrecht* 1620, bij J. Canin, f. 46.

6) Een dier gravamina en wel een der belangrijkste, zooals uit vergelijking

Ministerij candidatis, ad Ministerium Ecclesiasticum accuratius praeparandis ac formandis. De Zeeuwsche broederen, die reeds vroeger meermalen getoond hadden, hoezeer hun deze zaak ter harte ging, dienden een uitvoerig consilium in, wat in hoofdzaak op de 7 volgende punten neerkomt:

1°. dat men bij de Overheid er op zou aandringen (evenals bij de rijke ouders) dat door elke provincie een zeker aantal jongelieden op staatskosten ad Ministerium sacrum zou worden opgevoed 1). Bij de keuze dezer jongelieden moest gelet *a.* op geboorte uit fatsoenlijke ouders; *b.* op voldoende lichamelijke sterkte; *c.* op voldoende verstandelijke vermogens, en *d.* of in hen pietatis probitatis modestaeque indicia certa gezien werden.

2°. dat men de zoodanigen *ad Academias* zou zenden, en in deze Academies Colleges zou oprichten voor *elke provincie* om de libertas Academiae te beteugelen;

3°. dat de Kerk bijzonder toezicht zou houden op de studenten.

met de volgende punten blijkt, deel ik hier mede: De wyle men bevyndt door ervarentheynt dat de Studenten inde Theologie alsse commen uytte hooge scholen door den bandt seer slecht ende ongeoeffent syn inde practyque der Godtzalicheyt, als oock Inde regeringhe der kercke, is goetgevonden dat men in Synodo nationali, dit stuck zal voortstellen, ende aendrijven als gansch noodich tot opbouwinge der gemeynte Christi waertoe van onsentwege eenige bequame middelen zullen worden voorgeslagen, om dit gebreck te beteren, als met namen, dat se geoeffent worden int openbaer Lesen der H. Schrifture, inde kercke, int besoucken der siecken neffens den ordinarisen predicant, dat mense oock toelate, (doch met eenige limitatie) Inde consistorien, om de handelingen die niet particulier ofte secreet syn, te hooren, ende te syen, dat mense eenichsins examinere inde practyque van de Theologie, eerse totten kerckendienst worden gevoordert, Ende men sal van nu aff inde kercken van dese provincie ditzelve poogen In te voeren». Het zijn de gravamina van de prov. Syn. van Zeeland te Zierikzee, 1618 gehouden, die ik oontleen aan een M. S. S. f. 89 en 90.

1) Ook hier wordt weder de uitdrukking «seminaria» gebruikt van de Scholen in het algemeen.

4°. dat de studietijd op 4 à 5 jaar zou worden vastgesteld.

5°. dat niettegenstaande het testimonium Academiae een examen praeparatorium zou worden geëischt.

6°. dat de Candidaten zich practisch zouden vormen: *a.* door in de Kerk den voorlezersdienst te vervullen, ten einde hun stem etc. te ontwikkelen; *b.* door vaak met de Pastores te spreken de variis conscientiae casibus, hen te vergezellen op ziekenbezoek etc.; *c.* door in groote steden de Kerkerads- en Diaconale vergaderingen bij te wonen, ten einde te leeren quo modo Ecclesiae Regimen sit instituendum; terwijl ten slotte in overweging werd gegeven om het Kerkelijk examen niet alleen over de doctrina, maar ook over de practijk, waaronder voornl. de Ethica Christiana verstaan moet, te doen loopen, waarbij de wensch werd uitgesproken, dat deze Theologia Practica op de Academies zou gedoceerd worden.

In de XIX sessie wordt dit advies uitvoerig en blijkbaar met instemming besproken. Vooral het 2°. punt — de oprichting van collegia — schijnt de aandacht getrokken te hebben; de Theologen uit de Paltz beloven binnenkort de leges van het Collegium Sapientiae over te zenden; en de Synode besluit: decretum de hac candidatorum praeparatione differendum esse, totdat die leges ontvangen waren.

In de XX Sessie kwam de zaak echter weer ter tafel, althans voor een deel. De volgende vragen werden n. l. besproken: 1°. Vtrum S. Theologiae studiosi et Ministerij candidati ad conciones publicas pro populo habendas admittendi sint. 2°. An administratio Baptismi eis sit permittenda. 3°. An expediat eos ad conventus presbyteriorum et classium admitti. 4°. An consultum sit, ut in templis in praelegenda S. Scriptura se exercean. Slechts op één punt neemt de Synode een beslissing. Statutum fuit: administrationem Baptismi nemini esse permittendam, nisi qui prae-eunte examine plenario, ad sacrum Ministerium admissus

sit. Wat de andere vragen betreft, oordeelt de Synode dat deze exercitia wel utilia zijn ad ejusmodi praeparationem, maar laat zij het al of niet gebruik maken daarvan en de uitvoering liever over aan de prudentie der Kerken. Over de andere door Zeeland voorgestelde punten: het praeparatoir examen, den duur der studie, het toezicht op de studie i. e. w. aangaande alles wat de verhouding van de studenten en de Kerk raakte, bewaarde de Synode het stilzwijgen 1).

Ook in de overige sessies kwam de zaak niet meer ter sprake. In de XLV zitting werd wel gehandeld de reformatioe Academiarum, maar dit raakte meer de professoren, dan de studenten. Van belang is ons hier alleen het motief: ut debitos optatosque ex illis *Seminariis* Resp. pariter et Ecclesia perciperet fructus 2).

Vreemder is zeker, dat ook de Pos-acta over de praeparatio ad ministerium verder met geen enkel woord spreken. Wat hiervan de oorzaak is, kan natuurlijk niet met volkomen zekerheid gezegd. Ik vermoed, dat de Synode met de zaak van het praeparatoir examen, met de bepaling van den studietijd en de inspectio over de studenten liever wachten wilde, tot eerst de geheele verhouding tusschen de Universiteit en de Kerken geregeld was 3). Wat het oprichten van Collegia betreft, is het mogelijk dat de leges van het Heidebergsche Collegium niet bijtijds ontvangen zijn en de zaak daarom tot een volgende Synode is uitgesteld. Misschien ook heeft de vele drukte den beschrevenen Vaderen deze res minoris momenti door 't hoofd doen gaan.

In de Post-Acta komt voorts over dit onderwerp weinig

---

1) fol. 49.

2) fol. 169.

3) Gelijk men weet, kwam deze zaak uitvoerig ter sprake in de CLXIII sessie en werden er zelfs een tiental artikelen opgesteld, loopende over de reformatio Academiarum, waarop de approbatie der Staten zou worden gevraagd.

nieuws voor. De toelating van ongestudeerde personen tot den dienst des Woords wordt nader geregeld (Art. VIII) 1). Als wensch wordt uitgesproken, dat de Alumni Ecclesiarum crebro examinentur, cum in Collegiis, tum alibi habitantes idque praesentibus Synodi Deputatis 2).

En eindelijk in de Kerkenorde worden de vroegere bepalingen meest woordelijk overgenomen: over den vierderlei dienst (Art. II) 3); het ambt der Doctoren *ofte* Professoren in de Theologie (Art. XVIII) 4); het onderhouden der studenten ex bonis publicis (Art. XIX) 5); het hebben van propositiën in Kerken, waar „meer bewaame Predikanten zijn” (Art. XX) 6). Daarentegen wordt bij dit Artikel weggelaten de vroegere clause, dat het Academisch examen geldig was. 7) Dit geschiedde natuurlijk met opzet. De ondervinding, met de Arminianerij opgedaan, had de Synode blijkbaar wantrouwend gemaakt. Althans de Kerken hielden het jus examinandi aan zich (Art. IV) 8).

Heb ik tot dusverre gesproken over de personen, die de Kerken *wel* wilden toelaten tot den Dienst des Woords — ik voeg hier thans nog een summierlijk overzicht aan toe van de personen, die de Kerken liefst van den Dienst des Woords weerden. Vooral in den aanvang der Reformatie

---

1) *Acta Syn. Nationalis vulgo Post-Acta* bij H. v. Wouw, 1668, Art. IV van sessio CLIX. De Latijnsche Post-Acta zijn niet gepagineerd.

2) *Post-Acta*, Art. VIII van sessio CLXIII.

3) HOOIJER, p. 449.

4) p. 451.

5) p. 451.

6) p. 451.

7) Ook VOETIUS, *Pol. Eccles.* T. IV, p. 87, die op deze opmerkelijke uitlating wijst, vermoedt dat zij veroorzaakt is door de ondervinding met Arminius en Episcopus.

8) HOOIJER, p. 449.

hadden de Kerken met dergelijke personen veel te worstelen; vandaar dat de bepalingen dienaangaande een breede plaats in de Kerkenorden innemen.

Onder deze personen behooren:

1°. De *priesters en monniken*. Reeds de Synode van Antwerpen 1 Mei 1564 bepaalde: Les moines et prestres ne pourront estre esleus au ministere sans longue et diligente inquisition et approbation tant de leur vie que de leur doctrine 1). Het Convent van Wezel en de Synode van Emden bewaren natuurlijk het stilzwijgen over hen. Maar de Prov. Synode van Dordt, 1574, bepaalt in Art. 20 2): „Die Monicken ende Papen geweest sijn, ende sich tot den Kerckendienst begheeren te begheuen, salmen niet toelaten dan van der Classe gheexamineert, na deser preuue; Ten eersten datse de leere des Pausdoms versaecken, ten tweeden datse haer vocatie versaecken, ten derden datse wel gheoeffent ende doorsocht syn door ootmoedicheijt ende patientie, ten vierden datse een gaue van wel te leeren hebben, ten vijfden datse de rechte leere bekennen ende sich der discipline onderwerpen”. De Nat. Synode van Dordt, 1578, breidde dit uit tot *alle* nieuwelingen. „De nieuwelinghen, die het pausdom, ofte eenighe secten [men denke aan de Doopsgezinden] eerst verlaten hebben, en sullen totten dienst des godlicken Woordts niet toeghelaten worden, voor dat de ghemeynte van hare suyuerheyte ende bestendicheyt in der leere ende oprechticheyt des levens ghe-noeghsaem sal versekert syn (Art. 2) 3). Ook de Synode van Middelburg, 1581, Art. 4 wenscht: „dat nieuwelinghen, mispriesters, monicken, ende die andersins eenighe Secte verlaten hebben niet sullen toeghelaten werden, voor datse ettelicke maenden langh beproeft sijn” 4). Alleen uit

1) HOOPER, p. 15 art. 7.

2) W. DER M.-V. Serie II. Deel III, p. 141.

3) p. 234.

4) p. 377.

vrees voor erger gaat de Synode van dit beginsel af. Op de vraag van Overijssel: „Hoemen handelen sal mette papen die hen willen laten reformeren ende waermen de tyt nyet en kan hebben, van Sorge soemense opschortet doir de leege ouerheyt ander papen inde plaetse gestelt soudē worden”, antwoordt de Synode, „datmen de Paepen die haere superstitie verlaeten hebben, recht begheeren te leeren, ende die eerlick leuen (hoewel zij noch in allen niet ghenouch verstaendich ende gheoeffent syn) een tijt lanck lieuer dulden sal, dan de kercken in peryckel stellen”, echter op deze nadrukkelijke voorwaarden: Sal euenwel neersticheyt ghedaen worden, datsij in allen ghenouchsaem berichtt, hen totter ghemeente begeuen, ende gheëxamineert worden etc., Om als waere Dienaeren Christi haer ampt recht te moghen doene 1). De Synode van 's Gravenhage 1586 neemt de bepaling uit Art. 4 van de Middelburgsche letterlijk over 2), terwijl de Synode van Dordt 1619 er een afzonderlijk artikel van maakt en er aan toevoegt, dat de toelating niet geschieden zal „dan met groote zorgvuldigheid en voorsigtigheid” (Sessie CLXIII en K.O. Art. 9) 3).

2° De zoogenaamde „loopers”, menschen, die zonder wettelijke vocatie en examinatie zich in den Kerkendienst zochten in te dringen. De Synode van Teurs 1563 bepaalde in Art. 25: Que personne ne soit admis pour administrer la parole de Dieu, sans vocation legitime et que ceux qui s'y ingerent temerairement, seront reprimez 4). Geheel in denzelfden zin besloot de Synode van Emden 1571 Art. 18. Qui se in ministerium iis locis insinuant, vbi ministerium iam constitutum est, vt abstineant, a Consistorio admonebuntur: Si nihilominus

---

1) W. DER M.-V, p. 416 en 436.

2) Art. 4, p. 488.

3) HOOVER, p. 450.

4) p. 9, Art. 25.

pertinaciter prosequantur, Schismaticus declarabitur 1); en de Synode van Dordt, 1574, Art. 19: Die buijten de oordeninghe der Kercke sich inden Kerckendienst indringhen, sullen vander Classe eens, twee of meermael gheroepen ende vermaent worden, datse reden haers doens gheuen. Ende ist datse dit hartneckelick weijgheren te doen, soo sullen sij verclaert worden Schismatici ende loopers te wesen, ende haer naemen sullen den anderen classibus te kennen ghegheuen worden 2). Op de Synode zelve werd dan ook een zekere Michael Egidii, die „onberoepen” leerde en doopte, „heftelick vermaent” daarvan af te laten „om sijns grooten onuerstands ende onwetenheyts-wille” 3). De Synode van 1578, Art. 9 omschreef het geval nog duidelijker: „Die sonder beroepinghe ende buyten wettelicke ordeninghe der Kercken haer selven in den dienst indringhen, het sij dat het selfde gheschiede in ghemeynten daer alreede ordeninghe ghestelt is, oft datse van somighe priuate persoonen onder denwelcken gheen ordeninghe en is beroepen werden, sullen enz. 4). De synode van Middelburg 1581 bepaalt er zich toe te verbieden, dat men zulke loopers zal gaan hooren 5) en de latere Synoden schrijven gansch algemeen voor, dat niemand zonder wettelijke vocatie den Dienst des Woords mag betreden.

3° personen, die wel in den Dienst zijn, maar nog niet of wel te licht geexamineerd. De Synode van Dordt van 1574 wil dat de zoodanigen „van den Classe geexamineerd worden als ofse noch nooit ghedient en hadden. Ende inval dat se onbequaem beuonden worden in leere ofte leuen, soo sal

---

1) W. DER M.-V. Serie, II, Deel III, p. 63 v.v.

2) p. 139. Het besluit werd genomen naar aanleiding van een gravamen door de Classe van Voorne etc. ingediend: welk remedie er tegen de loopers was? p. 198.

3) p. 157.

4) p. 237.

5) p. 405.

mense van haren Dienste suspendeeren, tot datse bequaem zijn" 1). Terwijl de Synode van Middelburg 1581 op de vraag „Oftmen den gheenen, die in den aenfanck mitten lichsten, ende niet ten follen ondersocht zijn, wederomme zal examineren?" antwoordt: Dat 't selue int ghemeen wel gheraden schijnt te wesen, doch oftmen sulcks doen sal, staet den Classi toe te ordelen 2).

Ik ben bij de laatste categorie reeds vooruit geloopt op het punt, dat nu aan de orde komt n.l. de vraag, welke eischen de Kerk stelde bij de toelating tot den Dienst des Woords. De wettelijke beroeping bestaat toch volgens de Gereformeerde Kerken uit vier deelen: de verkiezing, de examinatie, de approbatie en de bevestiging. Alleen het tweede raakt rechtstreeks de opleiding en daarom spreek ik over haar het eerst.

Dat er een examen noodig was, erkenden reeds de vroegste Synoden. De Synode van Teurs en van Armentières in 1563 bepaalden beide: „Que les estudians qu'on envoyera doresnavant soyent veus et ouis et examinez... pour cognoistre s'ils seront trouvez propres pour en temps opportun sen servir" 3). Waarover dit examen loopen

---

1) Art. 14, p. 159. Het is niet gemakkelijk, deze soort juist te onderscheiden van de «loopers», want ook in Art. 14 wordt van Dienaren gesproken, die «noch wettelike beroepen noch ghesonden en sijn.» Toch maakt de Synode duidelijk verschil tusschen beide soorten, want de loopers behandelt zij in Art. 19 geheel afzonderlijk. Ik laat daarom den nadruk vallen op het «niet geëxamineerd zijn», ook omdat het besluit een antwoord is op de vraag uit Voorne: «Ouermidts dat het 16 Artikel vant *examiner* ende confirmeren der Dienaren met oplegginge der handen ende gebeden noch tot deser tyt toe onses wetens nijet gebruyckt en is geweest, wert geuraecht of het sal te werck gestelt werden etc.» p. 196 v.v. Ook in de vraag valt dus het volle gewicht op het ontbreken van het *examen*, niet op het ontbreken van het beroep.

2) p. 403.

3) HOOIJER, p. 9 en p. 13.

moest, bespraken zij echter niet. Het Convent van Wezel Art. 7 geeft dit wel aan: Examen iustum partim doctrinam spectat, partim mores 1). Wat het onderzoek naar de *doctrina* aanbelangt, acht het Convent, dat op vier dingen moet gelet: 1°. Vt requiratur testimonium siue ecclesiae sine Scholae aut etiam Civitatis in qua ante hac vixit: vt certò constare possit an cuiusdam haeresi addictus fuerit, an exoticis et curiosis quaestionibus speculationibusque otiosis plus aequo se oblectarit, an hereticorum libros studiosius quam par est legerit, hominumque fanaticorum et suis sommiis indulgentium consuetudine multa vsus fuerit. 2°. Deinde quaeratur ecquid per omnia consentiat cum ea doctrina quae in ecclesia publicè retinetur secundum ea quae Confessione fidei primum Galliarum Regi per ecclesiarum illius regni ministros oblata, deinde etiam in vernaculam linguam conuersa Hispaniarum regi, coeterisque inferioris Germaniae magistratibus inscripta exhibitaque fuit denique etiam Catechesi continentur. 3°. Interrogetur de primariis quibusque religionis Capitibus. 4°. Ac postremo proponantur eiminimum bis terue aliquot Scripturae loca coram Ministris' si adfuerint ac Prophetis seu Doctoribus, vel (sin minus aderint) coram Senioribus in prophetiae morem explicanda. Hij moet dus:

- 1°. een testimonium overleggen;
- 2°. de confessie onderteekenen;
- 3°. ondervraagd worden over de Dogmatiek;
- 4°. een proefpreek houden over een opgegeven tekst 2).

Alleen de beide laatste punten raken meer rechtsstreeks het examen zelf. Wat het onderzoek naar de mores betrof meende de Synode: testimonio eorum apud quos vixerit est acquiescendum 3).

---

1) W. DER M.-V. Serie II. Deel III, p. 14.

2) Art. 8. p. 14 v.v.

3) Art. 9, p. 15.

De Synode van Emden herhaalt (Art. 16) 1) dat het onderzoek loopen moet over de doctrina et vita, maar specificeert niet. Wel stelt het daarentegen den eisch dat zij, qui in posterum ad ministerium verbi vocabuntur, antequam ministerium exercere incipiant, behalve de Nederlandsche Confessie ook die der Fransche Kerken „ad testandum consensum” zullen onderteekenen 2).

Eerst de Synode van Dordt, 1578, werkt dit examen meer uit: Men sal oueral toesien dat, bequame personen tot den dienste des godlicken Woordts beroepen worden. Ende daerom en sal men niemant tot denseluen dienste beroepen dan de ghene diemen ghenoeftsam beproeft heeft, datse reyn in der leere ende oprecht van leuen syn, met gauen om andere te onderwysen verciert, ende een goet ghetuygenisse binnen ende buyten der Ghemeynte hebbende 3). Van deze onderzoeking, „wel verstaende soovele de leere aengaet” zijn echter vrijgesteld: „den ghenen, welke de vniuersiteyt van Leyden ofte eenighe andere vniuersiteyt onser Religie bequame gheoordeelt sal hebben” 4).

De Synode van Middelburg krimpt het examen weer in tot een „ondersoeckinghe beijde der leere en des leuens” 5) — een uitdrukking, die onveranderd in de Kerkenorden van 's-Gravenhage 6) en die van Dordt 1619 7) weer te vinden is. Zij erkent het examen eener Gereformeerde Universiteit als voldoende, mits de studenten „een wettelick getuychenisse” toonen, dat zij „van de professoren der Theologie gheexamineert ende gheapprobeert zijn” 8). Ondertusschen was op de

---

1) W. DER M.-V. Serie II, Deel III, p. 63.

2) Art. 2 en 4b p. 56 en 57.

3) Art. 1 p. 234.

4) p. 235 Art. 4.

5) Art. 4 p. 377.

6) Art. 4 p. 488.

7) Art. 4, HOONER, p. 449.

8) W. DER M.-V. Serie II, Deel III, p. 403.

Synode de vraag ter sprake gebracht door Zuid-Holland en Zeeland, of het niet wenschelijk was „om sekere forme van examen ouer de ghene die tot den dienst des woorts aenge nomen worden” vast te stellen 1). In de Luthersche Kerken werd zulk een forme van Examen algemeen gebruikt en men achtte het wenschelijk dit gebruik over te nemen, „overmits eenige hier inne te veel, eenige te weinich te doen geseht worden”. De Synode kan echter in dien voorslag niet treden: Is niet noodich gheacht alle kercken aen een seker formulair te verbinden. Sullen euenwel de Examina niet lichtelick nochte onachtsaemlick maer ernstelick ghedaen worden inde bijsonderste hoofartycdelen der Christelicker Religie, ende in die stucken die van verscheyden ketteren aldermeest bestreden worden, nae discretie van een ijeghelicke Classe, welcke niemandt dan die ghenouch ervaeren syn daertoe verordenen sal 2).

De Synode van 's-Gravenhage laat een zekere verplaatsing van het examen plaats vinden, hoewel de woorden niet zeer duidelijk zijn. In alle voorgaande Synoden toch was van het Examen gesproken als iets, wat volgde op het beroep. In Art. 4 3) wordt deze traditie gehuldigd, maar in Art. 18 wordt nu gesproken van een examen vóór het beroep. Ook is hier voor het eerst sprake van een openlijk prediken der proponēten, die tot dusverre alleen in de conciones privatae optraden 4). „Inde Kercken daer meer bequame

1) W. DER M.-V. Serie II Deel III, p. 416.

2) p. 434.

3) p. 487.

4) VOETIUS, *Pol. Eccles.* III, p. 516. Antehac in ecclesiis nostris vocabantur Proponentes, qui privatim coram solis ministris aut consistoriis, in concionibus habendis se exercebant. Den overgang denkt hij zich aldus: Postea tamen ad specimen donorum coram ecclesia edendum cathedra ipsis *extraordinario* et *per occasionem* concessa fuit; en als oorzaak geeft hij op: quandoquidem ecclesiae neutiquam aut aegre ad eligendum quem adduci possunt, cujus dona concionandi audita non fuerunt.

Predicanten zijn, salmen 't ghebruyck der Propositionen aenstellen, om door sulcken oeffeninghen eenighe tot den dienst des Woords te bereyden. Wel-verstaende dat gheen Proponenten die gemeente openbaerlijck vanden Predick-stoel sullen Leeren, dan die Wettelijck gheexamineert ende bequaem ghekent zijn inde *Vniuersiteyt* ofte Classe: ende en sullen nochthans haer niet en vervorderen die Sacramenten te bedienen, totter tijt toe sy volcomelijcken beroepen ende bevestight zijn 1). Blijkbaar wilde de Synode een soort praeparatoir examen in het leven roepen voor degenen, die niet op de Academie geëxamineerd waren 2). Na dit examen werden zij tot de openlijke bediening des Woords, maar niet tot de bediening der Sacramenten toegelaten.

Toch is het examen praeparatorium van het peremptorium eerst 1608 onderscheiden door een besluit der Zuid-Hollandsche Synode ingevoerd; hoewel dit besluit in den eersten tijt nog volstrekt niet door alle classen en kerken van Zuid-Holland werd opgevolgd 3). De oorzaak, dat dit examen praeparatorium verplichtend werd gesteld ook voor de studenten der Universiteit, die aldaar niet geëxamineerd waren, geeft Voetius in zijn *Politica Ecclesiastica* duidelijck aan: 1°. omdat unus atque alter theologiae in Acad. Leidensi studiosus mihi non ignotus cruda et immatura studia in suggestum protrudere ausi — nonnulla minus sana et solida effutiissent; 2°. omdat plerique theologiae in eadem Academia studiosi novitatibus Arminii infecti aut afflati, heterodoxa concionibus suis passim propinarent 4).

De Synode van Dordt, 1619, heeft het praeparatoir examen in haar K. O. niet opgenomen, evenmin als de erkenning

---

1) Art. 18 p. 491 v.v.

2) Ook Voetius vat blijkbaar dit besluit aldus op; althans hij citeert het juist, waar hij spreekt over het praeparatoir examen, *Pol. Eccl.* T. III, p. 517.

3) VOETIUS, *Pol. Eccl.* T. III, p. 517.

4) VOETIUS, *Pol. Eccl.* T. III, p. 517.

van het Akademisch examen. Zij laat de geheele clause over het examen weg en voegt daarvoor in de plaats: „te bereyden, *volgens in dezen de ordre daarvan bij dezen Synode specialyk gestelt*” 1). Deze „speciale ordre” is echter, evenals het Consilium de praep. candidat. achterwege gebleven, tenzij men er onder te verstaan hebbe Art. VIII 2).

Behalve de vraag, waarover het examen zou loopen, bepaalde de Synode ook door *wie* het moest afgenomen worden. De Synode van Teurs wijst daartoe aan „les Ministres du Synode” 3); de Synode van Armentières „le Consistorie du lieu où ils seront envoyez” 4). Het Convent van Wezel zag het examen liefst afgenomen door de Classis; Haec autem ommia (si ita a Synodo statutum fuerit) posthac in Classis seu paroeciae conuentu classibus distributis erunt peragenda; zoolang er echter nog geen classis is, moet het wel geschieden in cuiusque ecclesiae Consistorio. Toch raadt het Convent aan, dat de Kerken, die dit maar eenigszins doen kunnen, eos, quos cupiunt sibi asciscere Ministros, in exteris ecclesiis reformatas primum mittent; ut earum incorrupto iudicio, et non suspectae examinationi, tutius possint incumbere” 5), —

1) HOOVER, Art. 20, p. 451.

2) In dit laatste geval heeft de Synode zich minder juist uitgedrukt. Art. VIII handelt over de toelating tot de vaste bediening des Woords van ongestudeerde personen; slechts ter loops, en allerminst «specialijk», over de propositiën, als oefening daaraan voorafgaande. Ten tweede is dit Art. VIII al een zeer onvoldoend equivalent voor hetgeen uit de Haagsche K. O. weggelaten werd; de clause daar handelde juist in de eerste plaats over de propositiën als oefenschool voor de *studenten*, terwijl de Dordsche K. O. het dan zou doen voorkomen, alsof de nadere regeling dier propositiën met de studenten niets te maken had, en alleen *ongestudeerde* personen gold. Gelijk men weet is de redactie der Dordsche K. O. niet het werk der Synode zelf, maar van de Deputati Synodi. Deze schijnen, *zonder daartoe volmacht van de Synode ontvangen te hebben*, de erkenning van het Academisch examen te hebben weggelaten. Ik kom later hierop terug.

3) HOOVER, p. 9.

4) HOOVER, p. 13.

5) W. DER M.-V. Serie II, Deel III, p. 15, Art. 10.

een gebruik, dat, gelijk wij zagen, reeds vroeg in de Nederlandsche Kerken plaats greep en nu door het Convent werd geijkt. De Synode van Emden, Art. 16, zegt eenvoudig: *Examinabuntur ministri ab iis a quibus eliguntur* 1). De Synode van Dordt 1574 Art. 13 bepaalt: *De Dienaers sullen opentlicken inder Classische versamelinghe gheexamineert worden* 2).

De Synodes van Dordt, 1578 3), Middelburg, 1581 4) en 's Gravenhage, 1586 5), nemen de Emdensche formule over: „De ondersoekinghe sal van denseluen gheschieden, by den welcken de beroepinghe staet”; terwijl de Synode van 1618 tot de Wezelsche formule teruggaat; „de Examinatie . . dewelke staan zal bij de Classe” — maar als nieuw element er bij voegt: „ten Overstaan van de Gedeputeerde des Synodi of eenige der zelve” 6). Het onderscheid in deze bepalingen is echter niet meer dan schijn. Noch de Synode van Dordt, noch die van Middelburg, noch die van 's Gravenhage hadden de bedoeling het examen *door den Kerkeraad* te laten afnemen; blijkbaar moet de bepaling òf bloot formeel opgevat: de Kerkeraad beriep en had dus het recht te examineeren, maar deed dit met andere Kerken en dus in de Classis; òf wel onder hen die beriepen moet ook de classis begrepen, zonder welker advies de beroeping niet geschieden mocht. Alle twijfel wordt hier weggenomen door het antwoord, dat diezelfde Dordsche Synode van 1578 gaf op de haar gedane vraag: *Of de Ouderlinghen omtrent de examinatie der Dienaren in den*

---

1) p. 63.

2) p. 137.

3) p. 235, Art. 4.

4) p. 377, Art. 4.

5) p. 488, Art. 4.

6) Art. 4 (Hooyer, p. 440). In de CLXI^e sessie werd dienaangaande besloten: *Statutum etiam fuit examina Ministrorum verbi divini in Classibus non esse instituenda, nisi praesentibus nonnullis ex Deputatis Synodi: eumque in finem examinis diem à Classe mature illis esse significandum.*

Classischen versamelinghen soo wel kuerstemmen hebben sullen als de Dienaers des Woordts? — welk antwoord aldus luidde: Men magh der ouderlinghen aduys wel hooren van de suyuerheyte der leere der Dienaren, Maer de Dienaers alleen sullen kuerstemmen hierin hebben, Dogh van de gave van wtspreken ende andere dierghelycke gauen sullen de ouderlinghen oock hare kuerstemmen gheuen 1).

De tot dusver besproken bepalingen omtrent de opleiding tot den Dienst des Woords, gelijk die gemaakt werden in de meer algemeene Synoden, vonden haar uitwerking, nadere toepassing, soms ook wijziging in de verschillende Provinciale Synoden en Classen. Ik kan dus niet volstaan met het aanhalen der hierboven genoemde besluiten, maar dien ook een blik te werpen op deze nadere uitwerking en modificatie. Het zij mij echter vergund het hier bij een „overzicht” te laten blijven. Bij een zevental Synodes, wier acta op de meest volledige wijze zijn uitgegeven, kan er nog sprake wezen van een eenigszins nauwkeurig nagaan en wegen van elk besluit, de opleiding tot den dienst des Woords betreffende, — maar datzelfde werk te verrichten bij de talloze Synodale en Classicale vergaderingen in alle provinciën van ons vaderland gehouden, is een reuzentaak die althans voor mijn schouderen te zwaar is. Ik bepaal mij daarom tot de hoofdzaak van hetgeen ik vond in de gedrukte Synodale en Classicale handboekjes en in enkele andere bronnen, die ik nader ter plaatse zal aanduiden. Ten slotte voeg ik er dan nog aan toe, wat de Staats-Kerkenordeningen „pur sang” bepaalden, hoewel haar artikelen natuurlijk niet als uitspraken van de Gereformeerde Kerken, veel minder van het Gereformeerd beginsel kunnen gelden.

---

1) Part. vraag 15. W. DER M.-V. Serie II, Deel III, p. 266.

Vragen wij nu, gelijk vroeger, in de eerste plaats *waar* de provinciale Synodes de opleiding wenschten te doen plaats vinden, dan zien wij, evenals bij de constitueerende Synodes, dat over deze vraag nergens *expresselijk, de industria*, of wil men liever, *in abstracto* gehandeld is. Men had Universiteiten en Doorluchtige Scholen; men steunde het bezoek dier Hoogere Scholen door beurzen en hospitijs, beide zeer bepaaldelijk met het oog op de theologische studenten; men eischte op het examen testimonia van de Professoren; men schreef zelfs hier en daar voor hoe lang de duur der studie wezen moest; maar een Universitaire opleiding als absolute eisch werd, behoudens één exceptie, niet gesteld. Niet alleen maakten op die Universitaire opleiding een uitzondering de mannen van Art. VIII, maar ook degenen, die hetzij door eigen studie, hetzij op andere wijze, zich de noodige bekwaamheden verworven hadden. Ongetwijfeld zijn de voorbeelden van de laatste soort zeldzaam, maar het teekent, dat de Kerken, wanneer zulk een geval zich voordeed, nooit geweigerd hebben de zoodanigen tot het examen toe te laten.

Werd dus eenerzijds de vrijheid der theologische studie steeds gehandhaafd 1), aan de andere zijde blijkt genoegzaam uit de reeds genoemde bepalingen, dat de Kerken ongetwijfeld de Universitaire opleiding de meest *gewenschte* vonden. Nergens wordt ook maar één oogenblik er over

---

1) Zie hierover: RUTGERS, *Vrije Theologische studie*, 1878, waar deze zaak uitvoerig besproken wordt. Indien ik in hetgeen verder volgt soms tot andere resultaten kom — meer bepaaldelijk wat aangaat het voorschrijven van een zekeren studietijd — dan erken ik gaarne deze gewijzigde opvatting aan Dr. Rutgers zelf te danken te hebben, die mij zijn unieke collectie van Synodale en Classicale Handboekjes ten gebruike afstond. Trouwens dit verschil raakt *niet* de hoofdzaak. Na het nauwkeurigst onderzoek kwam ik tot dezelfde overtuiging als hij, dat de Kerken de Universitaire studie niet absoluut als eisch stelden. In de praktijk kwam dit echter weinig uit, omdat wel ieder predikant in die dagen aan een Universiteit of Illustre School gestudeerd had. Zelfs de mannen van Art. VIII zijn na 1650 bijna niet meer te vinden.

gedacht om *naast* de Universiteiten of tegenover deze door de Kerken zelf een Seminarie te laten oprichten. Integendeel de Universiteiten werden juist een *Seminarium Ecclesiae et Reipublicae* genoemd.

Doch de feiten mogen spreken:

1° *het bevorderen van het bezoek der Universiteiten door het stichten van beurzen en hospitioms.* Tot mijn leedwezen moet ik hier, evenals vroeger, constateeren, dat het „*ex bonis publicis*” schering en inslag is. De kloeke taal van een Marnix, die de Kerken opriep om zelf voor haar a. s. dienaren te zorgen, en weerklank vond op de Synode van Emden was een vox clamans in deserto van het oogenblik af, dat de Kerk Staatskerk werd. De finantiëele quaestie is zeker niet een der schitterendste bladzijden uit het historieboek onzer Gereformeerde Kerken!

De Synode van *Zeeland* — niet de minst ijverige wat de opleiding betreft — ga hier voorop. In haar vergadering te Vlissingen 1581 Art. 6, besluit zij: Als oock, doordien dat weynige particuliere personen hare kinderen ter schoole houden tot den Kerckendienst, te besorgen staet, dat in toecomende tijden de gemeynte door gebreck aan bequame predikanten tot groote duysterhey en verwoesthey vervallen sullen, soo ist, dat deze Synodus goetgevonden heeft, dat men in de naest aenstaende Vergadering van de Staten des Lands van Zeelant, soo schriftelyck als mondelyck aenhouden sal, om de nominatie van seker getal eeniger Studenten bij den Classen te verkiesen, als oock om assignatie van onderhout derselver, ten eynde door desen middel den Kercken een saet bereyt, en in de gesonde leer onderhouden worden 1). Op de extraordinaire Synodale bijeenkomst te Middelburg 1593 vraagt men aan de Staten zelfs een compleet Hospitium, binnen Leiden op te richten, wat hier (let wel!) een Seminarium heet;

---

1) TE WATER. *Kort Verhaal der Ref. in Zeeland*, 1766. Bijlaagen p. 68.

Art. 3: Is besloten, dat men aan de E. Heeren Staten van Zeelant sal aenhouden, om binnen de Academie van *Leyden* te verkrijgen een *Seminarium* van Theologische Studenten 1). Blijkbaar is in dezen laatsten voorslag niet getreden, maar stonden de Staten een zeker aantal beurzen toe. De Synode van Goes, 14 Febr. 1620, wenscht dit aantal beurzen uit te breiden en de alumni aan zekere beperkingen te onderwerpen. „Is by de Synodo goet gevonden, by de Ed. Mog. Heeren Staten van Zeelant te versoeken, dat het Haar Ed. Mog. gelieve het getal der Alumni weder tot 36 te brengen, ende met gevoeglycke redenen te verthoonen, hoe aangenaam sulcken werck Gode, ende profytelyck Syn Kerke zoude zyn; ende 't samen eenen voorslagh te doen van eenige Condiitiën, na dewelcke dese Beursen zouden mogen werden aangeleyt, omme alsoo de inconuenienten te verhoeden, waer door de Kercken van de vrughten deses goeden wercks moghten werden berooft. De Condiitiën van desen Synodo beraemt, zyn agter dese Acta te vinden.” De Staten slaan wel het eerste verzoek af, maar de beperkingen keuren zij goed, blijkens de in margine bijgevoegde approbatie: Voor eerst, zyn generalyk geaprobeert de Condiitiën bij den Synodo ingestelt, op de collatie der Beursen, die tot alimentatie van de Studenten in de H. Theologie by de Heeren Staten alreede geordonneert zyn, ofte nog zouden mogen geordonneert worden, ende nopende het getal van deselve, is gebleven, by het ordinaire getal 2). De conditiën zelf, die niet gedrukt werden, bespreek ik in § 9. In de Staatskerkenorde van *Groningen*, 1595 uitgevaardigd, die door de Kerken zelf aanvaard is 3), werd bepaald, Art. LVIII: Daer in eenich

1) l. c. p. 77.

2) *Acta Synodalia* of gearresteerde Kerken-ordeningen van Zeelandt van 1591, 1620, 1638, uitgeg. te Middelb. 1755, p. 51. Ik citeer deze acta in het vervolg als *Acta Syn. Zeel.*

3) cf. RUTGERS. *De geldigheid van de oude Kerkenordening*, 1890, p. 33.

Carspel der Omlanden vrie prebenden gevonden worden, wort voor goet ingesien (opdat de patroon off Collator van wegen der liberaliteyt syner voorvaderen, syne geboerlicke ehre daer van moghe hebben) dat sodane prebenden off vrie leenen de bissher tho, nit tho den dienst der kercken gebruiet sindt, vanden patroon ofte Collator daertoe nae olden heercompste gerechtiget zijnde, aen een ofte twee arme studenten confereert worden, omme de daer van in studio Theologiae, vel alterius facultatis tho onderhouden 1). En in gelijken geest spreekt de K. O. van *Drenthe*, 1638, Art. 31: Opdat averst reyne leere ende welstand der kercken gestadig moge worden geconserveert ofte onderhouden js seer nut ende nodich, dat studenten in de H. Theologie uit den gemeenen goederen onderhouden werden. Sullen derhalve de Gemeenten, Classen ende Synode bearbeyden, dat een seecker getall van studenten van goede verstande werden aengenomen, ende met redelick onderhoudt versorgt 2). Alleen de *Waalische* Synode van Dordrecht, 1577, Art. 10, laat een zuiverder toon hooren: Les Consistoires seront exhortez de solliciter les *fidèles* à user de liberalité . . . afinque les Proposantz, qui ce preparent au Ministere soyent entretenu en leurs estudes 3).

2°. *het eischen van een testimonium der Universiteit bij*

Ik mag wel in herinnering brengen, dat de K. O. naar de redactie van 1619 in Groningen, Friesland, Drenthe en Zeeland niet is aangenomen. In Groningen werd de K. O. van 1595, in Drenthe die van 1638, in Friesland de Haagsche van 1586, en in Zeeland die van 1591 als *de geldige* beschouwd. Vandaar dat ik hier en in 't vervolg de bepalingen dezer provinciale Kerkenordeningen meer in het bijzonder bespreek.

1) Ik citeer naar de oude oorspronkelijke uitgave van 1595, bij Gillis van den Rade te Franeker verschenen. Deze uitgave is hoogst zeldzaam; Hooyer bezat haar zelfs niet. Uit het gegeven citaat blijkt intusschen reeds, dat de herdruk van 1699 woordelijk getrouw is. HOOYER, p. 372

2) HOOYER, p. 473.

3) *Ned. Arch. voor Kerkgesch.* IX, p. 187.

het Kerkelijk examen. Dit testimonium Academicum werd geëischt in *Friesland*, niet alleen door de bepaling: Art. VI: Het moeten gestudeerde Personen syn die tot 't Examen toegelaten sullen worden. t. h. Art. 30 1); waarop alleen een uitzondering mocht gemaakt „by gebrek van gestudeerde Personen of in andere bysondere gelegenheden” 2), maar nog sterker door Art. XIII van Nauta's Compendium: Sullen deselve mede voorsien syn van een Testimonium Facultatis Theologicae, van de Decanus ondertekent, en de Testimonia van de Professoren der Hebreuwsche en Grieksche Taal; t. h. Art. 8, 13, 17, 34. Resol. der Ed. Moog. Hr. Staaten van Friesland den 24 Febr. 1660, in de Instructie der Ed. Hr. Curatoren Acad. Art. 8. 3). Ten einde het ontduiken dezer bepaling te voorkomen, werd voorgeschreven, Art. XV; De Studenten, die sonder Testimonium van de Academie syn vertrokken, en een jaar of half elders privaat gaan wonen, sullen sonder voorengemelde getuigenis van de Academie niet geadmitteert worden. T. h. Art. 14, 4); en later wordt nogmaals met nadruk op de zaak aangedrongen: Word bij zekere gelegenheid, door de Christelijke Sijnodus, op hoogwijs praeadvys van Hun Ed. Mog. de Heeren Commissarien Politicq gerecommandeert aan alle de Classen, om in het toekomende nauwkeurig te letten op Art. 13 hujus Tituli, welk requireert de Testimonia Academica in het examineren der Candidaten; ten einde dat niemand tot het Examen Theologicum worde toegelaten, als die met gemelde Testimonia zijn voorzien; op dat geene dan bekwaame Persoonen de Heilige Bedieninge worde toebetrout; Sijnod. Vena. 1760. Art. 16. Zijnde dit stuk nader

---

1) Dr. GAVIUS NAUTA, *Het Compendium der Kerkelijke Wetten*, Amsterdam, 1757, p. 8. Ik citeer dit werk in het vervolg als NAUTA.

2) NAUTA, Art. 7 p. 8.

3) NAUTA, p. 10.

4) NAUTA, p. 10.

aangedrongen door een Brief, geschreeven van de Heeren Curatoren Academiae Franeq. gedateert den 16 Sept. 1760. Zie de Classicale Acten van de maand October 1760 1). Evenzoo bepaalde de Provinciale Synode van *Gelderland* in een afzonderlijk Reglement over de Examina, Art. III: Dat niemand tot 't Examen praeparatoir worde toegelaten, die niet vertoont het getuygenisse der studien en nodige progressen in linguis, Philosophia & Theologia, bysonderlyck, dat in de Attestatie werde uytgedrukt, 't oordeel der Professoren wegens haar bequaemheyt, om sigh het Examen te mogen onderwerpen 2). Een bepaalden tijd wilde de Geldersche Synode echter blijkbaar niet voorschrijven: „Het quaeritur, en versoeck van Zuyd-Holl., dat geen student tot het examen in Classe toegelaten werde, ten zij uyt zijn testimonium Academicum blijkt, dat in Collegio heeft geantwoord, is van de Synoden niet aangenomen, S. P. 1719 § 41. 1724 § 30 3). En evenmin de classe van Zutphen: Zuid-Holland verzoekt niemand toe te laten, tenzij uit de Testimonia Academica bleek, dat eenigen tijd in de Collegien geantwoord hadde, de cl. blijft bij het oude gebruik. 1715. 25; herhaelt, afgeslagen 1724. 44. 4); en die van de Veluwe: Een Candidandus is admissibel tot het Examen, schoon uyt de testimonia Professorum niet blijkt

---

1) Een nieuw artikel (XX) opgenomen in de editie van 1771 p. 12, die ik aanduid: NAUTA *. Ook in het *Wetboek en Kerkenorde voor de Herformde Kerk in Vriesland*, in het licht gegeven door de Deputaten der Synode, Franeker, 1806 (dat ik citeer als *Wetboek v. d. Friesche Kerk*) worden Art. 10 de volgende testimonia geëischt:

1°. Van de Professoren in de Hebreuwsche en Grieksche talen.

2°. Van de Professoren, die bij de Klassis bekend staan, onderwijs te geven in de Leere, bij ons Herformd Genootschap aangenomen, of en hoe lange dezelve op de *Collegia Theologica* gerespondeerd hebben.

2) SMETIUS, *Synodale Odonnantien ende Resolutien* der Chr. Synodus van Gelre en Zutphen 1699, p. 12*. Ik duid dit werk aan door SMETIUS.

3) SMETIUS, 2de druk 1736, p. 12 add. op Art. XXIX.

4) VERBEEK, *Zutphensch Classicaal Register* 1760, p. 50.

dat twee jaren heeft gerespondeerd. Heerde 1724. Art 55 1). Alleen voor de Generaliteitslanden, die onder de Geldersche Synode resorteerden, werd dergelijke bepaling wel gemaakt: Art. IV. A. Dat de respective Classes, die onder de Generaliteit behooren, en tot de Synodus van Gelderlant zijn gevoeght, sullen letten, dat de studenten ten minsten op de hooge schoolen van desen Staet of elders vijf Jaren hebben gestudeert, volgens den 33 Artyckel van hare polityck Reglement 2). Deze afwijking is echter niet aan de Synode zelf te danken, maar aan de beslissing der Staten, gelijk de heenwijzing naar het „polityck Reglement” genoegzaam te kennen geeft. In *Utrecht* eischte men daarentegen wel een bepaalden studietijd, maar deze bepaling kwam eerst laat op en niet zonder tegenstand. „Voords dat studenten, eenigen tijd op de Theol. Collegien zouden hebben moeten *andwoorden*, en *Preek-Collegien* houden, eer zij Praeparatoir geëxamineerd worden; dit hier ook wel ad referendum genoomen: Syn. 1713 § 18 en ook wel billijk geoordeeld: Syn. 1715, 1716 en 1717; maar ook hier tevens inpracticabel geoordeeld: Syn. 1719 § 25 en 1720 § 24. Evenwel omtrent dit *respondeeren* nader geresolveerd, dat Studenten, eer zij tot het Examen Praeparatoir worden toegelaaten, ten minsten twee Jaaren op de Academie moeten geweest zijn en in Collegiis Theologicis geandwoord hebben. Syn. 1778 § 10 en 1788 § 18” 3). Voorts vroeg men in *Utrecht* de gewone testimonia: De Examinandi moeten hebben testimonia Hebraeae & Graecae linguae, en van de Professores Theologiae dat deselve hen bekwaam oordeelen tot het Examen Praeparatoir te worden toegelaaten 4). In de *Drentsche* Synode van 1638 werd voorgeschreven (Art. 30), „dat niemandt tot het

---

1) P. WIJNSTOK, *Classicaal Hand-Boekjen van Neder-Vetuwe* 1751, No. 137.

2) SMETIUS, p. 12* en p. 34.

3) DE KRUIFF, *Utrechtsch Synodaal-Handboekje* 1803, p. 89. *Idem*, *Utrechtsch Class. Handboekje* 1793, p. 101.

4) *Utr. Syn. Handb.*, p. 80.

examen praeparatorium sal werden toegelaten, dan alleen dengene soo sy bynae haeren loop int studeren hebben ten eynde gebracht, ende *in den Collegiis* haer in't proponeeren geoeffent" 1). De *Zeeuwsche* Synode van 1638 rangschikte onder de rubriek der openstaande dingen: Art. IV. Hoe lange een student in de H. Theologie zal moeten verblijven op de Academie, of bij een geleert particulier, eer hij tot den H. Dienst zal mogen gevordert werden; een bepaling van te meer belang, omdat daaruit blijkt, dat ook particuliere opleiding geoorloofd was 2). Daarentegen eischte de Classe van Walcheren voor het examen: Academische Attestatien: waaruit blijken moet, hun naastig studeren in de Theologie, Philosophie, en Taalen, mitsgaders hun vierjarig (Act. Cl. 12 Julij 1629 § 2. — 13 Oct. 1631 § 2. — 1 April 1773 § 1.) verblijf op de Academien, Academische Gymnasiën of ander geregeld onderwijs, waarover de Classis oordeelen zal, daaronder begrepen wordende 3). De Synode van *Zuid-Holland* te Woerden, 1625, gehouden, besloot naar aanleiding van een verzoek van Professor Amama van Friesland: Dat de *candidatj* der H. *Theologiae*, versoekende tot het Praeparatorium examen toegelaeten te worden, gehouden sullen wesen, behalvens de *Testimonia Ecclesiae*, *Senatus Academicj*, et *Professorum S. Theologiae*; mede te vertoonen getuyghenisse van de *Professoribus Ebraeae et Graecae linguae*, dat sij in de wetenschap derselver Taalen soo verre zijn geoeffent, dat sij konnen ten minsten den Origineelen Text des Ouden ende Nieuwen Testaments leesen ende redelijcker wijze verstaen 4). Eerst de Synode

1) HOOIJER, p. 472.

2) *Acta Syn. Zeel.*, p. 108.

3) *Wetten der Classicaale Vergaderinge in Walcheren 1779*, p. 34.

4) Art. XLI, f. 118. De Synode van IJselsteyn 1626. Art. 20, f. 126, drong hier nogmaels op aan; desgelijks de Synode van Dordt 1627. Art. 15, f. 138. (Ik maak hier en vervolgens gebruik van een M. S. S. in het bezit van Prof. Rutgers, en behelzende de Acta der Zuid-Hollandsche Synoden van 1618—1655).

van Gorcum 1713, Art. 10, en die van Gouda 1723 voegden hieraan toe, dat uit deze testimonia ook blijken moest, dat zij in Collegiis Theologicis geantwoord hadden, terwijl de Leidsche Synode van 1800 Art. 25 den tijd van die responsies vaststelde op „twee volle Jaaren”, en er bijvoegde, dat men minstens tweemaal sub praesidio van een Professor moest gepredikt hebben 1). Dat, niettegenstaande deze bepalingen, iemand die niet van een Academie kwam toch niet afgewezen werd, moge een enkel voorbeeld toonen: 1643 wordt volgens het Classicaal handboekje van Zutphen praeparatoir examen afgenomen aan een, „die op geen Academie geweest was”, maar „onder bestiering van een predikant zijn studiën had voortgezet” 2).

Nog uitvoeriger dan de besluiten om Academische testimonia ten bewijze van bekwaamheid te eischen, waren de bepalingen om zooveel mogelijk onbekwame personen te weren. Daar deze bepalingen vrij wel op hetzelfde neerkomen, beperk ik mij tot een enkele aanhaling om voorts alleen de artikelen daarover handelende te noemen, met vermelding van wat daarin afwijkends of bijzonders voorkomt. De bepalingen betreffen natuurlijk hoofdzakelijk priesters en monniken, die tot de Geref. religie overgingen. De Groninger Kerkenorde van 1595 wijdt aan hen niet minder dan 5 artikelen; Art. 1 gebiedt dat zij zich „voortan onthouden van aller kerckendienst”; Art. 2 bespreekt het geval „dat zij dat Pausdom verlaten ende dat heilighe Euangelium — reyn, louter ende claer predigen willen”; ze moeten zich dan aangeven bij de daartoe „van zijn Gen und der gedeputeerden Staten dezer provincie” verordineerde personen; (Art. 3) een examen ondergaan naar leer en leven en vervolgens *op nieuw* beroepen worden; (Art. 4) bij afwij-

1) *Orders en Wetten voor de E. Classis van Schieland 1802*, p. 56; cf. ook *Wetten der E. Classis van Dordrecht 1785*, p. 121.

2) *Zutphensch Classicaal Register*, p. 50.

zing na een zekeren tijd weder geëxamineerd worden; (Art. 5) wanneer ook dan hun onbekwaamheid blijkt moeten ze maar liever „bij den gedeputeerden Staten anhouden, datse tot een ander ampt ghevordert . . . oder daer idt den noot eyschet, mit een onderholt tot discreetie van de Gedeputeerden versien worden”; (art. 6) het examen moet afgenomen, „bij der lantschaps predigeren” 1). De Synode van *Drenthe*, 1638, Art. 32 wilde geen Nieuwelingen, Mispriesters etc. toelaten dan na een proeftijd van „twee ofte drie jaeren” 2). Op de provinciale Synode van *Harderwijk* 3), 1580, Art. 20 handelde men veel zachter: „Von der reformatie der papen is besloten, dat die van selvest vant pausdom affstaen, und daerman genochsaem van verseeckert is, und vam haren rechten ijver tot Gottes woort und standvasticheit het beste versihet, und benevens dem willich sijn den regull, van der reformatie der papen gestelt, wircklich tho beweysen (als nemlich: haere concubinen te trouwen ende opentlich sich laeten insegenen, die pauseliche lehr und leven tho revociren, sich der gemeente in toe lijven und tho laeten examineeren 4), sullen tot den examen moogen gestelt worden und midler weil in den dienst blijven, *op dat door haere suspensie gien andere papistische papen substituiert werden*”. Toch werd men later veel strenger, toen dit gevaar eenmaal voorbij was. De Synode van 1627 5) Art. 16 bepaalde: Papen en Monicken, die uyt het Pausdom tot ons overkomen, sullen tot de Gemeeynte niet aangenomen worden voor al

---

1) HOOYER, p. 363, v.v.

2) HOOYER, p. 473.

3) HOOYER, p. 182, nam deze acta over uit het *Archief voor Kerkel. Gesch.* Dl. X, naar een *Elburgsch manuscript*, dat intusschen of zeer bedorven of slecht gelezen is. Ik citeer daarom naar de betere uitgave, die ACQUOY als bijlage bij zijn *Jan van Vernay* bezorgde, 285 v.v. en die mij, na vergelijking met het origineele stuk te Arnhem, volkomen betrouwbaar bleek te zijn.

4) Geheel dezelfde eischen vindt men in de *Classis van Zutphen terug. Zutphensch Classicael Register*, p. 48 in voce *Examen*.

5) SMETIUS, p. 20, Art. LXVIII.

eer sy een jaar lang in leer en leven beproeft zijn, en dan noch niet sonder consent van de classe ende met voorgaande verclaringe coram facie Ecclesiae, dat sy het Pausdom geheel detesteren ende de Gereformeerde Religie in alle poincten volcomelijk aannemen, synde nu tot Lidtmaten der Gemeynthe aangenomen, sullen niet mogen proponeeren, als met voorgaande advijs der Gedeputeerden der Synodi, en sullen daar inne soo lange continueren, totdat de Synodus oordeelt, dat sy tot het Predick-Ampt bekwaam zijn. In gelijken geest spreekt de geapprobeerde K. O. van 1591 van *Zeeland* Art. V, 1); het Colloquium van Londen, 1576 2); enz. Het strengst waren wel de bepalingen van de Synode van Dordt, 1627, die eischte: Art. XLII (1e) Dat sulcke persoonen, herwaarts overkomende, niet anders dan met advijs des classis, naedatse eerst een geheel Jaer wel beproeft zijn, tot Lidtmaeten der Kercke sullen opgenoomen worden. (2e) Datse niet anders dan met voorgaande advijs des Sijnodj, tot het *Examen praeparatorium* ende de *Propositiën* sullen toegelaeten, mitsgaeders tot den H. Kerckendienst mogen gebruijckt worden; ende dat wanneer sij eerst twee jaeren lanck Lidtmaeten der Kercke geweest zijn, ende haer in dien tijdt behoorlijk ende Christelijck gedraeghen hebben: ten waer saecke datter ter eener sijden sulcke uijtsteekende gaven bij die persoonen wierden gevonden, datmen goetvont deesen gestelden tijdt te verkorten; ofte ter ander sijden sulcken manquement, datmen geraeden vont denselven tijdt te prolongeeren 3). En de Synode hield daaraan de hand. Te Delft

---

1) *Acta Syn. Zeeland*, p. 8.

2) *W. der M.-V.* Serie II, Dl. I, p. 19.

3) *Acta Synodalia Zuid-Holl.* M. S. S. p. 144. Op de Synode van 's-Gravenhage 1624, Art. XVI, f. 104, had zich reeds een dergelijk geval voorgedaan; een zekere Petrus Broun had het Pausdom verlaten en wilde predikant worden. Niettegenstaande de warme aanbeveling van den praeses Synodi, omdat de man door zijn overgang arm was geworden, besluiten de Broederen zijn armoede liever te gemoet te komen door « hem ergens tot een schooldienst te bevorderen. »

1628 vergaderd, was bij haar het verzoek ingekomen van zekeren Johannes Teysterbaen „een Nieuwelingh uyt het Pausdom overgekomen zijnde, dat deese vergaedinghe sijn Propositie gelieve te hooren, om daernaë tot de Publijcke Propositionen toegelaten te worden”; maar de Synodus „dit versoeck in de vrees des Heeren overweeghende, ende verstaende dat hij maer omtrent het voorleden Paeschenfeest tot een Lidtmaat der Gemeente opgenomen ende tot de Taeffel des Heeren toegelaeten is; vindt niet geraeden sijn Propositie te hooren, ende oordeelt dat gevolght sal worden de Ordere teghen de Nieuwelinghen in Synodo part: Dordracenâ Art. XLII: gestelt, ende dat hij hem inden Classe van Leijden int *Proponeeren* sal oeffenen, ende dat daernaë sijn saecke à Classe ad Sijnodum moghe gebracht ende naerder daerop gelett worden” 1).

Is met bovenstaande duidelijk genoeg aangetoond, welke personen de Kerken liefst hadden, en welke zij liefst weerden van den Dienst des Woords, dan ga ik thans over tot de *eischen*, die de Kerken stelden in haar examens, aan de toelating tot het predikambt voorafgaande. Ik bespreek daarbij achtereenvolgens: het dubbel examen, praeparatoir en peremptoir; de algemeene eischen en de eischen bij elk examen afzonderlijk; de practische oefening, die tusschen beide examens verlopen moest, of het proponeeren; om dan ten slotte te komen tot hetgeen ik bij den aanvang dezer § als appendix beloofde: de wijze van bevestiging.

1° *het dubbel examen*. Gelijk ik boven reeds besprak, heeft het praeparatoir examen zijn ontstaan te danken gehad aan de Synode van 's Gravenhage; werd het nader aangedrongen door de Zuid-Hollandsche Synode van 1608; maar ondervond het eerst niet geringen tegenstand. Daar de Synode van Dordt, 1619, om welke redenen dan ook, over

1) *Acta Syn. Zuid-Holl. M. S. S. Art. XXXVI, p. 156.*

dit examen zweeg, is het eerst allengs door de provinciale Synoden aangenomen. Voetius kon dan ook pas in 1669 zeggen: „Nunc autem in omnibus (ni fallor) Ecclesiis et classibus Belgii id strictè observatur” 1). In de geapprobeerde Kerkenorde van *Zeeland*, 1595, komt het examen niet voor; eerst op de Synode te Goes, 1597, schijnt het ingevoerd te zijn 2); op de Synode te Veere, 1620, wordt het als reeds bestaande genoemd 3); het Classicale handboekje van Walcheren handelt er uitvoerig over 4). De Kerkenorde van *Groningen*, 1595, Art. X—XII spreekt eerst over een examen en dan pas Art. XIII over het beroep, dat „ordentlijk” afgewacht moet 5). Van een peremptoir examen is echter geen sprake. De Kerkenorde van *Drenthe*, 1638, Art. 3 6) kent een „voorgaende praeparatoire examinatie” en een „daeropvolgende examinatie” na het beroep. In *Gelderland* werd het praeparatoir examen, 1630, 7) ingevoerd, hoewel nog niet direct door alle classes aangenomen. In de classe van *Zutphen* werd eerst, 1651, „vastgesteld het examen praeparatoir te houden” 8); in de classe van *Nijmegen* was daarentegen reeds 1603 besloten: Geen Proponent toe te laeten sonder examen praeparatoir 9). Alleen in Friesland heeft het praeparatoir examen niet bestaan, of juist

---

1) VOETIUS, *Pol. Eccl.* Tom. III, p. 517.

2) TE WATER, *Ref. van Zeeland*. Bijlage, p. 81, Art. 4.

3) Cap. III. Art. 13, waar gevegd wordt, dat de proponenten «boven het praeparatorium examen 't welck voorgaen moet», onderteekenen zullen een zeker formulier. De Acta dezer Synode zijn niet in druk verschenen. Ik gebruik hier en in 't vervolg een Manuscript, dat behalve de Acta der Zeeuw-sche Synoden van 1597—1639 nog enkele Kerkeradsresolutiën van Middelburg bevat, en dat Prof. Rutgers mij welwillend ter inzage verleende.

4) *Wetten der Classis Walcheren*, p. 34.

5) HOOJER, p. 364 v.v.

6) HOOJER, p. 467.

7) SMETIUS, p. 35. Art. 23.

8) *Zutphen's Class. Register*, p. 49 i.v. Examen.

9) *Ned. Archief IV*, p. 32.

gezegd, praeparatoir en peremptoir examen viel hier saam. Door het examen werd men beroepbaar en na het beroep werd men zonder nader examen bevestigd 1).

In verband met dit dubbel examen wijs ik nog even op den langdurigen strijd, die tusschen onze Kerken en de Universiteiten gevoerd is over de vraag, of de Professoren ook macht hadden het praeparatoir en peremptoir examen af te nemen. Volgens de Synodale bepalingen van 1578 en 1581 gold het Academisch examen voor gelijkstaande met het peremptoir examen; de Synode van 's-Gravenhage 1586 voerde het praeparatoir examen in en schonk aan de Professoren zoowel als aan de Classis de macht dit af te nemen. De Synode van Dordt zweeg over de geheele zaak. Naarmate nu het praeparatoir examen meer overal werd ingevoerd, kwam men in moeilijkheid. Eerst werd door de Kerken het peremptoir examen, later, maar met veel strijd ook het praeparatoir examen aan de Professoren ontnomen en de eisch gesteld, dat beide door de Classis moesten afgenomen worden. Om niet in noodelooze herhaling te vervallen, bewaar ik de meer uitvoerige bespreking dezer quaestie tot § 8, handelende over de verhouding van de Theologische faculteit tot de Kerk, omdat zij daar meer eigenaardig thuis hoort.

2°. *De algemeene eischen voor het examen.*

Het is eigenaardig op te merken, hoe de bepalingen van het Convent van Wezel, hoewel door geen der latere Synoden overgenomen, toch bij de nadere uitwerking van het „*examinabuntur de doctrina et vita*” overal zijn opgevolgd. Hierbij kan natuurlijk niet gedacht aan een letterlijk overnemen; het bewijst eenvoudig, hoe de door Wezel voorgeslagen methode uit den aard der zaak voortvloeyde.

Geëischt werd:

1°. Vóór men tot het examen overging, een *testimonium*

---

1) IJPEY EN DERMOUT, *Gesch. der Ned. Herv. Kerk* I, p. 387. BACHENE, *Kerkel. Geog.* III, p. 148.

van de *Universiteit* of Illustre school, waar men gestudeerd had. Zie hetgeen hierboven werd aangevoerd.

b. een *testimonium* van den Kerkeraad. In de meeste provinciën werd daarbij de verklaring verlangd, dat de examinandi minstens twee jaar lidmaat der Kerk waren geweest 1). Daar het wel eens voorkwam, dat de studenten hier de hand mee lichtten, bepaalde de Friesche Synode: Art. XIV. Wanneer studenten, die gansch ondeugende syn, en incapabel om tot des Heeren Avontmaal aangenomen te kunnen worden, of dikmaal onder censure syn haar begeven op 't land onder de opsigt van een Predikant, sal desselfs getuigenis niet genoegzaam syn, om à Classe ad Examen geadmitteert te konnen worden. T. h. Art. 27 2).

2°. het examen zelf, dat hier en daar in het latijn 3) werd afgenomen, was verdeeld in drie deelen:

a. het Examen in het Grieksch en Hebreeuwsch 4),

1) Zoo in *Friesland*, NAUTA, p. 10; *Utrecht, Synod. Handb.* p. 191; *Gelderland*, SMETIUS, p. 12*, en *Zuid-Holland, Wetten der Classis v. Dordt*, p. 121 en *van Schieland*, p. 56. Toch werd het besluit pas in het begin der XVIII eeuw genomen en stuitte hier en daar op tegenstand. Zoo in Zutphen: Utrecht verzoekt niemand toe te laeten, ten zij bleek, dat Twee Jaer Lidmaat geweest was, en dat de tijd, wanneer Lidmaat geworden was in de Attestatie wierde nitgedrukt, cl. blijft bij het oude. 1716, 25. *Zutphens' Class. Reg.* p. 50.

2) NAUTA, p. 10.

3) NAUTA, p. 8, Art. IV. Het Examen sal moeten geschieden in de Latijnsche taal in welke taal ook sal moeten worden geantwoort. T. h. Art. 38, en *Wetboek van de Friesche Kerk*, pag. 11 Art. 3.

4) NAUTA, p. 8, Art. III. Alle Candidati, soo van deze Provintie, als die van buiten inkomen sullen behalven over Leere en leven ook mede worden geëxamineert in Lingua Hebraea en Graeca, in soo verre, dat sy eene proeve geven, dat sy den Originelen Text van 't Oude en Nieuwe Testament kunnen lesen en verstaan. T. h. Art. 179 en Tit. 3 en Art. 4. — *Utrecht's Syn. H. B.* p. 84. In linguis in het Latijn over Capita uit het O. en N. Test., die niet te kort of te gewoon of te gemakkelijk zijn, door den Examinator op te geven; en niet slechts bij het begin van het Capittel zich te bepaalen, als ook in het Hebreeuwsch en Grieksch ad aperturam te leezen. — *Ned. Archief* IV, p. 34. (*Nijmegen*) « Men sal ook Examineren in Linguis Hebraica ende Graeca » 1624, Art. 9. *Zutphen's Class. Reg.* p. 48. Examen te doen over de Hebreeuwsche

naar aanleiding van capita uit het Oud en Nieuw Testament, die te voren door een examiner waren opgegeven. Hier en daar werd bovendien ook cursorisch lezen geëischt 1). In enkele provinciën liet men dit examen linguarum weg, wanneer er voldoende testimonia van de professoren ter tafel kwamen 2).

b. het *examen over de capita religionis* 3), waarbij vooral nadruk werd gelegd op de kennis en bestrijding der verschillende ketterijen; met name worden genoemd de Joodsche, Paapsche, Sociniaansche en Arminiaansche dolingen, waarbij in later tijd komen die van Bekker, Roëll en nog later van de zoogen. „Verlichters” 4). Een uitge-

---

en Grieksche Tael, 1624, O. 11, 23. — *Class. Handb. Neder-Veluwe*, 1751, p. 13. Candidati zullen in linguis Orientalibus geexamineert werden, en toonen testimonia van haare progressen in istis linguis, Textum Graecum redelijk verstaan, en ex N. T. een text haar werden ingestelt om te lesen, expliceren, en analyseren. Harderwijk 1659, Art. 41. Gelijk men weet is het Examen in het Grieksch en Hebreuwsch vooral te danken geweest aan Professor Amama, die hierop aandrang bij al onze Kerken.

1) Zoo in de Classis van Utrecht. *Utr. Class. H. B.* p. 105: En ook aanzeggen, dat, behalven de Capittels door hem in linguis opgegeeven, de Examinandi de taalen ook moeten leesen, so als hij 't boek sal openslaan. Juni 1761, § 16 n. 1 en Aug. § 20 n. 1 en Oct. § 6 en 10 en Maart 1762 enz.

2) Aldus in Gelderland. cf. SMETIUS^a, p. 11. Art. XXVII: Er moet op gelet « of hij goede beginselen heeft van de Hebreusche en Grieksche Talen, men sal sig hier van informeren door de ondersoeking des Persoons selfs, of door getuygenissen, die yemand dies aangaande heeft van de Professoren.» S. N. 1578, § 1, 1581, q. p. 47. S. P. 1625, § 8. 1626, § 10. 1627, § 8. S. P. 1688, § 40.

3) In *Utr. Syn. H. B.*, p. 81, wordt hieraan toegevoegd de Practicale Godgeleerdheid: Verder over *alle* of wel de *voornaamste* stukken, zoo der Theoretische als Practicale Godgeleerdheid; in het bijzonder die bestreden worden, en daarom met geen *woorden* of *kleinigheden* zich ophouden.

4) SMETIUS^a, p. 11. Art. XXVII: In de examinatie sal in agtinge genomen worden of de Persoon reyn en wel gefundeert zij, in de voornaamste Hoofstukken der Christelijke Religie, ende met namen ook in die welke meest bestreden worden, en de nadere uitwerking p. 13°: Art. IX. De Examina sullen per omnes vel praecipuos locos communes worden gedaan, met opyechinghe van grondige Bewijs-redenen voor de waarheyten en bevrydinge der

breid program of formulier voor het examen gaven de Kerken in haar bloeitijd nooit — hoezeer er soms ook op aangedrongen werd 1) — trouw aan hetgeen desaangaande te Middelburg besloten was. Eerst tegen het einde der vorige eeuw werd met deze goede usantie gebroken. Hoe zulk een nadere uitwerking uit dien tijd er uitzag, moge het besluit toonen dat Utrechts Synode in 1793 nam, in navolging van Noord-Holland. Het wil dat het examen loopen zal, voor al over de gewigtigste Characterizeerende leerstukken van onzen Godsdienst — als: *de Goddelijkheid der H. Schrift; de Echtheid van de meest betwistte Bijbelboeken; het gewigt der Verborgenheden; het ongegronde der stelling dat Christus en zijne Apostelen zich in de leerstukken die zij prediken, meerendeels geschikt zouden hebben, naar de heerschende volksbegrippen; over de straffende en beloonende gerechtigheid Gods, en de daar uit voortvloeiende eeuwigheid der*

---

selve tegen de uytvlugten der parthyen en Art. X. De Examinandi sullen bysonderlyk worden ondersoght na haare kennisse in de Paapse, Sociniaanse, en andere controversien. *Zutphensch Class. Reg.* p. 48: Examen over de Joodsche Controversien, 1678, 33, 50, over de vijf Remonstrantsche stellingen dienstig geoordeeld, 1755, 40, het gevoelen van Bekker, en te vragen of daer van een afkeer heeft, verfoeit aen te neemen, en te zullen tegen gaen, 1694, 28. *Wetboek der Fr. Kerk.* pag. 11 Art. 4. Vooral behoorde, in deze tijdsomstandigheden, de Kandidandus geëxamineerd te worden, over de stellingen en tegenwerpingen van de hedendaagsche zoogenaamde Verlichters, in zoo verre zij de gronden van de Christelijke Verlossingsleer ondermijnen.

1) Zoo in het Colloquium van Englands Kerken, 1618, Of het niet raedsaem en waere een formulier van sodaenich ondersoek te bewerpen? Geresolv. dat men hetselve doen sul. De uitvoering wordt opgedragen aan br. Rutinck (W. DER M. V. Serie II, Deel I, 2de Stuk, p. 221 en 223). Reeds 1624 komt men op dit besluit terug, daar het formulier nergens voor dienstig was. (p. 273). Ook op de Synode van Gouda, 1620, kwam als gravamen in: Off niet dient gestelt te worden een seecker Compendium Theologicum, met Schriftuerplaatsen versterckt, ad Examen-Ordinandum (f. 44). De Synode acht het echter « ondienstich end' onnoodich te wesen », overmits het niet alleen den wegh soude baenen tot leuicheijt; maer oock in Synodo Nationalj, gehouden binnen Middelburgh, Quaest. Partic. 47, is ongeraeden gevonden (M. S. S., f. 44.)

straffen; over de waare Godheid van Jesus Christus, en van den H. Geest, en de dwalende gevoelens der Arianen en halve Arianen, zoo wel als der Socinianen op de leer der H. Drieenheid; over de oorsprongelijke en geheele verdorvenheid der menschen; over de noodzakelijkheid der voldoening aan de Goddelijke Gerechtigheid, en het volledige der voldoening, door het lijden en den dood van Christus, als een plaats bekleedende Borg, te weeg gebragt; en de kragtdaadige en heerschappijvoerende genade in de vernieuwinge des Zondaars door den H. Geest. Met zulk een evenreedig onderzoek over het geheel dat de nieuwe bedenkingen tegen de dogmata fidei daar bij tevens wederlegd worden 1).

c. het houden eener korte predikatie ten bewijze, dat de examinandus goede gaven had om het volk te onderwijzen. Deze predikatie moest loopen over een opgegeven tekst 2); mocht niet langer dan een kwartier 3), hoogstens een half uur 4) duren, en de schets of analyse der preek moest ter Classicale tafel gedeponeerd om door de Examinatoren te worden onderzocht 5).

1) *Utr. Syn. H. B.*, p. 84 en 85.

2) *Utr. Syn. Handb.*, p. 83; *Wetten der Class. v. Walch.*, p. 34; *Zutph. Classic. Reg.*, p. 48; *Smetius*, p. 13°; *Wetten der Cl. Buuren (M. S. S.)* V, § 6.

3) *Wetten der Classis v. Gorkum*, 1765, p. 32. No. 3. *Utr. Syn. H. B.*, p. 83; *Utr. Class. H. B.*, p. 104; *Wetten der Classis v. Buuren (M. S. S.)* Cap. V, § 6.

4) *SMETIUS*, p. 13°, Art. VIII. A. B. Dat aan haar eenigen tyt te vooren sullen gegeven worden Texten, om binnen een half uyr heel uyt te Prediken en af te handelen, waar van een ideam ofte schetse schriftelyck sullen overleveren, en over desselfs Dispositie en Materie sullen sy oock eerst worden ondersogt, of het haar eygen werck en maaksel is.

5) *Class. H. B. van Neder-Veluwe*, p. 15: Candidati Praeparatorie of Peremptorie zullende geexamineert worden, zullen de dispositie van haar gantsche Predicatie in scriptis overleveren. Barneveld, 1680. *Quaest. Gen. 1. Evenzoo SMETIUS* 13°; *Utr. Syn. H. B.* p. 81; *Wetten der Classis v. Dordr.*, p. 32; *Utr. Class. H. B.*, p. 104.

d. *het onderteekenen van de formulieren van eenigheid* ten blijke zijner orthodoxie. Reeds bij de aangifte voor het examen moest den examinandus gevraagd, of hij deze Formulieren „met attentie en begrip” gelezen had; zoo niet, dan moest hij dit nog voor zijn examen doen 1). Bij welslagen van het Examen geschiedde de onderteekening dan in aller tegenwoordigheid 2). Tevens moest de Examinatus beloven: „dat indien hij later omtrent eenig punt ongerust of bezwaard wierd, hij zulks noch bij zich zelf zou bewaren, noch heimelijk leeren of drijven, maar openbaren aan de gedeputeerden der classis” 3). Eindelijk

1) *Wetten der Classis van Gorinchem*, p. 32, Art. 2: Die zich aangeeven om Praeparatoir of Peremptoir geëxamineerd te worden, moeten gevraagd worden, of zij de Formulieren van eenigheid, en 't geen daar toe behoort, met attentie en begrip geleezen hebben: En zoo niet, dat zij gelast worden zulks noch voor het Examen te doen, volgens Synodaal besluit in de Jaaren 1755—1764, Zederd dien tijd gesteld onder de Kerkelijke Reglementen No. 6. *Zutphensch Classicaal Reg.*, p. 48. *Wetten der Classis van Dordt*, p. 32 en p. 40. Art. VI, waar hier nog aan toegevoegd wordt de Dordsche K. O. *Wetten der Classis van Buuren* (M. S. S.) V, § 5. *Utr. Syn. H. B.* p. 82. Later werd te Utrecht zelfs voorgeschreven: Ook de Formulieren van Eenigheid moet geleezen hebben, of anders die leezen *met en bij den Examinator*; p. 83; *Utr. Class. H. B.*, p. 106.

2) Ik laat de bewijsplaatsen hiervoor weg. Wat het peremptoir examen betreft, vloeit de bepaling natuurlijk voort uit de besluiten der generale Synoden en ging zij vandaar over in de Classicale en Synodale Handboekjes. Alleen bij de provinciën, die een eigen K. O. hadden wijs ik de bepaling aan. De Gron. K. O. van 1595 wil dat « alle Denaren sunder onderscheyt mit sijnder eigen hant schrijven sall, Dat hij Godes hillige woort reyn, louter unde claer nae de Regell der hilliger schrift, und gelijk in gemelten confessionibus unde Catechismo uitgeleit is, leeren will, » (HOOPER, p. 364). De Drentsche K. O., 1638, Art. 66 eischt onderteekening van de Ned. Confessie, Catechismus en Canones van Dordt. De K. O. van Zeeland van 1591, Art XLV spreekt van de Ned. Confessie en den Catechismus. — Over de onderteekening der Formulieren bij het praeparatoir examen spreek ik straks.

3) *Wetten der Classis van Dordt*, Art. XV, p. 39. *Acta Syn. Gorinch.*, 1622, Art. XXI (M. S. S., p. 84); *Wetten der Classis van Buuren*, V, § 8 (M. S. S.); *Acta Syn. Zeel.* (M. S. S.), p. 81; *Syn. van Veere*, 1610 etc.

werd van hem de verklaring geëischt, of alles, wat hij in zijn examen geantwoord had, ook werkelijk alzoo „voor God” zijn gevoelen was 1). In lateren tijd werd behalve de onderteekening der Formulieren van Eenigheid ook nog de onderteekening gevraagd van of instemming met de veroordeeling door de Classe of Synode van de een of andere opkomende ketterij. Met name geldt dit het gevoelen van Vlak, Roëll en Bekker. Het bekendst zijn de vijf Walchersche Artikelen van 1701, waarop Brahé een keurigen commentaar leverde, die voor de Dogmatiek van veel waarde is. Walcheren was echter niet de eerste; Zuid-Holland was reeds in 1692 voorgegaan, in 1694 door Groningen gevolgd 2). In de Classicale Handboekjes van Holland 3) en Walcheren 4) wordt dan ook uitdrukkelijk geëischt, dat de geëxamineerde zich over de gevoelens van Roëll, Bekker en Vlak zal uitspreken. Uit veel vroeger tijd dateeren reeds de bepalingen: 1°. dat de geëxamineerde moet beloven geen accommodatie met de Remonstranten te zullen aangaan 5); 2°. dat zij bij de uitlegging van het vierde gebod zich houden zullen aan hetgeen de Dordtsche Synode van 1618/19 besloten had 6). Slechts zijdelings staat hiermede in verband, dat in Holland en Utrecht de belofte geëischt werd, dat de examinandus bij zijn uitoefening van den dienst der Sacramenten zich altoos stipt houden zou aan de Formulieren, inzonderheid aan de drie Doopvragen en daarvan niets weglaten noch verminken zou 7). Eindelijk

---

1) *Utr. Syn. H. B.*, p. 86. *Wetten der Classis v. Buuren V*, § 8 (M.S.S.); *Wetten der Classis v. Dordt*, XV, p. 38.

2) IJPEY EN DERMOUT II, p. 552.

3) *Wetten der Classis v. Buuren V* (M. S. S.); *Dordt*, p. 40; *Schieland*, p. 51.

4) *Wetten der Classis v. Walcheren*, p. 35.

5) *Utr. Syn. H. B.*, p. 88; *Wetten der Classis van Dordt*, p. 39.

6) *Wetten der Classis v. Schieland*, p. 58.

7) *Utr. Syn. H. B.*, p. 88; *Wetten der Classis v. Schieland*, p. 59.

werd in die provinciën, waar de Dordtsche K. O. van '18—19 gold, ook de onderteekening dezer K. O. geëischt. Zoo was het althans de gewoonte in Utrecht 1) en Holland 2). In Gelderland schijnt dit niet geschied te zijn: althans de Synodale resolutiën bij Smetius spreken alleen van de Canones, niet van de K. O. van Dordt 3).

e. ten slotte moest door den examinandus — zoowel praeparatoir als peremptoir — de eed afgelegd betreffende de *Simonie* 4).

Over den algemeenen gang van het examen werden nog eindelooze bepalingen gemaakt, die ik verder ter zijde laat. Slechts op enkele hoofdpunten vestig ik nog de aandacht.

Vooreerst wijs ik op den eisch, dat alle examina, zoowel praeparatoria als peremptoria *stricte* moesten afgenomen worden. Waarom dit bepaald werd, en wat met dit stricte bedoeld was, blijkt duidelijk genoeg, wanneer men bijv. verneemt, wat de Friesche Synode hieronder verstond: Art. II. Striktheid. Het examen sal gedaan worden Conscientieus, zorgvuldig, getrouw en strikt, daartoe wordt belast. 1mo. Dat geen sodanige instructien de Examinandis sullen worden gegeven, die tot bedekking haarer onbequaamheid strekken mogten. 2do. Dat alle Commiseratie met de tijdelijke behoefte, sinistere affectien, gunsten van Bloedverwantschap, ende andere gemijdet worden. 3^{tio}. Dat men

1) *Utr. Syn. H. B.*, p. 166.

2) *Wetten der Classis v. Dordt*, p. 39.

3) In enkele classen werd ook nog gevraagd of men bereid was naar te komen alle ordeningen, wetten en Costuymen deses Classis bv. de *Wetten der Classis v. Dordt VI*, p. 9.

4) *Utr. Syn. H. B.* p. 25. Smetius ^a p. 40 en *Wetten der Classis van Schieland*, p. 51 § III; *Wetten der Classis van Buuren V*, § 8 (M. S. S.); *Wetten der Classis van Dordt*, p. 40. *Zutph. Class. Reg.* p. 50.

sonder Conniventie in alles regt doorgaa met die suivere beooging, dat Gods Kerk met goede ende bequaame Mannen mag worden voorzien; T. h. Art. 1. 5. 25. Synodus Nat. Middelh. 1581. Questio 47. Siet de Resol. van de Ed. Moog. Gedep. den 11 December 1603 1).

In gelijken geest spreekt de Synodale Resolutie van Zuid-Holland over de *Stricta Examina*: De Synodale Resolutie wegens *Stricta Examina* bij de *Examina Praeparatoria* en *peremptoria* voor te leezen is van deezen inhoud: „Deputaten en Classen worden wel strictelijk gelast midts dezen om alle examina praeparatoria et peremptoria met alle rigeur en rigoreusheid te doen geschieden en geen en te admitteeren tot den Kerken-dienst, dan die met de daad bekwaam gevonden worden. En wordt daar in haar E. E. voornaml. bij desen wel ernstig gerecommandeert op hunne conscientie geen en op hope van nog door naarstigheit namaals tot den H. Predikdienst bekwaam te zullen worden, uit eenige consideratiën, hoedanig die ook zouden mogen zijn toe te laten; jaa maar allen in hun Examen onbekwaam gevonden wordende de facto te weeren 2).

Als nadere uitwerking dezer bepalingen, vindt men gewoonlijk de volgende besluiten:

1) NAUTA. Art. 2, p. 7.

2) *Wetten der Classis Buuren* V, § 7; *Wetten der Classis van Schieland*, § II, p. 48, v.v.; *Wetten der Classis van Gorkum*, p. 32 (in M. S. S. er bij gevoegd). *Wetten der Classis v. Dordt*, p. 34, geven allen deze resolutie. Gelijke bepalingen golden ook in Gelderland, SMETIUS, p. 9, Art. XXIX, en in Utrecht *Utr. Syn. H. B.* Art, 33, p. 80 en Art. 13 p. 86. Wat men onder de «instruktiën» verstond en de «sinistre streken» blijkt wel uit de volgende bepaling: Volgen nu de Artykelen in Synodo Delf. 1699, waarvan: a. de *Eerste* is. De Heeren Examinatores te verzoeken ende te gelasten, dat met de Examinandis alvorens niet sullen confereeren. 't Welk zo verre wort bepaalt, dat alleen den Examinator wort gepermitteert, de Capita Examinis te mogen bekend maken. (*Wetten der Classis van Dordt*, p. 35).

et
het
tati

turlijk
de, het
ch is zelfs
ontbreken
„in hoop

oll. Sijn v. 1777,

ten v. *Schieland*,

verwijderden de examinati zich en werd capitatum, hoofd voor hoofd, het oordeel gevraagd der aanwezigen 1). Of de ouderlingen anders dan een adviseerende stem hadden, wat de leer betreft, gelijk te Dordrecht 1578 besloten was, durf ik niet beslissen. In die classen, waar heel het examen in lingua Latina verliep, zal zelfs van een adviseeren der Ouderlingen wel niet veel gekomen zijn.

Opmerking verdient nog, dat in verschillende classes de gewoonte bestond, om zoowel bij praeparatoir als bij peremptoir examen de Deputati Synodi te verzoeken 2). De Deputati Synodi hadden een „concluderende stem” 3) en natuurlijk ook het recht om mede te examineeren. In geval van verschil tusschen hen en de Classis besliste de *Classis* 4).

Voorts vindt men bepalingen, of het examen in een classis ordinaria of extraordinaria moest afgenomen; hoeveel tijd van te voren het diende aangevraagd; of het ook stante classe mocht geschieden; wat men doen zou, met iemand, die zijn testimonia of beroepsbrief vergeten had 5); die hoofdpijn kreeg 6); allerlei voorrechten voor de filii classis, de zonen van de predikanten der classis; waar de examinatoren en examinandi zitten moesten 7) — een eindelooze casuïstiek, waarin de pruikegeest der 18e eeuw zich vermeide, maar die verder voor ons geen belang heeft. Alleen wijs ik nog op het feit, dat een niet gering deel dier bepalingen bestaat in een minutieuse berekening van alle onkosten, kostersgelden, viatica, maaltijdgelden etc. aan de examens verbonden. Gelukkig staat er als troost voor den geplukten geëxamineerde bij, dat hij zelf aan den

---

1) *Utr. Class. H. B.*, p. 101.

2) *Wetten der Classis v. Buuren*, C. V. § 7.

3) SMETIUS Art. XV, p. 15°.

4) *Wetten der Classis v. Schieland*, p. 50; *Zutphensch Class. reg.*, p. 51.

5) *Zutph. Class. Reg.*, p. 51.

6) *Zutph. Class. Reg.*, p. 51.

7) *Wetten der Classis v. Dordt*, p. 33.

broederlijken maaltijd mocht deelnemen. Eigenaardig is het daarnaast de bepaling te vinden, dat de Praeses den peremptoir geëxamineerde ernstiglijk vermanen zal bij zijn bevestiging toch vooral geen maaltijd aan te richten 1).

Tot dusverre sprak ik over hetgeen aan praeparatoir en peremptoir examen gemeen was. De verschilpunten tusschen beide zijn, althans in de voorschriften desaangaande, niet bijster groot. Wel blijkt uit de woordenkeus etc. genoegzaam, dat op het peremptoir examen de hoofdnadruk viel, maar de vakken, waarover het examen liep, verschillen bijna nergens. Alleen Utrecht maakt, voorzoverre ik kon nagaan, een uitzondering; daar was uitdrukkelijk voorgeschreven: In de Peremptoire Examina 't eerste uur over *de Kerk, het Kerkbestuur en de Sacramenten*, en het tweede uur over *de vijf Artikelen der Remonstranten met eenige vraagen over de Cura Pastoralis en Theologia Practica* 2).

Zelfs in het formeele is er weinig onderscheid. Als regel gold dat de peremptoire examens voor de plena classis moesten afgenomen, maar in enkele gevallen werd dit voor een classis contracta gedaan. De praeparatoire examens konden in Gelderland voor een deputatie uit de classe geschieden 3). Ook was de tegenwoordigheid van Deputati Synodi bij het peremptoir examen overal een vereischte, terwijl bij het praeparatoir examen slechts enkele classen de Deputati verlangden.

Het grondverschil tusschen beide examina lag natuurlijk hierin, dat het examen praeparatorium beroepbaar stelde, het examen peremptorium op het beroep volgde. Toch is zelfs deze regel niet algemeen geldig. De voorbeelden ontbreken niet, dat men een peremptoir examen afnam „in hoop

---

1) *Wetten der Classis v. Buuren*, als besluit der Zuid-Holl. Sijn v. 1777, Art. 30.

2) *Utr. Syn. H. B.*, p. 85.

3) SMETIUS, p. 13*. Elders werd dit bepaald verboden. *Wetten v. Schieland*, p. 57; *Utr. Syn. H. B.*, p. 89.

op beroep" 1). Toch werden reeds vroeg hiertegen maatregelen genomen 2).

Waar onze Vaderen letterlijk alles regelden, verwondert het niet ook bepalingen aan te treffen over de tijdsruimte, die tusschen beroep, peremptoir examen en bevestiging moest verlopen. Op de Veluwe bijv. moest men 8 weken *na* het beroep geëxamineerd worden 3).

Curiositeitshalve vermeld ik nog de volgende bepaling, om dan tot het proponentenschap over te gaan: Na een peremptoir Examen moet aan den beroepen Predikant gezegd worden het besluit van 't Synode, dat bij den doop der bejaarden eerst de drie stukken van de hoofdsom der leere uit het formulier des kinderdoops, en dan dat van den doop der bejaarden moet worden voorgelezen 4).

Het proponent-zijn bestond, gelijk reeds vroeger werd aangetoond, oorspronkelijk niet in een afloopen der vacante plaatsen om een beroep te krijgen, maar was een *oefening* om zich tot het predikambt voor te bereiden. Vandaar dat deze oefeningen oudtijds gehouden werden „*intra parietes*”, voor een klein deskundig gehoor, dat den proponent door critiek en terechtwijziging voorthielp.

Hoewel nu de Synode van 's-Gravenhage hierin verandering bracht door den proponent tot de openbare bediening des Woords toe te laten, na voorafgaand praeparatoir examen, is de nawerking van het oude beginsel daarom niet te loor gegaan. Duidelijk spreekt uit tal van bepalingen het streven om het proponeeren een oefening te *houden* en het niet in een najagen van een beroep te laten ontaarden.

De K. O. van Zeeland, 1591, schreef nog voor Art. VI: Niemandt sal mogen gevordert worden om opentlyck te

1) *Zutphensch Class. reg.*, p. 51, vermeldt zulk een geval nog in 1670.

2) *Wetten der Classis van Buuren*, p. 8, Art. XXIV.

3) *Class. Reg. v. d. Veluwe*, 149.

4) *Wetten der Classis van Gorinchem*, p. 33.

Predicken, tenzij dat hij eenen bevestigden Kercken-Dienaer zij, an seeker gemeynte verbonden: Doch hiermede en wort niet uytgesloten de oeffeninge van de Jonge Proponenten, ende dat met geslooten Deuren, noch oock degene, die tot eenige Kercken onder 't Cruyce te Predicken gesonden worden.

Eerst op de Synode van Veere, 1610, werd aan „de Classen de vryheyt toegelaten om de studenten die met voorgaende examen tot de propositie aengenomen syn ende eenen redelicken tydt lanck alsoo geoeffent syn geweest, te authoriseeren datse opentlick voor het volck souden mogen predicken” behoudens enkele limitatiën 1). Deze limitatiën op de Synode van Tholen, 1638, nogmaals uitdrukkelijk herhaald en bekrachtigd, zijn vijf in aantal. Ik laat ze hier volgen, omdat zij metterdaad voor het doel van het proponeeren kenmerkend zijn, en ook in onzen tijd ten volle de aandacht verdienen: 1. Dat sulcke Proponenten tot het openbaer Prediken mogen toegelaten werden, die langen tyt, met besloten deuren, in de Propositionen geoeffent zijn geweest, ende zoo beproeft van de respective Classe en Kerckenraet, dat'er merckelycke hope gespeurt wert, datse met stichtinge, voor de Gemeente, op den Predickstoel zouden mogen gebracht werden. 2. Dogh opdat de Classis genoeghsame verseeckeringe hier van hebben moghte, zullen sy te voren van nieuws geëxamineert worden, selfs naer de wijze der genen die door Beroeping tot den Predickdienst werden aengenomen, ende evenwel zullen sy nogh het ander examen, 't welck in de Beroeping geschiedt te verwaghten hebben, by aldien eenige andere Classen (onder dewelcke hare Beroepinghe moghte vallen) het zelve hen begeren op te leggen. 3. Hun wordt verboden de Sacramenten te bedienen ende de Huwelycken te bevestigen: 4. Hierom zal een Kerkdienaer tegenwoordigh zijn als sy Prediken;

---

1) *Acta Syn. v. Zeeland*, Art. 14 (M. S. S.).

ende zoo ter Plaetse alwaer de Predicatie geschieden moet, geen Kercken-Dienaer en ware, of deselve door noot absent wesen moeste; in sulcken gelegenthey, en sullen de Proponenten niet mogen tot de openbare Predicatie toegelaten worden, ten ware dat sulcx geschiedede met voorweten der respectieve Classe, ende dat dese over het bedienen der Sacramenten ende het bevestigen der Huwelycken ordre gestelt hadden. 5. En gemerkt dese oeffeningh geschiedt, niet alleene opdat haren voortganh der Gemeente te beter bekend zoude worden, maer oock op dat se daetlyck zouden toenemen, de Kercken-raet der Plaetsen alwaer sy gepredickt zullen hebben, of zoo daer nogh geenen Kercken-raet en zy, de Predicant die hem assisteert, zal vermogen wat tot hare verbeteringe dient, naer de gedane Predicatie, hun aen te wysen 1). Er blijkt uit 1°. dat Zeeland behalve het praeparatoir examen en peremptoir examen nog een derde examen noodig keurde 2); 2°. dat men op een vacante plaats alleen preeken mocht met bijzonder consent der Classe; en 3°. wat hier wel het sterkst spreekt en zeker in het belang der proponenten een uitstekende maatregel was, — dat op de gehouden predikatie critiek *moest* worden uitgebracht.

Dezelfde beperkingen, die Zeeland maakte, om te voorkomen, dat de proponenten te veel op vacante plaatsen zouden preeken, vindt men bijna overal terug. In Friesland bepaalde de Synode: Geen candidati sullen mogen prediken op een vacerende plaats sonder consent des Classis 3). In Utrecht mocht een proponent de eerste twaalf maanden in een vacante plaats niet prediken en ook niet beroepen worden 4). Eerst in de 18^e eeuw kwam hierin verandering.

1) *Acta Syn. v. Zeelandt*, ed. 1755, p. 115.

2) Of liever het praeparatoir examen was in twee deelen gesplitst, die een maand na elkaar werden afgenomen: cf. BACHENE III, Nabericht op de noot van blz. 9.

3) NAUTA, Art. III, p. 15.

4) *Utr. Syn. H. B.* p. 190.

In de Classe van Dordt moest een candidaat vooraf verlov vragen van den Consulent 1); desgelijks in de Classe van Utrecht 2). Andere Classen — bijv. die van Schieland en Gorkum — bepaalden weer, dat alleen die candidaten op vacante plaatsen mochten preeken, welke door haar zelf geëxamineerd of op vertoon van testimonia voor gerecommandeerd waren aangenomen. Doch hiermede raak ik reeds een ander beginsel, of laat mij liever zeggen een vooroordeel, waarop ik straks terugkom — het provincialisme.

Geheel in overeenstemming met het bovengenoemde doel, wilden de Zeeuwsche Kerken dan ook, dat ook naast de oefening in het prediken een oefening in de Kerkregeering zou plaats hebben. Zoo besloot de Kerkeraad van Middelburg „den studiosi Theologie (op die oude gewoontelike conditien) plaetse geven in dese vergaderinghe, om neffens de propositien oock inde regeeringhe der kercken geoeffent te werden; die conditien hier vooren vermeldt zijn dese: Ten eersten, dat de proponenten oock ten gezetten uyre zullen moeten commen in de Consistorie, ende daer verblijven teneijnde vande handelinghe der zaecken die de regeringe der kercken aengaen [te leeren]; Ten tweeden dat se sullen hooren ende swygen tgene dient gesweghen te worden; Ten derden datze oock in eenige gevallen op 't goedvynden vanden E. praeses, voor een tyt zullen uijtstaen, zonder eenig misnoegen daerover te scheffen 3). Ook elders schijnt deze gewoonte navolging te hebben gevonden. Althans de Synode van Utrecht, van 1629, laat toe, dat de candidaten als auditores de Kerkelijke vergaderingen bijwonen, mits sub fide silentii 4).

Het is te begrijpen, dat de Kerken, naarmate het

---

1) *Wetten der Classis v. Dordr.* p. 122.

2) *Class. H. B. v. Utr.* p. 159.

3) Art. 28 van de Middelburgsche Kerkeradsorde van 1614, die voorafgaat aan het door mij gebruikte *M. S. S. der acta Synod. van Zeeland.*

4) *Utr. Syn. H. B.* p. 191, No. 13.

publiek prediken der proponenten geoorloofd was en meer en meer in zwang kwam, maatregelen namen om te voorkomen, dat deze prediking onzuiver in de leer was. Zeker de meest veilige, maar wel niet de op den duur meest practicable weg, was het besluit van Utrechts Synode, dat de candidaten vooraf hun propositiën moesten „laaten visiteeren door Deputt. Classis” 1), een maatregel, die dan ook spoedig in onbruik raakte. Toch moest er een zekere waarborg bestaan en dezen zocht men nu door te bepalen, dat de proponent na zijn praeparatoir examen de Formulieren van Eenigheid moest onderteekenen en dat door de classis in het testimonium van het examen dit feit moest vermeld worden 2). Voor zulk een onderteekening werd dan gewoonlijk een apart formulier opgesteld, waarvan ik in de noot een voorbeeld meedeel 3).

---

1) *Utr. Syn. H. B.* p. 191, No. 11.

2) NAUTA, p. 15, Art. 1. *Wetboek v. Friesland*, Art. 11 uit 1804 formuleert — kenmerkend — aldus: zij zullen verplicht zijn, den Heidelbergischen Catechismus en de Nederlandsche geloofsbelijdenis (de Canones ontbreken, N.B.) te onderteekenen; ten bewijze dat zij de wezentlijke Geloofsstukken van ons Herformd Genootschap toestemmen. » — *Wetten v. Gorkum*, p. 36; *Class. boekje v. d. Neder Vel.*, p. 15; *Class. Handb. v. Walcheren*, p. 35; *Wetten v. Dordr.*, p. 39; SMETIUS, p. 16* geeft de volgende formule voor Gelderland. Wij onderschrevene bekennen en beloven voor Godt, dat wij met geen schaedelijke Principien de Theologie rakende of nadeeligh zijnde, insonderheyt die strekken tot verswakkinge ende krenkinge van de Authoriteyt der Schrifture — besmet zijn, oock niets daer na smakende sullen op den Predick-stoel brengen enz. » Zij dateert van 1691.

3) Door de Synode van Gorkum, 1622, Art. XXI, werd het volgende formulier vastgesteld: Wij ondergeschreeven Proponenten, toegelaeten tot de openbaere Predicatie voor de Gemeijnten, verclaeren oprechtelijck in goeder consciencie voor den Heere, met deese onderteijckeninghe, dat wij van herten gevoelen ende gelooven dat alle Artijckelen ende stucken der Leere, in deese Confessie ende Catechismo der Nederlandscher Gereformeerder Kercken begreepen, mitsgaders de verclaringhe over eenighe pointcen der voorsz., Leere inden Nationalen Synode A°. 1619 tct Dordrecht gestelt, in alles met Godes H. Woort over een comen; ende dat wij alle Dwaelinghen, daertegens strijdende, ende naementlijck die inden voorsz. Sijnodo gecondemneert zijn, verwerpen: Be-

In nauw verband met den openlijken dienst des Woords staat de bediening der Sacramenten en de vraag moest natuurlijk opkomen, of de proponenten ook deze mochten uitreiken. Deze vraag werd door alle Kerken niet eenstemmig beantwoord. In het Colloquium der Nederlandsche Kerken in Engeland, 1575 gehouden, werd de vraag ter tafel gebracht, of zij „die voor der Ghemeenten publickelick propheteren oft proponeren” in geval van ontstentenis des gewonen Dienaers „ooc die Sacramenten met eenen uyt te richten” mochten — en werd zij toestemmend beantwoord 1). Ook in Friesland, gelijk men weet, was het uitdrukkelijk aan de proponenten toegestaan, de Sacramenten te bedienen 2); zelfs de Kerkelijke Wetten van Friesland van 1806 herhalen nog deze bepaling 3). Maar overal elders hielden de Kerken zich aan het besluit van 1586 en 1619, dat de potestas sacramenta administrandi den proponenten niet toekwam 4).

Wat de overige Kerkelijke handelingen betrof, zag men echter niet zoo nauw. Zoo mocht bijv. in Utrecht een proponent een huwelijk inzegenen 5). Als curiosum vermeld

looven derhalven dat wij teghens deselve Leere noch opentlyck noch in 't bijzonder, noch directelijck, noch indirectelijck sullen leeren ofte voorstellen; ende Indien dat soude mogen gebeuren, Dat wij nae deesen eenich bedeyncken ofte gevoelen tegens de voorsz Leere ofte eenich pointc derselve souden mogen krijgen; Dat wij 't selve noch opentlyck, noch heijmelijck, sullen leeren ofte drijven; maer deesen classj, onder de welcke wij Praeparatorie zijn geexamineert, volkomentlijck openbaeren, ende ons in deesen allen het oordeel ende de censure des classis voorsz. sullen onderwerpen (uit de *Acta Syn. Zuid-Holl. M. S. S.*, f. 84).

1) W. DER M. V. Serie II, Deel I, p. 9. In het Corpus Disciplinae van 1609 Art. XVII werd het weder verboden, p. 138.

2) NAUTA Art. XVI, p. 10.

3) *Wetboek der Friesche Kerk* V, Art. 1.

4) *Utr. Syn. H. B.*, p. 190; Gelderland SMETIUS²) II, Art. 23, p. 39. *Class. H. B. v. d. Nederveeluwe*, 10.

5) *Utr. Syn. H. B.*, p. 190. In Zeeland daarentegen was dit uitdrukkelijk verboden, *Acta Synod. Zeel.* p. 117.

ik ten slotte nog het besluit der Neder-Veluwsche Classe, dat het een proponent „voortaan niet meer” vrij stond een predikant te bevestigen 1).

Uit de genoemde besluiten is reeds meermalen gebleken, dat het provincialisme ook op Kerkelijk terrein een woordje had meê te spreken. Elke provincie, elke classis had haar eigen „costuymen” en hield daaraan met hand en tand vast. Men erkende zelfs ternauwernood over en weer elkanders examen. Het onvermijdelijk gevolg was, dat dit telkens tot botsingen aanleiding gaf. Op de Synode van Zuid-Holland, 1647 te Dordt gehouden, werd daarom het volgende gravamen ingediend: „Off niet daerop dient gelet dat d'Examina Praeparatoria, die in Hollandi gedaen worden, mede deselve weerde ende cracht mochten hebben by de Kercken van andere Provincien, dewelcke de haere hebben bij de Kercken van Zuijd-Hollandt: alsoe onse Examina bij eenighe Provincien werden voor nul en van geener weerde gehouden, daer de Kercken van Zuijd-Holland d'Examina Praeparatoria van andere Provincien voor goet aennemen ende by haer laten valideren als haer eijgene: Off hetselve niet en dient gepractiseert te worden onder alle Classen onder deesen Synodum ressorteerende” 2). De Synode besloot: „Wort verstaen, dat het billijck is, dat daer in gehouden werde een ende de selvighe voet, ende dat D. Deputatj die Provincien, welcke discreperen, sullen versoecken t'selve te willen naevolghen, ende de Classen onder onsen Synodo sullen gehouden zijn t'selve te doen.” Doch ook op een ander punt deed het Provincialisme zich gelden. Men had liefst proponenten, die uit de eigen provincie afkomstig waren; beschouwde de overige eenvoudig als „uitheemsche” of „uitlandsche” en bepaalde, zoo al niet dat deze geweerd moesten, dan toch dat de „inlandsche proponenten” de

1) *Class. H. B. der Neder-Vel.*, Art. 72. — Nijkerk 1711 Qu. 7.

2) *Acta Syn. Zuid-Holl.* (M. S. S.) Grav. II, f. 388.

voorkeur zouden hebben. Vooral Zeeland en Utrecht schijnen zich hieraan bezondigd te hebben. Zeeland besloot op de Synode van Goes, 1597, Art. IV: Is oock goet gevonden dat de Classes het beste doen sullen aen vaccerende kercken, dat de studenten van binnenlandts tot den kerckendienst bequaem bevonden wesende, geprefereert mochten werden voor de uytheemsche kerckendienaers ofte proponenten 1), en alsof dit nog niet duidelijk genoeg was, op de Synode van Tholen, 1602, 2): Alsoo in den iiiii^{den} artickel der Synodj ter Goes wordt geordonneert de inlantsche studenten voor de wtlandtsche tot den kerckendienst te promoveren, worden by de wtlandsche 3) verstaen alle die onder den Synodum van Zeelant syn, tsy dat sy op haer eigene particuliere ofte Slandtskosten gestudeert hebben. En in Utrecht werden eerst 1629 de „extra-provinciale Proponenten” ook hier beroepelijk verklaard 4). Vandaar dat op dezelfde Synode van Dordt een tweede gravamen inkwam, aldus luidende: Alsoo men verstaet dat eenighe Provincien, insonderheijt Zeelandt ende Utrecht, sulcx haere Proponenten die van haere ingesetene zijn, tot den dienst haerer Kercken in haere respective Provincien bevorderen: datse andere Proponenten, die ingesetene zijn van andere Provincien alsmede die van Hollandt niet en sullen bevorderen, soo langhe zij vande haere hebben; . . . wort den E. Synodo in bedenkinghe gegeven, Ofte op dit stuck van soo een schaedelijcke consequentie niet en dient gelett, ende op het een ofte ander remedie bedacht, om in alle Provincien deesen aengaende eenen eenparighen voet te houden” 5). De Synode acht dit alleszins noodig en geeft daarom haar Deputati in last te onderzoeken „wat van deese

---

1) *Acta Syn. v. Zeel.* (M. S. S.) f. 43.

2) t. z. p. f. 51.

3) Dit moet natuurlijk wezen *inlandtsche*.

4) *Utr. Syn. H. B.*, p. 191. No. 12.

5) *Acta Syn. Zuid-Holl.* (M. S. S.) p. 388.

saecke zij, ende indien nae behoorlijcke informatie bevonden wort, dat dit alsoo bij haer wert gepractizeert, dat dan D. Dep. door een missive aen de selve Provincien minnelijck versoecken dat sy doch haer gelieven met Ons in dit stuck te conformeeren, om alsoo een eenpaerighen voet te houden, 'twelck bij aldien niet en can geobtineert worden, sal het ad Classes gerefereert worden om te dispicieeren de beste gevoeghlijkste middelen, waer door via concordiae mach ingegaen worden 1). Op de Synode van Delft, 1648, brengen de Deputati Synodi rapport uit. Utrecht had, en terecht gelijk wij zagen, geantwoord, „dat die doleantien geen behoorlijcke vastigheijt en hebben, waerop D. Correspondens van Wtrecht te kennen heeft gegeven dat sij haer over die doleantie niet genoegh en konden verwonderen, alsoo in beijde de deelen haer practijcq contrarie is, dat met verscheijden exempelen bewijsende: dat de Staaten van haer Provintien wel voorgeslaeghen hadden van een ordre te maecken dat haere Alumnj eerst souden moeten gevordert zijn, eer dat eenighe vreemde aldaer in den Dienst souden moghen komen; Doch dat haer Synodes dien voorslagh met goede redenen hadde teghengegaen.” Die van Zeeland hadden in gelijken zin geantwoord: „1°. Dat de Hollandsche proponenten oock in haere Provintien toegelaeten ende gevordert worden selfs met naelaetinghe van de Zeeusche, gelijk sij met verscheyden exempelen konden bewijsen. (Geheel juist is dit laatste niet, gelijk ons bleek uit de acta der Zeeuwsche Synoden, waar juist het omgekeerde bepaald werd). II°. Wat de Examina aengingh, dat datselve een gemeen gebruyck onder haer was omtrent haere Zeeusche proponenten, dat ghene in haere Classen op den predickstoel wierden toegelaeten dan nae een voorgaende tentamen van haere bequaemheijt, mochten oock wel lijden, dat het selven

---

1) *Acta Syn. Zuid-Holl.* (M. S. S.) f. 395, Art. LIV.

nevens haere Proponenten in Hollandt geschiede." Met beide antwoorden nam de Synode contentement en besloot, „die saecke daerbij te laten berusten" 1).

Later schijnt de zaak der uniformiteit opnieuw ter sprake te zijn gekomen en een overeenstemming getroffen te zijn. Tenminste in de meeste Synodale 2) en Classicale Handboekjes 3) wordt de bepaling gevonden, dat een Candidaat elders praeparatorie geëxamineerd ook in deze Classe of provincie publice mag preeken, mits onder overlegging van zijn testimonia aan de Gedeputeerden of andere gequalificeerde personen. Zelfs is er duidelijk een streven te bemerken om ook in de eischen voor de examens een zekere eenparigheid te erlangen 4).

Nu bleef alleen nog maar „diversiteit" ten opzichte van Friesland, omdat daar de proponenten de Sacramenten mochten bedienen, elders niet. De Friesche Synode van 1679 5) stelde daarom eenige „Articulen van Uniformiteyt der Proponenten" voor, waarbij omtrent de Sacramentsbediening de volgende bepalingen gemaakt werden:

1°. dat de proponenten der corresponderende Kerken de H. Sacramenten, (als naa 't oordeel der corresponderende Kerken daar toe niet gequalificeert) niet sullen bedienen, ook wanneer sy prediken in de Friesche Kerken;

1) *Acta Syn. Zuid-Holl.* (M. S. S.) f. 406.

2) *NAUTA*, p. 16, in de Artikelen van Uniformiteit, n°. 3. Dat de Proponenten der corresponderende Kerken, hoewel alleen praeparatorie geëxamineert zijnde, sullen de vrijheit hebben om in Friesland te mogen prediken, en n^o. Dat sij in Friesland sullen vocabel sijn. *Utrecht Syn. H. B.* p. 191. *SMETIUS* pag. 33.

3) *Wetten der Classis v. Walcheren* § 2, p. 36. *Zutph. Class. Register* p. 88; *Class. H. B. v. d. Ned.-Veluwe V*, n°. 14 etc. In de Classis van Nijmegen werd echter nog in 1657 besloten: Bij andere Classen praeparatorie geëxamineerde Proponenten nochmaels te tenteren (*NED. ARCH.* IV, p. 33.)

4) *SMETIUS*, Art. XIII, p. 33. Is verstaen, dat de uniformiteyt in 't examineren der Studenten met de corresponderende Synoden diende gehouden te worden. cf. voorts *Utr. Syn. H. B.* p. 80, v. v.

5) *NAUTA*, p. 16, v. v.

2°. Dat niet tegenstaande de Candidaten (in Friesland) by haar admissie syn geauthoriseert tot de Bediening van de geheele Godsdienst, als hebbende bekomen 't regt om te prediken en de H. Sacramenten te bedienen, nogtans wanneer sy prediken voor de Gemeenten der corresponderende Provincien, sullen sig onthouden van de Bediening der H. Sacramenten.

De andere provincien namen hiermede genoegen. De Synode van Gelderland in 1680 1); die van Utrecht 2) in 1679.

Voorts vindt men nog tal van bepalingen over de „ge-recommandeerde” proponenten, die iedere classis er op nahield; over de verplichting om een beroep aan te nemen; om den dienst te moeten waarnemen, wanneer en waar de classis dit eischte; om zich onder de censuur der classis te stellen; zelfs over de kleeder- en haardracht der proponenten — maar ik zou vreezen „des Guten zu viel” te doen, wanneer ik op dit alles nader inging.

De vraag blijft nog over — een vraag, die niet geheel van belang ontbloot is — welke positie de overheid tegenover dit alles innam. Men heeft hierbij natuurlijk onderscheid te maken tusschen den Staat vóór en nà 1618; tusschen den Staat, die zelf wil optreden, als bekleed „met de hoogste Kerkelijke wetgevende macht”, en den Staat, die de regeling der Kerkelijke zaken aan de Kerken zelf overlaat.

De geprojecteerde K. O. van Holland en Zeeland van 1576 wil, dat „Ieder verkooren stadts-predikant” voor de Ouderlingen geexamineert sal worden, oft hij met geleetheit, betamelijke uitspraeke, en een oprecht goedt leven, tot dat Ampt bequaem is” 3). Wat de opleiding betreft,

---

1) SMETIUS, p. 34.

2) *Utr. Syn. H. B.* p. 192.

3) HOOIJER, p. 122.

verwijst de K. O. duidelijk naar Leidens Universiteit; daar had de staat „professoren van der Theologie” aangesteld en daar zou hij „voortaan sorge dragen dat de selve, volgens de wetten henluiden voorgeschreven met de heilige Schrift suiverlijk uit te leggen, geleerde en waerdige Harders formeeren 1). Met beide bepalingen waren de Kerken het niet oneens; de angel lag niet hier, maar in Art. 3, dat de verkiezing der Predikanten aan de „Overheden” overliet 2).

Veel uitvoeriger bespreekt het volgende Concept van 1583 het „Examineren van Predikanten”. Daarbij wordt gelast dat het examen loopen zal 1° over de leer; eerst of hij goede ende oprechte kennisse ende gevoelen heeft van de heylige schrifture, ende of hij bequaam ende souffisant is, omme die selve der Gemeente tot opbouwinge van Godts Kercke voor te houden, tot welcken eynde men hem sall doen tracteren ende uytleggen alsulcke passagien van de Scryftuere ende leeringe als men hem sal voorhouden, hem ondervragende op zeeckere poincten van de Leere, ende hem doende wederleggen die argumenten, die de vijanden des waarheyts gewoon zijn daertegen te werpen en 2° over het leven 3). Hierbij komen nu echter twee bepalingen voor, die voor den geest der Staten kenmerkend zijn; vooreerst, „dat de examinatie gedaen zal worden, bij die van der Classe — *ten overstaen van die van de Magistraet*, — indyen siluyden daer bij begeren te comen” 4); en ten tweede, dat de beroepen dienaar na het examen zal moeten verklaren: „dat hij wil houden en naervolgen die leeringe der heylige Propheten ende Apostelen, soo als die begrepen is in de Oude en Nyenwe Testamente ende sommierl. vervattet in de Catechismus

---

1) HOOIJER, p. 125.

2) HOOIJER, p. 121.

3) HOOIJER, p. 234.

4) HOOIJER, p. 234.

bij de kercke van Hollandt aengenomen" 1). De Magistraat zou dus niet alleen bij de verkiezing, maar ook bij de Examinatie medezeggenschap krijgen, wanneer zij dit begeerde en — van een onderteekenen der Confessie is geen sprake; alleen van den Catechismus, die immers veel „ruimer van opvatting" was! Minder bezwaar zullen de Kerken gehad hebben tegen Art. IX, waarbij de Staten besloten op 's Lands kosten 36 beurzen beschikbaar te stellen aan de Universiteit van Leiden „ten eijnde men tot allen tijde bequaeme personen mag vynden, die men tot bedieninge der Kercken van Hollandt zal mogen beroupen" 2).

De K. O. door de Staten van Utrecht 1590 gemaakt, gaat nog een stap verder en zegt uitdrukkelijk, dat de Magistraat moet beroepen, den beroepene aan „de Staten presenteeren, dewelke die zullen doen examineeren bij eenige Ministers in den Lande van Utrecht gezeten, ter presentie van eenige der Gereformeerde Religie toegedaan, die de Staten en Magistraat daar bij gelieven zullen te committeeren, om opzicht te nemen dat niemand door calumnie of eenige frivole poincten gerejecteerd of onbekwaam verklaart werde 3). De predikanten dus een Staatsexamen-commissie, nog wel onder uitdrukkelijke contrôle van enkele gedeputeerden, opdat toch niemand om „frivole poincten" afgewezen zou worden. Wat dit laatste zeggen wilde in den mond van een Libertyn, behoeft wel geen nader betoog 4). Van een onderteekenen der Confessie is geen sprake, zelfs niet van den Catechismus.

De Staats K. O. van 1591, in 's-Gravenhage ontworpen,

---

1) HOOLJER, p. 235.

2) HOOLJER, p. 236.

3) HOOLJER, p. 293.

4) Men wachte zich aan het woord « Gereformeerde religie » een verkeerde beteekenis te hechten. Men weet, dat de Politieken hieraan een geheel andere beteekenis hechten dan de Kerkelijken.

laat de examinatie zelve geheel geschieden gelijk het ontwerp van 1583, maar maakt verandering in de Examinatoren. „De Examinatie sal ghedaen worden by een vande Professeurs der heyligher Theologie inde Unversiteyt tot Leyden, wesende van Nederduytsche spraecke, ende twee Kercken-Dienaren, die daer toe jaerlycx by de Synodale vergaderinghe sullen worden ghecommitteert, ten overstaen van twee bij ons jaerlycx te committeren, ende insghelycx van de ghecommitteerden vande Burghemeesteren etc. die over de verkiesinghe ghestaen hebben, ofte eenighe van haerlieden, indien sy lieden daer by begheeren te comen” 1). De beslissing over het Examen zou daarmede geheel in de handen der politieken gespeeld zijn. De Kerk had slechts *twee* stemmen in het Kapittel. Het Artikel over de beurzen wordt bijna letterlijk herhaald 2).

En eindelijk, de K. O. van Utrecht, door Wtenbogaert zoo al niet opgesteld dan toch geïnspireerd en door de Staten in 1612 geaprobeerd, gaat nog weer verder en kent bij het Examen de *eerste* plaats toe aan de Gedeputeerden der Staten, dan aan de Gecommitteerden „des Magistraets vande Stadt, daer het valt” en eindelijk pas aan die „des Synodi” 3). De wijze, waarop het examen moest verloopen, werd zeer uitvoerig geregeld en zelfs een vrij uitgewerkt schema gegeven van de punten, waarop, bij het onderzoek naar de leer, diende gelet als: Van Godt, zijn Wesen en Eyenschappen; Van de H. Schriftuere, der selver volcomenthey, clærhey, auctoriteyt ende seeckerhey; Van der Werelt-scheppinghe ende regeringhe etc 4). Voorts werd wel geëischt de onderteekening van, of juistert uitgedrukt, het zich houden aan de „hoofstukken der Christelycker Religie”, zooals die begrepen zijn in het

---

1) HOOPER, p. 340.

2) HOOPER, p. 342.

3) HOOPER, p. 396.

4) HOOPER, p. 396.

Symbolum Apostolicum en „wyders int boecxken, gheintituleert: Belijdenisse des Gelooffs”, maar dit laatste „*genomen in schriftmatighen verstande*”, sonder dat men „om eenighe gheringhe verschillen yemanden bitterlijcken tegen spreekken” zal, maar omgekeerd, „dat men arbeijden sal tot onder-houdinghe van Christelijcke vrede ende eenicheyt” 1).

Na 1619 hebben de Staten in de verschillende provinciën zich slechts zijdelings met deze zaak ingelaten. In het „Reglement op de Politycque Reformatie in de Meylrye van 's Hertogenbosch, ende andere Quartieren van gelijke natuyre, onder de Generaliteyt gehoorende 1 April 1660” werd in Art. XXXIII bepaald: In het beroepen der Proponenten in de Kerckendienst, sal men letten, dat se ten minsten op de hooge Schoolen onder desen Staet ofte elders, vyf jaren hebben gestudeert, ende sullen sy genoegsame ende loffelijcke testimonia van hare studien in de Philosophia, Linguis ende Theologia, ende oock in 't bijzonder van een onbestraffelijck leven vertoonen; sonder blijk van welck niemandt tot het examen praeparatoir, ofte peremptoir, sal toegelaten worden 2). Het examen werd overgelaten aan de Kercken zelf blijkens Art. XXXV. Hierbij had dus een zeker ingrijpen van den Staat plaats, waarbij èn Universitaire studie èn de duur der studie werd voorgeschreven, maar men vergete niet, dat de Generaliteitslanden bijna geheel Roomsch waren en de predikanten daar vooral finantieel geheel ahangen van de Staten.

In Holland zelf was de bemoeiing der Staten luttel. Ze bepaalde zich wel hoofdzakelijk tot het goedkeuren van maatregelen door de Synoden voorgesteld. Zoo in 1667, dat niemand meer predikant mocht worden dan ten volle vijf en twintig jaar oud 3); 1668, dat in de groote steden

1) HOOIJER, p. 394.

2) WILTENS, *Kerkelijk Plakaat-boek*, 1722, I, p. 20.

3) p. 50.

de predikanten minstens 30 jaar oud moesten zijn enz 1). Hierbij kwam nog, 1698, een placcaat tegen de Simonie, waarbij de zuiveringseed na praeparatoir en peremptoir examen verplichtend werd gesteld 2) enz. Men vindt echter noch hier noch elders meer het streven om, hetzij de Examinatie aan de Staten te trekken, hetzij het handhaven van de Gereformeerde Confessie bij de toelating tot den dienst des Woords te verzwakken.

Als appendix voeg ik aan deze toch niet korte paragraaf nog een enkel woord toe over de wijze der bevestiging.

Het Convent van Wezel wilde, dat deze geschieden zou coram vniversa ecclesia; vooreerst doordat de beroepen dienaar sancte sese obstrinxerit Dei dumtaxat gloriae propagandae, eiusque verbo syncère administrando, ecclesiaeque aedificandae daturum operameque ad suas priuatas cupiditates Spiritus Sancti oracula esse detorturum, neque à veritate, vel gratia vel pretio, vel metu ne tantillum declinaturum, ac simul religiose obseruaturum receptas ecclesiae constitutiones, quaecunque ad ordinem et tranquillitatem ecclesiarum spectant, ac denique officio pro virili functurum in exhortando, increpando, consolandoque, ac docendo, ubicunque opus fuerit omni gratia ac personarum respectu procul excluso. Daarna moest de confirmatio zelve geschieden door den dienaar derzelfde Kerk of anders eener naburig en wel vel solis solennibus precibus, vel manuum etiam impositione 3).

De zoogenaamde stipulatie of openlijke verbinding aan de gemeente is overal en in ongeveer denzelfden vorm gebleven — tot zij gedocumenteerd werd in het Bevestigingsformulier voor de Dienaren des Woords. Veel strijd is daarentegen gevoerd over het solis precibus dan wel manuum etiam impositione. Ook de Synode van Emden Art 16

1) p. 53; later gewijzigd p. 58 en 61.

2) p. 74, 75; gerenoveerd 1708, p. 85 v.v.

3) W. DER M. V., Serie II, Deel III, p. 15, 16.

laat de *impositio manuum* vrij; want wel schrijft zij voor „*confirmabunter cum solemnibus precibus et impositione manuum*”, doch voegt er uitdrukkelijk bij: *absque superstitione et necessitate* 1). Het *absque superstitione* doet tevens de beweegreden kennen van het verzet tegen de handoplegging. Men vreesde blijkbaar, dat daarin, naar Roomschen trant, een *communicatio charismatum* zou gezien worden, terwijl de Kerken het alleen beschouwden als een symbolisch teeken van broederlijke gemeenschap 2). De Synode van Dordt, 1574, gaat verder en oordeelt het beter, daar „d'oplegghinghe der handen in deser ionckheijt der Kercke tot superstitie is ghetoghen” haar vooralsnog „onderweghen” te laten 3). De Synode van 1578 laat de handoplegging weer vrij, waar zij „met stichtinghe” geschieden kan, ofte anders met het gheven der rechtergant der ghemeynschap” 4). Ook de Synode van Middelburg acht haar wenschelijk „soo het de ghelegghenheit der Kercke lijden mach” 5). Langzamerhand week echter het gevaar, dat men er een Roomsche superstitie in zou zien en de Synode van 's Gravenhage vindt reeds vrijmoedigheid om alle beperkende condities achterwege te laten en eenvoudig te constateeren, dat de „Bevestinghe” geschieden zal met „Ghebedt ende oplegginge der handen” 6): welke bepaling de Dordsche Synode van 1619 onveranderd overnam 7).

---

1) p. 63.

2) GUNNING, *Onze Eeredienst*, 1890 p. 127.

3) W. DER M. V., Serie III, Deel II, p. 138.

4) p. 236.

5) p. 377.

6) p. 488.

7) HOOLJER, p. 449. Hoewel de bevestiging met handoplegging verplichtend was gesteld, waren er tot 1637 nog klassen in Friesland, waar dit geen gebruik was (YPEY en DERMOUT, I. p. 390). Opmerkelijk is, dat de geheele bevestiging in den aanvang der 17e eeuw nog niet *altijd* absoluut noodig werd geacht (VOETIUS, *Pol. Eccles. IV. p. 253 v.v.*).

§ 5. *De Dwytsche Clercken* (Art. VIII.)

Bij de bespreking van de kerkelijke bepalingen, de opleiding tot den Dienst des Woords rakende, duidde ik reeds hier en daar ter loops aan, dat de Kerken behalve de Universitaire opleiding ook nog een anderen weg kenden, om tot het predikambt te geraken. Een weg, die wel is waar tot de uitzonderingen werd gerekend, maar de erkenning van welks bestaan toch te kenmerkend is voor het Gereformeerd beginsel, om er niet een afzonderlijke paragraaf aan te wijden. Ik bedoel de mannen van singuliere gaven, die, zonder eenige wetenschappelijke opleiding, alleen door oefening in de propositiën, zich voorbereidden tot den Dienst des Woords.

Over het beginsel dat hieraan ten grondslag ligt, weid ik hier niet uit. Ik sprak daarover reeds ter loops in Deel I § 5. Evenmin bespreek ik den historischen oorsprong van dit verschijnsel. De levensbeschrijving van een Caspar v. d. Heyden, Guido de Brès e. a. heeft genoegzaam doen zien, hoe, reeds lang vóór eenig Synodaal besluit over deze zaak viel, de noodzakelijkheid zelve tot deze oefenaarsopleiding, indien ik haar aldus noemen mag, de toevlucht had doen nemen. De Synodes riepen haar dus niet in 't leven, maar regelden alleen wat zij vonden. Ik bespreek hier nu alleen deze nadere regeling door de verschillende Synodes; geef een enkel voorbeeld hoe deze besluiten werden toegepast in de practijk; en toon ten slotte wanneer en om welke redenen deze oefenaarsopleiding uit onze Kerken verdween.

Het eerste besluit dat rechtstreeks, en zonder eenigen twijfel over te laten, over deze zaak handelt, is Art. 21 van de Dordsche Synode van 1574, dat aldus luidt: „Aengaende de propositie, Of men die gheene die niet ghestudeert en hebben, ende nochthans goedt verstandt

hebbende begheerich sijn hun tot eenighen Kerckendienst te begheven, toelaten sal te proponeeren, Is besloten, dat men die alleen toelaten sal inden welcken alle desen dinghen niet bevonden en worden, Ten eersten, godtsalicheijt ende ootmoedicheijt, Ten tweeden, gave van welspreeckenheyt, Ten derden, goet verstandt ende discretie". Gelijk de uitgever bij dezen tekst aantee kent, moet natuurlijk het woordje „niet" met de hulpnegatie „en" geschrapt worden om een dragelijken zin te erlangen 1).

Hoewel het nu hier voor het eerst duidelijk is uitgesproken, dat ook ongestudeerde personen, mits onder zekere voorwaarden, zullen toegelaten worden tot het proponeeren, om zich aldus voor te bereiden voor „eenighen Kerckendienst", kan toch moeilijk betwijfeld, dat het Convent van Wezel en de Synode van Emden, die deze propositiones instelden, daarbij wel degelijk ook ongestudeerde personen op het oog hadden. Vooreerst pleit daarvoor de onbepaaldheid van hun uitdrukking. Het Convent van Wezel zegt, dat in deze propositiones *privatae . . . se exercent ii, de quibus bona spes est posse aliquando ecclesiae Dei inservire, publicaue munia capescere* 2); en de Synode van Emden herhaalt deze uitdrukking bijna letterlijk: *In Ecclesiis frequentioribus operae pretium erit propositiones privatas haberi, quibus ii consensionando exercentur, de quibus spes bona est posse aliquando Ecclesiae inservire* 3). Maar vooral de uitvoering dezer besluiten. En te Wezel, en te Londen en te Keulen zagen wij deze propositie gebruikt voor ongestudeerde personen. Iets wat wel niet anders kon, omdat in de met haar zoo nauw verwante publieke profetie juist het leekenelement op den voorgrond trad.

Toch schijnt er omtrent de exegese van het Emdensche

1) W. DER M. V., Serie II, Deel III, p. 140.

2) W. DER M. V., Serie II, Deel III, p. 19.

3) W. DER M. V., Serie II, Deel III, p. 86.

artikel eenige onzekerheid geheerscht te hebben. Althans op de Synode van Dordt, in 1574, werd door de Classe van Delft of van Dordrecht (uit welke is onzeker, daar van deze twee Classen de Instructiën te loor gingen en de vraag in de oveige Instructiën niet voorkomt) gevraagd, of tot deze „propositiones” ook ongestudeerden mochten toegelaten worden om zich voor het predikambt te oefenen? Eigenaardig is, dat hier van een onderscheiding tusschen, „propositiones privatae” en „publicae” geen sprake meer is. Blijkbaar was *alleen* de private of oefeningsprofetie in de Kerken overgebleven; de instelling der publieke profetiën door het Wezelsche convent had geen wortel geschoten; Emden zweeg over deze laatste, maar erkende ze nog zijdelings door te spreken van propositiones *privatas*; Dordt laat deze tegenstelling varen en kent alleen de oefeningsprofetie; op de Synode van 's-Gravenhage komt het publiek proponeeren voor het eerst weer voor den dag, maar nu in een geheel anderen zin, nl. als een zich openlijk oefenen voor den dienst des Woords. Ook van elders weten wij, dat de Wezelsche vorm van profetie slechts kort in onze Kerken bestaan heeft. Voetius kent haar, naar hetgeen hij in zijn *Politica Ecclesiastica* 1) zegt, nog

---

1) VOETIUS, *Pol. Eccles* Pars I, L. II, p. 879. «Memini me *ισόφωτον* ex veteranis Ministris, eorumque Filiis inter alia de Ecclesiarum regimine et disciplina in primis reformationis in Belgio emergentis temporibus, de tali exercitio Prophetiae, in majoribus Ecclesiis instituto audiisse, cujus beneficio aliqui exercentes ad ministerium ecclesiasticum praeparari et vocari contigerit.» De latere propositiones, in 1578 en 1581 voorgeschreven, wil hij met deze oude profetiën niet op één lijn gesteld hebben: quod ab uno tantum habeantur et nullae aliorum ad id delectorum Collationes super iis instituantur. Een overblijfsel, indien men zoo wil, van den ouden vorm van profetie bestond nog in Voetius' tijd te Rotterdam, waar enkelen des Zondags na aloop der predicatie bijeen kwamen, om saam Gods Woord te bespreken. De Synode van Delft 1628 behandelde deze zaak, omdat de Kerkeraad evenals de Classis tegen deze «Collationes» bezwaar had. Een Commissie werd benoemd, om te dienen van advies, waarin ook Voetius zitting had en de Synode besluit nu, de Collatie wel toe te staan, maar hervormt haar tot wat wij zouden

slechts van hooren zeggen.

noemen een lidmatencatechisatie, waarin beurtelings een der *predikanten* den catechismus wat breeder verklaren zou. (Acta Syn. Zuid-Holl. M. S. S. Art. XXXI, fol. 155). Hiermede was de twist de wereld nog niet uit. Op de Synode van Leiden 1629 kwam de zaak weer ter sprake en werd een Commissie van advies benoemd, waarin zelfs drie professoren: Cloppenburg, Walaeus en Voetius, zitting hadden, om « een weg van Accomodatie » te beramen. Hun rapport luidde aldus:

I. De Christenen zijn niet alleen gehouden Godts woort te hooren, te leesen, ende bij haer selven te overdencken; maer hebben oock de vrijheijt om daervan met malkanderen te spreecken ende te confereeren tot onderlinghe onderrichtinghe, vertroostinghe ende vermaeninghe; Doch met die conditie dat sulck niet geschiede op tijden tot den publijcken Godsdienst ofte publike catechisatie verordineert.

II. Wanneer nu sulcke conferentien ende Oeffeninghen aengesteld worden bij persoonen van verscheijden huijsgesinnen tot eenich merckelijck getal, sullen de exercenten gehouden sijn hare Naemen end' Oeffeninghen den kerckenraedt bekend te maecken, opdat de kerckenraedt daer over behoude haer behoorlijk opsicht.

III. De opsicht des kerckenraedts sal hier in bestaen, dat de kerckenraedt sal vermoghen soo dickwils als sij het goetvinden sal jemandt te committeeren om deselve Oeffeninghe bij te woonen ofte in deselve te praesideeren; Doch wanneer de kerckenraedt onnoodich soude achten ofte haer ongeleghen soude sijn ijemandt derwaerts te committeeren sullen de exercenten bij gebeurte een uijt den haeren laeten het woort voeren tot directie van de Oeffeninghe, en sulken in sulcken gevalle tot den kerckenraedt ofte één van de kerckendienaeren moeten gebracht worden de Differenten ofte verschillen daer inne de exercenten malkanderen niet en souden connen verstaen; en sullen haer de exercenten het Advijs des kerckenraedts oft immers het oordeel des kerckenraedts gehouden sijn t' onderwerpen.

IV. De exercenten sullen niet vermoghen tot deese haere exercitien in meerder getal te verschijnen dan neghen ofte thien, ende geen andere dan Ledematen van de gereformeerde Gemeente ten ware de kerckenraedt op haer versoeck sulcx anders consenteerde.

V. De exercenten en sullen niet vermoghen, tot behulp van haere exercitien te gebruijcken andere Aultheuren dan die bij de gereformeerde Kercke allomme bekend end' aengenomen sijn voor rechtsinnighe gesunde Leeraeren, ende sullen haer wachten van ijdele vraeghen ende spitsvindighe Disputen die eenighe onstichtinghe souden veroorsaecken; maer alles handelen met christelijcke zedicheijt ende nedricheijt in alle corthijt sonder haer in te laeten in lange Deductien bij forme van Propositionen ofte Predicaten.

VI. Sullen deese Poincten van Ordre door den Kerckenraedt aen alle de

In de K. O. van 1578 1) en 1581 2) wordt wel over de propositiones gehandeld, doch uitsluitend in verband met de studenten, die daarin een aanvulling zouden hebben voor de Universitaire opleiding. Toch meene men daarom niet dat deze beide Synodes de exegese van Dordt 1574 hebben gewraakt. Men beschouwde de zaak eenvoudig als duidelijk genoeg. Van de Middelburgsche Synode weten wij dat althans zeker. Niet alleen omdat de vraag van Zuid-Holland: „Of geraden is veel duytsche predicanten die de goede autheuren in den spraecken nyet lesen en kunnen, lichtelick sonder voirgaende genoechsamen exercitie in den dienst te stellen” 1) — wat blijkbaar ziet op de ongestudeerde personen, die 't Latijn niet machtig waren — geen antwoord werd noodig gekeurd; maar ook positief, doordien op de vraag: Off het niet goet en is dat de ouderlingen bij de propositionen mede syn, soe wel van den ghenen die wtter schoelen komen, *als die niet ghestudeert hebben?* — werd geantwoord: jae, soe sy daertoe vacceeren kunnen 2).

De K. O. van 1586 is juist, in zooverre zij het artikel ghene, die haer tot sulcke Oeffeninghen willen begheven, bekend gemaect worden; omme bij deselve exercenten aengenomen ende onderteekent te worden.

De Synode wilde over dit project *in thesi* geen oordeel uitbrengen, maar achtte, in casu Rotterdam, de voorgestelde maatregelen goed. (Acta Syn. Zuid-Holl. M. S. S. Art. XXXIV, f. 166). Dit verklaart, waarom Voetius in zijn *Politica Eccles.* juist over deze Rotterdamsche collatio spreekt.

1) Art. 3 van Cap. III, handelende over de « Scholen » W. d. M.-V. Ser. II, D. III, p. 246.

2) Art. 14. Daarin wordt eerst gehandeld over het onderhouden van Studenten ex bonis publicis en daarna over de propositionen, die moeten ingesteld « in den Ghemeynten, daer men bequame personen heeft... opdat se door sulcke een oeffeninghe tot den Dienste des Woordts bereydet moghen werden, » p. 381. Dit « se » ziet op de studenten en *niet* gelijk men oppervlakkig vermoeden zou op « bequame personen. » Immers de K. O. van 1586 heeft: « In de Kercken daer meer bequame *Predicanten* zijn, » p. 491.

3) p. 416.

4) p. 454.

over de propositiones losmaakt van de studenten en gansch algemeen bepaalt: „Inde Kercken daer meer bequame Predicanten zijn, salmen 't ghebruijck der Propositionien aenstellen, om door sulcken oeffeninghen *eenighe* tot den dienst des Woords te bereijden”. De Synode voegt er echter een clause aan toe, waardoor de propositionen in een private en publieke onderscheiden worden en stelt voor de laatste den eisch: Wel verstaende dat gheen Proponenten die gemeente openbaerlijck van den Predick-stoel sullen Leeren, dan die Wettelijck gheexamineert ende bequaem ghekent zijn inde Vniversiteyt ofte Classe” 1). Onder „de geexamineerden door de Classe” hebben wij nu wel in de eerste plaats aan studenten te denken, die de Universiteit zonder examen verlieten, maar toch ook ongetwijfeld aan hen, die nooit op een Universiteit geweest waren, m. a. w. de „ongestudeerde personen”.

Hoewel men dus niet kan zeggen, dat het vraagstuk van de toelating der ongestudeerde personen van 1574—1619 geheel van de baan is geweest — immers tot tweemaal toe werd over dezulken een beslissing genomen, waarvan althans de tweede: dat zij niet openlijk prediken mochten zonder examen voor de Classe, zeker niet van belang ontbloot was — toch is het punt in zijn *geheel* eerst weer ter sprake gekomen op de Synode van Dordt 1618—1619 2). In de 158ste zitting werden er nl. zes gravamina ter sprake gebracht, waarvan het vierde liep: „De Idiotarum ad ministerium verbi promotione”, of, gelijk de Hollandsche vertaling heeft: „De bevordering van ongeletterde tot bediening des Woords” 3). Nadat in de volgende zitting de praeadviezen der verschillende collegia gehoord waren, werd desaangaande besloten: Nulli Ludi-magistri, opfices, alii que qui linguis, artibus et Theologiae

1) W. DER M. V., Deel III, Serie II, p. 491 v.v.

2) POST-ACTA (Lat. ed.), Sessio CLVIII.

3) KERKEL. HANDBOEKJE, uitg. 1882, p. 236.

operam in Scholis non dederunt, ad ministerium verbi sunt promovendi, nisi de ipsorum singularibus donis, pietate, humilitate, modestia, excellenti ingenio, prudentia, atque etiam eloquentia certam habeamus cognitionem. Quodcumque igitur tales personae promotionem ad ministerium expetunt, prius à Classe (si Synodo placeat) examinabuntur, et si in examine satisfaciant, justum aliquod tempus in forandis atque habendis sacris concionibus privatim se exercebunt, ac deinceps cum illis agetur, prout aedificatione maximè conducere videbitur. Men vindt dit besluit met eenige kleine wijzigingen overgegaan in de Nederl. K. O. als Art. VIII 1).

Uit dit besluit blijkt, dat de Synode het niet geheel eens was met den loop, dien de zaken dusver genomen hadden, en een nauwkeuriger en strenger toezicht wenschte

---

1) Deze wijzigingen betreffen:

1°. dat in het Nederlandsch alleen staat: « die niet gestudeert en hebben », terwijl de Latijnsche tekst er aan toevoegt: op de Scholen in de talen, de kunsten en de Theologie.

2°. dat de Nederlandsche tekst heeft: « 't en zy dat *men* verseekert is van hare gaven », terwijl de Lat. Post-acta lezen; tenzij *wij* (Synode) zekere kennis hebben aangaande etc.

3°. dat de K. O. vertaalt: haar een tijd lang laten in 't privé proponeren; terwijl de Post-acta zeggen: « dat zij zich moeten oefenen in het opstellen en houden van prediciën in 't privé. »

En voorts enkele kleinigheden.

VOETIUS, *Pol. Eccles.* Pars I, Lib. II, p. 884 geeft Art. VIII in het Latijn, maar dit is blijkbaar niet de oorspronkelijke tekst, doch eenvoudig een vertaling van het Hollandsch. Hoe Voetius over Art. VIII dacht, is van te veel belang, om hier niet letterlijk zijn gevoelen weer te geven: In quâ synodali sententia et decisione, inter extremas sententias mediâ, hactenus acquiesco: sic tamen ut talibus pietate ingenio, eloquentia, zelo, diligentia, prudentia, plerisque Theologiae Studiosis non modo pares, sed et superiores, *ad studia linguarum et artium capessenda*, exstimulandos et promovendos judicem. Voetius wilde dus eigl. dat zij achteraf nog studeeren zouden. Hij lichtte dit met een voorbeeld toe: *Experientia nos docuit plures ejusmodi ὀψιμαθῆς privata Virorum eruditorum institutione usas, aut cursu triviali et Academico juxta cum aliis Studiosis feliciter defunctos in utilia Ecclesiae aedificandae organa, quosdam insuper in lumina et columina Ecclesiarum invasisse.* »

op de toelating van handwerkslieden etc. tot den dienst des woords. Zij wilde toch :

1° dat het examen vooraf zou gaan aan het zich oefenen in de *private* propositiën — terwijl de Haagsche Synode het examen stelde voor het optreden in den publieken dienst des Woords.

2° dat het examen zou afgenomen worden door de Classe *indien de Synode dit goedvond*; feitelijk verbleef dus het jus examinandi aan de Synode en kon zij ten allen tijde voorkomen, dat een Classe ongeschikte personen toeliet — terwijl de Haagsche Synode alles aan de Classe overliet.

3° dat het examen loopen zou niet alleen over hetgeen de Synode van 1574 geeischt had, nl. de godtsalicheyt (pietas) en ootmoedicheijt (humilitas), goedt verstandt (excellens ingenium) en discretie (prudencia), en welspreekenheyt (eloquentia), maar ook naar de singulariteit van al deze gaven, *de eorum singularibus donis*, terwijl de humilitas nog versterkt wordt door de bijvoeging van de modestia.

Wat onder deze „singuliere” gaven verstaan moet worden, kan ik niet beter uitdrukken, dan door over te nemen wat desaangaande gezegd wordt in het Rapport, dat door Dr. Kuyper op de Voorloopige Synode van de Nederd. Geref. Kerken te Utrecht 1889 werd ingediend 1): „Wat van Oldenbarneveldt in de notulen der Staten wierd aangeteekend: „in alles singulier”, toont genoegzaam, hoe men in 1619 dit woord opvatte. Er is een practische geschiktheid, die de meesten slechts verwerven door harde studie en lange oefening, maar die aan anderen eenigermate instinctief geschonken wordt. De Heer onze God is vrij in het verleenen van Zijn gaven. Om een vreemde taal te kunnen spreken, blokt de één jaren lang en brengt het dan nog vaak niet verder dan tot radbraken, terwijl een ander

1) ACTA DER VOORL. SYNODE, 1889, 2de gedeelte, p. 108, v.v.

zekere *gave der talen* ontving, en met bijna geen moeite ze vlot spreekt. Zelfs in het spreken van onze moedertaal merkt men dit. Van der Palm miste den moed om een dronk in te stellen, ook al had studie hem tot een onzer welsprekendste redenaars gevormd. Zoo speelt de één op het orgel, nadat lange studie hem bekwaamde, en de ander, met muzikaal gehoor en gevoel toegerust, speelt dezelfde melodie, minder fijn, het is zoo, maar vaak met nog warmer bezieling, *zonder* deze voorstudie. Wat bij de dieren gezien wordt, dat de honingbij zonder studie de hoek en lijn van de raat volkomen zuiver trekt, en de spin haar webbe onberispelijk in de stralen en lijnen weeft, zonder dat van *aanleeren* sprake is, geldt ten deele ook onder menschen. De mensch staat hooger dan het dier: inzoverre hij het vermogen ontving om *kiemen*, die in hem gelegd zijn, door oefening en inspanning te *ontwikkelen*. Maar toch zijn er ook in ieder mensch geschiktheden voor de practijk des levens, die bijna spontaan opkomen; en bij zeer enkelen nu geldt dit ook ten opzichte van *hoogere* geschiktheden. Dit kan in tweeërlei zin voorkomen. Ten eerste doordien er in den persoon *het geniale* zij, waardoor zijn ontwikkeling en kracht *de gewone maat* te boven gaat. Dan is het „singulier” als bij Oldenbarneveldt of Prins Willem of Hugo de Groot. Of wel, er kan *zonder* het geniale, in hem een spontane ontwikkeling van *bepaalde* gaven binnen de *gewone* maat zijn, en dan heeft men te doen met „singuliere gaven” in den zin van ons artikel.

„Nader toegepast: de geschiktheid voor het predikambt wordt in den regel slechts *ontwikkeld* door de langdurige *studie* „der talen, der kunsten en der godgeleerdheid”; en waar ze op die wijze verkregen wordt, is ze juist, fijner en edeler. Maar nu komt het voor, dat *soortgelijke* geschiktheid ook *spontaan* in een mensch uitkomt, *zonder* deze voorafgaande studie, en al is ze dan ook grover,

minder harmonisch en van min gekuischten aard, dan mag ze daarom toch niet geheel verworpen.

„Hieruit volgt dat het onderzoek of examen, waarvan hier sprake is, niet strekt om na te gaan, of iemand ook wellicht een halfslachtig geleerde vorming bezit, maar om, wetende dat hij *niet* gestudeerd heeft, te onderzoeken, of desniettemin een treflijke *geschiktheid* voor het ambt in hem uitkomt; en dat welk *zulk* een geschiktheid, die niet naar de onberispelijkheid der lijnen en vormen, maar naar de *uitwerking* te beoordeelen zij.

„Er is dus geen sprake van, om eenige personen half en half op te leiden. Op dat standpunt zou heel het beginsel van ons artikel vervalscht worden. Opleiding komt hier *ganschelijk* niet in aanmerking; eer integendeel moet juist uit het *gemis* aan opleiding bij het *desniettemin* aanwezig zijn van *geschiktheid*, blijken, dat men met een *gave Gods*, op ongewone, d. i. singuliere wijze verleend, te doen heeft.”

De drie deelen, waarover het examen loopen moest, worden in hetzelfde Rapport aldus omschreven:

„Ten eerste diende onderzocht naar iemands Godzaligheid en ootmoedigheid. Een onderzoek dat natuurlijk plaats greep door het hooren of zoeken van getuigenis. Godzaligheid is hoofdvereischte. Men moest voor zich hebben een „man vol des Heiligen Geestes”. Dit nu moest hier voornamelijk uitkomen in de „ootmoedigheid”, een vrucht des Heiligen Geestes, die hier op den voorgrond *moet* treden, overmits „singuliere gaven” zoo licht een satanische verzoeking tot hoogmoed en zelfinbeelding met zich brengen. en alsdan in zichzelf verdorven worden.

„Ten tweede moest onderzocht, of er in zulk een persoon een spontane gave van „goet verstandt en discretie” was. Wij zouden zeggen: „een gezond vermogen om de diepere dingen in zich op te nemen, en een helder oordeel, om *waar* van *valsch* te onderscheiden”. Dit richtte zich in casu op de *uitlegging* en de *toepassing* van het Woord; beide

gaven, die voor den Dienst des Woords volstrekt onmisbaar zijn. Bleek nu, dat zulk een persoon, ook zonder talen te kennen of diepere studie te hebben gemaakt, toch gezonden tact en rechtzinnig gevoel bezat, om den zin des Woords te grijpen, en genoegzame menschenkennis en kennis van de gangen der ziel, om het recht gesneden Woord aan de ziel, in haar onderscheiden nooden, toe te dienen, dan mocht geoordeeld, dat hij „goet verstandt” had om het Woord *te vatten*, en „discretie” om het *toe te passen*. Dit nu kwam men alleen te weten door een examen in engeren zin.

„En ten derde moest onderzoek gedaan naar zijn singuliere gave van *welsprekendheid*; en zulks niet om te onderzoeken, of het een buitengewoon welsprekend man was; dat toch zijn ook lang niet alle gestudeerde personen; maar wel om te onderzoeken, of hij zijn gedachten in goede orde, helder en juist kon uitdrukken, en zonder hinderlijk dialect of onbeholpenheid met ernst en warmte zóó kon voordragen, dat hij boeide.”

Liep dit examen gunstig af, dan ving een zekere oefening aan, die tegelijkertijd voor de Classis diende tot een nader onderzoek. Deze oefening bestond in het formare (opstellen) en habere (voordragen) van conciones sacras in de private propositiën; wat men zich wel zoo heeft te denken, dat *zulk een persoon eerst eenigen tijdlang predicatiën ging opstellen; deze voorlegde aan een daartoe door de Classis aangewezen persoon en ze daarna onder zijn toezicht voordroeg*. Dit alles moest geschieden *justum aliquod tempus*, d. w. z. langer bij den één, korter bij den ander; doch bij allen lang genoeg, om tot een juist oordeel over ieders gaven in staat te stellen.

Eerst hierna werd een eindoordeel opgemaakt, wat in verband met art. VIII in zich sluit, dat met zulk een persoon dan drieërlei kon gebeuren. 1°. dat hij generaal voor alle Kerken beroepbaar werd gesteld; 2°. dat hij

terug wierd geweest; of 3°. dat hij zonder beroepbaar te worden gesteld nochtans door de Classis gebezigd wierd, als krankbezoeker; om Kerken te vergaderen; of anderszins.

In Gelderland werd deze bepaling der Dordsche Synode letterlijk overgenomen 1); evenzoo in Utrecht. In de geaprobeerde Zeeuwsche K. O. van 1591, 1620 en 1638 daarentegen wordt met geen woord van Art. VIII melding gemaakt 2). Alleen komt in de K. O. van 1591 Art. XIII het Haagsche besluit over de propositiën voor doch zonder de bepaling over het Universitair of Classicaal examen. De K. O. van Drenthe 1638 3) nam Art. VIII over, maar voegt er aan toe: dat men verseeckt moet zijn niet alleen van hare singuliere gaven etc. maar ook van een sonderlinge wetenschap der Hr. Schrifture ende Theologische saecken, geschept uyt de predigen ende vlytich leesen van Duitsche boecken, van welke te volgen haer een Register van den Classe sal werden gegeven 4). En eindelijk de Friesche Synode bepaalde: Maar bij gebrek van gestudeerde Persoonen of in andere bysondere gelegtheden sullen ook Laici, dog voorsien met Uitnemende gaven van Wetenschappen en Leere kunnen worden geadmitteert: Dog sullen haar eerst hebben te adresseeren ad Synodum Provincialem op dat daar eenige Proeve van haar uitstekende gaven en kennis mag genoomen worden. T. h. Art. 2, 20, 23 5).

Hier was dus niet alleen het jus examinandi maar ook de

---

1) SMETIUS^a, Art. LXV, p. 22, v.v.

2) Ook in de Acta der overige Synoden in Zeeland, van 1591—1639 gehouden, wordt over Art. VIII niet gesproken.

3) Op de Synode van Assen 7 Sept. 1619 was reeds besloten: Dat men de Laicos niet lichtelick sal tot het predigamt tolaten, het sy dan dat sie uitnemende gavē hebben, en dat solcke sake sall moten synodaliter gehandelt werden. (Archief voor Kerk. Gesch. Tom VI, p. 197, Art. 16). Ook hier valt dus de nadruk op het *singuliere gaven* en het *Synodaliter* behandelen.

4) HOODER, p. 473.

5) NAUTA, p. 9 Art. VII.

uitvoering meer nog dan elders aan de Synode getrokken; het toelaten van laici (N. B.) beperkt tot een aanvulling voor den nood aan gestudeerde personen, en werd eindelijk van deze laici niet geëischt uitnemend verstand en de gave der discretie, maar — wat geheel tegen hun karakter ingaat — uitnemende gaven van *Wetenschappen* en Leere. Bedenkt men hierbij dat van een „gebrek aan gestudeerde Personen” in dien tijd, toen het artikel werd opgesteld, geen sprake was, eer omgekeerd — dan blijkt dat men wel formeel de mogelijkheid niet uitsloot om „laici” tot den Kerkendienst toe te laten, maar materieel de deur met zeven sloten dichtgrendelde.

En nu de practijk.

In een brief, dien de Amsterdamsche predikant Helmichius, 22 Maart 1605, aan zijn collega te Delft, Arnoldus Cornelii schreef, komt onder meer ook deze passage voor: Lest mael is hier geweest Cornelis Joosten, leser in v. l. gasthuys, ende den broederen heeft hij wel behaecht in 't proponeren ende examine: sulcks dat sy wel geneycht sijn hem tot hooger last te promoveren als alleen sieck-besoecken: . . . dan men soude wel geern sien dat ghy-lieden hem daer wat oeffenden in de propositien, opdat hij te bequamer mach sijn 1). Hier hebben wij dus te doen met een ziekenbezoeker uit Delft, die door de Classe (?) van Amsterdam geëxamineerd wordt; blijkt eenige gaven te hebben en daarom naar Delft wordt teruggezonden om zich verder onder toezicht der predikanten in 't proponeeren te oefenen. Wat er van hem terecht kwam, meldt de historie niet.

Op de Synode te Leiden 1619 was het weer een „siecken-besoeker”, nl. Waelich Martensz, die in betrekking tot Art. VIII ter sprake kwam; maar met dezen werd minder zacht gehandeld. Trouwens de man had meer tegen zich dan

---

1) W. DER M. V., Serie III, Deel IV, p. 262.

alleen dat hij ongestudeerd was. Hij was Remonstrantsch; had, na praeparatoir geëxamineerd te zijn door de Classe te Gouda, te Noordwijk niet alleen geproponeerd, maar ook gedoopt en was deswege door de Classis Leiden van „sijn propositie ghesuspendeert”. De Synode gaat nog een stap verder; zet hem van „sijn gepretendeerden kercken-dienst” af, suspendeert hem van het gebruik des Avondmaals en verzoekt den Magistraat van Leiden hem ook als ziekenbezoeker te ontslaan. Bovendien wordt hij nog „vermaendt, hem leersaem te draeghen”, — wat wel wat veel gevergd is van den man, die aldus, zij het ook met recht, „naakt aan den dijk” was gezet 1).

Voor ons doel gewichtiger is de discussie die zich op dezelfde Synode ontspan over het beroep, dat de broederen te Boskoop van zins waren uit te brengen op Mr. Cornelis Mathijszen, vroeger schoolmeester te Hazerswoude. De Boskoopsche kerkeraad scheen er geen bezwaar in te hebben gezien om dezen schoolmeester zoo maar te beroepen — doch hiervoor steken „die van Leiden” terstond een stokje, zij lieten den Kerkeraad weten dat er een Resolutie van den „Synodus Nationalis” bestond, om geen „Schoolmeesters etc. tot het Predickamt toe te laeten sonder advijs des Synodi Provincialis” en zij vermaanden daarom de broederen het „oordeel deeses Synodi” af te wachten. Zoo werd dan de zaak ter Synodale tafel gebracht. Edoch nu bleek dat, „die van Leiden” behalve de handhaving der Synodale besluiten ook nog een andere bedoeling hadden. Onder de twee afgevaardigden van Leiden was nl. ook Festus Hommius, toen *Regent van het Staten-college te Leiden*, en het trof, dat juist hij ditmaal tot Praeses Synodi verkozen was. En — zoo lezen wij nu in de Acta der Synode — „heeft ook de D. PRAESES wijtlopich gededuceert hoe noodich het zij dat omtrent de stadt Leijden waer de *Aca-*

---

1) *Acta Syn. Zuid-Holl.* (M. S. S.), Art. CXI, p. 43.

demie is, geen Personen, die niet gestudeert hebben, tot den Dienst der Kercke werden toegelaten; omdat de studenten seer gediscourageert worden wanneer sulcke Personen haer werden gepraefereert. De zaak is dus duidelijk. Festus Hommius, die als Regens Hospitii zijn studenten wel kennen moest, vreest, dat de toelating van ongestudeerde personen hen zeer ontmoedigen zal, iets wat immers niet alleen voor die studenten, maar óók voor de Professoren hoogst onaangenaam wezen moest!

Gaf de Synode aan deze „Academische” bezorgdheid toe? Neen. Zij neemt daarbij een onberispelijk standpunt in. Voor eerst beroept zij zich op het „strikt naar *recht*”. „De Synodus daer op lettende, dat de voorn. Persoon soodaenighe qualiteyten heeft als het *Decretum Synod. Nat. vereijscht*”, — en nu voegt zij er een argumentum ad hominem aan toe, waarin zeer behendig de classis van Leiden zelf, wier gedeputeerde Hommius was, weer op den voorgrond wordt geschoven — „siende oock mede daer op, dat hij bij de Classe van Leyden tot den kerckendienst is ophequeect jae gaende gemaect om hem in ’t proponeeren te oeffenen, ende alreede Praeparatorie was geexamineert, ende alreede goede diensten den kercken inde meeste swaricheyt ende hitte gedaen heeft”, terwijl eindelijk nog gewezen wordt op den „hooghen noodt der kercken”, die vereyscht dat men nu gheen Personen, die bequame gaven hebben, van den Dienst affhoudt”. Om al deze redenen verstaat de Synode „dat die van Boscoop met het Beroep sullen moghen voortgaen” Toch is het pleidooi van Hommius voor de Leidsche Academie niet zonder vrucht gebleven. Al kan de Synode niet tegen het besluit van Dordt ingaan, zij wil gaarne iets doen, om aan de professorale bezorgdheid van haar voorzitter tegemoet te komen. „Middelertijdt”, zoo besluit zij, „zijn alle Classen vermaendt, ende voor al die van den Classe van Leyden dat sy CAETERIS PARIBUS de studenten sullen andere praefereeren, ende toesien dat sij niet lich-

telijk iemandt toestaen hem in 't proponeeren te oeffenen, ten zij voor eerst op de noodighe qualiteiten van soodanighe, in den *Synodo Particularj* ware ghelett. 1).

Het laatste punt, dat aan het proponeeren van zulke ongestudeerde personen in elk geval een onderzoek naar hun gaven moest voorafgaan, wordt in het volgende artikel nogmaals aangedrongen, vooral omdat hier en daar met deze bepaling van de Dordsche Synode de hand schijnt gelicht te zijn 2).

Op dit besluit der Leidsche Synode wordt in het vervolg telkens gewezen, wanneer de toelating van ongestudeerde personen ter sprake komt. Zoo in het 24ste Gravamen, ingediend op de Synode van Gouda 1620 3): Off daer niet en dient gelet, dat sommige Classen Duytsche Klercken 4) aenneemen tot Proponenten, Praeparatorie examineeren, tot den Kerckendienst onder hunlieden vorderen, off andere Classen toesenden, sonder daerop gehoord hebben, het oordeel des Synodj, onaengezien 't selvigen strijdt tegen de Resolutie des Synodj Nationalis et Particularis van Leyden. De Synode oordeelt desaangaande: Op het 24ste Gravamen, is geoordeelt, dat men behoort acht te neemen dat hier in werde naergekomen 'tgeene in Synodo Nat: in de geresumeerde ordre der Kercken Art. VIII is besloten: Doch wert verstaen: diegeene die in oeffeninghe zijn geweest voor het houden des Nat. Synodj, eer deese wett was gestelt, daarvan sullen exempt wesen; ende indien sij bequame gaven hebben end' alreede Praeparatorie geexamineert zijn, sullen moghen ghevordert worden: maar sullen voortaan geene tot de Propositionen werden toegelaeten, nochte in de Propositionen continueeren, noch niet

1) *Acta Syn. Zuid-Holl.* (M. S. S.), Art. CXII, p. 43 vv.

2) *Acta Syn. Zuid-Holl.* (M. S. S.), Art. CXIII, f. 44.

3) *Acta Syn. Zuid-Holl.* (M. S. S.), f. 48 vv.

4) Onder « Duytsche Klercken » heeft men te verstaan Schoolmeesters, die alleen Hollandsch, geen Latijn kenden.

Praeparatorie geexamineert zijnde, dan met goetvinden van de Gedeputeerde des Synodi specialyck van den Synodo daer toe gelast zijnde, ende geensins tot het Praeparatorium examen ingelaeten werden dan met voorgaende oordeel des Particulieren Synodi Hier werd dus de bepaling van Leiden verscherpt. Aan het praeparatoir examen moest voorafgaan een „oordeel des Particulieren Synodi” 1).

De verdere bepalingen van deze en de volgende Synodes zijn eenvoudig uitvoering van hetgeen te Leiden en Gouda besloten was. Om eenigszins een overzicht te geven en van de wijze van behandeling en van het aantal keeren, dat zulk een geval voorkwam resumeer ik kortelijks wat de Acta der Zuid-Hollandsche Synodes van 1620—1630 en van 1640—50 desaangaande bieden:

de *Synode te Gouda*, 1620 twee gevallen:

1°. een schoolmeester te 's-Hage, die zich eenigen tijd geoefend had in propositionibus; de Classe van Leiden en de Gedepe. der Synode zullen over hem oordeelen 2).

2°. een schoolmeester te Lekkerkerk, die zich oefende in propositionibus; de Synode wil dat de Classis de oefeningen doe staken, omdat 's mans huisvrouw „de Religie niet seer toegedaen is” en „noch andere bedenckingen”, die niet vermeld worden 3);

de *Synode van Gorkum* 4) 1622 twee gevallen:

1°. Pieter Roelantsz., Duijts schoolmeester” te Leiden vraagt zelf aan om tot den Kerkendienst bevorderd te worden. Hij was reeds geëxamineerd à Deputatis Synodj. „De broederen van de respective Classe hebben aangenomen, dat sy op den voorn. persoon bij gelegentheyth sullen letten” 5);

1) *Acta Syn. Zuid-Holl.* (M. S. S.), Art. LXXXII, f. 61.

2) Art. CV, f. 64 (M. S. S.)

3) Art. CVI, f. 64 (M. S. S.)

4) Op de Synode van Rotterdam, 1621, f. 69 vv., werd geen een geval behandeld.

5) *Acta Syn. Zuid-Holl.* (M. S. S.) Art. XLV, f. 86.

2°. Petrus Paludanus, wordt voorgesteld door de broederen uit Woerden, als bekwaam om mettertijt gepromoveert te worden tot den Kerkendienst; ze verzoeken daarom dat hij door een Classe „naeder mocht worden geëxerceert in Propositionen end' andersins". De Synode draagt de Gedeputeerden op bij occasie een onderzoek naar 's mans gaven te doen. Zijn deze voldoende dan mag de Classis van Woerden met hem voortgaan ten eynde hij Aldaer mettertijt soude mogen worden tot den Kerckendienst gepromoveert" 1);

de *Synode van den Briel* 1623

behandelt alleen het hernieuwd verzoek van Pieter Roelantsz van Leiden, dat „de Broederen gelieven op syn persoon te letten." Hem wordt geantwoord „dat alsnoch weijnige apperantie voor hem is om gevordert te worden 2);

de *Synode van 's-Gravenhage* 1624, één geval:

1°. Abraham Hobosch, Siecken-trooster te Gouda, die zich oefent in het proponeren, wordt aanbevolen door de Classe van Woerden en „de Gedeputeerden des Synodj, die hem eenmael gehoort hadden". De Synode besluit hem een tekst op te geven, om daarover op de volgende vergadering te preeken 3). Nadat hij in deze volgende vergadering een propositie over Eph. II. vs 8 gedaan had, oordeelde de Synode „dat sijne gaven niet onbequaem en zijn, om hem t' sijner tijdt tot den Kercken-dienst te gebruijcken, insonderheyt omdat hij hem in de Troublen soo getrouwelijck binnen der Gouda ten dienste van de goede saecke heeft gequeeten" 4).

1) *Acta Syn. Zuid-Holl.* Art. LI, f. 87.

2) *Acta Syn. Zuid-Holland.* Art. XXIII, f. 95.

3) Art. XVI, f. 103.

4) Art. XXXVII, f. 107.

In de Synodes van IJsselstein 1626, Dordrecht 1627, Delft 1628 en Leiden 1629 komen geen gevallen voor. Alleen is in de Synode van Delft, Art. XXXVI, f. 156, en Leiden, Art. XXXV, f. 167, sprake van een Joh. Teyster-

Aan de Classe van Gouda wordt opgedragen hem „*praeparatorie* te examineeren”, om hem daarna „eijntelĳck met ordre tot den Kerckendienst Peremptoir te promoveeren”. Echter wordt er uitdrukkelijk de clausule aan toegevoegd: „welverstaende dat altĳdt die ghene, die ghestudeert hebben de sulcke sullen voorgetrocken worden” 1).

Ook Pieter Roelantsz komt weer ter sprake en wordt nevens Hobosch „beroepelĳk” verklaard „ende dat men hem *sonder praesudicĳe der studenten* tot den Kerckendienst vordere” 2).

Voorts komt op de lijst der praeparatoir geëxamineerden voor zekere Gabriel Vinck, «schoolmeester te Leckerkerck», wel dezelfde, die op de synode van Gouda was afgewezen om zijn vrouw, maar nu, bĳkbaar na correcter gedrag zijner wederhelft, was geadmitteerd 3).

de *Synode te Woerden* 1625, één geval:

1° Petrus Broun, Rector te Oudewater, vraagt om geëxamineerd te mogen worden in de Classis van Gouda en „dan in 't Proponeeren hem te moghen oefenen”. Het oordeel wordt aan de Classis overgelaten 4).

Tevens komt op de lijst der praeparatoir geëxamineerden voor A. Hobosch 5).

de *Synode van 's Gravenhage* 1644, één geval:

1° Isaac Clock, schoolmeester te Benscop; de Classis deelt mede, dat hij verzocht praeparatoir geëxamineerd te

---

baen, een Nieuwelĳng uyt het Pausdom overgekomen die aan de Synode vraagt om zijn propositie te hooren, ten einde tot de publieke propositien toegelaten te worden. Dit geval raakt echter niet Art. VIII, maar Art. XLII van de part. Syn. v. Dordt, gelĳk de Synode uitdrukkelijk zegt. (Aan Teysterbaen wordt dit verzoek geweigerd en hij wordt verwezen naar de Classe van Leiden, waar hij zich in 't prĳvaat proponeeren oefenen moet.)

1) Art. XXXVII, f. 107.

2) Art. XXIII, f. 104.

3) Art. LXV, f. 112.

4) Art. XVI, f. 115.

5) Art. LXIII, f. 122.

worden; de Synode besluit zich te houden aan Art. VIII „ende specialijck dat daer in niet sal getreden worden, dan met goed vinden der E. E. Gedeputeerden des Synodj, volgens de resolutien voor deesen genomen, met namen in Sijn. Goud. 1620” 1).

de *Synode van Woerden* 1645:

Isaac Clock heeft zich weer aangemeld; de Synode besluit nogmaals zich te houden aan Art. VIII 2).

de *Synode van Buren* 1646, één geval:

1 Henric Ras, Duytsch schoolmeester in den Briel; met consent van de Deputati Synodi heeft hij propositiën gehouden voor de classe; deze wil hem nu praeparatorie examineeren; dit wordt toegestaan 3).

Voorts deelt de Classis van Buren mee, dat Isaac Clock „nae de gestelde ordre tot goedt contentement des Classis Praeparatorie is geëxamineert 4);

de *Synode van Dordt* 1647, één geval:

1 Gideon Schatz, Duytsch schoolmeester, heeft zich een tijd lang in de classis van Buren geoëffend „met privatim proponeeren”; de classis geeft den Synodus te kennen dat dit geschiedt met groot contentement, waarop de Synode besluit, dat de Classis hiermede dit jaar nog zal voortgaan en Schatz zich 't volgend jaar „in Synodo sisteere”, om dan met hem te handelen volgens Art. VIII: „Waar nae in volgende tijden alle Duytsche clercken sich sullen moeten reguleeren” 5).

de *Synode van Delft* 1648:

De Synode besluit het examen van Schatz nog een jaar uit te stellen 6).

---

1) Art. LVIII, f. 367.

2) Art. XLIII, f. 377.

3) Art. LVII, f. 386.

4) Art. XLIII, f. 384.

5) Art. LXIII, f. 396.

6) Art. LXXII, f. 406.

de Synode van *Leiden* 1649:

De Synode autoriseert de Classe om met Schatz „te procederen tot een praeparatoir examen, nae de ordre der Kercken daertoe gestelt: mits dat evenwel hierdoor in toekomende tijden niet en werde gepraejudiceert de ordre des Nation. Synodi over de Duijtsche klercken" 1).

Op een tijdvak van 20 jaren komen dus in Zuid-Holland ongeveer 10 aanvragen voor van ongestudeerde personen om predikant te worden. De behandeling dezer personen is niet altijd geheel dezelfde, maar komt toch in hoofdzaak hierop neer:

- 1°. dat zulk een persoon zich wendt tot de Classis;
- 2°. dat deze met de Gedeputeerden der Synode hem voorloopig onderzoekt en daarna toestaat privatim te proponeeren;
- 3°. dat de Classis, wanneer deze propositiën genoeg geven, hem voordragen aan de Synode, om tot den dienst des Woords bevorderd te worden;
- 4°. dat zoodanige persoon dan in de Synode verschijnt om een proeve zijner bekwaamheid te geven;
- 5°. dat daarna aan de Classe last wordt gegeven om hem praeparatoir te examineeren, ten overstaan van de Deputati Synodi;
- 6°. dat bij welslagen van dit examen de candidaat beroepbaar wordt gesteld, met dien verstande echter, dat aan gestudeerde personen bij het beroep de voorkeur moet geschonken;
- 7°. en eindelijk, dat door het peremptoir examen, na het beroep, de volle toelating tot den Dienst des Woords en der Sacramenten moet worden verkregen.

Al deze bepalingen zijn uitwerkingen van Art. VIII der Dordtsche K. O. behalve één, die uit dit Artikel geenszins voortvloeide en dan ook, gelijk wij zagen, door invloed van de Universiteiten was ingeslopen, nl. dat bij het beroep aan de studenten de voorkeur moest geschonken worden.

---

1) Art. LXVII, f. 423.

Het is volkomen te begrijpen, dat de aandrang tot deze beperking van de Professoren uitging. Zelfs Voetius, die erkent op de Synode van Dordt meegewerkt te hebben tot de vaststelling van Art. VIII; die de vroegere profetiën roemt cum constet in Belgio nostro, ante copiam Scholarum, complures istius generis (d. w. z. van de mannen van Art. VIII) ex asceteriis illis, in messem Domini extrusos, plura pietatis, zeli et multorum conversionis miracula (ita loqui liceat) edidisse, quam plerosque alios Literatos; voegt er toch uitdrukkelijk aan toe: Nunc autem cum copia studiorum et Scholarum abunde suppetit, nolimus *Prophetarum Filios in studiis ab infantia enutritos, idiotiis postponi*, caeteris scil. paribus 1).

Deze clausule veroorzaakte den dood van Art. VIII. Niet in het begin der 17^e eeuw toen er nog overal gebrek was aan predikanten en menig oefenaar, die de Doleerende Kerken trouw gediend had, tot dank de plaats innam van den verdreven Arminiaanschen predikant. Maar wel na 1650. Het aantal Universiteiten steeg; gelijken tred hield daarmede het aantal Theologische studenten; straks werd de markt zoo overvoerd, dat men geen raad wist met al die op een plaats wachtende candidaten. Er waren er die tien, twaalf jaar rondliepen, voor zij een beroep konden krijgen. En op de Friesche Synode van 1663 te Sneek gehouden, werd zelfs het van wanhoop getuigende voorstel gedaan om voorloopig maar niemand meer te examineeren 2).

Deze toestand zou reeds op zich zelf de werking van Art. VIII belemmerd hebben, maar werkte natuurlijk vernietigend, nu al deze wachtende candidaten bij beroepen nog de voorkeur hadden boven de oefenaars. Er behoefde waarlijk van de zijde der Universiteiten niet meer op de afschaffing van Art. VIII aangedrongen te worden. Het

---

1) VOETIUS, *Pol. Eccles.* T. I, p. 883 v.v.

2) IJPEY EN DERMOUT, T. I, aant. 133.

artikel was *feitelijk* tegen het eind der 17^e eeuw buiten werking gesteld.

Formeel geschiedde dit alleen, voor zoover ik kon nagaan, in Friesland. Daar brachten de classes van Franeker en Sneek in 1656 op de Synode het voorstel ter tafel, om voortaan geen ongestudeerde personen meer toe te laten tot den dienst des Woords, waarbij zij als redenen aanvoerden: „*Vooreerst*, omdat men van hen niet heeft noch kan verwachten, de geheele dienst, die vereischt wordt, 1°. in de kerken, classes, synoden; 2°. ook niet wanneer zij worden collegen van geleerde predikanten; 3°. ook zelfs niet tegen de dwaalgeesten, en dat om de onwetendheid van noodzakelijke kunsten en talen. *Ten tweede*, omdat het dient tot merkelijke verachting van het heilig ministerium. *Ten derde*, omdat het directelijk tegenloopt den eisch en bekwaamheid, die Christus noodzakelijk achtte, Hand. II, die niet eerder zijne apostelen na zijne hemelvaart wilde uitzenden, voor en alear dat zij ontvingen de kennis om in alle talen de groote daden Gods te kunnen uitspreken. *Ten vierde*, omdat het ook strijdt tegen resolutiën van synoden in 't generaal, daar geen opgedrongen concent mag tegengaan, als blijkt: „Geen candidaten in de theologie zullen voortaan tot het examen voor de heilige dienst, veel min tot de heilige dienst, toegelaten worden, voordat zij eene proeve van vorderingen in de hebreuwsche en grieksche taal hebben gegeven.” *Ten vijfde*, tegen de resolutien en wetten der Ed. mogende heeren van 't land. *Ten zesde*, tegen de billijkheid ook strijdende, aangezien hierdoor den niet gestudeerd hebbende meer gunst geschiedt, dan hun in welke maar een klein manquement is. *Ten zevende*, ook omdat het dient tot verachting van de studie, en verderf, ja desperatie dergenen, die wel gestudeerd hebben, en met genoegzame gaven voorzien zijnde, echter terug moeten staan.”

De Synode achtte het voorstel te gewichtig om er terstond over te beslissen. Eerst het volgend jaar nam zij

een besluit, aldus luidende: Dat in deze tegenwoordige tijden, daar men heeft vele geleerde jonge candidaten, die zich van kindsbeen af tot de studie geïmployeerd en be-naarstigd hebben, voortaan geen leeken tot het examen en zoo ook tot de heilige dienst zullen worden toegelaten, om redenen in de vorige Synode geallegeerd 1).

De laatste ongestudeerde persoon die in Friesland tot den Dienst des Woords was toegelaten, was Evert Pieters Napjes in 1655. In Groningen vond dit nog in 1675 plaats met Meindert Thomas 2); in Gelderland wordt zelfs nog 1689 een schoolmeester toegelaten tot het praeparatoir examen 3) — maar dit zijn dan ook de laatste levensteekenen van Art. VIII. De Classicale handboekjes van de 18^e eeuw wijden, bij al hun uitvoerigheid, geen woord meer aan de toelating van ongestudeerde personen 4).

---

1) Acta Syn. 1656, Sessio IV, Art. 7 en 1657, Art. 43, aangehaald bij DIEST LORGION, *de Nederduitsche Hervormde Kerk in Friesland*, 1848, p. 94 vv.

2) YPEY EN DERMOUT, I, aant. p. 113.

3) *Zutphensch Class. Reg.*, p. 50.

4) Wel wordt in de Synodale en Classicale Handboekjes vrij uitvoerig gehandeld over de « Oeffeningen » en « Oeffenaars » — maar ik laat deze quaestie verder rusten, omdat zij niet rechtstreeks samenhangt met mijn onderwerp. De propositie had voor mij alleen belang, zoolang zij óf zelf diende voor óf in verband stond met de opleiding tot den Dienst des Woords. De oefeningen uit de vorige eeuw hebben daarmede niets uitstaande.

Ten slotte voeg ik volledigheidshalve hier nog aan toe, dat volgens Dr. Vos, *Vaderlandsche Kerkgeschiedenis*, 1882, II, p. 13, in 1578 te Dordrecht en in 1589 te Leiden *Profetenscholen* gesticht zijn. Daarin werden volgens hem « ongestudeerde » proponenten, mits van zeldzame gaven, geoefend « tegen de Socinianen, Papisten, Ubiquitisten en Remonstranten. » Daar Dr. Vos geen bronnen noemt, moet ik het bij deze meedeeling laten. Alleen kan ik opmerken, dat in de Syn. Acta van Zuid-Holland van 1618 enz. over deze Profetenscholen met geen woord melding wordt gemaakt. Ze moeten dus zeer kort hebben bestaan.

§ 6. *De Universiteiten.*

Over de Universiteiten, waar gemeenlijk het breedst over uitgeweid wordt, kan ik uiteraard het kortst wezen. Haar geschiedenis en vooral die harer professoren werd op de meest uitvoerige wijze beschreven en is in het bezit of althans onder het bereik van ieder „kenner van historien”. Ik herinner slechts — om van het minder belangrijke te zwijgen — aan de *Athenae Batavae* van MEURSIUS; de *Athenae Frisiacae* van VRIEMOET; het *Trajectum eruditum* van BURMAN; SIEGENBEEK'S *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool* 1829; BOUMAN'S *Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool* 1844; JONCKBLOET'S *Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen*, 1864, waarmee een nieuw tijdperk in de historiographie onzer Universiteiten werd geopend; SCHOTEL'S *Academie te Leiden* 1875; BOELE'S *Beschrijving van Friesland's Hoogeschool* 1878 en eindelijk aan de *Historische schets van Utrecht's Hoogeschool* door Dr. LONCQ 1886 gegeven. Zelfs de Hoogeschool te Nijmegen, die geboren werd om te sterven, mocht zich toch verheugen in de belangstelling van meer dan één geschiedschrijver. IN DE BETOUW beschreef haar kortstondig bestaan in zijn: *Quartierlijke Academie van Nijmegen*; ROUKENS hield 1769 over haar een oratie; P. NIJHOFF hernieuwde haar gedachtenis in den *Gelderschen Volksalmanak* van 1844 en — Nijmegens Academie heeft althans niet te klagen over miskenning — nog dit jaar bracht ons de *Tijdspiegel* een keurige studie over haar van J. C. T. V. D. MEER VAN KUFFELER. Men zal mij toestemmen na deze korte en zeer onvolledige opsomming, dat een beschrijving van de lotgevallen dezer Hoogescholen veel zou hebben van een uilen aanvoeren naar Athene's markt, of nog erger van een bloot herhalen van wat elders beter en uitvoeriger is behandeld.

Toch neemt dit alles niet weg, dat in een studie over het onderwerp, dat ik mij ten doel koos, de Universiteiten niet geheel onbesproken kunnen blijven. Al heb ik dan ook weinig nieuws mee te deelen, de beteekenis dier Universiteiten voor de opleiding tot den Dienst des Woords dient althans in het licht gesteld. Ik bespreek daarom in deze paragraaf eerst enkele algemeene punten: het verband tusschen de oprichting der Universiteiten en de behoefte aan predikanten; den voorrang der Theologische faculteit; het Gereformeerd karakter der Universiteiten, etc. om daarna in de volgende paragrafen nader in te gaan op de verhouding tusschen de Universiteiten, den Staat en de Kerk; op het onderwijs in de Theologische faculteit, en eindelijk op de middelen ter bevordering der Theologische studie: de Collegium's en beurzen.

Vooraf een enkel woord over *naam* en *begrip* beide onzer Hoogescholen. Immers naast deze Hoogescholen had men ook Illustre Scholen en waar ik over deze eerst in § 10 handel, dient vooraf het onderscheid tusschen beide vastgesteld. Eerst dan toch kan van een schifting dezer Hoogere scholen sprake zijn.

De quaestie van den naam is niet zoo gemakkelijk als men bij den eersten oogopslag wel denken zou. In de stichtingsoorkonde van Leiden wordt gesproken van een „vrije openbare Schole ende Universiteit” 1); in die van Franeker van „Gymnasium literarum publicum” 2); daarentegen bij Groningen in het openingsprogramma van een „Schola Illustris seu Academia” 3) en in het oprichtingsbe-

---

1) SIEGENBEEK, II, p. 295. Dezelfde namen worden gebruikt in het *Register der Resolutien van Holland en West-Vriesland*, 6 Jan. 1575. Jacob Tjaert, de zaakgelastigde van den Prins schijnt gesproken te hebben van seker *Collegie* en *Universiteit*, althans indien de meedeeling van Curateuren der Leidsche Universiteit juist is (*Reg. der Resol. van Holl.*, 13 Juni 1761).

2) BOELES, I, p. 432.

3) JONCKBLOEDT, p. 35.

sluit van een „Provinciaal Collegium van vijf Facultheyten” 1).

Alleen deze Universiteiten zijn *als* Universiteiten ontstaan. De overigen hebben zich ontwikkeld uit Illustre scholen. Bij Utrecht staat in het desbetreffend besluit: „dat de Illustre Schoole verandert sal werden tot eene Universiteyt oft Academie” 2). Te Harderwijk wordt bij de verheffing van „Academia Provincialis” gesproken 3); daarentegen te Nijmegen van „Quartierlijke Academie” 4).

Daarnaast vindt men meer algemeene of zinnebeeldige benamingen: Scholae, Grootte school, Hooge school, Seminarium Reipublicae et Ecclesiae etc.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de namen Academia en Universiteit promiscue gebruikt werden. De beteekenis, die men in later dagen aan Academie gehecht heeft, alsof een Universiteit *alle*, een Academie slechts enkele wetenschappen behoefde te omvatten, gold toen blijkbaar nog niet. Ook ziet men, dat het woord Gymnasium, zoowel als Collegium van de Universiteiten gebruikt werd.

De moeilijkheid zit alleen in Groningen waar de school een Schola Illustris seu Academia heet. Ook de school te Utrecht heet Schola Illustris, maar deze wordt pas later Academia. Eveneens is het met Harderwijk en Nijmegen. Dáár wordt dus tusschen Academia en Schola Illustris onderscheid gemaakt.

Waarin bestond dit onderscheid?

Het voorbeeld van Utrecht is in dit opzicht het leerrijkst. 1632 besluit de Stadsregeering een Illustre School op te richten „in de welcke de Heylige Theologie, Rechtsgeleertheyt, Philosophie ende andere wetenschappen

1) JONCKBLOEDT, p. 30.

2) LONCQ, p. 25.

3) Ut Illustre hoc Gymnasium bonis avibus ad Provincialis Academiae fastigium ascendat. In het *Diploma* der Geldersche Staten, afgedrukt in de LEGES ET STATUTA, ed. 1727, p. 14.

4) IN DE BETOUW, p. 10.

publicquelyck geleert ende geexpliceert souden worden" 1). In 1636 bestaat de School reeds twee jaar en nu verzoekt de Stadsregeering aan de *Staten* van Utrecht „den Professoren macht te geven ende te authoriseeren omme in de selve faculteyten, scientie ende wetenschappen nae voorgaende wettelijcke examinatie ende ondersouck te verlenen, Titulen van Doctoren, Licentiaten, Meesters enz. onder behoortelijke Letteren ende Brieven daertoe dienende. Ende dat d'selve in dese van gelijcke kracht sullen wesen als die in andere Universiteyten ofte Academien verleendt ofte gegeven werden" 2). De *Staten* staan dit verzoek toe „en gunnen, consenteren en octroyeren, van nu voor altyt bij dese eendrachtelijck uijt onse Souveraine macht: dat de voorsz. Illustre Schoole verandert ende geerigeert sal werden soo wij d'selve veranderen ende erigeren bij dese tot eene Universiteyt oft Academie" 3). Het verschil tusschen een Illustre School en een Universiteit lag dus uitsluitend in het jus promovendi.

Reeds vroeger zagen wij, dat volgens de beschouwing in het tijdperk, aan de Reformatie voorafgaande, de macht om het jus promovendi te verleenen geacht werd toe te komen aan den Paus, den Keizer, of wel — gelijk in Spanje — aan een landvorst. Met de Reformatie viel natuurlijk de mogelijkheid weg voor Gereformeerde volkeren om het jus promovendi van den Paus te vragen. De Keizer had met ons land weinig uitstaande 4), en het was dus meer dan een bloote formaliteit, dat de *Staten* van Holland het oprichtingsdecreet der Leidsche Universiteit op naam van Philips stelden; het was de erkenning, dat alleen hij als Souverein dat jus promovendi schenken kon. Vandaar dat in dit

---

1) LONCO, p. 6.

2) LONCO, p. 25.

3) LONCO, p. 25.

4) Ook al werd formeel nog in dezen tijd volgehouden, dat de Duitsche keizer ook over ons land Opperheer was.

oprichtingsdecreet, wat gedeeltelijk schijnt geconcipeerd te zijn naar de oprichtingsbul van Leuven's Hoogeschool 1), juist dat jus promovendi op den voorgrond treedt. Het wordt geschonken met ongeveer dezelfde woorden als wij in het octrooi van Utrecht's Staten vonden, dat de Leeraars en Doctoren „macht ende auctoriteyt zullen hebben — naer behoorlicke examinatie ende ondersouck, titulen van Doctoren, ende Meesters in de voorsz scientien te verleenen onder behoorlicke letteren en brieven daertoe dienende, die wij willen van zulcken effecte ende cracht te zijn — als die in andere gemeene Schoolen ende Universiteyten verleent ofte gegeven mogen zijn ” 2).

Met de afzwering van Philips was de Souvereiniteit op de Staten zelf gevallen en van dat oogenblik behoefde men dus het jus promovendi niet meer van elders te vragen; men verleende het ex plenitudine imperialis potestatis, gelijk de Keizer zeide, of gelijk Utrecht's Staten spraken: „uyt onze Souveraine macht”. Maar juist daarom kon dan ook nooit een stadsregeering een Universiteit oprichten of octroyeeren, omdat haar die Souvereine macht ontbrak.

Het kenmerk, waaraan men eene Universiteit van een Illustre School kan onderkennen, ligt dus hierin, dat bij een Universiteit de formeele oprichtingsdaad moet geschieden door den Souverein en bij die oprichtingsdaad het jus promovendi moet worden toegestaan. Dit kenmerk vinden wij èn te Franeker èn te Groningen. De Friesche Staten nemen 1584 het besluit een Universiteit te stichten en in de door de Staten vastgestelde leges is het promotierecht erkend. En evenzoo te Groningen. Het oprichtingsbesluit wordt 26 Nov. 1612 door de Staten genomen en in de door hen uitgevaardigde leges Academiae het jus promovendi uitdrukkelijk opgenomen 3).

---

1) *De Letter-, Historie- en Boekbescherwer*, Dl. I, a. 1763, p. 3.

2) *SIEGENBEEK* II, p. 296.

3) *JONCKBLOEDT*, p. 30. Ook bij de verheffing van Harderwijks School tot

Zien wij nu desniettenstaande, dat bij het inwijdings-program Groningen's Hooge School een Schola Illustris heet, dan blijkt daaruit, dat de titel Illustre School toen — althans te Groningen — nog geen praegnante beteekenis had erlangd en men er dus geen bezwaar in zag een Universiteit Schola Illustris te noemen 1). Twintig jaar later te Utrecht vinden wij daarentegen het onderscheid tusschen beide namen reeds zeer scherp en duidelijk gedefinieerd. Toch meene men daarom niet, dat het fixeeren van den naam saamvalt met het opkomen van de Illustre Scholen. In § 10 zullen wij zien, dat deze reeds lang van te voren bestonden.

Op nog een andere anomalie van Groningen wijs ik, omdat ook daarin een wenk ligt met het afgaan op een titel voorzichtig te wezen. Groningen's Staten spreken van de „oprichtinghe eenes Collegie van faculteyten". Het gewone gebruik, gelijk wij reeds bij de Kerkelijke bepalingen zagen, nam Collegie in den zin van Hospitium. Zoo sprak men van het Staten collegie te Leiden en vroeg de Zeeuwsche Synode aan haar Overheid een collegium voor de theologische studenten te Leiden op te richten. Daarnaast vonden wij echter een geheel andere beteekenis

---

Universiteit, werd in het desbetreffende octrooi door de Staten v. Gelderland uitdrukkelijk bepaald, dat de Professoren het recht hadden «praecedente justo examine, et spectata Candidatorum peritia, creandi facultatum omnium Doctores, Licentiatos ac Magistros dandique indices eruditionis atque existimationis tabulas quas dignitates ejusdem haberi volumus, cujus sunt, quae ab Academiis reliquis conceduntur. LEGES ET STATUTA, p. 15. En geheel in gelijken geest bepalen de Staten van het Kwartier van Nijmegen, 1656, «dat de School aldaar veranderd wierdt in eene Quartierlyke Academie en Universiteit met gelyke voorrechten, als waar mee de andere Academien voorzien mogten wezen, zijnde de Professoren gemagtigd, om, na voorafgaand wettig onderzoek, te verleenen titulen van Doctoren, Licentiaten, Meesters enz.» IN DE BETOUW, p. 10. Men ziet, dat de formule, in den stichtingsbrief van Leiden gebruikt, overal werd gevolgd.

1) In de *Letter-, Historie- en Boekbeschouwer*, Dl. II, p. 771 wordt beweerd, dat de Academie eerst een Doorluchtige School was. Ik kom later op deze quaestie terug.

van Collegium op het convent te Wezel, waar blijkbaar het woord genomen werd in den Geneefschen zin van „Illustre School”. Terwijl eindelijk het woord hier, gelijk Jonckbloedt het volkomen terecht interpreteert, gelijk staat met *Universiteit* en met een Hospitium niets te maken heeft 1). Althans in het besluit, waar uitvoerig over de oprichting van dit Collegium gehandeld wordt, is wel sprake van professoren en curatoren, maar met geen enkel woord van alumni of van een oeconomus (Regent).

Tot zooverre over den naam. Het begrip van Universiteit behoeft na hetgeen gezegd werd, weinig toelichting meer. In de Middeleeuwen beteekende Universiteit: Universitas docentium et discentium; aan het hoofd van Groningen's leges staat dezelfde bepaling: Academia haec nostra . . . duobus praecipuis membris vel partibus constet, Collegio scilicet Docentium et Discentium coetu. In de Middeleeuwen moest een Universiteit het promotierecht bezitten, en wij zagen, hoe de zoogenaamde oprichtingsdaad bijv. te Utrecht uitsluitend in het verleenen van dat promotierecht bestond, waarbij evenals in alle Middeleeuwsche bullen aan de Universiteit dezelfde rechten werden toegekend „als die andere bezaten”. Ook het begrip van „studium Generale”, een inrichting die voor alle volkeren openstond en *niet* uitsluitend diende voor eigen land, bleef bewaard 2). Over de beteekenis, die onze Hooge-

1) JONCKBLOEDT, p. 30. In de verschillende acta wordt beurtelings van *Academia*, *Hooge School* en *Collegie* gesproken zonder verschil.

2) Het woord « Studium Generale » schijnt niet meer gebruikt te zijn in de officieele stukken. Eigenaardig is, dat men in de XVIII eeuw het begrip, dat in Studium Generale lag, overdroeg op het woord Universiteit. Zoo leest men in een *Geschiedenis van Leiden's Universiteit* door J. SCHREVELIUS (M. S. S. berustende op de Kon. Bibl. van 's-Gravenhage. Zoover ik weet, werd het niet uitgegeven. Het is van 1750); Dat dezelve ook Universiteit genaamt wordt, wil zooveel zeggen als *algemeene schoole*, omdat dezelve niet afzonderlijk door eene Stadt, maar door 't Oppervermogen van 't gemeene landt wordt opgericht en dat zij ook voor 't algemeen, zo wel ingezetenen van ons landt, verbonden nagebuuren en vreemde Natien gebruikt wordt.

scholen ook voor het buitenland hadde, spreek ik straks uitvoeriger. Ik wijs nu alleen op het feit. Slechts op één punt is er een grondverschil tusschen de Universiteiten vóór en na de Reformatie. De promoties der Middeleeuwsche Universiteiten hadden universeele beteekenis — die onzer Universiteiten niet meer. Er was een scheuring gekomen door heel de Christenheid en daarmede hield ook de algemeene erkenning der graden op. Leidens Hoogeschool — uit dit eene bekende feit spreekt genoeg, hoe diep de klove was — ontving 1597 als *bijzonder blijk van gunst* het privilegie van Hendrik IV waarbij aan de door haar verleende graden ook voor Frankrijk rechtsgeldigheid werd verleend, — altoos nog met uitzondering van de „Docteurs en Droit Canon, Theologiens et Medecines” 1)

Mag ik rekenen dat met deze enkele opmerkingen genoegzaam is aangetoond hoe het begrip van Universiteit, gelijk dit in de Middeleeuwen opkwam, ook na de Reformatie geen belangrijke wijziging onderging — ook bij de bespreking van het Onderwijs en van de verhouding tot den Staat zal ons deze continuïteit blijken — dan ga ik thans over tot de vraag in welk verband de oprichting dezer Universiteiten stond met de behoefte aan predikanten.

Dat er gebrek was aan predikanten behoeft wel niet nader aangetoond. Doch er was meer dan dat. Ook de predikanten die men had, waren grootendeels mannen, die weinig of niets gestudeerd hadden. Niettegenstaande de bepalingen der Synodes werden overal onbekwame mannen — priesters en monniken, schoolmeesters en handwerkslieden, de beide laatste als zij maar vroom en wel ter tale waren — tot den Dienst des Woords toegelaten. Wel zagen wij, dat Coolhaes ongelijk had met te beweren dat de leiding onzer Kerken in haar Synodes aan de zoodanigen was toevertrouwd; dat zijn klacht, waar ze mannen als Datheen,

---

1) SIEGENBEEK II, p. 318. Lodewijk XIII bekrachtigde dit privilegie.

Gaspar van der Heyden e. a. gold, onbillijk was, maar dit neemt niet weg, dat er reden tot klagen was 1) en onze Kerken zelf het hardst om hulp riepen. We vonden daarvan reeds een uiting op de Synode van Dordt, 1574, en deze uiting toonde waar de Kerken heen wilden. Er moest een Gereformeerde Universiteit opgericht, in de eerste plaats voor de Theologie, maar ook, de Kerken voelden, dat dit een levensbelang was, voor de andere wetenschappen, met deze Theologie in verband.

Prins Willem nam deze stem ter harte. Hij vreesde, dat bij een nauwer verbinding tusschen de XVII provincien Leuven's Universiteit aan de zaak der religie een ontzagelijke schade zou toebrengen, en het plan, dat hij reeds jaren overdacht had, kwam eindelijk in 1574 tot uitvoering. Van Middelburg uit, waar hij zich toen bevond, zond hij M. Jacob Tayaert naar Holland met de instructie om bij de Staten van Holland er op aan te dringen, dat nog vóór de onderhandelingen, te Breda gevoerd, ten einde waren, een Hoogeschool, liefst te Leiden, zou worden opgericht.

In de instructie, aan dezen afgevaardigde meegegeven, viel de nadruk minstens even sterk op het belang van den Staat als van de Kerk. De Theologische faculteit treedt bij de opening der Universiteit niet op den voorgrond 2). En in de

1) Zoo schrijft Corput aan Cornelissen 1580, dat een zekere Christiaan, verder onbekend, te Stollich een dienaar had ingevoerd sonder examen of approbatie, die te voren papist geweest was. Hij laat op deze meedeeling volgen: «*Sulche onordeninghe sien en hooren wij dagelick*» (W. DER M.-V. Serie III, Deel II, p. 124). En als in 1583 de Prins vraagt aan Taffijn: unde accidat ut crebro intra ministros Verbi dissensiones atque adeo contentiones exoriantur, geeft deze ten antwoord: nonnullos facile ad Ministerium admissos, praesertim, qui aliquando monachi fuerint, a pietate et puritate religionis alienos in discipl. Ecclesiastica varia comminisci ut illam exosam reddant. W. DER M.-V., Serie III Deel V (2de stuk) p. 209.

2) In de vergadering van de Staten van Holland wordt wel besloten « omme in de Professie in de Philosophie, en Artis Oratorie, mitsgaders van de Taalen Latijn, Grieks en Hebreuws en daar benevens van de Theologie

stichtingsoorkonde, namens Philips gesteld, kon moeilijk over de zaak der Religie veel gesproken worden. Het eigenlijke doel van de Stichting komt dus in de officiële Acte-stukken niet uit en het schijnt zelfs, dat de Prins er opzettelijk een geheim van gemaakt heeft, iets wat wel niet bevreemden zal, wanneer men denkt aan de gezindheid der Staten tegenover het Calvinistisch karakter onzer Kerken. Eerst 1592 dorst Jan van Houten bij de opening van het Staten-Collegie dit geheim, gelijk hij het uitdrukkelijk noemt, openbaren: „De voornaemste beweghende oorsake der stichtinge deser Universiteyt *was de Theologie*”. Boven allen twijfel verheven is de zaak echter door de uitgave van een brief, dien Prins Willem I aan den Senaat te

Leiden schreef in 1582, waarin hij uitdrukkelijk verklaarde: *Mihi sane cum primum auctor essem instituendae Scholae, illud imprimis propositum erat, ut studii Theologie prima et summa haberetur ratio*. Dus niet alleen was de Theologie de beweegreden, waarom de prins op de stichting der Universiteit aandrong, maar ook, de Prins zegt het zelf, zijn wil was, dat de Theologie *de eerste plaats* zou innemen aan de Universiteit 1).

Bij de oprichting van Franeker's Hoogeschool is het moeilijker na te gaan, welke de beweegredenen waren. M. Boeles heeft op dit punt, hoe verdienstelijk zijn arbeid overigens ook zijn moge, niet genoegzaam licht verspreid, misschien wel omdat de eerste onderhandelingen over de oprichting mondeling werden gevoerd en dus metterdaad in dit opzicht geen licht *kan* verspreid worden.

Reeds in 1583 schijnt er door de Staten over gedacht te zijn om een Universiteit op te richten. Zelfs werden, althans vermoedelijk met het oog daarop, twee mannen

---

voor het eerste en beste te beginnen » (*Reg. der Res. van Holl.*, 6 Jan. 1575), maar men weet hoe bij de uitvoering van dit besluit de Theologie al een zeer bescheiden plaats kreeg.

1) ARCHIEF VOOR KERKEL. GESCH., IX, p. 521 vv.

van naam, Lubbertus uit Emden en Schotanus uit Antwerpen uitgenoodigd naar Friesland te komen 1). Dit wekte opzien; het gerucht verspreidde zich, dat er een Universiteit zou komen, en — al weder zeg ik waarschijnlijk, want zekerheid hebben wij niet — in verband met deze geruchten richtte nu een Commissie, door de Friesche Synode van 1583 benoemd, het verzoek tot de Staten: Dat mijn Heeren gelieven wil een zeecker *Seminarium* vp te richten, Daer In dat etlijke geleerde professores geroepen mochten worden, vp dat deur haer die Jeuchdt, die eenige voortganck In literis gedaen hebben, *plenius* geinstituteert ende tot volcomentheit gebracht mochten worden 2). Op denzelfden dag dat dit verzoek inkwam, werd ook een Remonstrantie van de „gecommitteerden totten Reeckeninge” ter tafel gebracht, luidende: Ende alsoe alreede bij den heeren Gedeputeerden diuersche Scholiers ende Studenten een jaerlix pensie Is geaccordeert, bevijnden die Remonstranten zeer profftelijck ende hoognodich te zijn, dat vijnten opcompsten der Cloosteren goederen een eerlick *Collegium* vpgericht werde In alsulcken plaetse als bij den heeren Volmn. alder oirbaerlijcxt en bequaemst bevonden zall worden, ende vm tselsue te effectueren goede getrouwe wel gequalificeerde personen gedestineert worden. Ende dunct d' Remonstranten dat zulcx sonder groote schaede der Kercken ende der Republicquen niet langer gediffereert behoort te worden. De Staten namen daarop het volgende besluit: Die Staten voorss. hebben geresolueert ende Resolueren bij desen, dat men vpt spoedelijcxt een *Seminarium* ende Collegie binnen desen lande sall vp Richten, waer Inne eenige geleerde mannen zullen werden geroepen, mits dat gelijkheit Int aennemen der ijuvnges gesellen Int voorss. *Seminarium* zal werden gehouden, naementl. dat deselue soe wel vijnt het eene quartier als vijnt het ander zullen aen-

---

1) BOELES, I, p. 8.

2) BOELES, I, p. 8.

genomen werden 1). Toch duurde het nog een jaar voordat dit besluit tot uitvoering kwam. Eerst 17 October 1584 werden de middelen voor de School toegestaan, waarbij als motief werd opgegeven: . . . dewijle noch de Kercke Godts noch het politische regiment niet can noch mach sonder geleerde personen bestaen, ende daeromme hoog-nodich is oprechtinge van een *Seminarium* ofte *Collegium* . . . Is bij de gemeene Volmachten der Landen ende Steden geresolveert dat allen den voorss. Conventen-opcomsten ende renthen sullen bekeert worden tot oprechtinge van het voorss Collegium ende onderholdinge van de aengenomene *Alumnos*, ende die noch aengenomen sullen worden, volgende die resolutie onlangs op ten verledenen Landtsdagh genomen 2).

Dit zijn de actestukken; 29 Juli 1585 werd de School geopend en in het program, daarvoor verspreid, verklaren de oprichters: in Rep. bene constituenda, non solum belli pacisque, id est, Iustitiae administrationem publicam, nobis impositam arbitramur, sed Religionem ipsam . . . non tractandam, at tutandam et prorogandam: et Scholas, vtriusque seminarium . . . curandas tandem etiam nobis . . . iudicavimus. En verderop heeten de Scholae: vtriusque Alumnae pariter et Altrices, . . . vnde qui Rempub. . . gubernent, qui Ecclesiam cum fructu administrent, prodeunt. En aan het hoofd der Leges Academiae staat de verklaring: LITERIS ET PIETATI ACADEMIA publica CHRISTO Ecclesiaeque dicata Franequerae Frisiorum publice adaperta in usum patriae exterorumque esto 3).

Uit het verloop van zaken blijkt duidelijk, dat het opleiden van predikanten een der hoofddoeleinden was van de oprichting en dat de Theologie aan Franeker's Academie

---

1) BOELES, I, p. 9.

2) BOELES, I, p. 12.

3) BOELES, I, p. 431 v.v.

een eerwaardig imman. De Academie was er haar goetv
toegewijd en Christus er niet te Nieuw. Maar over dit moet
dus niet verder gesproken.

Maar wel dient nog een oogenlijk de aarde te geschieden
aan het verzoek der Deputat. Synode, om een Seminarie n
op te richten. Boeles en allen, die van dit goetv maeking
maken, vatten dit zoo op, alsof de Kerk een „*gewoensdijk*
voor predikanten” wilde oprichten; alsof de Staten dit
goedkeurden, en eerst later, vooral door invloed van den
jurist Schotanus, dit oorspronkelijke plan veranderd werd,
en men overging tot de stichting eener „*Universiteit*”. In
verband met deze voorstelling wordt dan de uitdrukking
Collegie, die vooral door de Staten gebruikt wordt, opge-
vat in den zin van een hospitium, dat met dit Seminarie
in verband zou staan.

Ik wees er vroeger reeds meer dan eens op, dat het
woord Seminarium in de verschillende Actestukken bete-
telings gebruikt wordt van de Scholen in het algemeen; van
de Hoogescholen in het bijzonder; ook wel van een Hos-
pitiuim aan een Hoogeschool. Dit alles toont, dat het
praegnante begrip van Seminarie, dat wij hebben, toen
nog onbekend was. Niemand onzer zal er aan denken
Leiden's Hoogeschool een Seminarie te noemen. Deed men
het toen wel, dan blijkt hieruit duidelijk, dat het woord Sem-
narium destijds een andere beteekenis had dan nu. Noch door
Boeles, noch door anderen is hier genoeg mee gerekend.

Eigenaardig is het nu, in het besluit der Staten te lezen
„dat noch de Kercke Godts noch *het politische regiment*
niet can noch mach sonder geleerde personen bestaen”,
en daarom de oprichting van een „*Seminarium* ofte Col-
legium” noodig is. Van een nader besluit om dit Seminarie
tot een Universiteit uit te breiden is *niets* bekend. Bij de
opening vinden wij weder sprake van een „*Seminarium*
Ecclesiae et Reipublicae”, en de uitvoering van het bewuste
besluit blijkt nu te zijn de oprichting eener *Universiteit*.

De vraag is nu, of de Staten dit niet van den beginne af bedoeld hebben. De uitnoodiging van Gedeputeerde Staten aan Lubbertus — predikant te Emden — om over te komen, „ten dienste deser Landtschappe” is wel geen stringent bewijs; want hij werd aangesteld, althans voorloopig, als predikant. Ook de overkomst van Schotanus, die te Leeuwarden juridische colleges geeft en straks, evenals Lubbertus, als professor aan de Academie optreedt, bewijst niet afdoende, omdat de uitnoodiging hiertoe van „vrienden” uitging. Maar in beide ligt toch een vingerwijzing, vooral in verband met de destijds loopende geruchten, dat men dacht aan meer dan een Theologisch Seminarie, dat men een school op het oog had, waar ook de Jurisprudentie een plaats zou vinden.

Beschouwt men nu, in verband met dit alles, het besluit der Deputati Synodi, niet om zelf een Seminarie te stichten, maar om den Staten te vragen, dat het „myn Heeren gelieven wil een *zecker* (N. B.) Seminarium op te richten”; dat daarbij sprake is, niet van enkele „Professeurs in de Theologie”, maar gansch algemeen van „*etlijke* geleerde Professores”; en dat daarbij als doel niet opgegeven wordt: om predikanten op te leiden, maar al even algemeen „opdat deur haer die Jeuchdt, die eenige voortganck In literis gedaen hebben *plenius* geinstitueert en tot volcomentheit gebracht mocht worden” — dan zal men mij toestemmen, dat de gewone verklaring: de Kerk vraagt hier een Seminarie, in den thans gebruikelijken zin van het woord, althans uit de actestukken niet te bewijzen valt. Immers heel de grond van dit zeggen rust uitsluitend en alleen op het woord Seminarium zelf, waarvan, gelijk is aangetoond, de beteekenis in die dagen hoogst vlottend is.

Vraagt men nu, wat met Seminarium dan bedoeld kan wezen, dan schijnt het besluit der Staten, dat van een Seminarie of College spreekt, eenig licht te geven. Toch is ook dit licht onvoldoende. Immers de beteekenis van

College staat gelijk wij zagen, al evenmin vast. Boeles vat het hier op in den zin van Statencollege of hospitium en wijst daarvoor op de voorwaarde, dat „gezellen uit de verschillende kwartieren gelijkelijk zullen aangenomen worden”. Schijnbaar pleit voor deze opvatting ook de remonstrantie van de gecommiteerden totten Reeckeninge. Immers zij brengen het verzoek om een „eerlick Collegium” in verband daarmee, dat de Staten reeds aan diverse studenten jaarlijks een stipendium uitreiken.

Vooreerst wijs ik er op, dat ook in deze remonstrantie van een Collegium in het algemeen — volstrekt niet van een Collegium *theologicum* of voor *theologische studenten*, wordt gesproken. Maar ook ten tweede, dat met geheel dezelfde motieven, als èn de Deputati Synodi èn de Gecommiteerden totten Reeckeninge in Friesland aanvoerden, ook op den Landdag van Groningen aangedrongen wordt op een „Collegium”, „opdat daer deur de jonge jeuget in haere studijs te beter gevoirdert, ende vele onkosten (sc. voor de Staten, die een groote som aan stipendia uitgaven) bespaert moegen worden” 1). De Staten besluiten dit „Collegium” op te richten en daarbij aan te stellen vijf professoren, een in de Theologie, een in de Rechten etc. Een collegium dus met vijf faculteiten, — evenals het „Collegium” in Friesland, bij de uitvoering van het besluit, vijf Faculteiten rijk blijkt te zijn.

Ik heb mij misschien te lang bij dit punt opgehouden. Men zal mij echter toestemmen, dat het hier een *beginsel* gold; en waar ik nu bij het onderzoek naar de uitspraak der kerken tot een andere slotsom kwam als de gewone opvatting, een opvatting, die gesteund wordt door het gezag van mannen van naam, daar was volledigheid en nauwkeurigheid eisch. Ik voeg hier alleen nog aan toe, ter voorkoming van misverstand, dat ik het verzoek, om een

---

1) JONCKBLOEDT, p. 30.

Seminarium op te richten, niet opvat, als ware hier met Seminarium bepaald een Universiteit met het jus promovendi bedoeld.

De Kerken hoorden, dat er sprake was van de oprichting eener Hoogere School; ze vernamen in verband daarmede, dat Schotanus op komst was, en nu drongen ook zij van haar kant bij de Staten er op aan, dat deze een „inrichting van Hooger Onderwijs” — indien ik het aldus noemen mag — zouden stichten, waardoor er in Friesland zelf gelegenheid zou wezen, om de „studiën te continueeren”. Dat de Kerken daarbij in de eerste plaats aan de Theologische studie dachten, spreekt vanzelf. Maar zij spraken dit niet uit; hun verzoek was algemeen. Tevens zond het Departement van Financiën een verzoek in, alsmede om een „school voor hooger onderwijs”, met het oog op de toelagen aan alumni verstrekt, die nu in het buitenland en dus duurder studeerden. De Staten, die blijkbaar zelf reeds dit plan koesterden, namen daarop het formeele besluit, deze School voor hooger onderwijs te stichten en bij de uitvoering bleek, dat zij er den vorm aan gaven van een Universiteit met het jus promovendi 1).

1) SEPP, *Het Godgeleerd Onderwijs in Nederland*, 1873, I, p. 124, spreekt het vermoeden uit, dat men, zoolang Prins Willem leefde, wiens troetelkind Leiden's Universiteit was, geen Universiteit naast Leiden wilde stichten, maar dat na 1584 dit bezwaar was weggefallen, en men toen tot het oprichten van een School met het jus promovendi overging. Het is zeker opmerkelijk, dat *noch* bij Franeker's *noch* bij Groningen's Academie een formeele stichtingsbrief voorhanden is. Het jus promovendi wordt bij beide verleend in de *Leges Academiae*. Terwijl Utrecht en Harderwijk daarentegen wèl een stichtingsbrief bezaten, evenals Nijmegen. Men vergete niet, dat de Friesche en Groninger staten de eerste waren, die dit *recht* schonken, een recht, dat zeker in menig oog niet boven twijfel verheven was. Immers de Souvereiniteitsquaestie was een teer punt; de Generale Staten meenden, dat zij dit recht hadden, en de Provinciale Staten hebben eerst na 1648 dit Souvereiniteitsrecht ten volle uitgeoefend. Wellicht moet men èn het wegblijven van deze oorkonde èn het gebruik van den naam Seminarie, Collegium, Schola Illustris etc. aan de vrees wijten, dat men anders opspraak zou geven; terwijl men door het opnemen van het jus promovendi in de statuten — gelijk dit èn te Franeker èn te Groningen geschiedde — toch zijn doel bereikte.

Doch hoe men ook over dit vraagstuk denken moge, in elk geval staat dit vast, dat blijkens het verloop der zaak de Kerken niet zelf een School willen oprichten, maar aan de *Overheid* vragen, dit te doen. En ten tweede dat, waar de Overheid een Universiteit geeft in plaats van een Theologische School (gelijk Boeles het voorstelt), de Kerken geen oogenblik er aan denken, om over deze verwisseling te klagen; veeleer blijkt uit alles, hoe de Universiteit aan de Kerken van harte welkom is.

Over de aanleiding tot het stichten van Groningen's Universiteit kan ik, na al het reeds gezegde, kort zijn. Evenals in Friesland, Utrecht, Gelderland enz. is wel de eerste drijfveer geweest het Provincialisme. Elke provincie was Souverein; tot die Souvereine rechten behoorde nu ook de macht, om een Universiteit op te richten en de Staten lieten zulk een recht liefst niet ongebruikt. Daarnaast, wij zagen het reeds in Franeker, kwamen finantiële motieven en deze speelden immers altoos — vooral bij de Overheid hier te lande — een hoofdrol? Aan de alumni, die op 's Lands kosten studeerden, werd, als zij te Leiden studeerden, 100 fl. 's jaars, als zij te Heidelberg of Genève de Hoogeschool bezochten 150 fl. toegelegd 1) — en met een eigen Universiteit betaalde men aan de alumini niet meer dan 55 fl. 2) Een eigen Universiteit was dus, zoo berekenden onze zuinige Vaders, eigenlijk een „goedkoopje”. Dat zij daarbij verkeerd rekenden en dan naderhand vaak de stille verzuchting, soms ook wel eens den luid uitgesproken wensch, slaakten, dat men de opgerichte Universiteit maar weer in het niet kon laten terugzinken, spreekt van zelf.

Dit finantiële motief, en vooral daarom wijs ik er op, staat in nauwer verband met mijn onderwerp, dan men bij den eersten oogopslag denken zou. Immers deze alumni

---

1) JONCKBLOEDT, p. 28 v. v.

2) l. c., p. 40.

waren voor een groot deel, zoo niet allen, Theologen. Men herinnere zich slechts, hoe elke Synode er op aandrong, dat de Kerken bij de Overheid „arbeiden” zouden, dat er Studenten *ex bonis publicis* onderhouden werden. De Overheid had aan deze bede het oor geleend. Waar er sprake is van het oprichten eener eigen Universiteit, om te bezuinigen op de onkosten, door de beurzen veroorzaakt, hebben wij dus in de eerste plaats te denken aan beurzen voor Theologische Studenten. Het bevreemdt dan ook niet, dat bij alle programmata en octrooien zoo met nadruk het „*Seminarium Ecclesiae*” vooropstaat. Natuurlijk wil ik hiermede niet zeggen, dat het geld de eenige beweegreden was; er zullen ook andere, edeler motieven meêgewerkt hebben; maar wie met de geldquaestie en het provincialisme niet rekent, begrijpt onze Staten slechts ten halve.

Te Groningen werd dit doel openlijk uitgesproken: men wenschte een „*Collegium van eenige faculteyten*”, opdat „vele onkosten bespaeret moegen worden”. De Landdag van 1612 trad in dezen voorslag en de „oprichtinghe des Collegii ofte Academie” was een feit. 23 Aug. 1614 werd de Hoogeschool geopend en in het programma, dat vooraf gepubliceerd was, wordt het besluit der Staten door hen zelf een *consilium Ecclesiae simul ac Reipublicae utile* genoemd 1).

Bij de Universiteiten te Utrecht, Harderwijk en Nijmegen kan men natuurlijk niet zeggen, dat de Universiteit haar ontstaan te danken had aan de behoefte aan predikanten. De Universiteit ontwikkelde zich daar uit de Illustre School, en het motief van deze verandering lag elders. In Utrecht was het meer bepaald de begeerte om Academische graden te kunnen verleen. Bij Harderwijk was het voor een deel een geldquaestie. Als Illustre School stond zij alleen in

---

1) JONCKBLOEDT, p. 36.

verband met het Veluwsche kwartier en werd door dat kwartier onderhouden. Met hare verheffing tot Provinciale Universiteit kregen ook de kwartieren van Zutphen en Nijmegen een deel van den last te dragen. Te Nijmegen eindelijk was het niets dan pure jalouzie op haar zuster te Harderwijk. De Nijmegeners gunden aan de Harderwijksche school nauwelijks het licht in haar oogen 1); ze wilden niet alleen een eigen school hebben, maar deze School moest, evenals die te Harderwijk, kunnen promoveeren. Ze deden daartoe een stap, die geheel op zichzelf staat en volgens de staatsrechterlijke begrippen van die dagen dan ook zeker niet te verdedigen valt. Ze vroegen 1656 het jus promovendi aan het Kwartier van Nijmegen en het Kwartier stond hun dat toe. Vandaar ook de zonderlinge titel van „Kwartierlijke Academie”. Men schijnt echter buiten het „Kwartier” dit promotierecht niet zoo heel grif te hebben erkend en toen de School in verval raakte, maakte het Geldersche Hof te Arnhem er terstond gebruik van, om de toelating te weigeren van de te Nijmegen gepromoveerde Advocaten 2).

Hoewel dus bij de drie genoemde Universiteiten niet gezegd kan worden, dat de Kerk of de Theologie de oorzaak was van haar verheffing tot Universiteiten —

1) MARESIUS, *Tractatus Brevis de afflicto statu studii Theologici* 1672, p. 3. In una Geldriae Provincia, geminatas fuisse Academias, tantillo temporis spatio, ex mera et praepostera aemulatione agri Betavici adversus Velavicum, nihil nisi inopiam et sterilitatem rei literariae portendere potuit.

2) Van der Meer van Kuffler en Sepp wijten dit alleen aan het verval der school en stellen deze weigering in 1679. Dat de oorzaak dieper schuilde, toont hetgeen Maresius l. c. p. 3, dus reeds in 1672 zegt: *Ipsa Curia Geldriae, quae Arnhemii erat, hoc Neomagensium de novo Athenaeo in sua urbe erigendo ante paucos annos initum consilium, noluit approbare, nec admisit ad jus et juramentum Advocatiae, eos qui in novella ista Academiola ad Doctrinae gradum promoti fuissent.* Het gold hier een rechtsquaestie, of de Staten van het Kwartier Souverein waren ja dan neen.

heeft toch, althans bij twee harer, de behoefte aan predikanten wel ter dege te maken met haar ontstaan als *School*. Ik spreek daarom over deze quaestie reeds hier, terwijl natuurlijk de vraag, waarom deze Scholen bij haar ontstaan niet meer dan Illustre Scholen wierden eerst in § 10 ter sprake kan komen.

Bij de geboorte van de Harderwijksche School in 1600 werd dit zoo duidelijk mogelijk uitgesproken. „Wie aan de noodzakelijkheid twijfelt der oprichting van geleerde scholen, heeft — zoo werd daarbij gezegd — slechts te raadplegen, wat de ondervinding in ons vaderland meer dan te veel leert omtrent het stuk der Kerkelijke bediening. Want hoe kwalijk zijn kundige mannen te bekomen, die Gods Woord aan de gemeente verkondigen!” 1) Zelfs schijnt de Synode bepaald meêgewerkt te hebben, om de School te doen ontstaan. Althans in een geschrift, dat de Schoolraad 1605 uitgaf, wordt uitdrukkelijk vermeld, dat de oprichting tot stand kwam: „laudabili proposito accedente atque annuente postmodum uberius Provincialis Synodi autoritate et consilio. 2)”

Ook van de Illustre School te Utrecht weten wij hetzelfde. De herhaalde besprekingen over het oprichten eener Universiteit hadden o. a. geen gevolg, omdat de talrijke Katholieke leden in Utrecht's Staten niet mee wilden werken tot het oprichten van een Universiteit, waar de Gereformeerde Theologie zou onderwezen worden. Ondertusschen vatte de Stadsregeering het werk op; reeds in 1606 had zij aan het Gymnasium Wilhelmus Wertsens aangesteld, om ook „lessen in de Theologie” te geven 3). En in 1632 werd het besluit

---

1) Aldus geeft Bouman weer, wat hij in verschillende Actestukken des-aangaande vond: BOUMANS *Geschiedenis van de voormalige Geldersche Hoogeschool* 1844, I, p. 14.

2) I, p. 17, noot 1.

3) VAN ASCH VAN WIJCK, *Instellingen van Hooger Onderwijs te Utrecht* v66r 1636, p. 80.

genomen „eene Illustre Schole op te rechten in dewelcke de Heylige Theologie, Rechtsgeleertheyt enz. publicquelyck geleert ... en de Kinderen van de Borgers ... bequaem gemaect souden worden omme ter gelegender tydt de Kercke ende Republicque dienst te cunnen doen 1)”. Ook hier stond dus bij het oprichtingsbesluit de *Kerk* voorop. Toch kwam er voorloopig van een Theologisch professor niets, en daarom zond de Kerkeraad (1634) een deputatie naar de Vroedschap, „die de Vroedschap congratuleerden over haer loffelyk voornemen van een Illustre Schole op te rechten”, maar tevens „versochten en recommandeerden met ververscheydene redenen, dat doch mede een *Professor Theologiae* beroepen mochte worden”. De Regeering antwoordde, dat dit altoos haar plan geweest was 2).

Alleen bij Nijmegen's School kan men niet zeggen, dat de „Kerk” invloed heeft uitgeoefend. Het motief was, óók bij de oprichting der Illustre School, uitsluitend en alleen naijver op Harderwijk. Deswege besloot de Raad 27 Dec. 1653 „om eene illustre schole binnen deser stadt op te richten, tot welcker eynde men verdacht sal wesen om te beroepen vooreerst drie professoren, als een in Theologia, een in Jure ende een in philosophia” 3).

Uit al hetgeen gezegd werd vloeit reeds voort, dat de Theologische faculteit aan alle Universiteiten de eerste plaats moest innemen, het cor Universitatis vormen moest. Immers de Theologische studie was een der hoofdoorzaken van de oprichting der Universiteiten. Ik acht het dan ook een overbodig werk hiervoor de nadere bewijzen aan te voeren. Men sla zelf, wanneer men daartoe lust gevoelt, de verschillende Leges Academiae op, en zie daar na, hoe bij de opsomming der Faculteiten altoos het eerst en

---

1) LONCQ, p. 6.

2) LONCQ, p. 13.

3) *Tijdspiegel*, 1890, Juni, No. 6, p. 156.

het uitvoerigst over de Theologische faculteit gesproken, over haar onderwijs en haar examens het meest uitgebreid en zij — wil men niet als regina — dan toch als prima inter pares erkend wordt. Werpt men mij tegen, dat dit alles alleen het formeele recht, niet het innerlijke leven der Academie raakt, dan verwijs ik naar de geschiedenis der Academiën zelf. En te Leiden èn te Utrecht èn te Groningen èn te Franeker, om van de dii minores te zwijgen, vindt men telkens getuigd, hoe de Theologische faculteit praedomineerde; hoe twisten in haar midden het leven van heel de Universiteit bedreigden en omgekeerd, hoe haar bloei aan heel de Universiteit levenskracht en bezieling schonk.

Iets uitvoeriger dient daarentegen stilgestaan bij het Gereformeerd karakter der Universiteiten. Niet om dit te bewijzen, want geen kenner der historie zal dit ontkennen, maar wel om in enkele hoofdpunten na te gaan, waarin dit Gereformeerd karakter uitkwam.

Ik begin met die Universiteit, waar dit het duidelijkst spreekt, Franeker. In de Leges, 1586 vastgesteld, wordt geëischt: Art. VIII: Professores eliguntur in singulis Facultatibus . . . qui non solum docti ac diligentes sint; sed in Religione, cujus summa Catechesi Heidelbergensis Belgicae — que Ecclesiarum & confessione Belgicae Ecclesiae comprehensa est, consentiant: eumque consensum propriae manus subscriptione attestentur 1). Dus de professoren van alle Faculteiten hadden de Confessie en den Catechismus te onder teekenen. Voor het geval dat desnietteenstaande de een of andere professor kettersche leeringen verkondigde, was voorgeschreven: Art. XVI: Si incidat controversia de dogmate Ecclesiae, & unus, vel plures in Collegio concordiam doctrinae turbare videbuntur, ad Rectorem, & Concilium totius Academiae id refertor. Academia autem, si rei magnitudo ita postulabit, Ordinibus id significato. Hi, adhibito

---

1) BOELES, I, p. 436.

consilio Academiae, iudices idoneos eligunto, qui totam controversiam diligenter examinent, & iudicio suo falsas sententias perspicue damnent 1). Bleef hij daarna nog volharden, dan werd hij van zijn post ontslagen. Art. XVII: *Damnatae propositiones non defenduntur: si quis secus faciet, contumaciterque persistat, exauctorator* 2). Bijzonder gevaar scheen men daarbij te duchten van de philosophische faculteit, en daarom werd aangaande haar nog eens duidelijk bepaald Art. XVIII: *Cum philosophicus coetus etiam pars esse debeat Ecclesiae Dei, omnes Philosophiae Professores puram doctrinam Euangelii, quam Ecclesia nostra profitetur, amplectuntur: & ita Philosophiam docento, ne traducant publice vel privatim doctrinam Ecclesiarum nostrarum: nec serunto, aut probanto, aut defendunto profanas opiniones; sed tuentor pacem publicam Ecclesiae, amando eam, & ministros ejusdem* 3). Kenmerkend — vooral om de clause — is de bepaling in Art. XXVI 4) dat de Theologische faculteit een boek moet aanleggen, in quo inscribatur *Historia Ecclesiae harum Regionum: annotentur certamina doctrinae, judicia piorum, exitus et poenae impiorum etc. Posteris enim utile est nosse judicia verae Ecclesiae. Voorts wordt aan alle studenten op het hart gedrukt, Art. XXXII, getrouw ter kerk te gaan* 5); de alumni zijn daartoe zelfs verplicht: „*Alumni se obligatos sciunto: coeteri Ecclesiam sanctam hortatu, auctoritate que publica habento*”.

De lèges van Groningen, 1619 vastgesteld, toonen een groote overeenkomst met die van Franeker, vooral op dit punt. Ook hier moesten alle profesoren de confessie

---

1) BOELES, I, p. 437.

2) p. 437.

3) p. 437. Opmerkelijk is hier de invloed van de Luthersche Leges, waaruit deze bepaling bijna letterlijk is overgenomen. Wij hebben hier zeer bepaaldelijk met een aberratie te doen, want elders is nergens de gedachte terug te vinden, dat de Universiteiten een pars Ecclesiae Dei zijn.

4) p. 439.

5) p. 440.

onderteekenen : Art. II, Docentes sint Professores... Religione orthodoxi, adsentientes Doctrinae et Confessioni Ecclesiarum nostrarum, assensumque suum propriae manus subscriptione testantes 1). En in Art. XXXIX 2) werd op heterodoxie dezelfde staf bepaald als in Franeker : Sunt in Religione orthodoxi, pugnancia cum Orthodoxia, Catechesi Palatina et Confessione Belgica comprehensa, non defendunt: si quis id fecerit pertinacius, aut defendentibus aliis serio patrocinatus fuerit, nec monitus destiterit, exauctorator. De bepalingen omtrent de studenten zijn nog scherper ; ook deze moesten „orthodox” zijn : Art. LII, Ante omnia Deum timento, pietati probitatieque haud fucate studento : ab Orthodoxia in his Ecclesiis sonante non recedunt: nova ac *ἑτεροδοξία* non ipsi in animo fovendo ; multo minus clam palamve serunt 3) : en Kerkbezoek is verplicht of althans aanbevolen, templa audiendis sacris concionibus, fundendisque ad Deum precibus frequentant cum caeteri omnes, tum maxime S. Theologiae Studiosi.

In de statuta van Harderwijk's Universiteit 1658 vastgesteld, wordt wel niet onderteekening van, maar dan toch instemming met de leer der Gereformeerde Kerk gevraagd : Art. III, Professores omnes in doctrina cum Ecclesiis Reformatis Foederatarum Provinciarum, prout illa auctoritate publica confirmata est, & docetur, concordantes sunt, Ecclesiae membra, viri honesti, & vitae inculpatae 4). Omtrent de Studenten komen, wat het stuk der religie betreft, geen bepalingen voor.

In de Leges van Utrecht's Hoogeschool 5) van 1624 is met geen enkel woord sprake van de Confessie der Gere-

---

1) JONCKBLOEDT, p. 214.

2) l. c., p. 216. Daarentegen komt hier niet voor, dat de philosophische faculteit een pars Ecclesiae is, evenmin als ergens elders.

3) l. c., p. 217.

4) LEGES ET STATUTA, ed. 1777, p. 18.

5) LONCO, p. 47 vv.

formeerde Kerken. Slechts wordt gansch algemeen in Art. XVIII aan de filosofen verboden: profanae opiniones aut damnatae propositiones non defenduntor 1). Tevens wordt er uitdrukkelijk scheiding gemaakt tusschen de Theologische en Philosophische faculteit: Et ita philosophia docetor, ut ne doctrina Ecclesiae traducatur, aut inutiles reddantur, qui adspirant ad studia superiorum facultatum. Bieden dus de statuten bijna niets, wat aan een Gereformeerd karakter der geheele Universiteit zou doen denken, de Staten van Utrecht verstonden daarom niet, dat ieder, van welke richting ook, aan de Universiteit mocht optreden. In een Edict, 1695 uitgevaardigd, bevelen zij „aan alle Kerk- en Academieleeraars zich te houden bij de zuivere leer, zooals die bij de Catachismus, in de Confessiën en in de Canons der Dordsche Synode is voorgesteld.”

Iets uitvoeriger dient gesproken over de Universiteit te Leiden. In de oudste Ordonnantiën, die 12 Febr. 1575 waren vastgesteld, wordt van een onderteekenen der Geloofsbelijdenis geen gewag gemaakt. Van de „zaecke der Religie” is alleen sprake in de inleiding, waar gezegd wordt, dat de Universiteit werd opgericht, opdat de jeucht van de lande van Hollandt Zeelandt ende Westfrieslant ende van andere omleggende landen zoo wel in die rechte kennisse Goidts als in alrehande goede eerlicke vrye consten ende wetenschappen... geleert mach werden, ende tselfde mede sonderlinge dient tot lof ende prys des Goddelicke naems, stichtinge zynder Gemeente ende volkomen verseeckertheyt der zelfder landen 2). Deze ordon-

---

1) p. 50.

2) KIST, *Bijdragen tot de vroegste geschiedenis der Hoogeschool te Leiden*, 1850, p. 19. Deze eerste ordonnantiën waren ontstaan door een accoord tusschen de Regeering van Leiden en de Professoren. Men behoeft slechts te bedenken, dat onder deze Professoren de eenigste Theoloog Caspar Coolhaes

nantiën zijn echter zeer kort van kracht gebleven. Waarschijnlijk was de Prins zelf er niet mede tevreden. Althans in hetzelfde jaar vroeg hij aan de professoren der Theologische faculteit en aan die der Litterarische, met name L. Capellus, B. Pithopaeus en H. Renacherus, alle drie buitenlanders, om een nieuw Concept te ontwerpen. De heeren voldeden weldra aan deze uitnoodiging en leverden in: *Capita constituendae Lugduni-Batavorum Academiae, de quibus Theologiae et Artium Professores, nuper vocati, sententiam rogati fuerunt ab Illustr. Principe et Ordinibus.* Dit stuk, dat een streng Calvinistischen geest ademt, begint met de Academia te noemen: *Ecclesiae et Reipubl. Seminarium.* Het handelt eerst over de Latijnsche School, die het in verband wil brengen met de Academie; daarna over de Professoren en gaat dan voort: *In hunc ordinem, ut neque in scholam, cooptabitur nemo nisi qui prius doctrinae consensum cum istis Ecclesiis manus propriae subscriptione testatus sit, et iis accenseri earumque disciplinae subjici se ferat. Diligenter autem de Collegarum sententia, nonnisi tamen accedente Magistratus autoritate constituendi, atque adeo Presbyterii ipsius iudicio, quo sic etiam fiat Academiae cum Ecclesia conjunctio testator 1).*

In geval van ketterij mag de Rector, met advies van den Senaat, den afvallige ontzetten: „Rector . . . in singulorum vitam, et mores inquiret, . . . praefractos etiam aut haereticos de collegii sententia loco et ordine poterit summovere, provocatione tamen ad Ecclesiam aut Magistratum permissa” 2) Voorts wordt om eigen jurisdictie, vrijdom van belasting etc. gevraagd.

---

was, om te verstaan en dat in deze eerste ordonnantiën van de Religie bijna gezwegen wordt en dat, toen andere zijn plaats vervingen, er tegen deze ordonnantiën opspraak kwam.

1) KIST, p. 24.

2) KIST, p. 25.

Nauwelijks had de Leidsche Magistraat vernomen wat gaande was, of hij zond bij den Prins een tegen-concept in. Wat daar wordt aangevoerd tegen het stellen der Latijnsche School onder toezicht der Universiteit, het hebben van eigen jurisdictie, laat ik nu terzijde. De hooftzaak hier is het verzet tegen „die Inquisitie (N. B.) van den Rector en zijn collegie op elcx leven ende manieren, ende die animaversie van ketterije”; immers, zoo meende de Stadsregering, dat alles „en betaemt ter correctie die van der Vniuersiteyt nyet, en dient in desen tyt nyet gepractiseert te werdden”. Als reden hiervan wordt opgegeven, dat „deurdyen een en yegelyk een afscreck van den Vniuersiteyt soude gecrygen, verstaende dat zijn kynderen, meer dan zy beswaert souden werdden” 1).

De Prins zocht door beide klippen heen te zeilen, nam en gaf wat, en zoo verschenen in Juni 1575 de „Ordonnantie ende Statuten voor de Universiteit der Stadt Leyden”. Van een verbinden der Professoren aan de Confessie is geen sprake, maar wel treedt hier en daar toch meer dan in de eerste Ordonnantien de Religie op den voorgrond. De Rector moet zweren, dat hij al zijn vermogen zal aanwenden tot voordeel, eere etc. der Universiteit „met onderhoudt en vermeerdering van den dienst, ende glorie Godts”. De eed door de Assessors af te leggen, gaat nog iets verder; zij beloven den Rector te moeten „adsisteren met goeden raedt en advis, sulcks syluyden in oprechter consciencie na Godts Woordt, mitsgaders alle Rechten etc. der selver Universiteyt bevinden te behooren” 2). En eindelijk de Studenten moeten een eed afleggen, waarin zij o. m. zweren niet te zullen „volgen of aen te hangen eenige Leeringe, dan die in de selve Universiteyt geprofesseert ende geleert sal worden, soo lange sy in de selve Universiteyt hen onthouden sullen” 3).

---

1) KIST, p. 29.

2) WILTENS, *Kerkelijk Plakaat-Boek I*, p. 267.

3) WILTENS I, p. 267.

Deze zoogenaamde Studenten-eed gaf aanleiding tot moeilijkheden. Ook te Genève, waar zulk een eed van de Studenten gevorderd werd, had men er op terug moeten komen. Op verzoek van Curatoren, die meldden, dat vele uitheemsche studenten om dezen eed wegbleven, stonden de Staten 11 Maart 1577 toe, dat zij den eed zoo zouden mogen veranderen en modereren, als zij dit in het belang der Universiteit dienstig zouden achten. De heeren Curatoren maakten van deze volmacht gretig gebruik, om den eed *geheel* af te schaffen en verwittigden ieder „van wat state, condicie, *religie* ofte qualiteyt hij zij”, dat het hem vrijstond aan de Academie te studeeren 1).

Zijn de Curatoren hiermede niet iets te ver gegaan? Althans in de Wetten en Statuten van 1631 komt op dezen regel een uitzondering voor: „de Studenten van de Theologie, studerende op andere beurse van de Provincien, Steden ende Collegien, *maer geen andere*, sullen boven de voorgaende gemeenen eedt noch daer beneffens sweeren, dat soo lange als sij hen in dese Universiteyt sullen onthouden, syluyden in het stuck der Religie oock geene andere leeringe en sullen aenhangen ofte volgen, dan die in deselve Universiteyt geleert en gehouden wordt.” 2). Een clause die vooral daarom van gewicht is, wijl er uit blijkt dat wel de conscientiedwang voor de Studenten was afgeschaft — maar dat de Universiteit als zoodanig toch gerekend werd, er een „leering” op na te houden in het stuk der *Religie*.

Welke deze leering was, blijkt niet uit de Statuten van 1631. Wij dienen dus elders te zoeken. In een Ordre die de Staten uitvaardigden, 1656, „jegens de vermenginge van de Theologie met de Philosophie” en waarin aan beide een eigen terrein wordt toegewezen, „verstaen haer Edele Groot

---

1) KIST, p. 42.

2) WILTENS I, p. 293.

Mog., dat alhoewel die dingen, die Godt in zijn Woordt van sich selven, ende eenige syner wercken geopenbaert heeft, oock uyt de natuyre de eene wel meer als de andere kunnen bekend worden, de selve nochtans veel eerder, lichter, seeckerder en veyliger uyt Godes Woordt zelfs kunnen verstaen ende begrepen worden, als door en uyt de natuyrlijcke reden, ende bij-aldien eenige questien mochten voorvallen, tegens dewelcke de Heylige Schriftuyre als tegenstrijdigh soude kunnen ingevoert werden, dat als dan de Philosophi zich niet en sullen onderwinden de Heylige Schriftuyre uyt te leggen na hare principien, maer boven al voor den oppersten regel houden, dat het geene de Menschen van Godt door de Heylige Schriftuyre is geopenbaert, als het alderseeckerste, voor vast, ende indubitabel gehouden moet werden" 1). Dus niet alleen voor de Theologische, maar ook voor de Philosophische Faculteit wordt Gods Woord aangewezen als de meest zekere en vaste bron van kennis. En dat het den Staten met deze zaken ernst was, blijkt wel uit den eisch, dat „tot meerder seeckerheynt van het[geen] voorschreve staet" de Professores, zoowel van de Theologie als van de Philosophie, onder eede moesten beloven, „dat syluyden respectivelyck haer na alle het geene voorschreve staet, praeciselijck sullen reguleren", en wel op straffe van „gecasseerd of ten minste gesuspendeerd te worden van hun staet of professie", wanneer zij tegen de gemelde belofte handelden 2). Het gold zooals men weet, den strijd met het Cartesianisme, dat juist begon met de autoriteit van Gods Woord op het gebied der Philosophie op zij te zetten. Met het oog daarop heeft het genoemde plaacaat te meer waarde.

Het ligt buiten mijn bestek om de gevallen na te gaan, waarin dit Gereformeerd karakter ook feitelijk is gehand-

---

1) WILTENS I, p. 309.

2) WILTENS I, p. 310.

haafd door afzetting van heterodoxe hoogleeraren. Enkele gevallen, waarin de Kerk zich rechtstreeks mengde, bespreek ik in § 7. Het was mij hier alleen te doen om de vraag, in hoeverre het Gereformeerd karakter onzer Universiteiten ook in het formeele uitkwam. Dit onderzoek nu heeft getoond, dat in Franeker, Groningen en Harderwijk het Gereformeerd karakter het scherpst en duidelijkst werd uitgesproken, terwijl in Leiden en Utrecht dit slechts zijdelings en met groote omzichtigheid is geschied. Zelfs is ons gebleken, dat te Leiden een strijd heeft plaats gevonden tusschen het Calvinistisch en Libertijnsch beginsel, waarbij ongetwijfeld het laatste de zegepraal heeft behaald. Dientengevolge hing te Leiden en te Utrecht, juist wegens het ontbreken van een objectieve basis, het karakter der Universiteit af *van de Overheid*. Was de Overheid Arminiaansch of Roomsch, formeel zou er niets in den weg hebben gestaan dat ook de Universiteit met Roomsche of Arminiaansche professoren ware bezet geworden. Nu echter de Overheid na 1619, althans op het stuk der Religie, Gereformeerd was geworden, vloeide daaruit, maar ook daaruit *alleen*, voort, dat de Universiteiten een Gereformeerd karakter droegen. Het is van belang deze feiten helder in te zien, om te begrijpen, waarom onze Kerken op elk harer Synodes haar ontevredenheid toonden met dezen toestand en al gedaan hebben wat zij konden om hierin verandering te brengen. Doch hierover nader in de volgende paragraaf.

Behalve het Gereformeerd karakter onzer Universiteiten is ook van rechtstreeksch belang voor ons onderwerp haar internationaal karakter. Immers daardoor oefenden onze Universiteiten niet alleen invloed op de opleiding tot den Dienst des Woords in Nederland, maar in alle Gereformeerde landen van Europa.

Gelijk men weet was uit de Middeleeuwen de gewoonte overgebleven om niet alleen een Universiteit, maar liefst

alle beroemde Universiteiten te bezoeken. Vandaar dat men nauwelijks ééne biographie van een beroemd geleerde uit die dagen kan opslaan, of men ziet, dat hij in Frankrijk, Duitschland, Zwitserland en Italie geweest is.

Ik geef slechts een enkel voorbeeld, omdat de zaak zelf bekend genoeg is. Bogerman begint met in Franeker te studeeren, gaat 1595 naar Heidelberg, 1597 naar Genève; bezoekt daarna nog Zurich, Lausanne, Oxford en Cambridge en wordt 1599 predikant. 1).

Cloppenburch studeert eerst te Leiden, daarna te Franeker, bezoekt, 1612, de Universiteiten te Sedan, Herborn, Marburg; in 1613 die te Heidelberg en voorts de Hoogeschoolen te Bern, Zurich, Bazel, Genève, Montauban, Nimes en Saumur, om 1616 predikant te worden te Aalburg. 2)

Deze twee voorbeelden, de eerste, die mij voor de hand kwamen, toonen genoegzaam hoe men in die dagen studeerde. Hier is nu sprake van Nederlanders die naar 't buitenland gingen, maar omgekeerd bezochten ook talloze vreemdelingen onze Universiteiten. Ik geef ook hiervan een enkel voorbeeld, nl. de statistiek die door Jonckbloedt is opge maakt omtrent Groningen. Van 1614—1688 studeerden daar 2683 vreemdelingen tegen 3548 Noord-Nederlanders 3). Een bloote opsomming van alle landen en staten, waaruit studenten naar onze Academie stroomden, zou nog te veel plaats wegnemen. Duitschland leverde wel het grootste contingent, vooral tijdens den dertig-jarigen oorlog; daarna daalde het aantal vreemdelingen, om in de 18e eeuw steeds meer af te nemen. Alleen uit Hongarije bleef de toevoer nog langen tijd aanzienlijk, zelf aan onze minder beroemde Akademies.

Met dit internationaal karakter hangt saam, dat ook in de rijen onzer Hoogleraren menig vreemde prijkt.

1) BOELES II. p. 143.

2) BOELES, II p. 185.

3) JONCKBLOEDT, p. 49.

Zelfs is de vraag wel eens gedaan, of onze Staten niet wat te veel er op uit waren, om licht in het buitenland te zoeken, waar toch ons eigen land niet geheel verstoken was van knappe koppen. Ik laat hier ter vergelijking een statistiek volgen van de verhouding tusschen de vreemde en inlandsche hoogleraren tot 1800 in de Theologische faculteit te Leiden, Franeker, Groningen, Utrecht en Harderwijk.

Leiden, 37 inlandsche, 30 vreemde professoren.

Franeker, 23 " 16 " "

Groningen, 14 " 11 " "

Utrecht, 24 " 10 " "

Harderwijk, 12 " 4 " "

Gelijk van zelf spreekt, kenden onze Universiteiten perioden van bloei en van verval. Allerlei oorzaken werkten daarop in: het wisselend oorlogsgeluk, de twisten aan de Universiteiten zelf; en soms ook zekere „mode”, die nu eens aan deze dan weder aan gene Universiteit den voorrang schonk. Deze eb en vloed echter daargelaten, had men enkele Universiteiten die over 't algemeen voorop stonden, en anderen die achteraan kwamen. Ten einde een overzicht hiervan mogelijk te maken laat ik een lijst volgen van het studenten-bezoek aan onze Hoogescholen, telkens over 25 jaar te zamen genomen 1). Liever nog gaf ik een vergelijkende statistiek van het aantal Theologische studenten, maar daartoe ontbreken de gegevens. De gewoonte bestond oudtijds niet om bij de inschrijving te vermelden, in welke faculteit men wenschte te studeeren.

---

1) Ik bedoel natuurlijk het aantal inschrijvingen, dat elk jaargedaan werd. Een statistiek te maken van het aantal studenten, dat zich aan de Universiteiten bevond, is uiterst moeilijk, omdat de recensies óf weg zijn geraakt, óf blijkbaar niet voldoende zijn bijgehouden. Men zou hier dus alleen op gissingen moeten afgaan. Ik mag hieraan wel de waarschuwing toevoegen, dat men geen totaalcijfer kan opmaken, door het aantal inschrijvingen met 4 of 5 (jaar) te vermenigvuldigen, gelijk thans bij onze Universiteiten zou kunnen gedaan worden, omdat, gelijk het voorbeeld van Bogerman en Cloppenburch toonde, men soms slechts zeer kort aan een Academie bleef.

Eerst op het eind der 18^e eeuw kwam dit in zwang. Alleen Leiden maakt hierop in zooverre een uitzondering, dat daar, althans achter vele namen, aangegeven staat, in welke wetenschap de ingeschrevenen studeerden. Juist echter, omdat dit niet achter alle namen geschiedde, kan geen betrouwbare statistiek worden opgemaakt, terwijl bovendien een vergelijking met de andere Hoogescholen onmogelijk blijft.

Leiden 1).

1575—1600	=	2772	stud.;	dus	±	111	per	jaar.
1600—1625	=	6498	"	"	"	260	"	"
1625—1650	=	10982	"	"	"	439	"	"
1650—1675	=	10052	"	"	"	402	"	"
1675—1700	=	8525	"	"	"	341	"	"
1700—1725	=	7012	"	"	"	280	"	"
1725—1750	=	6112	"	"	"	244	"	"
1750—1775	=	4087	"	"	"	163	"	"
1775—1800	=	3274	"	"	"	131	"	"

Franeker 2).

1586—1610	=	1203	stud.;	dus	±	48	per	jaar.
1610—1635	=	1945	"	"	"	78	"	"
1635—1660	=	3077	"	"	"	123	"	"
1660—1685	=	2135	"	"	"	85	"	"
1685—1710	=	2389	"	"	"	95	"	"
1710—1735	=	1361	"	"	"	54	"	"
1735—1760	=	1057	"	"	"	42	"	"
1760—1785	=	895	"	"	"	36	"	"
1785—1800	=	299	"	"	"	20	"	"

Groningen 3).

1613—1638	=	1838	stud.;	dus	±	73	per	jaar.
1638—1663	=	2635	"	"	"	105	"	"

1) Ik maakte gebruik van de cijfers opgegeven in de *Werken der Maatschappij van Ned. Letterkunde te Leiden*, VII. 1. p. 106. vv.

2) Cf. BOELES, I, p. 24, 67 v., 166.

3) JONCKBLOEDT, p. 47 en 111.

1663—1688	=	1758	stud.;	dus	±	70	per	jaar.
1688—1713	=	1236	"	"	"	49	"	"
1713—1738	=	1291	"	"	"	51	"	"
1738—1763	=	1280	"	"	"	51	"	"
1763—1788	=	1085	"	"	"	43	"	"
1788—1808	=	767	"	"	"	38	"	"

Utrecht 1).

1636—1661	=	2473	stud.;	dus	±	99	per	jaar.
1661—1686	=	1221	"	"	"	49	"	"
1686—1711	=	1473	"	"	"	59	"	"
1711—1736	=	1089	"	"	"	44	"	"
1736—1761	=	921	"	"	"	37	"	"
1761—1786	=	839	"	"	"	34	"	"
1786—1800	=	651	"	"	"	26	"	"

Harderwijk 2).

1648—1672	=	1361	stud.;	dus	±	54	per	jaar.
1672—1696	=	1123	"	"	"	45	"	"
1696—1700	=	176	"	"	"	44	"	"
1700—1720			"	"	"	40	"	"
1720—1740			"	"	"	45	"	"
1740—1760			"	"	"	55	"	"
1760—1780			"	"	"	46	"	"
1780—1800			"	"	"	37	"	"

Uit deze cijfers blijkt:

1°. dat aan Leiden onbetwistbaar de voorrang toekomt en, na rangorde geschikt, op haar volgen: Franeker, Groningen, Utrecht en Harderwijk.

2°. dat van 1610—1660 door al onze Universiteiten haar hoogsten bloei werd bereikt;

1) LONGO, p. 154 v.v., 216, 252.

2) BOUMAN, I. pg. 358 v.v. II, p. 186 v.v. 405 v.v. 565. Bij Harderwijk kan ik het aantal studenten niet nauwkeurig meedeelen, omdat Bouman na 1700 alleen opgeeft wat het gemiddeld aantal over de 20 jaren is.

Van Nijmegen kan ik geen statistiek leveren, daar van deze Hoogeschool *niets* is overgebleven, dan — een paar globes!

en 3°. dat daarna, eveneens bij alle Universiteiten, het aantal studenten geregeld afneemt.

Natuurlijk kunnen deze conclusies, die de Universiteiten in het algemeen gelden, niet dan onder zeker voorbehoud toegepast op den bloei en de onderlinge verhouding tusschen de verschillende Theologische faculteiten aan deze Hogere Scholen. Maar al dient met voorzichtigheid te werk gegaan, een zeker verband, of wil men, parallelisme tusschen beide kan kwalijk ontkend worden. In onzen tijd, ik stem dit toe, zou een dergelijke gevolgtrekking stellig onjuist wezen. Amsterdam heeft op dit oogenblik het grootste aantal studenten, maar haar Theologische faculteit staat in ons vaderland zeker niet bovenaan. Doch men vergeete niet, dat, terwijl bij de tegenwoordige inrichting van ons Hooger Onderwijs de Theologische faculteit het vijfde rad aan den wagen werd, zij vroeger koninklijk vooropging en, gelijk ik reeds vroeger zeide, haar bloei ten nauwste saamhing met den bloei der geheele Universiteit. Doch hoe dit ook zijn moge, ik moet mij hier wel behelpen met de algemeene gegevens, juist wijl de bijzondere ontbreken.

Voor ik van deze paragraaf afscheid neem, wensch ik nog twee vragen te bespreken, die van meer algemeenen aard zijn: 1°. waarom dezelfde oorzaken die in Holland, Friesland, Groningen en Gelderland tot de oprichting van een Universiteit hebben geleid, niet dezelfde uitwerking hadden in de overige provinciën; 2°. in hoeverre onze Universiteiten voldaan hebben aan hetgeen een der hoofddoeleinden was van haar stichting: de opleiding van Dienaren des Woords.

Om met de laatste vraag te beginnen, wijs ik eerst op Leiden. Men weet hoe zwak de Theologische faculteit daar de eerste jaren is bezet geweest. Caspar Coolhaes, die de rij der Theologen opende, had nauwelijks eenige colleges gegeven toen hij zijn ambt neerlegde. Feuguary moest reeds in 1579 zijn afscheid nemen, wegens wanbetaling van tracte-

ment. L. Capellus hield alleen een oratio inauguralis en vertrok. Bollius en Daneau bleven precies een half jaar. Een Holmannus en Gallus hielden het ongetwijfeld langer uit — maar hun nagedachtenis was van dien aard, dat Helmi-chius nog 1602 bij Cornelissen er op aandringt, toch vooral „te arbeiden om geen *Holmannos* of *Gallos* wederom te krijgen” 1), en Taffijn klaagt: si Theologiae Professores eiusdem cum Holmanno farinae vocare statutum est, quid praeclari aut sani in eo, *cujus praecipue causa instituta est Academia*, sperare possumus 2). Wel stond naast hen een man van beter naam, Lucas Trelcatius, maar hij kende geen Hollandsch en was derhalve niet geschikt „ad exercendam iuventutem ad vernaculas conciones” 3).

Is het wonder dat onze Kerken bitter teleurgesteld waren? Ze hadden met aandrang om een Universiteit gevraagd, en nu deze bestond, waren de vruchten voor de Kerk zoo goed als genee. Men hoore, hoe de toongevers van die dagen de bitterste klachten aanheffen. Corput schrijft, 1580: „Gelijck de saecke van de Kerke van Leyden den kreeftganck gaet, soe en sie ick oyck niet beter met de *universiteyt*”. Verandert de toestand niet, dan meent hij zelfs: „soe salmen de studenten van daer nemen moeten”. En nog sterker spreekt de wensch: „Mogelick oyck oft God genade gawe dat *Loven* daer en tusschen aen ons quame. Daer syn sy beter op studeren gewent!” 4). 1584 vernieuwt hij zijn klacht: „De academie te Heydelberch is nu goet” — maar — „merc-kelicke beteringe tot Leyden wacht ick noch niet haest: daer mosten yerst andere professoren ende ordeninghe sijn” 5); en in een anderen brief: „De Schole te Leyden blijft in den ouden standt, oft gaet te rugge; wat voor-

1) W. DER M.-V., Serie III, Deel IV, p. 151.

2) W. DER M.-V., Serie III, Deel V (2e), p. 217.

3) W. DER M.-V., Serie III, Deel V (3e), p. 347.

4) W. DER M.-V., Serie III, Deel II, p. 127.

5) W. DER M.-V., Serie III, Deel II, p. 263.

„deel is alle de tijt ons daer vutgecomen?” 1). En 1587 raadt hij Cornelissen zelfs aan de Delftsche studenten maar „na den Pals te seynden, nadien het te Leyden nyet sijn en wil noch ter tijt” 2). Men meene niet, dat Corput bijzonder zwartgallig was op dit punt. Ook anderen dachten er zoo over. Ik haal slechts twee getuigenissen aan. Het eerste van Cuchlinus uit 1580: Quos Theologos et quos ministros tandem ex hac expectabimus schola (sc. te Leiden) 3). En eindelijk van Cornelissen zelf uit 1592: Ministros qui doctrina aliqua et rerum experientia polleant habemus perpaucos neque est seminarium, unde in posterum peti possunt. Wat hij onder „seminarium” verstaat, blijkt uit wat er op volgt: Aedificata jam quidem est domus collegio Theologico Leidae — sed nondum res effectui est mandata 4).

Heeft de Friesche Hoogeschool in het begin meer voldaan? Ongetwijfeld was de faculteit daar beter voorzien van leerkrachten en bleven de professoren langer aan de Universiteit verbonden. En toch — op de Synode van 1605 wordt de aandacht gevestigd op een reeks van misstanden in de Kerken, waaronder in de eerste plaats genoemd wordt: „Dat vele plaatsen *niet* voorzien worden met de bediening des Goddelijken Woords;” ten tweede: „Dat onbekwame dienaars tot den dienst der kerke toegelaten worden”. 5) Zou deze klacht mogelijk geweest zijn, indien de Universiteit te Franeker aan haar bestemming had beantwoord? Ook van elders weten wij, dat in het begin slechts weinig studenten in de Theologie werden ingeschreven. Wat daarvan de oorzaak was, kan ik niet zeggen. Misschien wel voor een deel de geringe

---

1) W. DER M.-V., Serie III, Deel II, p. 286.

2) W. DER M.-V., Serie III, Deel II, p. 270.

3) W. DER M.-V., Serie III, Deel V (2e), p. 248.

4) W. DER M.-V., Serie III, Deel V (3e), p. 347.

5) DIEST LORGION, *de Nederduitsche Herv. Kerk in Friesland 1848*, p. 23.

bezoldiging der predikanten, die de ouders weerhield, hun zonen voor den dienst des Woords op te leiden. Doch waaraan men dit ook toe te schrijven hebbe, het feit blijft bestaan: en te Leiden en te Franeker werden onze Kerken teleurgesteld.

Althans, ik voeg er dit aan toe, in den aanvang. Naderhand werd dit allengs beter. Zelfs, wij zagen dit reeds vroeger, werd in de 2de helft der 17de eeuw wel eens omgekeerd de klacht vernomen, dat de Universiteiten te veel predikanten afleverden en de Kerken voor al deze candidaten geen plaats hadden. Over de andere Universiteiten, wier oprichting of verheffing in dien tijd van overvloed valt, behoef ik hier dus niet verder te spreken.

Wel verdient de tweede vraag nog een oogenblik de belangstelling, waarom in Overijssel, Drenthe, Zeeland en de Generaliteitslanden geen Universiteiten zijn gesticht. Het antwoord schijnt voor de hand te liggen: omdat er reeds genoeg Universiteiten waren. Toch zou dit antwoord van oppervlakkigheid getuigen. Onze Vaderen hadden een heel ander begrip van „genoeg” dan wij, vooral wanneer het aankwam op de uitoefening van een Souvereiniteitsrecht. De geest van provincialisme, die de Staten van Friesland, Groningen, Utrecht, Gelderland, zelfs die van Nijmegen's kwartier bewoog om een Universiteit op eigen hand te hebben, heerschte even goed in de andere provinciën en zou daar tot dezelfde gevolgen hebben geleid, indien geen andere machtiger oorzaken tusschenbeide waren gekomen.

Intusschen, ik moet één uitzondering maken. In Drenthe is, voor zoover ik weet, nooit de idee van eigen Universiteitsstichting opgekomen, wat zeker niet onverklaarbaar is als men bedenkt hoe de toestand aldaar was. Ook niet in de Generaliteitslanden; doch daar had men althans meer dan één Illustre School en bestond er meer dan één reden, waarom deze Illustre Scholen het jus promovendi misten. Men zie daarover nader § 10.

Er schieten dus twee provinciën over: Overijssel en Zeeland, en bij beide kan gesproken van een mislukte Universiteitsstichting. Ik voeg hier Utrecht aan toe, omdat ook daar het plan van een Universiteit oorspronkelijk schipbreuk heeft geleden, om geheel dezelfde redenen als in Overijssel en Zeeland.

In *Overijssel* is de gedachte om een Provinciale Hoogeschool te stichten bij den Deventer Magistraat reeds opgekomen in 1579 1). Hij zond toen den secretaris naar Antwerpen om over de zaak te onderhandelen en schreef zelf aan den Aartshertog Matthias een brief, waarin „de Supplianten vursz. presentiren en orboedich sinnen” om van zekere kloostergoederen „een niwes collegium binnen de vurs. stadt van Deventer (voor) vertich oft meer guder luden kinderen tho stiften, ende die behusinge daer tho bequaem wesende daer tho to done, umme van denselven guederen en opkomsten nha gelegenheit in studiis en kost onderhouden te worden, alles up zeckere ordonnancy, so by Supplianten vursz. en Ridderschap en Steden gemelten Landes berampt en gemackt sal worden”. Dit verzoek werd ondersteund door de drosten van Salland en Twenthe; ook de Prins van Oranje was er voor, en, nadat vele moeielijkheden uit den weg geruimd waren, gaf de Aartshertog 4 Maart 1579 zijn toestemming. Op den Landdag te Deventer werden de Ordonnanciën goedgekeurd en op den Landdag te Zwolle gaf ook Kampen zijn approbatie. De ordonnantiën dragen den titel van Form van Stiffunge eines Collegii Studiosorum bynnen der Stadt van Deventer . . . dat genandt sall worden *Transisulanorum*. Er wordt in bepaald, dat er 60 alumni zullen opgenomen worden: uit het „land” 30 gezellen; uit de drie steden Deventer, Kampen en

---

1) Zie over dit plan het belangrijke opstel van M.: Plan tot Stichting eener Prov. School te Deventer 1580 in de *Overijsselsche Almanak* voor Oudheid en Letteren, 1846. p. 193—215.

Zwolle elk 10. Deze zullen zes jaar vrij kost en inwoning hebben. Aan het Collegium moesten drie praeceptores verbonden wezen: „die eine in artibus, die ander in linguis und darde in Institutionibus”. Deze Leges werden 23 April 1580 aan Aartshertog Matthias opgezonden en in het begeleidend schrijven wordt gesproken van de „stiftunghe eines seminarii Reipubl.”

Van deze Provinciale School is echter nooit iets gekomen. De oorzaak hiervan is niet volkomen duidelijk. In de kladnotulen van den Zwolschen Landdag staat alleen deze korte aantekening: Nobilitas et Campenses consenserunt, *Swollenses* contra. Zwolle had reeds van te voren op alle mogelijke manieren het plan tegengewerkt; het bleef bij dat verzet, ook nadat de Aartshertog toegestemd had; en blijkbaar heeft op dat verzet alleen de uitvoering schipbreuk geleden. Later heeft de Magistraat van Deventer de zaak wel zelf ter hand genomen, maar een Provinciale School is Deventer's School nooit geworden. Zwolle gunde aan Deventer het voorstel tot oprichting eener Universiteit niet. Ik zeg: eener Universiteit — want wel is er in het gemelde besluit geen sprake van het jus promovendi, maar er kan geen twijfel bestaan, of, indien het plan door was gegaan en er een Provinciale School verreezen was, de Staten, straks Souverein geworden, krachtens hun Souvereine macht het jus promovendi aan *hun* school zouden geschonken hebben.

Een jaar later dan te Deventer, ontwaakte ook bij den Magistraat te *Utrecht* op nieuw de begeerte om een Hoogeschool te bezitten. 39 Aug. 1580 werd een Commissie benoemd „omme met die van de Godshuizen ofte Staten te overleggen, of men alhier eene Universiteit of groote schole sal oprechten” 1); 't volgend jaar werd weder aan een nieuwe Commissie opgedragen „dat de saecke van het seminarium (N. B.) ten einde gebracht en in 't werck gesteld

---

1) VAN ASCH VAN WILCK, *Inst. v. H. Onderwijs in Utrecht vóór 1636*, p. 75

worde" 1). Telkens stuitte het plan echter op den tegenstand der vijf kapittelen 2), die het eerste Lid vormden van Utrecht's Staten. In 1601 werd het plan op nieuw in overweging genomen, maar nu bleek, dat behalve de Kapittelen ook Amersfoort er tegen opkwam, of liever gezegd, er wel voor was, mits de Hoogeschool te Amersfoort zelf kwam. Metterdaad schijnt dit laatste bijna gelukt te zijn. Althans in Leiden verneemt men „dat de Staten van Utrecht delibereerden om tot Amersfoort op te rechten een Universiteit". Leidens burgervader, die dit bericht „van goederhandt" had, roept terstond den Raad bijeen en vraagt „of 't niet geraden en was 't voorsz. voornemen indien 't doenlijk waer te voorkomen". De raad acht de zaak van het hoogste belang en resolveert: „Is geresolveert, dat de voorsz. gedeputeerden deze zaecke den Heeren Curateurs zullen communiceren, ende gelast zijn om gezamentlijke 't zij bij de Heeren Generale Staten, ofte elders daer sulx van noode zoude mogen zijn aen te houden ten eynde bij Haer E. intercessie zulcke resolutien mochten werden gedistourneert, gebruyckende daertoe alle beweigende redenen des mogelicken zijnde, met toezegginge van deser stede wege te doen, dat bij zoo verre die van Utrecht zoude begeeren te verstaen totter opmaecken van een Collegie binnen de stadt Leyden, Burgermeesteren mit henluyden sulx in alle eerbaerheyt ende redelickeyt op het verlenen van plaetse of anders zullen handelen, dat zij veroorsaect zullen wesen, om daarover te hebben een groot genoegens." Men ziet met welk een zoet lijntje men Utrecht's Staten bewegen wilde, maar van de zaak af te zien. Een hospitiu te Leiden voor Utrecht alleen, met allerlei gunstige voorwaarden, mits Utrecht's eigen Universiteit maar in den doofpot ging. 3).

1) VAN ASCH VAN WIJCK. *Inst. v. H. Onderwijs in Utrecht voor 1636*, p. 76.

2) p. 78.

3) *Kron. van het Hist. Genootschap te Utrecht*, II, Jaarg. 1846, p. 294.

Of het muisje in den val liep, betwijfel ik. Maar wat Leiden's Magistraat niet vermocht, deed de naijver tusschen Utrecht en Amersfoort. Een Provinciale School werd *niet* gesticht, en evenals te Deventer nam Utrecht nu het besluit een Stadsschool te stichten. In één opzicht was Utrecht gelukkiger; het zag later zijn stadsschool tot Provinciale School ofte Universiteit verheven. Blijkbaar heeft Amersfoort het onderspit gedolven.

In *Zeeland* is er tot tweemalen toe sprake geweest van de oprichting eener Provinciale Academie. Over de eerste poging in 1613 spreek ik in § 10 uitvoeriger. Toen dachten de Staten er over om een Provinciaal Collegie te Middelburg te stichten, maar Goes kwam tusschen beide en de naijver tusschen beide steden heeft blijkbaar belet dat de zaak tot uitvoering kwam. Meer bekend is de tweede poging, in 1743 aangewend, en die evenzeer schipbreuk leed, maar nu op den tegenstand van Leiden. De zaak heeft tot einde-loos over en weer schrijven aanleiding gegeven; PETRUS PAULUS gaf zelfs een vrij lijvig boek uit in 1775 om „*Zeelands regt tot het stigten eener Hoogeschole*” te be-toogen. De *Nederlandsche Jaarboeken* van 1763 en ver-volgens; *De Hollandsche Spectator* Dl. I 25ste vertoog handelen er uitvoerig over. En op de Kon. Bibl te 's-Gravenhage berust een foliant, waarin alle gewisselde stukken — deels in schrift, deels in druk — zijn bijeen verzameld. Men ziet dus, dat de zaak genoeg sensatie heeft verwekt.

Trouwens daar was reden toe. Pieter Mogge, oud-Burgemeester van Zierikzee, was 6 Nov. overleden en toen de Executeurs zijn testament openden, vonden zij er onder meer de bepaling in, dat zij als executeurs aan de Staten van Zeeland zouden verzoeken: „om te Ziericzee te moogen opregten eene Academie, met recht om studenten te insti-tueeren, en na behoorlijk examen te moogen promoveeren tot Doctors in de Theologie, in de Rechten, in de Medi-cynen, Philosophie en Vrije konsten en met zoodanige con-

cessien en praeceminentien als een Academie noodig hadde;” en dat daartoe zouden worden aangesteld „zes Professoren, als een in de godgeleerdheid, een in de Regten, een in de Mediceynen, een in de Philosophie, een in de Literature en een in de Oostersche taalen, en dat de begeving van de Ampten zouden staan aan de twee Regeerende Heeren, Burgemeesteren en den voorzittenden Schepen der stadt Zierikzee en aan de zes Heeren Gecommitteerden Raaden der zes stemmende steeden in Zeeland, bij meerderheid van stemmen”. Om dit alles mogelijk te maken had de overledene aan de Academie een „Somma van zeventig duyzend ponden Vlaemsch” gelegateerd, dat is bijna *een half millioen*.

Dit testament is, men zal het mij toestemmen, niet van belang ontbloot. Er blijkt toch uit, dat de stichtingsdaad geschiedt door een privaat persoon; dat deze bepaalt hoeveel professoren er zullen zijn, wie als Curatoren zullen optreden, enz., en dat hij van de Staten alleen vraagt: 1°. de toestemming daartoe en 2°. het jus promovendi. M. a. w. wij hebben hier in het midden der 18^e eeuw een Vrije Universiteit.

Nog curieuser is de bijzonderheid, die, voor zoover ik kon nagaan, aan de schrijvers over dit onderwerp ontging, dat ook deze Vrije Universiteit een grondslag moest hebben. Pieter Mogge was echter allesbehalve Voetiaansch gezind; hij was een warm aanhanger van Coccejus. En daarom bepaalde hij dan ook in zijn testament: „dat de Curatoren verplicht zouden zijn bij vacature van een Professoraat in de Theologie altijd te kiezen zoodanigen persoon, die de Studie en Sentimenten van Johann Coccejus in allen deele voorstond, met seclusie van anderen” 1).

De Staten van Zeeland namen deze zaak in overweging; zij vragen het advies van de Heeren „van Ziericzee” of

---

1) Ik deel deze bijzonderheden mede uit het reeds genoemde M. S. S., p. 1 v.v. Extract uyt de Notulen van de Ed. Mog. Heeren Staaten van Zeelandt, 7 April 1757.

de gelegenheid der stad wel geschikt is voor een Academie, en tevens — want hier zat de moeilijkheid in — of het octrooi namens Koning Philips aan Leiden verleend, waarbij uitdrukkelijk bevolen werd dat in Holland *of Zeeland* geen andere dergelijke Scholen zouden mogen opgericht worden, geen beletsel was.

Zierikzee meende van niet — maar Leiden dacht er anders over. De Curatoren der Universiteit en de Burgemeesters van Leiden schreven terstond aan de Staten van Zeeland, dat krachtens het octrooi van 1574 Zeeland geen Universiteit mocht hebben. Zij wendden zich met gelijk betoog tot de Staten van Holland, die natuurlijk Leiden's partij kozen — en een langdurige strijd ontstond over de vraag of het octrooi, namens Philips gesteld, wel van kracht was; of Zeeland wel ooit meegewerkt had tot de oprichting van de Leidsche School enz., een strijd, die verder voor ons van geen belang is. Het slot was toch, dat Zeeland boog. 29 Oct. 1767 werd aan de Executeurs van Mogge's testament megedeeld: „Bij Resumptie gedelibereert synde op de Requeste van Jacob de Witte etc. in qualiteyt als Executeurs van het Testament van wijlen Mr. P. Mogge, waarbij versogt hebben octroy tot het opregten van een Academie binnen de Stad Zierikzee . . . Is goed gevonden te declareeren dat in het selve versoeck niet kan worden getreden”. Het legaat werd nu gebruikt om een Armkindehuis te stichten 1).

---

§ 7. *De verhouding tusschen Universiteit, Overheid en Kerk.*

De Universiteiten opgericht door de Overheid op aandrang van en in de eerste plaats met het oog op de Kerk —

---

1) J. DE KANTER, *Chronyk van Zierikzee*, 1795, p. 471. Dit was door Mogge zelf voorgeschreven, indien de School niet doorging. Ook hieruit blijkt, dat men met een stichter, niet met een legaat te doen heeft.

ziedaar de slotsom, waartoe ons de voorgaande paragraaf bracht. Toch meen ik met dit resultaat mij niet te mogen tevreden stellen. Immers waar aldus gebleken is, dat de Universiteiten moeten beschouwd worden vooral als SEMINARIA ECCLESIAE, daar is het natuurlijk van belang te weten, welke positie en de Overheid en de Kerk tegenover deze Universiteiten innamen. Meer dan eens zal ik daarbij te wijzen hebben op de wet der continuïteit, vooral wat de verhouding tot de Overheid betreft; een wet, waaraan m. i. tot dusverre bij de bespreking van de inrichting onzer Universiteiten niet genoeg de aandacht is geschonken, en die toch over menig duister punt een verrassend licht werpt.

Wat nu de verhouding tot de Overheid betreft, komt hierbij in de eerste plaats de vraag der *Universiteits-stichting* ter sprake. Herinneren wij ons eerst, hoe desaangaande de denkbeelden waren in de periode aan de Reformatie voorafgaande. Wij zagen, dat de Universiteiten oorspronkelijk ontstonden uit den drang van het wetenschappelijk leven, door particulier initiatief; dat later door de nieuw ontstane Universiteiten aan de „Universalgewalten”, Keizer en Paus, stichtingsbrieven werden gevraagd, bepaaldelijk met het doel 1°. om de verleende graden overal erkend te zien: Staatsrechterlijk en wetenschappelijk; 2°. om zekere privilegiën, voor den bloei eener Universiteit onmisbaar, machtig te worden. Dit gebruik deed allengs de gedachte veld winnen, dat een Universiteit zonder octrooi van Keizer of Paus niet gesticht *mocht* worden; een gedachte waaraan beiden, Paus en Keizer, voedsel gaven; de Paus door zucht naar uitbreiding van zijn gezag gedreven, de Keizer uit naijver op den Paus. Tevens is ons echter gebleken, dat men bij deze stichtingsbrieven met voorzichtigheid dient te werk te gaan, omdat wel naar luid der woorden al deze Universiteiten stichtingen zijn van Paus of Keizer, maar metterdaad de stichtingsbrief alleen meedeeling was van het jus promovendi, terwijl de eigenlijke *stichtingsdaad* uitging

van den Souverein van het land — zoo te Heidelberg en Leuven — of wel van de Regeering eener stad — zooals bijv. te Keulen. Ik wees toen slechts ter loops op Spanje, maar kom thans met een enkel woord op den toestand daar terug, wijl deze ook voor ons land van belang is.

Spanje biedt nl. tot op zekere hoogte een anomalie. In het wetboek der Siete Partidos was uitdrukkelijk aan den Koning, naast Paus en Keizer, het recht toegekend een Universiteit te stichten 1). Metterdaad zijn dan ook alle Universiteiten in Spanje te Palencia, Salamanca, Sevilla, Lerida, Huesca, door den Koning opgericht, of laat mij liever zeggen, want van een eigenlijke stichting is ook hier slechts zelden sprake, met het *jus promovendi* begiftigd 2), Slechts in één geval, nl. te Lerida vroeg de Koning vooraf aan den Paus vergunning om een studium generale te mogen oprichten; maar dit was een uitzondering, geen regel. Bij de stichting van de Universiteit te Huesca gaf de Koning aan deze Universiteit dezelfde rechten, die de Paus gegeven had aan Toulouse, Montpellier en Lerida 3). Nog in 1446 stichtte de Koning, krachtens een eigen machtsvolkomenheid, de Universiteit te Gerona.

Hier werd dus het *jus promovendi* niet alleen geschonken door de „Universalgewalten”, maar ook door den particulieren vorst van het land.

Ik laat nu in het midden in hoeverre het feit, dat Philips Koning van Spanje was, op de rechtstheorie onzer Vadersen invloed had. Ongetwijfeld zou er, wanneer het de oprichting

1) KAUFMAN, *Die Geschichte der Deutschen Universitäten*, I, p. 342.

2) cf. DENIFLE, *die Universitäten des Mittelalters*, I, p. 471—514. Alleen over Valladolid bestaat verschil van opinie.

3) DENIFLE, I, p. 509. Opmerkelijk is, dat juist in deze *Koninklijke* stichtingsbrieven dezelfde formule voorkomt als in den Leidschen stichtingsbrief, n. l. dat deze Universiteiten voor dat deel des lands de eenigste moesten zijn en blijven; m. a. w. het *jus promovendi exclusive*. Een formule, die in de Pauselijke en Keizerlijke stichtingsbrieven, zoover ik weet, niet voorkomt.

had gegolden eener Roomsche Universiteit — evenals te Leuven — behalve den stichtingsbrief van Philips ook een gevraagd zijn van den Paus. Maar — gelijk ik reeds in § 6 zeide — de mogelijkheid tot dit laatste was afgesneden. Ook van den Keizer viel geen privilegie te verwachten. Men moest zich dus wel bepalen tot het vragen van een stichtingsoctrooi of laat mij liever zeggen : van het jus promovendi 1) aan den Souverein van het land, die immers, Spanje's voorbeeld toonde het, tot het geven daarvan „be-rechtigt” was.

Nu had Koning Philips bij zijn vertrek als stedehouder achtergelaten Prins Willem van Oranje. Deze handelde ook na den opstand nog altoos in naam van Philips. En het is dus niet vreemd maar volkomen natuurlijk dat de „stich-tingsbrief” *namens Philips* 2) werd uitgereikt. Niet dat Philips daarom wierd geacht de Universiteit gesticht te hebben, maar hij schonk door middel van zijnen procuratiehouder — indien ik het aldus noemen mag — in den destijds gebruikelijken vorm het jus promovendi en dit *exclusive*, d. w. z. hij verbond zich in Holland en Zeeland dit jus promovendi niet meer te zullen verleenen aan een andere school.

---

1) Het Jus promovendi moet hier en in het vervolg natuurlijk verstaan in den zin van het jus *cum effectu civili*. De oorspronkelijke beteekenis van het jus promovendi *in wetenschappelijken zin* was reeds voor de Reformatie weggevallen of althans, men onderscheidde tusschen beide niet meer. Dit blijkt wel het duidelijkst daaruit, dat zulk een Universiteit het *exclusieve recht* kreeg.

2) Reeds dit eene feit toont, dat in ons land het recht tot Universiteitsstichting *niet* daaruit voortvloeide, dat de Overheid als Summus Episcopus werd beschouwd. Bij Duitschland kan er sprake van wezen, dat de Protes-tantsche vorst in plaats van den Paus trad en qua talis het jus promovendi verleende — in Nederland is deze gedachte een dwaasheid. Aan een erken-ning van Philips als *Vorst* valt niet te twijfelen, maar dat de Staten hem, den Roomschen tyran, in plaats van den Paus tot Summus Episcopus zouden gemaakt hebben, ware te absurd om er over te redeneeren. Is dit zoo bij Philips, dan geldt het à fortiori óók van de Staten, die later in zijn plaats traden.

Met de afzwering van Philips, kon van een dergelijken stichtingsbrief geen sprake meer wezen. Maar in de plaats van Philips waren nu de Staten getreden; zij waren dus *Souverein* geworden en tot een der onvervreembare Souvereiniteitsrechten (*jura majestatis* of *regalia immanentia generalia*) werd ook gerekend het recht van Universiteitsstichting 1).

Wij zagen dan ook, hoe metterdaad te Groningen, Franeker, Harderwijk en Utrecht door de „Staten” krachtens hun Souvereine macht de stichtingsbrieven of octrooien, gelijk men ze noemde, zijn uitgevaardigd. Wil dit zeggen, dat al deze Universiteiten metterdaad door de Staten gesticht zijn? De voorgaande paragraaf bewees het tegendeel. Te Harderwijk en te Utrecht bestonden reeds geruimen tijd Illustre Scholen, die door het „stichtings-octrooi” alleen het *jus promovendi* erlangden. Nog sterker spreekt het voorbeeld te Zierikzee. Daar zou — indien Leiden niet tusschenbeide was gekomen — de stichtingsdaad niet geschied zijn door eenig Magistraat van stad of land, maar door een privaat persoon. Deze zou krachtens zijn in het testament gepetriefeerden wil de Universiteit hebben ingericht en bestuurd, en door de Staten zou aan deze stichting, die geheel buiten hen om ontstond en bestond, het *jus promovendi* zijn verleend. Krasser, duidelijker voorbeeld kan er wel niet gegeven. Een voorbeeld dat te sterker spreekt, omdat tegen de gedachte zelf noch van

---

1) De vraag wie een Universiteit kon stichten, is in de vorige eeuw lang en uitvoerig besproken bij den strijd over de Zierikzeesche Hoogeschool. In een uitvoerig stuk door Zierikzee, in zake Mogge's testament opgesteld, wordt het recht van de Staten als *Souverein* in dit opzicht bepleit en meer bepaaldelijk de onvervreemdbaarheid van dit recht besproken. Ten bewijze dat het recht, om een Universiteit te stichten, een regale immanens was, wordt verwezen naar Grotius de Jure B. et P. L. 1. C. 3 § 6; Puffendorf, de Jure Nat. et Gent: L. 7. C. 6; Heyneccius in prael. in Hug. de Gr. de Jure B. et P. L. 1. C. 3, § 6 en 7; Coccejus, in Juris publici prudentiae C. 23 § 25; en Heyneccius in Elen. Jur. Nat. et Gent. L. 2 C. 8 § 188.

de zijde der Staten, noch van eenige andere zijde, bezwaar is gemaakt 1). Het *eenige* verschil liep over de vraag of Leidens Universiteit het jus promovendi *exclusive* bezat.

Men werpe mij niet tegen, dat zeer zeker te Harderwijk, Utrecht en Nijmegen vroeger reeds een school bestond, maar de Universiteit qua talis toch een nieuwe stichting was van de Staten. Want indien dit juist was, zouden de Professoren op nieuw moeten benoemd zijn; zouden de Staten van dat oogenblik af de kosten der School hebben moeten dragen en het beheer over haar moeten gehad hebben.

Van het eerste blijkt nergens; van het tweede en derde alleen te Harderwijk, waar de verheffing tot Universiteit juist een financieele operatie was en *deswege* de Staten medezeggenschap kregen over de School 2). Maar te Utrecht — van Nijmegen weet men te weinig af, om met volkomen zekerheid te kunnen spreken — werden de Leges Academiae door de Regeering van de stad Utrecht vastgesteld; had deze het opperbestuur over de Academie; stelde deze de professores aan en zorgde voor den nervus belli. De Staten hadden met de Academie zoo goed als niets uitstaande.

Het eerste punt, waarop het dus aankwam bij de Universiteitsstichting, was het jus promovendi. Het tweede punt, wat hier van belang is, zijn de privilegiën. Het

---

1) Dat de Executeurs later, toen het verzet van Holland opkwam, aan de zaak den schijn hebben gegeven, alsof de Universiteit zou afhangen van de Zeeuwsche staten, was alleen een noodmiddel om deze Staten des te sterker aan hun belang te verbinden. Het is hier echter de vraag niet, wat de Executeurs wilden schipperen (juridisch valt het te betwijfelen, of zij daartoe zelfs de macht hadden), maar wat het testament bepaalde en hoe de zaak normaal zou verlopen zijn.

2) Toch is het opmerkelijk, dat juist te Harderwijk en, zooverre ik kan nagaan, hier alleen de benoeming der Professoren geschiedde door de *Curatoren*: Professores a solis cum plena potestate Curatoribus creantor. Art. I. (*Inauguratio, Leges et Statuta*. A° 1727, p. 18).

eerste raakt het wezen, het tweede het welwezen der Universiteit. Het eerste is de nota discriminis tusschen een Universiteit en elke andere School. Het tweede was haar tot op zekere hoogte met die andere Scholen gemeen. Deze privilegiën betroffen nu hoofdzakelijk twee zaken 1):

1°. het hebben van een forum Academicum of eigen jurisdictie;

en 2°. vrijdom van belastingen, wat zich natuurlijk hier verder, daar minder ver uitstreckte.

Daar de jurisdictie en de heffing der belastingen (het laatste althans ten deele) Souvereiniteitsrechten waren, moesten beide privilegiën ook toegestaan door of namens den Souverein 2).

In het stichtingsoctrooi van Leiden wordt van geen van beide gesproken, maar „onse lieve neve ende Stadthouder” Prins Willem werd gemachtigd „*van onsentwege* tot vorderinge der voorsz. Universiteit, van alle goede policie, regeeringe, ende ordeninge van dien etc. te maecken alsulcke ordonnantiën ende Statuten als daertoe nodich ende dienlick zullen mogen zijn, bij advys van de Staten van Hollandt en Zeelandt 3).” De nadere privilegiën zijn dus door den Prins, maar namens den Souverein, geschonken. Te Franeker, Groningen etc. natuurlijk door de Staten als met Souvereine macht bekleed. Opmerkelijk is daarbij, dat in Holland na de afzwering van Philips de privilegiën etc. niet meer verleend worden krachtens het stichtingsoctrooi, maar krachtens eigen machtshoogheid; of, gelijk de Staten

---

1) In het stichtingsoctrooi van Leiden wordt als eenigst privilegie opgegeven het woonrecht voor studenten en professoren; wat natuurlijk een anachronisme is en toont, dat het octrooi niet nieuw werd opgesteld, maar gecopiëerd naar een oud model.

2) Toen in Utrecht de stadsregeering aan de Universiteit het privilegie van een eigen forum wilde schenken, kwamen de Staten hiertegen op. De stad moest toegeven. *Loncq*, p. 45 v.v.

3) SIEGENBEEK, -II, p. 296.

zelf zeggen, „als de *Souverainité* in handen hebbende” 1).

Het forum Academicum brengt ons van zelf tot de tweede vraag: of de Universiteiten Staatsorgaan waren, dan wel een Staat in den Staat.

Ook hier begin ik met te herinneren aan den toestand vóór de Reformatie. Oorspronkelijk waren de Universiteiten geheel zelfstandig; werden haar professoren niet door den Staat aangesteld; maakten zij zelf haar Statuten. Doch wij zagen ook, dat tegen het einde der Middeleeuwen hierin reeds kentering te bespeuren viel; dat vooral in Duitschland de jongere Universiteiten al meer afhankelijk werden van den Vorst, omdat deze de professoren salarierde en aanstelde. In ons land is nog duidelijk de strijd tusschen beide beginselen merkbaar. Om mij tot enkele hoofdfeiten te bepalen, wijs ik vooreerst op de eigen jurisdictie. Te Leiden is deze toegestaan, maar niet dan onder heftigen tegenstand van den Stadsmagistraat 2). Het heeft Prins Willem bepaald moeite gekost om op dit punt de autonomie der Universiteit te redden. Elders valt een dergelijke tegenwerking niet te bemerken. In Utrecht was het omgekeerd de stadsregeering die aan de Universiteit het forum Academicum bezorgen wilde. In elk geval is in dit opzicht, hetzij dan onder tegenstand hetzij met medewerking der Stedelijke regeering, *overal* de autonomie der Universiteit erkend. Eerst de Fransche revolutie heeft het forum Academicum vernietigd.

Een tweede punt, waarin het beginsel moest uitkomen, was de vraag: wie de *leges* te geven had. Van een absolute Souvereiniteit in eigen kring was natuurlijk in dit opzicht geen sprake meer. Maar toch is het opmerkelijk, dat de oudste Statuten van Leiden niet gemaakt zijn door den Prins of de Staten, maar ontstaan zijn als *accoord tusschen de Professoren en de stedelijke regeering*, en daarna door

1) WILTENS, I, p. 272.

2) KLOT, *Bijdragen etc.*, p. 11.

den Prins zijn bekrachtigd 1). Toch was dit slechts een nafslikking van wat vroeger schitterde. Te Groningen worden de Statuten gemaakt door de Staten zonder voorkennis der professoren, en als deze remonstreeren, dat zij in deze zaak gekend hadden *moeten* wezen, wordt hun protest eenvoudig stilzwijgend voorbij gegaan 2).

Een derde punt geldt de vraag, wie de professoren had aan te stellen. In dit opzicht was van de oude Souvereiniteit der wetenschap bijna niets meer overgebleven. De Staten — te Utrecht en te Nijmegen de Stedelijke regeering — salariëerde de professoren 3) en stelden hen aan. Toch was de oude idee, dat elk doctor het recht had als doctor legens aan de Academie op te treden, niet geheel weg. In alle statuten staat de bepaling opgenomen, dat men aan de Academie als doctor legens mocht optreden, doch met twee beperkingen: vooreerst dat zijn colleges niet publiek mochten wezen maar privaat; ten tweede dat vooraf aan den Rector en de Faculteit, waarin onderwijs zou gegeven worden, (dus *niet* aan de Overheid), toestemming moest gevraagd. Uit het bovenstaande vloeit natuurlijk ook voort, dat de Overheid het recht had de professoren af te zetten, gelijk dan ook meermalen geschied is.

Het laatste punt waarop ik wijzen wilde, is het onderwijs door de Professoren te geven en de examens door hen af te nemen. Wat het eerste aangaat werd *alleen* voorgeschreven op welke dagen de lectiones publicae moesten plaats vinden. In dit opzicht was de controle streng. Francker's Statuten bepalen zelfs dat er Inspectores moeten zijn om hierop toe te zien 4) en te Groningen was

---

1) KIST, *Bijdragen*, p. 20, waar deze eerste Ordonnantien worden medegedeeld.

2) JONCKBLOEDT, p. 41. Te Harderwijk waren de Leges opgesteld door *Curatoren* (Leges, p. 17) krachtens mandaat van de Staten.

3) Gewoonlijk werden hiertoe kloostergoederen bestemd. De Overheid bepaalde echter hoe groot het tractement zou zijn.

4) Art. XV (Boeles, I, p. 437).

op elk verzuimd college *boete* gesteld 1). Maar overigens was de materie van het onderwijs geheel aan de Professooren overgelaten, mits men binnen zijn eigen faculteit bleef. Pogingen in later tijd aangewend om ook op het onderwijs zelf invloed te oefenen, werden door den Senaat vrij snibbig afgewezen 2). In dit opzicht had alleen het Corpus Academicum te oordeelen. Anders was het daarentegen met de examens. Hier gold het immers het jus promovendi. Vandaar dat de duur van het examen, de te stellen eischen etc. uitvoerig in de Statuten omschreven worden.

Over de verdere indices van de autonomie der Universiteiten, als: dat de Staten van Holland spreken van de „Staten der Universiteit”; dat te Groningen nog in later tijd door juristen betoogd wordt, dat de Overheid het recht mist, de Universiteit op te heffen etc. spreek ik niet. De verhouding tusschen de Overheid en de Universiteit is op de hoofdpunten, naar ik vertrouwen mag, duidelijk genoeg aangetoond.

Rest dus nog de verhouding tusschen de Kerk en de Universiteit. Ik bespreek hier alleen haar verhouding tot de Universiteit *als geheel*; eerst in de volgende paragraaf die tot de Theologische faculteit in het bijzonder.

Wat nu de Universiteit *als geheel* betreft, heeft de Kerk steeds getoond te begrijpen, dat zij tegenover haar *wensen* kon uitspreken, maar nooit met *autoriteit* kon optreden. Deze wenschen raakten natuurlijk voornl. (niet alleen) het stuk der Religie, en waren òf gansch algemeene wenschen òf bepaalde verzoeken aan de *Overheid*, om door middel van deze op de Universiteit invloed uit te oefenen. En eindelijk, voorzooverre zij het stuk der Religie raakten, golden zij òf den algemeenen wensch, dat de Curatoren en Professooren Gereformeerd mochten wezen, òf den aandrang in

---

1) Art. XXXI (Jonckbloedt, p. 215).

2) Zie bijv. JONCKBLOEDT, p. 282 etc.

bepaalde gevallen, dat de Overheid de onrechtzinnige Professoren zou afzetten of onrechtzinnig onderwijs (speciaal in de Philosophische faculteit, over de Theologische spreek ik straks) zou te keer gaan.

Uiteraard gedooft mijn bestek niet op elk dezer punten *geheel* de linie te overzien. Ik bepaal mij daarom tot enkele gevallen en uitspraken, waar het beginsel der Kerk in uitkwam. Een nauwkeurige studie over dit onderwerp zou een boekdeel op zich zelf vormen.

In de voorgaande paragraaf is gebleken dat de Universiteiten te Franeker, Groningen en Harderwijk stonden op Gereformeerden grondslag en daar van alle professoren instemming gevraagd werd met de belijdenis der Kerk. Blijkbaar liet deze toestand naar het oordeel der Kerken niets te wenschen over. Pogingen van de zijde der Kerk aangewend om behalve dezen confesseoneelen band nog een anderen te krijgen, hetzij door toezicht op of medezeggenschap in de zaken der Universiteit, zijn, voorzooverre mij gebleken is, in Friesland, Groningen en Gelderland niet voorgekomen.

Anders was het daarentegen te Leiden. De Universiteit daar was wel opgericht ter wille der Religie; droeg wel een Gereformeerd karakter in zooverre de Universiteit een Landsschool was en de Staten professie deden der Gereformeerde religie, maar een objectieve basis was hier niet aanwezig. De poging der Theologische professoren om dit tot stand te brengen was gestuit op tegenstand van Leiden's magistraat, die van dit zuiver Calvinisme al even afkeerig was als van de Roomsche Inquisitie. Hier bleef dus iets te wenschen over en hier hebben wij te onderzoeken wat de Kerken wenschten. Ik voeg erbij: *of de Kerkelijken*, want men wachte zich wel *elke* beslissing op dit gebied als een zuivere uiting van het Gereformeerd beginsel op te vatten. De tegenstand der Staten, om aan den wensch der Kerken te voldoen, had natuurlijk tweëerlei uitwerking: eenerzijds dat uit reactie de Kerkelijken wel

eens te ver gingen in de theorie; andererzijds dat in de praktijk wel eens meer moest worden toegegeven dan met het beginsel overeenkwam.

De strijd liep, gelijk van zelf spreekt, hoofdzakelijk over de Theologische professoren. De Kerken eischten beslist, dat deze verplicht zouden zijn de Confessie etc. te onderteekenen. Ik herinner slechts aan dit punt, waarop ik later terug kom, omdat over de Universiteit in haar geheel meestal juist in verband met deze quaestie gesproken wordt.

Op de Nat. Synode van Middelburg 1581, Art. 37 1), en te 's Gravenhage 1586, Art. 47 2) was de *wensch* uitgesproken, dat *alle* Professoren de Confessie onderteekenen zouden: „De Dienaers des Woordts . . . item de Professoers in der Theologie (*'t welck oock den anderen Professoren wel betaemt*) . . . sullen de Belijdenisse des Gheloofs der Nederlandtschen Kercken onderteijckenen”. De K. O. van Dordrecht 1619 nam deze bepaling onveranderd over (Art. 53) 3). Iets verder gaat de Zeeuwsche K. O. van 1591: „De Dienaers des Woordts, Item, de Professores in de Theologie ende andere consten ende Leeren oft Talen . . . *sullen* de belijdenisse des Geloofs . . . onderteeckenen ” Art. 45) 4) Intusschen is deze eisch, geaprobeerd door de Overheid, van weinig beteekenis, omdat Zeeland geen eigen Universiteit bezat. De Groningsche K. O. van 1595 en de Drentsche van 1638 zwijgen, gelijk te verwachten is, over dit punt.

De Kerken stelden zich echter met dezen enkelen wensch niet tevreden. Reeds 1579 schreef Corput aan Cornelissen, dat het „veel ware” als de predikanten bij de benoeming der Theologische professoren geconsulteerd werden, maar „noch beter waert, dat wy konden impetieren, dat de versorgers der Academie geleerde mannen nyet alleen

1) W. DER M.-V., Serie II, Deel III, p. 390.

2) W. DER M.-V., Serie II, Deel III, p. 498.

3) HOOJER, p. 455.

4) HOOJER, p. 314.

souden sijn, maer *oyck professie doende van de reyne religie*", ja zelfs dat zij, de Curatores, „sonder communicatie met eenigen verstandigen predicanten te houden nyet en souden doen" (!) maar, zoo voegt hij er schier hopeloos aan toe: „waer willen wy deen oft dander krijgen? nyette-min wy sullender af spreken in de vergaderingen" 1)

Eerst op de Synode van 's-Gravenhage is over deze zaak gesproken. Onder den verzamelstaat van de Instructiën, voor de Synode opgemaakt, wordt gehandeld eerst over de Scholen in het algemeen, die „als seminaria van de Kercken ende policyen hoochnoodich zijn wel geïnstitueert te worden". Daarna dat er vooral acht dient geslagen op „de hooghe Scholen, ten eynde dat over deselve gestelt moghen werden Curatores end besorgers, die de religie toeghedaeen zijn", enz. Er was nl. een gravamen ingebracht door Zuid-Holland, 't welk verlangde „dat goede ordre ende discipline in de Vni-versiteiten sullen moghen onderhouden worden, waertoe seer noodich zijn besonder geleerde ende godtsalige, der christlicke religie toeghedane professoren der theologie, ende andere faculteiten, als oock insonderheyt *goede Curatores derselven*" 2).

De Synode schijnt wel geen rechtstreeksch besluit dien-aangaande genomen te hebben, maar in de remonstrantie, aan Leycester aangeboden, komt toch o. a. voor: „Qu'il plaise aussy a son Excell. de prendre bonne esgarde sur l'Université de Leyden" 3). Staat misschien met deze „bonne esgarde" in verband, het plan, dat Leycester reeds vroeger schijnt gekoesterd te hebben om de geheele Universiteit uit Leiden weg te nemen en naar Utrecht over te plaatsen? 4) Het kwaad kwam immers juist van den Leid-

1) W. DER M.-V., Serie III, Dl. II, p. 111.

2) W. DER M.-V., Serie II, Deel III, p. 552.

3) W. DER M.-V., Serie II, Deel III, p. 639.

4) Opmerkelijk is het zeker, dat als oorzaak van dit plan Saravia genoemd wordt. SCHOTEL p. 70, aan wien de Synode juist opdroeg met Leycester over de Universiteit te onderhandelen.

schen Magistraat en zeker zou den Kerkelijken niets liever zijn geweest dan de verplaatsing der Universiteit naar een stad, waar de Overheid minder Libertijnsch gezind was. Doch hoe dit ook zij, de Synode had in zooverre satisfactie van haar werk, dat in de provisioneele en gelimiteerde approbatie van haar Kerkenorde, door de Staten van Holland Dec. 1586 gegeven, o. a. uitdrukkelijk voorgeschreven werd, „dat de Professoren ende Schoolmeesteren van de principale publijcke scholen, die voortaan gestelt sullen worden, sullen wesen van de Gereformeerde Religie, of — en dit verzwakt weer eenigszins de kracht — ten minsten deselve toegedaen” 1).

Men ziet, de Kerken waren onder Leycester's regime metterdaad *iets* gevorderd. Maar hoe luttel dit was, bleek wel, toen straks juist de Theologische faculteit te Leiden een broei-nest werd van ketterij en de Staten bij elke inmenging der Kerken antwoordden: dat de zaak der Professoren de Kerken *niet* aanging. Bovendien een vaste basis door het onderteekenen van de Belijdenis was niet verkregen. En hoe het subjectieve oordeel van de Staten verschilde van dat der Kerken over de beteekenis van het woord „Gereformeerde religie” is genoeg bekend.

Op de Zuid-Hollandsche Synode, aan den vooravond der Synode Nationaal te Delft gehouden, kwam de zaak weer ter sprake en werden nogmaals de oude wenschen herhaald: 1°. Dat tot opsicht ende regeringe van de universiteitjen ofte illustre scholen sodanighe curateurs moghen gestelt worden, die lidmaten zijn van de gereformeerde kercke, notoirlijck staende int gevoelen van de aengenomene gereformeerde leere; 2°. Dat in de beroeping van de professoren niet alleen in de faculteyt van de H. theologie, maar oock in de andere faculteyten, ende namentlijck in de Grieksche ende Hebreusche tale, gelyck ook in de

---

1) W. DER M.-V., Serie II, Deel III, p. 627.

philosophie, insonderheyt geleth moghe worden, dat sulcke mannen werden beroepen, die niet alleen van wegghen hare geleertheit ende verstant uytstekende ende vermaert zijn, maar oock Godsalich ende stichtigh van leven, ende bekent notoirlyck te staen int gevoelen van de aengenomene leere deser gereformeerde kercken, ende die noyt rechtveerdigh nadencken van onsuyver gevoelen in de leere hebben gegeven; 3°. Dat de professoren van alle faculteyten om sulcks te betonen gehouden werden in 't aenvangen van haren dienst de formulieren der eenicheyt in de leere te onderteekenen; waarbij nu als nieuwe wensch gevoegd werd 4°. Dat de professoren in de philosophie ende talen geen pointen der christelycke leere in hare lessen sullen moghen verhandelen, ofte daer van disputeren, sonder 't selve eerst met de professoren der H. theologie gecommuniceert ende van deselve goetgekeurt te wesen 1).

Gelijk men weet brachten de Suyt-Hollandici reeds 2 Januari 1619, dus nog in de zittingen der volle Synode, hun gravamina ter sprake „ad reformationem academiæ spectantia”. De Synode verschoof de behandeling dezer zaak, die zij een *res maximi momenti* noemt, naar later, maar drukte de afgevaardigden op het hart ut mature et serio ea de re cogitent. Met welk doel? Opdat de Synode zelf die reformatie ter hand zou nemen? Geenszins, maar: quo *Illust. Provinciarum Ordines salubribus Synodi consiliis hac in re juvari, en aldus in posterum Academiae omnes Belgicae ita institui et gubernari possent, ne qua nova in posterum ex iis nasceretur calamitas, qualis hactenus ex quibusdam maximo cum Ecclesiae damno exorta esset* 2).

Nadat de uitheemsche Theologen vertrokken waren kwam

---

1) DR. A. KUYPER, *de Leidsche Professoren en de Executeurs der Dordtsche Nalatenschap*, 1879, p. 50.

2) ACTA SYNODI, ed. 1620, p. 169 v.v.

in de 162ste sessie het punt weer ter sprake als gravamen 3: de recte constituendis Scholis tum Majoribus sea Universitatibus, tum Minoribus seu Trivialibus. In de volgende zitting werd nu een Concept-Reglement van 10 Artikelen opgemaakt, waardoor men de verhouding van Universiteit en Kerk regelen wilde. Ook hier treedt de Synode *niet* met autoriteit op. Zij besluit: In Provinciis illis, in quibus erectae sunt Universitates seu Scholae Majores, *rogandi* sunt illarum Provinciarum D D. Ordines, ut in constitutione earundem ad sequentes hosce Articulos *attendere dignentur*. Deze artikelen zijn een nadere uitwerking van het Zuid-Hollandsche Concept. Omtrent de Universiteiten in het algemeen wil de Synode:

I. Ut inspectioni & Gubernationi Academiae praeficiantur viri docti, membra Reformatae Ecclesiae, de quibus certo constet, quod addicti sint doctrinae ab initio Reformationis apud nos receptae. II. Ut Curatores Academicarum non sint perpetui, sed mutantur singulis trienniis, aut quadrienniis, quotannis nonnullis in aliorum locum succedentibus. III. Ut praeter viros Politicos, unus atque alter Ecclesiastes huic quoque curae & inspectioni praeficiatur, quo facultatis Theologicae accuratior haberi queat ratio. V. Ut in vocatione Professorum non tantum in facultate Theologicâ, sed etiam in aliis, & maxime Linguae Sanctae & Graecae ac Philosophiae hoc serio curetur, ne vocentur alii, quam qui doctrinâ, ingenioque excellunt, & quorum nomen sit celebre, de quorum pietate, vitae probitate, non dubitetur; quique antiquae Reformatae Doctrinae firmiter adhaereant, neque unquam justam occasionem dederint suspicionis de impuritate in doctrinâ. VI. Ut omnes Professores singularum Facultatum & Artium testandi consensus, in doctrinâ Orthodoxâ, causa, initio suae functionis subscribant Consensus formulis, Confessioni & Catechismo harum Ecclesiarum. VII. Ut Professoribus Philosophiae & Linguarum non permittatur, vel in lectionibus, vel in disputationibus tractare materias aut controversias Theolo-

gicas, nisi re communicatâ cum Theologis, & veniâ ab illis impetratâ.

Ik citeer hier den Latijnschen tekst, omdat deze de officiële is en bovendien hier en daar iets sterker accentueert dan de Hollandsche vertaling. Uit dit concept blijkt, dat de Synode Nationaal wenschte :

- 1°. dat de Curatoren Gereformeerd zouden zijn;
  - 2°. dat zij om de drie of vier jaar zouden aftreden;
  - 3°. dat in hun college een, liefst twee, predikanten zouden zitting hebben;
  - 4°. dat de Professoren van alle Faculteiten de Formulieren van Eenigheid zouden onderteekenen,
- en ten 5e dat de Professoren der Philosophische Faculteit zich buiten de Theologie zouden houden.

Intusschen schijnt op de Synode zelf — de oorzaken zijn onbekend — zekere zwenking van opinie te hebben plaats gevonden. Ten minste toen in een der laatste zittingen Deputaten benoemd werden om de Generale Staten dank te zeggen, werd hun tevens voor diezelfde Staten een libellus simplex, een smeekbrief, meegegeven, waarin o. a. deze twee punten voorkwamen: I. Cumque Illustriss. DD. VV. optime sit perspectum, quantum intersit Ecclesiarum harum Regionum, ut Scholae tum majores, tum Minores, seu Triviales, rectè sint constitutae: atque ipsa nos docuerit experientia quam magna in Ecclesiis et Politia harum Regionum extiterint incommoda ex eo, quod iisdem Scholis non fuerit bene prospectum: ut etiam ab Illustriss. DD. Vestris in hoc negotio tales leges constituentur, quibus abusus omnes tolli ac praecaveri, & fructus debiti ex iis meliùs haberi queant. II. Quem in finem, quod ad Universitates & Illustres Scholas attinet, Synodus etiam submisit petit; ut Illustriss. DD. VV. placeat advertere ad Articulos, superiori annò à Synodo Suyd-Hollandica Illustriss. DD. Ordinibus Hollandiae et West Frisiae eundem in finem exhibitos, qui híc adjuncti sunt, eosdemque Illustriss. DD.

Ordinibus singularum Provinciarum, in quibus sunt Universitates aut Scholae Illustres, eum in finem commendare.

Men ziet dus waarin deze zwenking bestond. Vooreerst richtten de Kerken zich niet rechtstreeks tot de Provinciale Staten, maar gebruikte de Synode de tusschenkomst der Generale Staten; en ten tweede liet zij haar eigen Concept varen om daarvoor het Zuid-Hollandsche in de plaats te schuiven.

Of de Generale Staten aan dien wensch voldaan hebben, kan ik niet meedeelen. Vermoedelijk niet, anders zou hieromtrent wel iets naders bekend zijn. Intusschen, de Kerkelijken in Holland lieten het niet op deze tusschenkomst aankomen 1). Op de Zuid-Hollandsche Synode te Leiden, 1619 gehouden, deelen de Gedeputeerden mee, dat zij, eerst alleen, daarna gezamenlijk met die van Noord-Holland bij de Curatoren aangehouden hadden: „dat de Theologische faculteyt ende het Collegium *nyet* souden bestelt en versien worden” (sc. zoolang de onderhandelingen over het medezeggenschap der Kerken bij de benoeming der Theologische professoren niet ten einde waren gebracht). Curatoren hadden daarop ten antwoord gegeven „dat de Heeren Curateuren *nyet* alleen op de Theologische faculteyt wilden letten, maer oock daertoe arbeyden, dat de geheele *universiteijt* wierde gereformeert ende haeren voorigen luyjster creghe. Dat oock de Heeren Curateuren alreede tot de Professie der Theologie gedelibereert waren te beroepen D. Petrum Molinaeum” 2). Blijkbaar dus een *weigering*, maar verzacht met de bijvoeging, dat de *Curatoren* voor de Reformatie der heele *Universiteit* zorgen zouden. De Synode acht dit laatste van zooveel belang, dat zij de *weigering* over het hoofd ziet en alleen „haar groot genoeg” over dit antwoord van Curatoren uitspreekt. Voorts draagt ze haar gedeputeerden op „voor-

1) DR. KUYPER, *Leidsche professoren*, p. 56 v.v.

2) *Acta der Zuid-Holl. Syn.* (M. S.) f. 16.

der op de saecke te letten; ende bij de Heeren Curateurs ende bij sijn Princ^e Excel^{tie} aen te houden, dat het geene 't welck wel begonnen is, in alle andere faculteyten en Professien, insonderheyt vande Taelen en Philosophie, voorder met alle vlijt (dewijl aen deese saecke seer veel tot welstandt vande Kercke Iesu Christi is geleghen) ten vollen uijtgevoert moghen worden" 1). Deze houding van Gedeputeerden en van de Synode is natuurlijk volkomen correct. Het geldt hier een *modus vivendi* te vinden, tot zoolang de onderhandelingen afgeloopen zijn.

Doch nu vernam de Synode toevallig, dat de Curatoren juist te Leiden aanwezig waren „om eenighe besoeingies de Universiteyt betreffende"; de Synode acht deze gelegenheid te schoon om haar te laten voorbijgaan; benoemt op staanden voet eenige personen, die „haere Achtbaerheden soudent bedancken voor t' geene alreede inde Reformatie vande universiteit ende het Collegie van Leijden was gedaen; ende haer met eenen bidden, om alsoo voort te vaeren, op dat niet alleen de Theologische Faculteyt ende het Collegium Theologicum van rechtgevoelende Professoren ende Regenten wierde versien, maer oock de Professien in alle de andere Faculteyten ende Artibus alsoo werden bestelt, dat de Gereformeerde Religie, met sulcke moijten end' onkosten onlanckx gerestablieert, door de Professoren vande genoemde Professien ongesondt in de Leere zijnde, op het nieuwe geen schaede en lede". Ook hierin hield de Synode zich binnen de perken. Maar in den tweeden last, dien zij haar Deputaten opdroeg, deed zij dit niet: „om met de Heeren Curateuren te spreecken, neffens t' geene over jaer in Synodo Delphensj aengaende de Reformatie vande Universiteit ende het Collegium Theologicum was besloten; haer onder malkanderen soudent besprecken van t' geen den Heeren Curatoren diende aengesijt te werden" 2).

1) *Acta der Zuid-Holl. Syn.* (M. S. S.), f. 16.

2) *Acta Syn. Zuid-Holl.* (M. S. S.), f. 16.

Zij wilde dus vast op eigen gelegenheid met heeren Curatoren gaan onderhandelen over een zaak, die hangende was tusschen de Gedeputeerden der Synode Nationaal en de Hoogmogenden. De Synode ging later, gelijk men weet, nog verder; zij besloot de Arminiaansch gezinde Professoren van Leiden voor zich te citeeren en zij stelde een reglement vast voor de visitatie der Theologische faculteit, waarbij zij veel dieper ingreep in de *Libertas Academica*, dan de Synode Nationaal dit had voorgesteld. Over deze beide laatste punten ontstond een langdurige strijd, waarbij de Kerken het onderspit dolven. En door dezen strijd over de Theologische faculteit raakte de zaak der *geheele* Academie op den achtergrond. In de verdere actestukken is alleen van de eerste, niet meer van de tweede, sprake. Trouwens het standpunt dat en Curatoren en de Staten innamen tegenover alle bemoeiing der Kerken in zake de Theologie, behoeft geen twijfel over te laten omtrent hunne meening betreffende den invloed der Kerk op de Universiteit in haar geheel, gelijk de Synode Nationaal dit had gewenscht. De toestand is dus duidelijk genoeg. De Staten waren wel bereid om het Curatoren-college „om te zetten” door er louter Prinsgezinden in te plaatsen. Deze Curatoren waren er wel voor om de Universiteit te „reformeeren”, door in alle faculteiten Gereformeerde professoren aan te stellen. Maar, waar de Synode nu meende gewonnen spel te hebben, en verder wilde gaan, wierd zij vrij gevoelig op de vingers getikt. Aan de Kerken werd geen invloed gegend op de Universiteit en een objectieve basis, door het verplichtend stellen van de onderteekening der formulieren, werd niet gegeven. Alles bleef afhangen van de subjectieve opinie van den *Magistraat*. In de nieuwe uitgave der Statuten van 1631 is dan ook met geen enkel woord sprake van de formulieren van eenigheid, gelijk wij reeds zagen. Het werk van de Synode Nationaal ten opzichte van de Universiteit bleef, althans in Holland, zonder eenige vrucht.

Alleen op één punt heeft de Synode Nationaal haar wensch verkregen, hoewel dit niet het gevolg was van haar Concept. Zij wilde ook, dat tusschen de Theologische en Philosophische faculteit scheiding zou worden gemaakt, in dien zin, dat de Philosophen zich van Theologische vraagstukken zouden onthouden. Toen nu in het midden der 17de eeuw de Cartesiaansche twisten aan de Universiteit gaande waren, diende de Classe van 's Gravenhage, 28 April 1656, een gravamen in tegen de eerstvolgende Synode, waarbij zij der Synode aanried om met alle kracht dit onschriftmatig drijven tegen te gaan. Zoo dra de Staten dit vernamen traden zij zelf handelend op, blijkbaar om de Synode voor te wezen. Zij vroegen aan de Classis of deze ook bedoelde „de liberteyt in het philosopheren” te belemmeren, en nadat op dit punt geruststellende berichten ontvangen waren, verboden de Staten bij ordre van 30 Sept. 1656 de vermenging van de Theologie met de Philosophie en vooral „het misbruyck van de vryheyt in het philosopheren tot nadeel van de Schrif-tuyre” 1). Ik sprak reeds over dit besluit in de vorige paragraaf en ga er hier dus niet verder op in.

Ik voeg aan het bovenstaande nog alleen één voorbeeld toe „ter elucidatie” hoe de Kerk optrad aan een Hoogeschool, waar zij wel recht van spreken had, wanneer er een geval van onrechtzinnigheid voorkwam bij een niet-theologisch professor.

Te Groningen was, 1753, tot Professor in de rechten benoemd F. A. van der Marck. Men weet, hoe deze hoogleeraar op het punt van Kerkrecht allesbehalve Gereformeerd was en — niet alleen in het Kerkrecht kwam zijn orthodoxie te kort. Hij was blijkbaar een Sociniaan die leerde, dat de mensch nog in den staat der rechtheid was en al deze „nieuwe en verlichte” denkbeelden in zijn

---

1) WILTENS, I, p. 306 v.v.

juridische colleges invlocht. Hij deed meer en gaf in 1771 deze colleges uit als *Lectiones Academicae*. Doch nu trad de Classis van Groningen dan ook handelend op; zij schreef aan den Senaat, dat in dat werk voorkwamen „verscheidene leerstellingen, die naar het haar voorkomt, van de aangenoemene leer der Hervormde Kerke en formulieren van eenheid schijnen af te wijken”. De classis vroeg, dat de Senaat de zaak ter harte zou nemen en de Senaat ging op de beschuldiging in. Van der Marck bracht hiertegen een exceptie in van inqualificatie en informaliteit. De Classis had geen recht zich met het onderwijs te bemoeien. Stond men dit toe, „dan zouden de Wetenschappen, bijzonder in *Physica*, *Philosophia Practica*, *Jure Naturae*, *Doctrina Morali*, *Politica* et *Jure Protestantium Ecclesiastico Universali* (N. B.!) als mede ook in *Exegesi S. Scripturae* in 't kort van de Hooge Schoolen verbannen zijn”. Intusschen de Senaat stoorde zich aan deze exceptie niet. En na veel heen en weer gepraat, werd 18 December 1772 in den *Senatus Amplissimus* met meerderheid van stemmen de beschuldiging der Classis gegrond geacht. Dientengevolge werd 2 Febr. daaropvolgende door Heeren Curatoren namens den Prins aan Van der Marck „de *professio Juris Publ. et gentium* op de Academie van de stad Groningen en Ommelanden *opgezegd*” 1).

Behalve in zake de Religie hebben de Kerken ook nog op andere punten invloed trachten uit te oefenen op de Universiteit. Men weet, dat op vele plaatsen door de Overheid de zorg voor de lagere scholen aan de predikanten was opgedragen. Vandaar dat de Synoden soms met wenschen voor den dag kwamen, de verhouding tusschen de Universiteiten en de lagere Scholen rakende. Bepaaldelijk wilden de Kerken, dat niemand aan de Academie zou toegelaten worden, dan met een testimonium van

---

1) JONCKBLOEDT, p. 131, 149.

de Latijnsche School 1). Doch, men stemt het mij toe, dit ontloopt te zeer het onderwerp van deze studie, dan dat ik hierbij verder zou behoeven stil te staan. Om dezelfde reden laat ik ook onbesproken de poging, die Utrecht's Synode in 1635 aanwende om op grond van het besluit der Dordtsche Synode uitbreiding te vragen van het aantal professoren, speciaal door benoeming van een *medisch* professor 2). Wij hebben hier natuurlijk met een anomalie te doen.

---

§ 8. *De Kerk en de Theologische Faculteit.*

De positie, die de Kerk innam tegenover de Theologische faculteit, was uiteraard een gansch andere als tegenover de Universiteit in haar geheel. Bij gene kende zij „wenschen”, had zij een „verzoek”, kwam zij met een „bede”; bij deze trad zij op met gezag, stelde zij haar eischen, gebruikte zij haar autoriteit. Immers, zoo redeneerde de Kerk, aan deze Theologische faculteit is de vorming en opleiding mijner predikanten toevertrouwd; deze professoren heb ik opgenomen onder mijn Kerkelijke ambten; derhalve heb ik recht op medezeggenschap in al wat deze Theologische faculteit aangaat.

Maar even duidelijk als het is, dat de Kerk zoo redeneeren moest, even begrijpelijk is het, voor wie den geest onzer Staten kent, dat deze van een medezeggenschap der Kerk, in zake de Theologische faculteit, niets weten wilden. Alle professoren, zoo spraken zij, dus ook de Theologi-

---

1) Ik haal slechts één voorbeeld aan, Smetius p. 12'. Art. II. Dat de Rectores Academiarum niemant, als die geene, die met gemelde Rectoren attestatien ge-instrueert sijn, sullen immatriculeren.

2) LONCO, p. 19.

sche, worden door ons aangesteld en betaald; zijn derhalve onze subjecten. De Kerk heeft over deze onze hoogleraren, over hun benoeming, orthodoxie, onderwijs en examens, niets te zeggen. Elke poging der Kerk, om zich in dit alles te mengen, is usurpatie van recht en insinuatie, dat wij als Overheid niet in staat zijn de rust en vrede te bewaren. Maar omgekeerd hebben wij Staten wel het recht de professoren te machtigen in de zaken der Kerk zich te mengen en daarin een beslissende stem uit te brengen.

Men ziet het, hier vooral stonden Kerkelijken en Politieken tegenover elkaar. De strijd moest komen — en bleef dan ook niet uit.

Toch is deze strijd met de Staten niet de eenige geweest, die de Kerken in dit opzicht te voeren hadden. De vraag moest ook opkomen, welk gezag het Universitair examen voor de Kerken had en naarmate meer en meer op Kerkelijk terrein alle waarde aan dit examen ontzegd werd, moesten de Kerken in botsing komen met de Theologische Professoren, die het eens verworven voorrecht slechts noode prijs gaven. Een strijd dus tusschen de Kerken en tusschen de Professoren zelf, waarbij wij tegenover de eischen der Kerkelijken mannen als Voetius en Maccovius zien partij kiezen.

Het is natuurlijk niet mijn doel het verloop van dezen dubbelen strijd in alle uitvoerigheid te beschrijven. Ik vestig hier ook slechts de aandacht op enkele karakteristieke trekken, waaruit het beginsel, waarvan onze Kerken uitgingen, het best gekend kan worden. Vooraf een korte opsomming van hetgeen de Kerken thetisch in hare Kerkenordeningen uitspraken.

Ik ga daarbij uit van de 's-Gravenhaagsche Synode van 1586, die in Art. 16 zeide: „Het Ampt der *Doctoren* ofte *Professoren inder Theologie* is, de heylighe Schriftuere uyt te legghen, ende de suyvere Leere teghen de Ketterijen

ende Doolinghen voor te staen" 1). Gelijk men weet, is dit artikel van belang, omdat hier voor het eerst het ambt der Doctoren vereenzelvigd wordt met dat der Professoren. Maar hetgeen hier formeel werd uitgesproken lag reeds lang in de bedoeling der Kerken. Bij mijn onderzoek heb ik mij dus niet te bepalen tot de enkele uitdrukkingen, die over de Professoren voorkomen, maar dien ik tevens na te gaan, welke rechten en plichten aan deze Doctores Ecclesiae worden toegekend, omdat anders onbegrijpelijk is, welke taak de Kerken later, bij de gelijkstelling van Professoren en Doctoren, aan de eerstgenoemden toekennen.

Wij zagen in § 4 dat het Convent van Wezel „Doctores” kende, maar over hen niets beslissen wilde. Ons bleek toen, dat de bedoeling van de Wezelsche Vaders wel geweest zal zijn, dat deze Doctores o. m. zouden optreden als Professoren in de Theologie aan de Illustre Gymnasiums evenals dit te Genève het geval was. Hoewel het Convent beweerde niets over deze Doctores te kunnen voorstellen, komt toch over hen in de Wezelsche Artikelen meer dan één bepaling van belang voor:

1°. zij moeten deel uitmaken van het Collegium Prophetarum (Art. 19) 2);

2°. zij moeten in den Kerkeraad verschijnen, quoties de doctrina vel ceremoniis aliqua inciderit controuersia; de reden is van belang: cum spirituum ac doctrinarum probatio ad eos vel maxime pertineat (Art. 20) 3). Het donum discretionis, de gave der onderscheiding, behoorde tot het profetisch ambt. Het Convent vereenzelvigde Propheten en Doctores. Vandaar deze bepaling, die van grooten invloed was op onze latere Synoden;

---

1) W. DER M.-V., Serie II, Deel III, p. 491.

2) p. 17.

3) p. 17.

3°. bij de oefeningspropositiën kunnen zij Voorzitter zijn (Art. 26) 1);

4°. zij mogen de Kerk, die zij dienen, niet verlaten sine legitinia causae cognitione en het oordeel der Classe (Art. 18) 2);

5°. de Kerk mag hen niet afzetten dan met toestemming van de Classis (Art. 18) 3);

6°. zij staan onder censuur van den Kerkeraad (Art. 4) 4);

7°. zij nemen deel aan de examinatio fidei van hen, die tot het Avondmaal toegelaten worden (Art. 9) 5).

8°. eindelijk mag uit de analogie met de Profeten wel afgeleid, dat ook hun wel de bediening des Woords maar niet die der Sacramenten vrij stond.

De Synode te Emden, 1571, en die van Dordt, 1574 en 1578, weten van geen afzonderlijk ambt der doctoren. Wel is op deze drie Synoden sprake geweest van de Professoren in de Theologie. De Synode van Emden bepaalt Art. 51: *Nemo librum a se aut alio compositum, in quo de religione agatur imprimendum vel alioqui evulgandum curabit aut patietur, nisi a ministris classis aut publicis Theologiae professoribus nostrae confessionis examinatum et probatum* 6). De Synode van 1574 zwijgt over de Professoren in haar Kerkenorde; die van 1578 neemt de Emdensche bepaling over, waarbij aan de professoren de *visitatio librorum* wordt opgedragen 7) en regelt nu voor het eerst — men bedenke dat intusschen Leidens' Universiteit gesticht was — de verhouding tusschen de professoren en de Kerken. Zij stelt 1°. een eisch: De Professoren der Theo-

---

1) p. 19.

2) p. 27.

3) p. 27.

4) p. 31.

5) p. 29.

6) p. 86.

7) Art. 3. p. 247.

logie sullen de belydenisse des gheloofs der nederlantscher Kercken onderschryuen: 2°. een verbod: Gheen Professores der Theologie sullen moghen predicken noch de Sacramenten bedienen dan die totten dienst des woordts beroepen syn; 3°. een recht: Soo de Classe ofte Synode in de plaetse daer de vniuersiteyt is te samen koemt, sullen de Professores der Theologie mede bij koemen der welcker een wt den name der anderer stemme hebben sal 1). Althans in de laatste bepaling (ook in de *visitatio librorum* als uitvloeisel van de gave der discretie) is een nawerking te bespeuren van de Wezelsche artikelen, hoewel zeer beperkt en besnoeid. Volgens Wezel hadden de Doctoren altijd zitting in de Kerkelijke vergaderingen, 'wanneer er controversiae de doctrina waren. Hier wordt het zittingsrecht beperkt tot de Classe en Synode en nog wel alleen tot die, welke saamkwamen in de plaats, waar de Universiteit was, terwijl aan het geheele college van Professoren slechts één stem wordt toegekend. Omgekeerd was Dordt in zoverre ruimer, dat het aan de Professoren stemrecht toe-kende over alles, dus ook over de Kerkregeering, wat Wezel uitsloot. Voorts wordt het Examen der Leidsche Universiteit of van eenige andere „onser Religie" voldoende gekeurd voor de toelating tot den Dienst des Woords (Art. 4) 2). Eindelijk dient nog vermeld, dat deze Synode ook in rechtstreeksche aanraking kwam met de Leidsche Universiteit door het beroep van Prof. Bollius als predikant te Brugge — welke aanraking van zeer vriendschappelijken aard was 3).

Op de Synode van Middelburg werd eindelijk het ambt van Doctor weer onder de diensten opgenomen (Art. 2) en omschreven als te zijn: „de H. Schrifture vut te legghen ende de suijuere leere teghen de ketterijen ende

---

1) Art. 4, 5, 6, p. 247.

2) p. 235.

3) p. 329.

delinghe voor te staen" 1), een definitie, die aan Calvijn's opvatting van de algemeene taak der doctores herinnert 2). Waarschijnlijk heeft deze Synode in gedachte reeds de Doctores met de Professores vereenzelvigd; althans in Art. 37, waar een opsomming is van de Kerkedienaren, die de Confessie moeten onderteekenen, worden de Doctoren gemist en komen in hun plaats de Professoren voor 3). Voorts wordt hun ook hier de Dienst des Woords en der Sacramenten ontzegd 4); de censuur over de boeken toegestaan 5); hun examen als voldoende erkend 6) en hun zittingsrecht in Synode en Classe implicite gehandhaafd 7). Slechts op één punt ging deze Synode een schrede verder dan die van Dordt, nl. door het reeds vroeger besproken besluit, „dat de Ghemeyn ten sullen toesien datter Professeurs zijn, die oock de Theologie ... onderwijzen" — waarmede in elk geval, hoe men de woorden dan ook opvatte, aan de Kerken zekere inmenging wordt

1) Art. 13, p. 381.

2) Zie boven p. 158, v.v.

3) W. DER M.-V., Serie II, Deel III, p. 390.

4) Art. 3, p. 376.

5) Art. 38, p. 390.

6) part. vr. 3, p. 403.

7) Onder de particuliere vragen komt ook deze voor: Off die Professoren der Theologiae in de Classique vergaderinghen, als die in plaetsen haerder residentie verschynen, wanneer van de leere gehandelt wordt, mede behoeren stemmen te hebben? Daarop is geantwoord: Ja (No. 109, p. 454). De vraag is vrij zonderling, omdat de Dordsche Synode deze quaestie reeds uitgemaakt had. Afwijkend is in den vorm der vraag: 1°. dat aan de Professoren niet één stem, maar stemmen worden toegeschreven; 2°. dat er alleen gesproken wordt van « de leere » en dus de Kerkregeering uitgesloten wordt. Daar deze beide zaken den vorm der vraag raken, niet de eigenlijke quaestie: of de professoren stemrecht hebben — kan ik in het antwoord der Synode alleen een bevestiging vinden van hetgeen Dordt voorschreef; niet een goedkeuren of overnemen van het beperken van dit stemrecht tot de « leere.» Intusschen blijkt er uit, dat feitelijk door de Classis deze beperking werd toegepast en de Synode de zaak niet van zooveel belang achtte om hier tegen op te komen.

voorgeschreven bij de benoeming van Theologische Professoren 1).

Op de Synode te 's Gravenhage, gelijk ik reeds zeide, wordt nu formeel de Dienst der Doctoren met dien der Professoren gelijkgesteld. Overigens vindt men in de K. O. dezelfde bepalingen als in de Middelburgsche omtrent hun ambt 2), onderteekening der confessie 3), erkenning van hun examens 4), recht van censuur der boeken 5) en het verbod om te preeken 6) of Sacramenten te bedienen 7). Alleen de bemoeiing der Kerken met de aanstelling der Theologische Professoren is weggevallen. Wel werd op de Synode op het belang gewezen, dat er „genoechsame ende bequame godtvreesende professores inder Theologie verordent worden 8)” en blijkt het, dat de Synode dezen wensch ter harte nam, want in het schrijven, namens haar aan Leycester gericht, wordt bepaaldelijk er op aangedrongen „que l'estude de Theologie soit redressé, qui au present est du tout soubz les pieds, n'y ayant que cinq ou six etudians, pour lequel toutesfois la susdite Vniversité a esté premierement erigée (N. B.) 9)” Eindelijk verdient nog vermelding, dat de Synode als adviseerend lid uitnoodigde Prof. Saravia van Leiden 10).

Tusschen 's Gravenhage en Dordrecht ligt het groote Arminiaansche treurspel; ik dien dus met een enkel woord

1) Art. 12, p. 380.

2) Art. 16, p. 491.

3) Art. 47, p. 498.

4) Art. 18, p. 492.

5) Art. 49, p. 499.

6) Hoe streng dit ook later werd volgehouden blijkt daaruit, dat in 1729 Professor Odi aan de Classis Utrecht het *jus concionandi* vroeg als *proponent* en dit hem in *die* qualiteit is toegestaan. Utr. Class. H. B. p. 159.

7) Art. 3, p. 487.

8) p. 551.

9) p. 639 v.v.

10) p. 534, 538.

den loop van dit drama in herinnering te brengen ten einde de uitspraken van de Dordsche Synode tot haar recht te laten komen.

Tot 1602 hadden de Kerken niet te worstelen gehad met heterodoxie bij de Leidsche Faculteit. Niet, dat de Kerkelijke leiders daarom zoo byzonder tevreden waren met den gang van zaken. Wij hoorden reeds vroeger, hoe ze steen en been klaagden over de „onbekwaamheid” der Professoren. Uit de briefwisseling van de kerkelijke leiders dier dagen blijkt nu bovendien, dat de predikanten telkens invloed poogden uit te oefenen op de benoeming der theologische professoren, waarschijnlijk door aanbeveling, maar dat de Leidsche Curatoren hiervan weinig weten wilden en meestal hun eigen zin volgden 1).

Reeds in 1579 schrijft Corput daarom aan Cornelissen, dat men moet trachten „te impetreren, dat eenige predicanten, vanden synodo daertoe te deputeren, *altyt* gehoort souden worden over het aennemen vanden professoribus Theologiae” en dat de Curatoren „sonder communicatie met eenigen verstandigen predicanten te houden neyt en souden doen” 2). Een voorslag, dien Helmichius in 1602 herhaalt: men moet bij de Staten arbeiden, sehrijft hij, om een decreet „ne posthac Professores Theol. in Academiam vocentur *inaudita Ecclesia*. Hic mihi videtur finis optimus et tutissimus nostrarum deliberationum: et hoc pacto futurum credo ut minus idonei arceri et idonei promoveri possint”. Terwijl hij eenige maanden later naar aanleiding van Arminius' benoeming klaagt: Vides, opinor verum esse quod sensi: Ministros posse sollicitos esse, monere, optare: *sed nihil amplius*: suo utuntur iudicio illi quos nosti (sc. de Curatoren), ut solent. Magnum quid deest nostro ordini *Ecclesiam*

---

1) Zie de brieven van Corput aan Cornelissen W. DER M.-V., Serie III, Deel II, p. 120, 127, 136, 180, 270.

2) W. DER M.-V., Serie III, Deel II, p. 111.

3) W. DER M.-V., Serie III, Deel IV, p. 159.

non audiri quando de summa Ecclesiae et summo eius in hisce provinciis statu deliberatio instituitur: quod fit, dum de *Professoribus Theolog. vocandis agitur*" 1).

Juist deze benoeming van Arminius was het, die de antagonie tusschen Kerkelijken en Curatoren ten toppunt voerde. Hier liep het niet meer over een meer of minder bekwaam, maar over een *rechtzinnig* of *onrechtzinnig* in de leer. Arminius was bekend om zijn afwijkend gevoelen in het stuk der praedestinatie. Gomarus had reeds vóór de benoeming ernstig tegen hem gewaarschuwd; de deputati Synodi, die toen juist te Leiden waren, schijnen mede de benoeming te hebben tegengewerkt 2); nadat de benoeming desnietteenstaande toch was uitgebracht, had de Kerkeraad van Amsterdam, geruggesteund door den Magistraat, eerst geweigerd om Arminius te laten gaan, zeer bepaaldelijk uit vrees, dat de *libertas Academica* hem weer uit den band zou doen springen en eindelijk, toen men toegaf aan den drang van Leidens Curatoren en vooral van Arminius zelf, die het te Amsterdam zóó benauwd kreeg, dat hij er dacht te sterven, was uitdrukkelijk de conditie gesteld, dat er vooraf tusschen hem en Gomarus een conferentie over de Leer moest plaats hebben in bijzijn van Gedeputeerden der Synode 3). Tegelijkertijd schreef Helmichius vast uit Amsterdam aan Cornelissen, om deze samenkomst van Gedeputeerden der Zuid- en Noord-Hollandsche Synode te bewerkstelligen, waarbij Arminius en Gomarus zouden verschijnen 4). Maar nu

---

1) W. DER M.-V., Serie III, Deel IV, p. 165. Ook 28 April 1603 schrijft hij weder: „Ick dencke sy (Curatoren) meenen, dat sy maken willen, dat de Predikanten haer niet meer moeyen met de beroepinghe der Professoren . . . Laet ons toesien, wat sy voornemen sullen; ende scherpelick vasthouden op onse resolutie van expresselyck te versoecken aen de Staten, dat de Kercken mede adviseren op de beroepinghe van de Professoren”. p. 186.

2) W. DER M.-V., Serie III, Deel V (3e stuk), p. 354 v.v.

3) TRIGLAND, *Kerkelycke Geschiedenissen*, 1650, p. 286 v.v.

4) De correspondentie tusschen Helmichius en Cornelissen over deze zaak

waren dan ook de poppen aan 't dansen. De Curatoren achten zulk een conferentie „als eene accusatie”; zij verklaren te willen voorsien, dat „sulx in toekomende tijden niet meer geschiede: namelijk dat men iuyst soude moete confereren met den genen die sy beroepen” 1). Zij vinden het een insinuatie „alsof *zij* de rust en eenigheydt van de Universiteyt niet en sogten te maintineren ende de *leere* der Kercken” 2). Vooral gold hun bezwaar het bijzijn van de Deputati Synodi, „dewelcke altyt getracht hadden eene stemme ofte gezagh inde Universiteyt te gecrygen” wat met de Statuten der Universiteit streed 3). Intusschen men weet, hoe al dit verzet niets baatte; hoe, dank zij de flinke houding van Amsterdam, de Conferentie toch doorging, bijgewoond door Cornelissen en Helmichius als deputati Synodi en door Heeren Curatoren, (dit laatste was een concessie van de zijde der Kerkelijken) 4) en — hoe Arminius op deze Conferentie zoogenaamd satisfactie gaf 5). Arminius toonde ook hier

---

is natuurlijk van het hoogste belang, omdat zij beide toen Deputati Synodi waren en hun correspondentie dus meer is dan een briefwisseling van vrienden. Zie den bedoelden brief W. DER M.-V., Serie III, Deel IV, p. 181 en 182—183.

1) W. DER M.-V., Serie III, Deel IV, p. 186.

2) SCHOTEL, *De Academie te Leiden*, p. 76.

3) SCHOTEL, p. 76.

4) Hoe zeer zij hiertegen waren blijkt uit de brieven van Helmichius, W. DER M.-V., Serie III, Deel IV, p. 185.

5) SCHOTEL, p. 76. Het valt niet te betwijfelen, dat Arminius op deze conferentie soo sprak, dat men hem de « professie » niet weigeren kon. Maar of de Deputati Synodi met zijn verklaringen volkomen tevreden waren, betwijfel ik. Althans in hetzelfde jaar schrijft Helmichius: « Daer wert gezegt, dat D. Arminius laet verluysden, dat hij v. l. en mij voldaan heeft. Ick wilde wel weten off hij bij v. l. is geweest ende met v. l. in 't particulier gesproken heeft, sedert de Conferentie in den Haghe gehouden. Hoe ende in wat manieren hij ons daer voldaan heeft, is ons wel bekend, W. DER M.-V., Serie III, Dl. IV, (p. 222. 223).

weer, dat hij niet te vergeefs bij de Jezuïeten ter schole was geweest 1).

Arminius had voor zijn vertrek aan de Amsterdamsche predikanten beloofd, „noch op den Predickstoel noch oock in de Academie” zijn afwijkende gevoelens te openbaren 2) — en hij hield zijn woord. Rechtstreeks tastte hij in zijn colleges de leer der Kerk niet aan, maar in zijn privattissima kwam genoeg aan den dag, hoe hij dacht op het stuk der praedestinatie. Zijn leerlingen hielden disputaties, waarin dit afwijkend gevoel nog duidelijker voor den dag kwam en bij de Kerkelijke examens bleek al spoedig, wat de vruchten waren van Arminius' onderwijs. Amsterdam's Kerkeraad 3), en eveneens die van Leiden 4) noodigden Arminius uit tot een conferentie, maar Arminius beriep zich op zijn „staan onder de Curateuren” en weigerde. Te Delft kwam nu April 1605, een aantal predikanten bijeen om over het gevaar te spreken, dat uit Leiden dreigde. De moeilijkheid zat vooral daarin, dat men op Arminius geen vat kon krijgen. Hij weigerde zich uit te spreken of als hij het deed, hield hij zich orthodox. Vandaar dat men besloot een middel te gebruiken, dat zeker als regel geen aanbeveling verdient: men zou door middel van Gomarus „sekere goede getrouwe studenten” vragen „op te teekenen”, wat Arminius leerde in zijn sermoenen, openbare en private colleges, „ende kennisse daarvan te houden om ter noode sekere getuigenisse te geven”. Ja men ging nog verder en, dewijl

---

1) Niet alleen Cornelissen spreekt (reeds in 1602) van Arminius' *boeverye* als een algemeen bekende zaak (W. DER M.-V., Serie III, Dl V, p. 355). Ook Bertius, later Arminius' vriend, wenschte eerst dat « Jacob's *schalckheit* tot Amsterdam ware gebleven, » TRIGLAND, p. 297. Gomarus moge een cholerisch temperament gehad hebben, Arminius' karakter toont een gemis aan oprechtheid en ernst, die elk onpartijdig onderzoeker in het oog springt.

2) TRIGLAND, p. 287, die het getuigenis van drie predikanten aanhaalt.

3) TRIGLAND, p. 297.

4) TRIGLAND, p. 297.

het bekend was, dat Arminius „geerne antwoord geeft (ende hem oock vertoocht bereyt te staen van een ygelick te onderrichten die bij hem coemt) soo wort voor goet gehouden, dat hij somwylen van eenigen rondelick na sijn gevoelen geuraecht ende goede kennisse van sijn gevoelen gehouden worde” 1). Was het eerste middel reeds niet boven bedenking verheven, met het laatste volgden onze Kerkelijken ongetwijfeld Arminius *te veel* op den weg der „Jesuysche trecken ende dobbelsinnigheyt”.

De Gedeputeerden der beide Hollandsche Synoden sloegen in Juli van hetzelfde jaar dan ook een anderen weg in. Zij begaven zich rechtstreeks naar Arminius zelf, om uit zijn mond te vernemen, wat van de loopende geruchten aan was. Maar ook nu weigerde Arminius met hen *als* Gedeputeerden te confereeren, „wjl de Curateurs hem 't selve qualyck souden afnemen”. Wel was hij bereid met hen als particulieren te spreken, doch dan bleef hij bij zijne vroegere verklaring, dat hij zich hield aan den Catechismus en de Confessie en daartegen noch in de Kerk noch in de Academie iets leerde 2).

De Gedeputeerden brachten het relaas van dit bezoek op de Synode, in September te Rotterdam gehouden, waar tegelijk een gravamen werd ingediend door de Classis van Dordt wegens „eenige differenten”, die te Leiden ontstaan waren en waarop de Classis verzocht, dat de Synode vooral letten zou. De Synode nam de zaak ter harte en besloot: „Ende dat de Gedep. deses Synodi, mitsgaders de Gedeputeerde des Noorthollandtschen Synodi, die daartoe mede bij desen versocht worden, neerstig ondersoek sullen doen van alle punten waer over in de universiteyt van Leyden, ofte

---

1) Zie het geheele verhaal dezer geheime conferentie in den brief van Cornelissen aan Helmichius. W. DER M.-V., Serie III, Deel V, p. 358 vv.

2) TRIGLAND, p. 299 v.v. Arminius deelt wel mede, dat hij eenige bedenkingen heeft, maar zeide dat hij deze « bij zich behield en behouden zou. »

eenige kercken eenigsins swarigheyt soude moge gemaekt worden, ende alsdan aen de Heeren Curateurs der universiteyt van Leyden, ofte de heeren Staten versoecken, dat de Professores facultatis theologiae tot Leyden tot verdedinge van haer eere, ende vrede der kercke over deselve haer gevoelen rondelyck willen verclaren. Indien by de professoren verclaringe gedaen wordt, dat deselve aen allen classen door den Gedeputeerden des Synodi, sal overgesonden worden, om alle suspiciën te weeren, ende de kercken in ruste te stellen. Maer soo de Professoren ofte yemant onder haer sulckx souden mogen weygeren, dat alsdan, benefens de Gedeputeerde des Synodi uyt allen classen, een sal worden gecommiteert, om met gemeynder adviesen voortaan in de saecke te doen, gelijk de noot en de stichtinge sal vereysschen, dewijle door het onseker verwachten des Synodi Nationalis de saecke niet en dient opgehouden te worden, uyt vreesse van meerder swarigheden" 1).

Men kent het verder verloop der zaak. De Deputaten voldeden aan hun last, maar de Curatoren waren hen voor geweest en hadden van de geheele Theologische faculteit een verklaring weten te krijgen, dat er tusschen de professoren geen different was, zooveel de fundamenten der leer aanging 2). Met deze verklaring waren de Deputaten schaakmat gezet; hun last strekte voornl. om te vernemen of er differenten waren en — nu bleken er geen te zijn. Men besloot dus toch maar de zaak uit te stellen tot den Synodus Nationaal, die, naar men hoopte, eerstdaags bijeen zou komen. Ook de Curatoren verwezen daarheen. Intusschen

---

1) Dr. KUYPER, *De Leidsche professoren*, Bijlagen p. 99.

2) SCHOTEL, *De Leidsche Academie*, p. 78. De houding van Gomarus hierin en later voor de Heeren in den Haag is nog altoos een onopgelost raadsel. Dit alleen is duidelijk, vooral in den Haag blijkt dit, dat de een of andere macht van buiten hem het zwijgen heeft opgelegd. Hetzij dan dat Curatoren hem met afzetting bedreigd hebben, gelijk men gemeenlijk aanneemt, hetzij

de Synode kwam niet, en drie jaar later doet Arminius den uiterst slimmen stap van zelf zich bij request tot de Staten van Holland te wenden, met het verzoek zich te mogen zuiveren tegen de lasteringen, van alle zijden omtrent hem verspreid. Hij laat *aan de Staten* over, voor welk forum dit geschieden zou 1). Gelijk van zelf spreekt benoemden de Staten daartoe geen Kerkelijke maar een politieke rechtbank, die de zaak met een sisser deed afloopen. Arminius werd vrijgesproken en voor de Kerk zich weer in de zaak mengen kon, overleed hij 17 October 1609 2).

Bij de keuze van zijn opvolger wilden de Curatoren blijkbaar eens voor goed den predikanten afleeren zich met de benoeming der Professoren te bemoeien. In plaats van Arminius werd Vorstius aangesteld. Maar met dit mes sneden de Curatoren zich zelf in de vingers. Het verzet van de Kerkelijken, dat ook nu van alle zijden opstak, kon men nog schouderophalend voorbijgaan; maar zoo kon niet gehandeld met het protest van Koning Jacobus, die zelfs dreigde zijn gezant terug te roepen, als de zaak doorging. Vorstius werd ontslagen en als zijn opvolger Episcopus benoemd 3). Over diens strijd met zijn collega Festus Hommius spreek ik hier niet. Het was mij alleen te doen om na te gaan hoe de *Kerken* zorg droegen, dat de vorming harer predikanten aan geen verkeerde handen werd toevertrouwd.

Na deze korte historische herinnering zal het geen verwondering baren, wanneer wij onder de gravamina der Zuid-Hollandsche Synode van 1613, betreffende de reformatio Academiae, juist de volgende punten vinden

---

dat er omstandigheden en verhoudingen waren, die wij niet kennen en misschien nooit kennen zullen. In elk geval is het treurig den kloeken strijder voor de Gereformeerde beginselen hier zoo te zien optreden.

1) TRIGLAND, p. 307.

2) SCHOTEL, p. 80.

3) SCHOTEL, p. 81 v.v.

opgenomen: „1°. Dat de beroepingen der professoren der H. theologie niet en geschiede dan met advys des Synodi, ofte so de beroepinge niet en soude tot den Synodum connen uytgesteld worden, der gedeputeerden uyt elcke classe tot dien eynde beneffens de gedeputeerde des Synodi te beschrijven. Dat desgelycks ook werde geprocedeert in de beroepinge van de regenten ende subregenten der theologische collegien. 2°. Dat den professoren der H. theologie niet toegelaten en werde, noch geoorlooft zij eenich hoofstuk der leere, hoedanich 't selve soude moghen wesen problematice te disputeren, opentlyck in twijffel te trecken, ofte disputandi causa daervan anders leeren, als in de gereformeerde kercken hier te lande geleert wort. 3°. Dat de professoren der H. theologie ende de regenten van de theologische collegien gehouden werden van hare leere aen de Synoden rekenschap te geven, wanneer de Synoden tselve van haer souden moghen begeren, ende dat sy in desen het oordeel der Synodi haer sullen moeten onderwerpen” 1). De Synode wenschte dus: 1°. gekend te worden in de benoeming der Professoren; 2°. het verbod, om gelijk Arminius deed, de Theologie problematice te behandelen; en 3°. subjectie der Professoren aan de Synode in zake het Theologisch onderwijs.

Ik besprak reeds vroeger hoe deze gravamina op de Synode Nationaal ter sprake kwamen. Ook deze gravamina, die de Theologische faculteit in het bijzonder raakten, nam de Synode, doch eenigszins gewijzigd, over: 1°. Ut ad Professionem Theologicam nemo vocetur, nisi cum suffragio Synodi, ejusque Deputatorum, quibus liberum erit ex singulis Classibus aliquos advocare Ministros, ut super vocatione hac deliberent, si forte ea in Synodum proximam differri non possit. Eandem hanc rationem optandum est, observari in vocatione Regentis & Sub-regentis Collegii

---

1) Dr. KUYPER, *De Leidsche professoren*, p. 50.

Theologici. 2°. Ut Professoribus S. S. Theologiae interdicitur novas proponere sententias, repugnantes receptae in Ecclesiâ doctrinae; neque iis permittatur problematicè scrupulos contra receptam doctrinam temere movere. 3°. An non sit consultum, ut Professores Theologiae & Regentes Collegiorum Theologicorum in Synodo compareant, ibidemque, de doctrinâ suâ rationem reddant, & Synodi judicio subjiciantur 1). Terwijl men later weer terugkeerde, gelijk reeds vroeger besproken werd, tot den Zuid-Hollandschen vorm. In de K. O. werden de oude bepalingen, uitgezonderd de erkenning van het Academisch examen, overgenomen en voorts werd een formulier vastgesteld, dat de Professoren in de Theologie zouden te onderteekenen hebben, en dat aldus luidde:

Nos infra scripti Professores S. Theologiae in Academiâ N. seu in Illustri Schola N. seu nos Regens & Sub-Regens Collegii Theologici N. declaramus Sincerè & bona cum conscientia, coram DEO hac nostra subsignatione, nos corde sentire ac credere, omnes Articulos, & singula capita doctrinae in hac Confessione & Catechesi Reformatarum Ecclesiarum Belgicarum comprehensae, & simul etiam Declarationem nonnullorum ejusdem doctrinae Articulorum in Synodo Nationali Anno millesimo, sexcentesimo & decimo nono Dordrecht factam, per omnia verbo DEI consentire. Qua propter promittimus nos hanc eandem doctrinam deligenter esse tradituros, & fideliter progignaturos: neque quidquam adversus illam doctrinam, publicè aut privatim, directè aut indirectè docturos esse aut scripturos: uti quoque nos non tantum omnes errores, huic doctrinae contrarios, ac nominatim etiam illos, qui in praedicta Synodo sunt condemnati, rejicere; Sed etiam eosdem velle refutare, eisdem nos opponere, atque omnem dare operam, ut ab Ecclesiis arceantur. Quod si vero

---

1) *Post-acta*, Sessio CLXIII.

posthac, fortè eveniat nos adversus hanc doctrinam aut considerationem aut sententiam diversam fovere, promittimus etiam nos eandem nec publicè nec privatim proposituros, docturos, aut defensuros, sive concionibus, sive scriptis, sed nos eandem prius atque ordine Synodo Provinciali, sub qua sortiti sumus, plenè manifestaturos, aut ejusdem Deputatis: ut sententia illa in praedicta Synodo plenè examinari queat: parati nos iudicio praedictae Synodi semper, ac volenti animo, subicere, sub paena, si contrarium à nobis fiat, ut à Synodo debitâ censurâ notemur. Sin autem Synodus aliquando propter graves suspicionum causas, ad conservandam Doctrinae unitatem ac sinceritatem, à nobis postulare voluerit, ut sententiam nostram super aliquo hujus Confessionis, Catechismi, aut Declarationis Synodicae latius exponamus, aut pressius declaremus, promittimus etiam simul, nos omni tempore ad praestandam hanc declarationem promptos paratosque fore; sub eadem, quae supra dicta fuit, poena: salvò tamen jure appellationis, si fortè sententiâ Synodi nos gravatos existimaverimus, quâ appellatione durante, nos Sententiae & Constitutioni Synodi Provincialis acquiescemus.

Over de „executie dezer Dordtsche Nalatenschap” door de Zuid-Hollandsche Synode, behoef ik niet uit te weiden. Dr. Kuyper heeft in zijn „Leidsche Professoren” het geheele verloop der zaak geteekend en met de noodige acte-stukken geadstrueerd. Ik resumeer slechts kortelijks wat daar als resultaat van nauwkeurig onderzoek gevonden wordt.

De Zuid-Hollandsche Synode van 1619, citeert, zonder de beslissing der Generale Staten af te wachten, voor haar rechtbank Bertius, Vossius en Barlaeus. Bertius en Vossius weigeren te komen, wijl ze als Cives Academici niet onder de Synode stonden. De Magistraat van Leiden

---

1) *Post-Acta*, Sessio CLXXV.

kies daarbij terstond partij voor de beschuldigten. Terwijl deze zaak nog hangende is, ontwerpt de Synode een plan van Visitatie der Theologische faculteit 1), wat aan Curatoren ter goedkeuring zou worden voorgelegd. De Curatoren waren hier niet mee gediend; klaagden terstond bij de Provinciale Staten en deze besloten nu 19 December dat de Curatoren alleen opzicht zouden houden over de Universiteit en dat haar lidmaten de oude preëminentien zouden behouden „sonder eenige veranderinge”, onaan gezien wat des aangaande besloten was bij de Zuid-Hollandsche Synode 2).

Van een visitatie der Universiteit kon dus niets komen; maar nu wendde de Synode van 1621 het over een anderen boeg door te vragen, dat de Professoren het formulier, te Dordt opgesteld, zouden teekenen 3). Gelijk men weet, weigerden de Professoren zulks, omdat in dit Formulier „subjectie” aan de Provinciale Synode beloofd werd en de Staten zoodanige subjectie verboden hadden, totdat, met goedvinden der Staten, een zekere „correspondentie” tusschen de Theologische faculteit en de Synode zou zijn tot stand gekomen. De volgende Synode in 1622 te Gorkum saamgekomen, vroeg daarom aan de Professoren, welken vorm van correspondentie de Staten zouden wenschen 4); aan dit verzoek werd voldaan en nu bleek, dat de Staten o. m. wenschten, dat de Professoren zitting en stem zouden hebben in de Synodale vergaderingen 5).

Juist dit was echter een der teere puntjes tusschen Politieken en Kerkelijken. De laatsten wilden wel, dat de Professoren deel zouden nemen aan de Nationale Synoden, maar niet aan de Provinciale Synoden, tenzij deze gehouden werden in de plaats, waar de Universiteit was, en dan nog liefst alleen

---

1) *Leidsche professoren*, p. 61.

2) p. 63.

3) p. 65.

4) p. 67.

5) p. 68 v.v. deelt dit antwoord mede.

met adviseerende stem. Daartegenover hadden de Staten in hun Kerkenordeningen van 1583 1) en 1591 2) bepaald, dat de Professoren op *alle* Provinciale Synoden zouden komen met *stemrecht*. Aan dit laatste nu hielden de Staten blijkbaar vast. Maar nu toonden ook de Kerkelijken zich onverzettelijk. Zij weigerden dit beslist. En het gevolg was, dat noch van het onderteekenen van het Dordtsche formulier, noch van een correspondentie tusschen Theologische faculteit en Synode iets kwam. Wel scheen het in 1629 3) een oogenblik, alsof men tot een compromis komen zou, maar de volgende Synode vernietigde het werk van haar voorgangster. Een regeling van de verhouding tusschen Theologische faculteit en Kerk kwam in Holland niet tot stand.

Men meene daarom niet, dat de Theologische professoren te Leiden op zichzelf bezwaar hadden tegen een zich verbinden aan de *Formulieren van Eenigheid*. Terstond na de reformatie der Academie hadden zij deze formulieren in een boek doen binden (nl. de Nederlandsche en Fransche Confessie, den Catechismus en de Canones van Dordt) en daaronder een eigen onderschrijvingsformulier geplaatst, met de bedoeling dat ook alle latere professoren dit onderteekenen zouden, wat metterdaad geschied is zelfs tot op onzen tijd 4).

---

1) Art. XLV. HOOPER, p. 244.

2) Art. 31. HOOPER, p. 347.

3) De daar opgestelde *modus vivendi* vindt men afgedrukt in de *Leidsche professoren*, p. 74. Intusschen is òf het door Dr. Kuyper gebruikte Handschrift zeer onnauwkeurig geweest òf de drukker heeft enkele zinsneden laten wegvallen. Althans in het door mij gebruikte Manuscript der Zuid-Holl. Synoden staat in Art. I de belangrijke bijvoeging: *Vt ex facultate Theologica saltem duo Professores Theologiae, qui etc.* Zonder deze gecursiveerde woorden is het artikel dan ook onverstaanbaar. Over de verdere onnauwkeurigheden, die alleen het Latijn betreffen, spreek ik niet. De lezer ziet die van zelf.

4) Vergelijk Kist's monographie over de Onderteekening der Professoren in het ARCHIEF VOOR KERKEL. GESCH., Tom. IX, p. 488, waar een facsimile

Het zou onbillijk wezen indien ik, na bij Holland zoo lang te hebben stilgestaan, de overige Provinciën met stilzwijgen voorbijging. Ook over haar dus nog een enkel woord.

Vooreerst richt ik de aandacht op *Gelderland*. Op aandrang der Synode hadden de Geldersche Staten in 1692 en '93 herhaaldelijk de Professoren te Harderwijk gelast de Formulieren van Eenigheid te onderteekenen, maar hiertegen werd van de zijde der Professoren en Curatoren bezwaar gemaakt. Blijkbaar achtte men de vroeger besproken bepaling, dat de Professoren moesten instemmen met de Belijdenis, voldoende en wilde geen aparte onderteekening. Volgens Kist in zijn: „Onderteekening der Formulieren door de Professoren” zouden daarentegen de Theologische Professoren niet alleen de Confessie etc. geteekend hebben, maar daarbij zelf gebruikt hebben het door Dordt voorgeschreven formulier 1). Bouman in zijn geschiedenis der Geldersche Hoogeschool 2) betwijfelt de juistheid van dit bericht; hij

---

voorkomt van de namen der professoren. Het formulier luidde aldus: Cum Synodus Nationalis Dordracena Illustriss. ac Praepotentum D.D. Ordinum auctoritate convocata consultum judicaverit, ut non tantum Ecclesiarum Pastores sed etiam S.S. Theologiae Professores in Belgicis nostris Academiis, Confessionem Ecclesiarum Belgicarum, Catechesin Heidelbergensem et Canones de quinque articulis, in eadem Synodo conscriptos, approbarent; quamvis plerique nostrum in illa Synodo id praestiterint, operae tamen pretium nos acturos existimavimus, ad unanimem inter nos et cum Ecclesiis nostris consensum testandum, ut in libro, in quo praedicta scripta sub uno volumine in Archivis Facultatis Theologicae in hac Academia Leidensi reposito, compacta sunt, propriis nostris manibus omnes consignaremus, ut hac ratione omnibus in posterum, ubi opus erit, innotescat, nos doctrinam scriptis illis comprehensam pro Orthodoxa Sacrisque Literis consentanea agnoscere: ac proinde, tum publice, tum privatim docere ac tueri velle.

Quod ut solenniter hac ipsa subscriptione significamus, sic illud nos fideliter praestituros sancte pollicemur, caeteris qui nos subsequuntur, aut nobis adjungentur, hoc nostro exemplo praeaeuntes.»

1) *Archief voor Kerkel. Gesch.*, IX, p. 492.

2) BOUMAN I, p. 324 noot.

meent, dat alleen bij de promoties in de Theologie onderteekening voorgeschreven was. Daarentegen staat vast, dat de Professoren in de Theologie tot 1771 zitting namen in de Synodale vergadering, wanneer deze te Harderwijk gehouden werd 1).

Van een inmenging der Synoden bij onrechtzinnigheid der Theologische professoren is mij niet gebleken. In het bekende geval van Petrus Ens traden de Curatoren op, vroegen deze het advies van de Theologische faculteiten elders en ontzetten hem uit zijn ambt. Eerst daarna wordt hij gecensureerd door de Kerk 2).

Omtrent *Nijmegen* zijn de berichten te karig, dan dat men over den toestand daar met juistheid oordeelen kan. De Statuten zijn niet over, en van een onderteekenen der Formulieren blijkt niets. Hier kwam het intusschen wel tot een botsing tusschen Synode en Universiteit. Wittichius, professor in de Theologie, een ijverig Coccejaan, had een stuk over Cartesius' philosophie geschreven, dat veel opschudding verwekte. De predikant Tielenius schijnt zich vooral met de zaak bemoeid te hebben en de Synode bracht zelfs een klacht in bij den Landdag. Intusschen was Nijmegen's Magistraat hiermede gansch niet tevreden; hij heeft verstaan „dat eenige quaetwilligen (!) onder pretexten van dat alhier de Cartesiaensche philosophie geleert wordt” de Academie trachten „te ruineeren” en draagt daarom aan de Gecommitteerden voor den Landdag op, „te advigileren met allen ijver dat daerinne niets mocht ondernomen worden hetgene directelijck ofte indirectelijck eenigh Chocq aen deze academie soude cunnen geven”. Men ziet — de geest der Politieken huisde in Nijmegen's raadzaal al even sterk als bij Leiden's Magistraat. De Landdag zocht den gulden middenweg; hij

---

1) I, p. 324 en 325 noot.

2) BOUMAN, II, p. 112 v.v.

vermaande de Professoren geen aanstoot te geven en de predikanten zich niet met de Academie te bemoeien 1), Verder rustte de zaak, ook omdat Wittichius aan de Deputati Synodi contentement gaf en dus buiten verdenking kwam 2).

Te *Groningen* schijnt het Onderteekeningsformulier wel in gebruik geweest te zijn. Althans de Synode, in 1623 te Brielle gehouden, zegt dit uitdrukkelijk 3). Ook was hier de gewoonte, dat altoos een der professoren in de Synode zitting had, waar de Synode ook gehouden werd 4). Men meene daarom niet, dat er te Groningen nooit reden tot klagen viel over de verhouding tusschen Theol. faculteit en Kerk. Bij de twisten tusschen Braunius en à Marck over het vierde gebod, kwamen te Groningen de predikanten tusschenbeide met een klacht tegen Braunius, maar zonder gevolg. Wel stelden de orthodoxe Ommelanden voor op den Landdag 1686 Braunius te schorsen, doch de Stad hield dit tegen 5). Toen een jaar later de Synode zich in de zaak mengen wilde, legden de Gedeputeerden haar eenvoudig het zwijgen op, wat de Ommelanden „improberen” de Stad „approbeert” 6).

Of te *Franeker* het onderteekeningsformulier in gebruik is geweest, dan wel de vroeger genoemde bepaling, dat alle professoren de Formulieren van Eenigheid moesten teekenen, voldoende is geacht, kan ik niet uitmaken. In elk geval woonden in Friesland de Professoren de Synoden

---

1) *Tijdspiegel*, 1890 Juni, p. 167.

2) SEPP, *Godgeleerd Onderwijs*, II, p. 148.

3) *Acta Syn. Zuid-Holl.* (M. S.S.), f. 94.

4) DE MOOR, *Comm. in à Marck*, VI, p. 456.

5) JONCKBLOEDT, p. 93.

6) JONCKBLOEDT, p. 95.

niet bij, zelfs niet, wanneer deze te Franeker gehouden werden 1).

Te *Utrecht* had men noch voor de Professoren in 't algemeen, noch voor die der Theologie in 't bijzonder een onderteekeningensformulier 2). De Utrechtsche Statuten zwijgen geheel over de Religie. Wel schijnt de Synode in 1634 sess. 7, grav. 4 de zaak aanhangig gemaakt te hebben; althans toen werd geoordeeld, dat men bij de beroeping der Professoren de Post-Acta Syn. Nat. volgen zou, maar dat deze wensch gehoor zou gevonden hebben, blijkt niet 3). Aan de vergaderingen der Synode, hoewel deze altoos te *Utrecht* gehouden werden, namen de professoren qua tales geen deel 4). Van een optreden der Kerk om heterodoxie onder de Theologische Professoren te voorkomen, is mij alleen gebleken bij Roëll. Reeds te Franeker was hij wegens ketterij aangeklaagd, maar de Curatoren hadden hem daar de hand boven 't hoofd gehouden. Toen hij in 1694 te *Utrecht* beroepen werd, zond de Kerkeraad een Commissie naar de Stadsregeering, om te vragen: „dat toch voor de orthodoxie gezorgd mocht worden”. De Vroedschap — ook hier verloochende zich de aard der politieken niet! — was over dit verzoek ten hoogste gebelgd. De zorg voor rust en vrede in de Academie moest *aan haar* overgelaten. Zelfs beval zij al wat over deze zaak in de Kerkeraadnotulen stond, onverwijld door te schrappen, terwijl in geval van weigering haar Secretaris het doen zou 5).

Dit kort, en ik stem het toe, nog zeer oppervlakkig overzicht, heeft althans dit getoond, dat de Kerken, *overal*

1) DE MOOR, VI, p. 456.

2) ARCHIEF VOOR KERK. GESCH., IX, p. 493.

3) *Utr. Syn. H. B.*, p. 189.

4) DE MOOR, VI, p. 456.

5) LONCQ, p. 124 v.v.

waar zij invloed wilden uitoefenen op de Theologische faculteit, gestuit zijn op den tegenstand der Politieken. De Universiteit was zaak der Overheid, stond onder h  ar bestuur. Van een subjicieeren der Theologische faculteit aan de Kerk wilde de Overheid nergens weten.

De Kerken hebben ook nog een anderen strijd te voeren gehad, niet met de Politieken maar met de Professoren zelf, en in dezen strijd behaalden de Kerken wel de overwinning. Formeel was daarbij het recht zeker niet aan de zijde der Kerken, maar hier hadden zij de overmacht en de mindere moest wijken. Ik bedoel de examenquaestie.

Bij het nagaan der Kerkelijke bepalingen bleek ons, dat op alle Synoden, behalve op de Nationale Synode te Dordrecht, over het Universiteitsexamen gesproken was en dit *als geldig* was erkend. Wie door de Theologische professoren was goedgekeurd, behoefde Kerkelijk niet meer geëxamineerd te worden. Waarom de Deputati Synodi van Dordt deze bepaling niet overnamen, wordt niet vermeld. Ook Voetius zegt dit niet zeker te weten 1). Vermoedelijk

---

1) *Pol. Eccles.*, Pars III, p. 87. Voetius wijst er niet zonder nadruk op, dat de *Deputati Synodi* deze bepaling hadden weggelaten. Gelijk men weet, was aan deze Deputati Synodi opgedragen, om de K. O. te redigeeren door de nieuwe bepalingen, op de Synode van 1619 gemaakt, in te vlechten in de 's Gravenhaagsche K. O. van 1586. Natuurlijk hadden de Deputati niet het recht eigenmachtig een artikel uit de K. O. van 1586 weg te laten. En toch schijnen zij dit metterdaad gedaan te hebben ten opzichte van Art. XXVII. Althans noch in de *Post-acta*, noch in andere bronnen wordt ook maar met een enkel woord gesproken over een afschaffing van dit Artikel door de *Synode*. Ook in de reeks artikelen van de 's-Gravenhaagsche K. O. van 1586

wilde men eerst afwachten, of de poging om een nader verband tusschen de Universiteit en de Kerken te leggen, lukte, om dan pas de examenquaestie te regelen. Intusschen werd het zwijgen van Dordt gedurende de eerste jaren volstrekt niet opgevat als de ontkenning van de geldigheid der Universiteitsexamens 1). Overal ging de oude practijk door en eerst in 't midden der 17de eeuw kwam hierin verandering.

Voor ik over deze verandering spreek, dien ik eerst met een enkel woord duidelijk te maken, hoe de toestand vroeger was. Gaat men toch uit van onze toestanden, dan zou men zich de zaak licht zoo voorstellen, dat elk student na volbrachten studietijd candidaatsexamen deed en dan onder het regime van 1578—1586 geen Kerkelijk examen meer behoefde te doen; terwijl alleen de oefenaars en zij, die op hun privé studeerden kerkelijk geëxamineerd werden. Deze voorstelling nu is geheel onjuist. Van een candidaatsexamen was in die dagen geen sprake. Wanneer er dus gehandeld wordt over een examen aan de Universiteit afegelegd, wordt hiermede bedoeld of het doctoraalexamen of het Kerkelijk examen door de Professoren krachtens Kerkelijk mandaat afgenomen. Nu waren verreweg de meeste studenten op dit professoraal examen niets gesteld en verlieten dus zonder eenig examen, soms na een of twee jaar Theolo-

---

door Theodorus Heyngius vermeld, als zijnde door de Synode van 1619 gerevideerd, komt juist dit artikel niet voor (RUTGERS, de geldigheid der oude Kerkenordering, 1890, p. 39 noot). Uit de correspondentie van Cubus (W. DER M.-V.) blijkt, dat de Deputati Synodi zich wel eens meer de vrijheid veroorloofden eigenmachtig veranderingen in de K. O. aan te brengen, wanneer zij meenden, dat dit voor de Kerken nuttig was. Hoe begrijpelijk zoo iets ook zijn moge, volkomen te verdedigen valt het op Gereformeerd standpunt niet, en het verzet tegen dergelijke machtsusurpatie bleef dan ook niet uit.

1) Evenmin als het zwijgen van Dordt over het praeparatoir-examen een afschaffen van dit examen bedoelde, door de Haagsche Synode ingevoerd.

gische studie de Universiteit 1). Voor dezulken nu was naar het eenstemmig oordeel van Kerken en Professoren beide zoowel praeparatoir als peremptoir examen noodig, liefst zelfs zoo streng mogelijk. Wanneer bij deze examens dus altijd testimonia der Professoren gevraagd werden, wil dit niet zeggen een testimonium van een afgelegd candidaats-examen, maar van goed leven en goede studie aan de Academie. Wat echter degenen betrof, die door de Professoren reeds geëxamineerd waren, achtten en Professoren en Kerken beide een hernieuwd wetenschappelijk examen voor de Classis geheel overbodig.

Verandering in dezen toestand kwam eerst omstreeks 1636. Welke? Dat men behalve het Universitair examen nog een Kerkelijk examen eischte? Geenszins. Maar dat men aan de Professoren het recht ontnam om praeparatoir of peremptoir examen af te nemen, waardoor dus het *geheele* Universiteits examen, behalve voor wie doctoreeren wilden, verviel.

Voetius zegt uitdrukkelijk in 1676 van Franeker's Hoogeschool: Ante annos aliquot, Academiae isti illam facultatem *ablatam* aut *negatam* esse, aut in synodo aliqua provinciali obicem illi positum fuisse percepi 2). Hij betreurt dit 1°. omdat aan alle andere Protestantsche en Gereformeerde Universiteiten de Theologische faculteit wel het recht had de candidaten voor den Dienst des Woords te examineeren; 2°. omdat de professoren als examinatores ad hoc opus maxime idonei sunt; 3°. omdat de examinandi quod ad profectum in studiis sacris, et vitae morumque integritatem, ac *δυναμιν ἐρμηνευτικην* etc. in *Academico studiorum curriculo* optime cogniti et perspecti sunt 3). Ik begrijp wel, zegt hij, hoe

---

1) VOETIUS, *Pol. Eccles.*, Jom. IV, p. 86, zegt uitdrukkelijk: *In Belgio nostro, ubi Academicum examen nunc vix in usu est.*

2) *Pol. Eccles.*, Jom. IV, p. 86 vv.

3) p. 86.

men er toe gekomen is om ons het examen te ontnemen. Bij de meeste predikanten zat er nog altoos de schrik in voor een invloed als van professor Arminius was uitgegaan. Misschien komt er ook bij, dat nu en dan een Provinciale Synode gemerkt heeft, dat enkele door de Universiteit geëxamineerde candidaten van wat te losse zeden of te geringe kennis waren. Maar, zoo gaat hij wel ietwat ondeugend voort: *rationes illas absolute sufficientes non esse, facile ostendi potest*. Beide bezwaren raken toch alleen de *abusus* potestatis en beide kunnen even goed tegen het Classicaal examen ingebracht. Men vreest voor heterodoxie bij de Professoren, maar zijn er dan nooit classes en zelfs Synoden geweest, die van de orthodoxie afweken? Zou men daarom mogen zeggen: *classibus et synodis, earumve deputatis non est committendum examen praeparatorium aut peremptorium?* Men klaagt, dat de Professoren wel eens te veel door de vingers zien, maar is het dan nooit gebeurd (men denke aan de noodzakelijkheid, die overal gevoeld werd, om *stricte* examens voor te schrijven) dat de classes enkelen, *non obstante insigni sacrarum literarum ignorantia et ineptitudine, ex crudeli et noxia animabus hominum et ecclesiae misericordia, aut parentibus, magnificisve patronis et Maecenatibus placendi studio, toch doorlieten?* Ergo, zoo vraagt hij weder, *classibus earumve deputatis, examen committendum nonne inferes esse?*

En nog ondeugender wordt de glimlach om Voetius' lippen als hij den overbezorgden Kerkelijken in plaats van die „*rationes non absolute sufficientes*” betere aan de hand zal doen. Sed *melius forte thesin aut antithesin suam tuerentur, si obtenderent, abundantem cautelam non nocere; esse itaque potius committenda examina classibus, quae tantum habent numerum; quam facultati theologiae, quae in paucis, hoc est, tribus quatuorve, aut binis professoribus subsistit, aliquando in uno. In multitudine consiliariorum salus!* Maar de beste rede komt nog, zegt Voetius. Deinde, *quod maximum*

est. Quod a classe *non* satis accurate examine doctrinae et vitae defuncta, per dissentientes et *vel per unum* dissentientem ac contra protestantem, provocari posset ad synodum: atque adeo tutius examen classi committatur quam facultati theologiae; althans, voegt hij er aan toe, indien de professoren zoo schrikkelijk slecht zijn, dat ze naar Arminius' voorbeeld examina sua Academica vitae et doctrinae *in ullo casu* cognosci aut judicari nolint, *ab ullis classibus aut synodis*, sed tantum ab Academiae curatoribus aut dominis supremis.

Ik geef dit citaat, waarin telkens de fijne humor doorstraalt, niet alleen om een blik te gunnen in het hart der Professoren, die door het ontnemen van het hun wettig geschonken examenrecht gevoelig gegriefd waren, maar tevens als een bewijs, dat de lectuur van Voetius' *Politica* zeker niet altijd droog is en saai.

Intusschen was Voetius te practisch van aard om niet te begrijpen, dat hij dit overmatige wantrouwen der Kerkelijken in de Professoren door enkel scherts niet overwinnen kon. Misschien, zoo gaat hij voort, zou de geheele twist bij te leggen zijn op deze wijze, ut *Academiis Belgicis ea potestas examinandi & titulum proponentis seu candidati ministerii conferendi, maneret; adhibitis modo & adscitis, duobus aut tribus ministris à synedrio ecclesiae, aut à classe, ubi Academia est, deputatis. Hâc ratione abundè cautum esset, examinibus ἀκριβεία; non minus quam illorum examinum quae deputatis classis, aut synodi committuntur* 1).

Al was nu het examen proponentium aan de Professoren ontnomen, daarmee bleef toch nog altoos aan de Universiteit het doctoraal examen over voor hen, die promoveeren wilden, en Voetius bespreekt nu verder de vraag of iemand die

---

1) VOETIUS, *Pol. Eccles.*, T. IV, p. 88.

dit Academisch examen had afgelegd en Doctor Theologiae in Academia reformata was geworden, siquidem vocetur ad ministerium, sine examine peremptorio in ministerio sit confirmandus? En op deze vraag geeft hij beslist ten antwoord: Sunt qui affirmant: nec video cur negandum sit. Examen peremptorium fit, ut constet ecclesiae de orthodoxia et de sufficiente sacrarum litterarum et theologiae cognitione. Atqui de eo constat ex testimonio seu bulla Doctorali 1).

Uit het bovenstaande blijkt m. i. overtuigend, dat de strijd niet liep over de vraag, of er een dubbel examen — Academisch en Kerkelijk — plaats zou hebben, maar alleen hierover, *wie* het praeparatoir of peremptoir examen aan de studenten zouden afnemen, de Professoren en de Classe of de Classe alleen? 2). De gedachte van een dubbel examen werd en door de Kerkelijken en door de Professoren als dwaasheid beschouwd 3). Nam de Kerk het examen af, dan verviel daarmee, zegt Voetius, *eo ipso* het Academisch examen. En omgekeerd kan Voetius zich geen voorstelling

---

1) *Pol. Eccl.*, T. IV, p. 89. Ook het praeparatoir-examen acht Voetius natuurlijk voor dezulken overbodig, p. 88. Alleen vond hij dat de kerken eischen konden een specimen doni concionandi.

2) Voetius bespreekt de quaestie — en dit is hier kenmerkend — niet bij de *examens*, maar bij de *Examinatores*. Het verschil liep dus niet over het examen, maar over hen, die dit praeparatoir of peremptoir examen zouden afnemen.

3) Schijnbaar strijdt hiertegen VOETIUS, *Pol. Eccl.*, T. III, p. 540, waar de vraag geopperd wordt: An exploratio per examinatum praeparatoria tum peremptoria sive à Doctoribus Academicis sive à classibus aut synodis, *sive ab utrisque*, peragenda sit necessaria? — die Voetius natuurlijk bevestigend beantwoordt. Juist echter het spreken van examina *praeparatoria et peremptoria* toont, dat hier *niet* bedoeld is een candidaats-examen van de Academie plus een praeparatoir en peremptoir examen door de Kerken, maar dat bij het *ab utrisque* of moet gedacht aan samenwerking van Classe en Professoren (gelijk te Groningen) of aan een deeling, zoodat het praeparatoir examen door de Professoren, het peremptoir examen door de Classe zou worden afgenomen. Anders zou men tot de conclusie komen dat eerst de Academie praeparatoir en peremptoir examineeren moest en daarna de Classe beide examens nog eens zou moeten afnemen — quod absurdum.

maken van een Academisch geëxamineerd doctor die nog eens door de classe wetenschappelijk zal onderzocht worden!

Na aldus den stand van het geschil uiteengezet te hebben, kan ik kort wezen over het historisch verloop der zaak.

In één provincie is althans zeker aan de professoren de macht om te examineeren niet ontnomen geworden; ik bedoel Groningen. Bij besluit van den Landdag 28 Febr. 1615 was bepaald: Is oock goet gevonden dat het examen der studenten in Theologia, die sich tot der kerckendienste willen begeven, sall voortaan geschieden van een Professore Theologiae, ende twee andere Professoren, soe vanden examinatore daertoe duchtich ende bequaem geacht sullen worden, ten overstaen van twee vanden Curatoren, ende een ofte twee vanden Deputatis Synodi, die alsdan best sullen wesen te bekoemen; mits dat niemand tot het examen sall worden geadmitteert, ofte hij sall twee jaer ofte ten minsten anderhalff vlijtich in de Theologia hebben gestudeert 1). Dus de regeling, door Voetius als compromis voorgesteld. Tot 1650 toe schijnen de Professoren en Deputaten, na geslaagd examen, de handoplegging te hebben doen plaats vinden. Toen ontstond over dit laatste eenige moeilijkheid, die werd bijgelegd door de verklaring der professoren, dat deze handoplegging de latere bij de bevestiging niet uitsloot 2). Het examen werd tot 1691 in den Senaat afgenomen; van toen afgeschiedde het voor de Theologische faculteit alleen. Of de Deputati Synodi een adviseerende dan wel concludeerende stem hadden is onzeker 3).

In Friesland daarentegen is de slag gestreden. Tot 1634 toe was het examen aan de Professoren toevertrouwd; zelfs wanneer de Classis het afnam moesten er twee Professoren bij zijn 4). Maar toen kwam er verzet, omdat de

---

1) JONCKBLOEDT, p. 39.

2) p. 285.

3) p. 285.

4) Vriesch Charterboek, V, bl. 183, aangehaald door DIEST LORGION: *De Nederduitsche Hervormde Kerk in Friesland*, p. 96.

Professoren misbruik maakten van hun macht. Een candidaat was zonder testimonium van den Kerkeraad geëxamineerd door één professor in de Theologie, met hulp van de professoren in de talen en de logica. De classis Franeker bracht hierover een gravamen in en de Synode besloot, dat zulk een examen niet geldig was. Op de Synode van 1639 ging men nu nog een stap verder en besloot de examens van de Universiteiten, noch buiten, noch binnen deze provincie, meer te erkennen, daar het examen en de uitzending tot den Kerkedienst, volgens Art. IV der Dordtsche K. O., aan de Classen toekwam 1). — Men ziet, dat dus in Friesland evenals in Groningen het Academisch examen gelijk stond, niet met het praeparatoir, maar met het peremptoir examen. — Gelijk van zelf spreekt was de Franeker Universiteit over deze Synodale beslissing uitermate ontsticht. Niet alleen de Theologische faculteit, de geheele Academie beschouwde het als een inbreuk op haar rechten. In April 1640 werd dan ook in verband hiermede het volgende besluit door den Senaat genomen:

1° dat aan geen candidaat het testimonium Ministerii zou gegeven worden, indien niet vooraf *door den geheelen Academischen Senaat* over zijn probitas et honestas was geoordeeld;

2° dat het examen zou loopen:

- a. „de linguae Hebraicae et Graecae cognitione”;
- b. over de Philosophie (Logica, Physica, Ethiek);
- c. over de Theologia theoretica et practica; het laatste door het houden van twee preeken.

3° dat het examen moest afgenomen in Curia Academica praesentibus Rectore et Assessoribus.

Was het examen niet geheel voldoende, dan kon de candidaat een testimonium praeparatorium krijgen, waarop dan later een examen peremptorium door de Classe *of de Aca-*

---

1) DIEST LORGION, p. 97. Deze quaestie wordt ook behandeld door Boeles I p. 361 v.v.

demie volgen moest. Si autem revera aptus et idoneus deprehensus fuerit ad ministerium extemplo capessendum habebitur illud examen pro peremptorio ex more, jure et privilegio huius Academiae, et Testimonium ei conferetur quo ad ministerium sanctum capessendum rectà et sine alio ullo examine seu Academico seu Ecclesiastico admissus declaratur: et talem qui ita promoveri meretur, Academia auctoritate et ope sua omnibus modis tuebitur et promovebit 1).

Intusschen had dit besluit veel van een dempen van den put nadat het kalf verdrongen was. De professoren hadden door hun slordigheid bij het examineeren eenmaal het vertrouwen der Synode verloren en een achteraf verscherpen der eischen of beloven dat de Academie de toegelaten candidaten steunen zou, beteekende niets. Wat het eerste aangaat, zou natuurlijk geen enkel candidaat zich aan zulk een rigoreus examen onderwerpen, als hij bij de classis gemakkelijker te recht kon. En wat het tweede betreft had de Academie het natuurlijk niet in haar macht om den candidaten een predikantsplaats te bezorgen. De heeren professoren hebben dit blijkbaar zelf gevoeld en op de Synode van 1641 verschenen Vedelius en Coccejus uit hun naam met het verzoek, dat deze Synode op het vroeger genomen besluit terugkomen mocht, omdat en krachtens het besluit der Staten en dat der Nationale Synode aan de Academie het recht van examineeren toekwam. Het blijkt uit de daarop gevolgde debatten, dat de Professoren hier niet mee bedoelden het recht van examineeren *alleen* terug te krijgen; dat was hun vrij onverschillig; wat zij hebben wilden was het recht om na het examen ook te *authoriseeren tot den Dienst des Woords* 2). In de Synode werd toen gevraagd, of de Academie dan recht had om iemand te machtigen tot den Dienst des Woords en der Sacramenten; waarop

---

1) DIEST LORGION, Bijlage II, p. 333.

2) DIEST LORGION, p. 99.

de Professoren ten antwoord gaven: Academia habet potestatem non absolute seu simpliciter, sed cum hac conditione, si legitima vocatio praecedat 1). Juist dit laatste was echter het fijne puntje, waarop noch deze noch de volgende Synode hun toegaven. Wel stelden de Professoren nog een middel van accommodatie voor: indien de Academie haar rechten behield, zouden deputati Synodi bij het examen mogen tegenwoordig zijn en stemrecht hebben, maar de Synode bleef onverbiddelijk 2). Zij verstond en oordeelde, dat het examen peremptorium der candidaten tot den heiligen dienst (verstaande dat, bij 't welk hun macht gegeven wordt om het Woord Gods te prediken, de heilige sacramenten te bedienen, en de verdere deelen des predikambts) noch aan de Academie als een eigen privilegie, noch aan de E. heeren professoren als professoren kan toekomen, maar een zuiver kerkelijk werk zijnde, aan de Kerk alleen behoort gelaten te worden 3). Over het praeparatoir examen zwijgt de Synode; gelijk men weet bestond dit in Friesland niet. Intusschen, al boog de Academie voor deze uitspraak, haar recht gaf zij niet op. In 1666 beproefde professor Arnoldus nog eens een testimonium uit te reiken, maar de Synode kwam tusschenbeide en riep den hoogleeraar voor zich. Deze verklaarde, dat de faculteit, niettegenstaande de resolutie der Synode, aan haar recht vasthield. Eerst na zeer ernstige vermaning beloofde Arnoldus van het „recht” geen gebruik meer te maken en te trachten ook de andere professoren „tot dezelfde gelatenheid te disponeren”. Verder schijnt er over deze zaak geen moeilijkheid te zijn voorgekomen 4).

In Gelderland ontnam de Provinciale Synode van 1636, Art. 45, eveneens aan de Professoren het peremptoir examen:

---

1) DIEST LORGION p. 100 noot 11.

2) p. 102.

3) p. 102 v.v.

4) p. 104 v.v.

„De Professoren Theologiae hebben geen magt om iemand plenarie te examineren, of volkomen magt te geven om den geheelen Kerken-dienst waar te nemen, alsoo niemant geven kan 'tgeene hij zelfs niet ontfangen heeft': alleen werd hun in deze Synode het Examen praeparatorium toegestaan 1). Wat men er onder verstond, dat de Professoren niet plenarie konden examineeren, blijkt uit het daarop volgende artikel in Smetius: „Die in eenige Universiteyten der Gereformeerde Religie plenarie syn geexamineert en van de Professoren Theologiae geapprobeert tonende daer van goede attestatie, sullen niet wederom, sooveel de leere aangaat, geexamineert worden, nothans sal de Classis met deselve mogen komen in Communicatie over eenige van de voornaamste en quaestieuze Artykelen.”

Op welke wijze en wanneer in de overige provinciën het examenrecht aan de Professoren ontnomen is, kan ik niet met volkomen zekerheid mededeelen. In de Synodale en Classicale Handboekjes van Holland, Utrecht en Zeeland, is van een Academisch examen geen sprake meer. Het is natuurlijk mogelijk, dat in deze provinciën het Academisch examen van zelf in onbruik is geraakt, zonder dat hierbij aan een bepaalde botsing tusschen Professoren en Kerk behoefte gedacht.

Vatten wij het bovenstaande kortelijk samen, dan blijkt dus:

- 1°. dat oorspronkelijk de examens voor de toelating tot den Dienst des Woords werden afgenomen òf door de Classe òf door de Professoren als Kerkelijke examinatoren;
- 2°. dat kort na de Dordsche Synode aan de Professoren overal, behalve in Groningen, het recht ontnomen is om het peremptoir examen af te nemen; iets waartoe reeds

---

1) SMETIUS³, p. 9. In later tijd schijnt ook dit in onbruik geraakt. Althans in *Zutfensch Class. Reg.*, p. 50, wordt als bijzonderheid vermeld, dat 1670 een praeparatoir-examen door de Professoren is afgenomen. De Classis achtte daarna een tentamen noodig om dit examen te bevestigen.

het besluit der Haagsche Synode zijdelings aanleiding gaf; 3°. dat eerst veel later en slechts langzamerhand aan de Professoren het recht is ontnomen om praeparatoir te examineeren. Voetius' klacht in 1676 geldt toch vooral dit examen.

Voor ik van dit onderwerp afstap moet ik nog twee posten pro memorie uittrekken. De Kerk heeft natuurlijk niet alleen invloed trachten uit te oefenen op de benoeming der Hoogleraren, hun orthodoxie en hun examens; maar ook op hun onderwijs en op hun leerlingen.

Wat den invloed op het onderwijs aangaat, is dit altijd geschied in den vorm van een wensch of begeerte. De Kerk heeft nooit voorgeschreven hoe en wat er gedoceerd moest worden. Ik stip dit nu slechts aan, omdat ik in de volgende paragraaf hierop uitvoeriger terug kom.

Nog minder kan gesproken worden van een invloed uitoefenen op de Theologische studenten in het algemeen. Wel natuurlijk zijdelings door het vragen van een testimonium van de Professoren en van den Kerkeraad. De eenige bepalingen, die ik betreffende de studenten vond, waren: 1°. dat de Professoren hen vooral vermanen zouden zich te wachten voor de zonde van Simonie 1); en 2°. dat het hun niet geoorloofd was te preeken 2). Beide dus bloot negatief. Trouwens, wie de studenten van dien tijd kent en weet hoe tuk zij waren op hun *libertas academica*, zal dit niet vreemd vinden.

Een geheel andere positie nam de Kerk daarentegen in, tegenover de zoogenaamde „*alumni*”. Over hen vindt men zeer uitvoerige, nauwkeurige en gestrenge voorschriften.

1) SMETIUS, p. 30.

2) *Utr. Syn. H. B.*, p. 188; *Class. Wetten v. Walcheren*, p. 37; *Utr. Class. H. B.*, p. 159; *Class. H. B. der Neder-Vel.*, 91. Er werd natuurlijk mee bedoeld «openlijk», gelijk blijkt uit de bijvoeging «op den ordinairen tijd van de godsdienst». Private propositiën onder leiding der hoogleraren waren natuurlijk vergund.

Ook over deze bepalingen spreek ik hier echter niet uitvoerig, omdat zij nader in § 9 ter sprake zullen komen.

---

§ 9. *De inrichting der Theologische Faculteit.*

Voor de vraag, op welke wijze de opleiding tot den Dienst des Woords in de Nederlandsche Gereformeerde Kerken plaats vond, is het niet alleen van belang te weten, in welk verband de oprichting der Universiteiten stond met deze opleiding, en welke positie de Overheid en de Kerk tegenover deze Universiteiten innamen, maar dient ook, zij het dan in vluchtige trekken, geteekend, op welke wijze deze opleiding aan de Universiteiten plaats vond, of wil men liever, hoe het Theologisch onderwijs was ingericht. Ik bepaal mij daarbij uitsluitend tot den formeelen gang van dit onderwerp, terwijl ik de vraag, in welken geest dit onderwijs aan de verschillende Universiteiten in onderscheiden perioden gegeven werd, onbesproken laat. Vooreerst toch raakt deze vraag slechts zeer zijdelings de opleiding tot den Dienst des Woords zelve, en ten tweede heeft SEPP in zijn meesterwerk, *Het Godgeleerd Onderwijs in Nederland gedurende de 16^e en 17^e eeuw*, juist dit punt 1) tot voorwerp eener omvangrijke en nauwkeurige studie gekozen, wat mij van de taak ontheft om hierop nader in te gaan.

Wat nu de inrichting der Theologische faculteit aangaat, begin ik met wederom te wijzen op den sterken invloed,

---

1) De titel van het werk zou iets anders doen vermoeden; Sepp verklaart zelf in zijn voorbericht, dat hoofdzaak voor hem was: « stelsel en rigting der onderwijzers in de godgeleerdheid, » ed. 1873, Deel I, p. V. Waar ik naar deze doorwrochte studie verwijs, wil ik geenszins zeggen, dat het oordeel over stelsel en richting, van Gereformeerd standpunt uitgebracht, niet anders zou luiden, ook al breng ik gaarne hulde aan Sepp's betrekkelijke onpartijdigheid.

die vooral in dit opzicht door de gestalte der Middeleeuwsche Universiteiten is uitgeoefend. Een punt, dat niet scherp genoeg op den voorgrond kan gesteld, opdat men zich toch wel wachte onze begrippen en onze toestanden op die van de XVIe en XVIIe eeuw over te brengen.

Reeds dadelijk moet hierop gewezen, wanneer men vraagt, door *wie* aan de Universiteiten onderwijs werd gegeven. Gelijk vroeger is aangetoond, was dit in de Middeleeuwen de taak van ieder, die aan de Universiteit een graad had behaald, terwijl de eigenlijke professoren op den achtergrond traden. Tegen het einde der Middeleeuwen was hierin in zooverre verandering gekomen, dat de vaste professoren (de doctores regentes) al meer de hoofdplaats hadden gekregen, terwijl het onderwijs der gewone doctores (doctores legentes) bijzaak was geworden; alleen de eersten hadden het bestuur over de faculteit of vormden, gelijk wij zouden zeggen, den Senaat. De naderking van dien toestand is nog duidelijk bij onze Universiteiten merkbaar. Want wel was niet ieder doctor verplicht na zijn promotie een tijd lang als docent op te treden, maar de gelegenheid daartoe stond hem toch *op eigen verzoek* open 1). Bij het onderwijzend personeel krijgt men dus twee duidelijk onderscheiden categoriën: 1°. zij die zonder eenig verzoek hunnerzijds door de Overheid op voordracht van de Academie werden aangesteld om onderwijs te geven, (professores ordinarii); 2°. zij die op eigen verzoek gelegenheid ontvingen om als docenten aan de Universiteit op te treden. Alleen de eersten vormden het corpus regens (den Senaat); de overigen stonden hierbuiten.

Onder deze laatste categorie had men nu weer twee

---

1) Opmerkelijk is, dat te Franeker formeel nog de usantie werd gehandhaafd, dat men mocht doceeren om zich te oefenen. Nulli, *ne exercitii quidem causa*, absque Rectoris Assessorumque permissu docere fas esto. BOELES, I, p. 437

soorten; men kon toch dit verzoek tot de Curatoren richten, waardoor men dan als 't ware een vaste aanstelling als leeraar ontving; of wel men kon eenvoudig vergunning vragen aan den Rector om *lectiones privatae* te mogen geven over een of ander vak. In het eerste geval konden de Curatoren na raadpleging van den Senaat de bevoegdheid verleen en om over alle vakken *lectiones publicae et privatae* te geven; dan heette men professor extraordinarius 1); of wel, de Curatoren konden dit recht beperken tot enkele vakken, dan was men alleen lector. Gewoonlijk ging het verzoek om als lector te mogen optreden gepaard met het aanbod om dit gratis te doen;

---

1) In de *Leges der Academiae* wordt noch van *Professores extraordinarii* noch van *Lectores* gesproken. Zij kennen alleen de *professores ordinarii* en de *privaat-docenten*. Zoo schrijven de Groninger statuten voor, Art. XXXVI: *Collegia etiam privata instituere, et in iis disputando ac praelegendo studiosos exercere tempore commodo, nisi quid justae causae obstet, neminem Professores prohibent; sed instituere volens, tenetor prius Rectorem Magnificum adire, et ei consilium suum probare, praesertim si Theologica sit tractaturus. Rector consilium capiat cum Theologis Collegis, aut cum aliis, quorum intererit* JONCKBLOEDT, p. 216. Gelijke bepaling vindt men te Franeker (BOELES I p. 437) en Utrecht (LONCQ p. 89). Over de vraag, waarin de *professores extraordinarii* van de gewone professoren verschillen, heerscht bij de schrijvers geen eenstemmigheid; formeel was het voornaamste verschil, dat de eersten geen zitting hadden in den Senaat, hoewel dit verschil in laeter tijd weggevallen schijnt te zijn. Het is echter opmerkelijk, dat in al de gevallen, waarin sprake is van de benoeming van een professor extraordinarius, voorafgaat een verzoek tot de Curatoren om «extraordinaire publice te mogen lezen.» Over het formeel verschil tusschen de *Professores extraordinarii* en *Lectores*, is het nog moeilijker een juist oordeel te vellen. Op de *Series Lectionum* kwamen de lessen der *Lectores* wel voor, maar door een streep van de overige gescheiden. Men zie JONCKBLOEDT, p. 252 en vervolgens, die van alle geschiedschrijvers onzer Universiteiten wel het meeste voor deze quaesties biedt. Ook voor hetgeen verder volgt, heb ik vooral van zijn studie gebruik gemaakt, die op dit gebied onovertroffen mag genoemd. Wat Schotel over Leiden schreef, kan hiermede nauwelijks in vergelijking komen, daar hij wèl zegt, wat in de Middeleeuwen, en wèl, wat in Duitschland gebruik was, maar slechts zelden hoe het onderwijs in Leiden zelf ingericht was. Boeles volgde Jonckbloedt op den voet en heeft dus minder waarde als zelfstandig onderzoek, terwijl hij bovendien nalaat de actestukken mee te deelen.

maar evenzeer was de gewoonte, dat de Curatoren een zeker honorarium, zij het dan ook niet zoo hoog als voor de gewone professoren, schonken. Gelijk van zelf spreekt, waren deze professoren extraordinarii de gereede stof, om, wanneer hun onderwijs in den geest der studenten viel, er later professores ordinarii van te maken.

Deze geheele tweede categorie van professores extraordinarii, lectores en privaat-docenten, laat ik verder rusten, omdat hun beteekenis voor de Theologische faculteit gering is; het gebeurde betrekkelijk zelden, dat een Theoloog zich tot professor aanbood. Ik spreek dus alleen over de eigenlijke professoren, de professores ordinarii. Hun aantal was natuurlijk aan alle Universiteiten niet gelijk; terwijl aan de Universiteiten zelf nu eens uitbreiding, dan weer inkrimping van hun getal valt waar te nemen, gelijk het schema, als Bijlage I aan dit Deel toegevoegd, kan doen zien. Een gemiddeld cijfer voor elke Universiteit kan intusschen moeilijk opgegeven worden; het aantal varieerde tusschen de twee en vier professoren. Hiermede is echter het aantal leeraren in de Theologie, gelijk wij die opvatten, niet afgedaan. Er komen nog twee categoriën bij: vooreerst de regenten van de hospitiïums of colleges, die evenzeer onderwijs gaven, meest in de Theologie; en ten tweede de professoren in de Artisten faculteit, aan wie vaak de exegese van het Oud en Nieuw testament werd opgedragen 1).

Aan de professores ordinarii werd, althans oorspronkelijk, niet een of ander bepaald vak toegewezen. Men was eenvoudig professor theologiae. Dit hangt voor een deel saam met de regeling van het onderwijs, waarop ik straks terugkom. Eerst in een latere periode vindt men sprake van een professor in de Kerkhistorie, in de Exegese etc.

---

1) Vooral op de Illustre Scholen, waar gewoonlijk slechts één professor in de Theologie was, werd de Exegese meestal opgedragen aan den Professor Trium Linguarum.

Het tractement der theologische professoren was evenmin als het aantal professoren aan alle Universiteiten gelijk. Maar ook aan éézelfde Universiteit werd het tractement vaak afgemeten naar de vraag of men een persona grata was en veel „beroepen” kreeg, dan wel een obscuur leven leidde. Gemiddeld kan men echter zeggen, dat in het begin der 17e eeuw de tractementen verschilden tusschen de 800 en 1000 fl. terwijl het aan 't eind der 18e eeuw gestegen was tot 2000 à 2200 fl. Een som, die niet onbeduidend mag heeten, wanneer men bedenkt, dat te Groningen een bursaal jaarlijks slechts 55 carolusgulden ontving, waarvan hij 45 gulden moest geven aan den Regens of Oeconomus voor kost en inwoning, terwijl hij dan nog 10 gulden overhield voor verdere behoeften 1).

Blijkt de nawerking der Middeleeuwen reeds eenigszins bij het onderscheid tusschen de *professores ordinarii* en de overige docenten, nog veel sterker komt zij uit bij den vorm, waarin het onderwijs gegeven werd. Dit onderwijs omvatte toch, evenals aan de Middeleeuwsche Universiteiten, twee hoofddeelen: de *lectiones* en de *disputationes*. Over elk een enkel woord.

De *lectiones* — ook hieruit blijkt weer de invloed van de oude Universiteiten — vallen uiteen in *lectiones publicae* en *lectiones privatae*; de eerste werden in het auditorium gegeven, de tweede bij den professor aan huis. Oorspronkelijk viel de nadruk bij het onderwijs op de *lectiones publicae*; zij waren het eigenlijke hoofdmoment. De statuten schrijven voor, dat elke professor Maandags, Dinsdags, Donderdags en Vrijdags een *lectio publica* moet houden 2). Te Groningen was er zelfs een boete van 15 stuivers op gesteld, wanneer een *lectio publica* door den professor verzuimd werd 3). Over de *lectiones privatae* daarentegen

---

1) JONCKBLOEDT, p. 40.

2) BOELES, I, p. 436; JONCKBLOEDT, p. 215, en elders

3) JONCKBLOEDT, p. 215.

werd niets voorgeschreven; zij waren overgelaten aan het goedvinden van den professor — of liever, want dit was wel de oorspronkelijke bedoeling — van de privaot-docenten. Intusschen is de verhouding niet altoos aldus gebleven; in het midden der 17^e eeuw vindt langzamerhand een verschuiving plaats; en in het begin der 18^e eeuw is de verhouding geheel omgekeerd. De *lectiones publicae* zijn een plechtige acte geworden waarbij men, in toga gekleed een rede hield over enkele *loca selecta*, terwijl het eigenlijke onderwijs zich geheel concentreerde in de *lectiones privatae*. De schuld van deze verandering ligt niet bij de Theologische professoren, maar elders. De zaak was nl. deze, dat de *lectiones publicae* gratis werden gegeven, de *lectiones privatae* niet, behalve in de Theologische faculteit. De hoogleeraren, die gaarne hun tractement zagen toenemen, brachten daarom het zwaartepunt van hun onderwijs over naar deze *lectiones privatae*, terwijl zij al meer de *lectiones publicae* verlopen lieten. Tegen het eind der 17^e eeuw wordt zelfs meer dan eens het voorstel gedaan om deze *lectiones publicae* als gedwongen fraaiigheid maar geheel af te schaffen 1).

Naast de *lectiones* staan de *disputationes*, niet als private liefhebberij van een enkelen professor of van sommige studenten, maar als integreerend deel van het onderwijs zelf. Ook in dit opzicht is de invloed van de Middeleeuwsche Universiteit merkbaar. Wel is de *disputatio quodlibetaria* afgeschaft, maar de gewone *disputationes* bleven behouden en nemen een eereplaats in aan de Academie. De Woensdag en Zaterdag werden voor haar opengehouden 2). Ze vinden plaats in het groot Auditorium onder praesidium van een professor en schijnen vaak besloten te zijn met een echt Hollandsch maal 3). De theses, die verdedigd werden, en

---

1) JONCKBLOEDT, p. 305 v.v.

2) JONCKBLOEDT, p. 215.

3) JONCKBLOEDT, p. 313 v.v.

soms vrij omvangrijk waren, werden op kosten der Overheid gedrukt en versierd met tal van lofdichten, door Academievrienden gemaakt 1). Alleen wie een jaar lang gestudeerd had mocht theses verdedigen, en deze moesten vooruit goedgekeurd worden door de professoren. Over den gang dezer disputationes werden uitvoerige reglementen opgesteld 2).

Deze disputationes, die vooral in de Theologische faculteit een hoofdrol spelen, hebben blijkbaar tweeërlei doel gehad en dragen dan ook tweeërlei karakter. Vooreerst dienden zij als ingeniorum exercitatio 3), om de denkkraft te oefenen en vaardigheid in het disputeeren te verleenen; ten tweede, om het gegeven onderwijs door de studenten zelf te laten verwerken. Vandaar dat men tweeërlei theses had: òf die de student zelf had uitgedacht en opgesteld; òf wel die de student ontleende aan zijn dictaat en verdedigde tegenover zijn medestudenten. Meermalen gebeurde het ook, dat de professoren zelf de theses opstelden en door een student lieten verdedigen.

Bij deze laatste soort disputationes werd een vaste volgorde in acht genomen. Men behandelde òf den Catechismus òf de Dogmatiek òf het Kerkrecht naar de verschillende onderdeelen achter elkaar. Gelijk men weet, hebben deze disputationes de geboorte gegeven aan meesterwerken onzer Theologie; immers de professoren voegden deze theses bijeen, gaven er hun aanmerkingen bij en zonden ze dan als de vrucht van hun arbeid in het licht. Zoo gaf — om bij enkele bekende voorbeelden te blijven — Cuchlinus, 1613, Theologische Disputationes uit over den Catechismus; is de Synopsis purioris Theologiae uit 52 disputationes

---

1) In de archieven der Universiteiten en Illustre Scholen vindt men tal van deze Theses.

2) Zulk een reglement deelt Jonckbloedt mede, p. 314.

3) JONCKBLOEDT, p. 216: *Scopusque disputationum esto, ingeniorum exercitatio verecunda.*

saamgesteld; duiden de Disputationes Selectae van Voetius reeds door haar naam aan, uit wat bron ze voortkomen en hebben wij ook zijn Politica Ecclesiastica ten deele aan een reeks disputaties over den Catechismus en de Confessie te danken 1). Vandaar de opschriften boven elk hoofddeel, die bij den eersten oogopslag verwondering wekken. Zoo begint bijv. de Synopsis: Disputatio I, de S. S. Theologia. Praeside D. Johanne Polyandro, Respondente Johanne Swalmio, wat dus zeggen wil, dat hetgeen daarna volgt onder praesidium van den hoogleeraar Polyander verdedigd is door den student Swalmius.

Voorts dient nog opgemerkt, dat ook bij de disputationes onderscheid werd gemaakt tusschen disputationes publicae en privatae; de eerste werden in het groote Auditorium der Universiteit, de laatste in de auditoria der faculteit gehouden.

Naast de disputationes als practische oefening dienen ook de declamationes en sermones genoemd. Want wel zwijgen de Leges en de oudste exemplaren der Series lectionum over deze sermones, maar het staat toch vast, dat zij reeds vroeg in gebruik waren.

De vruchten van het onderwijs moesten blijken op de Examina, die tevens dienden om aan de studie een vasten gang te geven; vooral bij deze Examens, of laat mij liever zeggen, bij de graden blijkt de invloed van de vóórreformatorische Universiteiten.

Bij de toelating tot de Academie werd geen examen afgenomen. Evenals in de Middeleeuwen kon ieder die wilde

---

1) Voetius zegt in de voorrede, dat hij zijn onderwijs zoo heeft ingericht ut . . . binas matutinas (lectiones) Epistolae ad Romanos, binas Synopsios Locorum Communium ac Confessionem Belgicam, Catechesios partem 3, et Liturgiam, collatis Statutis Ecclesiasticis explicationi, tribuerem, et ad easdem formulas ordine diebus Saturni disputationes instituerem. Quia autem occasione Quaest. Catechet. 103 cum 82—86 et Confessionis art. 30—36, nec non Liturgiae praetermitti non poterant, quae regimen Ecclesiarum concernunt nota est sub manu aliquae Politicae Ecclesiasticae hypotyposis, die hij nu vermeerderd in het licht geeft. (T. I., p. 1 van de inleiding).

student worden. Gelijk wij zagen, hebben de Kerken meer dan eens bij de Overheid er op aangedrongen, dat een testimonium van den Rector der Latijnsche school eisch zou zijn; maar dat de Overheid hieraan voor de gewone studenten gehoor zou hebben gegeven, bleek mij niet.

Evenmin als van een examen sprake was bij de toelating tot de Universteit, evenmin werd dit geëischt voor de toelating tot de Theologische faculteit. Wel stond in de algemeene opinie als regel vast, dat men eerst de studie in de Artisten of Literarische faculteit achter den rug moest hebben 1) maar wettelijk voorgeschreven is dit nergens. Herhaaldelijk vindt men daarentegen de klacht, dat de studenten terstond de Theologische colleges bezochten zonder eenige propaedeutische studie. Voor een deel hangt dit saam met het ontbreken van het candidaats-examen, waarover straks meer. In later tijd heeft men dit gebrek wel eens trachten te verhelpen door te bepalen, dat het Theologisch examen ten deele ook loopten zou over de propaedeuse 2).

Verreweg het grootste aantal studenten in de Theologie legde dus geen enkel examen aan de Universiteit af. Zij bezochten eenigen tijd de Litterarische colleges, gingen daarna over tot de Theologische faculteit, waar zij twee jaar vertoefden 3). Ze vroegen vervolgens een testimonium van de professoren en meldden zich aan voor het Kerkelijk examen. Immers daarbij was, gelijk wij reeds vroeger zagen, alleen dit testimonium als eisch gesteld.

Een enkele, die verder studeerde, kon, na afgelegd examen,

1) Zoo staat in de Hypotyposis van Leiden: *Iam vero si ad Religionem se divino aliquo instinctu noster Artium Magister applicet, non solum magna est ad Theologiam perdiscendam et exercendam aetas, sed magnis et necessariis adjumentis instructa.* KIST, *Bijdrage*, p. 34.

2) Zie boven, p. 517.

3) Gelijk wij vroeger zagen, eischten de Kerken dat in het testimonium vermeld zou worden, dat de candidaat twee jaar theologie gestudeerd had.

een graad verwerven. Hoe de graden geregeld waren, is uiterst moeilijk met zekerheid te zeggen, deels omdat de Leges hierover zwijgen, deels omdat de usus van de wettelijke regeling schijnt afgeweken te hebben.

In de Concept-Statuten voor Leiden, 12 Febr. 1575 door de professoren gemaakt, is sprake van Licentiaten, Baceliers en Doctoren; de beide eerste door den Rector, de laatste door de Faculteit te creëren. Er wordt gesproken van een voorafgaande examinatie, maar deze wordt niet nader omschreven 1). Ook de Capita constituendae Academiae van Capellus c. s. trekken de post: Ordo examinis in promotionibus publicis Magisterii et Doctoratus slechts pro memorie uit 2). In de Ordonnantie van 2 Juni 1575 — gelijk men weet de eerste Statuten der Academie — wordt alleen gesproken van *Doctores* in de Theologie en *Magisters* in Artibus, die door den Rector „naer voorgaende legitime examinatie ende presentatie gedaen bij den Professours van de Faculteyt” zullen gecreëerd worden 3). In de Acuratissimae institutionis formae in Lugdunensi Batauorum Academia posthoc usurpandae Hypotyposis van hetzelfde jaar, is dan ook bij de Theologie *alleen* sprake van het *Doctoraat* 4). Eerst 1592 werd door de Staten van Holland een „Ordre gestelt van te geraecken tot promotie van den staet en waerdigheyt van Licentiaet ende Doctoraat”. Hierin wordt voorgeschreven dat aan de promotie vooraf moeten gaan „twee heymelijcke ondersoekingen” door de Professoren der Faculteit. Bij de eerste onderzoeking wordt hij geexamineerd „in locis communibus Sacrae Scripturae en voortsummariae de tota substantia veteris et novi Testamenti en bysonder in locis controversis”. Was hierbij naar genoeg en geant-

1) KIST, *Bijdragen*, etc. p. 21.

2) KIST, p. 27.

3) WILTENS, *Kerkelijk Plakkaatboek*, I, p. 268.

4) KIST, l. c. p. 35.

woord, dan werden aan den candidaat den volgenden dag des morgens te acht ure twee *loci scripturae ex utroque Testamento* opgegeven, die hij na noen ten vijf uyren te verklaren en uit te leggen had. Eerst wanneer de doctrandus ook dit naar wensch volbracht had, presenteerden de professoren hem aan den Rector en mocht hij in het openbaar Theses verdedigen, waarna hij tot Doctor of Licentiaat gepromoveerd werd 1). In 1596 kreeg de Universiteit het recht ook baccalaurii te creëren 2), en in de Statuten van 1631 worden al deze bepalingen woordelijk herhaald 3). Van een verschil tusschen het examen voor den graad van baccallaureus, licentiaat of doctor is geen sprake. Wel wordt in deze nieuwe Statuten onderscheid gemaakt tusschen de publieke en de private promotie. De laatste geschiedde zonder veel plechtigheid „in beslotene Kamer van de Senaat”. De eerste, de promotie met de kap, toonde nog een naglans van den middel-euwschen luister. In plechtige optocht gingen alle professoren met den promovendus, gekleed „in zwart zijden Damasten Tabbert met fluweelen Opslagen” naar de Academie, waar de candidaat „staende op de onderste stoel” een Oratio moest houden; nadat deze geëindigd was moest hij „op de opperste stoel klimmen” naast zijn promotor, die hem het Boeck sijner Facelteyt, eerst open en daarna gesloten, voorhield, een gouden ring aan zijn vinger stak, een fluweelen bonnet (kap) op het hoofd zette en eindelijk de rechterhand gaf, waarna hij hem solemni formula procla-meerde tot „Doctorem, Licentiatum, Magistrum of Bacca-laureum” 4).

De statuten der overige Academies leveren weinig belangrijks, waarschijnlijk is daar de promotie in een aparte ordon-

---

1) WILTENS, I, p. 276 v.v.

2) SCHOTEL, *De academie te Leiden*, p. 334.

3) WILTENS, I, p. 294 v.v.

4) WILTENS, I, p. 296.

nantie geregeld, die niet in druk is verschenen. Ik moet echter twee uitzonderingen maken : 1°. voor *Franeker* in zoverre daar de eed wordt meegedeeld, dien iedere Doctor vóór zijn promotie te zweren had 1); gelijk men weet was dit ook elders gebruik ; en 2°. nog meer voor *Groningen* omdat Jonckbloedt daar de *Leges de Promotionibus* uitgaf. Ik deel er alleen het belangrijkste uit mede. Om Doctor in de Theologie te kunnen worden, moest men 1°. aliquoties in het openbaar aan de Academie gedisputeerd hebben en 2°. 25 jaar oud zijn. Het examen met de promotie omvatte zeven dagen ; op de beide eerste dagen werd men „heimelijk” onderzocht in de Dogmatiek en Controvers, op den derden dag in de Exegese. Op den vierden dag moest men quaestionem aliquam Theologicam publice in Auditorio Theologico *Docentis instar* verklaren ; op den vijfden dag in de Kerk een tekst *concionantis in modum* behandelen ; de beide overige dagen moest men theses verdedigen. Bij het examen voor den graad van licentiaat

1) Deze eed luidde :

Deum Unum et Trinum invoco juroque, Me Illustribus et Praepotentibus Frisiae Ordinibus, Patriae Patribus, qui hanc Almam Academiam in mediis bellorum fluctibus liberali sumtu instituerunt, atque etiam nunc munifice fovent: Huic Academiae, nobili Seminario Ecclesiae et Reipublicae: Huic Amplissimo Ordini Professorum, qui mihi gradum hunc in Theologica Facultate decrevit, pro tantis meritis et beneficiis dignam animi gratitudinem, et debitam observantiam quandocumque, et ubicumque exhibiturum :

Gradum hunc, qui mihi nunc confertur, nunquam ullo alio loco vel tempore repetiturum: Verae et Reformatae Religioni constanter adhaesurum, eamque qua viva voce, qua scriptis, si res et occasio ferat, fideliter defensurum et vindicaturum :

Sacram Scripturam pro unica fidei norma semper amplexurum: Consensum in doctrina cum Helvetica et Belgica Confessione firmiter culturum: Denique, Pietate ac Vitae integritate aliis bonum exemplum praebiturum.

Haec si tibi, D. Candidate, placeant, elatis duobus prioribus manus dextrae digitis, ex animi sententia, voce clara et exaudibili, me dicentem et praeventem subsequere, Ita me Deus adjuvet! (*Statuta et Leges Fundamentales Academiae Frison., 1748, p. 25*).

werden dezelfde eischen, maar minus rigide gesteld, en de aspirans ad Baccalaurei titulum had alleen het eerste gedeelte van het examen af te leggen. De publieke en private promotie verliep zooals te Leiden 1).

Uit het bovenstaande blijkt, dat de benamingen der graden uit de Middeleeuwen zijn overgenomen, maar hun beteekenis geheel verloren hebben. Ze vormden niet meer een opklimmende scala, die men dan afloopen moest om doctor te worden, maar stonden naast elkaar. Men werd òf baccalaureus òf licentiaat òf doctor (magister); te Leiden wordt tusschen deze drie in het geheel geen onderscheid gemaakt; te Groningen alleen wat de moeilijkheid van het examen aangaat 2). De graden van baccalaureus en licentiaat zijn dan ook zeer zelden verleend; bijna ieder die promoveerde werd terstond *doctor* 3).

Het eenige examen, dat afgenomen werd, was dus feitelijk dit doctoraal examen. Van een candidaatsexamen is nergens sprake. Wel komt de naam candidaat herhaaldelijk voor, maar hij duidde een toestand aan: iemand, die examen doen wilde 4). Wel vindt men te Groningen nog sprake van een peremptoir examen, gelijk dit oorspronkelijk aan *alle* Universiteiten werd afgenomen, maar dit was een kerkelijk examen, niet een examen met een wetenschappelijk doel. Men kreeg daardoor geen graad; het diende alleen om te verklaren dat men geschikt was voor den Dienst des Woords. Aan de overige Universiteiten viel dit examen, gelijk van zelf spreekt, weg, nadat de Kerkelijken den professoren

1) JONCKBLOEDT, p. 317 v.v.

2) JONCKBLOEDT, p. 321. «Zooel uit de wetten, als uit den vorm der examina is op te maken, dat er ternauwernood verschil tusschen een Licentiaat en Doctor gemaakt werd. Zeer zeker waren beider rechten dezelfde, maar de laatste titel was eervoller».

3) Een enkele maal kwam het voor, dat iemand die licentiaat was, nog tot doctor promoveerde; JONCKBLOEDT, p. 321.

4) JONCKBLOEDT, p. 321.

deze macht ontnomen hadden. Gelijk wij vroeger **zagen** werd echter het eigenlijke Universiteits-examen, m. a. w. het Doctoraalexamen, door de Kerken voldoende **geacht** en heerschte de usantie om een Doctor van het **peremptoir** examen vrij te stellen.

Een vraag, die zeer moeilijk te beantwoorden valt, is, over welke vakken het Theologisch onderwijs aan onze Universiteiten liep. De Universiteiten gaven wel elk jaar twee series lectionum uit (daar de cursus in tweeën gedeeld was) maar de oudste en belangrijkste exemplaren zijn spoorloos verdwenen 1). Wel heeft men ze over, en in menigte zelfs, uit de 18^e eeuw, maar dan hebben zij alle waarde verloren, omdat alleen de lectiones publicae er op vermeld staan en deze, gelijk ik reeds zeide, een formaliteit waren geworden; terwijl de lectiones privatae, die eerst tegen 't eind der 18^e eeuw op de Series vermeld worden, juist het eigenlijk onderwijs omvatten. De belangrijkste hulpbron ontbreekt dus en ik dien mij derhalve tot enkele gegevens te bepalen.

Vooreerst blijkt uit de Statuten, dat de Middeleeuwsche gewoonte was overgenomen om het onderwijs te beschouwen als gegeven over een „leerboek”. De oudste Leges van Leiden schrijven voor: Wat aucteur, Boeck of Materie elck Professor lesen of tracteren sal, sal bij den jegenwoordigen Rector, Assesseurs ende Curateurs geresolveert werden 2); waaraan de Leges van 1631 de bepaling toevoegen „dat elcke Faculteyt haren behoerlijcken cours met doceren moet absolveren, binnen den tijdt van drie ofte uyterlijke vier jaren” 3).

De Hypotyposis van 1575 meldt nader omtrent het onderwijs: Hic ut Theologiam discere queat, non questio-

---

1) Over dit gemis klagen bijna allen, die de geschiedenis der Universiteiten beschreven. Zoo JONCKBLOEDT, p. 279; de oudste series van Groningen overgebleven is van 1722; BOELES, I, p. 350, etc.

2) WILTENS, I, p. 266.

3) WILTENS, I, p. 288.

narii aut sophistae veritates insolentes proponuntur, sed Soles illi duo Coelestes ac Divini, alter Testamenti Vet. Hebraice, alter Novi Graece exponuntur 1).

Het onderwijs zou dus, evenals te Genève en te Wittenberg oorspronkelijk bepaald was, uitsluitend Exegese bevatten van Oud en Nieuw Testament. Ziet men nu de oudste Series Lectionum (van 1587) in, dan vindt men vermeld:

Mane. Hora VIII [docebit] F. Raphalengius sacrae linguae Professor, *Prophetas minores* et capita *Danielis* Chaldaïca. Hora IX H. Saravia, Theologus, *Epistolam Pauli ad Hebraeos*.

A. Meridie. Hora II L. Trelcatius, Theologus, Euan-gelium Matthei. Hora III C. Gallus, Theologus, Esaiam Prophetam 2).

Heel lang is men — evenmin als te Wittenberg en te Genève — bij de Exegese alleen niet blijven staan. De Dogmatiek kreeg een eigen plaats, waarbij gewoonlijk de Catechismus of Confessie ten grondslag werd gelegd als „leerboek” 3).

Voetius, die aan zijn *Politica Ecclesiastica* een opsomming van zijn colleges laat voorafgaan, zegt, dat hij 's namiddags de exegese van Daniel, de Psalmen, aliorumque selectorum V.T. textuum in Lingua originali behandelde; van de morgen-uren gaf hij er twee aan de exegese van den brief aan de Romeinen en twee aan de Synopsis Locorum Communium, de Confessio Belgica, den Catechismus en de Liturgische geschriften. Op welke wijze hij dit doceeren opvatte, bleek ons reeds vroeger. Uit zijn colleges over den Catechismus en de Confessie ontstond zijn *Politica Ecclesiastica*. Alleen

1) KIST, *Bijdrage*, p. 34.

2) *Werken der Maatschappij van Ned. Letterk. te Leiden. Nieuwe reeks*, VII Dl., 1e Stuk 1852, p. 81, waar deze eerste series van Leiden wordt meegedeeld door Delprat.

3) Reeds de verordening voor het Staten-college van 1592 schrijft dit voor, WILTENS, I. p. 352. Wij zagen reeds hoe in 1613 de disputationes over den Catechismus van den Regent Cuchlinus verschenen. Te Leiden was Trelcatius de eerste, die Dogmatiek doceerde.

Dogmatiek gaven deze colleges dus niet, ook al had **het** Kerkrecht nog geen eigen plaats gekregen 1).

Keeren wij thans terug tot Leiden in 1747, dan vinden wij op den Series Lectionum als vakken vermeld: de Dogmatiek, de Exegese, de Ethiek, de Kerkgeschiedenis, de Oratoria Sacra, de Linguae Orientales en de Antiquitates Hebraicae. Het onderwijs heeft dus een belangrijke uitbreiding ondergaan 2).

Aan welk vak in de 18^e eeuw de eereplaats toekwam, behoeft wel niet gezegd. De Dogmatiek vormde het zwaartepunt; de Exegese was bijzaak geworden. Een zeer belangrijken blik in het onderwijs van dezen tijd gunt ons het antwoord, dat de Professoren te Groningen in 1773 aan de Curatoren zonden. Deze hadden er op aangedrongen, dat de professoren wat meer tijd zouden besteden aan de nevenvakken. Zij stelden daartoe voor, dat twee van de vier Theologische professoren Dogmatiek zouden geven en de beide anderen om beurten Theologia Moralis, Emblematica, Typico-Prophetica, Elenctica of wel de Formulieren van Eenigheid zouden behandelen. De professoren gaven daarop ten antwoord, dat *elke* professor Dogmatiek wilde geven; men behandelde de Dogmatiek meer breedvoerig, en door al de vier colleges over de Dogmatiek te volgen, kon een student, daar elke professor verschillende loci behandelde, in twee jaar een compleet schema krijgen. Behalve over de Dogmatiek gaven de professoren ook nog college over de Theologica Practica, Emblematica, Typica, Profetica, Elenctica, Exegetica, de Formulieren, Canones van Dordt en Liturgie. Ook was men bereid om de Doctrina Moralis, de Cura Pastoralis etc. te behandelen, maar geen der professoren was bereid deze vakken alleen te geven, wjl hij zich dan zou moeten getroosten voor een dozijn

1) VOETIUS, *Pol. Eccles.*, ed. T. I., p. 1.

2) SCHOTEL, *De Academie te Leiden* deelt dezen series mede, p. 393.

of minder studenten dien arbeid te doen, daar de Theologische studenten, behalve het systema, doorgaans weinig lust toonen tot andere partes der Theologische wetenschap 1).

Op welke wijze al deze vakken behandeld werden, bleek ons reeds uit de Statuten. Men gebruikte vaste handboeken. Voor de Dogmatiek werd aan al onze Universiteiten à Marcks Compendium of Medulla ten grondslag gelegd. Hoe uitgebreid deze Dogmatische behandeling was toont B. de Moor's beroemde commentaar op à Marck 2). Voor de overige vakken vindt men evenzoo de handboeken genoemd, die echter te veel plaats zouden innemen om ze alle afzonderlijk te vermelden 3).

Mag ik rekenen, dat met deze losse grepen uit voor de hand liggende bescheiden althans eenigermate getoond is èn op welke wijze naast de Exegese ook de andere vakken opkwamen èn hoe dit onderwijs door de professoren werd gegeven, dan blijft nog de vraag, in hoeverre de Kerken getracht hebben op dit onderwijs invloed uit te oefenen. Ik bepaal mij ook hierbij tot een enkel voorbeeld.

Eenerzijds is door haar een poging gewaagd om van de Professoren te verkrijgen, dat zij ook de praktische vakken zouden behandelen. Dit werd althans op de Synode van Dordt in 1618 voorgesteld 4) en ook op latere Synodes is dit voorstel in debat gebracht. Opmerkelijk is echter, dat de Synode van Dordt dit voorstel niet overnam en latere Synodes uitdrukkelijk verklaren,

1) JONCKBLOEDT, p. 283 v.v.

2) B. DE MOOR, *Commentarius perpetuus* in à Marckii Compendium, ed. 1761, P. I, p. 3 der inleiding, waar de Moor zegt, dat deze arbeid voor een deel vergoeding is voor zijn Dogmatisch college over à Marcks Compendium.

3) Een zeer belangrijke opgave van alle colleges en van de gebruikte handboeken uit de tweede helft der 18de eeuw vindt men in de *Letter-, Historie- en Boekbeshouwer*, uitgeg. in 1763 en vervolgens.

4) Zie boven, p. 343.

dat dit aan de vrijheid der professoren moest overgelaten 1).

Andererzijds kwam de vraag wel eens ter sprake naar aanleiding van de Examens der studenten, wanneer deze bleken weinig in de Dogmatiek of de Schrift thuis te zijn. Zoo besloot de Zuid-Hollandsche Synode van 1654: Alsoo in de ondersoeckingen, die soo nu en dan inde Classen geschieden baerblijckelijck wert bevonden dat de Studenten inde H. Godgeleerdheijt weijnighe vasticheijt hebben in Locis communibus, de gronden van de kennisse der waerheijt, mitsgaders dat deselve komen versien met goede getuijghenissen van haere ervaerentheijt inde taelen soo der Haebreeusche als Grieksche, daerse, ten proeve gestelt zijnde, weijnigh reeckenschaps daer van kunnen gheven; soo vraeght de Classis van 's Gravenhage, off de Christelijcke Synodus niet en soude kunnen oordeelen dienstigh en voorderlijck te zijn, dat uijt haeren naeme de EE. Professores s. s. Theologiae, mitsgaders de Regenten der collegien der Academie tot Leijden, vriendelijck en niet min ernstelijck versoekt, dat haere E. waer t' moghelijck meer als voor diesen de studenten bevelen en inscherpen de kennisse Locorum communium Theologiae, de nuttigheijt van dien, mitsgaeters hooghe needsaekelijckheijt vande ervaerentheijt inde oorspronckelijcke taelen, ten eijnde deselve deste bequaemer moghen zijn, om niet alleen tot beter verantwoordinghe maer oock met meerder wijsheijt en stichtinge Godes Woord te verclaeren, en geen wegh geopent en werde tot onkennisse soo vande gronden der waerheijt, als vande taelen sonder welcke den kerckendienst vruchtbaerlijck niet wel betreden kan

---

1) Zoo bijv. de Syn. van Utrecht in 1731, die bepaalde: Betreffende den voorslag, om de Professooren te versoeken de studenten te onderwijzen, niet alleen in de Theologia Theoretica, maar ook in de Theologia Practica en van beide in de testimonia te getuigen; dit als van ouds aen de Professoren overgelaeten. Syn. 1731, § 20 (R. S. 1 126—146, *Examineeren*), *Syn. Handb.*, p. 88.

werden. De E. Synodus laet sulcx alles aende voorsichtigheit ende discretie vande respectieve Classen 1).

Als appendix voeg ik aan deze paragraaf nog een enkel woord toe over de Colleges of Hospitiums. Niet om hun inrichting te beschrijven, want Schotel e. a. 2) deden dit reeds vrij uitvoerig, maar alleen om in het licht te stellen: 1°. welk belang deze Hospitiums hadden voor de opleiding tot den Dienst des Woords; 2°. het Gereformeerd karakter, dat zij droegen; 3°. de invloed door de Kerken op hen uitgeoefend.

In de Middeleeuwen, om nogmaals aan den toestand vóór de Reformatie te herinneren, waren alle studenten verplicht om in een Hospitium of Bursa te wonen. Door den invloed van het Humanisme werd deze dwangmaatregel afgeschaft, maar de Hospitiums zelf bleven bestaan en wel in dien vorm, als de Middeleeuwen ze overleverden d. w. z. met een Regent, die in het Hospitium zelf les gaf. Al onze Universiteiten hadden zulke Hospitia of Colleges, die op het onderwijs een grooten invloed uitoefenden.

Voor al — en hier valt de nadruk op — voor de Theologie. De meeste studenten in de Theologie waren arm en zochten dus een plaats in het College. Gelijk men weet, waren er te Leiden zelfs twee Colleges voor de Theologische studenten: het Staten-College en Walen-College — het eerste voor de Nederlanders, het tweede voor de Waalsche studenten, die daar van Waalsche professoren onderwijs ontvingen.

Even vrijgevig nu als de Overheid tegenover de libertas

---

1) *Acta Syn. Zuid-Holl.* (M. S. S.), Synode te 's-Gravenhage, 1654. Quaest. part. Art. LV, f. 403. Gelijk besluit nam de Utrechtsche Synode van 1659 (*Utr. Syn. H. B.*, p. 80): Niet examineeren ongequalificeerde personen, en de Professoren verzocht omsigtig te zijn in het geven der Testimonia. Syn. 1659, § 6 (R. S. I. 145—147, *Examina*).

2) Vglk. o. m. A. H. de Hartog «Doel en Inrichting der Hospitiums,» 1885.

Scholastica der gewone studenten was, even gestreng was zij voor de Bursalen. Te Leiden was van uur tot uur voorgeschreven hoe men zijn dag doorbrengen moest; men mocht niet in eens anders kamer komen of het College verlaten zonder toestemming van den Regent, wie het waagde zich te verloven werd „arbitralijck” gestraft etc. Men werd alleen toegelaten na een examen, terwijl bezoek der Latijnsche school ondersteld werd; men was verplicht derdehalf jaar in de literarische faculteit te studeeren en moest den graad van magister artium halen voor men tot de Theologische studie overging 1). Te Franeker was bepaald, dat de Bursales elk half jaar moesten geëxamineerd worden door de Professores, terwijl zij verplicht waren alle Colleges bij te wonen, en zich niet aan het Examen der Classis mochten onderwerpen tenzij met goedvinden der Theologische faculteit 2); terwijl te Groningen geheel dezelfde bepalingen teruggevonden worden 3).

En desgelijks, even weinig als de Overheid in Holland gewillig was om aan de Universiteit in het algemeen een objectief Gereformeerde basis te geven, evenzeer haastte zij zich om dit zelfde wel te doen bij het Statencollege. Bij de oprichting in 1592 verklaren zij dat hun doel was: „Alsoo Wij ter eeren Godes tot opbouwinge der Kercke Christi, en opdat met goede kennisse en eenigheyt binnen deze Landen de Christelijcke gereformeerde Religie vruchtbaerlijcken magh werden geleert en geoeffent, tot stichtinge en onderwys der gemeente, en atbreuck van alle dwalingen en ketterijen binnen den selven Lande” 4). De Regent en Subregent moeten zweren de jeught op te trekken in de Religie, die nu ter tijdt openbaerlijck werdt geleert en die in de

---

1) WILTENS, I, p. 360.

2) BOELENS, I, p. 363.

3) JONCKBLOEDT, p. 217.

4) WILTENS, I, p. 353. In de Statuten van 1631 werden hieraan toegevoegd de Canones van Dordt, p. 363.

Belijdenisse der Nederlandsche Christelijke gereformeerde Kercke voorgenoemt vervattet is. Het onderwijs van den Regent moet loopen over de Nederlandsche confessie 1). En eindelijk de religie-eed, die voor alle studenten afgeschafft werd, bleef voor Bursales behouden 2). Ook te Franeker hadden bursales — en deze alleen — dien eed te zweren 3).

Men gevoelt van welk belang deze bepalingen zijn, omdat de Kerken hier ten deele verkregen, wat zij vruchteloos ten opzichte van de Universiteit als geheel hadden gewenscht 4), iets wat voor haar van te meer belang is, omdat zoo niet alle, dan toch vele harer dienaren juist in die Hospitiums hun opleiding genoten.

De Kerken hebben ook zelf rechtstreeks op deze Hospitiums invloed trachten uit te oefenen. Zoo bepaalde reeds de Zuid-Hollandsche Synode van 1618: „dat de Alumni Ecclesiarum, die tot dienst van de Kercke opgetrocken worden, so in de collegien als andersints; dickwils van de professoren der H. theologie ten overstaen van de Gedeputeerde des Synodi moghen worden geëxamineert”; een bepaling, die de Nationale Synode van 1619 letterlijk overnam: ut Alumni Ecclesiarum crebro examinentur, cum in collegiis, tum alibi habitentes: idque praesentibus Synodi Deputatis. Een hoogst belangrijk besluit, dat de Zeeuwsche Synode van 1620 nam over hen, die beurzen kregen, deel ik in een noot mede 5).

---

1) WILTENS, I, p. 350 v.v. De ordre van 1591.

2) WILTENS, I, p. 293.

3) *Statuta et Leges*, ed. 1748, p. 40 v.v.

4) Toch bleef aan de Kerk een toezicht op deze Collegiums, waarom zij op de Synode van Dordt 1619 vroegen, zoowel voor als na dien tijd geweigerd.

5) *Acta Syn. Zeeland. M. S. S.*, f. 149 v.v.

CONDITIEN op dewelcke de Synodus goetvindt, dat zal dienen acht genomen te worden inde collatie van Bursen, die tot Alimentatie van de Studenten inde H. Theologie bij de Ed. Mog. Heeren van Zeelandt alreede geordint zijn ende noch zouden moghen geordineert werden.

I. Dat zulcke Studenten zullen moeten van eerlicke ouders geboren syn,

§ 10. *De Illustrc Scholen.*

Voor de opleiding tot den Dienst des Woords in ons vaderland hebben niet alleen de Universiteiten te Leiden,

opdat door haere oneerlicke afcompste het ministerium in geen verachtinghe en komme.

II. Men zal acht nemen op de' clouckeste verstanden, tot welcken eynde aen geene de bursen en zullen uytgedeelt worden, off sy en syn ten minsten veerthien Jaren oudt, hebbende zulcken eenen voortganck gedaen inde studien ofte noch ongelettert synde bevonden worden soo treffelick van Godt begaeft datter sonderlynghen dienst voor Godts kercke van haer t' eenigher tijdt zij te verwachten.

III. Dat zy oock getuijgenisse zullen hebben van eenen goeden aert ende dat eenighe treffelicke begintselen der ware Godtzalicheyt in haer zullen werden gespeurt.

IV. Dat zoo haest als sy een beurse zullen hebben gecreghen, zy onder de Curateuren der Schole vande steden daer sy de collatie van hebben zullen moeten staen, zoo ten aensien van hare studien als het comportement hares Levens, ende sich oock al tydelicken tot het gebruyck des H. Avontmaels begeven, opdat sy al vroeg een exemplaar der Godzalicheyt wesen moghen onder de studenten.

V. Dat sy uyt de hooghe Schole vertrocken zynde (soo langhe als daer geen *Theologicum Collegium* voor Zeelandt opgericht en is) het opsicht van professoren der H. Theologie ende dienaeren der Kercken aldaer sullen bevolen worden, Eñ altoos bereyt syn den Curateuren (wanneer sy zullen goetvynden) rekenschap van haren voortganck in studien ende conversatie des Levens te geven.

VI. Datse oock eenen behoorlicken tydt inde Academien zullen blijven, noch vermoghen daeruyt te scheidten, dan met consent van de Curateuren voorūt eñ zullen gehouden syn haere studien oock inde Accademien naer het goetvynden harer Curateuren aen te stellen ende sich al vrouch niet alleene te oeffenen inde Theologie, maer oock in praxi Theologiae, gelijk oock tsynder tijdt haer examen daernaer zal moeten aengesteld worden.

VII. Dat sy niet en sullen buytenslandts reysen dan als de curatoren uyt sonderlingh consideratien, dat geraden vynden, die hun dan oock de Accademien zullen aenwysen, daer sy zich zullen hebben t' onthouden, eñ hun met bysonder scryeven het opsicht der professoren ende kerckendienaren aldaer bevelen.

VIII. Dat sy thys gecommen synde, sich oock (zoo haren kerckenraedt

Franeker, Groningen enz. belang gehad, maar ook een reeks van scholen die men gewoon is aan te duiden als „Illustre Scholen”. Hoewel de meeste dezer scholen tegen het eind der vorige eeuw nog bestonden, is haar gedachtenis reeds zoo spoedig verloren gegaan, dat het gewone publiek van de lotgevallen dezer scholen zoo goed als niets afweet en haar juist aantal zelfs aan hen, die over dit onderwerp schreven, blijkbaar onbekend is. Illustre moge haar naam zijn, illustre was haar nagedachtenis zeker niet.

Sepp heeft de verdienste ook op dit gebied het eerst meer licht te hebben verspreid, al laat zijn schets aan volledigheid wel wat te wenschen over. Voor en na hem is een enkele dezer Illustre Scholen behandeld geworden in een monographie, maar deze zitten verscholen in Jaarboekjes

zulcx oorboir can achten) tot het voorlesen inde kerckelicke vergaderinghen zullen laten gebruycken, ende voorts inde propositien gebeden ende andere oeffeningen tot het predicamt dienstich sich beneerstighen, tot dat sy tot den dienst der kercken zullen beroupen worden, daerop sy oock lanckmoedichlich zullen wachten, zonder meer te doen om eenige beroupinghe te bekommen dan dat sy sich neerstelick oeffenen in hare studien, ende gedeurich syn in het proponeren, om sich alzoo den Classis ende kercken kennelick te maken.

IX. Dat sy de Theologische studien niet en zullen moghen verlaten om sich tot een ander maniere des Levens buyten den dienst der kercken te begeven, ten sy daertoe van te vooren van hare curateuren, ende der Selve Magistraet, daer sy de beurse van hadden ontfangen om gewichtighe redenen gelicentieert synde op paine van hier tegens doende de pennynghen die sy tot hare studien van 't landt genoten hadden, te moeten restitueeren, gelyck dit zelve oock teghen hen gelden zal, zoo sy door hare quade comportementen (dat Godt verhoede) ende daerteghen al vrouch zal moeten versien werden, sich des dienstes onweerdich maken.

X. Ende om te beter keure van Studenten te bekommen, soo vyat oock de Synode geraden, dat men in predicāt, des Woorts d' occasie t' elcken zal waernemen, om de goede gemeynte te vermanen, dat sy hare kinderen daerin sy zonderlinge gaven ende geneghentheynt tot de Godzalicheyt connen speuren, tot desen H. dienst zouden schicken, ende optrecken.

of zijn aan het lezend publiek nauwelijks bekend 1). Ik kan mij hier dus niet bepalen tot een verwijzing naar algemeen bekende standaardwerken, maar dien in korte schets de lotgevallen dezer Illustre Scholen te teekenen, voorzoover zij met de Opleiding tot den Dienst des Woords in verband staan. Ik voeg hier tevens enkele bijzonderheden aan toe, die ik bij mijn nasporingen op dit terrein vond, en die, al raken zij niet rechtstreeks mijn onderwerp, van belang zijn voor de geschiedenis van het Hooger Onderwijs in ons vaderland. Moge zoo ook door deze studie voorbereid worden wat ons nog altoos ontbreekt: een volledige geschiedenis der Illustre Scholen in Nederland.

Voordat ik echter tot de beschrijving van de lotgevallen dier scholen overga, moet ik eerst enkele meer algemeene opmerkingen over haar karakter etc. laten voorafgaan.

Over de gedachte, die aan deze Illustre scholen ten

---

1) De voornaamste werken, die over de Illustre Scholen handelen laat ik hier volgen. Die in het bijzonder over de een of andere Illustre School handelen, vermeld ik bij de Scholen zelf. Vooreerst noem ik de werken op, waarin een afzonderlijke bespreking van de Illustre Scholen voorkomt: SCHOOCK, *Belgium Foederatum*, 1647; *Academische uitspanningen of beschrijving der voornaamste Universiteiten*, etc., 1777, p. 238 vv.; OUTHOF'S *Levensbeschrijving van Beroemde mannen*, 1730, II stuk; BUDDINGH, *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs*, 1843, II, p. 58 v.v.; SEPP, *Godgeleerd Onderwijs*, 1874, II, p. 95 v.v.; DE GAAY FORTMAN, *Christus, Koning ook op het erf der wetenschap*, 1890, p. 44 v.v. Ten tweede de plaatsbeschrijvende werken, waarin bij de steden tevens over de Scholen, aldaar opgericht, gehandeld wordt, nl. *Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige staat van Alle Volkeren*, bij Isaak Tirion, Dl. X v.v., handelende over de *Vereenigde Nederlanden*; VAN HOOGSTRATEN, *Groot Algemeen Historisch, Geographisch, Genealogisch etc. Woordenboek*, 1725; BACHIENE'S *Kerkelijke Geographie en Vaderlandsche Geographie*; en voorts de nieuwere werken van VAN DER AA, WITKAMP etc. Voor de professoren, die aan de Illustre Scholen doceerden, is een rijke hulpbron, *het Naamregister van predikanten, zoo van de Nederd. als Waalsche en Engelsche kerk*, van de vorige eeuw, door J. T. en C. M. te 's-Gravenhage, bij Thierry en Mensing uitgegeven, waarachter steeds een opgave van de Universiteiten, Illustre Scholen etc. gevoegd is met de namen der Professoren.

grondslag ligt, spreek ik hier niet, omdat ik dit reeds uitvoerig deed bij Calvijn's Academie te Genève. Wel dient daarentegen in de eerste plaats vastgesteld, wat men onder Illustre scholen in ons vaderland te verstaan heeft, omdat juist op dit punt een hopelooze verwarring heerscht.

Het onderscheid tusschen de Universiteiten en de Illustre scholen is gemakkelijk te maken. Wij zagen reeds, dat het verschil hierop neerkomt, dat een Universiteit van den Soeverein het jus promovendi verkregen heeft, terwijl een Illustre school dit jus promovendi mist en alleen het jus docendi heeft.

Moeilijker daarentegen is de grenslijn te trekken tusschen de Illustre scholen en de Latijnsche scholen. Immers het geschiedde vaak, dat de Overheid aan deze Latijnsche scholen een of meer professoren aanstelde, om enkele vakken van de hoogere wetenschappen te onderwijzen. Wil men nu zulke Latijnsche scholen met enkele losse professoren ook Illustre Scholen noemen, dan moet men ook consequent doorgaan en niet alleen van een Illustre School te Rotterdam, te Maastricht etc. spreken, maar ook van een Illustre School te Wageningen, Goes, Zwolle etc., m. a. w. dan is ongeveer de helft der Latijnsche Scholen in ons vaderland onder deze categorie thuis te brengen.

Reeds deze consequentie toont, dat er een andere nota *characteristica* moet gevonden worden. Ook de historie der scholen leert dit. Aan verschillende Latijnsche scholen waren reeds jaren professoren verbonden en daarna neemt de Overheid pas het besluit een *Illustre School* te stichten. Wat daarvóór ligt is dus geen Illustre school geweest.

M. i. heeft men dus alleen daar het recht van een Illustre School te spreken, waar de Overheid deze losse professoren door een stichtingsbesluit tot een Schola vereenigd heeft, en dagteekent haar ontstaan van het oogenblik, dat dit besluit genomen werd. Wat daaraan voorafgaat is een prae-

formatie, als men zoo wil, maar niet de School zelf.

Ik bespreek daarom eerst afzonderlijk de Scholen, die werkelijk op deze wijze tot stand zijn gekomen. Daarnaast komt dan een tweede categorie van scholen, waar zulk een stichtingsbesluit niet voorhanden is, maar die algemeen als Illustre Scholen gelden, omdat het aantal professoren vrij uitgebreid was en het onderwijs over meer dan één vak van wetenschap liep. Terwijl ten slotte als derde categorie hierbij ter sprake komen de Scholen, die formeel van de voorgaande in geen enkel opzicht verschillen, maar wel materieel, in zooverre het aantal professoren uiterst gering was, en die deswege dan ook niet bekend staan als Illustre Scholen.

In de tweede plaats wijs ik op het karakter dezer Illustre Scholen. Oorspronkelijk kwamen zij voort uit het Humanistisch verzet tegen de Universiteiten, maar deze reden viel na de Reformatie weg. Om welke oorzaken deze Illustre Scholen toch ook na de Reformatie opgericht werden, zegt ons Velingius zeer juist in zijn oratie over de Illustre School te 's Hertogenbosch 1). Hij geeft vier oorzaken op, die ik met een enkel woord toelicht.

1°. omdat men niet voor andere steden wilde onderdoen. Dit is ongetwijfeld het hoofdmotief geweest. Elke provincie was Souverein en wilde dus een eigen school hebben. Maar ook in deze provinciën gunde de eene stad aan de andere nauwelijks het voordeel van zulk een school. Leiden bezat een Universiteit, maar waarom zouden Amsterdam, Rotterdam, 's Gravenhage en Dordrecht niet evengoed een Hooge School bezitten? Kon men al geen Universiteit verkrijgen, omdat Leiden's privilegie dit verhinderde, in elk geval wilde men dan toch een Illustre School met „professoren” bezitten;

---

1) A. VELINGIUS, *Redevoering over de Illustre Schoole van 's-Hertogenbosch* 1760, p. 6 v.v.

2°. omdat de leerlingen op deze Scholen beter voorbereid werden voor de Universiteit; ze moesten niet „met ongewasse handen en beladen met het stof der lagere Scholen aanstonds de deftige Pallas op haar hoogsten Troon begroeten”. Wij zagen reeds, dat de overgang van de lagere school tot de Universiteit metterdaad te sterk was. De Universiteiten vroegen geen testimonia, geen admissie-examen; ieder kon student worden. Bedenkt men daarbij hoe groot de Libertas Scholastica was, dan zal men toestemmen, dat waarlijk een overgangsschool niet overbodig was;

3°. omdat de studie aan een Universiteit zoo duur was en men veel gemakkelijker bij zijn ouders blijvende, in de stad zijner inwoning college kon loopen;

4°. omdat aan deze Scholen de omgang tusschen de professoren en de studenten zooveel vrijer was.

Waren de Illustre Scholen dus alleen voorbereidingscholen voor de Universiteit? Voor een deel ja, voor een deel niet. Daar men aan de Illustre School niet promoveeren kon, moest natuurlijk ieder, die een graad noodig had nog voor korter of langer tijd de Universiteit bezoeken. Voor een student in de Theologie was dit echter geen vereischte en — al valt dit niet met zekerheid uit te maken — ongetwijfeld zullen vele a. s. predikanten zich met een bezoek der Illustre School tevreden gesteld hebben, vooral wanneer deze Illustre School, gelijk te Deventer, bijna op gelijke lijn stond met de Universiteiten, wat het onderwijs betreft 1).

Met het gemis van het jus promovendi hangt natuurlijk saam, dat aan de Illustre School ook geen examens werden afgenomen. Immers elk examen — uitgezonderd het Universitair peremptoir examen — had een wetenschappelijken

---

1) Wij zagen reeds vroeger, hoe enkele provinciale Synodes uitdrukkelijk verklaarden, dat een testimonium van de Illustre School voldoende was voor het Kerkelijk examen.

graad (baccalaureus, licentiaat of doctor) ten gevolge, en juist deze wetenschappelijke graden kon de Illustre School niet verleenen.

Een ander verschilpunt met de Universiteiten ligt in het bestaan van Faculteiten. Aan de Universiteiten waren vier faculteiten, die elk afzonderlijk vergaderingen hielden en bepalingen maakten. Aan de Illustre Scholen heb ik daarvan geen spoor kunnen ontdekken, wat trouwens niet verwonderen kan, wanneer men bedenkt, dat elke faculteit gewoonlijk door een, hoogstens door twee professoren vertegenwoordigd was.

Een derde verschilpunt met de Universiteiten is, dat terwijl deze onderling groote overeenkomst vertoonen, de Illustre Scholen daarentegen elk meer een eigenaardig karakter hebben, wat voortvloeit uit de rekbaarheid van het aan haar ten grondslag liggende begrip. Nu eens waren zij verbonden aan de Stadsschool, dan weder staan zij geheel onafhankelijk naast de Latijnsche school. Enkele scholen zijn gesticht door de Stedelijke Overheid, andere door de Staten van een Kwartier, weer andere door de Generale Staten en een door den Prins van Oranje 1).

Voor ik nu tot de historie der Scholen self overga, moet ik nog een enkele opmerking maken over de volgorde. Ik

---

1) Dat de Magistraat van een stad en ook de Staten van een Kwartier het recht misten, om een Universiteit op te richten, besprak ik reeds vroeger. In hoeverre de Prins van Oranje formeel dit recht had, durf ik niet beslissen; maar zeker is, dat hij er te Breda geen gebruik van maakte. Men vergeet niet, dat Breda tot Holland werd gerekend en in Holland Leiden het uitsluitend privilege van een Hoogeschool bezat. Alleen bij de Illustre Scholen, door de Generale Staten opgericht, zou men kunnen vragen, waarom daar het jus promovendi niet is verleend. Voor een deel moet de oplossing hierin gezocht, dat de Generaliteitslanden wel niet geschikt konden geacht worden, om er een Universiteit op te richten. Maar in de tweede plaats komt hierbij, dat de Illustre School van 's-Hertogenbosch en Maastricht wel van de Generale Staten afhingen, maar toch niet door deze in eigenlijken zin gesticht zijn. Men zie hiervoor de geschiedenis dezer Scholen zelf.

rangschik de Scholen niet naar haar belang voor de wetenschap, maar chronologisch, naar het jaar van haar ontstaan. Ik bespreek hierbij tevens met een enkel woord de Scholen van Harderwijk, Utrecht en Nijmegen, omdat deze als Illustre Scholen zijn opgekomen en dus voor een deel in deze paragraaf thuis hooren.

A. *De Illustre Scholen in eigenlijken zin.*

1. *Harderwijk 1600—1648*

De oudste Illustre School in ons vaderland is Harderwijk. Ik sta daarom bij haar ontstaan iets uitvoeriger stil, omdat hier dient nagegaan hoe de gedachte in Nederland is opgekomen.

Te Harderwijk bestond reeds vóór de Reformatie, gelijk ik vroeger besprak, een bloeiende School van de Broeders des gemeenen levens. Deze school had wel veel van de religietwisten te lijden gehad, maar ze sleepte toch nog altoos haar kwijnend bestaan voort, toen de Magistraat der stad in October 1599 besloot om de school uit te breiden tot een Illustre School. De Magistraat zag echter geen kans om deze school alleen te onderhouden en wilde daarom aan het Kwartier vragen, een deel der opgekomen kloostergoederen voor dat doel te bestemmen. Hij verzekerde zich daartoe van de toestemming der steden Arnhem, Elburg, Hattem en Wageningen en ging daarna, November 1599, tot het benoemen van professoren over. Bij de Staten van het Kwartier was echter tegenstand gekomen van de Roomschegezinde edelen, en eerst, nadat Prins Maurits zijn gewicht in de schaal legde, werd het verzoek om hulp, Juli 1600, toegestaan.

Intusschen had de Magistraat deze beslissing niet afgewacht, maar was reeds met haar arbeid voortgegaan en Januari 1600 waren de openingsprogramma's verzonden.

De School heette Nassau-Veluwsch gymnasium ofte wel de Harderwijksche Kwartierschool 1).

Dit is de officieele gang van zaken, maar daarmee is nog niet aangetoond, hoe deze gedachte opkwam en welk doel men had. Over beide punten verspreidt een brief, door Thysius 1602 aan Cornelissen geschreven, licht. Institutum Ordinum Geldriae, ditionis Velavicae, tibi innotuisse non dubitamus . . . Id scilicet est, non Academiam aliquam (satis enim putant Academicarum esse in una Batavica), sed Illustre quoddam Gymnasium (qualia passim sunt in Germania, Gallisque) toti Ducatui Geldriae et vicinia instituire: in quo sub disciplina scholastica contineantur omnes, maiores vero aetate et profectu moderatiore: idque eousque dum praeter linguarum Latinae et Graecae (quae in Scholis traduntur) peritiam Philosophiae universae compendium, Jurisprudentiae institutionem, Theologiae et linguae Hebraicae fundamenta acceperint perceperintque, ut ita ad Academiam ablegati, et vitae suae modum, aetate scilicet nonnihil confirmatiore, in Academica illa libertate, quae paene immoderatione in licentiam abit, habere possint, et melius et citius studiorum, quod porro conficiendum est, curriculum decurrant 2). Hieruit blijkt, dat de gedachte in Nederland niet zelfstandig is ontstaan; ook niet rechtstreeks is voortgekomen uit de Fraterscholen, maar een copie is van het gymnasium te Straatsburg en de Colleges in Frankrijk.

Ook de inrichting bevestigt dit geheel. De Latijnsche school en de Illustre School zijn eigenlijk één; er worden lectiones privatae classicae en lectiones publicae gegeven; de leerlingen der Latijnsche school volgen de eerste, de auditores publici de tweede. De Rector is Rector van de

---

1) Zie BOUMAN. *Geschiedenis van de voormalige Geldersche School I*, p. 6 v.v. De School werd beschouwd als opgericht te zijn door de Staten van het kwartier cf. BUDDINGH, *Gesch. v. opv. en onderw.* II, p. 65.

2) WERKEN DER MARNIX-VEREENIGING, S. III, D. V, 2de St., p. 319.

Latijnsche school, en wordt toch door Thysius in dezen zelfden brief genoemd: *Illustrioris Gymnasii huius fundamentum*. Ook in dit opzicht is dus Sturm's model trouw nagevolgd. Het bestuur der geheele school (de *Senatus Scholasticus*) was saamgesteld uit den burgemeester der stad, een predikant, de professoren en den Rector. Bovendien waren er nog twee Curatoren, door de Staten aangesteld. Het oude faterhuis werd tot *Hospitium* voor de classische en publieke *discipuli* ingericht.

Men wilde beginnen met drie hoogleeraren te benoemen: een *Philosophus*, qui *compendio biennij spacio non partiunculam quandam, sed totam Philosophiam absoluat*: een *Jurisconsultus*, qui *institutiones eodem temporis intervallo explicet*, en een *Theologus*, qui *hoc ipso spacio Theologiam adumbret* 1). De cursus duurde dus twee jaar, terwijl die aan de Universiteit gewoonlijk drie jaar duurde.

Intusschen gelukte het niet een Filosoof te vinden, zoodat de Philosophie voorloopig werd opgedragen aan den *Iurisconsultus Varnerius*, terwijl als Theologisch professor *Anthוניus Thysius*, de reeds genoemde briefschrijver, in 1601 werd aangesteld. In later tijd heeft het onderwijs nog weer uitbreiding ondergaan. 1606 werd een professor aangesteld voor de Medicijnen en Wis- en Natuurkunde; 1626 een voor de *Eloquentia* en het Latijn, terwijl de Rector college gaf in het Grieksch en de *Dialectiek*.

Aangaande het onderwijs in de Theologische faculteit is weinig bekend. De professoren volgden elkander geregeld op. Thysius 1601—1619; Constantijn l'Empereur van Oppijck 1619—1627; H. van Diest 1627—1639; Kloppenburg 1640—1644; Widmarius 1644—1645 en Valckenier 1645. Men weet ook, dat de Schoolraad bij de benoeming zeer lette op de kennis der Oostersche talen en l'Empereur

---

1) W. DER M.-V., S. III, D. V, 2de St., p. 319.

zels werd aangesteld als prof. theol. et contrav. contra Judaeos 1).

2. Deventer 1630.

Maresius begint zijn belangrijke verhandeling „de afflicto statu studii Theologici in Foederato Belgio” met Deventer’s school, quae licet formaliter jura et privilegia Academica non vendicaret, Schola tamen Academica eaque Illustris, merito audiebat 2). Metterdaad is de Illustre School van Deventer de eenige onder al de Illustre scholen geweest, die werkelijk beteekenis heeft gehad voor het onderwijs. Deze school had een geheel zelfstandig bestaan naast het Gymnasium; haar professoren waren werkelijk professoren, geen predikanten met den titel van professor; van haar alleen bestaat een archief, zijn de series lectionum bezwaard en bezitten wij het liber studiosorum.

De lotgevallen dezer Illustre school zijn meer dan eens beschreven 3) en zelfs is een uitstekende monogra-

1) BOUMAN I, p. 34 v.v.

2) p. I. S. MARESIUS, *Tractatus brevis de afflicto statu studii theologici*.

3) De voornaamste werken over Deventer’s school zijn; DUMBAR, *Deventer’s gesch.*; REVIUS, *Daventria illustr.*; E. WASSENBERGH, *De Urbe Dav. eruditionis matre*, 1768; J. BOUVERSI, *Oratio in natal. centes. Scholae*, 1730; J. VERBURG, *Over aloude roem der stad Deventer als kweekschool van echte geestbeschaving*, 1818; J. P. AREND, *Het tweede eeuwfeest van de stichting der Doorluchtige School te Deventer*, 1831; Mr. H. W. JORDENS, *Toespraak bij de vereen. van oud-studenten van het Dev. Ath.*, 1855; A. J. VITRINGA, *Oratio de Daventria*, 1865; CORN. TR. VAN ECK en P. BOSSCHA, *Het tweede eeuwfeest van het Athen. Illustre te Deventer*, 1830; Prof. M. J. COP, *Aanteekeningen over het Deventer Athen.*, cf. *Overijsselsche Alm. voor Oudh. en Lett.*, 1850, 15e Jaarg. p. 207—238; W. H. COST. JORDENS, *Het testament van A. van Twickel en B. Boedeker, Overijss. Alm.*, 1840, 5e jaargang, pag. 210—216; M. . . ., *Plan tot stichting eener Provinciale School te Deventer, Overijsselsche Alm.*, 1845, 11de Jaargang, pag. 193—215. Voorts bestaat het Archief der Illustre School, dat te Deventer in de Stads bibliotheek bewaard wordt; het omvat het notulenboek van den Senaat, de

phie 1) verschenen over de Theologische professoren te Deventer, die een voorbeeld van nauwkeurigheid heeten mag. Ik kan mij dus bepalen tot een korte resumptie van wat daar gevonden wordt, terwijl ik alleen op enkele punten, die nog niet genoeg toegelicht zijn tot dusverre, of die van rechtstreeksch belang voor mijn onderzoek zijn, de aandacht vestig.

Ik besprak reeds vroeger, hoe in 1580 het plan geopperd werd om te Deventer een provinciale Hoogeschool te stichten, maar dit plan mislukte door tegenstand uit Zwolle. Vier jaar later maakten de echtelieden A. v. Twickel en B. Boedeker een testament, waarbij zij na eenige legaten „alle haere onvergevene averblivende goederen” schonken „ter ehren Godes almechtige end deser stad besten, tot eene ewige gedaechtenisse und tot fundatie und oprichtinge eener universiteit und hoeger schoelen mit den bescheid und vörbeholt, dat sie voor dese haere gijffte ten euigen daegen willen genieten, dat tweeff van die armste Burger kinderen . . . in dieselve universiteit tot vyff jaeren lanck jn cost etc. solden onderhouden werden” 2). Intusschen hadden deze echtelieden een eenigszins zonderling begrip van een Universiteit, wanneer zij meenen dat voor de oprichting een legaat voldoende was, waaruit nauwelijks twaalf alumni konden onderhouden worden.

Doch hoe dit ook zij, Boedeker's testament is ongetwijfeld een machtige aansporing geweest voor Deventer's magistraat om met de stichting eener Hoogere School, zij het dan ook een Illustre, door te gaan. Hoewel de

---

correspondentie etc. Op het Stadsarchief vindt men het Extract-Boek van Resolutien van Curatoren der Lat. School 1619—1779, wat tevens over de Illustre School handelt, en de correspondentie over de benoeming der professores. COP gaf het meest belangrijke uit de Acta Senatus, die zeer slecht bijgehouden zijn, uit.

1) Dr. W. B. J. VAN EYK, *De Hebr. leerstoel aan het Athen. te Deventer*, Dev. 1868.

2) *Ov. Alm.*, 1840, 5de j., p. 211.

volle beschikking over de gelegateerde gelden hem **eerst** 25 October 1630 na den dood der weduwe gewerd, **besloot** de Raad reeds in 1629 om te Deventer een **Illustre School** op te richten 1). Het eerstê besluit desaangaande werd 21 Maart 1629 genomen en doelde blijkbaar alleen op de benoeming van een Professor in de Philosophie. Tot sonderlinge bevorderinge en voortplantinge der studien en tott remarcable vruchtt onser burgeren Ingesetenen, Nagebueren ende andere vytttheympsche in dese stadt studeerende kinderen, zoo heet het, hebben Schepenen en Raedt goettgevonden en geresolveert alhier tot eenen Philosophum Professorem te doen beroepen . . . eenen welgeleerden . . . Philosophum en wel opdat door zijn publike doctrine . . . die studenten alhier sooverre in haren studiis kunnen progredieren . . . dat sie die philosophia als een moeder en fundament aller vrijer consten en wetenschappen . . . alhier plenarie en volcomentlick leeren en absolveren, om als dan van hier tamquam perfecti Philosophi sich mett meerder nutt en voirdeel op andere hooge scholen ende universiteyten tott eenige der faculteyten als in Theologia, Iure, Medicina en andere begeven moogen 2).

31 Maart 1629 wordt een brief verzonden naar Alsted in Zevenbergen om hem deze zaak op te dragen. Alsted maakte eenige zwarigheid; o. a. dat hij ook de Theologie wilde doceeren. 4 Juli 1629 wordt hem geantwoord, dat de Raad hem ook aanstelde voor de Theologie. Intuschen is hij niet gekomen; misschien wel omdat de Schoolraad twijfelde aan Alsted's orthodoxie en 31 Aug. 1629 besloot: D. Alstedio sal geschreven worden van syn gevoelen de mille annis apocalypticis 3).

1) l. c., p. 213.

2) *Resolutien van de Vroedschap*, Sabbathi 21 Martii 1629.

3) COP, *Ov. Alm.*, 1850, p. 15, afgaande op een aantekening in de Acta van den Senaat der profossoren, geeft andere data dan de hier genoemde. Ik zag de brieven, die in het Stedelijk Archief bewaard worden, zelf na.

De Overheid had nu eenmaal besloten een professor in de Theologie aan te stellen en benoemde 15 December Cruciger, die bedankte, en daarna Vedelius van Genève, die de benoeming aannam. 16 Februari 1630 werd de Illustre School plechtig geopend, terwijl reeds terstond twee professoren optraden nl. D. Scanderus professor in de philosophie en H. Gutberlethus voor de Logica en Ethiek. 11 Augustus kwam Vedelius te Deventer, die een oratio inauguralis hield in het auditorium Theologicum en met den Schoolraad afsprak: „dat hij des voormiddachs locos communes doceren sal ende ten selven eynde een hypotyposin brevem sanae doctrinae dicteren en daernaer 'tgheen cortelijck gedicteert is uytloopiger verclaeren sal” en voorts dat hij de psalmos Davidis Hebraice des namiddachs lesen ende Grammaticae resolveren sal 1). In hetzelfde jaar werd nog een professor in de rechten benoemd, terwijl in 1638 een professor in de Historie en Eloquentie en een professor extraordinarius in de Medicijnen hierbij kwamen.

In de Theologische faculteit volgden de professoren elkander vrij geregeld op. Hun namen zijn: Vedelius 1630—1639, H. van Diest 1639—1673; hem werd in 1661 als ambtgenoot toegevoegd A. Perizonius 1661—1672; na een vacature van twee jaren: R. Vogelsangh, predikant en professor, 1675—1679; S. van Diest 1679—1694; A. Bijnaeus 1694—1698; N. Gurtherus 1699—1707; Th. Offerhaus 1708—1753; A. Ruchersselder 1753—1787; I. H. Pareau, predikant en professor, 1789—1796; T. v. Eck, prof. theol. 1799—1830; Pareau, prof. Or. lingu. 1799—1804 2).

Een der professoren vermeldde ik niet, omdat ik aangaande hem, of liever aangaande zijn benoeming nog het een ander mee te deelen heb wat kenmerkend is voor den toestand der Theologische faculteit te Deventer. In het jaar

1) Dr. W. B. J. v. Eijk, *De Hebr. leerstoel*, p. 57.

2) Dr. W. B. J. v. Eijk, *De Hebr. leerstoel*, p. 61 v.v.

1686 dacht men er over om een tweeden hoogleeraar aan te stellen. De zorg daarvoor schijnt de Burgemeester Cuper op zich genomen te hebben, die toen te 's-Gravenhage vertoefde. En het is deze correspondentie, die over de Theologische faculteit eenige niet onbelangrijke meedeelingen bevat 1).

19 Jan. 1686 schrijft Cuper aan den Raad, dat hij geïnformeerd had naar een zekeren Morin; men zeide hem dat de heer Morin tot professor in de Hebr. tale van de Heeren van Amsterdam voor een dag of vier beroepen was „die nu niet alleen alle de vacante plaetsen van haer Illustre School vervullen, neen, maar ook boven het ordinaire getal aennemen, om de luyden van studie te onderhouden, die haer tijdelijk welvaeren om Christus wille verlaeten hebben”; m. a. w. om de Fransche professoren weder aan een betrekking te helpen.

15 Febr. 1686 dragen de Curatoren den heer Martin, gewesen Predicant tot Caun in Languedocq, als Theologiae ordinarius professor ende Predicant in de france taele aan de Schepenen voor, die deze benoeming bekrachtigen en er denzelfden dag per expresse kennis van geven aan Cuperus in den Haag. 23 Febr. 1686 verneemt de Magistraat, dat ook Nijmegen pogingen aanwendde om Martin te krijgen en gelast hij Cuperus het traktement, dat Martin aangeboden was, te verhoogen. Martin bedankte echter. Daarna schijnt men gedacht te hebben over D. Philippus d’Hautecour; Cuperus ontvangt de opdracht om naar hem te informeeren, maar verneemt niet veel; wel wordt hem een zekere Peres, gewezen professor te Prus Laurent, gerecommandeerd. Deze was een uitstekend Orientalist en consommé dans la Theologie et tres bon predicateur *ende bequaem om een vervallen faculteit wederom op de been te helpen*. Intusschen de Curatoren beriepen toch Mr. d’Hau-

---

1) Deze correspondentie berust op het Stedelijk Archief te Deventer.

tecour, en nadat deze bedankt had Mr. de Lavernhe, gewesene predicator omtrent Castres in Frankrijk; deze kwam in Deventer October 1686 en werd plechtig geinaugureerd. Wanneer hij overleed, kwam ik niet te weten. Een opvolger had hij niet 1).

Dacht men er in 1686 over een tweeden professor te beroepen, „wyl de faculteit vervallen was”; hetzelfde motief deed de Curatoren 29 Mei 1694 vragen of het niet beter was de Theologische faculteit maar op te heffen: „Wijders is geresolveert Schepen: en Rt. in bedenken te geven of met het afsterven van de Heere Samueel Diest Theologiae Professor, waardoor desselvs plaats is komen vacante te worde, souden kunnen goetvinden, dat de Hren van den Schoolraat wijrden geauthoriseert tot supplement van desselvs plaats na beqaame subjecten uit te sien om daar uit een nominatie te formeren om aan Schepenen en Rt. gepraesenteerd te worden, ten ware Haar Weled. H. Abb moghten oordelen, dat men in regard van hei *kleijne aantal der Studenten Theologiae* daar mede voor eerst behoorde te supercederen.” De Raad achtte het laatste niet wenschelijk en de bekende Bynaeus werd beroepen; maar of de Theol. faculteit bloeide mag betwijfeld, althans bij de volgende benoemingen verlopen er soms maanden, in 1796 zelfs drie jaar voor er een nieuwe professor benoemd werd.

Het aantal studenten, dat de Illustre School bezocht, was anders niet gering. In de 17de eeuw is het getal der ingeschreven studenten gemiddeld 18 per jaar 2), waaronder verscheidene vreemdelingen 3). In de 18de eeuw daalt het aantal aan-

---

1) Ik ontleen deze feiten deels aan de Resolutiën van de Vroedschap, deels aan het Extract-Boek van Resolutiën van Curatoren der Lat. School.

2) Het aantal studenten van 1630—1640 was: 192, dus gemiddeld 19 per jaar.

» » » » 1662—1667 » 93, » » 18 » »

» » » » 1685—1690 » 91, » » 18 » »

3) Zoo waren er bijv. in 1643: 5 Hongaren, 3 Denen, 4 Duitschers; in 1645: 5; in 1646: 6; in 1648: 2; in 1649: 4 Hongaren en 2 Zwitsers.

merkelijk; er kwamen jaarlijks niet meer dan gemiddeld acht studenten aan 1); tegen het einde der 18de eeuw wordt dit zelfs gemiddeld vier 2). De laatste student die op het *Album Studiosorum* staat ingeschreven is Janus de Stoppelaar, stud. Theol. 17 Febr. 1872.

Omtrent het onderwijs in de theologie verneemt men een en ander uit de *Series Lectionum*. De oudste, die ik opsporen kon, is van 1655 3). Daar wordt vermeld: *Hora Prima. H. a. Diest. Theol. et linguae Heb. Professor die Veneris explicabit praecepta Linguae Hebraeae ex Epitome Buxtorfiana, conjuncta analysi grammatica Psalmorum. Hora Decima. diebus Lunae, Martis et Veneris tractabit Locos Communes Theologicos, die Jovis vel eosdem, vel Hebraea ex difficili loco V. T. Daarna volgt onder de Disputationes: In Theologia, die Sabbathi, horis nona et decima, habebuntur publicae Disputationes. Eodem die instituuntur Declamationes publicae. Terwijl eindelijk onder de Collegia privata vermeld wordt: In Theologia habebitur Collegium Proponentium, Disputatorium publicum privatumque. Locorum Communium ut et difficiliorum Locorum N. T. Collegia etiam Hebraica, cum publicum, tum privatum: ut et cognatarum linguarum Chald. Syr. Arab. De Series Lectionum van 1657 en 1658 is hieraan volkomen gelijk.*

Een eeuw later komen op den *Elenchus Lectionum* alleen de Collegia publica voor. Zoo in 1744: *Hora Decima. Christianus Offerhaus . . . explanabit Varia orbis et Ecclesiae Fata, quae Salvator noster Christus Jesus Johanni Servo suo in Apocalypsi retexit et delineavit. Onder de Horae staat dan nog afzonderlijk: Praeter Collegium Hebraicum, juxta*

1) 1725—1730: 36 studenten, dus gemiddeld 7 per jaar.

1770—1775: 41 " " " 8 " "

2) Van 1795—1800 kwamen er 20 studenten aan.

3) Deze *series lectionum*, evenals die van 1657 en 1658, bevindt zich te Leiden. De Heer De Vries had de vriendelijkheid ze mij toe te zenden. In Deventer zelf is de oudste *Series*, die bewaard bleef, van 1744.

methodum Altingianam, habebuntur Theologicum ad ductum Cl. Melchioris. In 1764 wordt weder de aparte opgave der Collegia privata gevonden: Coll. Theol. Cat. hora III. diebus Lunae, Martis et Jovis; die autem Mercurii, hora II et linguae Hebraicae; diebus Mercurii et Saturni hora IX habebitur. Tevens blijkt uit deze Series: 1°. dat er ook College gegeven werd over de Encyclopaedia Theologica; 2°. dat de professor eloquentiae belast was met de exegese van het N. Testament.

Ten slotte nog een enkel woord over het Gereformeerd karakter dezer school. Wie weet dat de bekende Revius in 1630 de Leges opstelde, zal wel niet betwijfelen, dat deze Leges op de Gereformeerde religie allen nadruk laten vallen. Van de professoren heet het in Art. V: Vere reformatae Religionis non modo asseclae sed et defensores sunt, idque manus suae signo testatum faciunt 1). Daartoe werd hun de onderteekening gevraagd van de volgende acte van eendracht ende suiverheit in de Leere: Wij ondergheschreeven professoren inde illustre schole tot Deventer, verklaeren oprechtelick in goeder conscientie voor den Heere, met deese onderteekeninghe, dat wij van herten ghevoelen ende ghelooven, dat alle de articulen ende stucken der leere in de confessie ende catechismus der nederlantsche ghereformeerde kercken begreepen, mitsgaders de verclaeringhe over eenighe poincten der voorss. leere inden nationalen Synodo anno 1619 tot Dordrecht ghestelt, in alles met Ghods Woort over een koomen. Beloven derhalven, dat wij de voorss. leere ghetrouwelick zullen voorstaen, nae eysch van ons beroep, sonder yet tegen deselve 't sij directelick te leeren ofte te drijven. Ghelijck oock, dat wij niet alleene alle dwalinghen daer tegen strijdende ende noemelick die in de voorss. Synode

---

1) COP, *Aant. over het Dev. Athen.*, p. 26.

gecondenneert zijn, verwerpen, maar oock sullen tegenstaen en helpen weeren. Op poene, dat wij, hier tegen doende, ipso facto van onsen dienst sullen zijn ghesuspendeert. Aldus ghedaen in den schoolraet tot Deventer, deesen 22 December A^o 1629 1). Ook aangaande de studenten wordt bepaald: Deum colunto, Magistratum, Ministros Ecclesiae etc. venerantor. Doctrinae reformatae puritati, syncere, integre et constanter inhaerento, sacras conciones reverenter frequentanto 2).

Hoe streng Gereformeerd ook van oorsprong, later is de Illustre School geheel in handen der Loevesteinsche factie gevallen en boette zij, voor een deel wel daardoor, haar goeden naam in. Vroeger, zegt Maresius, seminarium solebat esse hujus nostri Athenaei (sc. de Universiteit te Groningen); ut qui tyrocinia studii Theologici illic posuerant, sub Veldeliis, Diestiis, Perizoniis, ne dicam de aliis Facultatibus, solerent se huc conferre coronidem suis laboribus Scholasticis imposituri. Sed Daventriam, Daventriaeque Scholam perillustrem, illustratam Cl. Jacobi Revii, ac totam Transisulanam Provinciam perdidit suorum Rectorum proditio et vaecordia. Succubuerat tandem tota Provincia Lovestinianis consiliis 3).

3. Amsterdam 4) 1630.

Over de Illustre School van Amsterdam spreek ik

1) COP, *Aant. over het Dev. Athen.*, p. 31.

2) COP, l. c. p. 27.

3) MARESIUS, *Tract. brev. de aff. statu Stud. Theol.*, p. 1, 2.

4) De voornaamste geschriften over deze Illustre School zijn: D'ORVILLE, *Memorabilia Illustris Amstelodamiensium Athenaei* 1832 en VAN LENNEP, *Gedenkboek der plechtige vicring van het tweehonderdjarig bestaan der Doorl. School te Amsterdam* 1832. Voorts het *Album Academicum van het Athenaeum Illustre en van de Universiteit van Amsterdam* in uitgegeven, waarin de namen der professoren, van 1630 af, staan opgegeven.

slechts kort, omdat deze voor de opleiding tot den Dienst des Woords van zeer weinig belang is geweest.

Amsterdam's magistraat had reeds in 1629 besloten om twee professoren aan te stellen voor de filosofie en de historie, maar toen de School in 1630 geopend zou worden, kwam Leiden hiertegen in verzet, op grond van het privilegie, haar door Philips geschonken. De zaak werd zelfs voor twee gerechtshoven in Holland gebracht, maar de beslissing van beide luidde ten gunste van Amsterdam en de Illustre School ging door.

Reeds vroeg waren er aan de School professoren verbonden voor de *Historia Ecclesiastica* (Vossius 1632 was de eerste) en 1646 werd ook een lector voor de *linguae Orientales* aangesteld. In 1686 kwam eerst een leerstoel voor de Theologie, waarvoor G. van Leeuwen benoemd werd, die tot 1712 bleef. Daarna bleef de plaats vacant tot 1754, toen P. Curtenius werd aangesteld, die 1789 overleed. In 1783 werd een tweede professor voor de Theologie aangesteld, die tevens de *Historia Eccles.* onderwees, nl. J. van Nuys Klinkenberg, die 1796 ontslagen werd. Uit de *Series Lectionum* bleek mij, dat Curtenius *Theologia naturalis et revelata* doceerde en van Nuys Klinkenberg alleen Kerkhistorie. Eerst 1789 behandelde de laatste ook *praecipua S. S. Theologiae dogmata*; *privatim* doceerde hij *Theologia Revelata, Naturalis, fata Eccles. Christ.; Regulas Herm. N. T.* en gaf hij exegese van den brief aan de Romeinen. Bovendien waren er *Disput. publicae* 1). Een *Album Studiosorum* schijnt men er niet op na gehouden te hebben.

---

1) In de Amst. Univ. Bibl. zijn de *Series Lectionum* van 1728 af bewaard. Eerst op de *Series* van 1794 worden de *lectiones privatae* vermeld.

4. *Utrecht 1633.*

Ik besprak reeds vroeger, wat de oorzaak was dat te Utrecht een Illustre School en geen Universiteit in 1632 verrees, zoodat ik mij nu bepalen kan tot enkele opmerkingen, die daaraan toegevoegd moeten worden, om het karakter der Illustre School nog scherper te belijnen.

Gelijk men weet, bestond in Utrecht vóór de Reformatie een School van de Broeders des gemeenen levens. Het onderwijs aan deze school was vrij uitgebreid; er werd les gegeven in de Dialectica, Rhetorica, Mathematica en Physica. Voorts was er gelegenheid om Grieksch en Hebreuwsch te leeren. Door de beroerten, in 1566 uitgebroken, was deze Hieronymusschool in verval geraakt en eerst nadat de vrede was weergekeerd, gelukte het om de School opnieuw tot zekeren bloei te brengen. Reeds in 1582 werd door den Magistraat aan een Commissie opge- „om te vijnden middelen dienende tot onderhoud van een geleert man, die alhier publiek doceren zal die Theologie, en die personen daertoe gehaert (bijeengekomen) aen te spreken” 1). Vooral toen in 1586 op bevel van Leycester de Kapittelscholen gesloten werden, trad de Hieronymus-school op den voorgrond, die van nu af „de groote school” heet in tegenstelling met de parochiescholen.

In het begin der 17de eeuw waren aan deze Grootte Algemeyne Schole een Rector en zes Ondermeesters verbonden, terwijl de School zelf verdeeld was in zeven klassen. Het onderwijs omvatte Grammatica, Dialectica, Rhetorica en Poëzie, terwijl de leerlingen bovendien geoefend werden in het houden van declamationes.

---

1) VAN ASCH VAN WIJCK, *Instellingen van Hooger Onderwijs in Utrecht voor 1636*, p. 71.

2) l. c., p. 77.

Aan den Rector was bovendien opgedragen om „op sekere gesette dagen in de weke den *Catechismum* uit de Latijnsche oversettinge van dien, in een openbare Capelle, de grote Schole annexe, *Theologicæ* voor te lesen ende te verclaren; in welke plaetse oock de Declamatien met open deuren, om van allen man te mogen gehoord werden, geschieden ende gedaen werden. In welke ordinaire lessen des Catechismi nootsakelijck alle degene comen moeten, dewelke in de Collegien tot dienst der Kercken ende Scholen onderhouden ende opgevoet werden”. Er waren nl. vier Collegien of hospitiums in de stad, waar kinderen „op costen van 't Land ende de Stadt onderhouden werden, om in de toecomende tijden het Predick-ampt ende andere minder Diensten der Kercke bequamelijck te mogen in train houden”. Bovendien moest de Rector „tot onderwijnsinge van deze collegianten een gelijk Schriftuerlijck bericht alle Sondagen uyt de Evangelien van dien dach doen; deselve niet alleen verclarende na den Griexen Text; maer ooc tot lere, Godsalicheyt ende goede manieren applicerende”. Waren deze bursales met het onderwijs in de Grootte School klaargekomen en hadden zij „apparentie van beter in hoger gereformeerde Schole te sullen profiteren”, dan werden zij „op 't advijs van den Rector buyten de Stadt gesonden, eenige na Franeker ofte na Leyden etc.” 1).

In de instructies voor den Rector komt vaak de bepaling voor om „hooger onderwijs” te moeten geven; 20 Oct. 1606 wordt Wilhelmus Wertsens aangesteld om lessen o. a. in de Theologie te houden; en in 1621 wordt Willem Stratenus benoemd om ontleedkundig onderwijs te geven 2).

Men ziet dus, dat reeds vroeg het streven er was om van de Hieronymusschool meer dan een Latijnsche School

---

1) J. GEROBULUS, *Waerachtich verhaal van den Staat der Geref. Kercke binnen Vtrecht*, 1603, p. 35 v.v.

2) VAN ASCH VAN WIJCK, l. c., p. 80.

te maken. 3 Mei 1632 neemt de Vroedschap nu formeel het besluit om een Illustre School te stichten en draagt zij de uitvoering van dit plan aan een Commissie op, die 23 September 1633 voorstelt, drie professoren te benoemen. De Vroedschap keurt dit goed, maar verandert het getal in vijf. Liraeus, de Rector der Hieronymuschool, werd van zijn post ontslagen en tot professor literarum humaniorum gemaakt, terwijl Aemilius benoemd werd tot professor historiarum en Regens Gymnasii Hieronymiani. Voorts stelden men H. Renenius tot professor in de filosofie en Anthonius Matthaeus tot professor in de rechten aan. Eerst 9 Juni 1634 werd een professor in de Theologie benoemd nl. Gijsbertus Voetius. 17 Juni 1634 werd de School plechtig ingewijd 1).

Van de inrichting der School weet men niets. 1634 werden de Leges vastgesteld, maar haar inhoud is onbekend. Ook moeten er reeds spoedig Series Lectionum zijn gedrukt; doch geen van deze is over 2).

In 1635 is er over gedacht om een tweeden professor in de Theologie aan te stellen en wel als Professor veteris testamenti et linguarum orientalium, waartoe men het oog vestigde op Ludovicus de Dieu, maar Leiden wilde hem niet afstaan 3). 1636 werd de Illustre School tot Universiteit verheven.

---

5. *Dordrecht* 4) 1636.

Toen de Reformatie te Dordrecht doorbrak, was daar

---

1) cf. LONCO, *Historische schets der Utrechtsche Hoogeschool* 1886, p. 6 vv.

2) l. c. p. 18.

3) l. c. p. 21.

4) Voor Dordrecht meen ik te kunnen volstaan met te verwijzen naar de uitstekende monographie van SCHOTEL, *de Illustre School te Dordt*, 1857. De *Στοιχεῖα Scholae Dordracenae* van 1692 geeft voor de Illustre School zoo goed als niets.

de bekende Groote School aanwezig. De Kerkeraad der Gereformeerde Kerk nam terstond de zaak van het onderwijs ter harte en besloot bij den Magistraat er op aan te dringen, dat de Groote School veranderd werd in een Latijnsche School, met een College van Curatoren aan het hoofd. De Magistraat gaf hieraan gehoor en stond het klooster van St. Clara voor de school af. De reester werd de school; de vertrekken van den prior werden toegewezen aan den Rector, en de cellen werden bestemd voor commensalen. In 1579 werd de school geopend. Behalve den Rector, de drie latijnsche en twee duitsche meesters, die onderwijs gaven, werd ook de Curator, Dr. Franciscus Marcellus, tot professor in de anatomie benoemd. In 1592 benoemde de Raad Marcellus tot Rector der school, terwijl hij tegelijkertijd Franc. Nannius aanstelde voor het Grieksch met den titel van hoogleeraar. Vooral door zijn onderwijs bloeide de school en trok zij leerlingen zelfs uit Frankrijk en Duitschland 1).

In 1600 stelden de Curatoren een nieuwen professor aan, nl. den Waalschen predikant Joan Polyander, voor de Logica en Theologia Moralis. In 1611 vertrok hij naar Leiden en werd opgevolgd door Daniel de la Vigne 2).

Daar de Curatoren steeds zorg droegen dat er uitnemende Rectoren aan het hoofd der Latijnsche School stonden, nam het aantal leerlingen steeds toe; in 1635 zouden er zelfs, volgens de overlevering, 600 discipelen geweest zijn 3).

In ditzelfde jaar heerschte te Dordrecht de pest en de school liep gevaar van ten onder te gaan. Om dit te voorkomen besloot de Raad in 1636 om de school tot een Illustre school te verheffen 4). Er werden drie professoren

---

1) SCHOTEL, l. c. p. 19 v.v.

2) p. 40 v.v.

3) p. 75.

4) p. 79.

benoemd; een voor de Physica en het Grieksch; een voor de Anatomie en Geneeskunde en een voor de Historie en Eloquentia; ieder kreeg 200 fl. tractement.

Eerst in 1684 richtte de Raad een leerstoel op voor de Theologie en wel voor de Historia Sacra en Ling. Sacr. De eerste Hoogleeraar was de predikant S. van Til, die eens per week college gaf. In 1703 werd hij opgevolgd door d'Outrein, eveneens predikant, die college gaf over de Theologie van Adam en Mozes, van de profeten en de Apostelen, en den brief aan de Hebreëen exegetiseerde. In 1709 werd de predikant Johannes Kerckhoven professor voor de Exegese van Oud en Nieuw Testament, de Antiqu. en Lingu. Oriental. 1). In 1724 werd de leerstoel vacant en de Curatoren lieten haar onvervuld tot 1770 2). Toen werden nogmaals twee professoren voor de Theologie benoemd, nl. Verboom en Brouwer, beide predikanten. Verboom is reeds spoedig overleden, maar Brouwer bleef den titel dragen tot 1765, toen de Curatoren ontslagen werden en de Illustre School ophield te bestaan.

Over het onderwijs in de Theologie spreken noch de Leges van 1692 3), noch die van 1778 4). Van het aantal leerlingen is niets bekend.

---

6. 's-Hertogenbosch 5) 1637.

Te 's-Hertogenbosch was een der meest beroemde Scho-

---

1) SCHOTEL l. c. p. 137.

2) p. 137.

3) *Στοιχειογραφία*, p. 11 v.v.

4) SCHOTEL, p. 244 vv.

5) De lotgevallen der Illustre School te 's-Hertogenbosch werden tweemaal afzonderlijk behandeld. Vooreerst door A. VELINGIUS, *Redevoering over de Illustre Schoole van 's Hertogenbosch*, 1760, en ten tweede door HERMANS, *Geschiedenis der Latijnsche en Illustre Scholen te 's Hertogenbosch*. De laatste monographie, die met veel nauwkeurigheid en zaakkennis geschreven is,

len van de Broeders des gemeenen levens. In 1609 trokken de Jezuiten deze School aan zich en maakten er een Seminarie van, dat volgens getuigenis van Vedelius soms 1000 leerlingen telde. Toen Prins Frederik Hendrik in 1629 de stad veroverde, besloten de Generale Staten reeds spoedig het Seminarie te vervangen door een Latijnsche School. 29 Nov. 1636 verzocht de Overheid der stad aan de Generale Staten om een nieuwen Rector te mogen aanstellen en tevens om Maresius, destijds predikant te Maastricht, tot Professor en Superintendent der Latijnsche scholen te mogen benoemen. Hun doel was daarbij „de Lat. school te illustreeren” 1). De Hoog Mogenden stonden dit toe en 15 Jan. 1637 aanvaardde Maresius met een plechtige rede zijn ambt, welke rede hetzelfde jaar gedrukt werd als *Inauguratio Scholae Illustris Sylvae-ducensis* 2). Maresius had recht om van een „Schola Illustris” te spreken, want hij was aangesteld „tot professor ende superintendent van de *illustre schoole* der stadt 's-Hertogenbosch” 3). Ook al is hier een formeel oprichtingsbesluit niet te vinden, de Magistraat had van meet af de bedoeling een Illustre School te openen. Zij stelde daartoe Maresius aan en boven de Leges van 1639 staat uitdrukkelijk: *Leges Scholae Sylvaeducensis, tum trivialis, tum illustris, quibus praelectionum et exercitationum omnium utrobique habendarum, ordo praescribitur* 4).

Omtrent het onderwijs door Maresius gegeven, zoowel in de Theologie als in de Philosophie, bezitten wij meer dan ééne

---

verdient meer waardeering dan zij dusverre genoot. Sepp blijkt haar bestaan niet eens geweten te hebben! — De plaatsbeschrijvingen van 's Hertogenbosch door Jac. van Oudenhoven, 1649 en S. Hanewinckel, 1803, bieden niet veel belangrijks over de Illustre School.

1) VELINGIUS, l. c. p. 21.

2) Cf. SEPP, II, p. 114.

3) HERMANS deelt deze voorwaarden mede p. 71, als Bijlage A.

4) HERMANS, p. 84.

uitvoerige mededeeling. Reeds in de voorwaarde, waarop **Maresius** beroepen werd, wordt zijn taak aldus omschreven: **De** professie van den voorn. De Marez sal wesen het **lesen** van historien, soo heylige als profane, waerin hij **die** voorsichtigheyt sal hebben te gebruycken, dat zijn principaelste schopines zij, het uytleggen van de wereltlycke historien, daaronder mengende met alle discretie t' gunt uyt de heylige historien ende schriftueren te pas sal comen, opdat tot sijne lessen mogen comen, soowel degeene, die van de Gereformeerde religie vreempt sijn, als andere deselven geaffectionneert ende daervan professie doende. Den voorn. De Marez sal daerenboven noch gehouden sijn de jonckheyt, die sooverre in haere studien is gecomen, dat sy onder den rector eenichsints hebben gehooft logicam, onder hem te nemen ende inde filosofie te onderwijsen, opdat sy een jaer ofte nae gelegentheyt wat langer, daerin onderwesen sijnde, ende van hier gaende na eenige academie, bequaem mogen sijn, haer tot de eene off d'andere faculteyt te begeeven 1).

Terstond na zijn komst stelde Maresius een Reglement op voor de Schola trivialis et Illustris, welk concept door den Raad, 22 April 1637, werd goedgekeurd. Eerst komen de Leges Discipulorum en daarna de Leges lectionum superintendentis 2). Toen Maresius in 1638 als Superintendent ontslagen werd, omdat hij te veel met den Rector twistte, werd de „Illustre School”, in den persoon van Maresius, nog onafhankelijker van de Latijnsche School. In een nieuw reglement, 29 Juni 1639 vastgesteld, komt dan ook eerst de Latijnsche School ter sprake en daarna volgt de Ordo praelectionum publicarum a S. Maresio SS. Theologiae Doctore, ad philosophiae, historiae sacrae et exoticae et theologiae professionem evocato in illustri schola Buscoducensi habendarum.

---

1) HERMANS, p. 72.

2) HERMANS, p. 75 v.v

Daar dit de eenigste Series is, die van de Illustre School bewaard bleef, voeg ik hem in een noot hierbij 1). Er blijkt uit, dat Maresius èn propaedeuse èn theologie gaf; bij de theologie staat de Dogmatiek en de Controvers op den voorgrond; van exegese is zelfs geen sprake. Aangezien de cursus drie jaar duurde, zullen zeker niet velen na afloop nog de Universiteit bezocht hebben.

In 1640 werd nevens Maresius nog een Lector aangesteld voor het Grieksch, nl. Chabaneus, die wekelijks twee uur college gaf.

Toen Maresius in 1643 naar Groningen vertrok, werd het professoraat in tweeën gesplitst. Het professoraat in de Philosophie werd opgedragen aan den Rector der Latijnsche School Schulius terwijl de leerstoel voor de Theologie voorloopig vacant bleef. Eerst in 1656 werd weder een professor in de Theologie benoemd, nl. R. Vogelsang, die reeds vier jaar in 's Hertogenbosch predikant was geweest. Hij ontving 500 fl. traktement benevens vrije woning. In 1675 vertrok Vogelsang naar Deventer. De

---

1) *Ordo praelectionum publicarum a Samuele Maresio S. S. Theologiae Doctore, ad philosophiae, historiae sacrae et exoticae, et theologiae professionem evocato, in illustri schola Buscoducensi habendarum. Qui ex suprema classe scholae trivialis ad praelectiones publicas admissi fuerint, solidiori vacabunt philosophiae, ita ut primo logicam tantopere, ad alias scientias necessariam, jam semel in classe rectoris perceptam non solum repetant, sed et fusius ac plenius ex Aristotelis organo ipsiusque commentatoribus ediscant, et intelligant, et inde transeant ad alias philosophiae partes physicam, ethicam, metaphysicam, arithmeticam, et astronomiam . . . . Duas quoque singulis septimanis habeat praelectiones theologicas, diebus scilicet Martis et Veneris hora secunda pomeridiana, in quibus locos communes theologicos et circa illos controversias sic breviter explicabit, ut integram theologiae synopsis, triennii spatio in tyronum gratia possit absolueri. His addet omnia alia exercitia disputationum et propositionum, quas vocant, theologiae studiosis necessaria. Singulis quoque mensibus emittet disputationem publicam philosophicam aut theologicam, alternis, publicis sumptibus typis vulgandam: si quid insuper observaverit, fore e re discipulorum auditorumque suorum, in id sedulo incumbat.* HERMANS, p. 91.

latere professoren in de Theologie waren: Paulus Colonius 1675—1684; Ant. Martini 1684—1725; L. van Eybergen 1730—1738; Clemens 1738—1772; Palier 1769—1780, Frantzen 1780—1783; Abr. Carp 1780—1781; P. Haak Forsburgh 1783—1810. Behalve deze professoren voor de Theologie of liever Dogmatiek, waren er ook voor het Grieksch, wier taak het was: *graecam Linguam ex Novo Testamento et Ecclesiasticis et aliis autoribus publice te doceeren* 1). Hun namen zijn: Vitriarius 1658—1664; J. Cuchlinus 1664—1696; le Juge 1697—1701; A. J. Fleuri 1701—1706; L. v. Eybergen 1706—1730; G. Haverkamp 1730—1747; Velingius 1757—1760; de Booy 1769—1786; de Fremery 1777—1810. In 1710 werd een nieuwe leerstoel opgericht voor de *Linguae Orientales*; als professoren worden vermeld: J. Leydekker 1710—1722; B. Binet 1722—1737; Roemer 1730—1741; van Midlum 1730—1741; C. de Wit 1741—1758; D. Noortbergh 1741—1774; van Drunen 1772—1802; Beudinger 1780—1811; Ten Oever 1793—1810. In 1730 kwam ieder een derde leerstoel bij voor de *Sacra Eloquentia* (Homiletiek); de professoren daarvoor aangesteld waren: D. Steenwinkel, 1730—1734; J. van Alphen 1760—1762; Laurillard du Fallot 1783—1810 2).

Na 1810 is de school van zelf opgelost, daar de traktementen niet meer werden betaald.

Nog twee opmerkingen voeg ik hier aan toe. Vooreerst dat al deze professoren predikanten waren en niet weinigen onder hen professor honoris causa waren. En ten tweede dat het groot aantal professoren in de Theologie — soms zes tegelijk — niet den indruk moet geven, als bestond hier een bloeiende Theologische faculteit. Reeds Vogelsang klaagde in de eerste helft der 17de eeuw, dat er zoo weinig leerlingen waren en Vedelius in 't eind der 18de eeuw zong hem dien

1) SEPP II, p. 116.

2) Zie voor deze lijst van professoren HERMANS, p. 15 v.v. en VELINGIUS, p. 20 vv.

klaagzang na 1). Hoe groot het aantal studenten was, valt niet met zekerheid te bepalen, omdat noch van een archief noch Album Studiosorum dezer Illustre School een spoor te ontdekken valt.

---

7. *Breda* 2) 1646.

Moritz van Hessen had in 1599 aan zijn hof te Kassel een ridderakademie opgericht met het doel om onder de zonen van den Adel meer beschaving te brengen. Deze Akademie was geen Universiteit maar een Collegium Illustre en droeg den naam van Collegium Mauritianum. In 1618 werd deze Akademie opnieuw geconstitueerd en tegelijk voorgeschreven hoe het onderwijs geschieden zou. Dit omvatte eenerzijds de artes liberales, talen en theologie; anderzijds oefeningen in het rijden, dansen, vechten, muziek etc.; dus alles wat een edelman uit die dagen geacht werd te moeten kennen 3).

Heeft dit illustre voorbeeld Prins Frederik Hendrik geprikkeld om ook in Nederland een dergelijke Ridderakademie te stichten? Het mag vermoed, want èn het doel waarmee het Collegium Auriacum te Breda werd opgericht èn de inrichting dezer School stemt treffend met die van Kassel overeen.

Nadat de Prins Breda had veroverd, besloot hij in deze stad — immers zijn eigen baronie? — een School te stichten. 17 September 1646 vond de plechtige inauguratio der School plaats, waarbij wel niet de Prins zelf, maar toch zijn gemalin tegenwoordig was. Rivet was tot Curator benoemd en verklaart in de openingsrede o. a.

---

1) HERMANS, p. 9.

2) Over Breda bestaat geen monographie. Alleen VAN GOOR, *Beschrijving der stad Breda*, geeft enkele bijzonderheden. De hoofdbron is de *Inauguratio Illustris Scholae ac Illustris collegii Auriaci*, 1648.

3) PAULSEN, *Geschichte des Gelehrten Unterrichts*, p. 339 vv.

als doel der stichting : *Accedat etiam quod cum hoc maxime fuerit susceptum in gratiam nobilium ephedorum*, qui per ingenuas disciplinas ad Reipubl. non solum gubernacula, aliquando sedere debeant, sed etiam ad ejusdum defensionem, se accingere et parare, haec ita conjungere poterunt, ut ad utrumque parati inveniantur, seu certare non tam dolis quam prudentibus consiliis; seu certae pro patria occumbere morti, quando id feret tempus et occasio 1).

De school werd met het oog daarop juist te Breda opgericht, om de zonen van den adel dicht bij het terrein van den oorlog te houden, waar zij als 't ware den Prins volgen konden op zijn tochten De school diende dan ook tevens voor de officieren, die in de winterkwartieren lagen, om te repeteeren 2).

Ook het onderwijs draagt geheel dit stempel. In quem etiam finem, zegt Rivet, *Matheseos militaribus viris Professio inter alias hic instituta est. Nec deerunt si Deus coeptis faveat, qui nobiles juvenes exerceant in iis quae liberalia et honesta corporis exercitia spectant, qui generosum equum doceant etc.* 3).

Aan dezen professor in de Mathese wordt in de Leges bijzonder opgedragen de praecepta Praxeos sc. Polemica et Nautica, quae in hisce Provinciis tam necessaria sunt te behandelen 4). Ook werden er, blijkens hetgeen de Rector Magnificus in zijn oratio inauguralis meedeelde, in de uren tusschen de lessen exercitia Palaestrica, Musica et Hippodromica gehouden 5).

En eindelijk, waar de Prins de Leges vaststelt voor de studenten, begint hij aldus: *Quandoquidem hoc nostrum*

1) *Inauguratio*, p. 28.

2) *Inauguratio*, p. 28.

3) *Inauguratio*, p. 28.

4) *Inauguratio*, Statut. Cap. I, Art. XVII. Deze Leges staan ook afgedrukt in Aitzema, Zaken van Staat en Oorlog, p. 204 (quarto uitgave).

5) *Inauguratio*, p. 91. Ook de Rector zegt: *Illustre Collegium, quod destinatur Nobilium Procerum et Patriciorum liberis etc.*

propositum ad Illustrium et Nobilium aliorumque honesto loco oriundorum adolescentium, qui vel intra vel extra Illustre collegium nostrum habitaturi sunt, commodum.... praecipue spectat, observari ab illis volumus ea quae sequuntur 1.)

Intusschen, al was het hoofddoel van den Prins dus duidelijk om een School voor de zonen van den adel te stichten, zijn eenig doel was dit niet. Professoribus Facultatum Lectiones suas in publicis Auditoriis ita dirigere solemne esto, ut Studiosi post Linguarum et Philosophiae cursum absolutum, triennio vel quadriennio digni fiant, qui *ad munera Ecclesiastica admittantur*, vel cum laude Doctorali Lauru in Academiis insigniantur 2). Hij stelde dan ook leeraren aan voor alle faculteiten: Lodewijk van Renesse voor de Theologie, Dauber voor de Rechten, Albertus Kuyperus voor de Medicijnen en Physica; Brosterhuijsen voor de Botanica en het Grieksch, Pellius voor de Mathese, Philemon voor de Historie en Staatkunde, en Bornius voor de Logica en Ethiek 3). Tevens verbond hij aan de Academie een Hos-

1) *Inauguratio*. Statuta. Cap. II

2) *Inauguratio* Statuta. Cap. I, Art. X. AITZEMA, *Zaken van Staat en oorlog*, p. 204. (quarto uitgave).

3) *Inauguratio*, p. 59. Uit een rekening van den rentmeester der domeinen van Breda over het jaar 1647 blijkt, dat de Prins bij order van 10 Juli 1646 had bepaald, dat «tot subsidie van erectie en onderhoud van de Illustre School een extraordinaire stuiver op de gulden bij de verpachtingen zoude worden geheven onder de stad en lande van Breda en de rentambten van Steenberg, Prinsland, Zwaluwen, Geertruidenberg, Oosterhoud, Dongen en de Commanderij van ter Bracke. In die rekening worden ook de jaarwedden der professoren in uitgaaf gebracht:

Ludovicus à Renesse, prof. theologie	f 1000.
Johannes Henricus Dauberus, prof. juris	» 1200.
Aelbertus Kijperus, prof. medic. et philosophie	» 1200.
Andreas Philemon, prof. historiarum et politices	» 1200.
Johannes Broostenhusius, prof. botanices et grecei lingue	» 1000.
Johannes Pellius, professor philosophie et mathematices	» 1200.
Henricus Bornius, prof. logices et ethices et proregens collegii	» 1000.

pitium of Collegium, waarvan Renesse regent en Bornius subregent werd.

Dat de Akademie als een privaatstichting van den Prins werd beschouwd, blijkt uit de geheele inrichting. De Prins gaf de Leges; daarin bepaalde hij, dat de electio professorum aan hem alleen zou staan 1); dat hij den Rector zou benoemen 2), en dat de Akademie zijn wapen als zegel zou voeren 3).

Opmerkelijk is het streng confessioneele karakter, dat de Akademie vertoonen moet. Omnes et Singuli praedicti (professores), luidt Art. 2, Reformatae Religioni, quae in hisce Regionibus docetur, addicti sunt, membra Ecclesiae, viri probi et honesti, vitae integri. En bij het verdedigen der theses wordt uitdrukkelijk bepaald: omnes adversus saniozem Ecclesiae doctrinam innovationes fugiunto 4).

De wijze, waarop de Theologie moest gedoceerd worden, wordt in Art. XII voorgeschreven en ook daarbij valt nadruk op de Confessie der Kerk. In Professione Theologica omnium Lectionum, Disputationum et Orationum initium et finis esto nominis divini Invocatio. Regens Theologiae et Historiae Sacrae etiam Professor esto. Alternis hebdomadibus Loci Communes Theologiae secundum seriem confessionis fidei Belgicarum Provinciarum sive Catechismi explicantor et universae S. Scriptur. Analysis institutor, ubi et praecipua doctrinarum capita notantor, et difficiliores objectiones solvuntor, quae offerri solent ab errantibus. Theses Theologicae quodlibeticae non proponuntur 5). Van Renesse vestigt terecht de aandacht op de bijzonderheid,

---

Pauwels van Aernhem, schermmeester van 't collegie en schoole f 600.
Ik dank dit uittreksel aan den Rijksarchivaris, die de vriendelijkheid had mij mee te deelen wat in het Rijksarchief over deze school te vinden was.

1) *Inauguratio*, Stat. Cap. I. Art. I.

2) l. c. Stat. I Cap. Art. V.

3) l. c. Stat. Cap. I. Art. VII.

4) l. c. Stat. Cap. I. Art. IX.

5) l. c. Stat. Cap. I. Art. XII.

dat de Historia Sacra hier zoo sterk op den voorgrond staat: De Historia Sacra a Theol. Professoribus etiam alibi attingitur, at hic imperatur et quidem ita, ut continuo primorum seculorum decursu demonstretur sollicita Dei curam conservanda sua Ecclesia et Scripturae eloquiis sine quibus ea nec esse nec continuare posset 1).

Over het verloop van deze Akademie, haar lotgevallen en professoren is nauwelijks een enkel bericht te vinden. Een archief heeft waarschijnlijk wel bestaan, maar het is mij niet gelukt te ontdekken, waar het gebleven is 2).

1) *Inauguratio*. p. 89.

2) Ik deed navraag op het Rijksarchief en bij den Huisarchivaris van wijlen Z. M. Willem III, maar kreeg ten antwoord dat in beide archieven het archief der Illustre School niet te vinden was. Te Breda op het Stadhuis berust het evenmin, voorzoover ik kon nagaan. Wel is daar een pakket, waarop staat: Stukken betreffende de Illustre School — en staat dit ook zoo genoteerd in den Catalogus, maar de inhoud van dit pakket betreft hoofdzakelijk de Latijnsche School. Over de Illustre School handelen alleen de volgende stukken: 1°. *Bedenkingen van den magistraat van Breda* van 2 Juli 1646 op een concept-reglement voor de School en haar jurisdictie, door den Prins aan den Magistraat toegezonden; 2°. Brief van den Senaat aan den Stedelijke Magistraat van 11 Febr. 1647, om een antwoord van den Prins mee te deelen op enkele vragen door den Senaat tot dezen gericht. Verzocht was: 1°. qu'en particulier l'enclos du College iouisse de mesmes immunité dont iouissent tous les hostels de son A. en ces Provinces; 't antwoord luidde: Il sera travaille a ce point au nom de son A. pour ce qui regarde la ville, sera a propos d'en faire instance chez le Magistrat; 2°. om een uyrwerck pour la commodité du College, daeronder oock verstaan is d'illustre Schole; antwoord: Faut tascher (?) si le magistrat s'en voudroit charger et en faire poser une sur le petit Temple qui doit servir a l'Anatomie; 3°. om een eygen gestoelte voor de Heeren Professoren; antwoord: Faut en presser le magistrat, qui a promis d'y pourvoir; 4°. om een « anatomie »; de Prins stond die toe op zijne kosten; 5°. dat d'exercitiemeesters eenige commoditeyt van woning hebben moeten, waarvoor eenige barakken waren approprieert. — Voorts zijn er nog twee kladbrieven door den Magistraat, 7 en 8 December geschreven, de een aan den Prins, de ander aan M. de Haulterive over een gevecht tusschen een student, burger en kornet, waarbij de laatste zwaar gewond was. — In een kladbrief van 1693 aan Koning Willem III geadresseerd wordt gevraagd de gelden, vroeger voor de Illustre School bestemd, af te staan voor de Triviale school « vermits nu eenige tijt herweert de Illustre Schole is komen te cesserem. »

Enkele interessante bijzonderheden omtrent het inwendig leven der Akademie biedt de onlangs uitgegeven *correspondentie* van Huygens, wiens zoon te Breda studeerde 1); maar het zijn bijzonderheden, die met de opleiding tot den Dienst des Woords in geen verband staan.

Alleen hierop dient gewezen, dat reeds terstond na de oprichting geklaagd wordt over gebrek aan studenten en dat de klachten over het leven van studenten en professoren niet gering zijn. Het leven in een garnizoensplaats moest tot botsingen aanleiding geven tusschen studenten en soldaten; een verbod tegen de monomachia hielp daar niet tegen.

Nadat de vrede te Munster gesloten was, schijnt de school een korten tijd van meerderen bloei gekend te hebben. Althans uit het jaar 1650 zijn verschillende *disputationes* en lofdichten van studenten over. Een dier lofdichten is van een theologisch student, Eng. Albertoma: *Oratio metrica exhibens laudem Academicarum generalem et Bredanae specialem, quam in illustri Athen. Bred. Aur. auditorio majori publice habuit* 2).

Nog 19 jaar lang heeft de School bestaan, tot Willem, 2 Februari 1669, aan haar kwijnend leven een einde maakte door het volgende besluit:

Wilhelm Hendrick bij den gratien Godts, prince van Oranje, etc.

Alsoo wij verstaen dat sonderlinge geene studien in onse illustre Schole en collegie tot Breda en frequenteeren, ende daeromme noodich achten ten aensien van onse finantien

---

1) *Oeuvres Completes de Chr. Huygens* I. Corresp. 1638—1656. Haag 1888.

2) Dr. HERMANS gaf in de *Bijdragen tot de Gesch. Oudh. Letterk. etc. der provincie Noord-Brabant*, jaarg. 1847, Deel I, een bibliographie van alles wat over was gebleven van de Illustre School, p. 223, welke catalogus 12 stuks bedraagt. Nog twee namen van studenten worden daar vermeld: Stephanus Zelankx de Zelincki, Eques Polonus (1651) en Paulus Logulao de Orzichow, Eques Polonus (1646).

de tractementen daertoe, voor desen geordonneert, zoo voor de professoren als andere te menageren ende bij provisie te surcheren metten inganck van desen jare 1669, tot onse naerdere ordere, soo lasten ende ordonneren wij hiermede onsen rentmeester van de domeynen van Breda Samuel Heurnius hem hiernaer te reguleren. Actum te 's-Gravenhage desen 2^{en} Februarj 1669 1).

Gelijk men ziet „surcheerde” de Prins de Akademie, maar hief hij haar formeel nog niet op. Nog in de laatste op het Rijksarchief berustende, rekening van den rentmeester der domeinen van Breda, over het jaar 1839, wordt de post van de Illustre School pro memorie uitgetrokken.

Over de professoren in de Theologie valt verder weinig mee te deelen. Ludovicus à Renesse overleefde de School twee jaar. Naast hem schijnen nog enkele stadspredikanten den titel van professor in de Theologie gehad te hebben; althans Van Goor geeft als zoodanig op: J. Schulerus, S. S. Theol. Prof. 1656—1674 en F. Plante, S. S. Theol. Prof. 1656—1690 2).

In 1784 is nogmaals een Prof. in de Theologie aangeesteld nl. de predikant Petrus Haack, die 1789 naar Amsterdam vertrok 3). In hoeverre zijn benoeming saamhing met het bestaan der vroegere School, kan ik niet beslissen. Waarschijnlijk hebben wij in hem te doen met een dier „losse professoren”, wier aantal tegen het eind der vorige eeuw legio was.

1) Dit besluit werd nog niet gedrukt voor zoover ik weet. Ik dank de copie aan den Rijksarchivaris.

2) VAN GOOR, *Beschrijving der Stadt en Lande van Breda 1744*, p. 76. Van Goor deelt nog mede, dat de bibliotheek van Polyander naar Breda is overgebracht voor de Illustre School.

3) VAN DER AA, *Biog. Woordenboek in voce*.

8. *Middelburg* 1) 1650.

De Illustre School te Middelburg, hoewel in 1650 pas officieel opgericht, is wat haar praeformatie betreft, zeker de oudste in ons vaderland.

Het eerst is het plan ter sprake gekomen in 1590. De aanleiding daartoe was het reeds vroeger besproken besluit van de Vlissingsche Synode van 21 Februari 1581, aldus luidende : „Als oock, door dien dat weinige particuliere persoonen hare kinderen ter Schoole houden tot den Kerckendienst te besorgen staet, dat in toecomende tijden de gemeynte door gebreck van bequame predikanten tot groote duysterheyt en verwoestheyt vervallen sullen, soo ist, dat dese Synodus goet gevonden heeft, dat men in de naest aenstaende Vergadering van de staten des Lands van Zeeland soo schriftelyck als mondelyck aenhouden sal, om de nominatie van seker getal eeniger Studenten bij de Classen te verkiesen, als oock om assignatie van onderhoud der selver, ten eynde door desen middel den Kercken een saet bereyt, en in de gesonde leer onderhouden worden ;

---

1) Over de Illustre School te Middelburg is dusverre nog nooit een monographie verschenen. De Rector van het Gymnasium te Middelburg, Dr. Voegler, die bezig is aan een studie over de Latijnsche School, moge ons ook een studie over de Illustre School schenken! Behalve zijn annotaties, die hij mij welwillend ter inzage afstond, zag ik het Archief van Middelburg vluchtig door. Van een eigenlijk archief der Illustre School is niets te vinden, noch van een Album Studiosorum, noch van notulen door de professoren gehouden. De voornaamste bronnen zijn dus de Registers of Raadsnotulen, waar het belangrijkste over de School staat aangeteekend. Voorts vindt men over de lotgevallen der School enkele berichten in de reeds genoemde *Tegenw. staat van alle Volkeren*, XIX Deel, Zeeland anno 1751, p. 193 v.v. wat aangevuld is door *Paspoort* in zijn *Beschrijving van Zeeland*, ed. 1820, p. 224 v.v.; in de *Letter-, Historie-, Konst- en Boekbeschouwer*, DI III, p. 93—114 (wat echter hoofdzakelijk over de Latijnsche School handelt), in *Zeeland's Chronyk-Almanack*, voor 1780, p. 332; en in DR KANTER en AB UTRECHT DRESSSELHUIS, *de provincie Zeeland*, 1844, p. 123 v.v. Over de wording der School handelt uitvoerig TE WATER, *Kort verhaal der Ref. van Zeeland*, ed. 1766, p. 410 v.v.

dit sullen doen Joh. Gerobulus, Joh. Migrodius, en Michiel Panneel" 1). Hoewel de Staten aan dit verzoek niet terstond gehoor gaven, hielden de Kerken niet op met bij de Staten hierop aan te dringen. 1589 schrijft Seu uit Middelburg 2): Wij hebben goet gheuonden aen te houden om IX studenten doorghaens in de studie te houden. Juni 1590 namen de Staten eindelijk een beslissing. Zij waren wel bereid om deze beurzen toe te staan, maar wilden ze liever vereenigen tot een Hospitium; vandaar dat zij besloten „een Collegie van Studenten in de Theologie op te rechten", terwijl men nader zou delibereeren over het aantal Studenten, daarin op te nemen 3). De Staten hadden blijkbaar niet vastgesteld, waar dit Collegium Theologicum zou verrijzen, en Middelburg, dat op deze eer vlaste, deed alsof het van zelf sprak, dat het te Middelburg komen moest. De Raad besluit, 21 en 23 Maart 1591, een professor voor het Latijn en Grieksch aan te stellen op eigen kosten in verband met het „geconsenteerde Logement voor de studenten"; zelfs werd een voordracht daartoe ter tafel gebracht — maar het resultaat was, dat noch van een Collegium noch van stadsprofessoren iets kwam 4). Waarschijnlijk was Middelburg te voorbarig geweest en kwam reeds toen Goes tusschenbeide.

Daar de Kerken bemerkten, dat het langs dien weg niet ging, wendden zij het over een anderen boeg. Op de extraordinaire Synode, 19 en 20 October 1593 te Middelburg gehouden, werd besloten, dat men „aan de E. Heeren Staten van Zeelant sal aanhouden, om binnen d' Academie van Leyden te vercrijgen een Seminarim van Theologische Studenten" 5). Men wilde dus blijkbaar de moeilijkheid ontkomen door het Collegium buiten Zeeland te

---

1) TE WATER, *Ref. van Zeel.* Bijlage p. 68.

2) W. DER M.-V. Serie III, Deel V (2e stuk), p. 276.

3) TE WATER, *Ref. van Zeel.* p. 415.

4) TE WATER, l. c. p. 415.

5) TE WATER, l. c., Bijlage, p. 77.

plaatsen. De Staten namen dezen voorslag, 7 Aug. 1595, in overweging, maar wilden van een Hospitium niets weten; dit was hun waarschijnlijk te kostbaar. Wel was men bereid 36 beurzen voor studenten in de Theologie te geven van 150 à 100 fl., waartoe met generaal consent, 29 Jan. 1596, besloten werd 1).

Hiermede bleven de zaken rusten tot 1610, toen de Kerken zich weder tot de Staten wendden met de bede om een Collegium Theologicum, maar nu in Zeeland zelf: „Om de studenten bij de suyverheyt der leere, ende bij de vromicheijt der Seden te beter te onderhouden, Is raetsaem geoordeelt dat men de E. m. heeren Staten aendienens sal de nootsaeckelickheyt eens Collegii inde provintie van Zeelandt op te richten ende ondertusschen verzoecken, dattet haer E. believe bij de E. M. heeren Staten van Hollandt te arbeyden dat binnen Leyden professores Theologiae van gesonder Leere mochten worden gestelt” 2). De oorzaak is duidelijk. De Leidsche Hoogeschool was bedorven door het Arminianisme en de Zeeuwsche Kerken wilden het gevaar van ketterij voorkomen door tegenover Leiden een nieuwe school op te richten.

Ook nu weder waagt de Magistraat van Middelburg een voorbarige poging om dit Collegium Theologicum in Middelburg zelf te doen verrijzen 3). Terwijl de onderhandelingen in de Staten nog aan den gang waren, draagt de Magistraat aan Walaeus, die een aanbieding om rector der Latijn-

---

1) TE WATER, l. c., p. 416.

2) *Acta Syn. Zeel.* (M. S. S.) Synode te Tholen, Cap V, Art. 2, f. 75. Reeds 1603 hadt de Kerkeraad van Middelburg gedelibereerd over de vraag «of men de Studenten naar Leiden zal zenden of hier houden» SEPP II, p. 98.

3) Men schijnt er ook over gedacht te hebben om de Illustre School te vestigen in een heerlijkheid op Walcheren, Westhove genaamd. Althans Smallegang vermeldt in zijn Chronicon. p. 448, dat A° 1611 by eenige wierdt voorgeslagen om de welgelegendheid en soetigheid van de plaetse het tot een Illustre School bekwaam te maken, dog dat deze voorslag niet konde uitgewerke worden (ERMERUS, *Eenige Zeeuwsche Oudheden* I, 1, p. 151).

sche School te worden geweigerd had, maar bereid gevonden was om publieke lessen over de Grieksche taal en philosophie te geven, op om Gomarus te polsen over een beroep als Professor in de Theologie te Middelburg. 11 Maart 1611 brengt Walaeus rapport uit, en meldt dat Gomarus genegen was te komen op de volgende condities: 1°. dat hij den kerkedienst binnen deze stad zal bedienen; 2°. dat hij lessen in de Theologie zal geven aan de studenten, die er reeds zijn en nog komen mochten, benevens publieke en private disputen; 3°. dat hij college zal geven in het Hebreeuwsch met verhoogd traktement 1). De Magistraat keurde dit goed en 28 Mei 1611 hield Gomarus zijn inaugureele oratie in de Koorkerk 2). Dienzelfden dag werd de vraag besproken of men niet zou overgaan tot „erectie van een Illustre School” en werden de Curatoren der Latijnsche School gemachtigd om hierover met Gomarus in consult te treden 3). Een formeel besluit om dit te doen is toen — althans zoover ik kon nagaan — niet genomen, maar wel werd 30 Juli 1611 nader geregeld, hoe de lessen zouden plaats vinden, en werd aan de studenten, die van buiten kwamen, vrijdom van belasting geschonken 4). 20 Maart 1612 werd een professor in de Philosophie aangesteld, nl. Franciscus Mayvardus 5), Rector der Lat. School. Later schijnt aan Walaeus het onderwijs in de Dogmatiek te zijn opgedragen, waartegen Gomarus zich echter verzette, omdat Walaeus als student in Leiden kettersche theses verdedigd had 6). De publieke colleges werden gegeven in een daartoe afgescheiden gedeelte van de Choorkerk.

---

1) *Register ten Raade* III, 11 Maart 1611.

2) *Register* III, f. 292.

3) *Register* III, f. 293.

4) *Register* III, f. 299.

5) *Register* III, f. 317. Vele geschiedschrijvers geven dezen naam op als N. Meinaart. Metterdaad staat dit aldus in de Registers ten Raade, maar dit is blijkbaar een vergissing. Later staat er Fr. Mayvardus.

6) *Letter-, Hist.,- Konst- en Boekbesch.*, Dl. III, p. 105.

Er waren dus drie professoren, maar aan de verwachting beantwoordde de School niet. 20 Juli 1613 wordt er reeds gedelibereerd over de continuatie der Illustre School 1) en 24 Juli 1616 komt weder hetzelfde onderwerp aan de orde. Opmerkelijk is dat in ditzelfde jaar twee Bursarissen van de stad naar Franeker vertrekken, om aldaar Theologie te gaan studeeren.

De Magistraat besloot met het oog op dit alles, mede daartoe aangespoord door het verzoek van de Classis van Walcheren 3), om nogmaals bij de Staten de zaak van het Collegium Theologicum aanhangig te maken. Onder de Pointen van Beschrijvinge voor de Statenvergadering van 1 Juli 1614 komt als derde punt voor: Aan Heeren van den Rade, belast zijn geweest met het maecten van de Instructie dienende tot het opregten van een Collegium Theologicum, ende Grootte Schole, gaet hier mede de voorsz. Instructie, met het gene hier te voren in de voorsz. zaecke op de presentatie van die van Middelburgh is gedaen, ten eynde Uwe E. Gedeputeerde daarop oock werden geauthoriseerd, tot eere ende dienste van den Lande van Zeelant volkomen Resolutie te nemen 4). 17 Juli nemen de Staten de zaak in behandeling: Is voorts gelet op het derde Point van Beschrijvinge, raeckende de Instructie, beworpen tot oprehtinghe van een Collegium Theologicum met appendentie van dien; Ende heeft den Heere van Malderee hem geconformeert met den advyse van den Rade. Die van Middelburgh, dat sy de Instructie oock goetvinden, behoudelijck hetgene de experientie anders sal mogen leeren. Die van Ziericzee verklaren dat hunne Principalen daerop als nogh niet en hebben gedelibereert. Die van der Goes,

---

1) *Register* III, f. 364.

2) *Register* IV, f. 9.

3) *Register* IV, f. 382.

4) Notulen van de Ed. Mog. Heeren Staaten van Zeelant d'anno 1614. f. 101.

dat nadien men niet en pretendeert een geheele Universiteit te erigeren, maer een Collegium, dat het Lant geen kosten en behoort te dragen. Die van der Vere conformeren hen met die van Middelburgh. Ende is voorts goetgevonden, dat aengaende de Borsen ende Officiën, of men die continuerende, zal laten in 't geheel, of een deel versterven of verminderen, zal gemaect worden een Point van Beschrijvinge 1). Ingevolge het laatste besluit komt onder de Poincten van Beschrijvinge voor de vergadering van 8 Sept. 1614 voor: Ende alsoo in de voorgaende Poincten van Beschrijvinge een Point is geweest, nopende de *Instellinge van een Collegium Theologicum, daerop als-nogh niet en is geresolveert*, ende dat bij deselve occasie gesproken, nopende de ses en dertigh Bursen, geordonneert tot onderhoudt van bequaeme jonge lieden studenten in de Theologie 2). 18 September komt de zaak der Beurzen ter sprake: Ende wesende voor handen genomen het P. v. B. raeckende het verminderen van de Bursen in Theologie, is bij de Eerste Edele verstaen, dat mits de veranderinge van tijt, 't sedert de institutie van deselve, men die zoude laten afsterven tot een derde part toe. Die van Middelburg, dat men eerst sal te behooren te resolveren *op de erectie van het Collegium Theologium*. Die van Ziericzee, dat men alles zal laten blijven. Die van der Goes, dat men die zal afsterven. Die van der Tholen op de helft etc. 3). Het resultaat was dus bloot negatief. Hoe Middelburg er ook op aandrong, de Staten weigerden zich uit te laten over de erectie van het Collegium Theologicum; wël waren ze bereid het aantal beurzen te verminderen. Ook hier zat blijkbaar Goes' naijver in den weg.

Nog erger ramp trof de Theologische School in ditzelfde

---

1) Notulen etc. 1614. f. 117.

2) Notulen etc. 1614. f. 162.

3) Notulen etc. 1614. f. 181.

jaar, doordat Gomarus vertrok naar Saumur. **Walaeus gaf nu college over de Dogmatiek — dagelijks 's morgens om half tien en 's middag om half vier — en over de Ethiek van Aristoteles 1).** Maar de Dordtsche Synode van 1618, die hij bijwoonde in zijn qualiteit van professor aan de Illustre School, als zijnde door de Staten van Zeeland daarheen afgevaardigd, onttrok hem reeds aan de vervulling van zijn taak, en 1619 verliet hij de School voor goed om te Leiden professor te worden. Mayvardus bleef nog alleen over, maar 1620 werd hij te Groningen tot professor benoemd 2) en de Theologische School had opgehouden te bestaan.

Dertig jaar later werd besloten de School opnieuw te stichten en wel in den vorm eener Illustre School. Er waren toen juist enkele knappe mannen te Middelburg gekomen, die waarschijnlijk dit plan deden ontstaan. 29 Januari werd Alexander Morus benoemd tot Professor in de Theologie en Claude Legras de Saint Hilaire tot Professor in de Philosophie. 26 Februari bood Cornelisz Blanckaert, die Professor te Steinfurt geweest was, zich zelf voor de op te richten school aan en benoemde de Magistraat hem tot Professor *historiarum en politics*, terwijl hij vergunning kreeg te zijnen huize ook *privaatcolleges* te geven over de *Mathematica en Politica* 3).

Nadat de noodige beschikkingen over de toga's der professoren, den pedel en zijn staf getroffen waren, werd 3 Sept. 1659 besloten: De heeren regerende en out Burgmrs, mitsg. de heeren van het buffet, werden bij desen gecommitteert en versocht: op maendagh eerstkommende wesende den vijfden dagh der loopende maent, van september des smorgens tegen den agt uuyren in den rooden Leeuw te ontbieden de drie vercoren professoren der illustre

---

1) SEPP, II, p. 102.

2) JONCKBLOEDT, p.

3) *Register* IX, f. 21.

schole binnen dese Stadt en vandaer te conduiseren na de nieuwe kercke om by yder vande selve inde voors. plaetse gereciteert te werden, eene oratie *op de inauguratie der gemelde schole* passende, mitsgaders de gedachte Professoren, wederom te brengen inden rooden Leeuw en aldaer benevens de duytsche, walsche, Engelsche predicanten en rector der Latynsche schole alhier tot coste vande Stadt op het middagmael te tracteren; oock bij deselve te noodigen, soodanige heeren uyt het Collegie van Wette en raed als de gemelde heeren Burgemeesters sullen goetvinden en achten te behooren 1). Zoo werd de School dus plechtig ingewijd en de Magistraat, vol goede hope voor de toekomst, benoemde reeds 9 September Dr. Gregorius Crasius voor de jurisprudentie 2), terwijl 10 September besloten werd nog een tweeden professor voor de Theologie bij gelegenheid aan te stellen 3). Ook werden de tractementen vastgesteld. Morus kreeg 1000 fl., Legras 500 fl. en Crasius 600 fl. 4).

De goede verwachting, die uit dit alles spreekt, werd intuschen niet vervuld. Anderhalf jaar later, 17 Juli 1651, is er reeds sprake van „of de Illustre School behoort te werden gecontinueert”. Een Commissie wordt benoemd om in deze zaak rapport uit te brengen 5). Dit rapport komt 16 Augustus ter tafel. De Commissie raadt af om de School, die pas met zooveel onkosten was opgericht te vernietigen. Daarentegen geeft zij als middelen van redres aan de hand: 1°. dat men de Staten van Zeeland verzoeken zal, dat zij de School tot een provinciale decreteeren; dat zij den Alumni theologiae bevelen zullen zich herwaarts te transporteeren en dat het den Ed. Mog. believen moge een Collegium Theologicum te

---

1) *Register IX*, f. 29.

2) *Register IX*, f. 30.

3) *Register IX*, f. 31.

4) *Register IX*, f. 30.

5) *Register IX*, f. 47.

institueeren; en in elk geval dat zij bevelen mogen, dat de particuliere Alumni van Middelburg aldaar moeten studeeren;

2°. moeite te doen om beurzen voor de school te krijgen en de particuliere studenten te animeeren om hier te blijven;

3°. „ende alsoo doorgaens d'ingezetenen van deze provincie meest geneghen zijn tot het Studium Theologicum” naast Morus als tweeden professor in de Theologie aan te stellen D. Guil. Appolonius, predikant te Middelburg.

Aangaande de overige professoren wordt voorts besloten Claude de St. Hilaire „fatsoendelijk te ontslaen”, omdat hij „wegens syn natuurl. tael (Fransch) en hoochdravende studiën” niet geschikt was, en hem te vervangen door D. Wilmedonx, Rector der Latijnsche school; Blanckaert te continueeren en Prof. Cragius te ontslaan wyl hij geen auditorium had 1).

Intusschen deze middelen van redres baatten niet. De Staten waren nu eenmaal op het punt van het College doof. Bovendien vertrok Morus in 1652 naar Amsterdam. 1653 zendt de Kerkeraad nog een Commissie om aan te dringen op „Continuatie van de Illustre school” 2), maar het baatte niet of men haar continueerde, want de leerlingen bleven weg. 1657 was Apollonius overleden, maar van een opvolger hoort men niet. De Raad klaagt, 6 Maart 1660, dat Blanckaert — de eenige overgebleven professor — wel traktement trok, maar geen College gaf, en de School verliep 3). Een jaar later schijnt de School geheel bezweken te zijn.

De Magistraat gaf echter den moed niet op en 1676 stelde zij opnieuw twee professoren aan, beide predikanten te Middelburg. De een W. Momma, gewezen professor te Hamm, tot professor in de Theologie en het Hebreeuwsch en de ander J. de Mey tot professor in de Theologie en

1) *Register* IX van 16 Aug. 1651.

2) *Register* IX van 20 December.

3) *Register* XI. f. 43.

Philosophie. Beide houden hun inaugureele oraties, maar Momma wordt reeds hetzelfde jaar uit de stad gebannen om zijn heterodoxie en de Mey stierf twee jaar later. Van opvolgers was geen sprake 1).

Eerst in 1709 is de School opnieuw hersteld. De beide predikanten Aalstius en Bierman werden tot professor benoemd; de eerste voor de philosophie, de tweede voor de Theologie. Van toen af zijn de theologische professoren elkaar geregeld opgevolgd 2): Bierman 1709—1721, A. Voget 1721—1727, S. Coenraad de Bruine 1727—1740, J. Willemse 1740—1777. Een jaar later (1741) werd aan dezen laatste een tweede professor voor de Theologie toegevoegd en wel voor de Kerkhistorie, nl. J. Schorer, die 1750 overleed. Willemse werd opgevolgd door Andriessen, 1777—1800, en Schorer door Krom, 1775—1804. In 1785 werd een derde professor voor de philosophie en Theol. Exeget. aangesteld, nl. H. Royaards, die reeds 't zelfde jaar naar Utrecht vertrok. Hij is echter niet, zooals Sepp beweert, de laatste professor te Middelburg geweest. Nadat Krom in 1804 overleden was, werd J. de Fremery tot professor in de Theologie benoemd, die tot 1819 dien titel houden bleef. Na dien tijd is er van geen nieuwe benoeming sprake.

Ik voeg hier nog twee opmerkingen aan toe. Vooreerst over het karakter van dit professoraat. Ook hier waren bijna al deze professoren predikanten en kregen zij hun benoeming meest als bewijs van dankbaarheid, wanneer zij voor een beroep naar elders bedankt hadden. Het professoraat was dus meer bloote titel, dan werkelijkheid. En ten tweede aangaande de wijze waarop zij doceerden. In zijn oratio

---

1) *Groot Algem. Hist. Woordenboek* in voce Middelburg.

2) Voor een deel volg ik bij deze opgave de reeds genoemde bronnen, voor een deel de *Naamlijst van alle de predikanten der Ned. Geref. Kerk te Middelburg*, in 1815 verschenen en de *Naamregisters der predikanten in Nederland*.

funebri op Willemsen zegt Krom: Publicis in nostra acroasi praelectionibus, quos antea cum suo Schorer et clarissimo Hemerto mutuis vicebus aestuo tempore habere solebat, sacram pertractabat exegesis. Sepp maakt uit deze woorden de zeker niet te gewaagde voltrekking, dat de colleges zich bepaalden tot de zomermaanden, wanneer de studeerende jeugd den vacantietijd thuis doorbracht. 1)

10. *Nijmegen* 2) 1653.

Over de Illustre School te Nijmegen spreek ik hier slechts kort, omdat zij slechts één jaar den titel van Illustre School gedragen heeft. Wij zagen echter, dat haar verheffing tot Universiteit niet zonder tegenspraak bleef en metterdaad een feit is, dat in onze geschiedenis zijn analagon mist. Ik geef daarom de lijst van de professoren, die te Nijmegen in de Theologie doceerden, niet bij de overige Hoogescholen, maar hier.

Wat nu het ontstaan der School betreft, bleek reeds vroeger, dat de Magistraat, 27 December 1653, besloot om een Illustre School op te richten met professoren in de Theologie, Rechten en Philosophie. Het duurde echter geruimen tijd voor men een professor in de Theologie vinden kon. Wel vroeg men Hornius uit Leiden en bood hem zelfs 1500 fl. tractement, maar hij weigerde evenals Spanheim. Maart 1655 werd nu Chr. Wittichius aangesteld, die de benoeming aanvaardde, en 6 Mei werd de Illustre School plechtig geopend. Een jaar later verleenden de Staten van het Kwartier het jus promovendi, waarna de Academische

1) SEPP, *Godgeleerd Onderwijs*, I, p. 111.

2) Zie voor de talrijke litteratuur over Nijmegen, boven, p. . Boven dien wordt nog over deze school gehandeld bij BOUMANS, *Gesch. der Geld. Hoogeschool*, I, p. 261—268 en 269 en 270 noot en in SMETIUS' *Chronyk van de stad Nijmegen*.

Senaat gevormd, een Rector Magnificus gekozen, en de verheffing feestelijk gevierd werd. In 1670 kreeg Wittichius een ambtgenoot in J. Braunius, professor in de Oostersche talen. Nadat Nijmegen in 1672 aan de Franschen was overgegaan, stonden de collegezalen leeg en de tractementen werden niet uitbetaald. Tot 1677 bleven de Professoren wachten, maar toen trokken ze naar elders. De laatste promotie geschiedde nog 12 Febr. 1678 1).

In 1744 poogde men de Academie weer te doen herleven, door een Philosophische faculteit op te richten, maar de krijgsberoerten vrijdelden dit. Iets verder werd de zaak in 1756 gebracht. De Burgemeester stelde, 27 September, in een slecht bezochte vergadering voor, om de Academie weer op te richten en drie professoren aan te stellen. Hiertoe werd besloten en voor de Theologie werd benoemd Abr. Hellenius, predikant. Intusschen, de afwezige raadsleden namen hiermee geen genoegen; ze verzochten de Prinses gouvernante die besluit te caseeren, die dit terstond deed. De burgemeester nam zijn ontslag en de Academie was op nieuw begraven 2). Hellenius bleef echter den titel van Professor houden tot 1790 toe. Bij deze laatste poging schijnt niet meer van een Universiteit, maar van een Gymnasium Academicum gesproken te zijn 3).

II. Zutfen 4) 1686.

Ook te Zutfen is een Illustre School geweest, die ik echter alleen volledigheidshalve vermeld, daar zij verder

---

1) *Tijdspiegel*, 1890, No. 6, p. 156 v.v.

2) *Tijdspiegel*, p. 174.

3) KAN, *Het 325-jarig bestaan van de Apostolische School thans het gymnasium te Nijmegen*, 1869, p. 41 noot 12 en 13.

4) Zie *Academische uitspanningen*, p. 238. *Tegenw. Staat der Vereen. Nederl.* III, 1741, p. 337. Een afzonderlijke verhandeling over deze School vindt men in de *Bijdragen tot de Kennis en den Bloei der Nederl. Gymnasia van 1857—65*.

voor dit onderzoek geen belang heeft. Er werd nl. geen Theologie gedoceerd. De Staten van het kwartier — immers het kwartier van de Veluwe en van Nijmegen hadden ook hun eigen school! — besloot in 1686 een Illustre School te stichten. Tot eerste Hoogleeraars werden aangesteld J. Lomeyer in de Historie en Talen, en J. Flenderus in de Speculat. Philosophie. Later kwam hier een professor in de Rechten bij. Nog in 1800 droeg de Rector der Lat. School den titel van Hist. et Eloq. prof. en de Conrector dien van Antiquitatum et Poeseos professor 1).

---

12. 's Gravenhage 1711.

Wat de Leidsche Universiteit vruchteloos beproefd had te Amsterdam, gelukte haar boven verwachting te 's-Gravenhage. In 1711 vernemen de Curateuren van Leiden's Universiteit „dat bij de gecommiteerden van de societeyt in 's Gravenhage speculatiën wierden gemaect om aldaer op te rechten een Illustre Schoole, waarinne de studenten sooverre souden kunnen gebraght werden, dat zij in het korte op de een of de andere Academie souden werden gepromoveerd”. Zij meenden, dat dit streed met Leiden's privilegie en dienden hun beklag in bij de Edel Groot Mogende Gecommitteerden, die daarop, 19 Febr. 1711, het besluit namen, „dat alhier in den Hage niet sal moogen werden opgereght een Illustre Schoole 2)“.

B. *De zoogenaamde Illustre Scholen.*

1. *Rotterdam* 3) 1681.

Kan begint zijn uitstekende monographie over de Illustre

---

1) *Naamregister der predikanten van 1800.*

2) *Groot Placcaatboek van Holland en Zeeland 1664*, T. V., p. 747 v.v.

3) KAN, *De Illustre School te Rotterdam*, in het Rotterdamsche Jaarboekje, 1ste jaargang 1888, p. 1—96.

School te Rotterdam met de juiste opmerking: „Eene Illustre School in den waren zin des Woords heeft men te Rotterdam nooit gehad, al werd die naam in den loop der 18^e eeuw gewoonlijk aan de hier bestaande inrichting van onderwijs gegeven”. De bewijzen, die hij hiervoor bijbrengt zijn metterdaad afdoende. Gewoonlijk wordt als stichtingsjaar der Illustre School opgegeven 1681. Slaat men nu de Raadsnotulen van 8 April 1689 op, dan ziet men dat toen een Commissie werd benoemd „om te overleggen off en op wat voet eene Illustre School in deze stad soude kunnen en behoren te worden geformeerd ende opgereg^t”. Toen de Raad, 3 en 15 Juli 1710, deze zaak in behandeling nam, besloot zij af te zien van de stichting eener Illustre School; immers deze behoorde „voorzien te zijn van Professoren of Lectoren in de ordinaire hoofd- en andere faculteiten van studien”. Men achtte het echter wel noodig, „encouragement te geven tot eenige bysondere stuydien in een stad van commercie en luyden van bysondere bequaemheydt te employeren”. Stierf een professor of lector, dan werd zijn plaats niet vacant gerekend, maar werd het tractement beschouwd als „gemortificeert” 1). 25 Maart 1715 werd weer een Commissie benoemd om te overwegen „off eenige naedere ordre soude kunnen en behooren te werden beraemt (op het onderwijs) hetsij bij wegen van illustre scholen of andersints, om institutie in studie te geven, en voorname- lijk in de sodanige studien dewelke preliminairlyck voor die vande hoofd- faculteyten werden bij de hand genomen, gelijk mede inde mathesis” 2). Maar al wilde de Raad wel een Wiskundige benoemen, en al kwam vier jaar later een Reglement tot stand, de Raad wilde niet besluiten om een „Illustre School” op te richten en het Reglement heet dan ook eenvoudig: „Ordre op het opzigt en Reglement op

---

1) KAN, p. 4 v.v.

2) KAN, p. 59.

de Lessen en Institutie van de Professoren en Lectoren" 1).

Ik laat deze besluiten voorafgaan om te rechtvaardigen, wat ik in het begin dezer paragraaf zeide. De gewoonte om een of andere school Illustre School te noemen (ook te Rotterdam geschiedde dit meermalen door de Overheid zelf) maakt daarom deze school nog niet tot een Illustre School in eigenlijken zin.

Gaat men nu de geschiedenis dezer School na, dan blijkt, dat reeds vroeg in Rotterdam een Latijnsche School bestond. 31 Januari 1681 werd J. Sylvius, Jur. Utr. Doctor, tot haar rector benoemd, die reeds van af 1669 conrector was. De man schijnt veel ambitie gehad te hebben en reeds als conrector „private institutiën en separate collegiën" te hebben gehouden. Maar de Overheid zag dit ongaarne en hij moest beloven als Rector dit te zullen nalaten. Reeds 22 Mei 1681 verzocht hij dispensatie van dit verbod, „daer hij door onderscheiden, gequalificeerde jonge Luyde en ouders wierde aengelopen en versocht te willen continueren in zijn vorige private institutiën". Na eenige onderhandelingen met den Raad werden de Curatoren gemachtigd „hem te dispenseeren vant voorsz. prohibite articul voor een jaer, ofte het houden van een geheel Collegie voor eenmael, in hetwelck Collegie sullen werden geadmitteert niet alleen soodanighe jongeluyden die de triviale Schole alhier hebben gepasseert, maer oock alle inwonende en burgerskinderen en mede vreemde luyden haer kinderen, edoch met kennisse van Curatoren". Eerst 19 Sept. 1689 werd hem de vergunning geschonken „omme binnen desen Stadt publycque Lessen in qualité als Professor in beyde rechten te mogen doen", terwijl hij pas in 1694 in die qualiteit tractement ontving 2). De reden van dit alles was ook hier weer, opdat de studenten zich niet meer zoo vroeg naar de Universiteit

---

1) KAN, p. 94, deelt dit Reglement als Bijlage C mede.

2) KAN, p. 7 v.v.

zouden begeven „tot hare excessive oncosten en geen cleyn pericul vande verleydinge ende debauches der jonckheyt inde Academie” 1). Sylvius bleef professor tot 1723, hoewel hij reeds 1719 als rector ontslagen was.

In hetzelfde jaar 1681, dat Sylvius zich aanbood tot professor, richtte de bekende Franschman Bayle, die professor in de Philosophie te Sedan was geweest en naar Rotterdam was gevlucht, hetzelfde verzoek tot de Overheid. De Raad benoemde hem op 315 fl. tractement (1 October 1681). En toen een volgend jaar Jurieu, predikant bij de Waalsche gemeente, als professor te Groningen beroepen was, haalde de Raad hem over om te blijven, door ook hem den titel van Professor te schenken, en wel in de Theologie, met een traktement van fl. 500. Jurieu moest zich verbinden daarvoor twee publieke lessen per week te geven. Hij stierf 1713 2).

In 1687 werd een vierde professor aangesteld, nl. de predikant Texelius, met den titel van Professor Eloquontiae et Lingu. Graec., terwijl hij in 1706 prof. theologiae et linguarum werd; 1716 overleed hij 3).

Had men dus reeds twee professoren in de Theologie, in 1711 kwam er nog een derde bij. J. Weselius werd naar Amsterdam als predikant beroepen en verklaarde wel te willen blijven, mits hij professor werd. De Raad benoemt hem tot Professor Theologiae et Eccl. Historiae, met de verplichting „van eens ter weke te doen een publieque les op selecte materiën en te houden twee private collegien, één in de theologie en één in de Kerkhistorie.” Hij hield een inaugureele oratie in de Grootte Kerk, maar vertrok reeds kort daarop naar Leiden's Universiteit. Daar omstreeks dezen tijd nog meerdere professoren werden

---

1) KAN, p. 9.

2) KAN, p. 10.

3) KAN, p. 44.

aangesteld, achtte de Raad het noodig, Curatoren te be-
noemen „tot het opsicht op de Lessen en Instructiën van de
Professoren en Lectoren” en een Reglement voor deze lessen
vast te stellen. In dit Reglement is echter wel sprake van de
lessen in de philosophie, anatomie en literae humaniores,
maar over de Theologische colleges wordt daar gezwegen.

In 1724 werd opnieuw een predikant tot professor be-
noemd, ditmaal op aanvraag van den Kerkeraad, weder ten
einde hem te Rotterdam te houden, nl. G. du Mont, Waalsch
predikant; hij werd professor in de Kerkelijke historie en
Oostersche talen. In 1747 kreeg hij zijn emeritaat.

Na 1725 wordt de belangstelling in de Illustre School
geringer; tractementen werden zelden meer toegekend; men
moest zich vergenoegen met den titel van professor hono-
rarius. Omstreeks 1730 schijnen ook de Curatoren der
Illustre School saamgesmolten te zijn met die der Latijn-
sche School.

In 1735 werd Velingius professor Theologiae et Eloquentiae
Sacrae, die 1755 zijn ontslag neemt. Hij werd nog be-
noemd met traktement. In 1743 worden twee nieuwe
professoren in de theologie aangesteld, maar honorair, nl.
C. van der Kemp (prof. Theol. praesertim Paracleticae), in
1772 gestorven, en Joan Patijn (prof. Theol. praesertim Em-
blematicae), in 1777 emeritus. Omtrent denzelfden tijd neemt
de Raad het besluit de professoren te laten uitsterven en in
de toekomst nooit meer dan twee professoren te benoemen.
10 Aug. 1750 gaat de Raad nog een stap verder; hij besluit,
„dat alle de Professoraten deeser stad bij de vacature
behooren te worden gemortificeerd.” Blijkbaar werd de
liefhebberij den vroeden Vaderen wat te kostbaar.

Intusschen hield men zich niet aan dit besluit, want na 1770
zijn nog enkele professoren in de Theologie aangesteld, meest
met wijdklinkende titels, maar allen honorair. Of zij college
gegeven hebben, mag betwijfeld. Blijkbaar was bij al deze be-
noemingen het doel alleen om bij een beroep naar elders een

gewilden predikant tot blijven te bewegen. De namen dezer honoraire professoren volgen hier: Petrus Hofstede, Professor theologiae, Historiarum et Antiquitatum sacrarum, 1770—1803; J. Nahuys, professor Theologiae exegeticae, 1777—1778; Dingeman Wouter Smits, prof. theologiae, 1787—1806. Na Smits zijn geen honoraire professoren in de Theologie meer benoemd en de School had dus ook formeel opgehouden te bestaan 1).

Op nog één punt moet ik de aandacht vestigen, omdat dit van belang is ten einde de verhouding te leeren kennen, die tusschen deze Illustre scholen en de Kerk bestond, iets waarvan men anders weinig bespeurt. Het is het bekende proces tegen Bayle wegens zijn heterodoxie. De Kerkeraad van Rotterdam ontving in 1692 een klacht over den „Professor philosophiae Bail”, omdat hij verkeerde boeken schreef. Na lang de zaak onderzocht te hebben, besloot de Kerkeraad, 11 Maart 1693, extracten uit deze verderfelijke geschriften te zenden, „aen haer Gr. Achtb. en verhoog te doen met versoek dat dese seer ergerlyke en gevaerlyke positie efficaciuslyk moge tegengegaen werden en tegen den autheur sodanige voorsieninge te doen als 't gewichte der sake bevonden sal werden te vereysschen” 2). De Magistraat heeft zeer „efficaciuslyk” hiertegen gewaakt, door 30 October 1693 Bayle als professor af te zetten.

2. Maastricht 3) 1685.

Onder de Scholen, die feitelijk geen aanspraak kunnen

1) Ik ontleen deze lijst aan KAN en aan het *Naamregister der Predikanten*, reeds meermalen geciteerd.

2) KAN deelt alle Kerkeradsbesluiten, daarop betrekking hebbende, mede in een Bijlage, p. 90 v.v.

3) Over de School te Maastricht is tot dusverre zoo goed als niets geschreven. De eenigste, die uitvoerig over de School spreekt is *Bachient*, dien ik later citeer. Van een archief schijnt geen sprake geweest te zijn, althans noch te Maastricht noch in het Rijksarchief te 's-Gravenhage is het te vinden. Van den Archivaris van Limburg en den Rijksarchivaris ontving

maken op den naam van Illustre School, omdat een stichtingsbesluit ontbreekt, moet ook de Latijnsche School met haar professoren te Maastricht gerekend worden 1). Zijn de meeste Illustre Scholen weinig bekend, die van Maastricht (om bij den gewonen titel te blijven) heeft wel het hardste lot gehad. In de handboeken van onzen tijd wordt zij nauwelijks vermeld 2); Sepp schijnt van haar bestaan niet eens kennis gedragen te hebben, en dat hoewel een man als Bachiene aan haar de Geographie onderwees!

Wat nu de lotgevallen der School betreft, moet ik hier, evenals bij Rotterdam, beginnen bij de Latijnsche School, omdat de Professoren met haar in verband stonden. Toen de Staatschen in 1632 Maasticht veroverden, werd bepaald dat de Gereformeerde religie er vrij zou mogen gepredikt worden. Er waren toen slechts weinig Gereformeerden, maar desniettegenstaande delibereerden de Generale Staten reeds 2 Juni 1633 over de erectie van een Gereformeerde Latijnsche School binnen Maastricht op kosten der Generaliteit. Op kosten der Generaliteit, d. w. z. op kosten der Jezuïeten, want de Generale Staten besloten eenvoudig, dat aan deze de 2700 gulden onthouden zouden worden, die zij tot dusverre jaarlijks van de Lands- en Stadsverheid ontvingen. De uitvoering dezer resolutie had echter heel wat voeten in de aarde. De Jezuïeten protesteerden, omdat dit besluit streed tegen de Capitulatie van Maastricht 3) en ook de Keurvorst van

---

ik zeer belangrijke uittreksels uit de Resolutien der Generale Staten etc., die op de School betrekking hebben. Voornamelijk daarop is bovenstaande schets gegrond.

1) Gelijk de heer Habets mij uitdrukkelijk verzekerde, is een oprichtingsbesluit in de Resolutien der Generale Staten niet te vinden; ook de Rijksarchivaris wist van het bestaan van zulk een besluit of octrooi niet af.

2) DE GAAY FORTMAN, *Christus, Koning ook op het erf der wetenschap*, 1890, maakt hierop een uitzondering; de Illustre School te Maastricht wordt p. 46 genoemd en meegedeeld, dat zij « na 1632 » is opgericht.

3) Zie de Resolutien der Staten Generaal van 12 Januari 1634 en 18 Januari 1635.

Keulen teekende tegen het plan 1), om een Gereformeerde Latijnsche School te Maastricht op te richten, protest aan. De Generale Staten zonden desniettegenstaande Commissarissen naar Maastricht om de zaak te regelen en 31 Januari 1643 wordt overeenkomstig hun advies besloten, een Latijnsche school te Maastricht op te richten met drie meesters, nl. een rector op een traktement van 700 gulden, een tweede schoolmeester ad 500 gulden en een derde ad 400 gulden 2). 16 Mei daaraanvolgende wordt een *Ordre en Reglement* vastgesteld, *waarnaer eene Latijnsche School binnen de Stad Maastricht bij haar Hoog Mogende wordt opgericht* 3), en 16 Oct. wordt J. Kuchlinus tot Rector aangesteld. Daar 7 April 1645 een nieuwe resolutie genomen werd over den huishuur der leeraren en de transportkosten hunner meubelen, mag verondersteld dat toen de School werkelijk begonnen is. Tot onderhoud der School besloten de Generale Staten, 6 Februari 1648 en 5 November 1649, dat de drie landen van Overmaes alle jaar 1000 gulden zouden omslaan. Bij latere resoluties van 5 Januari 1665, 1 Maart 1680, 20 Maart 1681, 21 Februari, 21 Mei en 21 December 1682 werden de subsidies voor de School steeds verhoogd. Waarschijnlijk hangt dit saam met uitbreiding van het onderwijs.

De Latijnsche School schijnt in dezen tijd eenigen opgang

1) Blijkens een Resolutie der Staten Generaal van 9 Maart 1635.

2) Deze School kwam in het oude Seminarie der Jezuiten, gelijk blijkt uit het Verbaal van 1666, wat aldus luidt: «Het heeft de H. Mog. Heeren Staten Generaal gelieft, uyt kracht van de Capitulatie de paepsche Latynsche Schoole binnen Maastricht, tot gerief van de Roomsgesinde te laeten in haeren staet. Maer op dat de Roomsgesinde niet meer voordeels mochten hebben als die van de Religie, so heeft het Haer H. Mog. oock gelieft, vyt een byzondere goetgunstigheyt een gelijke Latijnsche Gereformeerde Schoole op te rechten, ende deselve te beneficeeren met eerlycke tractamenten voor drye bequaeme leermeesters, stellende over deselve drye Curatores ende tot de institutie van de jonge jeucht, inruimende het Collegium, eertijts bij de Jesuiten gebruyckt».

3) Dit Reglement vindt men afgedrukt in het [Groot Placaet Boeck van Holland en Zeeland 1664, II, p. 2373 v.v.

gemaakt te hebben. Althans 25 Januari 1651 achten de Commissarissen Deciseurs, jongst tot Maastricht geweest zijnde, het noodig een nieuwe Ordre en reglement aangaande de Gereformeerde Latijnsche School voor te stellen, die 25 Mei 1662 wordt bekrachtigd. Reeds 30 April 1658 was het onderwijzend personeel vermeerderd met een Conrector.

Van hooger onderwijs is in beide Reglementen geen sprake. Eerst omstreeks 1685 schijnt de gedachte opgekomen te zijn om de School in dien zin uit te breiden. 21 Februari 1685 toch namen de Generale Staten een gunstige beschikking op een request van Curatoren, waarbij deze verzochten „dat haer Ho. Mo. de supplianten gelieffden 't autoriseren om ten eersten te mogen beroepen boven de twee meesters, daer nu de schoole alleen van voorsien was, een regens dewelcke de jeucht in Logicis en Oratoriis, alsmede de Grieksche tael instrueerde, oock de historien publycquelijck las, ende deselve alsoo bequaem maekte, om sich tot de philosophie en andere faculteyten te begeven, alsmede dat sij Curateuren mochten despiceren yemant die publycquelijck de philosophie instrueerde, ende dat haer Ho. Mo. tot onderhout van dien provisionelijck gelieffden t'assigneren het provenu van een capitaal ter somme van vijfthien duysent acht hondert guldens licht gelt het welcke beruste ende dus lange gelegen hadde onder de voorschreve stadt, bij haer Ho. Mo int jaer 1673 gegeven tot het oprechten van een gereformeerde gasthuys sonder dat hetselve voortgangh gehadt hadde". Hier is dus voor het eerst sprake van *lectiones publicae*, aan de Latijnsche School tē geven.

In later tijd — wanneer kan ik bij gebrek aan bescheiden niet meedeelen — zijn, behalve dezen professor in de Philosophie, nog twee anderen aangesteld. In de *Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige staat van alle Volkeren*, XIIe Deel, van 1740, leest men voor het eerst: „Daar is een Doorlugtig School voor de Gereformeerde te Maastricht, alwaar de

Godgeleerdheid, Filozooïe en beschaafde Geleerdheid onderwezen worden, ten welken einde drie Professors in die Wetenschappen aangesteld zijn, die ieder jaarlijks tusschen de drie en vierhonderd guldens vaste Wedde genieten" 1). Iets meer licht wordt nog verspreid door BACHIENE in zijn *Kerkelijke Geographie* van 1768, waar hij meldt, dat er te Maastricht vijf stadspredikanten waren: „onder hen is altijd een Professor in de H. Godgeleerdheid; wordende een tweede Professoraat in de Wijsbegeerte, gemeenlijk aan een Predikant der Walsche Gemeente opgedragen. En is daarbeneven in 1764 een nieuw professoraat opgericht in de Sterre- en Aardrijkskunde met welke de Heeren Kuratoren van het Gymnasium mij hebben gelieven te begunstigen. De twee andere Professoraten, in de Geneeskunde als mede in de Welsprekendheid hebben met de Predikantsbedieninge geen gemeenschap" 2). In zijn *Vaderlandsche Geographie* voegt hij hier nog twee belangrijke opmerkingen aan toe: vooreerst, dat het onderwijs diende, behalve voor de jongelingen dezer Stadt ook voor de militaire officieren in 't garnizoen; ten tweede dat de professor honorarius in de ontleed- en geneeskunde *niet* behoorde tot het gymnasium: dewijl dees zijne acte van aanstelling niet van de Kuratoren, maar van de Edelm. Heeren Raaden en Staaten heeft. De overige professoren werden dus benoemd door de Curatoren en wel die der *Latijnsche School* 3).

Een volledige opgave van de namen der professoren in

---

1) *Tegenw. Staat van alle Volkeren* XII, p. 344. In het *Groot Flacaetboek* VII, p. 726, 727 wordt het eerst op de Illustre School gezinspeeld. Uit een resolutie van 22 Juni 1750 blijkt, dat de derde Waalsche predikant slechts 400 fl. tractement kreeg, maar daarenboven 440 fl. «licht geld» van de School. In T. VIII, p. 421, wordt het eerst van «Professoren» gesproken in verband met de Latijnsche school.

2) BACHIENE, *Kerkelijke Geographie*, I, p. 122 v.v.

3) BACHIENE, *Vaderlandsche Geographie*, ed. 1791, 2e druk 1791 (de eerste is van 1773), Deel V, p. 920, 921.

de Theologie, kan ik niet geven 1). De eerste, van wien ik vermeld vond, dat hij professor in de Theologie was is W. van Neck, in 1738 als zoodanig aangesteld, en 1774 overleden 2). Sinds 1764 was hij emeritus. Zijn opvolger was J. van Dijk, 1764, die 1771 emeritus werd als predikant, maar de titel van Professor in de Theologie behield tot 1794. In 1771 werd J. Pannebroeker tot professor in de Theologie aangesteld, maar deze schijnt reeds spoedig vertrokken te zijn. In 1779 werd een afzonderlijke leerstoel voor de *linguae Orientales* opgericht en daarvoor benoemd Roelof Staphorst, die tot de opheffing der School in deze betrekking bleef. In 1785 werd Chr. de Groot Stiffry tot professor extra-ordinarius in de Theologie en in 1793 Abr. de Rouville tot gelijke waardigheid benoemd. Al deze professoren waren predikanten en droegen daarbij den titel van hoogleeraar.

Toen de Fransche republikeinen in 1794 in het land van Overmaas waren gevallen, hebben zij alle, zoo Roomsche als Gereformeerde, Latijnsche Scholen, Colleges en Illustre Scholen afgeschafte en in plaats daarvan bij de wet van 3 brumaire an IV, (25 Oct. 1795) een *Ecole Centrale* te Maastricht opgericht. Wel komen de professoren op de predikantenregisters nog na 1794 als professoren voor en wordt eerst 1806 van een „voormalige” Illustre School te Maastricht gesproken — maar blijkbaar spruit dit of uit onkunde voort, of gaf men aan de ex-professoren, zoolang zij nog te Maastricht als predikanten bleven, den titel van professor.

---

1) Bij de saamstelling van het bovenstaande lijstje maakte ik gebruik van extracten uit de « rekening en verantwoording » berustend op het Archief te Maastricht; van een rapport van Commissarissen Deciseurs berustend op het Rijksarchief, en van de *Naamregisters der predikanten van 1770 en v.v.*

2) Indien hij de eerste professor in de Theologie was, gelijk ik vermoed, dan is de opgave der Theologische professoren compleet. Men zie over W. VAN NECK, *de Maasgouw*, Tijdschrift voor Limburgsche Geschiedenis en Oudheidkunde, jaarg. 1879.

In 1802 werd de Ecole Centrale vervangen door een Lyceum, dat in 1810 den naam van Atheneum kreeg, maar dit Atheneum had met de vroegere Illustre School niets te maken.

Aangaande het onderwijs, dat voor 1794 te Maastricht in de Theologie gegeven werd, kon ik niets te weten komen. Wel blijkt uit hetgeen een tijdgenoot schrijft, dat het aantal leerlingen der School zeer gering was, gelijk in een Roomsche stad te verwachten viel 1). De „Illustre School” diende blijkbaar meer om de predikanten aan een eerepost en hooger traktement te helpen, dan om werkelijk aan studenten onderwijs te geven.

C. *Losse professoren.*

Tegen het einde der vorige eeuw had men de gewoonte aan de meeste Latijnsche Scholen enkele losse professoren of lectoren te verbinden. Zoo bijv. te Heusden, 's Gravenhage, Haarlem, Kampen, Arnhem, Zalt-Bommel, Goes, Zwolle, Gorkum, Delft, Alkmaar etc. 2). Enkele dezer professoren droegen den titel van Professor in de Theologie en schijnen metterdaad Theologisch onderwijs gegeven te hebben. Over hen nog een enkel woord. Dat de opsomming, die hier volgt, volledig is, durf ik niet verzekeren, maar zij is in elk geval voldoende om het feit zelf te constateeren.

Te *Breda* werd, gelijk ik reeds vroeger zeide, in 1755 Petrus Haack V. D. M. tot Professor Theologiae et Historiae Sacrae benoemd.

Te *'s Gravenhage*, waar 6 professoren en Lectoren aan het Gymnasium verbonden waren, werd in 1768 Nicolaus Barkey, V. D. M., tot professor Theologiae aangesteld 3).

1) *Collectanea juridica, politica*, etc. opera et labore Godefridi Augusti Colette VI, p. 133: « De Gereformeerde (te Maastricht) houden oock wel van tijdt tot tijdt, sulcke Schoole, maer de toeloop, die zij hebben is clein. »

2) Men zie de opgave in het *Naamregister van alle predikanten*.

3) cf. het *Naamregister*, etc.

En te *Kampen* werd, 1717, als professor ordinarius aangesteld J. D. van Hoven. Een Series van de Lessen, die hij in 1764 gaf, toont ons hoe zijn onderwijs was ingericht. Deze Series draagt den naam van „Orde der Lessen en Oeffeningen van den Hr. Professor van Hoven te Campen.” Om 9 uur gaf hij „zijne Exegetische lessen over de historische boeken des N. T. en voornl. de Feest- en Lijdenstexten verklaarende, en op de zuiverheid des stijls zich toelegt etc. Hebbende ook te dien einde eene Prolusio ad Lectiones Exegeticas aan het ligt gegeven.” Om 10 uur behandelde hij de *Antiquitates Romanae*; om 11 uur de *Prima philosophandi principia*; en 's namiddags om drie uur de *Notitia rerum publicarum*. In het tweede halfjaar zou hij behalve zijn Exegetische colleges ook zijn *Antiquitates Evangelicas* „ten nutte so van Theologanten als Rechtsgeleerden verklaaren, en de betrekking, die de Kerk tot het Gemeene best heeft, daarbij geduurig in 't oog houden” 1). Of er veel Theologanten geweest zijn, die naar hem luisteren kwamen, kan ik niet mededeelen.

---

§ 11. *Plan tot stichting eener Nationale Universiteit.*

Voor ik van Nederland afscheid neem, moet ik nog met een enkel woord wijzen op het plan, dat meermalen, vooral bij de Gereformeerden, schijnt opgekomen te zijn om een Nationale Universiteit naast of in plaats van de vele bestaande Akademiën te stichten.

Maresius in zijn oratie *De statu afflicto studii Theologici et illius restitutione*, zegt, waar hij spreekt over de moeilijkheden tusschen de Zuid-Hollandsche Synode en de Leidsche Professoren in de Theologie over de onderteekening-formule van Dordt: *Fateor quod si uno tantum loco doce-*

---

1) Dezen Series vindt men in *De Letter-, Historie- en Boekbeschouwer*, DI V, p. 226 v.v.

rent omnes Belgii Professores, numero sex vel septem, isti Collegio dubitans Collega de aliquo doctrinae articulo, sua dubia posset aperire, et deberet totius Collegio stare iudicio 1). Aan het slot van zijn rede komt hij hier nogmaals op terug: Interea ingenue fateor multitudinem Scholarum et Academiarum, etsi earum erectio ad jura Majestatis et Regaliorum pertinet quae singulae Provinciae sibi possunt tribuere, plus obesse quam prodesse Ecclesiae Belgicae. Nam inde sequi posset quamlibet Provinciam habere jus supremum statuendi de Religione quod sibi libuerit, cum videlicet posset Doctores Heterodoxos, pro lubitu Paucorum quibus res Academicae curae sunt, fovere et protegere. De veelheid der Academies acht hij dus vooral gevaarlijk voor de orthodoxia, omdat daardoor facile altare contra altare opgericht wordt. De beste oplossing zou z. i. wezen, si omnes uno tantum loco docerent et ex unius Academiae statutis vivere tenerentur. Wie deze Universiteit zou moeten stichten, laat hij niet onduidelijk doorschemeren als hij zegt: Etsi revera ad Ordines Generales in communi ea quae sunt pacis et belli, de jure spectent et de facto spectare debeant: Unde etiam in Arctiori eorum Unione prima cura Religionis fuit 1).

Na een klacht over het geleerd proletariaat, dat reeds in zijn dagen opkwam, vervolgt hij weder: Et meo quidem iudicio longe satius foret unicam tantum constitui Academiam Nationalem et communem toti Belgio, in qua continuo sex vel septem docerent Professores Theologi, quam tot habere Scholas Provinciales, in quibus informandae sufficienter juventuti de rebus sacris, non sufficit Docentium numerus. Nam unus aut duo Professores non sufficiunt exhaustendae tam augustae, tam sacrae, tam elate petenti disciplinae. Possunt quidem illi aliquid de omni tradere suis auditoribus

---

1) p. 25.

1) p. 34.

sed nihil de toto. At si uni Vetus Testamentum, alteri Novum committeretur explicandum; tertio Locorum Communium tractatio; quarto Controversiae Pontificiae assignarentur; quinto Controversiae cum aliis Ecclesiae adversariis, sexto Theologia Casuum; septimo denique Historia Ecclesiastica; et multum comparcerent Provinciae singulae suis sumptibus, et Leo qui septem haec pila ostentaret, terribilis esset ipsis portis inferni. Pro coeteris Facultatibus sufficeret ordinarius numerus Professorum, qui obtinet in hodiernis Academiis. Op deze wijze zou het best de uniformitas doctrinae bewaard kunnen blijven tusschen de Professoren en door deze Theologische faculteit tevens alle twisten in de Kerk kunnen beslecht worden, terwijl dan niemand tot het predikambt zou mogen toegelaten worden, die niet in deze Schola Nationalis had gestudeerd: Ac prout tunc nullus admitteretur toto Belgio ad Ministerium, qui ex hac Schola non prodiisset, ita si quid suboriretur difficultatis circa doctrinam in ullis Ecclesiis, posset illico componi ex Theologorum unanimi iudicio; nec amplius opus foret disputare de correspondentia mutua inter Synodos et Facultatem Theologicam, quae sese praevenire student mutuo honore 1). Ook hier verwijst Maresius dus weer na den strijd tusschen Walaëus c.s. en de Zuid-Hollandsche Synode.

Het is opmerkelijk, dat in het Synodaal Archief te 's-Gravenhage een volledig plan tot de oprichting zulk eener Universiteit bewaard ligt, en wel in den vorm eener Kerkenorde. Prof. Rutgers vestigde op dit belangrijke stuk reeds de aandacht in zijn uitgave van de Acta der Nederlandsche Synoden. Het gedeelte dezer Kerkenorde, dat over de Nationale Academie handelt, voeg ik als Bijlage B aan dit werk toe, omdat het metterdaad de aandacht ten volle verdient en tot dusverre nog nooit uitgegeven is.

Wat nu het stuk zelf betreft, moet ik eerst opmerken

---

1) p. 35 v.v.

dat het in het Oud-Archief der Nederl. Herv. Kerk te 's Gravenhage berust, waar het met de Acta der Nederlandsche Synoden in één band saamgebonden is. Het stuk is niet onderteekend; op de buitenzijde staat „Kerkenordre” en daaronder, met een andere hand geschreven, 1586; terwijl het in den Index, die aan den foliant voorafgaat en in 1737 is opgemaakt door de Deputaten der Zuid-Hollandsche Synode, aangeteekend staat als: Kerkenordering van de Synodus Nationaal in 's Gravenhage d' A° 1586.

Intusschen is deze aanteekening onjuist. De inhoud dezer Kerkenorde verschilt te veel met dien van 's-Gravenhage, dan dat beide uit één bron kunnen vloeien. Maar wat hier alles afdoet, onder de ketterijen, die de Theologische professoren moeten bestrijden, worden opgenoemd: die der Papisten, Herdoopers, nieuwe Lutherschen, Cornhertisten, *Arminianen*, Socinianen, Vrijgeesten, Geestdrijvers, Joden etc. Het stuk kan dus niet uit 1586 dateeren, maar moet na 1608 zijn opgesteld. Een tweede aanwijzing voor den tijd, waarin het werd vervaardigd, ligt in het voorschrift: „Soo lange de oversettinge des Bibels duert sullen alle de professoren tweemaal ter weke bijeen comen ende elck sijn advijs seggen; 1°. op het gene gestelt sal syn van de hebreusche en de grieksche talleeraers noopende de oversettinge: 2°. ende van der H. Schrift textverklaerders, tot de uytlegginge, ende ontleding van het Oude ende Nieuwe Testament etc.” Daar hier blijkbaar een besluit tot de overzetting van de H. Schrift verondersteld wordt en tevens duidelijk blijkt, dat die overzetting, toen het stuk gesteld was, nog niet begonnen was (immers daartoe worden juist de Professoren dezer Nationale Academie aangewezen), moet het plan waarschijnlijk tusschen 1619 en 1628 (het jaar waarop de Overzetters met hun arbeid begonnen) zijn opgesteld.

Blijkt uit het meegedeelde reeds, dat de auteur dezer Kerkenorde een warm aanhanger van Gomarus was, veel meer dan dit weet ik van hem niet. Zijn naam is onbe-

bend en het is mij niet gelukt ook maar één spoor te ontdekken, dat hieromtrent licht zou kunnen verspreiden. De sterke overeenkomst tusschen dit plan en dat van Maresius, kan hoogstens tot de gevolgtrekking leiden, dat Maresius het gekend heeft, of ervan gehoord had, maar niet dat hij de auteur is geweest. Immers Maresius kwam eerst in 1632 als predikant in ons land (te Maastricht), terwijl hij gedurende zijn vluchtig bezoek aan Leiden's Academie in 1625 wel geen tijd zal gevonden hebben om zulk een lijvig stuk te concipieeren, dat zoo nauw met onze Hollandsche toestanden saamhangt.

Het feit, dat het plan tot de stichting dezer Nationale Academie in het Kerkelijk Archief van Zuid-Holland berust en ingevlochten is in den vorm eener Kerkenorde, maakt het waarschijnlijk, dat het op een der Zuid-Hollandsche Synoden is ingediend; hoewel het blijkbaar nooit is aangenomen geworden. Om welke reden bespreek ik straks.

De vraag blijft nog over, op welke wijze, bij gebrek aan juiste berichten, men zich het best de wording van dit stuk kan voorstellen. Een vingerwijzing daarvoor ligt m. i. in de herhaalde verwijzing van Maresius naar den strijd tusschen Walaeus c. s. en de Zuid-Hollandsche Synode, juist in verband met de wenschelijkheid eener Nationale Universiteit. Immers die strijd was toen reeds dertig jaar geleden en kon, toen Maresius zoo sprak, niet meer van actueel belang geacht. Wij hebben hier dus waarschijnlijk met een herinnering te doen.

Wij zagen vroeger, hoe in de dagen na de Dordsche Synode van 1619 in Zuid-Holland tusschen de Staten der Provincie en de Kerkelijken verre van eendracht bestond op het punt der Universiteit. Niettegenstaande alle pogingen, door de Synode aangewend om invloed op de Universiteit te krijgen, was dit afgestuit op de onverzettelijkheid der Staten, die hiervan niets wilden weten. De Kerkelijken moesten begrijpen, dat van dien kant niets te hopen viel en invloed op de

Leidsche Hoogeschool voor goed ondenkbaar was. Intuschen leefde nog altoos de stille hoop, dat er weder een Synode Nationaal bijeen zou komen, die nogmaals en met beter gevolg de Universiteitsquaestie ter hand zou kunnen nemen. Met het oog op deze nationale synode dacht wellicht een dier Kerkelijken een Universiteitsplan uit, dat aan alle moeilijkheden een eind zou maken en legde hij dit ontwerp neer in een Kerkenorde. Dat het Universiteitsontwerp hoofdzaak is, blijkt wel daaruit, dat van de 35 foliopagina's der Kerkenorde 16 over „de Scholen” handelen.

Waarin bestond nu dit plan, dat aan de moeilijkheden een einde zou maken? De moeilijkheid lag vooreerst in de Provinciale Staten, die de Leidsche Academie alleen onder hun invloed wilden houden; ten tweede, in de Akademie zelf, die haar autonomie niet wilde prijs geven. Het remedie zou dus gevonden zijn, wanneer men de Universiteits-quaestie, ter onzaliger ure bij de Provinciale Staten aanhangig gemaakt, weer terugbracht naar de Generale Staten, van wie de Kerken meenden veel meer gedaan te kunnen krijgen; wanneer deze Generale Staten er voorts toegebracht konden worden om een nieuwe Landsuniversiteit te stichten, waardoor het Provincialisme gebroken en aan de eenheid der Nederlanden uitdrukking gegeven werd, eindelijk wanneer het initiatief daartoe uitging van de Synode Nationaal en deze hierdoor van meet af op deze nieuwe Hoogeschool een overwegenden invloed zou kunnen uitoefenen. Men ziet het het plan was hoogst vernuftig uitgedacht; de Generale Staten te prikkelen, door van hen als Souverein een stichtings-octrooi te vragen en tegelijkertijd bij wijze van Kerkenorde een volledig ontwerp voor deze Universiteit aan te bieden, dat de Staten slechts hadden te approuberen — het mes sneed van beide kanten. Al kennen wij den auteur niet, het Concept doet zijn schranderheid eer aan.

Men zie voorts het stuk zelf, om over den inhoud te

oordeelen. Ik wijs hier alleen op enkele punten, die voor mijn onderzoek meer speciaal belang hebben.

Men sal aenhouden, zoo begint het hoofdstuk „van de Scholen” bij de Hoog Mog. Heeren Staten-Generael, datter onvermindert de hoghe Scholen ofte Academien van de respective *Provincien* ende het recht van dien, uyt de Gemeyne Cloostergoederen ende Canonesyen, noch een volmaeckte Gereformeerde Universiteyt ofte Academie ende *Algemeyne Schole . . . van de Vereenigde Nederlanden*, binnen Utrecht, tot Leyden, in den Hage ofte elders, doch liefst daer de Generaliteyt hare Vergaderinge heeft, opgerecht worde”. Wat de Professoren aangaat: „dat hiertoe beroepen worden de treffelijkste, geleertste, geschikste, ervarentste ende Godtvreesenste mannen, *alle doende professie van de Gereformeerde religie*, tot profeten ofte professoren in de Theologie, rechten, Medicinen, Nature, Beleydtkonsten, Talen ende Historien”. Eigenaardig is hier de Zwingliaansche naklank, dat de Professoren in de Theologie opgevat worden als profeten.

In de Theologische faculteit moeten er minstens een 14 professoren benoemd worden, waarvan enkelen „wijdloopich”, anderen „sommierlijk” de zaken moeten bespreken. Voor de „Sommierlijke” behandeling worden twee professoren aangewezen, die Exegese Oud en Nieuw Testament moeten geven; één voor de hoofarticulen des geloofs; één of twee voor de Ethiek en twee voor de controversen. Voor de „wijdloopiche” behandeling moeten benoemd worden: vijf professoren voor de Exegese; één voor den Catechismus; één voor de „Nature” en één voor de behandeling der „spreucke van alle schriftuerlyke ende ook andere saken”. Dit laatste alleen sommierlijk voor de aankomelingen.

In de Juridische faculteit moeten vijf of zes professoren zijn, aan wie vooral opgedragen wordt „om de Romeinsche en inlandsche rechten te vergelijken met de Schriftuerlijke”

en niet alleen te leeren „wat hier ende daer, maer voornamelijk wat bij Gode ende in Conscientie recht is”.

In de Medische faculteit moeten vier professoren zijn, die de oorzaken van 's menschen gezondheid, ziekte en genezing „Gode onder ende voor alle andere oorsaken oock toeschrijven: ende in t genesen van allerley passien ofte affecten de H. Schrifteleeraren de handt bieden.”

Ook bij de „Naturalisten” — professoren in de Physica —, wordt er op aangedrongen, „dat se vooral letten op de dingen, mitsgaders op den regel en de exempelen, die ons in *Godts Woordt* voorgeschreven syn”.

Op hetzelfde wordt nadruk gelegd bij de „Beleydtkonstenaers”, de professoren der Litterarische faculteit. Behalve de Grammatica, Rhetorica, Dialectica, enz. wil de auteur vooral op de „talen” gelet zien (hij schrijft zelfs onderwijs voor in de Hebreusche, Chaldeesche, Syriscche, Talmudische, Grieksche, Arabische, Ungersche, Turksche, Armenische, Perzische, Aethiopische, Maleische en andere Oostersche talen, behalve 't Latijn, Duitsch, Moscovisch etc.) en niet minder op de historien, waaronder hij in de eerste plaats de Kerkgeschiedenis rekent, en waarvoor alleen 6 of 7 professoren moeten benoemd worden.

Wat de verhouding dezer Landshoogeschool tot de Kerk betreft, wil de auteur:

1°. dat alle professoren zullen zijn van de Gereformeerde religie;

2°. dat de Synodus Nationaal alle professoren zal aanstellen uit een voordracht van den Senaat;

3°. dat de Synodus Nationaal het bestuur dezer Universiteit kiezen zal uit een nominatie door de faculteiten opgemaakt.

Met deze laatste eischen ging de auteur ongetwijfeld van het Gereformeerde spoor af. De Synoden hebben nooit anders geëischt, zelfs de Synode van Dordt in 1619 niet, dan dat de Kerken medezeggenschap zouden hebben bij de benoeming der Theologische professoren. Het is dan ook

opmerkelijk, dat deze Concept-Kerkenorde, die ook in andere opzichten uit kerkrechtelijk oogpunt wel wat te wenschen overlaat, nooit door onze Kerken is overgenomen. Mannen als Voetius, Bogerman etc. zouden zeker niet gewild hebben dat de Kerken zulk een invloed op de geheele Universiteit uitoefenden; en Maresius, hoewel hij het plan zelf blijkbaar goedkeurt of overneemt, spreekt van zulk een invloed der Kerken met geen enkel woord.

Al is echter op dit ééne punt de grens overschreden, door het Gereformeerde beginsel gesteld, in een ander opzicht is dit Concept een waarlijk meesterlijke greep, waarom het ten volle de aandacht verdient. Het wil niet alleen, dat de Professoren van de Gereformeerde religie zullen zijn, maar het eischt ook, dat heel het samenstel der wetenschappen op Gereformeerden wortel stoeien zal. Niet een heidensche wijsbegeerte, jurisprudentie en ars medica onderwezen „door mannen van de Gereformeerde religie”, maar deze wetenschappen zelf gelouterd en bezielde door het Woord van God; eerst zoo — en dat zag de auteur te recht in, — kon ontstaan een waarachtig Gereformeerde Universiteit.

Bijlage A.

NAAMLIJST van Professoren in de Theologie aan de Universiteiten in Nederland tot 1800.

	LEIDEN.	FRANEKER.	GRONINGEN.	UTRECHT.	HARDERWIJK.
1575	C. Coolhaes. 1575				
1575	G. Fengueraeus. 1579				
1575	L. Cappellus. 1575				
1577	J. Bollius. 1578				
1579	H. Sturmius. 1584				
1581	L. Danaeus. 1582				
1582	J. Holmannus. 1586				
1584	A. Saravia. 1587				
1585		S. Lubbertus. 1625			
1585		M. Lydius. 1601			
1585		H. A. Nerdenuus. 1614			
1587	L. Trelocatius. 1602				
1587	C. Gallus. 1591				
1592	F. Junius. 1602				
1592	J. Cuchinus. R.C. 1606				
1593	J. Bastingius. R.C. 1595				
1594	F. Gomarus. 1611				
1603	J. Arminius. 1609				
1603	L. Trelocatius Jr. 1607				
1606	P. Bertius. R. C. 1614				
1606	D. Colonius. R. C. G. 1635				
1609	C. Vorstius. 1619				
1611	J. P. à Kerckhoven. 1646				
1612	S. Episcopius. 1619				

	LEIDEN.	FRANEKER.	GRONINGEN.	UTRECHT.	HARDERWIJK.
1614	G.J. Vossius. R. C. 1619		H. Ravensperger. 1625		
1615		J. Maccovius. 1644			
1617		J. Acronius. 1619			
1618			Fr. Gomarus. 1641		
1619	A. Walaëus. 1639				
1619	A. Thysius. 1640				
1619	F. Hommius. R. C. 1641				
1620	A. Rivet. 1632				
1622		G. Amesius. 1634			
1626		M. Schotanus. 1633			
1627			H. Alting. 1644		
1633		S. Menaldum. 1633			
1633		J. Bogerman. 1637			
1634	J. Triglandus. 1654			G. Voetius. 1676	
1635	L. de Dieu. R. C. G. 1642			M. Schotanus. 1644	
1636		J. Coccejus. 1650			
1639		N. Vedelius. 1642			
1639		Ch. Schotanus à Steringa. 1671			
1640				C. d. Maets. 1651	
1641	J. Revius. R. C. 1658				
1642	Fr. Spanhemius. 1649		S. Maresius. 1673		
1642			J. Alting. 1679		
1643	D. Maseys. R. C. G. 1668	J. Cloppenbur- gius. 1652			
1644			M. Pasor. 1658	J. Hoornbeek 1654	
1645			A. Widmarius. 1668		
1648	A. Heidanus. 1676				
1650					J. Valkenier. 1654 H. Florckenius. 1654

	LEIDEN.	FRANEKER.	GRONINGEN.	UTRECHT.	HARDERWIJK.
1651		N. Arnoldus. 1680		A. Essenius. 1677	
1653		J. Valckenier. 1668		M. Nethenus. 1686	M. Wolferdus. 1664
1654	J. Hoornbeek. 1666				P. Colonus. 1664
1655					
1657	P. Cabeljavius. 1668				
1659	R. C.				
1662					
1664					
1664					
1668	J. Valckenier. 1670			Fr. Burmannus. 1679	S. v. Diest. 1681
1668	A. Hulsius. R. C. 1685			L. Wolzogen. 1670	W. Wilhelmus. 1674
1669		J. Melchior Steinberg. 1670			
1670	Fr. Spanhemius Jr. 1701				
1670	J. Gaillard. R. C. G. 1688				
1671	Chr. Wittichius. 1687				
1675		H. Witsius. 1680			
1676	Steph. Le Moynes. 1689	J. à Marck. 1682			
1677		J. v. d. Waeyen. 1701			
1678					
1680		C. Vitringa. 1722	J. Braun. 1708	P. v. Mastricht. 1706	
1681				M. Leydecker. 1721	
1682				H. Witsius. 1698	
1682			J. à Marck. 1731	H. v. Halen. 1701	
1684					
1685	M. v. Es. R. C. 1699	H. A. Roell. 1704		G. d. Vries. 1705	J. Meier. 1725
1686		H. P. d. Hautecour 1715		P. Bauldri. 1706	
1686	J. Trigland Jr. 1705				
1688	P. d. Vilemandie. 1703				
	R. C. G.				

	LEIDEN.	FRANEKER.	GRONINGEN.	UTRECHT.	HARDERWIJK.
1689	J. Marckius. 1731		P. Hulsius. 1712		
1690			Jac. Gousset (?) 1704		
1691			J. F. Mieg. 1691		
1698	H. Witsius. R. C. 1708			H. Pontanus. 1714	
1700		J. v. d. Waeyen Jr. 1716			
1701	S. v. Til. 1713				
1704				H. A. Roell. 1718	
1705	F. Fabricius. 1738				
1707	E. Hollebeek. R. C. 1709	N. Gurtlerus. 1711			
1709	R. Aemilius. R. C. 1729				
1712	J. Wesselius. 1745	R. Andala. 1727		H. v. Alphen. 1742	
1714	T. H. v. d. Honert. 1740			Fr. Burmannus. 1719	
1715					
1715					
1716		C. Vitringa Jr. 1723	A. Driessen. 1748		B. S. Cremer. 1750
1717			O. Verbrugge. 1745		
1717				D. Millius. 1756	
1718				J. Ens. 1732	
1720				Fr. A. Lampe. 1727	
1720					
1723		H. Venema. 1787			
1723		A. W. Melchioris. 1738			
1726					
1727			A. Voget. 1735	J. Ode. 1736	P. Ens. 1741
1727				J. v. d. Honert. 1734	
1728			C. v. Velzen. 1752		
1729	A. Schultens. R. C. 1750				

	LEIDEN.	FRANEKER.	GRONINGEN.	UTRECHT.	HARDERWIJK.
1734	J. v. d. Honert. 1758				
1735		P. Laan. 1743	D. Gerdes. 1765	A. Voget. 1771	
1737				G. v. Irhoven. 1760	
1739	J. Esgers. 1755			G. M. Elsnerus. 1775	
1740	J. Alberti. 1762	P. Conradi. 1781			
1741					G. t. Cate. 1749
1742					
1743				Fr. Burmannus (Nepos). 1793	
1744		B. d. Moor. 1745			
1745	B. d. Moor. 1779				
1747		A. Gillissen. 1765			
1747		H. W. Bresnau. 1763			
1749	J. J. Schultens. 1778				
1750					
1750				S. Ravius. 1810	Th. Scheltinga. 1780 Fr. L. Cremer. 1763
1752			M. Bertling. 1772		
1752			E. Hollebeek. 1762		
1752			P. Chevallier. 1796		
1758	J. v. Schelle. 1762				
1760		S. H. Manger. 1787			
1761					
1762	E. Hollebeek. 1796				
1762	P. Couwenburg du Bois. 1764			G. Bonnet. 1804	
1763					
1765	A. Gillissen. 1789	J. Ratelband. 1791	Fr. L. Cremer. 1776		J. H. Schacht. 1804
1765	H. Scholten. 1783		G. Kuypers. 1798		

	LEIDEN.	FRANEKER.	GRONINGEN.	UTRECHT.	HARDERWIJK.
1766	D. v. d. Kemp. 1780				
1769	Nic. Hoogvliet. 1777			J. A. Vos. 1794	
1773			P. Abresch. 1812		
1776	C. Boers. R. C. 1814		Th. Lubbers. 1804		
1779					
1780					
1781	G. J. Nahuys. 1781				
1781	P. Rietveld. 1784			J. v. Hamelsveld. 1787	
1784	Br. Broes. 1799			H. Roijaards. 1823	
1785	J. W. te Water. 1815			Ph. J. Bachiene. 1797	
1788	S. F. J. Rau. 1807	L. Meyer. 1798		J. Heringa. 1836	
1788		J. v. Voorst 1797			
1794		J.H. Regenbogen. 1811			
1798		E. Tinga. 1804			
1799	J. v. Voorst. 1827		H. Muntinghe. 1824		A. Ypey. 1812

Bijlage B.

PLAN TOT STICHTING

EENER

NATIONALE UNIVERSITEIT.

- scholae reformatae.* Men sal aenhouden by de Hog. Mog. Heeren Staten-Generael datter onvermindert de hoghe scholen ofte Academien van de respective Provincien ende het recht vandien, uijt de gemeijne Clooster-goederen ende Canonesyen, noch een volmaekte gereformeerde Universiteyt ofte Academie ende Algemeyne Schole met een Bibliotheke ende Druckerye, voor de Vereenichde Nederlanden, binnen Utrecht, tot Leyden, in den Hage ofte elders, doch liefst daer de Generaliteyt hare Vergaderingen heeft, opgerecht werde; inde welke allerley saken volkomelyk geleert, ende soo andere boeken als den Bibel met namen overgeset, alle nieuwe boeken de Gereformeerde kercken van Nederland int gemeijn aengaende oversien ende gepresen, correctelyk gedrukt ende uytgegeven, alsmede allerley boeken van allerley autentyke drucken ofte Editien, gevonden worden.
- Universitas } reformata
Academia }
Bibliotheca.
Typographeium.*
- Doctrina sive institutio.
Librorum translatio.*
- Visitatio et probatio
impressio et editio.
Copia.*
- Professores reformati.* Ende dat hiertoe beroepen worden de treffelykste, geleertste, geschikste, ervarentste ende Godtvreesenste mannen, alle doende professie van de gereformeerde religie, tot propheten ofte professoren in de Theologie, rechten, Medicinen, nature, Beleydtkonsten, Talen ende Historien.
- I. Theologi.* Eerstelyk sullen der schrift-leeraers wesen, die het oude ende nieuwe Testament alsmede de hoofsaeken daerinne begrepen, beyde wydtloopich ende ook sommierlyk verklaren.

1. Textualis { V. T. } et con-
2. Hermeneutae { N. T. } trover-
3. Pneumatologicus
4. Practicus moralis
5. Spec. Ecclesiasticus.
6. Polemicus proble-
7. Synopticus.

Hiertoe sullen eerst ses (of seven) **Professoren** benoemd worden. Twee die den Text van het **Oude** ende **Nieuwe** Testament, met de verschillen, een die de **hoofartikelen** des geloofs, ende een (of twee) die de **zeden** met de kerkelyke school ende wereltlyke regeringe **ofte** politieke huishoudinge, ende noch twee andere die de **verschil-puncten** beyde punctueelyk ende ook gesamentlyk **tegen** de papisten, herdoopers, nieuwe Lutersche, Cornhertisten, Arminianen, Socinianen, Vrijgeesten, Geestdrijvers, **Joden** ende die kerkelyke meer wydtloopelyk na de noodt der **kercke** verrijcken verhandelen.

- I. Cathet. annissarii
- Textuales Analytici
- et paraphrastici.
1. V.T. histor. priorum.
2. N. et V. T. histor.
- posterior.
3. Poëticus.
4. Propheticus.
5. N. Testam. Evan-
- gelista.
6. Catechista Soterio-
- logicus.
7. Physiologicus catho-
- licus.
8. Gnomologicus hij-
- potijpticus.

Daerna sullen der noch seven of acht **gelyke** Professoren benoemd syn. Vyf die de Text van het oude ende **nieuwe** Testament te weten, Een die de vyf boeken Mosis, **met** het boek Josua, der Rechteren ende Ruth, makende **te samen** 27 capitelen, Een die de boeken der Koningen **ende** der Chronijckere met het boek Esra, Nehemia, ende Esther mitsgaderen Daniel ende Johannis openbaringe, makende **234** capitelen. Een die het boek Job ende der Psalmen mette Spreucker, de Prediker ende 't Hooge Liedt Salomonis, synde **243** capitelen ende een die de andere propheten tot **238** capitelen, ende de vyfde die de Evangelien mette **handelingen** ende Seyndtbrieven der Apostelen, uytbrengende **228** capitelen, item noch een die de groote Catechismus ofte leer der salicheydt, ende de sevenste die de Nature, mitsgaderen de achtste die de spreucke van alle schriftuerlyke ende ook andere saken kortelyk ende hoeft sommierlyk alle jaers catechetice met vrage ende antwoorden voor den Aenkomelingen overloope.

III. Jurisconsulti.

Der Rechten-leeraers sullen niet alleen de Roomsche **Waredlyke** ende **Geestelyke** maer ook allerley andere oude ende nieuwe, ende met namen de hierlandtsche rechten voordragen, ende die met de schriftuerlyke altoos vergelykenen, ende niet alleen leeren wat hier ende daer, maer voornamelyk wat by Gode ende in Conscientie recht is.

Textuales et controversiar.

1. iuris { Romani.
2. Municipalis.

Hiertoe sullen voor eerst vyf of ses Professoren benoemd syn. Twee die de Text van de Roomsche en de hierlandtsche, als ook andere rechten ofte wetten voorlesen ende de ver-

atitorum.
igmaticus formu-
ius.
stitutionum impe-
alium.

schillen verhandelen, Een die allerley Titelen inrichten, ende een die de practyke om te procederen mette formulieren wydtloopich voordraghe, ende noch een of twee die institutiones iuris jaerlix overloopen. Naderhandt kan men der meer toe roepen indien den noodt der Studenten sulx verijst, ende ook vreemdelingen, ingevalle van vreemde Studenten, uijt Duytschlandt, Vrankrijk ende elders.

V. Medici.

De Professoren der Medicinen sullen de oorsaken van des menschen gesontheydt, als mede van syn siekte ende hare genesinge, Gode onder ende voor alle andere oorsaken ook toeschryven: ende int genesen van allerley passien ofte affecten der H. Schriftleeraren de handt bieden.

Textuales et contro-
versici.

Dese sullen vooreerst vier syn in getale. Een die de Text van Hippocrates, Galenus ende van diergelyke doctoren meer, mette verschillen, een die den wegh om allerlei siekte te genesen ofte te voorkomen, ende de gesontheydt te behouden, ende een die de Chirurgije wydtloopich verhandele, ende noch een die de institutiones medicinae alle jaers overlope. Ende dese kunnen na gelegtenydt der Studenten daerna ook vermenigfuldicht worden.

. Methodicus.

3. Chirurgicus.

4. institutionum.

V. Physici.

1. Zoologicus, Pneu-
matologicus, Psycho-
logicus, Anatomicus,
etc., Pastoralis, Ha-
liluticus, etc.

De Naturalisten sullen de Nature ende aerdt van alle saken: 1, als van de leefselen, met namen de lichamelijke ende hare hoede, opvoedinge, vangst, jacht, oeffeninge, hanteringe ende gebuijcken; 2, van de groenende gewassen op aerden ende hare telinge, ende van allerley drooghen; 3, van de elementen ende hare menginge ende bouwinge, soo int gemeyn als ook int bysonder van de gewassen in de Lucht, int water, ende in der aerde; 4, jtem van de deelen des werelts, te wete, hemel ende aerde, Lucht ende water, van Landen, fonteijnen, rivieren, zeen ende hare bevaringe; 5, voorts van allerley Lichamen ende hare nature ofte aerdt, figure of maeksel, groote, getalen, mate, swaerte, ordre, mitsgaders hare makinge ofte bouwinge; 6, als mede van de dingen, ofte saken int geheel ofte int gemeijn, beyde hoofd-sommierlyk ende ook uijt de Schrifte ofte boeken van andere geprobeerde Auteurs, alsoo leren, datse voor al letten op de dinghen, mitsgaders op den regel ende exempelen die ons in Godts H. Woordt voorgeschreven syn.

2. Botanologicus Phy-
sologicus, Xerolo-
gicus.

3. Stoicheiologicus,
Georgicus, Meteoro-
logicus, Chymicus,
Magiricus, Pharma-
copoëticus.

4. Cosmographicus,
Astrologicus, Geo-
graphicus, Topogra-
phicus, Hydrogra-
phicus, Nauticus.

5. Somatologicus, Phy-
siologicus, Mathe-
maticus, Arithmeti-
cus, Geometricus,
Opticus, Geodaeti-
cus, Mechanicus,
Architectonicus,
Naupegicus, Strate-
gicus, Palaesticus,
Scriptorius, Pictorius,
Statuarius, etc.

IV. Methodici.

Grammaticus syllabicus, Etymologicus, Syntacticus, Orthoëpicus, Prosodicus, Orthographicus, Anagnosticus, Periodicus oratorius, Hermeneuticus, Schematicus, Tropologicus, etc.

2. Logicus horisticus, diaereticus, Syllogisticus, Apodicticus, Dialecticus. Katsceusticus, Anasceusticus, sophisticus. Dialacticus, Analyticus Hermeneuticus.

3. Rhetoricus. Epæneticus, Episteticus, Plecticus, Eucharisticus, Eucticus, Buleuticus, Proctacticus. Apagoreuticus, Paramytheticus, Elencticus, Dicasticus, Forensis, politicus, Ecclesiasticus.

4. Graphiarius. Epistolicus. Actuarius.

5. Musicus.

1. Poësisic, Epicus, odicus, Dramaticus, Choralis, Epigrammaticus, Epistolicus, Hymnicus heroicus, Satyricus, Comicus, Tragicus, etc.

2. Melodicus, Psalmodicus, Symphoniacus, Organisia, Citharœdus, etc.

VII. Linguar. sacrar. et vulgarium.

1. Hebraeus, Chaldaeus, Syrus, Thalmudicus.

2. Graecus.

3. Arabicus, Ungaricus, Turcicus, Armenicus, Persicus, Athiopicus, Malaicus etc.

4. Latinus, Teutonicus, Moschicus etc.

Thalmud.

Alkoran.

Turcia histor.

Gelyk de Beleydtkonstenaers mede doen sullen int dragen: 1. van haer algemeijne taelkonst, in de welke letteren, spellen, woorden ende hare te samenvouginge, met uijtsprake, bijklank, ende geschrifte van dien, in alle talen vergeleken, ende voorts allerley figuren, gestalten ende geslachten, leden ende stijl van redenen geleert worden; 2, van haer Redenkonst, in de welke men allerley saken leert beschrijven, afdeijlen, besluyten, bewijzen, bevestigen of wederleggen ende bedisputeren, jtem leeren of onderwijzen, voordragen ende verhandelen, ontleden ende verklaren, als ook verstaen; 3, van haer rederykerkonst, in de welke men allerley saken leert prijzen ofte laken, bidden, ofte versoeken, raden ofte ontraden, gebieden ofte verbieden, vermanen, ende straffen, jtem bepleijten, ende wat meer is by monde of ook by geschrifte te doen na gelegentheid van de Toehoorders ende Lesers; 4, Voorts van haer schriftkonst om allerley brieven te schryven, jtem verthoeningen ofte requesten ende allerley acten te maken, ende by geschrifte te stellen, ende wat des meer is te doen; 5. ende eijntelyk van haere Vermaek-konst, in de welke men allerley saken vermakelyk leert, beyde dichten, beschryven ende vertoonen met woorden, gebaerden ende wercken, samensprekingen, handelingen, ommevangen ende allerley manieren van doen; als ook singen ende spelen, alwaer voornemelyk op het geestelyk psalmeren te letten staet.

Doch sullen de hebreusche, chaldeusche, syrische, Thalmudische, jtem de grieksche als ook de Arabische, Ungersche, Turksche, Armenische, Persische, Äthiopische, Maleische ende van andere gemeyne Oostersche, mitsgaders de Latijnsche, Duijtsche, Moscovische ende diergelyke gemeijne westersche Tael-leeraers, voor al besich syn, met het verbeteren van de overgesette boeken, als ook met het oversetten van andere, als van der Joden Thalmud ende andere hare uijtleggingen, van der Mahometisten alkoran, van de Turksche ende Surasynsche historien, ende diergelyke dingen meer, die wy noch niet en hebben, ende der kercke, ofte ook der werelt dienstich kunnen syn, om die oude ende vreemde Natuerlijke saken, ofte hare historien, mitsgaders ook hare doolingen te beter te weten, ende dese ook te wederleggen, mits dat se geen van dien uijtgeven sonder

behoorlyke remedie tegen tgene dat tegen Godts H. Woordt, ende de Waerheydt ofte goede Zeden soude moghen strijden.

L. Historici.

De historilesers sullen de bijzonderlyke kerkelyke ende wereltlyke, oude ende nieuwe, vreemde ende eijgen ofte hierlandsche geschiedenissen, daden, Regeringen, manieren, wijsen, gebruijcken van Landen, Steden, persoonen ende wat des meer is ondersoeken ende voordragen, ende met namen op de Bibelsche Tydtrekening des ouden ende nieuwen Testaments letten.

- . Antiquarij Systematici.
- . Systematicus personarius.
- . Systematicus rituum,
- . Diegetici Centuriatores.
- . Antiquarius.
- . Mediocrumus.
- . Modernus.
- . Typographicus.
- . Chronologicus Melifonis, centuriatorius.
- . Diarius martyrologicus etc.

Hiertoe sullen ses of seven Professoren syn. Een die de particuliere oude ende nieuwe Persoonen, Een die de oude ende nieuwe godtsdiensten, ketterijen instellingen ende gebruijcken opsoecke ende te samen brengen, Een die de oude historien tot de tyden Christi toe lesen, Een tot de Reformatie, Een tot de tegenwoordige tydt toe, ende de seste de plaetsen, de sevenste de tyden of te de Chronijken met het merch der historien, jtem noch een die de feesten, martelaryen ende andere dagelyksche geschiedenissen alle daghe verhandele.

Lectiones latinae.

Dese alle sullen int Latijn hare lessen doen: ende ware niet vreemt maer geraden datter ten minsten noch een ware die de Nature ende aerdt van alle saken, consten ende wetenschappen kortelyk ende summierlyk int duijtsch leerde voor allerlei liefhebbers, ende met namen die geen Latijn en kunnen.

Teutonica physiolog.

De Professoren sullen alsoo lesen dat se een seker kort begrip ordentelyk vervolgen ende daerop de uijtleggingen doen met het verklaeren van alsulke texten van allerlei oude ende ook nieuwe, doch de meest vermaertste historischrijvers, filosofhen, medisijn-meesters, rechtsgeleerde ende andere die den Schoolraedt daertoe bequaemst ende stichtelykst oordeelen sal.

Horae.

De Professoren kunnen op dese wijze ofte na sijt metten anderen goetvinden op een ander wijze ende uere lesen als vervolgens aengeteijkt staet in ses ofte seven versheyden plaetsen, te weten:

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Theologia.	Catechesis.	Jus.	Medicina.	Physica.	Artes logicae.	Historia
Preces matutinae.						
Institutiones pneumatologicae.	Textus catecheticus.	Institutiones.	Institutiones.	Metaphysica.	Hebraea.	Chronologica
8. Textus U. T. ofte Controversia.	Textus N. T.	Textus ofte controversiae.	Textus ofte controversiae.	Zoologica Psycholog. Anatomia. Somatologia Mathesis.	Dialectica.	Antiquaria
10. Polemicus.	Textus V. T. histor.	Textus ofte controversiae.	Methodus medendi.	Meteorologia.	Grammatica.	Personalia
10. Textus V. T. ofte Controversiae.	Textus V. T. poeticus.	Textus ofte controversiae.			Rhetorica.	Medicina
11. Physiologicus Teutonicus Catholicus.				Exercitium palaesticum.	Actuaria.	Diaria
1.				Hortus.		Textualis Hodierna
2.	Gnomologia sacra et profana.	Pragmatica.		Botanologia.	Latina.	
3. Moralia generalia.	Textus V. T. histor.		Chirurgia.	Cosmographia.	Arabica.	Typographia.
4. Polemicus.	Physiologia sacra et profana catholica.	Paratilla.		Stoichiologia.	Graeca.	Diegetic nostra.
5. Moralia specialia.	Textus V. T. prophet.	Institutiones.	De conservanda valetudine.	Mechanica Architectonica.	Poetica.	Ritualis.
6. Conciuncula et Preces vespertinae.					Psalmodia.	

Dies
Exercita biduana.

Disputationes.
Catechetice.
Rudimentalis.
Maiores.

Orationes.
Dialogi.
Phraseologia.

Astrometria.
Psalmodia quotidiana.

Cohortatio
Conciuncula.
Preces vespertinae.

Dese lessen sullen vier daghen inder weke wesen, te weten, smaendaghs ende Dijnsdaghs, donderdaghs ende vrijdaghs; maer swoendaghs ende saterdaghs sal men disputeren van den sevenen totten negenen Catechetice, over den text des Catechismi als mede rudimentaliter over den text van d'andere institutiones ende eerste fundamenten. Voorts van negen tot elf ueren toe van eenige gemeijne plaatsen ofte verschillende pointen ofte texten.

Des naemiddaghs van den eenen totten vieren sal men Predicatie ende andere oratien, Pleydooijen ende tsamenprekingen, jtem het meten ofte schieten ende diergelijke dingen meer oeffenen; jtem de wilde boomen, ende kruijden leeren kennen ende op allerley handtwercken, Ambachten ende Neringhen letten, gelijk men des avondts voor ofte na den eten na gelegentheydt het sterrekijken ende schieten ook doen zal. Doch de psalmodije sal in allerley talen alle daeghs syn ten sessen, in de groote Kerke, in't bijwesen van alle Professoren ende Studenten na een cleyne lesse ofte vermaninge ter sake dienende, als ook met een avondt-Predicatie ende gebedt tot. Godt voor den welstandt der Schole ende

Lectionares.

der Kerke ende des landts; gelijk elk een syn lessen, disputen ende andere oeffeninge met een Christelijk gebedt ende danksegginge tot Godt mede beginnen ende eyndigen sal, ende in sijn vroeghesse ook het morgengebedt voorlaten gaen.

Matutinae.**Bibliorum.**

Soo lange de oversettinge des Bibels duert, sullen alle de Professoren, alleen uijtgenomen die de disputen waernemen tweemaal ter weke, swoensdaghs ende Saterdaghs van den negenen totten elven bijeen comen ende elk sijn advijs seggen: 1. op hetgene gestelt sal syn van de hebreusche ende grieksche taelleeraers noopende de oversettinge; 2. ende van der H. Schrift textverklaerders, tot de uytlegginge, ende ontleding van het Oude & Nieuwe Testament (de welke met de woorden ende aenteeckinge van de Outvaders ende Kercken-leeraers daer men sulx eerst ofte best in vindt, soo veel mogelijk is, gestelt sullen worden liever als anders): 3. jtem van de Catechisten tot het stellen ende bevestigen des grooten Catechismi; 4. ende van alle de andere Professoren, elx aengaende sijn materie, daer hij professie van doet, ende die hem opgeleijdt is tot het volcomen register van alle kerkelijke persoonen ende saken int Latijn ende duijtsch. Ende sal dit werk alle weken ofte maenden tot een seker getal van Copijen toe gedrukt ende den Classen, Staten, ende anderen binnen de vereenichde Provinciën, daertoe by het Synodus Nationael genaemt, toegesonden worden, opdat sij het hare te syner tijdt daerop inbrengen mogen int Synodus Nationael ende datmen een gemeyn werk make.

**Translatio.
Declaratio.
Analysis.****Catechismus.****Dictionarium Ecclesiasticum sive Theologicum.****Ordo Annotationum.
Biblicarum.
Analyticarum.****Locorum similium.
Scholar. et commentarior.
Autorum.**

Men can de hoofdstucken van de Capittelen met minder Capitael-letteren ook onderscheyden, ende de ontleding ofte hoofdsomme van de Text boven de Capittelen, ende ook na gelegentheijdt boven dese voorseyde hoofddeelen stellen. De gelijkkluydende Schriften op de kandt van den Text aenteecken: ende de aanmerckingen ofte verklaringen onder elk bladt setten, alsoo dat de aengetogene Auteurs ende andere Schriftuerplaetsen op den kant staen kunnen.

Senatus scholasticus.**Praeses Magnificus
Rector.
Assessores.**

Het beleydt van dese vergaderinge ofte school-raedt sal staen bij den Praeses ofte Rector magnificus, ende twee Assessoren, dewelke jaerlix bij het Nationael Sijnodus verkoren sullen worden, uijt het getal van sessen ofte sevenen, die

Actuarius, scriba, ser-
vetarius.
Bibliothecarius.

uijt elk een van de voorseyde Classen bij de selfde vergade-
ringe voorgesteld sullen worden, ende sal t verhandelde aet-
geteykent worden by een van de historilesers of actuarier.
gelyk de Bibliotheke ook bij sulc een bewaert sal worden.
die het voorseyde Sijnodus daertoe de bequaemste oordeelen sal

Academiae }
Provincialis } refo-
et scholae } matae.
illustris. }

Wat de hooge ofte vermaerde Schole van de respective
Provincien aengaet sullen de Provinciale ofte Particuliere
Sijnoden haerselven hiermede vermaent houden, dese ordre.
soo veel doenlyk is te betrachte, ende elk een tot sijnent te
practiseren, opdat alomme eenen eenparigen voet gehouden
worde. Ten ware sake dat men 't beter oordeelde van alle
de particuliere ende stukswyse een generale ende geheele
Academie te maken, soo als nu geseyt is, ende de groote
scholen vermaerder te maken, gelyk terstondt geseydt sal
worden.

Examina.
Promotiones.

De beproevingen ende bevorderingen sullen in elke Schole
alle halfjaren geschieden in tegenwoordicheydt ende met
goedtvinden van eenige Predicanten des Classis daertoe ge-
deputeert. ende sullen de Studenten komende van de lage
Scholen tot de hoge, goet getuygenisse medebrengen aen-
gaende haer Studium ende geschiktheydt van de voorseyde
Predicanten ende hare meesters onderteykent. hetwelke sy
den Rectori Academiae voor haer inschrijven vertoonen sullen,
ende daarna ook den Catechisten, onder de welken sy haer
selve ten minsten het eerste jaer ofte langer na het gelegen
is wyders sullen moeten oeffenen, eerse de institutiones van
eenige faculteyt hooren, ende het tweede jaer ofte langer
daerin voortvaren, ende ook een verloff-brief van soodanigen
oeffeninge ende voortgangh verworven hebben, voor ende
alear sy haer selven tot eenige andere openbare lessen begeven.
Gelyk geen Studenten tot eenige vorder oeffeninge, dienst,
ofte ook beproevinge ontfangen sullen worden, ten sy dan
datse van de Universiteyt schriftelyk getuychenisse hebben
van haer studium ende leven.

Testimonium
Scholasticum.

Credentia.

Academicum.

Doctorum sive Magis-
trorum.

Aengaende nu de proeven van de Doctoren, dat is Lee-
raers ofte Meesters, die sullen na genoegsame kennisse van
de bequaemheydt des proevelings by elke faculteyt int syne

Praexamen.

Examen.

genomen door de voorproeve ende ondertastinge, dan eerst in voller vergaderinge van de schoolraedt gedaen werden als volgt.

Theologicum.

1. Inder Theologie van der H. Schrift-leeraers ende Catechisten, als mede van de Hebreeusche, Chaldeeusche ende grieksche tael ende Beleydt-leeraers wydtloopich, ende van de Rechtsgeleerde, Naturalisten ende historilesers sommierlyk elk int syne; ende sullen dese dertich jaren oudt moeten wesen, ende niet min als ses jaren den kercken-dienst betreden hebben eer se tot soodanigen proeve toegelaten sullen worden. 2. In den rechten insgelyx van den rechtsgeleerden, Zedenleeraers, ende Catechisten wydtloopich, ende van de Naturalisten, Reden-konstenaers ende histori-lesers sommierlyk.

Juridicum.**Medicum.****Rectorale.****Paedagogicum.
Philosophicum.****Gubernatorium nauticum.****Architectonicum.
Geodaticum.
Strategicum etc.****Directorium nauticum.
Chirurgicum.
Pharmacopoëticum.
Procuratorium.
Graphiarium.****Ludi magistrales.****Lectiones et exercitia
oppidana.**

3. Inden medicynen van de medicynmeesters ende Naturalisten nopende den aerdt der leefselen, gewassen ende Elementen, mitsgaders van de Catechisten wydtloopich. 4. Ende sullen de Rectooren ofte opper-Schoolmeesters, nadatse vyf of ses jaren school gehouden sullen hebben, beproeft worden van de Catechisten, Reden-konstenaers ende tael-leeraers wydtloopich, ende voorts van alle d'andere in allerley konsten ende wetenschappen hoofdsommierlyk; Doch met namen op tstück van de Schoolhoudinge ende kindertucht. 5. Maer die den naem van een gereformeert Meester-Philosooph volcomelyk hebben wil, die moet op allen wydtloopich ondertast worden, ende syn jaeren hebben. 6. Voorts wat de meester-Stuerlyuden inde zeesteden, als ook van groote vloten, ende opper-bouwmeesters van de groote steden, jtem de Landmeters, ingenieurs ende diergelyke meer aengaet, die sullen elkeen gecatechiseert, ende voorts in haer professie elx als vooren ondersocht, gevraeght, ende beproeft worden. Maer sullen de opper-stuerlyuden van harer Stadtmeester-Stuerlyuden ende de Chirurgijns, ende Apothekers van de vergaderinge van haer Stadts-Doctoren ofte meesters, gelyk de Procureurs, Secretarissen ende Notarissen by de Rechtsgeleerde ende Hoven, ende de Lage ofte minder ende onder-Schoolmeesters by de Classen ende Rectoren ondersocht ende beproeft worden elx in t hare, alsoo dat niet alleen op de wetenschap, konste, geleertheijdt ende ervarentheydt, maer ook op de bequaemheydt ende geschiktheydt van de Persoon gelet worde. Tot welcken eynde het mede graden is dat dese meesters sekere lessen ende oeffeningen beyde voor de oude ende Aenko-

melingen, ende ook andere liefhebbers, elx **int sijne** in de groote Steden ende Hoven na gelegentheydt **int openbaer** aenstellen met goetvinden ende kennisse van **de magistraet**.

Collegia.

Ende om het ooge te beter te hebben over **de jeught**, soe sullen de Professoren der hooger, gelijk de **meesters** ofte Rectoren in de Lager Scholen, elx alsulken **huijsinge** hebben. in de welke sy niet alleen met haer huijsgesin **bequamelijc** woonen, maer ook soo dat sijlieden aldaer, **of selfs**, ofte liever door een ander Diacon ofte Tafelhouder, **seker getal** van Studenten houden mogen; in sulker **voughen dat de** jonghe ende nieuwelings aenkomende bij de Oude **ende haer** meerder woonen, ende d'opsicht ende repetitien **van hare** lessen daeronder hebben mogen, gelijk het **geheele Collegie** de opsicht, ordre, ende repetitien van elk Professor **onderdanich** sal moeten wesen.

Diaconi.
Oeconomi.

Novitti Minores.
Doctiores maiores.
Repetitiones.

Episcopatus Rectura.

Vocatio Professorum.

De beroepinge van de Professoren der hooger **Schole sal** geschieden bij den School-raedt door benaminge ende **voor-** stellinge van sekere persoonen, diemen daertoe **bequaem sal** oordeelen, ende bij het Synodus Nationael door **beproevinge** ende verkiezinge vande **bequaemste**.

. . . . .

Parentes.

De Ouders sullen allesins ook vermaent worden, dat se hare kinderen, soo veel doenlyk is, ter scholen seijnden, ende opde Studien houden, ende haer eerst geborene, immer de **bequaemste** den Heere ten minsten opdragen ende offeren, ten beste van syn kerke ende onse gemeijne lieve **Vaderlandt**. Ende niet soo seer daerop uit syn om hare kinderen groote **meesters** te maken, ende voor de werelt **aensienlyk**, als wel voor den Heere Christo ende sijn **gemeynthe**: opdat sy kinderen ende navolgers bevonden mogen worden van **Godt** onsen Hemelschen Vader, die sijnen **Eengeborenen** Sone niet gespaert noch verschoont en heeft, maer heeft hem in de werelt gesonden in de gedaente van een **Dienst-knecht**, om het verloren menschelijke **Geslachte** te zoeken, terechte te brengen, te behouden ende **saligh** te maken.

Divites.

Ende sullen de rijke ende machtige, met namen, die geen

kinderen hebben, ofte geen bequame kinderen hier ook vermaent worden, de Arme kinderen die hier bequaem toe sijn, de handt te bieden, ende tot gelyke eynde aentenemen ende te houden.

ummi.

Mits dat dusdanige Aenhoudelingen haerselven ook verbinden totten kerkendienst, soo wel buitens als binnens Landts, te Water ende te Lande, nadatse bequaem bevonden sullen mogen worden. Gelyk dit selvige allen schriftgeleerden betaemt ten minsten in haer jonkheydt ende leerjaeren, ende tot datse elders met goede ervarentheydt ende kennisse van saken beter dienst doen kunnen. Doch en sal soodanigen verbintnisse ende belofte niet gedaen worden ten sy datse eerst wel gecatechiseert, beproeft, ende van de Catechisten metten School-raedt bequaem daertoe geoordeelt syn.

Manonici Praebendarii.
Conasteriales.

Ende sullen de gene die de Cononesijen, proeven ende andere Geestelyke ende Cloostergoederen trecken ende genieten, haers ampts ende schuldigen plicht mede vermaent worden, te weten, datse haerselven tot den kercken ofte School-dienst gebruycken laten waertoe sulke goederen van onse voorouders gemaect ende verordineert syn, ofte datse andere sulx doen laten, die daer willigh ende bequaem toe syn: opdat sij haer selven den toorn Godts ende met namen eenen quaden Geest, ofte verkeerden sin, door 't gedurich ende moetwilligh misbruyk van alsulke goederen niet rechtveerdelyk op den hals en halen, ende daerdoor meer ende meer onheijlen in der kercke ende int Landt veroorsaken, gelyk ons de dagelyksche ervarentheydt sulx geleert ende tot noch toe niet dan te veel (Godt betert) mede gebracht heeft.

Academica Schola
trivialis.

Ecclesia.

Ter plaetsen daer de hooge scholen syn, sal ook een groote kinder-school wesen, staende onder de hooge schole van die plaetse waervan den Rector mede een Lidt wesen sal: ende sal dese Nationale ofte Provinciale Schole haer eygen kercke hebben, daer Godts H. Woordt met de Sacramenten ende trouwe op seker daghen ende ueren bedient sal worden van den H. Schriftleeraren by gebeurte in gemeyner tale voor den Professoren ende Schoolmeesters met haer huijsgesinne, ende voor den Studenten ofte Schoolieren; als mede voor die van wege de Generale ende ook particuliere Staten aldaer woonachtich sullen mogen syn.

Ende op dat de jeught te beter aengevuert werde tot het gehoor van Godts H. Woordt ende d'oeffeninge van de christelike Religie, soo sullen de meesters elx in der kerke hare plaetse hebben, daerse met haer schoolkinderen sitten ende deselvige gadeslaen kunnen. Dewelke thuijs gekomen synde ook rekenschap sullen moeten geven elk een na syn begrip van 'tgene hy aangemerkt en onthouden heeft, soo nopende de psalmen & gebeden als den text & predicatie aengaende.

ERRATA.

Page	22	noot	3	Cliericali, lees: Chiericali.
„	38	regel	7	v. o. Innocentius III, lees Innocentius IV.
„	71	„	2	v. o. te hebben, lees: te moeten hebben.
„	130	„	2	v. o. maakten, „ maakten 1).
„	137	„	3	v. o. opud, „ apud.
„	142	„	1	v. b. 1553, „ 1538.
„	144	„	15	v. o. maakt, „ maakte.
„	205	„	12	v. o. <i>σδία</i> , „ <i>σδφια</i> .
„	296	„	13	v. b. vetis, „ vetus.
„	309	„	2	v. o. Frisiat, „ Frisia.
„	325	„	6	v. o. Athanae, „ Athenae.
„	330	„	2	v. o. marioribus, „ maioribus.
„	334	„	9	v. b. pleba, „ plebe.
„	343	„	14	v. o. Sapientae, „ Sapientiae.
„	423	„	14	v. b. Boele's, „ Boeles'.
„	424	noot	3	en elders, waar Jonckbloedt staat, lees: Jonckbloet.
„	613	Fengueraeus,		lees: Feugueraeus.
„	618	viel een noot uit:		R. C. beteekent Regens Collegii, Regent van het Statencollege; en R. C. G. beteekent Regens Collegii Gallici, Regent van het Waalsche college.

Deze enkele zinstorende drukfouten, die ik bij een vluchtige doorlezing opmerkte, teekende ik aan. Caetera corrigat benevolus lector.
